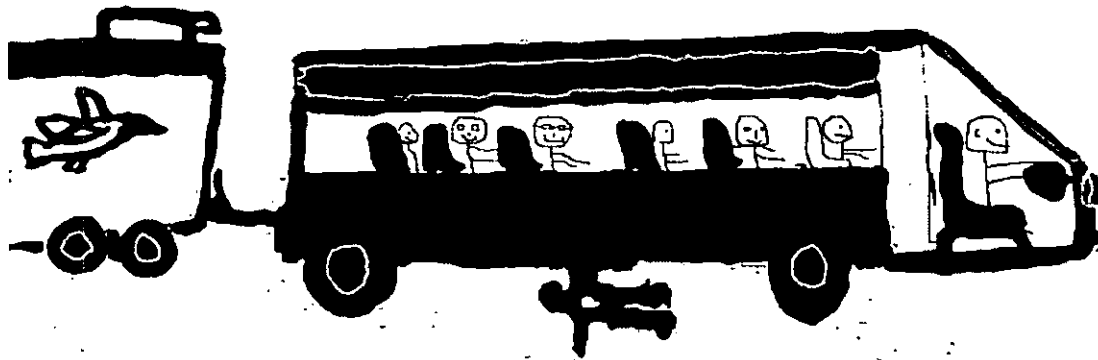

Els petits *Harraga*

**Menors immigrants irregulars no acompanyats
d'origen marroquí a Catalunya**

في خاطر حرقنا

VIOLETA QUIROGA

Tesi Doctoral - Juliol del 2003

UNIVERSITAT
ROVIRA I VIRGILI

DEPARTAMENT D'ANTROPOLOGIA SOCIAL,
FILOSOFIA I TREBALL SOCIAL

IL·LUSTRACIÓ DE LA PORTADA (2000)

"A l'honor dels *Harraga*" (traducció de l'àrab dialectal marroquí)

El viatge de Tànger a Barcelona sota d'un autobús vist per M. L. (15 anys), un dels molts "Petits *Harraga*" que viuen avui entre nosaltres

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social
de la Facultat de Lletres de Tarragona

Programa de Doctorat en Antropologia Urbana
(Bienni 1995-1996)

Els petits *Harraga*

**Menors immigrants irregulars no acompanyats
d'origen marroquí a Catalunya**

VIOLETA QUIROGA

Tesi presentada per optar al títol de Doctora
en Antropologia Social i Cultural

Amb el suport de la Fundació Jaume Bofill

Director: Oriol Romaní

Barcelona, juliol del 2003

A l'Aina i a en Toni...

...i a tots els petits Harraga, perquè acompliu un dia els vostres somnis

"El somni de l'ésser humà en aquesta vida és que els seus peus aconseguixi arribar a la terra d'Europa (...). El fet que un jove arribi a Europa significa realitzar molt objectius (...). Busca treball per guanyar diners, i sobretot per ajudar als pares i germans que viuen en la pobresa, que tenen fills però que els marits no tenen feina (...). Naturalment en aquest cas neix un sentiment de ràbia (...). Veus els teus germans i germanes casats, casades, però sense feina i en una situació molt difícil de solucionar. Llavors t'adones que cal treballar molt durament per ajudar-los econòmicament a fi que puguin assolir un nivell de vida normal, en lloc de veure'ls en una situació tan trista (...) i comences a pensar en els mitjans que existeixen. Així, automàticament, penses en emigrar cap Europa.

Dissortadament, hi ha un percentatge molt alt de nois que malviuen als carrers d'Europa, i això s'esdevé per manca de reflexió o de consciència (...). Molts roben als carrers i així s'agreugen els seus problemes i les seves angoixes, i llavors és molt més difícil que obtinguin el que han pensat o esperat aconseguir. Segurament, en aquest cas, creixen les seves causes amb la policia i llavors se'ls fa més difícil d'obtenir els papers (...) Acostumat a robar i a aconseguir diner fàcil, tindran encara més problemes i llavors els repatriaran als seus països, on els seus problemes i angoixes arribaran al grau més alt. En aquest moment s'arrepenteixen sobre el temps i l'oportunitat perdut a Europa (...) i pensen altra vegada en tornar a Europa per a corregir els errors comesos anteriorment i començar una pàgina nova. Però la situació llavors és més complexa i ja no serveix de res arrepentir-se.

B.L., 17 anys, de Tànger

Fragments d'una redacció (20 de març del 2000)

Veure el text original complet a la pàgina següent

إن علم الله نيات في الحياة أن تطلب تقدمه أرفى أرباباً. لكن من الواجب استعارة
الروح و استخدام العقل في مسيرة تواليها، خصوصاً فئة الشباب الذين غامر الحياة
و ذهب لها حياة من أجل الوجود إليها... إن وجود هذا الشباب إلى أرباب يعطي
تحقيق عدة أهداف، و إنما نعلم من الفئة الاجتماعية الدينية، كاللغة و التقاليد
و العادات و من بين الأهداف التي يخرج كل واحد تحقيقها:

المشور مع بدلائل ثابتة قائمة: كحواز السفى و *Propheta*

و يتبع هذا العمل من أجل اكتساب المال الذي كسبه من هذا معاونة الوالد بن و الخ خوة
التي حاليها هي من لدنيا أفعال خفاف و زواجاتها، ينسبون العمل بها يعجب
من مسرود ليتعلم. و بطبيعة الحال قدت في الآلات إحساس بالغيرة الخ خربة منه
ترى أخواتك مزوجات و أزواجهن يدرون عمل في حالة هبة يستحيل الواحد يخرج
منها. و من الضروري العمل فحاشاً من أجل منتهى مقدار معد من المال يمكن أن

النسب من حالتهم أيسر التي هم عليها و هذا الذي يعجز كل فئة الشباب التي توجد في
أربابا التي تمارر حاشاً الوجود إليها، لكن المال السيل إليها قد نسبة كبيرة من الأشياء
مسرودة في السوادع و هذا يرجع إلى عدم الوعي باستخدام العقل في هذه المساحة
من الله رضى و هي أرباباً. فغلب النشيم الشباب يشغل في السرقة فتزداد الأشياء
و انهم و يذهب المال في الخور و تحقيق مرادهم. و الذي كسبه في هذه الحالة أنه يبيع

في التدافى العنايق مع السرقة. و بطبيعة الحال من الذهب المخور مع الله و راقه
في ذلك اختراق البناون الذي ربي. و المؤمن يتقن في المال أن هذا الشباب طلبة الخور
مع المال السهل في هذا ينبغي العجز على التوكل مع الله و العيش من العمل و مسيرة حاجات
كالجامعة و السفر و الزواج في الوقت المحدد له. و هذا أكلت يزيد من راحة البال

و لها نية العداوة العقلية. و العكس الصحيح الذي يسجل له نساء الذي تباد
مع السرقة و المال السهل و زيادة مع ذلك ازدياد المشاكل و العنايق مع السرقة
و طلباً الرجوع إلى البذر و ازدياد المشاكل و المهرم و انهم مع الوقت التي ضاع له
نهاراً استقلاله و الاعتماد جازاً إلى الرجوع إلى أرباباً و جعل عداوة ما ضاع و ازدياد
المشاكل مع أخرى و المال ذهب آنذا الذي بناء المستقبل حينه يمنع الله.

SUMARI

AGRAÏMENTS.....	11
INTRODUCCIÓ.....	13
PART I – CONCEPTES TEÒRICS BÀSICS I METODOLOGIA	16
CAPÍTOL I – ELS CONCEPTES TEÒRICS BÀSICS	16
1.1. LES MIGRACIONS COM A PROCÉS SOCIAL	16
1.1.1. El concepte de migració i els moviments migratoris	17
1.1.2. Els diferents enfocaments teòrics	19
1.1.3. Les tipologies dels moviments migratoris	26
1.2. EL FENOMEN DELS PETITS HARRAGA	29
1.2.1. La construcció social d'infància i d'adolescència.....	30
1.2.2. La definició de menor immigrant irregular no acompanyat.....	37
1.3. EL MARC LEGAL I LES POLÍTIQUES D'INTERVENCIÓ.....	42
1.3.1. La legislació d'estrangeria a Espanya.....	42
a) L'evolució del desenvolupament legislatiu	42
b) La legislació d'estrangeria en relació als menors	46
1.3.2. Les legislacions i les polítiques protectores dels menors	49
a) El dret internacional sobre la infància	49
b) L'ordenament jurídic espanyol sobre protecció de menors	52
c) La legislació catalana i les competències de la Generalitat de Catalunya	55
1.4. LA CONSTRUCCIÓ SOCIAL DE L'ESTIGMA DEL PETIT HARRAGA.....	60
1.4.1. L'estigmatització de l'immigrant irregular per part de la legislació d'estrangeria.....	61
1.4.2. La vida al carrer i el concepte de nens de carrer	64
1.4.3. L'alarma social suscitada pels mitjans de comunicació	68
1.5. ANNEX: IL·LUSTRACIONS	73
CAPÍTOL II - METODOLOGIA EMPRADA	74
2.1. ELS OBJECTIUS.....	74
2.2. LES DIFICULTATS DE LA INVESTIGACIÓ	74
2.3. ELS MÈTODES I LES TÈCNIQUES UTILITZADES	76

PART II - MARC ETNOGRÀFIC.....	80
CAPÍTOL III - RETRAT DELS PETITS HARRAGA AL MARROC.....	80
3.1. <i>ELS SEUS LLOCS D'ORIGEN</i>	80
3.1.1. De l'altra banda de l'Estret.....	80
3.1.2. De les ciutats del Nord del Marroc	82
3.1.3. Dels barris perifèrics de Tànger	88
3.1.4. El camí cap a l'emigració.....	94
a) La migració interna: menors de famílies que vénen del camp.....	94
b) La migració externa: menors de famílies que han emigrat a Europa	96
3.2. <i>LES SEVES FAMÍLIES I EL CONTEXT SOCIAL</i>	98
3.2.1. La composició familiar.....	98
3.2.2. L' habitatge.....	102
3.2.3. L'economia i el treball.....	105
a) Dels pares i germans.....	107
b) De les mares i germanes.....	109
c) Tres exemples de subsistència familiar	112
3.2.4. La transformació de la família i els nous rols	114
3.2.5. Les tipologies de les famílies dels menors immigrants.....	116
3.3. <i>EL SEU PROCÉS D'ESCOLARITZACIÓ</i>	118
3.3.1. La teoria i la praxis del sistema escolar.....	118
a) El sistema tradicional: l'escola corànica	119
b) El sistema modern: l'escola oficial.....	120
3.3.2. L'escolarització a Tànger i entre els petits Harraga.....	123
3.3.3. L'abandonament de l'escola	125
a) Quan es produeix	125
b) Perquè es produeix	127
3.4. <i>LA SEVA TRAJECTÒRIA LABORAL</i>	132
3.4.1. Les causes del treball dels menors	133
a) La pobresa.....	134
b) L'absència d'una educació adequada.....	135
c) L'aprenentatge d'un ofici.....	135
d) El pes de la tradició	136
3.4.2. Les vies de reclutament	136
3.4.3. L'aprenentatge professional	138
3.4.4. Les condicions laborals	141
3.5. <i>LA VIDA AL CARRER</i>	144
3.5.1. Passar-se el dia al carrer.....	145
3.5.2. El carrer, pont cap a l'emigració	146
3.5.3. El carrer com espai de vida	148
3.6. <i>ANNEX: ILLUSTRACIONS I FOTOGRAFIES</i>	151

CAPITOL IV - EL PROJECTE D'EMIGRAR I EL MITE DELS HARRAGA	158
4.1. LES ARRELS DEL PROCÉS MIGRATORI	158
4.1.1. Entre la tradició i la modernitat.....	158
4.1.2. La construcció social d'Occident i l'imaginari d'Espanya	160
a) Els mitjans de comunicació.....	160
b) Els estrangers: els residents i els turistes	162
c) Els altres turistes: els emigrants de vacances.....	163
d) Les notícies sobre l'èxit dels menors immigrants	164
4.2. LA DECISIÓ D'EMIGRAR JUSTIFICADA PELS PROPIS MENORS.....	165
4.2.1. Aconseguir el somni europeu.....	165
4.2.2. Les altres motivacions tangibles.....	167
a) Treballar per millorar la situació personal i familiar	168
b) Reagrupar-se amb familiars.....	169
c) Viure una aventura i descobrir altres móns	169
d) Estudiar per aprendre un ofici.....	170
4.2.3. Les ciutats i els destins preferits.....	171
4.3. EL DISSENY I LA PLANIFICACIÓ DE L'OPERACIÓ DE SORTIDA	174
4.3.1. Les primeres idees	174
4.3.2. La planificació i l'aguit de les oportunitats	176
a) L'avantprojecte dels menors no tangerins.....	176
b) Les principals fronteres de pas	177
c) El pas per les fronteres de Tànger i de Ceuta.....	179
d) Els mitjans de transport.....	182
e) La vigilància dels llocs de sortida a Tànger	188
f) Els horaris i les èpoques de l'any.....	193
g) La migració acompanyada o en solitari.....	194
h) El temps necessari per aconseguir-ho	196
i) L'equipatge per al viatge	197
4.3.3. Les dificultats del pas de frontera.....	197
a) La vigilància de la policia marroquina	198
b) El risc de perdre-hi la vida.....	200
4.3.4. Els intents fracassats: retornats per la policia espanyola.....	201
4.4. LA IMPLICACIÓ DE LA FAMÍLIA	202
4.4.1. Comunicar la decisió d'emigrar	204
a) No dir res	205
b) Descobert per l'evidència dels fets.....	206
c) Vull anar a Espanya	207
4.4.2. Els sentiments contradictoris de la família	208
a) Entre el rebuig i l'acceptació resignada.....	208
b) De la resignació al suport.....	209
4.5 ANNEX: IL·LUSTRACIONS I FOTOGRAFIES	211

CAPITOL V - DE L'ESTRET A CATALUNYA. S'HA ACABAT EL CONTE DE ROSES 217

5.1. ELS PRIMERS DIES A L'ALTRA RIBA DEL MEDITERRANI	217
5.1.1. L'èxit del pas de frontera	218
5.1.2. El primer destí fruit de l'atzar	220
5.1.3. Les percepcions de l'arribada	221
a) I ara, què?	221
b) L'entorn hostil	222
c) El desengany	223
5.2 EL CAMÍ PELS POBLES I LES CIUTATS DE PAS	224
5.2.1 Els llocs de pas en territori espanyol	224
a) Els principals circuits de mobilitat	224
b) La durada de l'estada	228
c) Els mitjans de transport utilitzats	229
5.2.2. L'aproximació al grup d'immigrats adults	230
5.2.3. Les feines precàries i esporàdiques	232
5.2.4. Els primers contactes amb la xarxa de protecció de menors	235
a) A les ciutats frontereres de Ceuta i de Melilla	235
b) La particularitat de la CA de Canàries	240
c) Els primers contactes a la Península: la CA andalusa	244
d) Altres CCAA de pas: València i País Basc	247
e) L'establiment a la CA de Madrid	253
5.3. L'ARRIBADA I L'ESTABLIMENT A CATALUNYA	257
5.3.1. El pas per Tarragona, Lleida i Girona	257
5.3.2. L'arribada a l'àrea metropolitana de Barcelona	261
a) Les ciutats de destí: Barcelona i Santa Coloma de Gramenet	261
b) El punt de trobada de la plaça Catalunya de Barcelona	265
5.4. LA DISCRECIÓ DE SANTA COLOMA DE GRAMENET	268
5.4.1. Una comunitat marroquina consolidada	269
5.4.2. Els tallers de confecció per als nouvinguts	272
5.4.3. Els espais de vida i de residència dels menors	277
a) La localització urbana dels menors	278
b) Les tipologies dels menors segons l'espai freqüentat	280
c) L'habitatge dels menors	281
5.4.4. El procés evolutiu dels menors immigrants	283
5.5 LA CENTRALITAT DE BARCELONA	287
5.5.1 L'atracció de Ciutat Vella	287
5.5.2 La comunitat marroquina de Ciutat Vella	291
5.5.3 La localització dels menors a la ciutat	293
a) Els espais de reunió i de trobada	293
b) L'habitatge	299
5.5.4 Tipologies i itineraris dels petits Harraga de la ciutat	301
5.5.5 La detecció dels menors per les forces de seguretat	306

CAPITOL VI - EL SISTEMA DE PROTECCIÓ O LA VIDA AL CARRER	310
6.1. LA RESPOSTA DE LES ADMINISTRACIONS I DE LA SOCIETAT CIVIL.....	310
6.1.1. Les primeres respostes als petits Harraga	310
a) Les iniciatives privades de ciutadans i d'entitats	311
b) El desconcert inicial de l'administració pública	311
6.1.2. L'evolució del circuit d'atenció per als menors immigrants no acompanyats	313
a) La detecció del menor en situació de desemparament.....	314
b) L'avaluació, el diagnòstic i la proposta d'intervenció.....	316
c) La declaració de desemparament, l'assumpció de tutela i l'aplicació de protecció	320
6.1.3. La presència de petits Harraga en centres de Justícia Juvenil	327
6.1.4. El discurs de les administracions i de la societat civil.....	332
6.2. EL REBUIG DELS MENORS IMMIGRATS A LA PROTECCIÓ.....	337
6.2.1. La inadaptació del recurs a les expectatives dels menors.....	337
6.2.2. Les contradiccions entre el marc legal i la pràctica protectora	340
a) La no declaració de desemparament i la tardança en l'assumpció de la tutela	340
b) El no reconeixement de la residència legal dels menors tutelats fins al cap de nou mesos.....	341
c) La reagrupació familiar com a condició per accedir a la residència legal.....	342
6.2.3. El maltractament institucional.....	348
6.3. DE PETITS HARRAGA A NENS DE CARRER	351
6.3.1. Cobrir les necessitats bàsiques.....	351
6.3.2. La socialització amb el grup d'iguals	352
6.3.3. Buscar-se la vida	355
a) L'espiral de les activitats delictives.....	356
b) El tipus de delictes i les víctimes escollides	357
c) La jerarquia d'edats	363
6.3.4. Altres elements característics de la vida al carrer	364
a) La violència	365
b) La utilització del diner.....	366
c) El consum de drogues.....	367
6.3.5. Els problemes amb la justícia.....	370
6.4. EL NOMADISME DELS PETITS HARRAGA.....	372
6.4.1. Les xifres sobre la mobilitat.....	372
6.4.2. El nomadisme per altres CCAA.....	374
6.4.3. Les escapades a d'altres països europeus	375
6.5. LA RELACIÓ AMB LA FAMÍLIA.....	378
6.5.1. De la mentida a la sinceritat	378
a) La primera comunicació: Sóc a Espanya.....	378
b) Comença l'engany: estic bé	379
c) Reconèixer que tinc alguns problemes	380
d) Deixar de trucar per evitar l'engany	381
e) Recuperar la relació i la sinceritat	381
6.5.2. Les percepcions de la família.....	382

PART III – CONCLUSIONS..... 385**CAPITOL VII - EL SOMNI S'HA CONVERTIT EN UN MALSON? LA VISIÓ DELS PETITS HARRAGA..... 385****7.1. LES PERCEPCIONS SOCIALS DEL RETORN..... 385**

7.1.1. Un viatge sense retorn: l'èxit o la mort 385

7.1.2. El retorn imaginari 387

7.1.3. El retorn del fill pròdig..... 389

7.2. LES EXPECTATIVES DE FUTUR..... 390

7.2.1. Buscar una sortida 390

7.2.2. El que vol tothom..... 391

7.3. L'ARRIBADA A LA MAJORIA D'EDAT 393**7.4. LA VALORACIÓ DEL PROPI PROCÉS MIGRATORI 395**

7.4.1. Ha valgut la pena? 395

7.4.2. El somni s'ha fet realitat? 396

CAPITOL VIII - EMIGRAR PER GUANYAR-SE UN FUTUR: LA VISIÓ DE L'ANTROPÒLEG..... 398**8.1. CONCLUSIONS 398****8.2. RECOMANACIONS..... 414****BIBLIOGRAFIA..... 419****ANNEXOS 431**

Annex 1: Índex d'il·lustracions..... 431

Annex 2: Índex de fotografies..... 431

Annex 3: Índex de taules 432

Annex 4: Índex de mapes..... 433

Annex 5: Índex de gràfiques..... 433

Annex 6: Índex d'entrevistes realitzades..... 434

Annex 7: Índex de sigles..... 437

AGRAÏMENTS

Són moltes les persones que m'han donat suport al llarg d'aquesta Tesi Doctoral, perquè no ha representat només un procés acadèmic sinó també un procés de maduració personal i social al costat de les persones que m'envoltaven i m'acompanyaven al llarg d'aquest camí. Un camí que, en acabar-se, segur que comportarà el començament d'altres –intel·lectuals o no-. Tanmateix, aquest acabament també simbolitza un abans i un després en la meua biografia, per l'acompanyament tant especial –de vegades positiu, de vegades negatiu, de vegades obsessiu, de vegades d'autosuperació...- que m'ha suposat la Tesi al llarg dels anys d'elaboració.

Abans que a cap altra persona, i saltant-me el protocol acadèmic, voldria agrair-li molt especialment a en Toni, el meu marit, el seu acompanyament durant tot el procés de la Tesi. En primer lloc el seu acompanyament moral, insubstituïble i indispensable, per superar amb valentia un dels moments més durs de la meua vida, la pèrdua de la nostra filla, esdevinguda durant l'elaboració d'aquesta Tesi, perquè la vida personal de l'autora és un condicional acompanyant en aquest procés. En segon lloc, el seu acompanyament intel·lectual mitjançant moltes hores del seu temps lliure revisant pàgina a pàgina el contingut, l'estil, l'ortografia, etc. amb l'objectiu final d'aconseguir millorar al màxim el document que teniu entre les mans. D'aquesta manera, tot i essent l'autoria de la Tesi Doctoral plenament meua, m'agradaria parlar d'un projecte de parella perquè aquesta Tesi és el resultat de la combinació de les sinèrgies dels dos. Seguidament, no puc oblidar-me de l'acompanyament incondicional d'una altra persona clau en la meua vida, la meua mare, que sempre em va animar a estudiar i a superar-me i gràcies a la qual ara sóc la que sóc. També desitjo agrair al meu germà la paciència que ha tingut per ajudar-me a solucionar els problemes informàtics.

Per una altra banda li vull agrair a l'Oriol Romani que hagi acceptat de dirigir aquesta Tesi. Tot i que en moments puntuals potser va posar en dubte l'acabament d'aquesta, finalment ha arribat a bon port amb el seu suport i el seu seguiment. També haig d'agrair-li molt a la Fundació Jaume Bofill, representada per la Marta Comas i la Teresa Climent, no només pel seu suport financer en haver-me concedit una beca, sinó per la seva confiança en mi al llarg de tot el procés i, fins i tot, després d'aquest.

També un profund i estimat agraïment als educadors que van formar part del primer equip del Centre d'Urgència Lledoners (Mohamed, Núria, Mercè, Toni, Sergi, Noe, Xavi, Asun, Adrià, l'altra Núria, David, Ariadna...), on vaig començar a gestar aquesta Tesi. Tots ells, amb il·lusió i malgrat les dificultats, van saber engegar un projecte com aquell que, encara que pensàvem que no era el millor servei per als petits *Harraga*, podíem millorar una mica la vida d'aquells infants i adolescents. Ells i elles, juntament amb altres educadors i professionals del nostre país, a través del seu esforç i de la seva superació personal ajuden a la integració dels petits *Harraga* a casa nostra.

A més, no puc oblidar-me d'agrair l'ajut imprescindible dels meus amics i col·legues de Tànger, amb els quals he seguit un llarg camí intel·lectual i personal durant les estades que he hagut de fer en aquesta ciutat per realitzar-hi part del treball de camp d'aquesta Tesi Doctoral. Especialment vull citar a Bouker Khamlichi, una persona compromesa a fons per la justícia social

del seu país, i a Mercedes Jiménez i Claire Trichot, investigadores socials bones coneixedores de la societat marroquina i dels petits *Harraga*.

Vull agrair també les diverses persones que van revisar el document final que teniu a les mans, perquè pensava que les seves experiències i els seus coneixements sobre el tema ajudarien a millorar-lo. Es tracta de persones que pertanyen a diferents entitats, i que treballen o treballaven de forma directa o indirecta amb els petits *Harraga*, i que en alguns casos ja he citat: la Mercedes Jiménez (antropòloga a Tànger), en Manel Capdevila (cap d'investigació del Centre d'Estudis Jurídics de la Generalitat de Catalunya), en Mohamed Teldi (educador de carrer de Santa Coloma de Gramenet), l'Ariadna Alonso (antropòloga i filòloga de llengua àrab) i, finalment, la Concha Doncel (de la Fundació Pere Tarrés), la meva mestra i consellera en les investigacions socials que he realitzat en els darrers anys.

Estenc també el meu agraïment a les institucions que em van permetre el desenvolupament de la investigació, malgrat que algunes no sempre m'ho van posar fàcil: la Direcció General d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (DGAIA), la Direcció General de Justícia Juvenil (DGJJ) i el Centre d'Estudis Jurídics de la Generalitat de Catalunya; la Direcció de Serveis Personals de l'Ajuntament de Barcelona; l'Àrea de Serveis Culturals, Socials i Medi Ambient de l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet; la Fundació Mercè Fontanilles; Càritas de Barcelona; el Casal dels Infants del Raval; Prograss; i totes les altres a les que en algun moment vaig haver d'apropar-me.

I finalment, gràcies als petits *Harraga* per haver-me donat l'oportunitat de conèixer-los, a ells, a les seves famílies, al seu poble... I per recordar-me que els somnis i l'esperança mai s'han de perdre, malgrat les dificultats de la vida.

INTRODUCCIÓ

Aquesta tesi doctoral va sorgir per donar resposta a moltes preguntes que ens fèiem els professionals que interveníem amb els menors immigrants irregulars no acompanyats, durant els primers anys de la detecció del fenomen a Catalunya. Fou a finals dels anys 90 que la nostra societat va prendre consciència de l'existència pels carrers de Barcelona de menors immigrants, principalment marroquins, que havien arribat al nostre país sense documentació i sense l'acompanyament de cap referent familiar o adult. Es tractava d'un nou fenomen, el dels petits *Harraga*, és a dir, de nois marroquins que, seguint els passos dels seus compatriotes adults, cremaven¹ o arriscaven la seva vida per passar l'Estret i emigrar a l'altra riba de la Mediterrània.

Malgrat que el fenomen ja era visible i notori al centre de les ciutats de Barcelona i de Santa Coloma de Gramenet, no fou fins al mes de setembre de 1998 que va saltar als mitjans de comunicació. A partir d'aquell moment, nombrosos reportatges i notícies sobre el tema van divulgar i van denunciar que uns 200 menors immigrants sobreviuen i dormien en dures condicions als carrers de Barcelona, de Santa coloma de Gramenet i d'altres localitats de l'àrea metropolitana². El nou fenomen també va provocar un increment importantíssim i en poc temps del nombre de menors immigrants atesos per la Direcció General d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (DGAIA) de la Generalitat de Catalunya, la qual cosa aviat va fer necessària la creació de nous recursos i centres per atendre aquests nois nouvinguts. Dissortadament aquesta transformació del sistema de protecció es va realitzar de forma poc planificada, impulsada sobretot per solucionar urgències puntuals i per respondre a la pressió creixent de l'opinió pública. Això explica que les mesures adoptades van resultar poc eficaces per facilitar la integració dels menors immigrants, ja que aquestes no s'adequaven a les expectatives migratòries d'aquests nois.

Durant aquests primers anys els professionals que tractàvem amb aquests menors no enteníem què estava passant. No compreníem ni les característiques d'aquest nou col·lectiu, ni els motius de la seva arribada sobtada, ni la frustració que aquests nois manifestaven. I per això, amb la intenció de proporcionar-me a mi mateixa aquestes respostes, vaig decidir al setembre de 1999 d'adoptar aquest tema per a la meua Tesi Doctoral, en la qual estava començant a treballar. A partir d'aquell moment vaig començar a escoltar i a observar atentament els menors immigrants no acompanyats amb els quals treballava diàriament en un Centre d'Urgència vinculat a la DGAIA. Es tractava d'un centre per on passaven la major part dels nois immigrants no acompanyats detectats a Barcelona i a les seves rodalies. En aquesta tasca vaig comptar amb l'ajuda imprescindible del meu company de torn, que era l'únic mediador marroquí del centre en aquells moments, gràcies al qual vaig poder comunicar-me amb molts nois que tenien grans dificultats per expressar-se en castellà o en català. Així, de forma privilegiada vaig anar descobrint les històries d'aquells infants i adolescents, vaig apropar-me a la seva realitat d'origen

¹ Aquest és el significat de *Harrag* (en dialecte marroquí) o *Hariq* (en àrab clàssic), com s'explicarà més endavant: el qui "crema" la seva vida. En tot el Magrib, en diferents formes dialectals, és el terme popular per referir-se a la immigració clandestina cap a Europa. Utilitzem el mot *Harraga* perquè és la forma plural en dialecte marroquí.

² Sobre el nombre de menors immigrants no acompanyats arribats a Catalunya han circulat xifres molt diverses i sovint també molt disperses. Tot i que creiem que la xifra inicial de 200 nois que els mitjans de comunicació van divulgar era força exagerada, aquesta tenia la virtut d'advertir-nos sobre la important dimensió que estava adquirint aquest nou fenomen.

i al seu viatge fins a Barcelona, i vaig començar a entendre el seu somni migratori i els motius pels quals se sentien desenganyats. Fou, doncs, a través d'aquest treball de camp que vaig anar-me plantejant diferents hipòtesis per trobar respostes sobre les causes d'aquesta migració precoç, sense precedents fins al moment a casa nostra.

L'antropologia, com en altres de les meves experiències personals i professionals, em va facilitar les eines necessàries per entendre aquella realitat desconeguda i interpretar els diferents discursos sobre la matèria. Però ben aviat vaig adonar-me que no podia trobar-hi respostes només a través del treball de camp al nostre país, sinó que calia conèixer la realitat concreta dels països d'origen d'aquests menors i que, per tant, era imprescindible fer part del treball de camp al Marroc, més concretament a la ciutat de Tànger. Així doncs, aquesta Tesi Doctoral es va convertir en una investigació transnacional, en la qual analitzo tant la realitat del fenomen al nostre país com a les societats d'origen dels menors. Això ha anat configurant les línies de treball de la meva investigació, que han quedat plasmades en tres parts diferenciades:

PART I - Consisteix en una aproximació als conceptes teòrics bàsics indispensables per entendre el fenomen i a la metodologia emprada en la investigació. El primer capítol, el marc teòric, consta de quatre subcapítols: les migracions com a procés social (el concepte i els processos dels moviments migratoris, les tipologies dels moviments migratoris, i els enfocaments teòrics); el fenomen dels petits *Harraga* (la construcció cultural de la infància i de l'adolescència, i la definició de menor immigrant irregular no acompanyat); el marc legal i les polítiques d'intervenció (la legislació d'estrangeria i les lleis de protecció jurídica dels menors); i, finalment, la construcció social de l'estigma dels petits *Harraga* (l'estigmatització de l'immigrant irregular per part de la legislació d'estrangeria, la vida al carrer i el concepte de *nens de carrer*, i l'alarma social suscitada pels mitjans de comunicació). Amb aquest marc teòric podrem entendre després millor les particularitats del fenomen, que es despleguen a través dels diversos apartats del marc etnogràfic, a la segona part. El segon capítol exposa el procés metodològic de la investigació realitzada, és a dir, els seus objectius principals i específics, i els mètodes i les tècniques que he emprat. Aquest segon capítol també permet d'entendre millor el desenvolupament del bloc següent de tipus etnogràfic.

PART II - És l'etnografia que constitueix el nucli d'aquesta Tesi Doctoral, construïda a través de l'anàlisi del treball de camp realitzat entre març del 1999 i maig del 2003. Aquesta anàlisi se sosté sobre els conceptes teòrics prèviament estudiats, que van apareixent a mesura que resulten necessaris per al desenvolupament de l'etnografia. D'altra banda, tenint en compte la perspectiva transnacional, el marc etnogràfic l'he construït sobre aquesta base, amb quatre capítols que recorren el procés migratori dels menors, dos en el seu país d'origen abans de la migració, i dos després d'aquesta, ja al nostre país. Més concretament, en el primer capítol mostro la realitat dels petits *Harraga* al Marroc (els seus llocs d'origen, les seves famílies i el seu context social, el seu procés d'escolarització, la seva trajectòria laboral, i la vida al carrer); en el segon capítol descriu el projecte migratori i el mite dels *Harraga* (les arrels del procés migratori, la decisió d'emigrar, el disseny i la planificació de l'operació de sortida, i la implicació de la família); en el tercer capítol recorro el procés d'emigració des de l'Estret fins a Catalunya (els primers dies a l'altra banda del Mediterrani, el camí pels pobles i ciutats de pas, l'arribada i l'establiment a Catalunya, la discreció de Santa Coloma de Gramenet, i la centralitat de Barcelona); i, finalment, en el quart capítol mostro la disjuntiva en la nostra societat d'acollida entre el sistema de protecció o la vida al carrer (la resposta de les administracions i de la societat

civil, el rebuig dels menors a la protecció, de petits *Harraga* a *nens de carrer*, el nomadisme, i la relació amb la família).

PART III - Finalment, en el darrer apartat d'aquesta investigació presento en forma de conclusions dos últims capítols: el primer, que intenta reflectir la valoració del procés migratori des de la perspectiva de l'informant, és a dir, dels mateixos nois; i el segon, que ofereix la perspectiva de l'antropòleg, és a dir, de l'autora d'aquesta Tesi Doctoral. En aquest primer capítol, que he anomenat "El somni s'ha convertit en un malson?", tracto aspectes com les percepcions socials del retorn, les expectatives de futur, l'arribada a la majoria d'edat i la valoració del propi procés migratori. I en el segon capítol, en canvi, faig una reflexió final sobre els plantejaments teòrics i l'anàlisi del treball de camp realitzat, amb la intenció d'intentar extreure'n certs resultats que amplïin el coneixement sobre el fenomen, i que també ajudin a millorar la intervenció. Aquest últim punt, l'aproximació de la teoria a la praxis, el considero molt important perquè m'agradaria que aquesta Tesi Doctoral servís per millorar la vida dels petits *Harraga* que viuen a casa nostra gràcies a una intervenció més adequada i efectiva per part de les administracions i de les entitats responsables. Des d'aquest punt de vista, crec, com molts altres antropòlegs, en la necessitat de construir una antropologia per a la transformació social.

Per acabar, només vull advertir que per a la transcripció dels mots àrabs que apareixen en aquesta tesi he seguit els criteris de transcripció simplificada recollits en la "Proposició sobre els sistemes de transliteració i transcripció dels mots àrabs en català"³. Per aquells mots transcrits del dialecte marroquí, he intentat, en la mesura del possible, de seguir també aquesta transcripció simplificada. Per a aquells sons que no es troben en l'àrab clàssic, he buscat el so que més s'hi assemblava en llengua catalana.

³ Article publicat per acord del 21 de desembre de 1989 a: *Documents de la secció filològica 1*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1990 (141-158)

PART I - CONCEPTES TEÒRICS BÀSICS I METODOLOGIA

CAPÍTOL I - ELS CONCEPTES TEÒRICS BÀSICS

1.1. LES MIGRACIONS COM A PROCÉS SOCIAL

Val més tenir una tomba anònima a l'estranger, que aquí tenir buit el cistell d'anar al mercat. (Proverbi marroquí)

Els desplaçaments de població han estat una constant al llarg de la història de la humanitat, ja des d'edats primerenques (Louis Dollot, 1970). Tanmateix, els desplaçaments de menors no s'han diferenciat històricament dels desplaçaments dels adults, perquè fins al segle XX per a la major part de les cultures el procés evolutiu de les persones no estigué segmentat en diverses categories construïdes socialment: la infància, l'adolescència, l'etapa adulta i la vellesa. A més, en les últimes dècades del segle XX, com remarquen Castles i Miller (1993), les migracions s'han transformat profundament com a resultat del procés de globalització o de mundialització, tant per l'important increment del volum de migrants, com per l'ampliació de les xarxes migratòries, com per la diversificació dels tipus migratoris. I és en aquest context que apareix i es detecta a Europa, a finals de la dècada dels 80¹, un nou tipus de desplaçaments: la migració internacional irregular de menors d'edat no acompanyats d'adults, procedents fonamentalment de països d'Europa de l'Est, d'Àsia, d'Àfrica i d'Amèrica del sud i central i del sud. Segons els autors anteriors, aquestes i d'altres migracions actuals, que afecten avui de forma palpable Catalunya i altres zones d'Espanya, només es poden estudiar i interpretar des d'una perspectiva global, tant per l'alt nombre de regions, països i continents afectats, com per l'alt nivell de complexitat en les seves causes i en les conseqüències que genera.

Però el fenomen de la migració internacional irregular de menors d'edat no acompanyats no és exclusiu del continent europeu i de les seves àrees frontereres², sinó que també s'esdevé en altres àrees del planeta on hi conflueixen països i territoris amb profundes desigualtats socials com, per exemple, en els països de l'Europa de l'Est veïns de la Unió Europea, i en la llarga frontera que separa els EE.UU. i Mèxic³. Per això sostenim en aquesta tesi doctoral que la

¹ En referim al terme *detecció* perquè, com veurem en el segon apartat del capítol I sobre el concepte d'infància en les diferents cultures, el fenomen dels menors immigrants no acompanyats també es produï en el nostre país en altres moments històrics, com per exemple quan en els anys 50 i 60 noies d'Andalusia immigraven a Catalunya per treballar en el servei domèstic, i nois també menors d'edat es desplaçaven sols per buscar feines temporals. El que és relativament nou no és, doncs, el fenomen, sinó la seva percepció social. I no és fins a finals dels 80 que es detecta, sobretot perquè es converteix en un problema per a les administracions públiques responsables de protegir els drets dels menors d'edat desprotegits, siguin nacionals o estrangers.

² S.Ruston (2000) va realitzar un estudi sobre la situació dels menors no acompanyats a 16 països europeus, estudiant les seves lleis i pràctiques polítiques, per encàrrec de Save the Children; W.Spindler (2001) va realitzar un estudi similar a l'Europa Central i els Estats Bàltics; W. Ayotte i L.Williamson (2001) va fer-ho a Gran Bretanya; i la Fundació Pere Tarres-Universitat Ramon Llull de Barcelona (2002) també ha realitzat un estudi dins del programa Daphne de la Comunitat Europea, amb una investigació comparativa en 7 països europeus.

³ L'any 2001 la cancelleria dels Estats Units d'Amèrica va repatriar 5.501 menors que havien arribat al país sense documentació ni acompanyats d'un adult responsable. Aquest fenomen ha impulsat en aquella zona les xarxes mafioses que s'enriqueixen d'aquesta situació (El País, 28 d'agost del 2002). Per una altra banda, en l'article

migració internacional irregular de menors d'edat no acompanyats és un fenomen global causat per la creixent desigualtat Nord-Sud agreujada per la globalització neoliberal. Un fenomen que es dona amb especial intensitat en els territoris fronterers entre el Nord ric i el Sud pobre: entre la riba nord i la riba sud del Mediterrani; entre l'Europa Occidental i l'Europa de l'Est; entre Nordamèrica i l'Amèrica Llatina; i probablement en moltes altres fronteres geogràfiques i econòmiques de característiques similars.

Aquest nou fenomen històric s'ha d'estudiar des d'una perspectiva transnacional, com assenyala Mercedes Jiménez (2001), és a dir, analitzant tant el procés des les societats d'origen dels menors migrants com la realitat de les societats d'establiment. Ulrich Beck (1997), Blasch i Glick-Schiller (1999), entre d'altres, han intentat definir el concepte de transnacionalitat, el qual posa de manifest que els migrants no tenen relació només amb un estat-nació d'origen o de destí, sinó que els processos migratoris analitzats des d'aquesta perspectiva superen l'anàlisi històrica lineal de les migracions dividida en fases i contextos concrets "allà o aquí", sinó que s'han d'analitzar des d'"allà i aquí" com un tot.

Malgrat els esforços de molts científics socials, des de les lleis de les migracions de Ravenstein de finals del segle XIX, per explicar les causes i les conseqüències de les migracions, la reflexió teòrica sobre els moviments migratoris, tant d'adults com de menors, és especialment complexa. Una complexitat que s'incrementa quan la perspectiva és global i transnacional, i que explica que no existeixi fins avui cap teoria general sobre el fenomen. No obstant, per comprendre el fenomen internacional dels menors migrants no acompanyats és necessari fer referència als conceptes, als processos, a les teories relatives als moviments migratori, i a les diferents tipologies.

1.1.1. El concepte de migració i els moviments migratoris

Existeixen moltes definicions del concepte de *migració*, però cap no abasta tot el que implica un fenomen tan complex com aquest ni la diversitat de categories migratòries que hi ha. Aquestes circumstàncies, entre altres, ens indiquen que és extremadament important prestar atenció al entramat conceptual que envolta al fenomen migratori; no solament com mesura necessària per establir un marc consensuat de reflexió i d'investigació en el món científic i acadèmic, sinó també per oferir a la societat en general instruments clars que li permetin conèixer i afrontar la seva pròpia realitat migratòria (Cristina Blanco, 2000, 16). Per aquesta raó anirem veient la definició del terme segons diferents autors, per així aproximar-nos millor a la complexitat del fenomen.

Migración en la frontera del Norte, José A. Moreno (www.tij.uia.mx/elbordo/vol04/bordo4_norte1.html) indica que la migració de menors en aquests últims anys –les dades corresponen a l'any 1999– s'ha convertit en un problema que requereix una atenció especial, perquè els menors són més vulnerables. Així, diu que els dos centres d'acolliment de menors, un a Tijuana i l'altre a Mexicali, ha incrementat l'acollida de menors fins a un 200%: les dades de deportació, ordenada pels creuaments migratoris de baixa Califòrnia, donen una mitjana mensual de 427 menors. També assenyala que, malgrat haver-se incrementat significativament el nombre de menors en els últims anys, el fenomen es porta registrant almenys durant els últims deu anys, segons una enquesta en aquests dos centres, és a dir, si l'article parla de dades del 1999 ens remuntariem al 1989. Segons les dades d'aquesta enquesta el perfil sociodemogràfic dels menors migrants es generalment de sexe masculí, d'entre 15 i 17 anys (més d'un 90%), i tenen un nivell d'escolaritat relativament alt per la seva edat.

L'any 1958 William Petersen ja criticava els seus antecessors i contemporanis per la manca de reflexió teòrica quan formulaven tipologies migratòries basades només en l'estudi empíric estadístic. Per això d'altres autors posteriors, per intentar superar l'ambigüitat del concepte, han establert alguns criteris per determinar quins desplaçaments poden ser considerats migracions i quins no. Així, J.A.Jackson (1986) sosté que s'han de donar tres circumstàncies indispensables per considerar que un desplaçament sigui un moviment migratori:

1. *Espacial*: el moviment s'ha de portar a terme entre dues zones geogràfiques (sigui entre municipis, províncies, regions o països).
2. *Temporal*: el desplaçament ha de ser durable, no esporàdic.
3. *Social*: la mudança ha de suposar un canvi important en l'entorn, tant físic com social.

En aquesta línia, la UNESCO defineix les migracions com *els desplaçaments de la població d'una delimitació geogràfica a una altra per un espai de temps considerable o indefinit*. La sociòloga Cristina Blanco (2000, 17), en el seu llibre *Las migraciones contemporáneas*, defineix migracions com *els moviments que suposen per al subjecte un canvi d'entorn polític-administratiu, social i/o cultural relativament durable; o, dit altrament, qualsevol canvi permanent de residència que impliqui la interrupció d'activitats en un lloc i la seva reorganització en un altre*. Com podem veure, la migració de menors immigrants no acompanyats encaixa perfectament en aquestes definicions i en aquestes circumstàncies.

Per intentar entendre la globalitat del processos migratoris des d'una perspectiva antropològica i sociològica els desglossarem en diferents etapes. D'altra banda, aquests processos estan constituïts per dues cares d'una mateixa moneda: la perspectiva del lloc d'origen del migrant, i la del lloc d'arribada. Aquests dos punts de vista són el producte de dues fases diferents d'un mateix procés migratori, en dos espais i temps diferents, però que conflueixen en una única realitat:

1. La primera fase comença a la societat d'origen (regió, país o continent) de les persones o dels col·lectius humans que *migren* o es traslladen. Des d'aquesta zona geogràfica emissora el procés s'anomena *emigració*, entesa com la voluntat o el fet consumat d'abandonar la zona d'origen per un temps considerable o indefinit, i la persona que marxa és anomenada *emigrant* o *emigrat*.
2. La segona fase s'origina a la societat d'acollida (regió, país o continent) on *migra* la persona de forma individual o de forma col·lectiva. Des de la zona geogràfica receptora el procés s'anomena *immigració*, entesa com l'assentament d'una població forània dins d'una comunitat, i la persona que arriba rep el nom d'*immigrant* o *immigrat*. Aquests dos últims termes, a diferència del cas anterior, suposen diferències importants en relació a la posició del migrant al país receptor:
 - *Immigrant*: qualsevol persona o col·lectiu que s'està desplaçant i/o aquella que acaba d'arribar a una societat d'acollida.
 - *Immigrat*: qualsevol persona o col·lectiu que està assentat en una societat d'acollida des de fa un temps considerable o indefinit.

No obstant, en ocasions la indefinició del temps fa que gran part del col·lectiu sigui percebut de forma pejorativa per la societat d'acollida com a *immigrants* de pas o itinerants cap a

d'altres zones geogràfiques i, per tant, sempre com a persones no integrades a casa nostra. Com assenyala Manuel Delgado (1997, 13), és significatiu que s'utilitzi el nom d'immigrant, un participi de present que hauria de designar a aquell que s'està desplaçant i no a qui ja ho ha fet; al qual s'hauria d'anomenar mitjançant un participi de passat: *immigrat/da*. Mikel Aramburu (2000, 12) va més enllà, i afirma que aquesta distorsió nominal és encara més grotesca quan es parla d'immigrants de segona o tercera generació. En aquest sentit, en aquest treball utilitzarem el terme *immigrat* per referir-nos als menors no acompanyats, perquè malgrat que la major part faci pocs anys que viuen al nostre país, una part important estan ja assentats o estan en procés de fer-ho; la mesura del temps és diferent per a ells que per als adults. Considerarem *immigrat* el menor que porti més d'un any vivint a casa nostra i que hi estigui assentat amb una xarxa de suport incipient o important.

La migració individual o col·lectiva pot finalitzar després de les dues fases anteriors en el lloc d'acollida, però també pot seguir amb una tercera i amb una quarta fase.

3. La tercera fase és el *retorn* voluntari o obligatori a la societat d'origen de l'emigrant. Aquest possible retorn, que no sempre es produeix, està present en l'imaginari de l'emigrant des del primer moment d'iniciar el seu procés migratori. En el cas dels menors immigrants no acompanyats d'origen marroquí, aquest imaginari del retorn és present amb la mateixa intensitat que en els adults.
4. La quarta fase és l'inici d'un *nou moviment migratori* cap a qualsevol altre espai geogràfic. De fet, el procés migratori en algunes persones o grups es pot repetir indefinidament, tot i que normalment ve donat per si s'han acomplert les expectatives inicials en el lloc receptor. Com veurem, alguns menors immigrants no acompanyats d'origen marroquí arriben fins aquesta quarta fase, amb una alta mobilitat.

Per estudiar qualsevol tipus de migració hem d'aprofundir en els tres actors del procés, en qualsevol de les fases anteriors: la societat d'origen, la societat de destí i els propis migrants. A més, com indica Cristina Blanco (2000, 18), cada subjecte individual o col·lectiu té uns interessos i necessitats diferents, i cada etapa del procés global de les migracions origina problemàtiques diferents, fins al punt que aquestes han arribat a configurar matèries d'estudi específiques dins de l'àmbit general de les migracions humanes.

1.1.2. Els diferents enfocaments teòrics

Des dels inicis de la historiografia els relats sobre els estrangers i els altres han estat un continu. No obstant, l'estudi dels moviments migratoris s'ha desenvolupat de la mà de les Ciències Socials. George Ravenstein, a finals del segle XIX, és el primer autor que considerarà les migracions com un fenomen social. Ravenstein construí entre 1885 i 1889 les seves conegudes *Lleis de les migracions*, i des de llavors han anat apareixent diverses teories sobre les migracions dins del camp de les Ciències Socials, tot i que cap d'elles de caràcter general. A continuació descrivim les més importants.

1. Les lleis de les migracions de Ravenstein. Aquest geògraf anglès en el seu article *The Laws of Migration* de 1885 exposava un conjunt de generalitzacions empíriques (més que lleis) sobre les migracions, després d'haver realitzat una anàlisi exhaustiva del cens anglès d'aquell

segle. Només quatre anys després, l'autor presentà un segon article amb el mateix nom, en el qual ampliava l'estudi a més de 20 països i confirmava els resultats obtinguts a Anglaterra. Aquestes constatacions de Ravenstein són les següents:

- a) Hi ha una correlació entre la migració i la distància recorreguda, és a dir, quant més llarga és la distància menys desplaçaments es produeixen⁴. Per això les migracions més nombroses són les de desplaçament curt, i només es produeixen les de desplaçament llarg quan s'adrecen a grans zones industrials i comercials.
- b) Les migracions de llarg recorregut cap les grans zones industrials i comercials es realitzen per etapes i de forma escalonada.
- c) Cada corrent migratori produeix un contracorrent compensatori.
- d) Hi ha una major propensió d'emigrar en els entorns rurals que en els urbans⁵. El creixement de les grans ciutats està causada més per les migracions que pel creixement natural.
- e) Les migracions són fonamentalment masculines i d'adults joves⁶. La migració femenina es produeix més en desplaçaments curts.
- f) A més i millors mitjans de transport es produeixen més fluxos migratoris⁷.
- g) Les causes principals de les migracions són de tipus econòmic⁸.

2. La teoria dels factors push-pull. Des de Ravenstein molts altres autors s'han preocupat per aportar nous enfocaments teòrics al fenomen de les migracions. Tanmateix, fins a mitjans del segle XX el paradigma racionalista i liberal dominant va influir profundament en l'anàlisi dels comportaments migratoris. La persona era vista com a lliure i racional per decidir què fer per aconseguir el millor per a ella i el seu grup amb el menys cost possible, i per això el model es basava en:

- a) *Push*: Hi ha uns factors al país d'origen que empenyen la persona a abandonar-lo: una elevada pressió demogràfica, la falta d'accés a la terra, la manca de treball, sous molt baixos, uns nivells de benestar insuficients, la falta d'llibertat política, la repressió...
- b) *Pull*: Hi ha uns factors en d'altres llocs o països que atrauen perquè es consideren millors. Aquests factors que atrauen són totalment contraris dels anteriors: demanda de mà d'obra, bons salaris, elevats nivells de benestar, llibertats polítiques...

Entre aquests factors que empenyen i que atrauen hi ha la persona que els compara i que decideix què vol fer: emigrar o quedar-se. Aquesta decisió, suposadament lliure, es basa

⁴ En el cas dels menors immigrants d'origen marroquí coincideix que els països on es desplacen prioritàriament són els més propers: Espanya i França.

⁵ Al Marroc, com veurem, no han estat els menors immigrants que han fet aquest tipus d'immigració, sinó els seus pares. La majoria dels menors han nascut a la ciutat o van arribar a ella de ben petits.

⁶ Quan Ravenstein (1985) parlava d'adults joves hauríem de saber a quines edats englobava dins d'aquesta categoria. Possiblement, per el moment històric del que parlem, podria referir-se també a nois d'entre 15-18 anys, és a dir, nois considerats menors d'edat actualment. Llavors aquesta migració no es distingia de la dels adults, perquè se'ls considerava joves-adults, tal com passa avui encara en el context cultural marroquí. A més, com veurem l'emigració d'aquest col·lectiu es gairebé exclusivament masculina.

⁷ Com ja hem mencionat anteriorment, aquesta factor ha estat determinant per impulsar i augmentar la magnitud del fenomen dels menors immigrants marroquins.

⁸ Tot i que en el cas dels menors marroquins aquestes són també les causes més importants, en el marc etnogràfic també n'estudiarem d'altres.

principalment en les motivacions individuals del potencial migrant. Aquest model és utilitzat per Manel Capdevila (2001) per explicar les causes de la migració dels menors no acompanyats a Catalunya.

No obstant, aquest model no té en compte l'entorn social i polític on es produeixen els processos migratoris; no explica determinades circumstàncies que es donen de fet en la realitat⁹; i tampoc no explica perquè els migrants decideixen un destí o un altre. Molts autors afirmen que aquest model és massa funcionalista, ahistòric i individualista, i que en cap moment se n'adona de tota la dimensió social del fenomen.

3. Les teories sobre la causalitat de les migracions. A partir de la teoria de *push-pull* s'originen altres teories de diferents orientacions però amb un enfocament clarament causal, des de les més funcionalistes fins a les de caràcter crític o marxista:

a) *La teoria del mercat de treball.* Aquesta teoria, representada per Michael Todaro (1976) i George Borjas (1990) posa l'èmfasi en les condicions estructurals del mercat de treball mundial com a causa principal dels moviments migratoris. Ambdós autors defensen que les migracions es produeixen des d'aquelles zones on hi ha un excés de mà d'obra cap a llocs on en falta, i per això els moviments migratoris actuen com un mecanisme equilibrador d'aquesta desigualtat¹⁰. A la vegada afirmen que totes les legislacions que regulen aquests fluxos migratoris dificulten l'equilibri. Borjas, a més, remarca que tot futur migrant ha valorat, avaluat i calculat els costos i els beneficis de la potencial migració¹¹.

Hi ha hagut dues crítiques principals a aquesta teoria. La primera sosté que el mercat de treball internacional no pot absorbir la totalitat dels moviments migratoris; i la segona afirma que els treballadors estrangers no s'incorporen al mercat laboral amb les mateixes condicions que un treballador autòcton.

b) *La teoria de la nova economia de la migració.* Oded Stark (1991) revisa els arguments de la teoria anterior i elabora una tesi nova segons la qual la decisió d'emigrar no la pren només el subjecte, sinó que és la família qui elabora l'estratègia de supervivència. La migració és planificada, segons ell, de forma col·lectiva.

c) *La teoria del mercat dual.* Michael Piore (1979) remarca la desigualtat que existeix en el mercat laboral entre els treballadors estrangers i els autòctons. A més, contradiu les teories

⁹ Com esmenten molts autors, i entre ells Cristina Blanco, el model es contradiu perquè, per exemple, qui emigra no són els més pobres -com vindria a dir la teoria- sinó aquelles persones que viuen en zones on s'estan produint canvis socials i econòmics. En el cas dels menors immigrants d'origen marroquí aquesta és la causa més important que ha desencadenat aquesta nova tipologia migratòria.

¹⁰ En el cas d'Espanya la necessitat actual de mà d'obra és molt clara, i ho continuarà essent a mig termini, malgrat els intents d'alguns polítics de dissimular-ho. La ONU indica que Espanya necessitarà 12 milions d'immigrants del 2000 al 2050, uns 240.000 per any, si vol mantenir la seva actual força de treball. Al diari El País del dia 7 de gener del 2000 s'indicava: *Les explosives estimacions de la Divisió de Població de Nacions Unides són contundents: Espanya i la resta de la Unió Europea es veuran abocats a recórrer massivament a la mà d'obra estrangera per conservar les seves xifres de població, i sobretot, per garantir les pensions dels seus habitants. Si no canvien les tendències actuals, dins de mig segle Espanya passarà dels seus actuals 39,6 milions d'habitants a només 30,2.* La necessitat de mà d'obra, per tant, anirà en augment.

¹¹ En el cas dels menors immigrants no acompanyats creiem que aquesta avaluació no l'han feta a priori, com veurem més endavant, perquè el seu pensament abstracte és encara insuficient a la seva edat.

anterior en considerar que l'elecció de l'emigrant no és ni racional ni lliure, i que els factors més importants que determinen la migració no són els que expulsen (push), sinó tot el contrari, els que atrauen (pull). Segons Piore, els moviments migratoris es produeixen per la necessitat de mà d'obra dels països desenvolupats i, sobretot, per quatre característiques estructurals de l'economia d'aquests països:

c.1. *La inflació estructural*. Els salaris no són lliures i no fluctuen en funció de les condicions de l'oferta i la demanda de treball. Per això, una bona solució és atraure treballadors estrangers que acceptin treballar en feines de baix prestigi (que els treballadors autòctons no volen fer) a canvi de salaris baixos.

c.2 *Els problemes motivacionals*. En els països desenvolupats molts treballadors treballen no tant per aconseguir una retribució econòmica justa, que dictaminen les lleis laborals supervisades pels sindicats, sinó més aviat per aconseguir un status social. Així, les feines en els nivells més baixos del mercat laboral no interessen als treballadors autòctons, i per això es produeix un buit en aquesta franja laboral, la qual és ocupada pels treballadors estrangers. D'altra banda, Piore (1979) indica que per als estrangers tenir un treball remunerat en el país receptor suposa adquirir una renda i un status en el seu propi país d'origen.

c.3. *El dualisme econòmic*. Existeix una dualitat entre capital i treball en els països desenvolupats. El capital és un factor fix de producció, mentre que el treball és un factor variable de producció. Per això, l'empresari intentarà optimitzar el capital i no el treball. Aquesta situació dual afecta sobretot els treballadors i divideix el mercat laboral en un de primari (destinat a rendibilitzar el capital) i un de secundari (destinat a processos més inestables). El mercat primari estarà format pels llocs de treball qualificats, ben remunerats i amb més estabilitat, mentre que el secundari serà tot el contrari i per aquesta causa no atraurà els treballadors del propi país i haurà de ser ocupat en part pels treballadors estrangers.

c.4. *La demografia de la força de treball*. En altres èpoques històriques el mercat secundari era ocupat per sectors socials més desfavorits: les dones i els joves. Recentment, però, s'han donat una sèrie d'esdeveniments que han canviat aquest procés: la pressió de les dones per aconseguir la igualtat, l'increment del nombre de divorcis, la disminució de naixements i més formació acadèmica. Per això, actualment el mercat secundari pot absorbir sense cap problema els treballadors estrangers.

d) *Les teories marxistes*. Aquestes noves teories incideixen en els beneficis que genera la classe treballadora (dividida en la segmentació mercat) en les economies capitalistes. Stephen Castles i Godula Kosak -màxims representants- (1973) afirmen que el mercat dual provoca la divisió i la debilitació de la classe obrera, i per aquesta raó interessa al mercat mantenir aquesta situació.

e) *La teoria de la interdependència mundial*. Aquesta orientació argumenta que els desequilibris econòmics mundials que provoquen les migracions són fruit de la divisió internacional del treball, que fa que hi hagi països desenvolupats i països no desenvolupats. I que les migracions més que afavorir la igualtat entre països augmenta la desigualtat, ja que deixa encara en pitjor situació els països en vies de desenvolupament i afavoreix el

desenvolupament dels països més rics mitjançant la mà d'obra barata que els primers aporten.

4. La perdurabilitat de les migracions. Hi ha altres teories que intenten explicar el manteniment i la continuïtat del moviment migratori:

a) *Les teories connexes al projecte migratori.* L'objectiu d'aquestes teories és aclarir el perquè de la durada dels moviments migratoris, és a dir, el perquè dels moviments transitoris i dels definitius. Hi trobem dues escoles amb explicacions diferents:

a.1 *L'escola americana.* Procedeix d'una tradició d'estudis sobre les migracions produïdes als països del Nou Món (Estats Units, Austràlia, Nova Zelanda i Canadà). Aquesta orientació considera la migració com una experiència fonamental en les vides de les persones, i per això pensa que té un caràcter definitiu. Els immigrants organitzen les seves vides per adaptar-se a la societat receptora, i el retorn només es produeix en experiències individuals fracassades.

a.2 *L'escola europea.* Concep les migracions com un procés de caràcter temporal en les vides de les persones, el qual es produeix per aconseguir un objectiu concret que permeti millorar les condicions de vida en el país d'origen, sigui mitjançant divises, formació, etc. Per tant, el retorn és la consecució d'aquest procés i és viscut com un èxit migratori.

Les dues escoles han tingut força detractors. Alguns autors han assenyalat que el manteniment de la migració no depèn només del projecte migratori del subjecte, i a més a vegades aquest projecte no hi és o no és gens clar; sinó que hi ha diferents condicionaments socials que determinen el projecte migratori, tant al país d'origen com al de recepció. En el país d'origen depèn dels motius de l'emigració (si és lliure o forçada, les polítiques d'emigració, etc.) i en el país receptor depèn d'altres factors (polítiques migratòries, existència de xarxes d'acollida, actituds de la població autòctona, etc.). També hi influeix la similitud cultural i/o social entre el país d'origen i el de destí.

b) *La causació acumulativa.* D. Massey (1990) va anomenar així als factors i els seus efectes sobre la perdurabilitat del procés migratori. Ell considera que hi ha altres factors que s'incorporen en el país receptor i que determinen la perdurabilitat de la migració, i que són principalment dos:

b.1 *Les xarxes socials.* El manteniment del procés migratori no depèn només del projecte inicial i dels objectius traçats, sinó que moltes vegades els immigrants formaran part d'unes xarxes socials que també determinaran la perdurabilitat. Al país de destí l'immigrant crearà noves relacions socials i familiars que farà que ell mateix les valori conjuntament amb les que va deixar. El fet de tenir una família amb descendència al país d'origen o al país d'acollida (sigui immigrant o autòctona) determinarà en bona mesura el retorn o el caràcter definitiu de la migració.

b.2 *El suport institucional.* Les associacions i organitzacions no governamentals que donen suport als immigrants també influiran en el manteniment de la seva estada. Amb el pas del temps i l'arribada de més immigrants, aquestes arribaran a tenir un caire molt

més institucional. Per una altra banda, el desenvolupament d'aquests tipus d'organitzacions dificultarà cada vegada més la regulació i el control governamentals sobre les migracions.

c) *La teoria dels sistemes migratoris*. Aquest nou enfocament pretén fer una recapitulació de les teories abans esmentades: interdependència mundial, xarxes socials, institucions i causació acumulativa. Al 1992 Hania Zlotnik afirma que els moviments migratoris són estables al llarg del temps i de l'espai, existint diferents sistemes migratoris. La consideració de l'existència de sistemes migratoris es basa en els següents principis:

- c.1. La formació d'un sistema o xarxa migratòria depèn més de les relacions polítiques i econòmiques entre el país emissor i el receptor que no pas de la seva proximitat.
- c.2. Els sistemes migratoris poden ser multipolars, és a dir, amb més d'un nucli receptor.
- c.3. Cada país pot formar part d'un sistema migratori.
- c.4. L'estabilitat dels sistemes depèn d'una estructura flexible i movable.

5. La funcionalitat de les migracions. La majoria de les teories que volen explicar la funcionalitat de les migracions es basen en estudis de caire economicista que remarquen que la mà d'obra nouvinguda contribueix a l'ampliació d'un *exercit de reserva* molt beneficiós per al sistema capitalista. Zolberg (1989) planteja dos models diferenciats:

a) *Teoria del consens*. Considera que els moviments migratoris de mà d'obra compleixen una funció positiva que beneficiarà tant als països emissors com als receptors. Coincideix en les causes que fan que els treballadors estrangers estiguin situats en la jerarquia sociolaboral més baixa, que serien fonamentalment aquestes quatre:

- a.1. La baixa qualificació de la mà d'obra. Encara que l'immigrant tingui la qualificació més alta només se'l deixa que ocupi treballs pocs qualificats (s'impulsen legislacions i reclutaments beneficiosos pel país receptor i, per tant, de llocs de treball poc qualificats).
- a.2. El caire transitori de la mà d'obra, perquè una característica de la immigració és el seu caràcter temporal, tant pel propi immigrant com per les polítiques d'immigració del país receptor.
- a.3. La legislació d'immigració del país receptor determinarà quan es farà i com, malgrat que també es produeixi la immigració clandestina. Aquesta és una causa clau, segons Zolberg (1989), i és la que dona a la migració internacional un procés social distintiu.
- a.4. Els immigrants sofreixen pràctiques discriminatòries (prejudicis) que determinen encara més la seva posició social.

b) *Les teories marxistes*. Consideren que els moviments migratoris compleixen una funció negativa, perquè malgrat que parteixin del mateix supòsit que les teories anteriors (que els immigrants ocupen l'escala social més baixa) no comparteixen la idea que beneficiïn a les dues parts implicades. Hi ha dues teories marxistes principals:

- b.1. *La teoria del conflicte*. Afirmar que la incorporació de mà d'obra estrangera genera un conflicte dins de la classe treballadora, dividint-la en treballadors nadius i estrangers. Aquesta situació només beneficia les classes capitalistes. El conflicte només es pot superar quan els treballadors (nadius i estrangers) interioritzen que formen part de la mateixa classe social.

b.2. La teoria sostenible. Malgrat estar d'acord amb les valoracions anteriors, dona més importància al prejudici ètnic com a causa principal perquè l'immigrant ocupi l'escala social més baixa. Els treballadors nadius veuen els estrangers com a competidors deslleials en el mercat laboral nacional (més hores per menys remuneració, reduint dies festius...) i per aquesta causa pensen que la resolució de conflicte entre la classe treballadora no es pot resoldre tan fàcilment sense tenir molt en compte aquest factor.

6. Les teories sobre la integració dels immigrants. A partir dels anys 20, els sociòlegs de l'Escola de Chicago comencen a analitzar i estudiar els problemes de convivència que es donaven entre els diferents pobladors dels Estats Units. Una vegada que s'ha produït la immigració i aquesta és de caràcter permanent i de magnituds importants, es planteja la forma de convivència entre les persones autòctones i els immigrants amb diferències físiques, culturals i/o ètniques respecte a la societat acollidora. No es tracta de referents empírics, sinó de models que s'han construït a partir de la realitat, i que pretenen mostrar formes de convivència tipus ideals. Principalment hi ha tres teories que intenten fer-ho:

a) Les teories assimilacionistes. Sostenen que els immigrants haurien d'absorbir o convertir-se als costums i la cultura de la societat receptora per aconseguir una bona convivència i ser acceptats per la població nadiua. En aquest procés, els immigrants són els únics que han de fer un esforç de canvi i d'adopció. Aquests postulats de les teories assimilacionistes han estat molt criticats perquè, per exemple, no tenen en compte l'heterogeneïtat cultural de la societat receptora abans d'arribar-hi la població immigrada, o perquè pensen que la població autòctona acceptarà els immigrants per aquesta simple assimilació.

b) Les teories del Melting pot. Sostenen que es tracta de crear una altra societat fusionant la cultura del país receptor i la del immigrant. En aquest cas els dos protagonistes han de fer l'esforç de canvi i de creació. Aquest model ha tingut èxit amb algunes minories i/o en aspectes concrets de la societat (per exemple en la gastronomia), però no de forma global perquè sempre hi ha una cultura dominant (que gairebé sempre és la del país receptor) que predomina sobre les altres.

c) Les teories del pluralisme cultural. Ni la població autòctona, ni tampoc la immigrada desitgen perdre les seves identitats culturals, i per això cadascú ha de mantenir la seva cultura i cal arribar a una bona convivència en la diversitat. No obstant, aquest model ideal a la pràctica és difícil de portar a terme i no es poden minimitzar els conflictes que sorgeixen en les societats multiculturals, malgrat que sigui un dels pocs models respectuosos amb les diferents identitats culturals.

Com veiem, des de les lleis de Ravenstein els enfocaments teòrics dels científics socials han estat força nombrosos i diversos. Malgrat no existir cap teoria general sobre les migracions, totes les teories anteriors ens descobreixen diferents cares d'aquesta realitat i ens aporten reflexions que ens hauran de permetre explicar els nous tipus de migracions que es produeixen en l'actualitat com és el cas dels migrants menors d'edat no acompanyats.

1.1.3. Les tipologies dels moviments migratoris

Tenint en compte el caràcter multidimensional de les migracions, els científics socials han elaborat diverses tipologies d'aquest fenomen. Semblantment, la necessitat d'estudiar-lo globalment ens condueix a la diferenciació de diversos tipus de moviments migratoris. Així, William Petersen (1958), citat anteriorment, va elaborar *una tipologia general de la migració* per intentar fonamentar el fenomen migratori de forma empírica, i alhora va construir tota una teoria sobre el tema que encara avui és la més coneguda i utilitzada. Entre d'altres coses, Petersen va desmentir una premissa que fins llavors semblava inqüestionable¹²: el sedentarisme o nomadisme natural de la humanitat. Segons ell ni el sedentarisme ni el nomadisme són fruit de cap inclinació natural, sinó fruit de la dimensió social i cultural de l'espècie humana. I establí, a més, que per entendre les diferents modalitats dels moviments migratoris també cal tenir en compte les expectatives individuals, a més dels factors socials i culturals.

Malgrat que aquesta tipologia de Petersen continua essent vàlida avui, convé tenir en compte que el fenomen migratori ha evolucionat molt en les últimes dècades i que probablement caldria introduir-hi algunes noves variables, com per exemple la migració de menors no acompanyats. La sociòloga Cristina Blanco (2000), en absència d'una tipologia general més adequada per als nostres temps, ha realitzat una classificació senzilla i unidimensional que resulta molt entenedora. Blanco distingeix quatre categories significatives: el límit geogràfic, la durada, els subjectes de decisió i les possibles causes:

1. **El límit geogràfic** d'un moviment migratori pot ser intern (nacional) o extern (internacional, sigui continental o intercontinental). La diferència principal radica en el traspàs de fronteres i el control administratiu que el segon cas implica, algunes vegades per part del país emissor i sempre per part del país receptor. En aquest segon cas, la decisió d'emigrar ve determinada pel fet que el país receptor accepti l'ingrés del nou immigrant i aquesta circumstància determinarà la situació jurídica que viurà l'immigrant al país receptor. Si l'immigrant aconsegueix tot els requisits exigits direm que la seva immigració és *legal*; i en cas contrari serà *il·legal*. Malgrat això, aquesta terminologia de tipus administratiu ha estat molt criticada degut al seu caràcter reduccionista¹³, i perquè estigmatitza a aquestes persones i les assimila amb el delictes i la delinqüència. Per això molts autors prefereixen parlar d'immigració *regular* i *irregular* o *clandestina*, immigració *amb papers* i *sense papers*¹⁴, immigració *documentada* i *indocumentada*, etc.

Un cas especial el constitueix la migració entre països associats per algun tipus d'acord, com és el cas de la Unió Europea. Això genera una diferenciació entre els immigrants procedents d'aquests països associats i els que provenen de tercers països. I la construcció social de les dues subcategories pot portar també a l'estigmatització social dels immigrants del segon grup, els anomenats immigrants *extracomunitaris* en el cas de la Unió Europea. Els menors marroquins que emigren a Catalunya de forma no acompanyada formen part, doncs, del grup dels immigrants irregulars extracomunitaris.

¹² Peterson parteix, en la seva argumentació, de la crítica a la classificació de Fairchild de l'any 1925.

¹³ El Col·legi de Periodistes, conjuntament amb SOS Racisme, va realitzar l'any 2000 una campanya per canviar aquesta terminologia perquè considerant que aquesta estigmatitzava els nouvinguts.

¹⁴ Així, durant els tancaments d'immigrants indocumentats en esglésies de Barcelona l'any 2001, es va constituir una plataforma anomenada *los sin papeles*.

2. **La durada** d'una migració pot ser transitòria o definitiva. La transitòria és aquella en la qual l'immigrant estableix la seva residència en la societat de destí de forma temporal; sense cap objectiu a priori d'assentar-s'hi definitivament, com per exemple el cas dels *temporers*. La migració definitiva, en canvi, és aquella en què l'immigrant estableix la seva residència en la societat de destí per un temps prolongat o definitiu, malgrat que el mite del retorn no desaparegui mai del seu imaginari. En el cas dels menors immigrants irregulars no acompanyats la seva migració és planificada com a definitiva, perquè han arribat a la conclusió que en el seu país no podran accomplir les seves expectatives.
3. **Els subjectes de les decisions**, siguin persones individuals o col·lectius, poden migrar de forma espontània, dirigida o forçada. Les migracions espontànies són aquelles en què el migrant deixa la seva societat d'origen de forma voluntària i sense cap mediació institucional. Les migracions dirigides són aquelles en què el migrant rep ajuda externa, sigui de l'Estat, d'empreses, de màfies, etc. I les migracions forçades són aquelles en què el migrant es veu obligat a emigrar contra la seva voluntat (asilats, refugiats, etc.), i fins i tot sense poder decidir el seu destí (esclaus). Malgrat que alguns dels menors immigrants irregulars no acompanyats d'origen marroquí emigrin dirigits per les seves famílies o per màfies, la major part ho fan de manera totalment espontània. Entre els menors d'altres nacionalitats, en canvi, l'emigració dirigida és més freqüent (Fundació Pere Tarrès, 2002; Save the Children, 2001).
4. **Les causes de la immigració** poden ser múltiples i donar-se de forma simultània. Les més freqüents serien les següents:
 - **Causes ecològiques.** Són les migracions causades per catàstrofes naturals o per situacions adverses en l'hàbitat. Aquestes eren molt freqüent en èpoques primitives, quan l'ésser humà no tenia encara els mitjans tècnics per a fer-hi front. Actualment són encara habituals en països pobres que tampoc no disposen d'aquests mitjans tècnics.
 - **Causes econòmiques.** Són les migracions que s'originen quan una persona o comunitat no disposa de les condicions mínimes de subsistència. Al llarg dels anys, no obstant, el concepte de subsistència ha anat evolucionat cap a un nivell més alt de benestar, i l'emigració esdevé el camí per millorar el propi nivell de benestar en molts casos. La importància creixent de les migracions econòmiques en l'actual context de globalització, ha comportat una estigmatització dels immigrants per part de moltes societats receptores en identificar de forma simplista els immigrants amb les penúries econòmiques. Tot i que els menors immigrants irregulars no acompanyats d'origen marroquí solen atribuir la seva migració a causes econòmiques, veurem també que hi ha altres causes a l'origen del seu desplaçament.

També hi ha una migració econòmica de classe alta, molt diferent de l'anterior, corresponent a directius o treballadors d'empreses multinacionals que són desplaçats a un altre país a canvi d'obtenir un nivell de benestar més elevat. En aquests casos l'estigmatització anterior no es produeix.

- *Causas polítiques.* Són aquelles migracions provocades per un conflicte bèl·lic o per persecucions de caràcter polític, religiós o ètnic. Aquests migrants són anomenats desplaçats, asilats, exiliats o refugiats. Tanmateix, no sempre és clara la diferència entre les causes polítiques i les econòmiques, especialment quan els immigrants provenen de països on la penúria econòmica conviu amb la repressió política. Aquest és el cas, per exemple, del Marroc d'on molt joves emigren no només per causes econòmiques sinó també per la manca de llibertat i d'expectatives socials i polítiques del país.

Existeixen també altres possibles causes de les migracions, algunes clàssiques i altres més recents. Entre les clàssiques hi ha aquelles que venen donades per les característiques personals d'un individu: esperit independent, caràcter aventurer, curiositat per l'altre, etc. com és el cas d'alguns grans viatgers exploradors que els seus escrits històrics ens recorden: Herodot, Alexandre Magne, Ibn Batuta, etc. els quals es desplaçaren durant anys a d'altres indrets. També podríem parlar, com un cas semblant, dels desplaçaments temporals o definitius dels missioners o dels arqueòlegs de principis de segle. Els menors immigrants irregulars no acompanyats d'origen marroquí també emigren entre altres causes per un cert esperit aventurer propi de l'adolescència, com veurem. Altres causes més recents són, per exemple, la facilitat de la mobilitat geogràfica actual, i el coneixement d'altres realitats socials a través dels mitjans de comunicació. En el cas dels menors immigrants irregulars no acompanyats d'origen marroquí aquests factors també són essencials, ja que la majoria procedeixen de ciutats frontereres (Tànger, Casablanca, proximitats a Ceuta, etc.) on els mitjans de transport són fàcilment accessibles. Altres causes possibles de les migracions són les estratègies familiars per consolidar el poder de la família en el país d'origen, els reagrupaments familiars (l'apropament a un familiar emigrat anteriorment) i, finalment, els cooperants internacionals que es desplacen per raons humanitàries.

1.2. EL FENOMEN DELS PETITS HARRAGA

*Estic fart, els meus somnis s'han esfumat, el meu nom inscrit
en un full i el meu rostre clavat en el mur. La vida ens ha
llençat com si fóssim deixalles. Penso en el Harq...*

(Cançó d'un grup musical raper de Tunísia)

Els dos elements distintius i novedosos del fenomen dels menors immigrants irregulars a Catalunya són, per una banda, l'edat d'aquests tipus d'immigració irregular i, per l'altra, el fet que aquests menors immigrin sense la companyia de cap referent familiar o adult¹⁵. Però l'edat és una construcció totalment cultural, i per això haurem d'interpretar aquest tipus d'immigració sobre aquesta premissa. Per fer-ho caldrà que emmarquem les fases del cicle vital dels infants, dels preadolescents i dels adolescents de gènere masculí en la nostra cultura, d'una banda, i en la cultura magribina d'origen dels menors, de l'altra, i comprovarem la gran diferència entre els períodes, les categories i les pautes d'aquestes etapes de la vida entre ambdós entorns culturals.

Bernardo Bernardi (1985) distingeix dues categories dins els concepte de l'edat: l'edat psicològica i l'edat estructural. La primera mesuraria el desenvolupament cronològic, mentre que la segona mesuraria la capacitat per realitzar certes activitats socials. En el nostre cas, l'edat biològica dels menors immigrants aniria dels 9 als 18 anys, i més particularment dels 15 als 18 anys –com veurem en el capítol de l'etnografia–; mentre que l'edat estructural correspondria a la d'infants i de preadolescents en alguns casos, i d'adolescents en altres. Carles Feixa (1996) remarca, que cal també diferenciar l'edat com a condició social (que assigna una sèrie d'estatus i de rols desiguals als subjectes) i l'edat com a imatge cultural (que atribueix un conjunt de valors, d'estereotips i de significats).

Així doncs, mentre que en el nostre marc cultural occidental, on emigren aquests menors marroquins, els nois més petits són considerats infants i els nois més grans són percebuts com a preadolescents i adolescents, en el seu marc cultural magribí originari¹⁶ són considerats, en canvi, com uns *petits homes* segons la terminologia de Jaume Funes (Fundació Jaume Bofill, 1999), és a dir, com a pràcticament adults i amb gairebé tots els seus deures i drets, entre ells el dret d'emigrar. Dit d'una altra manera, mentre que a Occident els infants, els preadolescents i els adolescents són menors que han d'estar protegits pels seus pares o familiars directes –o en última instància per l'administració competent–, perquè no se'ls considera prou madurs per poder aconseguir per si sols un desenvolupament integral, al Marroc, en canvi, aquesta necessitat de protecció és percebuda de manera molt diferent. Allà molts preadolescents i adolescents, i a vegades alguns infants, es veuen abocats a treballar per ajudar la precària economia de les seves famílies. I així assumeixen el primer deure dels adults, el treball, alhora que perden progressivament el primer dret dels infants: l'educació.

¹⁵ No tots els menors emigren sols, sinó que alguns ho fan acompanyats d'adults, siguin familiars (pares, oncles, germans, etc.), coneguts (veïns, persones de confiança del pare, etc.) o bé, en una minoria dels casos, adults que pertanyen a alguna màfia. No obstant, una vegada han arribat al país receptor aquests menors es queden sols, sigui per la causa que sigui: perquè els pares tornen al país d'origen, perquè van a un tercer país, perquè el veí o les màfies ja han acomplert els seu encàrrec, etc.

¹⁶ Com ja veurem posteriorment, aquest concepte no és aplicat a les classes superiors i mitges-altes de la societat marroquina –classes molt occidentalitzades–, sinó a les classes populars que suposen la majoria de la població del Marroc –classes molt tradicionals–.

Per això, l'emigració d'aquests menors no és una opció que la societat marroquina vegi estranya o amb mals ulls –al igual que en altres períodes històrics en el nostre entorn cultural-, puix que aquests nois són considerats gairebé adults i, a més, molts dels seus referents adults també emigren com ells, sigui de forma regular o irregular. El terme *Harraga*, com veurem, defineix el fenomen de l'emigració irregular, i possiblement el procés migratori dels menors no sigui altra cosa que una conseqüència de l'assimilació d'aquestes noves obligacions socials dels adults en la societat del Marroc.

De fet, el pas de l'adolescència a l'edat adulta ve determinat per un element de caire econòmic en la majoria de les societats al llarg de la història: l'accés al treball. Per això, la situació econòmica de qualsevol societat resulta determinant a l'hora de configurar la categoria de les edats estructurals. És sabut que en les societats primitives o tradicionals, i en els països en vies de desenvolupament, els infants-adolescents (una vegada comencen a no dependre de la mare) són percebuts com una mà d'obra imprescindible i que, per això, aquesta etapa no es considera com a tal sinó que els infants esdevenen directament joves-adults –moltes vegades a través de ritus de pas- amb tots els drets i deures que això comporta. En aquest aspecte el marc cultural marroquí actual no es diferencia gaire del marc cultural de certes regions espanyoles de fa quatre o cinc dècades. Quan un menor marroquí emigra el seu *estatus* i els seus *rols* en el seu país d'origen canvien radicalment en arribar al país europeu receptor: perd la seva condició d'adult i de treballador, la seva autonomia i llibertats personals, etc. i passa a adquirir altres categories com la condició d'immigrant irregular i la d'infant, amb els corresponents drets a l'educació o a la salut, però no al treball.

En aquest apartat repassarem la definició social de la infància i de l'adolescència al llarg de la història i de societats diverses, aturant-nos especialment en el cas de la societat marroquina. També estudiarem el concepte de *menor immigrant irregular no acompanyat* i altres termes semblants sorgits a Europa en els últims anys per referir-se a aquest fenomen des de la perspectiva de la societat d'acollida. Així com aquells termes sorgits en la societat d'origen dels menors, principalment el terme *harraga* que utilitzen els menors immigrants marroquins per autoqualificar-se.

1.2.1. La construcció social de la infància i l'adolescència

L'autor Carles Feixa (1999, 16-17), seguint l'obra de Hall, sosté que *l'adolescència, que s'estén dels 12 als 22-25 anys, correspon a una etapa prehistòrica de turbulència i de transició, marcada per migracions de masses, guerres i culte als herois. Aquesta fase està dominada per les forces de l'instint que, per calmar-se, reclamen un període de temps durant el qual els joves no siguin obligats a comportar-se com adults, tenint en compte que es troben en un estadi intermig entre el salvatgisme i la civilització. Però, com diu Feixa, aquestes fases, etapes o categories són una construcció cultural relativa en el temps i en l'espai, puix que les societats, de forma molt diversa, han organitzat i organitzen la transició de la infància a la vida adulta. I encara que aquest procés tingui una base biològica, el més important és la percepció social d'aquests canvis i les seves repercussions en la comunitat. Els continguts que se li assignen i que configuren aquestes categories depenen dels valors associats a aquests grups d'edats i dels rituals que hi estan vinculats (C. Feixa, 1999, 16). Segons Feixa, això explica que no totes les societats reconeixin un estadi nítidament diferenciat entre la dependència infantil i l'autonomia adulta. Perquè existeixi la joventut –o la categoria d'adolescència-, han d'existir comportaments i institucions que*

distingeixin els joves d'altres grups d'edat, així com imatges culturals, és a dir, valors, atributs i rituals associats específicament als joves. Tant les unes com les altres depenen de l'estructura social en el seu conjunt, és a dir, de les formes de subsistència, de les institucions polítiques i de les cosmovisions ideològiques que predominen en cada societat.

En efecte, com veurem a continuació, tant al llarg de la història com en l'actualitat la definició social de la infància i de l'adolescència ha estat ben diversa segons les societats; de tal manera que podem identificar diferents models existents o que conviuen en el temps i en l'espai. Com assenyala Feixa (1999), aquests models pretenen ser només *tipus ideals* que ens ajudin a ordenar la realitat. Aquest autor diferencia cinc models de joventut, que corresponen a diferents tipus de societat: els *púberes* de les societats primitives sense Estat; els *efebos* dels Estats antics; els *mossos* de les societats camperoles preindustrials; els *nois* de la primera industrialització; i els *joves* de les modernes societats preindustrials:

1. **Les societats primitives.** Degut a la gran diversitat de societats que anomenen d'aquesta manera, és a dir, d'aquelles societats segmentades que no tenen Estat, no es pot establir un model únic de cicle vital. L'única cosa que comparteixen aquestes societats és el valor assignat a la pubertat, concebuda com la maduració fisiològica que incrementa la força muscular i que és fonamental per a la reproducció de la societat, tant per la reproducció biològica com per la mà d'obra. En la major part de les societats primitives, quan les persones arriben a la pubertat (generalment mitjançant un ritus d'iniciació) accedeixen als drets i deures de la vida adulta, assumint les responsabilitats de subsistència (recol·lecció-caça, pastoreig, agricultura intensiva, nomadisme, etc.) i de desplaçament en cas de catàstrofes naturals, variacions climàtiques o guerres. Es pot afirmar que a més complexitat econòmica i política d'una societat més possibilitats hi haurà que es distingeixi l'etapa transitòria de l'adolescència (C. Feixa, 1999)
2. **Les societats antigues.** De forma similar a les societats primitives, a l'antiguitat el pas de la infància a l'edat adulta es basava, principalment, en la pubertat fisiològica. No obstant, a Grècia, a Egipte i a Roma es comencen a generar uns excedents econòmics que permeten a aquestes societats que una minoria de la força de treball (les classes privilegiades) es pugui dedicar a activitats no productives; mentre que la resta de la força de treball segueix realitzant les mateixes activitats productives que sempre havia fet. Aleshores comença a considerar-se la importància que aquest període de la joventut serveixi per a formar-se, especialment en les arts cívico-militars. Així, la persona que arriba a la pubertat adquireix un nou *estatus*, valorat de forma jurídica per primer cop a la història, en el qual va perdent progressivament drets i adquirint maduresa social. Així, el jove estarà obligat a defensar la seva pàtria, però en canvi no podrà gestionar el patrimoni familiar. Aquesta evolució legislativa es va presentar com una forma de protecció per als joves, quan en realitat significava retallar la seva independència adulta anterior (C. Feixa, 1999).
3. **Les societats camperoles i artesanals preindustrials**¹⁷. Philippe Ariès (1973) va formular la teoria de l'absència de la joventut en aquest període. Segons ell, en aquest tipus de societat la infància només era aquella etapa en què la persona no pot subsistir sola. Per això, una vegada que el nen deixava de dependre biològicament de la mare es barrejava el més aviat possible amb els adults, compartint amb ells el seu treball i el seu temps d'oci i

¹⁷ En l'Antic Règim, l'època medieval europea, els nens són representats com *adults en miniatura*, mentre que per als joves no hi ha cap imatge específica.

sense passar per una etapa intermèdia com l'adolescència. La situació de la infància era un reflex de la situació dels pares, que sovint eren súbdits sense drets i propietat d'altres adults d'estatus social més elevat. Per això la precocitat de la inserció a la vida adulta es basava en l'expulsió precoç del nucli familiar. Des de l'edat de set a nou anys els nens i nenes deixaven la llar per anar a viure a casa d'una altra família de classe més benestant, on s'encarregarien de les tasques domèstiques (en el cas de les noies) o aprendrien algun ofici (en el cas dels nois) i habilitats a partir del contacte directe amb els adults. Aquest model va ser conegut com el del *apprentissage* (aprenentatge), molt difós a l'Europa medieval. D'aquesta manera, els joves adquirien un grau d'independència molt gran des de molt aviat, degut a un dèbil sentiment de cohesió amb la família originària i al poc control de la família d'acollida (on s'hi estaven fins als 14 o 18 anys) (Feixa, 1999). Tanmateix, malgrat el model anterior, ja a la baixa edat mitjana i al Renaixement la infància, segons alguns autors (Joan Lluís Vives, Juan Huarte de San Juan, Ponce de León, etc.), començarà a diferenciar-se de la vida adulta, especialment en tant que objecte de l'educació.

4. **Les societats industrials.** Es situa el naixement de la infantesa com una conseqüència de l'aparició de la impremta. Aquest invent va incidir tant en la democratització de la cultura com en el fet que els infants s'haguessin de separar dels adults per aprendre a llegir i escriure. A nivell més conceptual i teòric, al 1762 Rousseau començà a formular algunes idees referent a aquest tema; però no és fins a finals del segle XIX que les noves professions de l'educació plantegen la necessitat de buscar el màxim benestar dels infants. Paral·lelament van sorgir un conjunt de lleis de protecció i regulació de la infància que intentaven preocupar-se dels infants de classe social baixa. A partir d'aquest període, i amb la influència de totes aquestes noves línies, la cohesió familiar torna a estar present a diferència del model anterior, i això produeix una pèrdua d'independència dels fills. Aquests canvis van ser aplicats primer per la burgesia i després per les altres classes socials, de la mateixa manera que la incorporació a l'escola. Un altre aspecte que va influir considerablement en aquest nou model va ser la incorporació obligatòria a l'exercit. I finalment, l'últim aspecte fonamental que va modificar progressivament la seva construcció social va ser l'intent de supressió de la mà d'obra infantil i juvenil a partir de la segona revolució industrial, no tant en benefici dels menors sinó per considerar que no es necessitava tanta mà d'obra degut als avenços tècnics i a la necessitat d'una major formació professional. És llavors quan els nois comencen a allargar els anys d'escolaritat (Feixa, 1999). No obstant, es pot afirmar que l'aplicació d'aquests idees no es va estendre entre les diverses classes socials fins gairebé el segle XX. Després de la Primera Guerra Mundial, davant de l'emergent concepció de protegir la infància i l'adolescència, es van consolidar els principis que desembocarien en la Declaració de Ginebra sobre els Drets de la Infància al 1924. No obstant, en el període d'entre guerres es produí una regressió en aquests drets socials que s'intentaven assolir.
5. **Les societats modernes postindustrials.** Durant la guerra la joventut havia estat molt activa políticament, però després semblà imposar-se un model passiu i conformista, un ideal de l'adolescència com un període lliure de responsabilitats, individualista i sense cap ideologia ni cap moral (Feixa, 1999). Es representà amb la imatge del *rebel sense causa*, la qual es posà molt de moda. Segons López Riocerezo (1970) aquest canvi estava relacionat amb l'accelerada transformació de la societat rural o agrària en industrial i postindustrial, la qual va desencadenar una crisi cultural i sociològica que va dificultar la integració de

l'individu a les normes socials¹⁸. Tanmateix, a finals dels anys 60 i principis del 70 els joves tornen a l'esfera pública amb el sorgiment dels moviments entre d'altres, dels de San Francisco, de París i de Mèxic de 1967 i 1968. Aquest període va coincidir amb un fort creixement dels moviments socials (sindicats, partits polítics, associacions de veïns, de mestres, de pares, etc.). En molts països aquest activisme polític portat a terme pels joves va fer que aquests fossin escoltats: reclamaven els drets i deures dels adults. No obstant, la crisi econòmica que es va desencadenar a mitjans del 70 va truncar aquests somnis de llibertat i d'independència. Els joves van tornar a veure's depenent dels pares i de la societat adulta, a causa del creixent atur i del retard en la inserció laboral, i això va portar al desencant i a la frustració, la qual cosa va afavorir l'aparició de noves formes d'expressió juvenil, i també van sorgir les noves drogodependències (heroïna, cocaïna, etc.) (Feixa, 1999). Aquests canvis, amb el temps, van apel·lar a l'actuació dels organismes públics.

Paral·lelament als canvis socials i culturals que es van produir a conseqüència de la Segona Guerra Mundial, es va veure la necessitat de la creació d'un òrgan internacional que fes de mediador en les relacions internacionals: les *Nacions Unides* (1945). A conseqüència de la barbàrie de la guerra, es cregué convenient de començar la trajectòria d'aquest nou òrgan promulgant al 1948 *La Declaració Universal dels Drets Humans*, per tal de protegir qualsevol persona a través del Dret Internacional Públic¹⁹. En aquesta Declaració, seguint la Declaració de Ginebra, van aparèixer articles (el 25 i el 26) per protegir uns dels col·lectius considerats més vulnerables fins llavors: la Infància¹. Tanmateix, no és fins a 1959 que l'Assemblea General aprova la *Declaració dels Drets de la Infància*. D'aquesta manera, en aquells anys, el drets de la infància i adolescència adquireixen cada vegada més suport internacional, i això es tradueix en canvis en les legislacions nacionals dels països més desenvolupats. Si fins llavors els pares eren els responsables dels menors, a partir dels anys 80 s'establirà que els pares tenen el deure jurídic de protegir els seus fills, i que quan aquest deure no s'acompleixi els poders públics tindran l'obligació d'assumir aquesta protecció. Amb aquesta voluntat internacional de defensa dels drets de la Infància i de l'adolescència, l'Assemblea General de les Nacions Unides va aprovar la *Convenció dels drets de l'Infant* al 1989²⁰.

Amb aquesta convenció començà a aparèixer la concepció d'infància com la coneixem actualment en els països desenvolupats, però que no s'ha generalitzat malgrat que les Nacions Unides es van marcar com objectiu d'aconseguir la ratificació i l'acceptació progressiva per part de tots els països membres. Al 1996 195 països havien ratificat la Convenció, però molts estaven molt lluny d'aplicar-la i fer-la efectiva. Encara avui la situació dels infants i dels joves és molt heterogènia a nivell internacional, amb situacions que van des de les societats *primitives*, al model de les societats camperoles i artesanals preindustrials o de les societats industrials.

¹⁸ Carles Feixa (1999) destaca cinc aspectes fonamentals que produeixen aquest canvi a partir dels anys 60: l'emergència de L'Estat del Benestar en els països occidentals de la postguerra; la crisi de l'autoritat paterna, que va suposar ampliar la llibertat i independència; el *teenage market*, com espai de consum exclusivament per als joves, cada vegada amb més poder adquisitiu; el creixement dels mitjans de comunicació que impulsa la creació d'una cultura juvenil internacional i popular; i finalment, l'erosió d'una moral puritana per una moral consumista liderada principalment pels joves.

¹⁹ El Dret Internacional Públic ha quedat molt mal parat l'any 2003, amb la invasió de l'Iraq per part dels EE.UU. i el Regne Unit, amb el suport d'Espanya, sense mandat de les Nacions Unides i vulnerant els principis bàsics del Dret Internacional. Aquesta tendència al refús de la multilateralitat, les Nacions Unides i el Dret Internacional per part dels EE.UU. ja havia tingut anteriorment altres expressions: protocol de Kyoto, presos afganesos de Guantánamo, Tribunal Penal Internacional, etc.

²⁰ A l'apartat del marc legal recollim totes les altres normatives internacionals que van servir de precedent d'aquesta última, des de la Declaració Universal dels Drets de l'Infant de 1959.

Segons C.Feixa (2002), aquests diferents models històrics esmentats, i el seu desenvolupament jurídic, s'han d'analitzar d'acord amb cinc grans indicadors d'estructuració:

1. **La generació.** Són els individus que viuen dins d'un mateix període de temps i que adquireixen una socialització similar, tot i que les generacions no són homogènies i afecten cada individu segons les seves pròpies característiques. Els menors immigrants d'origen marroquí pertanyen a la generació de la dècada 90 i estan marcats per les transformacions socials que viu el seu país en aquest període històric.
2. **El gènere.** Gran part de les definicions culturals de la infància i de l'adolescència com a procés de transició cap a l'etapa adulta s'han centrat històricament en el cicle masculí educació-treball-emancipació, mentre que el cicle femení ha estat tractat de forma marginal. Com veurem a continuació, en l'entorn marroquí això ha estat també així.
3. **La classe social.** La pertinença a un o altre conjunt de persones de la mateixa condició social (econòmica, social i jurídica) configura la construcció social de la infància i de l'adolescència en cada societat i el desenvolupament d'una determinada cultura infantil. Aquesta construcció social conduirà al Marroc a configurar menors potencialment emigrants.
4. **L'etnicitat.** Consisteix a reprendre a nivell simbòlic la cohesió perduda de la comunitat d'origen, per exemple dins de grups de joves fills d'immigrants que se senten marginats per la cultura dominant. Aquest fenomen també es produirà entre els menors immigrants no acompanyats.
5. **El territori.** Les cultures infantils i juvenils s'adapten sempre al seu context ecològic i social, i per fer-ho s'apropien de determinats espais urbans. Això també s'esdevé en els menors immigrants, que busquen i ocupen els seus propis espais dins de la ciutat.

Al Marroc la concepció de la infància i de l'adolescència està fortament marcada per la pertinença a un medi específic (rural/urbà), a un sistema educatiu (escola tradicional/escola moderna²¹), a un camp cultural (analfabets/alfabetitzats) i a una categoria socio-econòmica (classe alta/mitja/popular). Però quan es parla d'infància gairebé sempre s'identifica, de forma reduccionista, amb aquella que viu en un medi urbà, que va a l'escola moderna, de gènere masculí i de classe mitja-alta. Fins els anys 50 aquest tipus d'infància no existia al Marroc, llevat d'algunes classes burgeses influenciades pel model colonial (M. Demouny i A. Chaouite, coord. 1987). Tanmateix, en el Marroc tradicional a partir dels cinc o sis anys els infants començaven a realitzar un *apprentissage* amb el *fquih* (mestre de l'escola corànica) o amb un artesà, i iniciaven així la seva immersió en el món dels adults. El nen o nena aprenia les coses que calia saber ajudant els adults a fer-les.

Malgrat que l'espai social marroquí sigui força homogeni, podem diferenciar diferents àmbits d'estructuració influïts pels factors econòmics i socials i sotmesos a factors com la religiositat tradicional i oficial o les influències occidentals per mitjà de l'escola, la ràdio, la televisió, el cinema, etc. Aquests models, imatges i corrents ideològics han penetrat en tots els sectors de la societat marroquina, redefinint els camps culturals i generant nous comportaments col·lectius.

²¹ Es la institució encarregada de preparar la integració del nen/a en la societat moderna configurada per l'Estat-Nació, i no ja pel grup familiar o per l'ètnia.

Tot i que la construcció social de la infància i de l'adolescència també s'ha vist modificada, ha estat sobretot l'escolarització, des de la independència, el que ha configurat la definició de la infància com objecte d'estudi pedagògic. Una definició matisada per les diferències de classe social com podem veure a continuació (M.Chekroun i M. Boudoudou, 1987)²²:

1. **Les classes altes i mitges-altes.** El colonialisme va desestructurar la societat que existia al Marroc amb la imposició de nous models sense cap procés de transició. La infància va sofrir una retracció de la socialització perquè en les classes altes, i després en les mitjanes, la família es tancà en ella mateixa i es reorganitzà al voltant del nen/a seguint el model colonial. Per donar resposta a aquests canvis es van crear institucions que s'ocupessin d'aquests nens i adolescents (guarderies, escoles, universitats, etc.), de manera que la transmissió del saber-fer va passar a mans d'aquestes institucions. M. Chekroun i M. Boudoudou (1987) assenyalen que per aquestes classes la infància esdevé el període de preparació del nen/a a la vida activa remunerada i abraça fins a l'edat dels vint anys. I per això es comença a associar aquest període a una altra categoria, l'adolescència. Aquestes classes apliquen el model francès, fins i tot magnificat, sense cap visió crítica en relació amb el model originari.

Al Marroc a partir dels anys 70 aquest model s'intensifica i s'amplia, principalment per tres causes: la penetració del model professional, l'emancipació de la dona, i l'allargament de l'escolarització. L'alliberament parcial de les dones d'aquestes classes es produeix per mitjà de la contractació del servei domèstic a d'altres dones de classe inferior, o de noies d'entre 5 i 14 anys que acullen a casa seva amb el pretext d'ensenyar-los les feines domèstiques. L'explotació que pateixen aquestes noies es dissimula amb l'eufemisme de la solidaritat tradicional: *ets com la nostra filla* (M Chekroun i M. Boudoudou, 1987). Però l'estigmatització d'aquestes noies és tan gran que fins i tot els hi tallen el cabell ben curt per diferenciar-les de les seves filles. Amb aquest exemple podem veure com es dona una definició dualista de la infància dins d'una mateixa família.

2. **Les classes populars.** En les classes populars, rurals o urbanes, els infants no constitueixen una categoria diferent segons l'edat. Els infants no pertanyen a ningú, a la vegada que pertanyen a tothom; és a dir, l'educació depèn de tothom, dels parents (no només el pare i la mare), dels *fquih*s (mestres de l'escola corànica i *curanderos*), dels mestres i companys de taller, dels veïns i dels mercaders del carrer, i dels professors d'escola moderna. A més, des que el nen/a ja no depèn biològicament de la mare ajuda amb els altres germans més grans a les tasques familiars.

Abans d'anar a l'escola moderna, o mentre treballa en un taller o en tasques agrícoles (guardar el bestiar, anar a buscar aigua, recollir fusta, etc.), l'infant és confiat al *fquih* (mestre de l'escola corànica (*msid*)²³), el qual exerceix una profunda influència i ajuda a reproduir el sistema tradicional. Però actualment aquestes escoles han adquirit un doble rol en els barris populars de les ciutats, en adquirir una funció de guarderia degut a la manca d'aquest servei públic. El pas per aquestes escoles suposava, en la societat tradicional, la islamització i la virilització dels nois. Però en l'actualitat molts dels *fquih*s de les ciutats són conscients del seu canvi de rol, i se senten desvaloritzats i sense autoritat sobre els nens. Aquest procés de

²² A partir d'una investigació dirigida pels dos autors i portada a terme per 14 estudiants que feien les seves memòries de final de carrera de sociologia els anys 1981-1982.

²³ Hi ha 4 tipus diferents de *msid* (escoles coràniques): les *madrassa* del Ministeri d'Ensenyament, les *koultab* privades, les escoles coràniques autoritzades pel Ministeri, i les *msid* dels barris de barraques i barris populars.

desvalorització del *fquih* i del *msid* ja s'inicià amb el model colonial i l'emergència de l'escola moderna sota la pressió intensa de l'Estat.

Això ha conduït cap a una nova definició de la infància en tant que objecte pedagògic a partir de l'aprenentatge/diploma. Aquesta definició dificulta encara més la situació de les famílies, pressionades per la necessitat econòmica i per l'atur estructural. P. Bourdieu (1977) ho expressa com la consciència d'aquesta classe de saber que d'actuar d'una altra manera però que no ho pot fer per la precària situació econòmica. En aquest context la infància, definida per la manca de responsabilitats, s'acaba cap als 6 o 7 anys. Amb aquesta edat, i algunes vegades abans, l'infant adquireix diverses responsabilitats: portar missatges, portar el menjar al pare, anar a buscar aigua, treballar com a minyona o com mà d'obra d'una fàbrica artesanal, etc. No obstant, en els medis urbans l'infant realitza aquestes feines de forma complementària amb l'assistència a l'escola, almenys fins a l'edat reglamentària (12 anys) d'incorporació al mercat laboral.

Segons M. Chekroun i M. Boudoudou (1987), els factors principals que han generat la decadència dels models tradicionals han estat tres: 1/ la importància que se li dona a l'escola com a reproducció de l'estatus²⁴; 2/ la mobilitat creixent (professional i geogràfica)²⁵; i 3/ la creixent urbanització. També s'ha de considerar el nivell d'instrucció de la població i el nivell d'escolarització dels nens i nenes, així com el nombre de fills per família. Les taxes d'analfabetisme, malgrat haver-se reduït, encara suposen un alt percentatge. M. Chekroun i M. Boudoudou (1987, 100) afirmen que, malgrat aquests avenços, el treball dels infants els aboca precoçment cap a l'adultesa: *en efecte, tots els estudis ho han confirmat, no és una propietat estructural que defineixi la infància "legítima", però el fet ha produït una transformació de la seva estructura: així, es produeix d'alguna manera per al nen una acceleració de la seva edat, determinant una ruptura irreversible amb allò que li agradava ser, un nen, amb tot el que això suposava tant materialment com afectivament en relació a les seves necessitats d'infant. L'experiència del món social del treball, en tot allò que implica com de subordinació als interessos dels adults (pares i caps) comporta un procés de desencís en les relacions parentals, i una nova definició de la seva identitat social i del rendiment d'aquesta identitat: infant-proletari.* En la societat marroquina, per aquesta raó, l'infant s'escapa irreversiblement de la definició d'infància com objecte pedagògic que trobem en els manuals de la psicologia i de la pedagogia. Al Marroc, com en altres societats en vies de desenvolupament, el treball dels infants és una realitat que defineix aquest període, tant al camp com a la ciutat²⁶.

²⁴ Aquest factor està en decadència entre les classes populars i mitjanes-baixes de les ciutats i del camp, que suposen la majoria de la població marroquina.

²⁵ La mobilitat professional és escassa en el mercat de treball del Marroc i afecta només una minoria de la població. La mobilitat geogràfica s'ha manifestat, sobretot des dels anys 60, en forma d'emigració cap a l'estranger i d'emigració cap a les ciutats des del camp.

²⁶ Segons dades oficials de l'Unicef (1997) més de 250 milions de nens i nenes treballen en condicions més o menys perilloses en el món, uns 120 milions a temps complet i la resta a temps parcial. La majoria viuen en països en vies de desenvolupament de l'Àsia, de l'Àfrica i de l'Amèrica Llatina. El continent asiàtic suposa més de la meitat. A l'Àfrica treballa un de cada tres infants, i un sobre cinc a Amèrica Llatina. No obstant, encara que la majoria dels infants que treballen ho fan en països en vies de desenvolupament, no s'ha d'oblidar que també en els països rics hi ha infants que exerceixen alguna activitat econòmica. Per exemple, al Regne Unit la mà d'obra infantil suposa entre un 15 i un 20% dels infants de fins a 11 anys, i del 36% al 66% dels joves de 15 anys. Als Estats Units també hi ha nombrosos infants que treballen en tallers de confecció. La diferència entre aquests països es que gairebé la totalitat dels infants que treballen en els països rics van a l'escola i es guarden el salari com a diners de butxaca. Només hi ha explotació econòmica quan són infants de minories ètniques i immigrants.

1.2.2. La definició de menor immigrant irregular no acompanyat²⁷

Des que va aparèixer el fenomen a Catalunya i a Espanya, són múltiples els noms utilitzats per a referir-nos a aquests menors. Els primers termes apareguts en els mitjans de comunicació, i també utilitzats per molts professionals a l'inici del fenomen de forma sensacionalista i paternalista, van ser els de *nens del carrer* i de *menors sense sostre*. D'altres fonts, sobretot l'administració pública, va utilitzar a l'inici el terme *menors estrangers desemparats*, en el sentit que no estaven acompanyats o emparats per la protecció de cap adult.

Però progressivament van anar apareixent altres atributs d'aquests menors que van anar transformant la terminologia; com la perdurabilitat de la seva migració (*menors immigrants o immigrants*), la seva situació administrativa (*menors indocumentats, irregulars o sense papers*), o bé l'absència de familiars i referents adults (*menors no acompanyats*). No obstant això, en l'opinió pública, sobretot degut a la influència dels mitjans de comunicació, s'ha imposat i ha perdurat fins avui el concepte de *nens del carrer*.

Aquesta diversitat de termes per referir-se a un mateix fenomen ha generat sovint certa confusió. Per això és important d'analitzar el fenomen amb rigor, més enllà de les notícies més o menys sensacionalistes que els mitjans de comunicació i les mateixes administracions han fet arribar als ciutadans. D'aquesta forma també podrem entendre millor les polítiques socials i les legislacions aplicades als diferents països per aquest col·lectiu, i entendre millor la nostra pròpia construcció social del fenomen, la seva heterogeneïtat i la seva diversitat. I això ho haurem de fer tenint en compte, també, com els propis menors s'identifiquen a si mateixos, en concordança amb termes propis de la seva societat d'origen.

No és fins l'any 1997 que el Consell de la Unió Europea estableix el terme de *menors no acompanyats* per referir-se a aquest tipus de menors. I el mateix any l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats (ACNUR), alertat per les institucions encarregades de la protecció de menors en els diferents països que comencen a atendre menors immigrants sense referents adults, estableix la següent definició del concepte:

Els infants i els adolescents menors de 18 anys que es troben fora del seu país d'origen i que estan separats d'ambdós pares o de la persona que per llei o costum els tingués al seu càrrec. Alguns d'aquests menors estan totalment sols, mentre que d'altres conviuen amb altres familiars. Aquests menors no acompanyats poden haver sol·licitat asil per por de la persecució, per la manca de protecció davant de violacions dels drets humans, i per conflictes armats i/o greus disturbis en el seu país d'origen. Alguns d'ells poden haver estat víctimes de tràfic o d'altres tipus d'explotació, o poden haver viatjat a Europa fugint de situacions de pobresa severa. Molts d'aquests menors han viscut experiències terribles i han sobreviscut a circumstàncies d'extrema duresa.

Mitjançant aquest terme de *menors no acompanyats* s'intenta englobar, doncs, en un sol concepte la diversitat de casos que es donen a Europa i en altres llocs del planeta. El concepte es refereix, com veiem, a menors d'edat que han realitzat un procés migratori amb o sense la seva família, però que finalment es troben sols en el país receptor, encara que puguin conviure

²⁷ Aquest apartat es basa en una ponència elaborada per al VI Congrés d'Immigració Africana a Almeria l'any 2002.

amb algun altre familiar o adult²⁸. Aquesta categoria es refereix també a menors separats dels seus primers cuidadors segons els costums locals. Aquests *menors no acompanyats* poden estar ja instal·lats (immigrats) o de passada (immigrants) en el país d'acollida, procedents de tercers països en conflicte o amb una situació econòmica precària. Inicialment aquest terme s'utilitzà en els països centreeuropeus amb tradició d'acollida de refugiats, on els menors que arribaven sols al seu territori acostumaven a sol·licitar asil o refugi. Però en els països mediterranis aquest terme va irrompre més tard per referir-se a un nou tipus d'emigració de menors clarament econòmica i no política. Una emigració relacionada amb la creixent desigualtat social i econòmica entre ambdues ribes del Mediterrani.

Al 1999, l'ACNUR i Save the Children, en un primer estudi europeu, utilitzen el terme *nens no acompanyats a Europa* (NNAE) i elaboren una declaració de bones pràctiques (2000). En aquest projecte es parteix de la primera definició de l'organització de les Nacions Unides, però s'hi introdueix el concepte de *menor separat* per les següents raons:

- Perquè els menors estan separats no només dels seus familiars i de la seva llar, com expressava la primera definició, sinó també de la seva cultura.
- Perquè degut a aquesta separació els menors experimenten un sofriment psicològic: duresa del viatge realitzat, subsistència precària, soledat, etc.
- Perquè el concepte també inclou aquells menors que viuen amb altres referents adults no directes, perquè han sofert la separació de les persones més pròximes que els van criar.

En francès aquest terme s'ha traduït per *mineur isolé*, el qual té connotacions diferents, i s'ha utilitzat l'any 2002 per anomenar una nova xarxa de països mediterranis destinada a protegir aquests tipus de menors: *Réseau Euroméditerranéen de Mineurs Isolés*. A vegades també s'ha utilitzat la variant *mineur isolé demandant d'asil*. A Marsella, l'associació *Jeunes Errants* ha adoptat aquest altre nom, el qual creiem que no s'ajusta a tot el col·lectiu perquè pressuposa una característica erràtica (de nòmada o rodamón) en tots els menors no acompanyats o separats.

Malgrat aquestes variants, el concepte més utilitzat avui a Espanya i a Europa és el de *menors no acompanyats*, o la variant en alguns països del nord com *menors asilats no acompanyats*. A Espanya hi ha comunitats autònomes, com Galícia, que també utilitzen el terme de *menors separats*, i altres que aporten nous adjectius per expressar l'origen migratori d'aquests menors. En general, en el nostre país es considera *menor no acompanyat* al nen/a que no viu amb els seus pares o tutor legal. Però en els documents de l'administració s'incorporen altres aspectes, com *estrangers menors que es troben en territori espanyol en situació de desemparament* (Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials, 2000). En la pràctica, però, a causa de la saturació dels serveis de protecció de la infància, un menor és considerat *desemparat* només quan els seus familiars directes o indirectes ho sol·liciten perquè no poden atendre'l. Així, a Catalunya un menor estranger no és ingressat en un centre si té algun adult que vulgui atendre'l, encara que no disposi de la tutela o de la guarda potestat, cosa que seria impensable si es tractés d'un menor del territori. Aquest fet li impossibilita al menor de sol·licitar el permís de residència, perquè sols li pot tramitar el seu responsable legal adult.

²⁸ Per exemple, a Suïssa si el menor viu amb un/a germa/na, un/a oncle/tia o bé altres familiars, se'l considera igualment no acompanyat perquè no viu amb els pares o amb els tutors legals.

A casa nostra també s'ha utilitzat el terme adoptat per la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA) de la Generalitat: *Menor estranger indocumentat no acompanyat* (MEINA). D'altra banda, molts professionals i entitats intenten d'evitar el terme d'immigrants, i prefereixen el de *menors immigrants*, perquè són nois ja establerts a Catalunya, és a dir, que han pres l'opció de quedar-se al nostre país o ciutat. A Catalunya la plataforma ciutadana que va néixer en defensa d'aquests menors els ha anomenat *menors immigrants desemparats*, posant així èmfasi en la perdurabilitat de la migració i en la seva situació jurídica d'indefensió.

A Espanya aquests menors també són definits per la seva situació administrativa, tenint en compte que la majoria entren al nostre país de forma clandestina, és a dir, com *indocumentats*, *irregulars* o *sense papers*. Són excepcionals els casos en què els menors sol·licitin asil polític; de fet només s'ha donat el cas a València i a Madrid. Per aquest motiu el terme *menor refugiat* o *menor asilat* és molt poc utilitzat. En algunes comunitats autònomes també s'ha anomenat aquests menors amb altres conceptes com, per exemple, a Ceuta i a Melilla amb el nom de *menors transfronterers*, tenint en compte que procedeixen gairebé tots dels països veïns del Magrib (Informe de la Conselleria de Salut Pública, Benestar Social i Mercats de Ceuta, a Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials, 2000). Un altre terme utilitzat recentment per la Comunitat de Madrid és el de *menors immigrants de vida independent (MIVI)*, per referir-se així als menors no acompanyats que tenen entre 16 i 18 anys i que requereixen d'una atenció prioritària (Mª Jesús Pérez, 2000, a Gimenez, Carlos; Suarez, Liliana, 2002).

Però cap d'aquests diversos termes que acabem de veure no s'ajusten als termes utilitzats pels propis menors per identificar-se a si mateixos com a col·lectiu. Sobre aquesta qüestió la informació disponible és molt escassa i poc coneguda, en part perquè té a veure amb la cultura d'origen del menor immigrant. A Espanya els menors no acompanyats d'origen marroquí –que són la majoria–, com veurem a l'apartat 3.1 no es reconeixen amb cap d'aquests termes, sinó que acostumen a identificar-se a si mateixos amb un terme del dialecte àrab marroquí molt popular en aquella societat per referir-se als qui intenten emigrar cap a Europa: *Harraga*²⁹. Diversos menors no acompanyats que vam entrevistar, concretament del centre d'urgència Lledoners de Barcelona, utilitzaven habitualment aquest terme. Fins i tot, diversos menors, per exemple, van dedicar alguns dels seus dibuixos en honor de tots els *Harraga* (a l'igual que ho podem veure al dibuix de la portada, veure també les il·lustracions 1 / 1 i 1 / 2 a l'annex del final de capítol).

Aquest concepte àrab no només s'utilitza habitualment al Marroc, sinó que hem comprovat que també és usat en altres països del Magrib, com Algèria o Tunísia, tot i que amb petites diferències dialectals. Així, per exemple, un article sobre Tunísia aparegut en el butlletí del Fòrum

²⁹ Vaig arribar al coneixement d'aquest terme de forma casual, durant el meu primer viatge al Marroc, en el transcurs d'un sopar amb diversos intel·lectuals tangerins. En preguntar-me per aquest tipus de menors, es van referir a totes les persones que volen emigrar de forma clandestina amb el terme *Harrag* (singular) o *Harraga* (plural). Més tard, ja a Barcelona, vaig poder comprovar l'ús d'aquest terme per part de molts menors no acompanyats que vaig entrevistar. A part de signar els seus dibuixos amb aquest nom, com hem vist anteriorment, també en nombroses reunions informals amb menors no acompanyats (per exemple, durant els àpats al centre d'urgències Lledoners) vaig comprovar com ells mateixos s'identificaven amb aquest terme. I en algunes dinàmiques de grup em van confirmar expressament l'ús i el sentit d'aquest terme. En el treball de camp realitzat al Marroc també vaig adonar-me de l'ús d'aquest terme per a referir-se als adults o als menors que emigren clandestinament. En una ocasió vaig visitar el semàfor de Benimakada on molts menors s'introdueixen sota dels camions o dels autobusos que vénen de Rabat. Quan el meu acompanyant (un tangerí de 35 anys) es va apropar als nois li van dir: *també ets un Harrag?*. L'home va preguntar-los perquè, i ells li van explicar que ells sí que ho eren i perquè.

Universal de les Cultures Barcelona 2004 al gener del 2003 duia per títol: *El harq, única perspectiva per als joves*, i explicava la popularitat d'aquest tipus d'emigració cap a Europa³⁰.

El mot *Harrag* (singular), o *Harraga* (plural), és un mot del dialecte àrab marroquí que prové de l'arrel HRQ en àrab clàssic, que vol dir cremar, incendiar. Així doncs, el "hariq" ("harrag" en dialecte marroquí) segons el *Diccionario de árabe culto moderno* de J.Cortés³¹, és la persona que s'encén, l'incendiari. I, en un sentit metafòric, és aquell que es crema o arrisca la pròpia vida, fins a la mort si cal, amb la finalitat d'emigrar a Europa per aconseguir millorar les seves condicions de vida. L'economista Abdelkrim Belguendouz (2002, 52) ho posa de manifest en el seu recent llibre *L'ahrig du Maroc, l'Espagne i l'U.E.*, on escriu: *l'emigració anomenada clandestina envia des del Marroc "Harraga", aquells que creuen fronteres de forma prohibida i que cremen els seus documents d'identitat (...) en recerca de feina i de més dignitat. És l'expressió de la manca de confiança i de la visió pessimista que té la joventut marroquina sobre la seva situació i les seves expectatives de futur sense horitzó, sense més sortida que el "dorado" europeu.*

Al Marroc l'expressió *Harrag* o *Harraga* és utilitzada per referir-se a qualsevol persona (adult o menor) que intenta passar l'Estret de Gibraltar en pastera, vaixell, camió, autobús o qualsevol altre mitjà de transport de forma clandestina. Als propis menors els agrada d'autoqualificar-se com a *Harraga*, com a signe d'heroïtat i de valentia, i per així comparar-se amb les gestes dels adults. De fet, en l'ús habitual d'aquest terme no hi ha cap diferència en el grup d'edat, i per això tant els adults com els menors s'autoidentifiquen amb aquest mot. Tanmateix, també convé remarcar que el concepte *Harraga* s'utilitza al Marroc, entre la població que no emigra, en un sentit despectiu: els *Harraga* són bojós, suïcides, persones que no saben el que fan... Per això no ha d'estranyar-nos que alguns menors no acompanyats rebutgin davant d'un adult desconegut, almenys en un primer moment, d'identificar-se dins d'aquest col·lectiu com hem pogut comprovar en les nostres entrevistes.

Un altre terme utilitzat al Marroc és el de *ratolins*, sobretot per part dels conductors d'autobús o de camió, per la policia marroquina³² i, en menor mesura, per la policia fronterera espanyola, i pels vigilants dels aparcaments³³. Els menors no acompanyats reben aquest nom perquè

³⁰ En aquest article ([www.barcelona2004.org/serveis/00000110.nsf/\(portada01\)/194027b58f91b90ec12](http://www.barcelona2004.org/serveis/00000110.nsf/(portada01)/194027b58f91b90ec12)) es descriuen les grans dificultats que tenen els joves tunisians (majoritàriament majors d'edat, però també menors entre 16 i 17 anys) per inserir-se en el mercat laboral, així com la forta pressió policial a la que estan exposats. S'explica com a Tunísia el fet de disposar d'un passaport és un privilegi per a un jove, perquè se'ls hi nega arbitràriament aquest dret; i com l'opció de l'emigració es converteix en l'única perspectiva per als més ambiciosos d'entre aquests joves. La confirmació del somni de l'evasió, és a dir de l'emigració, apareix en els temes preferits d'un bon nombre de grups musicals rapers marginals, els quals giren entorn la persecució policial, l'atur, i el *Harq*. Una d'aquestes cançons ho expressa d'aquesta manera: *En el més profund, la ferida no cicatriza, la meua vida és el no-res. Per què no ens comprenen? Per què no ens deixen en pau? Estic fart, els meus somnis s'han esfumat, el meu nom inscrit en un full i el meu rostre clavat en el mur. La vida ens ha llençat com si fóssim deixalles. Penso en el Harq...*

³¹ Cortés, J., *Diccionario de árabe culto moderno*, Ed. Gredos, Madrid 1996

³² Ho llegim a El Periódico del dia 7 d'abril del 2000: *La policia marroquina ha batejat amb el sobrenom de "ratolins" els nois que rondan per la zona de càrrega de camions del port de Tànger, on cada dia embarquen cap a Espanya centenars de remolcs. Aquest és el lloc preferit pels menors per, aprofitant la confusió i l'aglomeració de vehicles, instal·lar-se en els baixos dels camions.*

³³ Uns dels vigilants de nit de l'aparcament de l'hotel Solazur, a l'avinguda del Far de Tànger, es referia als menors amb aquest terme. Va ser el primer entrevistat, a part de la policia marroquina, que ens va explicar perquè els anomenava així. Aquest home ho feia d'una forma afectuosa, perquè entenia les seves expectatives migratòries, puix que també ell havia emigrat feia més de 10 anys a Espanya. No obstant, per una altra banda, també s'enfadava quan no era capaç de controlar els menors que volien amagar-se sota dels autobusos.

s'amaguen en petits espais i perquè tot plegat sembla el joc del ratolí i del gat: el ratolí s'amaga de forma astuta i ràpida, i el gat s'ha d'emprar a fons per arribar a descobrir-lo. Però malgrat que els menors coneixen aquest sobrenom, mai no hem trobat cap noi que s'autoqualifiqués amb aquest terme.

Després de repassar tots els termes utilitzats per referir-nos a aquest col·lectiu de menors al nostre país, creiem que els més exactes i adequats són els de *menors immigrants irregulars no acompanyats*, o bé *menors migrants no acompanyats*, els quals ens permeten de referir-nos al conjunt del fenomen a Europa en totes les seves variants³⁴.

En la nostra investigació parlarem, de forma particular, de *menors immigrants irregulars no acompanyats d'origen marroquí*, perquè en el nostre país aquestes són les característiques essencials del fenomen. Tanmateix, al llarg de la Tesi doctoral també utilitzarem altres termes més breus, com *menors immigrants* o *menors no acompanyats*. O bé el terme que els propis menors utilitzen, *Harraga*, afegint-li l'adjectiu de "petits" (és a dir, "Petits *Harraga*", el títol que hem adoptat per aquesta Tesi Doctoral) a fi de diferenciar-los dels immigrants adults.

³⁴ En el projecte europeu Daphne-Conred sobre *Menors no acompanyats*, coordinat per un equip de la Fundació Pere Tarrés de la Universitat Ramon Llull, del qual formo part com a investigadora principal, els set països membres (Dinamarca, França, Bèlgica, Suïssa, Portugal, Itàlia i Espanya) vam arribar a la conclusió en l'última trobada –març del 2003– d'anomenar el fenomen com a *Menors migrants no acompanyats*, perquè a Europa el fenomen engloba dues realitats diferents: els menors no acompanyats asilats o refugiats, i els menors no acompanyats irregulars. Per tant, per evitar aquesta disjuntiva, d'una banda, i per evitar d'utilitzar un terme pejoratiu com és "immigrant", de l'altra, es va acordar d'utilitzar el terme més neutre de "migrant".

1.3 . EL MARC LEGAL I LES POLÍTIQUES D'INTERVENCIÓ

L'interès superior de l'infant ha de ser el principi rector dels qui tenen la responsabilitat de la seva educació i orientació.

(Declaració Universal dels Drets de la Infància, 1959)

Els petits *Harraga* adquireixen, en arribar a Europa, dos *estatus* jurídics que determinaran el seu futur: són menors, i són estrangers. Per això, les lleis per a la protecció de la infància i la legislació d'estrangeria esdevindran el marc legal en el que es desenvoluparà la seva estada en el país de destí i les polítiques d'intervenció de les administracions públiques de cada país.

D'acord amb el dret internacional, en els menors immigrants la seva condició de *menors* hauria de prevaler sobre la seva condició d'*estrangers*. I, en conseqüència, la legislació de protecció de la infància hauria de prevaler sobre la legislació d'estrangeria. A l'Estat espanyol això fou així durant els primers anys, però després tant el govern central com les comunitats autònomes han desenvolupat lleis específiques per al col·lectiu dels menors immigrants, en les quals s'hi han introduït mesures restrictives pròpies de la legislació d'estrangeria.

A continuació repassarem els aspectes fonamentals del marc legal on s'inscriuen els menors immigrants a l'Estat espanyol i a Catalunya. Primer estudiarem la legislació d'estrangeria, especialment en relació al tractament que dona als immigrants irregulars, entre els quals hi ha els petits *Harraga*, fent incidència sobretot en el bloqueig paulatí de les possibles vies de regularització i en l'increment de la política d'expulsions, les quals es transformen en reagrupaments familiars en el cas dels menors immigrants. Tot i que els reagrupaments familiars dels petits *Harraga* es justifiquin amb un discurs protector i en benefici del menor, creiem que en realitat obeeixen al mateix objectiu que les expulsions: contrarestar l'allau migratòria i reduir els costos d'atenció als nous arribats sense recursos.

En segon lloc repassarem el dret internacional, estatal i català en matèria de protecció dels drets dels menors. I ho farem en segon lloc, després d'haver estudiat la legislació d'estrangeria, a fi que s'entenguin millor les dificultats per fer prevaler la generosa legislació de menors sobre la restrictiva legislació d'estrangeria. Una primàcia, no obstant, que caldria exigir i preservar per damunt de tot en defensa de l'interès superior del menor.

En aquest capítol no parlarem de la pràctica política i de les conseqüències que generen aquestes lleis, perquè això ja serà tractat en el marc etnogràfic. Aquí només intentarem oferir una visió general de les legislacions existents en l'actualitat i de la seva gènesi en els últims anys.

1.3.1. La legislació d'estrangeria a Espanya

a) L'evolució del desenvolupament legislatiu

En les últimes dècades Espanya ha passat de ser un país exportador de mà d'obra a un país receptor d'immigració. Per aquesta raó el nostre país no disposava tradicionalment d'una política d'immigració ni d'una legislació específica sobre la matèria. Les primeres mesures, encara en el període franquista, anaren encaminades a l'acollida de refugiats polítics, i posteriorment noves

normes estatals van establir les condicions per legalitzar els llatinoamericans, els filipins i els guineans que residien a Espanya. Així, per exemple, a finals del anys 70 fou dictada una amnistia per facilitar la regularització dels estrangers llatinoamericans.

Fins la dècada dels 70 l'entrada dels estrangers a Espanya era relativament fàcil. En el cas dels marroquins, podien entrar a Espanya sense visat, i la majoria ho feien com a turistes però amb l'objectiu d'emigrar a d'altres països europeus, sobretot a França. A partir de 1973 les fronteres europees van començar a tancar-se i molts magribins que volien passar a França van començar a quedar-se al nostre país per treballar. Tot i que en aquells anys poc a poc es va anar formant una creixent bossa d'immigrats sense regularitzar, amb la promulgació de la Constitució l'any 1978 aquest tema no va millorar, i no serà fins al cap de set anys més tard, l'1 de juliol de 1985, que s'aprovarà l'anomenada Llei d'Estrangeria.

La Llei d'Estrangeria 7/1985 era una Llei Orgànica "sobre els drets i les llibertats públiques dels estrangers a Espanya" que, des de bon principi, es va comprovar que era poc operativa i que no protegia ni reconeixia eficaçment els drets de les persones estrangeres residents a l'estat espanyol. Per això, només dos anys després de la seva promulgació el Tribunal Constitucional, en la sentència del 7 de juliol de 1987, va modificar la llei per garantir que els estrangers tinguessin ple dret de reunió i d'associació. Una de les primeres conseqüències d'aquesta llei fou d'exigir visat per entrar a Espanya, juntament amb un contracte de treball que teòricament s'hauria d'aconseguir prèviament. A més, per entrar com a turista també s'exigia un visat, juntament amb l'acreditació de mitjans econòmics suficients per a l'estada prevista i el bitllet de retorn. La introducció de tots aquests requisits va comportar que els Consolats espanyols deixessin de concedir moltes sol·licituds de visats en els països extracomunitaris i va generar, en conseqüència, un increment molt important de la immigració clandestina.

Al 1986 va entrar en vigor el reglament de la llei de 1985 el qual, com afirma el Col·lectiu Ronda (1998, pàg. 16), *no soluciona la qüestió de la immigració i es queda en un conjunt de mesures repressives i sancionadores per evitar l'establiment de les persones estrangeres, oblidant-se dels grans principis*. Per això durant molts anys no es produïren més regularitzacions gràcies a la llei i al seu reglament, sinó per mitjà dels mecanismes considerats excepcionals per la mateixa llei: regularitzacions de 1986, 1991 i 1994, "cupos" o contingents de treballadors estrangers, i exempcions de visat.

La signatura del Tractat de Maastricht signat al febrer de 1992 i del Conveni de Schenguen que entrarà en vigor el 26 de març de 1995 determinaran a partir de llavors bona part de la política d'estrangeria espanyola, especialment perquè Espanya esdevindrà una de les principals fronteres exteriors de l'espai comunitari. Maastricht establí la lliure circulació de persones entre els estats membres de la Unió Europea, però amb una finalitat essencialment econòmica perquè es tractava sobretot de facilitar la lliure circulació de treballadors, i no tant d'aconseguir una ciutadania europea. D'altra banda, el Conveni de Schenguen s'acordà amb la finalitat d'unificar el mercat interior europeu, eliminant les fronteres internes entre els Estats membres i enfortint les fronteres externes de la UE. Per dur a terme aquest objectiu es feia indispensable homogeneïtzar les normatives dels Estats membres en qüestió d'immigració: supressió del control de les fronteres internes, harmonització dels sistemes de seguretat i de control (creació del SIS -Sistema d'Informació Schenguen-), i limitació del dret de circulació dels estrangers no comunitaris.

Al desembre de 1990 el govern socialista va prometre una reforma del reglament de 1986 de la Llei 7/1985, però no va ser fins sis anys després que la va portar a terme. Així, pel Reial Decret 155/1996, del 2 de febrer, es va aprovar el nou reglament, que començà a aplicar-se el 24 d'abril de 1996. Aquest reglament pretenia ser una reforma de la llei, i per això de l'article 1 a l'11 s'especificaven els drets i les llibertats dels estrangers, es consagrava el principi d'igualtat davant la llei, i es distingien els drets subjectius de la persona (igualtat, educació, assistència lletrada i intèrpret) de la resta de drets exclusius dels residents regulars³⁵. De l'article 12 al 15 s'especificaven els drets dels menors i l'obligació de tutela i protecció per part de les CCAA. De l'article 16 al 42 s'establien els requisits d'entrada al país i de la concessió de visats: el visat esdevé obligatori per a tota persona extracomunitària, i ha d'anar acompanyat de l'acreditació de mitjans econòmics suficients, de la justificació del motiu d'entrada i d'un certificat sanitari o d'un reconeixement mèdic. De l'article 43 al 67 es regulava l'estada i la residència, autoritzant-se la permanència al país durant tres mesos, només prorrogable en determinats supòsits, s'establia la necessitat de visat per als estudiants, un permís especial i la targeta d'estudiant. De l'article 68 al 97 s'assenyalaven els tipus de permís de treball i les condicions laborals, equiparant-se per primer cop a les dels espanyols. I finalment, de l'article 98 al 123 s'especificaven les infraccions i les sancions, essent aquestes últimes des d'un multa fins a l'expulsió i la devolució.

Malgrat aquest llarg desenvolupament legislatiu i normatiu, la llei orgànica 7/1985 es va demostrar inadequada per fer front a l'increment de l'arribada d'estrangers no comunitaris amb voluntat d'establir-se al nostre país. Per això al 1999 el Congrés de Diputats va promoure una reforma en profunditat de la llei, que va donar pas a l'aprovació de la Llei orgànica 4/2000, de l'11 de gener, sobre els drets i les llibertats dels estrangers i la seva integració social (LODILE). Sobre aquesta nova llei, l'advocada Laura Díez (a Anuari de la Immigració, 2000, 13-14) indica: *En primer lloc, és una llei que tracta d'afrontar el fenomen migratori tal i com es configura en la realitat, una perspectiva no sempre present en les regulacions jurídiques europees d'estrangeria. La LODILE admet sense recança que Espanya necessita immigració econòmica i que aquesta immigració arriba amb voluntat d'instal·lar-se definitivament amb les seves famílies. A més, la nova llei també és plenament conscient de la presència al territori d'un important nombre d'estrangers en situació irregular (...). En segon lloc, la LODILE reacciona davant d'aquesta realitat no només admetent-la i regulant-la, sinó també tractant-la des d'una visió de conjunt donant una resposta que es planteja com a ineludible: si es pren consciència de l'existència d'un col·lectiu cada cop més nombrós d'immigrants, regulars i irregulars, (...) resulta imprescindible que la normativa d'estrangeria s'elabori des de la perspectiva de la seva integració. (...) Per exemple, es regula àmpliament i favorablement la reagrupació familiar i se'ls facilita la consecució d'un permís de residència permanent sense exigir cinc anys de residència temporal "continuada". Respecte als immigrants irregulars, la LODILE és molt generosa i habilita instruments que permetin la seva regularització després de dos anys d'estada continuada al territori si tenen una oferta de treball i, fins i tot, no configura com a infracció sancionable amb l'expulsió la seva situació irregular, que només pot donar lloc a una multa.*

Dissortadament, aquesta nova llei va ser aprovada sense l'aprovació del Partit Popular, el qual, en aconseguir la majoria absoluta en les eleccions generals de mesos després, va reformar-la només començar la legislatura mitjançant la nova Llei orgànica 8/2000 de 22 de desembre. El Partit Popular va justificar aquesta reforma per evitar un suposat "efecte crida" que tindria la llei

³⁵ Aquests drets són: residència i lliure circulació, reunió i associació, sufragi –en casos especials com les eleccions municipals–, sindicació i vaga, ensenyament, protecció sanitària, protecció social, fundació i llibertat d'empresa, i lliure exercici professional.

anterior, massa permissiva, així com pels compromisos adquirits en els Acords de Tampere a l'octubre de 1999 en relació a la creació d'un espai de llibertat, seguretat i justícia a la Unió Europea. Aquesta reforma va fer-se amb la voluntat de reduir l'entrada d'estrangers no comunitaris, per mitjà de la reforma del sistema d'infraccions i sancions, la lluita contra el tràfic organitzat d'irregulars i la insistència en la necessària regulació dels fluxos migratoris. Com a conseqüència es reduiran cada cop més els drets fonamentals dels estrangers assolits en la llei anterior, s'endurirà el sistema d'infraccions i sancions, sobretot les causes que porten a l'expulsió fins i tot en els casos d'estada irregular, i s'establiran procediments d'urgència (com a màxim de cinc dies) que reduiran el termini que té l'immigrant per defensar-se davant l'Administració. Alguns estudiosos i investigadors, entre ells Manuel Delgado (El Periódico, 11/06/02), afirmen que a causa de lleis d'estrangeria cada vegada més restrictives la immigració s'ha convertit en un nou exèrcit de reserva, la nova mà d'obra barata i dòcil del nostre segle.

Com assenyala Eliseo Aja (a Anuari de la Immigració, 2001, 9), *la primera meitat d'aquest any (2001) hem contemplat els efectes de les contradiccions legislatives de l'any passat (Lleis orgàniques 4/2000 i 8/2000) amb la regularització d'un volum d'immigrats tres vegades superior a la major regularització realitzada fins ara, la de 1991; mentre que la segona meitat de l'any ha suposat l'inici del desplegament de la nova llei i de les polítiques públiques del govern del Partit Popular*. La primera regularització es va dur a terme amb l'aprovació de la Llei orgànica 4/2000 i pel Reial Decret 239/2000 de 18 de febrer, la qual s'havia de produir pel canvi de la llei i perquè desapareixia l'expulsió com a sanció per a les persones que residien de forma irregular. La segona regularització es va produir amb l'entrada en vigor de la llei 8/2000, la qual només possibilitava la regularització, sense presentar nova documentació, a aquelles persones a qui se'ls havia denegat anteriorment per no complir el requisit de trobar-se a Espanya abans de l'1 de juny de 1999. Una altra regularització, que tampoc va dur aquest nom, es va produir a causa dels tancaments en esglésies de Barcelona, que també es va estendre a d'altres ciutats, i per donar una solució al programa de retorn que s'havia promès a 24.000 equatorians. Del resultat d'aquestes tres regularitzacions, segons dades del Ministeri de l'Interior, 334.880 immigrants van aconseguir la residència temporal a Espanya.

Mentre que la llei 4/2000 no va arribar a tenir un desenvolupament reglamentari, sí que el va tenir ràpidament la llei 8/2000 mitjançant els Reials Decrets 864/2001, del 20 de juliol, pel qual s'aprovà el Reglament d'execució de la llei; el 344/2001, del 4 d'abril, que regulà el Consell Superior de Política d'Immigració; el 345/2001, que regulà l'Observatori Permanent de la Immigració; i el 367/2001 que especificà la composició, competències i règim de funcionament del Fòrum per a la Integració Social. El primer decret va establir les disposicions per crear centres de migracions a Ceuta i a Melilla, i també l'aplicació d'expulsions als països amb els quals es tingués un conveni sobre readmissió. Però en els seus 147 articles hi ha una total manca de concreció sobre els drets dels estrangers, i entre ells, segons Eliseo Aja, sobre la *(des) protecció dels menors desemparats*. El segon decret, que regula el Consell Superior de Política d'Immigració, que és l'òrgan de participació de les CCAA i dels ajuntaments en les decisions sobre immigració que afectin les seves competències, es formulen les seves funcions de forma genèrica la qual cosa no possibilita una participació amb garanties. I finalment, el tercer decret, sobre el Fòrum per a la Integració, malgrat ser un òrgan només consultiu, no contempla la seva independència de judici, *posant al seu davant un president (...) tan fidel que surt en defensa del govern contra qualsevol crítica que es pugui fer a la política d'immigració* (Eliseo Aja 2001, 12).

Avui la política espanyola d'immigració es troba submergida en aquest panorama legislatiu tan desolador, que dificulta enormement l'entrada al país, que posa innombrables problemes a la

renovació de la residència dels immigrants de regularització recent, i que impossibilita la regularització dels que no ho estan. Tot plegat genera bosses cada vegada més importants de marginació entre les persones immigrades que resideixen a Espanya, entre ells també els petits Harraga.

Tanmateix, en els últims anys algunes iniciatives contra la política d'immigració del Partit Popular han donat bons resultats. Al 2001 una trentena d'ONG agrupades en la Red Acoge van recórrer al Tribunal Suprem 18 articles del Reglament d'estrangeria per considerar que aquest no s'ajustava a la llei, de rang superior. Al març del 2003 la sentència de la sala contenciosa administrativa del Suprem va estimar en bona part aquestes al·legacions i va anul·lar 13 articles dels articles qüestionats. Entre d'altres coses, va desautoritzar l'aplicació indiscriminada de la figura de la devolució: *els qui són a l'interior del territori nacional, per més que estiguin en ruta o en trànsit, no pretenen entrar, ja que aquesta és una situació incompatible amb la de trobar-se a l'interior*. També va anul·lar la possibilitat d'internament d'un estranger a qui s'hagi dictada la devolució, va anul·lar restriccions en les visites en els centres d'internament, etc.

b) La legislació d'estrangeria en relació als menors

En el Reial Decret 155/1996 del 2 de febrer, pel que s'aprojava el reglament d'execució de la Llei orgànica 7/1985 (BOE, núm.47 de 23 de febrer de 1996), per primer cop s'establien en els articles 12 fins al 15 els drets dels menors estrangers. A l'article 12 es reconeixien i protegien els drets dels menors estrangers en general, i a l'article 13 es regulava el fenomen dels menors estrangers en situació de desemparament, reconeixent-los el dret a la documentació si els sistema de protecció de menors del seu país d'origen no es podia fer càrrec de la reagrupació familiar³⁶. Tanmateix, aquest article no estava adreçat *a priori* als menors immigrants irregulars no acompanyats, sinó majoritàriament als fills d'immigrants regulars o irregulars en situació de desemparament.

Article 12, sobre els menors estrangers en general

Els menors estrangers que estiguin en territori espanyol seran tractats conforme al previst en la Convenció de les Nacions Unides sobre els drets dels infants de 1989; ratificada per Espanya en 1990, i tindran dret a la educació conforme al disposat en la llei Orgànica 1/1990, de 3 d'octubre, sobre Ordenació General del Sistema Educatiu, així com a l'assistència sanitària i les altres prestacions socials, conforme al disposat en la mencionada convenció i en l'article 26.1 de la Llei Orgànica 1/1996, de 15 de gener, de protecció jurídica del menor.

³⁶ Mª Jesús Pérez (a Salomé Adroher, Seminari Europeu sobre estrangers no acompanyats, 2001. a Giménez, Carlos; Suárez, Liliانا, 2002) afirma que aquest reglament del 96 va ser el desencadenant de la immigració de menors a Espanya, i que va fomentar clarament la seva arribada. Malgrat que, certament, en la majoria de les CCAA el fenomen comença a donar-se de forma incipient a partir de 1996 i 1997, tenim constància de l'arribada de menors immigrants no acompanyats des de 1993. El primer expedient de desemparament tramitat des d'Andalusia a un menor estranger d'origen marroquí és d'aquell any (Direcció General d'Infància i Família, a Mercedes Jiménez, 2001, a: Giménez, Carlos y Suárez, Liliانا, 2002). Per altra banda, en el nostre treball de camp vam entrevistar un noi d'aquests que havia arribat l'any 1993.

Article 13, sobre el menors en situació de desemparament

1. Quan es tracti de menors en situació de desemparament en els termes establerts en la legislació civil, aquests seran encomanats als serveis de protecció de menors de la Comunitat Autònoma corresponent, posant-ho en coneixement, així mateix, del Ministeri Fiscal. En cap cas aquests menors podran ser objecte de les mesures d'expulsió previstes en l'article 26.1 de la Llei Orgànica 7/1985 i en aquest reglament:

- a) Si es tracta de menors sol·licitants d'asil, s'estarà en el disposat en el paràgraf quart del article 15 del Reglament d'execució de la Llei 5/1984, de 26 de març, reguladora del dret d'asil i de la condició de refugiat, modificada per la Llei 9/1994, de 19 de maig.*
- b) En els altres supòsits, els òrgans públics competents col·laboraran amb els serveis de protecció de menors per a la reagrupació familiar del menor en el seu país d'origen o aquell on es trobessin els seus familiars. Així mateix, es podrà repatriar el menor quan els serveis competents de protecció de menors del seu país d'origen es facin responsables del mateix. En tot cas, les autoritats espanyoles vetllaran perquè el retorn del menor no suposi perill per a la seva integritat, o la seva persecució o la dels seus familiars.*

2. A instàncies de l'òrgan que exerceixi la tutela, se li atorgarà un permís de residència, els efectes del qual es remuntaran al moment en que el menor hagués estat posat a disposició dels serveis competents de protecció de menors de la Comunitat Autònoma corresponent. Si el menor no té documentació i per qualsevol causa no pogués ser documentat per les autoritats de cap país, se'l documentarà d'acord amb el previst en l'article 63 d'aquest reglament.

També hem d'esmentar la Resolució 97/C221/03, de 26 de juny de 1997, del Consell de la Unió Europea sobre menors no acompanyats nacionals de països tercers (DOCE C221 de 19.7.97). Tot i que és una disposició d'escàs valor normatiu, recomana que la primera mesura a adoptar amb els menors clandestins detectats a la frontera sigui la no admissió i la consegüent devolució, excepte per al cas dels sol·licitants d'asil. Aquesta mesura de no admissió i devolució fou incorporada per l'actual legislació d'estrangeria espanyola. La resolució europea també exigeix que quan un menor sigui retingut a la frontera sigui atès adequadament:

Els menors no acompanyats de països tercers poden ser víctimes de xarxes il·legals d'immigració i és important que els Estats membres col·laborin en la lluita contra aquest tràfic. (...) Haurien de disposar de tot el suport material i les atencions necessàries per satisfer les seves necessitats bàsiques, com alimentació, allotjament adequat per la seva edat, instal·lacions sanitàries i cura mèdica.

Seguint en aquesta línia la Resolució del Consell de la Unió Europea, en el seu article 3.3, recomana la ràpida localització de la família i que en aquest procés s'acudeixi al Comitè Internacional de la Creu Roja o a d'altres ONG.

La nova Llei Orgànica 4/2000, reformada en la 8/2000 i en el seu reglament d'execució del Reial Decret 864/2001, va regular també de forma específica el fenomen dels menors immigrants no acompanyats. La llei 8/2000 va reforçar la mesura de la repatriació dels menors per intentar disminuir el suposat "efecte crida", tot i que si aquesta repatriació no era possible llavors s'havien d'establir tots els mecanismes d'integració i de regularització. En la Llei Orgànica 4/2000, el fenomen dels menors immigrants no acompanyats es tracta en els articles 35 i 40:

Article 35, sobre la residència dels menors

1. *En el supòsit que els Cossos i Forces de Seguretat de l'Estat localitzin un estranger indocumentat la minoria d'edat el qual no pugui ser establert amb seguretat, se li donarà, per part dels serveis competents de protecció de menors, l'atenció immediata que necessiti, d'acord amb l'establert en la legislació jurídica del menor, posant el fet en coneixement immediat del Ministeri Fiscal, que disposarà de la determinació de l'edat, per a la qual cosa col·laboraran les institucions sanitàries oportunes que, amb caràcter prioritari, realitzaran les proves necessàries.*
2. *Determinada l'edat, si es tracta d'un menor, el Ministeri Fiscal el posarà a disposició dels serveis competents de protecció de menors.*
3. *L'Administració de l'Estat, d'acord el principi de reagrupament familiar del menor i previ informe dels serveis de protecció de menors, farà el que faci falta per al retorn al seu país d'origen o a aquell on es trobin els seus familiars o, en defecte, sobre la seva permanència a Espanya.*
4. *Es considerarà regular a tots els efectes la residència dels menors que siguin tutelats per una Administració pública. A instància de l'organisme que exerceixi la tutela i una vegada que hagi estat acreditada la impossibilitat del retorn amb la seva família o al país d'origen, se li atorgarà un permís de residència, els efectes del qual es remuntaran al moment en que el menor hagués estat posat a disposició dels serveis de protecció de menors.*
5. *Els Cossos i Forces de Seguretat de l'Estat adoptaran les mesures tècniques necessàries per la identificació dels menors estrangers indocumentats, amb el fi de conèixer les possibles referències que sobre ells pugui haver-hi en alguna institució pública nacional o estrangera encarregada de la seva protecció. Aquestes dades no podran usar-se per a una finalitat diferent a la prevista en aquest apartat.*

Article 40, sobre els supòsits específics de l'article 39 i el contingent de treballadors estrangers

- j) *Els menors estrangers en edat laboral amb permís de residència que siguin tutelats per l'entitat de protecció de menors competent, per a aquelles activitats que, a criteri de la mencionada entitat, afavoreixin la seva integració, i una vegada acreditada la impossibilitat de retorn amb la seva família o al país d'origen.*

En el reglament de la Llei Orgànica 8/2000 es regula l'atenció als menors immigrants no acompanyats en el seu article 62. Els tres primers apartats corresponen, en part, als dos primers de la llei anterior, mentre que en el 62.4. s'amplia l'apartat 3 de l'anterior llei per establir el procediment de les reagrupacions familiars. El reglament, doncs, remarca considerablement aquesta mesura en l'atenció dels menors i, fins i tot, en l'article 62.5 estableix el màxim de mesos en els que es podran realitzar les repatriacions. Finalment, l'article 62.6 especifica el procediment per als menors sol·licitants d'asil.

Article 62, sobre l'atenció als menors immigrants no acompanyats

4. *L'Administració General de l'Estat, d'acord amb el principi de reagrupació familiar del menor, després d'haver estat escoltat, i previ informe del Serveis de Protecció de Menors, resoldrà el que procedeixi sobre el retorn al seu país d'origen o a aquell on es trobin els seus familiars, o en el seu defecte, sobre la seva permanència a Espanya.*

El procediment s'iniciarà d'ofici per l'Administració General de l'Estat o, en el seu cas, a proposta de l'entitat pública que exerceixi la tutela del menor. L'òrgan encarregat de la tutela del menor ha de facilitar a l'autoritat governativa qualsevol informació que conegui relativa a la identitat del menor, la seva família, el seu país o el seu domicili, així com comunicar les gestions que hagi pogut realitzar per localitzar la família del menor.

L'autoritat governativa posarà en coneixement del Ministeri Fiscal totes les actuacions portades a terme en aquest procediment.

L'Administració General de l'Estat és la competent per portar a terme els tràmits relatius a la repatriació des d'Espanya d'un menor estranger en situació de desemparament, segons la legislació civil, actuant a través de les Delegacions i Subdelegacions del Govern, i aquestes per mitjà de les Brigades Provincials d'Estrangeria i Documentació, que es posaran en contacte amb la Comissaria General d'Estrangeria i Documentació, perquè realitzin les gestions necessàries davant l'Ambaixada i Consolat corresponents, amb el fi de localitzar els familiars dels menors o, en el seu defecte, els serveis de protecció de menors del seu país d'origen que es facin responsables d'ells. Si no existeix representació diplomàtica a Espanya, aquestes gestions es canalitzaran a través del Ministeri d'Assumptes Exteriors.

Una vegada localitzada la família del menor o, en el seu defecte, els serveis de protecció de menors del seu país, es procedirà a la repatriació després de la verificació que no existeixi risc o perill per a la integritat del menor, de la seva persecució o la dels seus familiars.

En el cas que el menor es trobés en curs d'un procés judicial, la repatriació quedarà condicionada a l'autorització judicial. En tot cas haurà de constar en l'expedient la comunicació al Ministeri Fiscal.

La repatriació del menor serà acordada pel Delegat del Govern o per la Subdelegació del govern, quan tinguessin la competència delegada per això, i executada per funcionaris de Cos Nacional de Policia.

La repatriació s'efectuarà a costa de la família del menor o dels serveis de protecció de menors del seu país. En cas contrari, es comunicarà al representant diplomàtic o consular del seu país a aquests efectes. Subsidiàriament, l'Administració General de l'Estat es farà càrrec del cost de la repatriació.

5. Transcorreguts nou mesos des que el menor ha estat posat a disposició del Serveis competents de Protecció de Menors a la que es refereix l'apartat 2 d'aquest article, i una vegada intentada la repatriació amb la seva família o al país d'origen, si aquesta no hagués estat possible, es procedirà a atorgar-li el permís de residència al que es refereix l'article 35.4 de la Llei Orgànica 4/2000, reformada per la Llei Orgànica 8/2000.

1.3.2. Les legislacions i les polítiques protectores dels menors

a) El dret internacional sobre la infància

A partir de 1924, amb la *Declaració de Ginebra sobre els Drets de la Infància*, apareix una preocupació progressiva en la legislació internacional en relació a la protecció dels infants i dels joves, i una consciència creixent sobre la seva debilitat enfront del món dels adults. Al 1959 l'Assemblea General de les Nacions Unides aprova la *Declaració Universal dels Drets de la Infància*, segons la qual l'infant, per la seva manca de maduresa física i mental, necessita de protecció i cures especials, inclosa la deguda protecció legal, tant abans com després del naixement. Tanmateix, des d'aquesta primera declaració, plena de bones intencions, fins a la *Convenció sobre el Drets de la Infància (CDI)* del 20 de novembre de 1989, ratificada per

Espanya el 30 de novembre de 1990; el dret internacional en matèria de protecció dels infants ha evolucionat considerablement³⁷, i encara ho ha fet més en la dècada dels 90³⁸ a partir de la CDI.

Per veure quins són els drets internacionals dels infants i dels joves menors de 18 anys, ens fixarem en la Convenció dels Drets de l'Infant de 1989, perquè aquesta va produir un canvi significatiu en la construcció social de la infància i de l'adolescència i en la necessitat de la seva protecció, si més no en els països més desenvolupats que han ratificat la Convenció i que l'han incorporada en les seves pròpies legislacions nacionals, com és el cas d'Espanya. Així, la CDI contempla la protecció internacional de tots els menors que és trobin en qualsevol dels Estats signataris, amb independència de la seva nacionalitat i de la seva situació administrativa:

Article 2.

1. Els Estats respectaran els drets enunciats en la present Convenció i asseguraran la seva aplicació a cada infant subjecte a la seva jurisdicció, sense distinció alguna, independentment de la raça, el color, el sexe, l'idioma, la religió, l'opinió política o d'una altra índole,

³⁷ Des de 1924 fins a la CDI les normatives més importants en matèria de Drets Humans, entre els quals hi ha els dels infants, van ser les següents: la Declaració Universal dels Drets Humans (1948); el Conveni per la repressió del comerç de persones i de l'explotació de la prostitució aliena (1950); el Conveni Europeu per la protecció dels Drets Humans i les Llibertats fonamentals (1950, esmenat al 1994); la Declaració Universal dels Drets de l'Infant (1959); la Convenció sobre l'estatut dels refugiats (1951); la Convenció sobre l'estatut dels apàtrides (1954); el Conveni sobre Competències de les autoritats i la llei aplicable en matèria de protecció de menors (1961); la Carta Social Europea (1961); el Pacte internacional de drets econòmics, socials i culturals (1966); el Pacte internacional de Drets Civils i Polítics (1966); la Convenció internacional sobre eliminació de totes les formes de discriminació racial (1965); la Carta Europea dels Drets de l'infant (1979); la Resolució del Consell sobre mesures que s'han de prendre amb el fi de millorar la preparació dels joves per a l'activitat professional i facilitar el pas de l'educació a la vida activa (1982); la Convenció contra la tortura i altres tractes o penes cruels, inhumans o degradants (1984); les Regles mínimes per a l'administració de la justícia de menors (1985); la Resolució del Parlament Europeu sobre els maltractes infligits als infants (1985); la Declaració sobre els principis socials i jurídics relatius a la protecció i al benestar dels infants (1986); i, finalment, la Convenció sobre els Drets de l'Infant (1989).

³⁸ En menys de 10 anys, des de la CDI, la normativa internacional ha crescut enormement: Declaració Mundial sobre la supervivència, la protecció i el desenvolupament de l'Infant (1990); Resolució del Parlament Europeu referent a la Convenció sobre els Drets de l'Infant (1990); Directrius de les Nacions Unides per a la prevenció de la delinqüència juvenil (1990); Regles de les Nacions Unides per a la protecció dels menors Privats de Llibertat (1990); Resolució del Parlament Europeu sobre els problemes dels infants en la Comunitat Europea (1991); Resolució del Parlament Europeu sobre una carta Europea dels Drets de l'infant (1992); Resolució del Parlament Europeu sobre la diversitat cultural i els problemes de l'educació escolar dels fills d'immigrants en la Comunitat Europea (1992); Recomanació del Consell sobre criteris comuns relatius a recursos i prestacions suficients en els sistemes de protecció social (1992); Dictamen del Comitè Econòmic i Social sobre l'Adopció (1992); Recomanació del Consell sobre la cura dels Nens i de les Nenes (1992); Conveni relatiu a la protecció de l'infant i la cooperació en matèria d'adopció internacional (1993); Declaració i Programa d'Acció de la segona Conferència dels Drets Humans (1993); Conveni Europeu per a la protecció dels Drets Humans i Llibertats Fonamentals (1950, esmenat al 1994); Declaració i Programa d'Acció de la Conferència Internacional sobre Població i Desenvolupament (1994); Declaració i Programa d'Acció sobre Desenvolupament Social (1995); Recomanació 1286 sobre una estratègia europea per a la infància (1996); Declaració del Consell i dels Ministres d'Educació reunits en Consell sobre la Protecció de la infància i la lluita contra la pederàstia (1996); Conveni Europeu sobre l'exercici dels Drets dels Infants (1996); Resolució del Parlament Europeu sobre els menors víctimes de la violència (1996); Resolució del Parlament europeu sobre la millora del dret i la cooperació entre els Estats membres en matèria d'adopció de menors (1996); Resolució del parlament Europeu sobre mesures de protecció de menors en la Unió Europea (1997); Acció Comuna adoptada pel Consell sobre la base del art. K.3. del Tractat de la Unió Europea relatiu a la lluita de tràfic d'éssers humans i explotació sexual dels infants (1997); i per últim, Resolució del Parlament Europeu sobre els Drets de l'Infant (1997).

l'origen nacional, ètnic o social, la posició econòmica, els impediments físics, el naixement o qualsevol altra condició de l'infant, dels seus pares o dels seus representants legals.

Per una altra banda, la Convenció estableix que el principi fonamental en la normativa internacional de protecció a la infància i en el que han de regir-se totes les actuacions dels poders públics és *l'interès superior del menor*. Aquest principi ja era present en la *Declaració Universal dels Drets de l'Infant* de 1959.

Principis, núm. 7

L'interès superior de l'infant ha de ser el principi rector dels qui tenen la responsabilitat de la seva educació i orientació.

També es reconeix aquest principi en la *Declaració sobre els principis socials i jurídics relatius a la protecció i el benestar dels infants*, adoptada per l'Assemblea General de les Nacions Unides en la Resolució 41/1985 del 3 de desembre de 1986:

Article 5.

En totes les qüestions relatives a la cura d'un infant per persones diferents dels seus propis pares, els interessos de l'infant, en particular la seva necessitat de rebre afecte i el seu dret a la seguretat i a l'atenció continuada, han de ser la consideració fonamental.

I finalment, de forma similar a les anteriors, en la CDI *l'interès superior del menor* apareix en els primers articles, concretament en l'art. 3.1, només després d'especificar què s'entén per menor (art.1) i parlar de la seva no discriminació (art.2):

Article 3

1. En totes les mesures relacionades amb els infants que prenguin les institucions públiques o privades de benestar social, els tribunals, les autoritats administratives i els òrgans legislatius, una consideració primordial a que s'atendrà serà "l'interès superior del menor".

Aquest principi reapareix en l'art. 21 en cas d'adopció, en l'art. 37e) en cas de separació dels infants dels adults per internaments i privació de llibertat, i finalment en l'art. 40iii) per a excepcionar els drets inherents al judici públic. En relació a aquest principi, el catedràtic Eliseo Aja (2002, 25) afirma: *a diferència de les regles, que es compleixen o no es compleixen, els principis no tenen una aplicació tan rotunda, però tenen en canvi un efecte expansiu per a totes les institucions que hagin d'intervenir en l'actuació del sector, en aquest cas de la protecció de menors. L'efecte serà diferent segons la institució actuant, perquè en els tribunals el principal efecte segurament serà interpretatiu, en l'Administració serà aplicatiu, o, si s'escau, reglamentari, i en el Parlament serà legislatiu, tot orientant l'aprovació de lleis en el sentit més favorable al principi, o provocant la inconstitucionalitat d'aquelles que li siguin contràries. El mateix autor afegeix, que fins i tot, altres autors especialitzats en Dret Privat, com el professor Francisco Rivero Hernández en el seu llibre *El interès del menor* (2000), han vist la seva enorme transcendència, arribant a afirmar que aquest ha esdevingut un principi general del dret i com a tal un criteri hermenèutic en els seus aspectes finalista i sociològic (a Eliseo Aja, 2002, 27).*

Per una altra banda, l'article 20 de la CDI estableix els drets dels infants privats de forma temporal o permanent de la seva família, i les obligacions de protecció per part de les

administracions competents de l'Estat. Malgrat que això s'estableix per a qualsevol menor de forma genèrica, sense assenyalar si és nacional o estranger, també s'esmenta la no discriminació de l'infant pel seu origen ètnic, religiós, cultural o lingüístic:

Article 20

1. *Els infants temporal o permanentment privats del seu medi familiar, o perquè el seu superior interès exigeixi que no romanguin en aquest medi, tindran dret a la protecció i a l'assistència especials de l'Estat.*
2. *Els Estats garantiran, de conformitat amb les seves lleis nacionals, altres tipus de cura per aquests infants.*
3. *Entre aquestes cures figuraran, entre d'altres coses, l'acollida en llars, la kafala del dret islàmic, l'adopció o, de ser necessari, l'acollida en institucions adequades de protecció de menors. Al considerar les solucions, es prestarà particular atenció a la conveniència que hi hagi continuïtat en l'educació de l'infant, i en el seu origen ètnic, religiós, cultural i lingüístic.*

b) L'ordenament jurídic espanyol sobre protecció de menors

La major part de les constitucions estatals més recents, entre elles l'espanyola, han inclòs els principis del dret internacional sobre la infància. La Constitució espanyola (CE), concretament, ho incorpora en el seu article 39.4:

Article 39

4. *Els infants gaudiran de la protecció prevista en els acords internacionals que vetllen pels seus drets.*

D'aquesta manera, com assenyala Eliseo Aja (2002, 21-22), *tot tractat internacional ratificat per Espanya es converteix en criteri superior per interpretar les normes sobre aquests drets, en virtut del principi de l'art. 10.2 CE. Aquesta és la teoria general, a la qual ha de sumar-se l'efecte de l'art.39.4 CE, en dos sentits: realçar el rang constitucional dels tractats ratificats per Espanya (de fet ja realitzat per l'efecte conjunt dels arts. 93-94 i 10.2 CE), i probablement incorporar a l'ordenament espanyol, amb aquest mateix rang, les normes incloses en els tractats internacionals que protegeixen els menors, fins i tot abans o al marge que hagin estat ratificades per Espanya, ja que l'art. 39.4 CE, a diferència de l'art. 10.2 CE, no exigeix aquesta ratificació. (...) El fet és que mitjançant la tècnica de la remissió, ha elevat el rang de la normativa internacional de protecció de menors ratificada per Espanya fins a constitucionalitzar-la. El legislador nacional resta vinculat per la normativa internacional, de manera que la seva vulneració pot originar la declaració d'inconstitucionalitat d'una llei contrària a una disposició internacional sobre la protecció de menors; i a més, permet al·legar davant els jutges aquest principi rector perquè la normativa internacional de protecció de menors la dota de contingut i constitueix el seu desenvolupament normatiu.*

No obstant, segons el mateix catedràtic Eliseo Aja (2002, 23-24), malgrat que la igualtat de drets entre un menor nacional i un d'estranger sigui clara seguint els tractats internacionals, com hem vist, no ho és tant pel que fa als punts no regulats pels tractats, entre ells els drets constitucionals dels ciutadans estrangers a Espanya regulats en l'article 13. De fet, tant en la CDI com en la Constitució espanyola, i com veurem, en la Llei Orgànica 1/1996, no es garanteix la total igualtat, de manera que els menors estrangers tindran els drets que els correspongui segons els Tractats

i les Lleis, interpretats d'acord amb la doctrina constitucional, que és important en matèria d'estrangeria. Aquestes lleis hauran d'assegurar com a mínim la protecció dels menors per l'administració pública en cas de necessitat. Per tant, qualsevol menor, encara que sigui estranger, tindrà dret a la protecció. No només perquè s'especifiqui en la CDI, com hem vist anteriorment, sinó també perquè la prohibició de discriminació apareix en l'article 3 de la Llei Orgànica 1/1996, de 15 de gener, de protecció jurídica dels menors i de modificació parcial del Codi Civil i de la Llei de judici Civil (LOPJM):

Article 3

Els menors gaudiran dels drets que els reconeixen la Constitució i els Tractats internacionals i els altres drets garantits en l'ordenament jurídic, sense discriminació de cap tipus per raó de naixement, nacionalitat. o qualsevol altra circumstància personal, familiar o social.

A més, també de forma similar a la CDI, la Llei Orgànica 1/1996 respecta com a principi general –també present en el dret internacional– el criteri de *l'interès superior del menor*. I ho fa en la seva exposició de motius sobre els mèrits de l'anterior Llei 21/1987, quan diu: *La generalització del interès superior del menor com a principi inspirador de totes les actuacions relacionades amb aquell, tant administratives com judicials*. Per una altra banda, a l'article 2 també s'hi refereix com a principi general:

Article 2

En l'aplicació de la present Llei primarà l'interès superior dels menors sobre qualsevol interès legítim que hi pogués concórrer. Així mateix, totes les mesures que s'adoptin a l'empament de la present Llei hauran de tenir un caràcter educatiu.

Aquesta Llei Orgànica 1/1996, coneguda com a "Llei del menor", va modificar determinats preceptes del Codi Civil i va permetre construir de forma general les polítiques d'actuació en matèria de protecció de la infància per part dels poders públics. Així, d'acord amb el principi general de *l'interès superior del menor*, l'Administració pública haurà de protegir qualsevol menor, i ho haurà de fer amb diligència i rapidesa des del moment que el menor es trobi en el seu territori en situació de desemparament. La llei estableix el seu àmbit d'actuació ja en el seu primer article, i exigeix la protecció de qualsevol menor que es trobi en territori espanyol, sense assenyalar cap excepció per als menors estrangers:

Article 1

La present Llei i les seves disposicions de desenvolupament són d'aplicació als menors de divuit anys que es troben en territori espanyol, llevat que en virtut de la Llei que sigui aplicable hagin assolit anteriorment la majoria d'edat.

Això darrer ho trobem a l'article 172 del nostre Codi Civil, modificat en la disposició final cinquena de la Llei Orgànica 1/1996, on s'estableix el concepte de desemparament que justifica que un menor hagi de rebre protecció per part dels poders públics. Aquest concepte va ser fruit de la Llei anterior 21/1987, de l'11 de novembre. S'entén per desemparament una situació de fet, com podem veure a continuació:

Article 172

Es considera situació de desemparament aquella situació que es produeix de fet, a causa de l'incompliment o de l'impossible o l'inadequat exercici dels deures de protecció establerts per les lleis per a la guarda dels menors, quan aquests quedin privats de la necessària assistència moral o material.

En el cas dels petits Harraga aquesta privació de la necessària assistència moral o material és evident, puix que es troben vivint al nostre territori sense els seus pares ni cap altre tutor legal. Eliseo Aja afirma, en el seu estudi sobre els menors immigrants de Barcelona (2002, 40-41), que *en el cas dels menors immigrants, el desemparament s'origina "per se", per la distància i separació dels menors respecte a la seva família*. No obstant, aquest últim article citat fou introduït en la legislació espanyola en els anys 80, per influència de l'article 39.2 de la Constitució Espanyola, pensant principalment en els menors nacionals els pares dels quals no complien de forma adequada amb les seves funcions de guarda. Un problema diferent del que trobem amb els menors immigrants, on la qüestió no és l'incompliment de la funció protectora dels pares o d'altres tutors legals, sinó la seva absència física per poder-la complir. Per aquest motiu encara esdevé més important que es produeixi la tutela dels poders públics amb urgència, ja que aquests menors no tenen cap suport ni moral ni material en el territori.

En el mateix article 172 del Codi Civil s'indica, en l'apartat 1, que quan l'entitat pública encomanada de la protecció dels menors en un territori constati una situació de desemparament té la tutela com a ministeri de la Llei i haurà d'adoptar les mesures de protecció necessàries per a la seva guarda, posant-ho en coneixement del Ministeri Fiscal i notificant-ho de forma legal als pares, tutors o guardadors en un termini de 48 hores. A més, sempre que sigui possible, en el moment de la notificació s'informarà al menor de forma presencial i de forma clara i comprensible de les causes que van donar lloc a la intervenció de l'Administració i dels possibles efectes de la decisió adoptada. El procediment de la administració pública, segons determina la Llei, ha de ser el següent:

Article 172

1. (...) L'assumpció de la tutela atribuïda a l'entitat pública comporta amb ella la suspensió de la Pàtria Potestat o de la tutela ordinària. Tanmateix, seran vàlids els actes de contingut patrimonial que realitzin els pares o tutors en representació del menor i que siguin beneficiosos per ell.
2. Quan els pares o tutors, per circumstàncies greus, no puguin tenir cura del menor, podran sol·licitar de l'entitat pública competent que aquesta assumeixi la seva guarda durant un temps necessari.
L'entrega de la guarda es farà constar per escrit deixant constància que els pares o tutors han estat informats de les responsabilitats que segueixen mantenint respecte del seu fill, així com de la forma que aquesta guarda s'exerceix per l'Administració. Qualsevol canvi de la forma per l'entitat pública serà fonamentada i comunicada als pares o tutors legals i al Ministeri Fiscal. Així mateix, s'assumirà la guarda per l'entitat pública quan així ho determini el jutge en els casos que legalment procedeixi.
3. La guarda assumida o sol·licitada pels pares o tutors o com a funció per ministeri de Llei, es realitzarà mitjançant l'acolliment familiar o residencial. L'acolliment familiar s'exercirà per la persona o persones que determini l'entitat pública. L'acolliment residencial s'exercirà pel Director del centre on sigui acollit el menor.

4. *Es buscarà sempre l'interès superior del menor i es procurarà, quan no sigui necessari a aquest interès, la seva reinserció en la pròpia família i que la guarda dels germans es confii a una mateixa institució o persona.*
5. *Si sorgeixen problemes greus de convivència entre el menor i la persona o persones a qui va ser confiada la guarda, aquell o la persona interessada podrà sol·licitar la revocació d'aquesta.*
6. *Les resolucions que apreciïn el desemparament i declarin l'assumpció de la tutela per ministeri de Llei podran ser recorregudes davant la jurisdicció civil sense necessitat de reclamació administrativa prèvia.*

c) La legislació catalana i les competències de la Generalitat de Catalunya

A l'Estat espanyol la protecció dels menors és una competència de les Comunitats Autònomes (CCAA). Així, La Llei Orgànica (LO) 1/1996, de 14 de gener, de protecció jurídica del menor, indica que *pretén ser respectuosa amb el repartiment constitucional i estatutari de competències entre l'Estat i les Comunitats Autònomes*. L'advocada Elena Arce (2000, 7) assenyalava que aquesta llei, que regula aspectes relatius a la legislació civil i processal i a l'Administració de Justícia, estableix en una disposició final les competències de les Comunitats Autònomes que disposin de Dret Civil, Foral o especial propi, per a les quals la Llei es declara subsidiària respecte de les disposicions específiques vigents en aquelles. La Llei afegeix, en relació a les competències administratives, que *aquestes corresponen a les Comunitats Autònomes i a les ciutats de Ceuta i de Melilla, de conformitat amb el repartiment constitucional de competències i les assumides per aquelles en els seus respectius Estatuts*. D'aquesta manera són les Comunitats Autònomes, com a entitats públiques, les encarregades de la protecció dels menors.

D'acord amb aquest ordenament competencial, en les diferents CCAA han anat apareixent en els últims anys diferents normes de caràcter general que vénen a concretar i actualitzar l'exercici competencial en relació a la protecció dels menors, i estableixen els procediments necessaris per a l'aplicació de les mesures adequades. La jurista anterior (2000) indica que totes les normes promulgades per les CCAA reproduïxen en els seus primers articles allò assenyalat en l'article 1 de la LO en relació a l'àmbit d'aplicació, i estableixen com a únic criteri diferenciador la protecció de menors estrangers..

A Catalunya la protecció de menors queda regulada en la Llei 37/1991, de 30 de desembre, i en la Llei 8/1995, de 27 de juliol. En aquesta primera Llei també és defineix el concepte de desemparament, a l'article 2 apartat 1, seguint els paràmetres abans citats. I en el mateix article, a l'apartat 5, s'estableix on han de ser acollits els menors en cas de desemparament, i entre ells els menors immigrants:

Article 2

5. Els centres d'acolliment, si s'escau, han d'exercir l'atenció immediata i transitòria dels menors desemparats, a fi d'analitzar-ne la problemàtica i proposar després el tipus de mesures aplicables.

Més endavant, a l'article 12, s'estableix en quins supòsits s'ha d'aplicar la mesura d'acolliment en un centre:

Article 12

1. La mesura d'acolliment en una institució s'ha d'aplicar quan es prevegi que el desemparament o la necessitat de separació de la pròpia família no seran transitoris i no hagi estat possible o aconsellable l'acolliment per una persona o una família. També és aplicable quan, havent-hi els requisits per l'acolliment preadoptiu, aquest no s'hagi constituït.

Tanmateix, en el cas dels menors immigrants no existeix cap altra mesura que no sigui l'internament perquè no acostumen a tenir cap familiar al territori ni tenen cap altra persona que s'ofereixi com acollidora.

Per una altra banda, a la Llei 39/1991, sobre la tutela i les institucions tutelars, s'especifica a l'article 3 quines són les persones que estan sotmeses a tutela, entre elles les menors d'edat:

Article 3

Estan sotmesos a tutela:

a) Els menors d'edat no emancipats que no estiguin sota pàtria potestat.

No obstant, com assenyala Manel Capdevila (2001, 86), es podria discutir si aquests menors no han estat "emancipats de fet" per les seves famílies. Perquè a tots els efectes ells i els seus progenitors els consideren adults, i difícilment accepten el tracte d'infant o d'adolescent que necessita de permís i/o d'autorització del tutor per realitzar qualsevol acte. Però el fet és que, amb el nostre marc jurídic de protecció dels drets dels menors, els menors immigrants han de ser sotmesos a la tutela d'un adult, per més discutible o estrany que això pugui semblar en aquests casos, com veurem en el marc etnogràfic d'aquesta tesi.

En la mateixa llei, en el seu article 32, s'estableixen les funcions tutelars de l'administració pública:

Article 32

L'exercici de les funcions tutelars correspon al tutor. Nogensmenys, en el supòsit dels menors en situació de desemparament, l'entitat pública que legalment tingui encomanada la protecció de menors ha d'exercir les funcions tutelars sobre el menor fins que no es procedeixi a la constitució de la tutela o el menor sigui adoptat.

A Catalunya, aquesta tutela l'exerceix la Direcció General d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (DGAIA)³⁹, adscrita al Departament de Benestar Social de la Generalitat⁴⁰. Dins de la DGAIA hi ha un Servei d'Urgència i, dins d'aquest, una Secció de Menors Indocumentats que és qui s'encarrega dels menors immigrants desemparats.

A l'article 55 de la llei esmentada, s'estableixen els supòsits en els quals el tutor haurà de demanar autorització judicial:

³⁹ Aquesta Direcció General ha tingut diversos noms en els últims 3 anys, des que vam començar aquesta tesi: D.G. d'Atenció a la Infància (DGAi), fins el 2001; D.G. d'Atenció al Menor (DGAM), fins a finals del 2002; i D.G. d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (DGAIA), des de finals del 2002 fins a l'actualitat

⁴⁰ No obstant, en els últims anys, fins a finals del 2002, aquesta Direcció General estigué adscrita al Departament de Justícia de la Generalitat. Anteriorment, però, ja havia format part del Departament de Benestar Social.

Article 55

1. El tutor ha de sol·licitar autorització judicial:

- a) Per internar el menor en un centre o una institució d'educació especial.*
- b) En les decisions relatives a educació i formació en què el menor, de més de dotze anys, manifesti una opinió diversa.*

2. L'autorització judicial ha d'ésser sol·licitada pel tutor, però també la poden demanar el menor mateix, qualsevol parent o el Ministeri Fiscal.

L'obligatorietat d'escoltar l'opinió del menor en l'adopció de qualsevol mesura, si té més de 12 anys, ja es contemplava en la Llei 37/1991, en el seu article 5.

Però totes aquestes lleis esmentades feien referència a la protecció dels menors que resideixen a Catalunya d'una forma genèrica, i no és fins el Decret 2/1997, del 7 de gener, pel qual s'aprova el Reglament de la Llei de Protecció dels Menors Desemparats i de l'Adopció, que trobem una referència explícita a la protecció dels menors estrangers que es trobin a Catalunya. Aquesta referència apareix en l'article 4 del Reglament, en el qual es deixa oberta la porta a l'aplicació, si s'escau, de mesures establertes en la legislació d'estrangeria:

Article 4

Al menor estranger que es trobi a Catalunya en situació de desemparament, se li aplicarà la legislació civil catalana sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de l'adopció i la Direcció General d'Atenció a la Infància acordarà les mesures de protecció adients en interès dels menors. Es tindran en compte, si escau, les disposicions en relació als menors estrangers contingudes a la Llei Orgànica 7/19985, de l'1 de juliol, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya i en les normes reglamentàries que la desenvolupen.

Tot i que la resta d'articles tornen a ser genèrics, referits a qualsevol menor, a l'article 27 s'insisteix en la necessitat que la seva acollida es faci en centres de règim obert, i en diferents articles posteriors s'assenyalen les diferents mesures que es poden aplicar per protegir-los. A l'article 35 es defineixen les funcions dels centres d'acollida:

Article 35

Els centres d'acollida són serveis residencials d'estada limitada que tenen per objecte:

- a) Donar resposta immediata i transitòria d'acollida a qualsevol menor que estigui en situació d'alt risc i ha d'ésser separat del seu nucli familiar, i exercir la funció substitutòria temporal de la família.*
- b) Fer l'observació i el diagnòstic de la situació dels menors atesos i les seves famílies per tal d'elaborar la proposta de mesura corresponent.*

A l'article 38, a més, s'estableix que l'estada en aquests centres de primera acollida estarà limitada al temps que tardin els equips tècnics en fer aquest estudi i la proposta de mesura. I en articles posteriors s'estableixen les altres mesures aplicables després del diagnòstic al centre d'acollida. A l'article 43 es realitza una classificació dels centres residencials:

Article 43

Els centres residencials d'acció educativa podran classificar-se, en funció de les franges

d'edat ateses, de la següent manera:

- a) Centres per a menors de primera infància: menors de 0 a 3 anys.*
- b) Centres per a infants i preadolescents: menors d'entre 4 i 12 anys.*
- c) Centres per a adolescents: menors d'entre 13 i 16 anys.*
- d) Centres per a joves de 16 a 18 anys.*
- e) Centres verticals. Són aquells centres que acullen menors de franges d'edat molt diverses, en atenció especialment a la problemàtica que presenten els acolliments institucionals de grups de germans.*
- f) Pisos assistits.*
- g) Llars funcionals.*

Aquesta classificació es desenvolupa en els articles posteriors: del 44 al 46 es regulen els centres per a joves d'entre 16 i 18 anys, i els pisos assistits; al 47 s'estableix la possibilitat de creació de centres residencials per a nois/es que necessitin atenció especialitzada (problemes mentals, disminució psíquica o física, etc.); i al 50 es dona la possibilitat d'especialitzar alguns centres residencials per a nois/es amb problemes de conducta.

Un menor tutelat que es trobi en acolliment institucional, en les diferents modalitats especificades anteriorment, té el dret i l'obligació a l'escolarització si té menys de 16 anys (ESO). Malgrat que, com veurem en el marc etnogràfic, aquest dret no és un objectiu del projecte migratori dels menors immigrants, la major part, fins i tot els més petits, rebutgen aquesta possibilitat. Només a partir dels 16 anys, d'acord amb l'art. 9.3. de la LODILE, els menors tenen dret a continuar la seva educació no obligatòria⁴¹. En concordança amb els seus objectius migratoris principalment laborals, l'opció més acceptada pels menors immigrants és la formació professional ocupacional, competència de l'administració laboral, i no tant la formació professional reglada prevista per la LOGSE del departament d'educació de les C.A. En aquest sentit, el dret reconegut en l'art. 14.1 LODILE a accedir als serveis de la seguretat social en combinació amb el principi d'igualtat obliga a admetre els estrangers residents a Espanya a tots els cursos de formació ocupacional de l'INEM o dels organismes autonòmics que tinguin aquesta competència. D'aquesta manera, com indica Eliseo Aja (2002, 58), *l'exigència del permís de treball per a la realització d'aquests cursos ha de considerar-se un requisit inadmissible a la llum de l'art. 14.2 LODILE. És més, tractats i lleis estatals i autonòmiques exigeixen als poders públics facilitar l'accés dels menors immigrants a tots els recursos socials disponibles, per assegurar la igualtat d'oportunitats amb la resta de nens i adolescents.*

Per una altra banda, i retornant als centres citats en els dos últims articles anteriors, és a dir, el 47 i el 50 del Decret 2/1997, l'advocat David Moya (2002) assenyala que aquests centres es troben a cavall entre la protecció i la justícia juvenil, i la reforma legislativa portada a terme per la Llei 8/2002, de 27 de maig, de modificació de la Llei 37/1991, ha donat llum verda per intervenir sobre els *adolescents amb conductes d'alt risc social*. I malgrat que no s'especifiqui enlloc que la mesura s'adreça sobretot als menors immigrants, el fet és que aquests articles es van concebre per donar una resposta social al problema generat per una part dels petits Harraga que malvivien al carrer i que, segons diverses fonts (els mitjans de comunicació, l'administració, les associacions de veïns, etc.), delinquen impunement i no acceptaven el circuit de protecció de menors. D'altra banda, el concepte d'*adolescent amb conductes d'alt risc social* és força ambigu, i es pot identificar amb qualsevol menor la conducta del qual alteri de forma greu les pautes de convivència i de comportament socialment acceptades, la qual cosa pot produir riscos per a ells

⁴¹ L'educació no obligatòria a partir dels 16 anys comprèn el batxillerat i la formació professional de grau mig, distribuïts en dos cursos escolars.

mateixos o per a tercers (David Moya, 2002). A més, aquesta definició permet incloure dins de la mateixa categoria als menors immigrants que viuen al carrer de forma transitòria i als que hi viuen de forma estable. Segons el mateix autor (2002, 112), *aquest col·lectiu de menors en alt risc social estaria format per tots aquells menors que rebutgen sistemàticament els recursos del circuit general de menors i que es troben en una avançat estat de marginació social amb alt riscs per la seva salut o pel desenvolupament integral de la seva personalitat, degut a períodes de permanència al carrer considerables, al desarrelament personal, a l'inici en el consum de drogues, a la iniciació de la petita delinqüència, etc.*

Article 5 bis (afegit a l'article 3 de la Llei 37/1991)

2. A fi que l'actuació de l'organisme competent en matèria de protecció de menors arribi a totes les persones menors que la necessiten, malgrat que la rebutgin, es poden adoptar les mesures específiques següents:

c) L'ingrés, per necessitats reeducatives, en centres o unitats amb restricció o supressió de sortides per un temps limitat, de manera que es puguin desenvolupar programes individuals. En aquests casos els menors poden formular una reclamació en forma de queixa al director del centre. Aquesta mesura únicament es pot adoptar quan la persona menor rebutgi les mesures establertes als apartats a i b o qualsevol altra mesura de protecció adequada a les seves necessitats. L'adopció d'aquesta mesura, que s'ha de fer constar en l'informe de seguiment de l'acció educativa dels menors afectats, s'ha de notificar a la Fiscalia abans de les vint-i-quatre hores següents a l'ingrés, s'ha de revisar setmanalment i la seva durada no pot superar els trenta dies, tot i que pot ésser novament adoptada si les altres mesures són rebutjades de nou i de forma reiterada.

En el cas dels menors immigrants aquest internament no té perquè suposar una detenció preventiva a causa d'un delictes (generalment en absència de delictes o amb faltes reincidents no catalogades com a greus que mereixin internament), sinó com una mesura limitativa de la llibertat amb una finalitat reeducativa, encara que la llei ho qualifiqui com un internament en règim obert (David Moya, 2002). A casa nostra, aquestes mesures es duen a terme en alguns centres per a menors amb faltes lleus de la Direcció General de Mesures Penals Alternatives i de Justícia Juvenil, com veurem concretament a l'apartat en el capítol 4 del marc etnogràfic.

Però totes aquestes regulacions i mesures aplicables per protegir els menors s'han vist afectades, i en part modificades, per l'article 35 de la LO 4/2000, reformada per la LO 8/2000, dels Drets i Llibertats dels Estrangers a Espanya, la qual prescriu -com hem vist anteriorment- la repatriació del menor immigrant deseparat sempre que sigui possible. Una mesura que podria ser inconstitucional, segons diferents juristes consultats (Eliseo Aja, David Moya i Elena Arce), en la mesura que vulneraria el principi de protecció de l'interès superior del menor, com veurem més endavant.

1.4. LA CONSTRUCCIÓ SOCIAL DE L'ESTIGMA DEL PETIT HARRAGA

Com en els contes de fades, m'havien posat una disfressa sense la meua aprovació ni el meu coneixement (...) Era només una disfressa, però la portaria posada eternament.

(E. Goffman, *Estigma*)

Totes les societats categoritzen les persones a partir de determinats atributs percebuts com a normals, corrents o naturals, els quals defineixen la identitat social, i atributs considerats diferents, estranys o desviats. Les persones que pertanyen a aquest segon grup esdevenen així portadores d'un *estigma*, és a dir, d'uns atributs diferents dels majoritaris. Com assenyala Erving Goffman (1995, 11-12), el terme *estigma* apareix per primer cop a la història amb els grecs per designar aquells signes corporals, com talls o cremades, que identificaven els esclaus, els criminals o els traïdors. Durant el cristianisme el terme va adquirir un sentit més metafòric i de caràcter religiós. En l'actualitat, segons Goffman (1995, 12), l'*estigma* és un atribut que no ens deixa veure l'altre com una persona normal i corrent sinó reduïda a un ésser tacat i menyspreat. Un atribut d'aquesta naturalesa és un *estigma* quan l'efecte que produeix en els altres és un ampli descrèdit. A la vegada rep també el nom de defecte, mancança o desavantatge, i constitueix una discrepància entre la identitat social virtual i la real. Goffman (1995, 11-12) detalla tres tipus d'*estigma* diferents: les deformacions físiques; els defectes de caràcter (malalties mentals, drogaaddictes, homosexualitat, aturats...); i els *estigmes* tribals (raça, nacionalitat, religiositat...). L'*estigma* que sofreixen les persones immigrades, i entre elles els petits *Harraga*, serà sobretot d'aquest tercer tipus.

La construcció de teories sobre els *estigmes* és el resultat d'ideologies adreçades a explicar i a justificar la inferioritat d'una determinada persona o grup, i a mostrar la suposada perillositat que aquesta representa per a la societat "normalitzada". Sovint això es fa racionalitzant altres diferències com la classe social, el físic, la religiositat, l'idioma, etc. Tal com diu Oriol Romani (a: Prat i Martínez, 1996, 303) *el perill, el risc, és un factor estructural, constitutiu, de les societats humanes. En els processos de formació de les mateixes i de la seva reproducció social una de les grans tasques que han hagut que realitzar sempre els humans ha estat la de definir els límits que van imposant al caos –allò que aquella societat entén per caos- i la de gestionar la societat d'acord amb aquestes definicions de la realitat.* En aquest sentit, la categoria d'immigrant suposa un "perill" per a la societat d'acollida perquè treu feina als autòctons, perquè importa costums diferents, perquè parla una altra llengua, etc. Aquesta categoria d'immigrant no és estable, sinó que evoluciona al llarg del temps, canviant les persones i els col·lectius a qui s'aplica. Mikel Aramburu (2000, 13) mostra com en el anys 80 a Catalunya s'aplicava encara a les persones procedents d'altres CCAA espanyoles, principalment Andalusia, Extremadura i Galícia, i com només una dècada després ha passat a aplicar-se gairebé exclusivament a les persones procedents de països pobres, principalment de les antigues colònies europees.

Els poders públics constitueixen un factor fonamental en la construcció social de la categoria d'immigrant i en la seva estigmatització. Aramburu (2000, 13) ens recorda que és l'Estat qui categoritza l'immigrant com a subjecte jurídic exclòs dels drets de la ciutadania nacional, i qui marca indirectament l'exclusió de l'immigrant d'una comunitat nacional amb una cultura compartida i homogènia. A l'Estat espanyol la legislació d'estrangeria en vigor en les últimes

dècades ha esdevingut un dels principals factors d'estigmatització de les persones immigrades, sobretot de les que han immigrat de forma irregular com és el cas dels petits *Harraga*.

Però l'estigmatització al nostre país dels petits *Harraga* no només s'ha produït a causa de la seva condició d'immigrants irregulars, sinó també per la seva condició de *nens de carrer*. Malgrat que només una part dels petits *Harraga* han acabat malvivint als carrers de Barcelona i d'altres ciutats catalanes i europees, l'opinió pública i els mitjans de comunicació han generalitzat aquesta característica a tot el col·lectiu i han contribuït així a aprofundir i agreujar l'estigma que sofreixen els menors immigrants no acompanyats.

1.4.1. L'estigmatització de l'immigrant irregular per part de la legislació d'estrangeria ⁴²

El dret d'estrangeria a Espanya és competència del govern central. En el repartiment competencial entre el govern central i les CCAA derivat de la Constitució de 1978 i dels estatuts d'autonomia, el govern central de l'Estat es reserva amb caràcter exclusiu els temes d'immigració, asil, estrangeria i control de fronteres (Article 149.1.2^a de la Constitució). Tanmateix, degut a la indeterminació legal de nombrosos aspectes, el govern central ha vingut donant un ampli marge d'actuació a les autoritats administratives i policials, només compensat pel control judicial. El protagonisme de l'actuació policial ha contribuït en gran mesura a crear una imatge social de l'immigrant com a infractor de la legalitat i delinqüent. L'Escola de Chicago remarca com la llei, en aquest cas la Llei d'Estrangeria, pot arribar a tipificar una conducta com a delicte i estigmatitzar a tot un grup o col·lectiu.

De fet, l'estigmatització dels immigrants a l'estat espanyol ha anat creixent en els últims anys a remolc de l'evolució de la legislació d'estrangeria. Des de la primera regulació d'estrangeria 7/1985, focalitzada cap al control policial, a l'última regulació 8/2000 que endureix les condicions d'entrada i de permanència a Espanya dels estrangers adults extracomunitaris, s'ha anat generant una bossa d'immigrants irregulars cada vegada més gran, i cada vegada més marginats i estigmatitzats. L'enduriment de la legislació no ha frenat l'entrada de nous immigrants i l'únic que ha aconseguit és d'incrementar el nombre de "sense papers" o irregulars. A la pregunta: poden els immigrants arribar a Espanya legalment?, l'ex-ministre de treball Manuel Pimentel (El país, 09/03/02) respon taxativament: *Pràcticament no. Des de 1985, les nostres lleis tan sols contemplaven l'entrada legal a través dels contingents aprovats anualment, en funció dels treballs que el govern estimava que no serien coberts pels espanyols. En paral·lel, existia l'anomenat Règim General, pel qual es podien atorgar de forma continua els permisos de residència i treball. Altres vies són el reagrupament familiar o l'anomenada regularització per arrelament. Doncs bé, el contingent sempre va ser inferior a la demanda de la societat, veient-se utilitzat, en moltes ocasions, per legalitzar als que ja es trobaven aquí. Per tant, amb prou feines servia per a la seva inicial funció, regular l'entrada de persones. Aquesta insuficient quota, unit a l'exasperant lentitud del règim general, ha produït una dolorosa conseqüència: gairebé el 85% dels immigrants van entrar per vies il·legals, essent posteriorment regularitzats. Sabem que necessitem immigrants, però no establim cap via legal d'entrada. Resultat: els impulsem de "facto" cap a les vies il·legals.*

⁴² No farem referència aquí a l'evolució de la legislació d'estrangeria a Espanya perquè aquest tema ja ha estat desenvolupat en l'apartat 1.3.

Així doncs, la condició d'irregularitat de molts immigrants, sigui per la seva entrada irregular, per la caducitat del seu permís d'estada, pel treball sense papers, per la recepció d'una ordre d'expulsió, per la negació de l'asil o per la pèrdua de la condició de refugiat, significa per aquestes persones viure en una situació d'infracció permanent de l'ordenament jurídic vigent. A més, el dret preveu mecanismes de sanció d'aquesta infracció, que consisteixen sobretot en accions coercitives d'eliminació de la presència física de l'estranger irregular del territori espanyol, per mitjà de l'expulsió, de la devolució o del rebuig a la frontera. Per exercir aquestes sancions l'administració utilitza el control policial, el qual exerceix la seva pressió sobre tot el col·lectiu immigrant sense distincions, en funció principalment de les característiques físiques i ètniques dels individus. És a dir, en funció d'un "estigma tribal" que porta a estigmatitzar no només a tots els immigrants procedents de països pobres, sinó també a totes aquelles persones amb un aspecte físic similar (fills d'immigrants, fills adoptius, immigrants nacionalitzats, estudiants estrangers, turistes de pas, etc.).

En la pràctica, però, moltes d'aquestes mesures sancionadores l'administració no les pot aplicar o consumir per diversos motius, com per exemple l'absència d'un conveni amb el país d'origen de l'immigrant o degut al conflicte amb altres drets fonamentals de la persona. Aquest segon cas és el que s'esdevé amb els petits *Harraga*, els quals no poden ser expulsats perquè això vulneraria les lleis de protecció de la infància nacionals i internacionals. Teòricament només és possible la mesura del reagrupament familiar, com hem vist a l'apartat 1.3.1., i no pas com una mesura coercitiva sinó protectora. Altrament l'única possibilitat d'evitar la condició d'irregularitat d'un estranger és regularitzant la seva situació. I si aquesta no fos possible des d'un punt de vista legal, almenys permetre que aquestes persones passin a formar part d'una categoria d'irregularitat consentida o tolerada, segons la terminologia utilitzada per la Universitat de Deusto (Ruiz Olabuénaga, Ruiz Vieytez, i altres, 1999).

Malgrat la situació d'irregularitat jurídica, els immigrants "sense papers" tenen dret a un estatus jurídic actiu mínim que es deriva de l'obligació de l'Estat de Dret de reconèixer i garantir una sèrie de drets íntimament lligats a la dignitat essencial de tot ésser humà, els quals estan explicitats en la Constitució espanyola i també tenen a veure amb el compliment en l'esfera prestacional d'educació, de sanitat i d'assistència social. Tanmateix, els problemes més importants en la preservació d'aquests drets provenen de l'actuació dels cossos de policia: exigir la documentació en espais públics als possibles immigrants irregulars, negació d'un intèrpret en cas de detenció, etc. Per als menors immigrants aquesta problemàtica és doble, perquè per una part són immigrants irregulars i per l'altra són menors que no poden deambular pel carrer sense la protecció d'un adult o de l'administració. Per això han d'amagar-se continuament per defugir la persecució policial.

Però la condició de menors no estalvia als petits *Harraga* de patir els mateixos problemes que pateixen tots els immigrants adults irregulars. Segons Ruiz Olabuénaga, Ruiz Vieytez i altres (1999, 135) l'actual legislació d'estrangeria produeix la seva mort civil: *entrar a formar part de la ciutadania irregular equival a entrar en el món de l'emergència, de la subsistència, de la marginació social, de l'eventualitat i de la indefensió institucional. Aquest procés d'opacitat social, de mort cívica, és la característica que distingeix la condició d'immigrant regular de la de l'irregular. (...) Aquesta condició de marginalitat es tradueix en dos àmbits relacionats però diferents entre si: l'àmbit de les necessitats quotidianes de supervivència social i l'àmbit de les relacions institucionals.* Segons aquests autors aquesta situació suposa una mort civil, la qual es detecta en els primers moments per la manca del Document Nacional d'Identitat o el seu equivalent (passaport, visat, permís de residència), i aboca la persona a portar una vida

submergida, una vida "oficialment inexistent". En la vida quotidiana això té moltes conseqüències: impossibilitat de registrar-se en un hotel o pensió, llogar o comprar un habitatge, obrir un compte corrent, obtenir un permís de conduir i, finalment, tenir un contracte laboral en regla; la qual cosa suposa un cercle viciós difícil de trencar, perquè sense contracte laboral no poden aconseguir el permís de residència. Tot plegat condueix l'immigrant irregular a una situació d'indefensió total i de marginació social. Segons Ruiz Olabuénaga, Ruiz Vieytez, i altres (1999, 138) es poden produir cinc nivells de gravetat estructural dins d'aquesta situació progressiva de marginalitat:

- Nivell 1. Situació de marginació social amb poca incidència sobre el desenvolupament d'una vida social més o menys estable. Per aconseguir-ho la norma per excel·lència és la llei del silenci i passar desapercebut a les autoritats civils i policials.
- Nivell 2. Situació de subsistència aguda provocada per unes condicions d'abús i d'explotació cap al més feble per part d'alguns agents socials amb els quals els immigrants es veuen obligats a tractar degut a la seva indefensió jurídica.
- Nivell 3. Situació de marginalitat, sense o amb molt poques oportunitats de promoció social i personal, la qual cosa provoca els primers desenganys. L'immigrant irregular es troba cada vegada més immers en la soledat i en l'aïllament social, sobretot per la llunyania de la família d'origen. Això suposa la impossibilitat d'inserció en les xarxes de la nova societat, essent l'única via la dependència física i psíquica dels compatriotes que es troben en la mateixa situació.
- Nivell 4. Situació d'explotació personal que comporta un estatus d'esclavitud socio-econòmica per part d'organitzacions mafioses, sigui a través de l'engany, l'extorsió, el xantatge o l'amenaça física continuada.
- Nivell 5. Situació de mort civil, en la qual l'immigrant pateix totes les situacions anteriors i a la llarga acaba en una situació d'"enterrament social", és a dir, d'enterrament en vida entre les quatre parets del seu habitatge.

Aquesta espiral de marginalitat, fruit de la legislació d'estrangeria que impedeix la integració d'aquest col·lectiu, reforça encara més l'estigma de l'immigrant en la societat d'acollida: competidor deslleial en el mercat laboral perquè accepta tot tipus de treball precari; persona asocial perquè només es relaciona amb els seus compatriotes i rebutja la integració; persona que no té cura de la seva higiene per culpa d'unues condicions d'habitatge pèssimes; persona que delinqueix per sobreviure; malalt mental a causa de la incapacitat per enfrontar-se a les constants adversitats; etc. Aquesta espiral de marginació i d'estigmatització també es produeix entre els petits *Harraga*. Tot i que alguns aconsegueixen regularitzar-se a través del sistema de protecció, la majoria passen per aquests nivells de marginalitat fins arribar, fins i tot, als nivells 4 i 5. Això dependrà, en bona part, de la fortalesa psíquica del menor i de la xarxa social positiva o negativa que l'envolti.

A més del quotidià, l'altre àmbit de marginalitat dels immigrants és l'institucional. L'immigrant irregular es veu obligat constantment a apropar-se a les oficines de l'administració per intentar regularitzar la seva situació. Però en el seu contacte amb l'administració es veu sotmès a tot tipus d'abusos: burocràcia i lentitud institucional; tracte despòtic i despectiu per part d'alguns funcionaris; distància i dificultat de comunicació amb l'advocat, al qual no entén i només paga; etc. A més l'immigrant irregular es veu obligat a tractar sovint amb els cossos policials que li comproven la seva situació jurídica incorrecta, li transmeten l'estigma de delinqüent i actuen sovint amb violència i abús d'autoritat. Aquesta marginalitat institucional també afecta als petits *Harraga*, tot i que en el seu cas per regularitzar-se han d'apropar-se a l'administració protectora.

Però també en aquest cas topen amb la lentitud dels tràmits burocràtics, cosa que provoca sovint el cansament dels menors que acaben abandonant el sistema de protecció, decebuts, per tornar a submergir-se en el món de la marginalitat.

1.4.2. La vida al carrer i el concepte de *nens de carrer*

Des del primer moment que el fenomen dels petits *Harraga* salta a l'opinió pública de Catalunya, aquests menors són identificats com a *nens de carrer*. Aquest concepte, utilitzat fins llavors per referir-se als infants que viuen al carrer en països del Tercer Món, en ésser traslladat al fenomen dels menors immigrants no acompanyats de les nostres ciutats europees provoca certa confusió ja des de bon començament. L'ús generalitzat d'aquesta denominació condueix, d'una banda, a identificar aquests menors com a *nens del carrer* ja en el seu país d'origen, és a dir, com a *nens* sense llaços familiars abans d'emigrar sols. De l'altra, implica una generalització simplista sobre la realitat de tot el col·lectiu dels petits *Harraga*, en el qual només una part d'aquests infants immigrants acaben fent vida al carrer.

Posteriorment tots els estudis realitzats han posat de manifest que una bona part dels menors immigrants no acompanyats no acaben vivint al carrer; i que els que hi acaben, generalment no havien estat abans *nens del carrer* en el seu país d'origen, sinó que ho han esdevingut al llarg del seu procés migratori al nostre país, fonamentalment al descobrir en les nostres ciutats la impossibilitat d'acomplir el seu projecte migratori. És a les nostres ciutats, per tant, on aquests nois comencen a dormir al carrer, en cotxes, en cases abandonades, sota d'un pont, etc. Com remarcava la Dra. M'jid Najat, en una trobada a Barcelona al 1999, *és fonamental deixar clar que els menors clandestins que acaben convertint-se en "infants de carrer" no ho eren al seu país d'origen*. Nosaltres compartim aquesta opinió, tot i que no de forma tan general per a tots els menors puix que hem conegut algunes excepcions. Per justificar-ho la Dra. M'jid Najat explicava, en una altra entrevista (Baquero a El Periódico, 28/03/99), *que per amagar-se sota d'un camió i intentar arribar a Europa fa falta voler millorar, és a dir, tenir un projecte. Un nen drogaaddicte no és capaç d'elaborar un pla d'aquest tipus*.

Tanmateix, quan es va començar a visualitzar el fenomen dels petits *Harraga* les opinions dels experts del nostre país no foren gens unànimes. Per un cantó alguns afirmaven, sense cap justificació, que els menors *Harraga* ja eren al seu país d'origen *nens de carrer*, amb les característiques que això suposa: nois que viuen exclusivament al carrer, analfabets, de famílies desestructurades o inestables, inhalants de cola o de carburants de cotxes, mendicants i/o prostituïts, abusats sexualment, amb afeccions als pulmons o altres, amb desnutrició i un fort retard de creixement, etc⁴³. Per un altre cantó, altres fonts sostenien que la majoria dels menors *Harraga* al seu país d'origen no eren *nens de carrer*, sinó *nens en el carrer*, és a dir, *nens* amb famílies i referents afectius clars però que passen gran part dels temps al carrer com a forma de vida o per ingressar al món laboral. Però posteriorment, com hem dit, totes les investigacions realitzades als llocs d'origen d'aquests menors –també la nostra, com veurem a l'apartat 3.5.– han vingut a confirmar el punt de vista de la Dra. Najat. És a dir, que la majoria dels menors immigrants *Harraga* esdevenen *nens de carrer* en la nostra societat d'acollida, i potser alguns durant el temps d'espera del pas de frontera a Tànger o a Ceuta.

⁴³ Veure l'apartat de les tipologies de les famílies -3.2.5.-, on es veu la poca importància d'aquest grup, quantificat en un 15% per l'antropòloga Mercedes Jiménez (2000).

Però per entendre aquest fenomen hem de fer referència a la importància del carrer en la societat marroquina i en el conjunt dels països mediterranis, al igual que en d'altres cultures de clima càlid. En aquestes societats el carrer és viscut com un espai de joc, d'aprenentatge i de socialització, generat en part per la manca d'espais als habitatges que aglutinen famílies nombroses. Per aquesta raó, és de vital importància conèixer el paper del carrer en l'evolució del menor immigrant al seu país d'origen, com a *nen en el carrer*, per entendre després millor el seu desenvolupament en el país receptor.

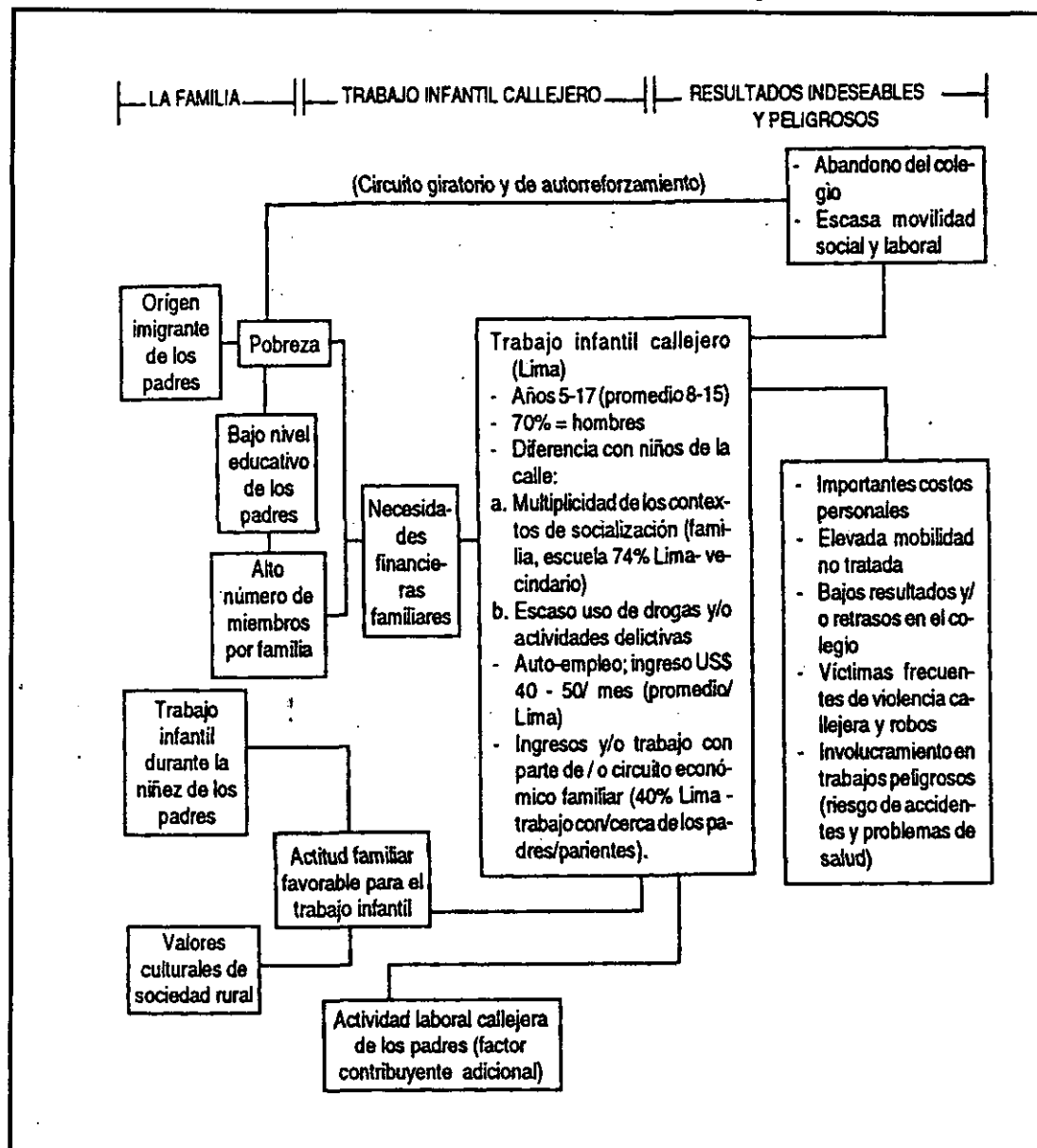
No obstant, el concepte de *nen de carrer* també resulta a vegades confús, ja que segons els països s'utilitza per referir-se a diversos tipus i situacions dels menors, i al mateix temps fa referència a un fenomen que té característiques molt diferents en cada lloc i cultura. Els principals motius de la confusió en relació a aquest concepte són els següents (Ordóñez, 1995):

- Generalment se sobredimensiona l'abast del fenomen, englobant-hi xifres corresponents a d'altres tipus d'infants amb dificultats.
- Sovint s'identifica amb d'altres conceptes com *nen abandonat* o *nen treballador*, que es refereixen a fenòmens diferents.

D'altra banda, la distinció entre els conceptes de *nens en el carrer* i *nens de carrer*, tant utilitzats en els anys 80 i 90, tampoc no és prou clara. El primer concepte fa referència a aquells menors, tan nois o com noies, que per diferents raons romanen en el carrer durant certs períodes de temps i després retornen a casa seva. Mentre que el segon concepte es refereix a aquells infants que han estat expulsats o han fugit de les seves llars en recerca d'una altra vida i que han acabat dormint al carrer, fent-ne el seu *hàbitat*, i adquirint al carrer una determinada forma de vida.

Tanmateix, degut a la dificultat per identificar amb exactitud aquest col·lectiu, molts autors prefereixen utilitzar altres conceptes com: *infants treballadors*, *infants en extrema pobresa*, *infants d'alt risc*, *infants abandonats*, *infants pel carrer*, *infants "callejeros"*, etc. Malgrat que la majoria dels *nens i nenes de carrer* quedarien inclosos dins d'alguna de les categories anteriors, això no vol dir que tots els infants d'aquestes categories acabin essent *nens o nenes de carrer*.

Expert i Myers (1988, a Ordóñez, 1995) assenyalen que amb el temps s'ha arribat a la conclusió que la majoria dels anomenats *nens o nenes de carrer* són *infants treballadors* que viuen en les seves llars familiars però que les abandonen durant llargues hores o durant alguns dies per guanyar diners. La gràfica següent mostra els principals factors que determinen el treball infantil, i malgrat referir-se al seu estudi realitzat a Lima (Perú), creiem que les seves anàlisis es poden extrapolar també a la situació de molts infants de les ciutats del Marroc:

Gràfica 1 / 1 - Factors relacionats amb la gènesi del treball infantil "callejero"⁴⁴

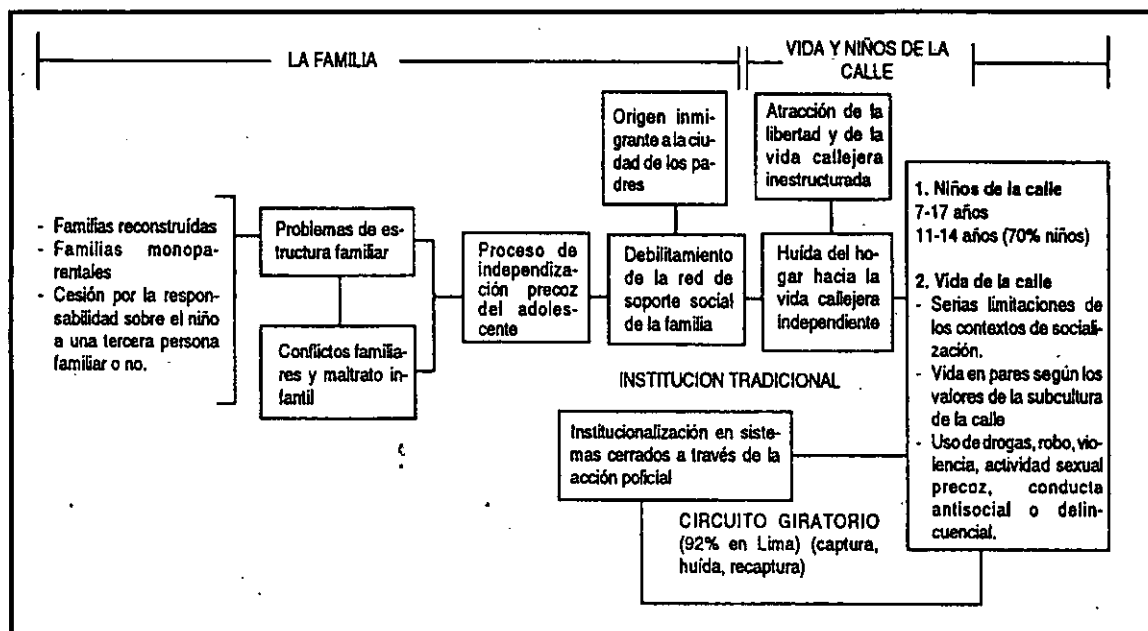
Font: Niños de la calle y sus familias en Lima: una realidad en 852 variables (a Ordóñez 1995, 70). Investigació realitzada amb 100 nens treballadors de carrer de Lima.

També s'ha de diferenciar, segons Ordóñez (1995, 72), entre aquests infants i els *infants en situació d'extrema pobresa*. Aquests darrers viuen amb les seves famílies, on *sofreixen condicions de vida molt precàries en les anomenades "comunitats urbano-marginals" o en "assentaments humans"* ("pobles joves" on s'hi estableixen els immigrants que vénen del camp). I com indica el mateix autor, i confirma l'associació Darna de Tànger (2000), encara que la majoria dels *nens de carrer* provenen originàriament d'aquest grup, les dues poblacions no coincideixen.

⁴⁴ Ens referim al treball infantil en general, sigui al carrer o bé en un àmbit més tancat i protegit com un taller.

Així, els *nens o nenes de carrer* sorgeixen principalment per dificultats en el funcionament i en l'estructura familiars (que comporta, en la majoria dels casos, el maltractament infantil com a forma de criança), unides a l'aïllament familiar (ruptura o afebliment de les xarxes de suport com a producte, generalment, de la migració) i a característiques pròpies del subjecte (adolescència precoç en un context sociofamiliar anòmal). És a dir, segons Ordóñez (1995), les característiques de les famílies i de l'individu són més importants que la situació de pobresa. La gràfica següent pretén mostrar els factors principals per porten un infant a esdevenir *nén o nena de carrer*:

Gràfica 1 / 2 - Factors relacionats amb la gènesi dels *nens i nenes de carrer*

Font: Niños de la calle y sus familias en Lima: una realidad en 852 variables (Ordóñez 1995, pág. 71). Observacions realitzades d'un programa durant cinc anys.

Ahora també cal distingir entre els *infants d'alt risc* i els *nens o nenes de carrer*. Mansilla (1989, a Ordóñez 1995) apunta que les condicions socials on neixen els *infants d'alt risc*, la pobresa, l'economia familiar inestable, la manca de suport social i d'accés als serveis bàsics, són factors que els porten fàcilment cap a la vida al carrer. Per això també hi ha autors que engloben tots els infants maltractats, institucionalitzats, desplaçats, treballadors i de carrer sota el concepte comú de *nens i nenes en circumstàncies especialment difícils*.

El concepte d'*infant abandonat* (Defense for Children International, 1987) es refereix a aquells nens o nenes que, malgrat tenir una família, no són atesos per aquesta ni a nivell material ni afectiu, arribant-se a l'abandonament físic del fill/a. També es pot estendre aquesta categoria als menors que estan internats en institucions de protecció. En aquests casos els infants també experimenten sentiments d'abandonament a causa de les relacions transitòries, superficials i inestables que es donen en aquests serveis:

Segons un estudi realitzat a Bolívia (Defense for Children International, 1987, 6) el concepte més adequat i exacte és el de *nens o nenes pel carrer*. Els "*nens o nenes pel carrer*" són aquells menors d'edat per als quals els recursos i estratègies de subsistència es basen en el moviment i

el trànsit pel carrer. Utilitzem la preposició "per" a fi de denotar una opció o una imposició circumstancial, sigui de tipus familiars o diferent. També per indicar que en el carrer, com espai de socialització, aquests infants es veuen forçats prematurament a la responsabilitat de la seva pròpia vida.

Degut als problemes de definició conceptual es fa difícil d'utilitzar aquests termes. Per aquesta causa, hauríem de ser prudents i no incloure tots els menors amb dificultats dins la categoria de *nens o nenes de carrer*, i intentar en tot moment descriure el procés de l'evolució del menor per així tenir més dades per valorar el seu estat. Al marc etnogràfic, concretament a l'apartat 3.1., descriurem el context familiar, escolar, laboral i les diferents situacions de vida al carrer entre els menors del Marroc, per així, després d'aquestes nocions teòriques, ubicar millor els petits Harraga. I tornarem a retrobar els *nens de carrer* a l'apartat 6.3., per parlar d'alguns dels petits Harraga que es converteixen en *nens de carrer* una vegada són a casa nostra, i per parlar també de la cultura del carrer en la que viuen aquests menors.

1.4.3. L'alarma social suscitada pels mitjans de comunicació

Com han assenyalat el Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC) i el Col·legi de Periodistes de Barcelona, el tractament informatiu que rep el fenomen migratori per part dels mitjans de comunicació condiona enormement la imatge positiva o negativa que la societat tingui sobre aquesta qüestió. I afegeixen que en aquest tractament (CAC, 2002, núm. 12, 63) *sovint s'hi escola la propensió a una visió tòpica, amb imatges de pasteres, víctimes, cues de persones que volen regularitzar la seva situació, vagues de fam o tancaments a les esglésies.(...) L'agenda temàtica relativa a la immigració, la reiteració d'alguns arguments o la utilització de determinades imatges que contenen implícit un discurs fonamentalment problematitzador del fenomen migratori resulten habituals i són difícilment evitables en els programes informatius de les ràdios i televisions del nostre país.* Per això aquestes dues institucions han endegat en els últims anys diverses iniciatives per intentar millorar el tractament del tema migratori en els mitjans de comunicació del nostre país. Entre d'altres coses, han elaborat un document de recomanacions sobre el tractament informatiu que caldria donar a la immigració, adreçat a autoritats, empreses de comunicació i professionals del món de la comunicació. Però dissortadament fins avui aquestes recomanacions no han aconseguit un canvi significatiu en el comportament dels principals mitjans de comunicació del nostre país, en els quals continuen predominant els estereotips i els prejudicis sobre el fenomen migratori. I el tractament informatiu dels petits Harraga ha patit des de bon començament la mateixa problemàtica que els adults immigrants, tot i que ha basculat entre un discurs problematitzador i un altre de paternalista igualment pejoratiu.

A més, en el tractament del fenomen migratori per part dels mitjans de comunicació del nostre país hi tenen molt de pes, quan es tracta d'immigrants marroquins, els vells estereotips procedents d'una llarga història comuna amb el nostre veí del Sud, sovint oblidada però en el fons molt arrelada en l'inconscient col·lectiu. A més de la llarga història de relacions en els segles anteriors, al segle XIX les aspiracions colonials d'Espanya al nord d'Àfrica es van veure en part frustrades per la fortalesa d'una civilització antiga, estructurada i complexa, la qual va presentar una resistència tenaç a la presència europea. Una resistència moltes vegades representada com a violenta i sanguinària, però que en definitiva va ser prou forta per rebutjar qualsevol intent d'assimilació. En aquest moment a Espanya es forma la percepció del musulmà com un individu sotmès a una religió fanàtica. La literatura colonialista del moment és força abundant en tòpics d'aquesta mena, on es combinen l'atracció d'un món exòtic refinat i sensual, i els perills d'una

població fanatitzada a causa de la religió. Bona part del sentiment antimarroquí espanyol procedeix de l'època de la guerra d'Àfrica (1859-60) i es desenvoluparà durant tot el llarguíssim procés d'ocupació del nord del Marroc, que no acabarà fins al 1929 després de nombroses víctimes per les dues bandes. En la literatura popular del moment són freqüents les imatges dels marroquins com a fanàtics, cruels i salvatges. Aquestes prejudicis es reforcen més tard amb la dictadura de Franco, a causa de la famosa "Armada Mora" que va lluitar a les files franquistes contra els republicans. Molt més tard, ja entrat el segle XXI, aquests prejudicis i estereotips arrelats en l'inconscient col·lectiu espanyol han ressorgir amb força amb motiu dels atemptats a Nova York de l'11 de setembre del 2001.

Tots aquests vells estereotips es reproduïen inconscientment encara avui en dia en el discurs dels mitjans de comunicació, i es reforcen en part amb les imatges tòpiques i el llenguatge problematitzador al voltant del fenomen de la immigració. Per això, des del primer moment el discurs dels mitjans de comunicació sobre el fenomen dels petits *Harraga* fou problematitzador, reforçant el missatge de les administracions, que se sentien les víctimes d'un fenomen imprevist, i induint a la criminalització i a l'estigmatització dels menors en l'opinió pública. Només entre el maig de 1998 i el desembre de 1999 a Catalunya van aparèixer més de 78 reportatges en premsa, revistes i televisió sobre el tema⁴⁵, generalment molt sensacionalistes i carregats dels estereotips citats. Al respecte, Manel Capdevila (2000, 38) indica que *val la pena reconèixer que per als mitjans de comunicació el descobriment dels menors estrangers indocumentats no acompanyats (MEINA) ha estat una mina informativa: notícies que causen impacte, creuant de desqualificacions entre polítics, polèmiques en les seves declaracions (...). Això, suscita el debat més a prop de les vísceres que del cervell i facilita la polèmica. Si és polèmic, és notícia*. Tanmateix, Capdevila també esmenta el fet positiu que els mitjans de comunicació hagin posat de manifest davant l'opinió pública la manca de previsió i la poca coordinació entre les administracions. En realitat, com veurem en el marc etnogràfic, moltes vegades les administracions han intervingut només a mesura que la pressió mediàtica augmentava.

El tractament sensacionalista del fenomen dels petits *Harraga* per part dels mitjans de comunicació ha contribuït a construir una percepció social negativa d'aquests nois. A continuació comparem la manera com s'han tractat les notícies sobre el fenomen amb les recomanacions del CAC sobre el tractament informatiu dels temes migratoris, unes recomanacions destinades a evitar de transmetre estereotips, prejudicis i un discurs problematitzador que legítimi el rebuig a l'immigrat. Les notícies sobre els petits *Harraga* les hem classificades en cinc grups:

1. Alerta per la quantitat de *nens de carrer* marroquins a Barcelona ⁴⁶
2. Descripció del procés migratori dels menors i alguns relats de vida⁴⁷

⁴⁵ 2 a l'ABC, 9 a EL PAÍS, 28 a La Vanguardia, 13 a l'Avui, 14 a El Periódico, 1 a Regio7, 1 a la revista de Càritas Espanyola, 3 al Full Dominical de la diòcesis, 1 fulletó de Caritas Diocesana de Barcelona, 1 al setmanari Catalunya Cristiana, 1 a la revista La veu del carrer, 1 a la revista Nova Ciutat Vella, 2 al Magazine de la Vanguardia, 1 reportatge a TVE2 i un altre a Tele-5, etc.

⁴⁶ Veïem algunes d'aquestes notícies: *Més de 200 menors magribins viuen en els carrers de Barcelona, Santa Coloma i altres localitats* (AVUI, setembre 1999); *Els nens del carrer segueixen dormint sota pont de la Marina* (AVUI, febrer 1999); *Alerta per la immigració infantil. Desenes de nens "sense papers viuen sense empara a Catalunya, Madrid i Andalusia"* segons les ONG (El Periódico, abril 1999); *La Junta d'Andalusia acumula ja 1400 nens immigrants en els seus centres d'acollida de tota Andalusia* (IDEAL, novembre 1999); *Més del 40% de "els nens del carrer" tenen més de 18 anys. Es calcula que un centenar d'adolescents i joves passen per l'àrea metropolitana sense recurs social* (AVUI, novembre 1999); *La presència dels "nens del carrer" a Barcelona es dispara. L'Ajuntament adverteix que la situació ja és insostenible* (La Vanguardia, desembre 1999), etc.

3. El discurs de les administracions: els menors rebutgen l'ajuda⁴⁸
4. El discurs d'algunes ONG i de la societat civil⁴⁹
5. La criminalització dels menors⁵⁰

En el primer grup de notícies s'identifica els petits Harraga com a *nens de carrer* de forma homogènia i amb tots els seus atributs negatius. D'aquesta manera, podem dir que els mitjans de comunicació van "batejar" els petits Harraga amb el terme d'un grup socialment estigmatitzat, *nens de carrer*, provocant així determinats efectes de rebuig i de paternalisme propis d'aquest concepte. Aquesta pràctica contrasta amb una de les recomanacions del CAC (2002, número 12, 66) de no utilitzar atributs tòpics que comportin valoracions discriminadores i de *tenir molta cura, de forma molt especial en la terminologia emprada en els titulars i en els fragments de reclam de les notícies, perquè sovint la brevetat pot implicar manca de precisió, simplicitat o el foment d'estereotips*. En aquest cas, contràriament, el tractament sensacionalista i simplista dels mitjans de comunicació va conduir a identificar el fenomen dels petits Harraga amb el fenomen dels *nens de carrer* del Tercer Món i a estigmatitzar des de bon principi aquest col·lectiu de menors.

Aquesta percepció negativa dels petits Harraga també ha estat fomentada pel caràcter alarmista que han tingut moltes d'aquestes notícies, les quals presentaven el fenomen com una allau o invasió de menors marroquins, en la línia de les notícies alarmistes sobre l'arribada d'immigrants en pasteres. De la mateixa manera que l'entrada d'immigrants en pasteres suposa un percentatge mínim (2%) sobre el total, també la quantitat de menors no acompanyats arribats a Espanya i a Catalunya és insignificant en comparació amb la immigració adulta. Tot i que algunes d'aquestes notícies alarmistes descrivien la situació com insostenible, la realitat -com veurem més endavant- no era que el fenomen fos insostenible, sinó que les administracions eren incapaces de donar-hi una resposta adequada. Aquí també els mitjans de comunicació incomplien la primera de les recomanacions del CAC (2002, número 12, 67): *En l'elaboració i la difusió d'informació sobre la immigració i sobre les persones immigrades és indispensable introduir consideracions prèvies, d'ordre general, que són molt habitualment ignorades. Cal introduir en els discursos informatius elements de reflexió que permetin contemplar la immigració*

⁴⁷ Alguns d'aquests exemples: *Un immigrant recorre 1000 quilòmetres amagat en els baixos d'un camió* (EL PAÍS, 1999); *Ingressat un nen magribí de 12 anys que va arribar a Espanya en els baixos d'un camió* (La Vanguardia, 2000); *Adolescents sota el camió. Dos menors marroquins van viatjar des de Tànger a Granada entre les rodes d'un vehicle de mercaderies* (EL PAÍS, gener 2000); *La batalla contra el temps del jove immigrant. Milers d'adolescents estrangers realitzen sols viatges suïcides fins arribar a les residències de menors d'Espanya, on tracten de fabricar-se un avenir abans de complir els 18 anys* (EL PAÍS, agost 2000); *La perillosa aventura de Mustafa. Un Menor de Casablanca viatja en els baixos d'un camió durant dies fins a Torredembarra* (EL PAÍS, novembre 2000); etc.

⁴⁸ Alguns d'aquests titulars són: *Educadors marroquins ajudaran a treure del carrer als nens immigrants de Barcelona* (EL PAÍS, 1998); *Cáritas denuncia la passivitat de les institucions davant els "nens del carrer"* (EL PAÍS, 1999); *Un terç dels "nens del carrer" rebutja la tutela. La Generalitat obre un nou centre d'urgències per a menors en Collserola* (El Periódico, 1999); *Aconseguir la documentació, tota una odissea per als nois del carrer* (En primer pla, 1999); *Les ONG denuncien l'escassa ajuda als "nens del carrer". Afirmen que la Generalitat incompleix els acords internacionals* (El Periódico, 2000), etc.

⁴⁹ Han estat incloses en la cita anterior.

⁵⁰ Algunes notícies són les següents: *Detenen tres menors per agressions a tutors d'un centre de Sant Salvador* (Regió 7, 1999); *Els "descuideros" fan el seu agost a Barcelona. Creix el furt a turistes amb estirades i cops ràpids aprofitant els òblids de les víctimes* (EL PAÍS, 1999); *Recollits sis nens del carrer que inhalen cola* (La Vanguardia, 1999); *Ciutat Vella sol té dos cotxes de la Guàrdia Urbana el cap de setmana. La policia rep cada dissabte una mitjana de 15 denúncies per agressions dels "nens del carrer"* (AVUI, 2000); una "redada" a Maremàgnun localitza a 35 menors "sense papers" (El Periódico, 2000); *Batuda a la "Plaça Reial. Una actuació de la Guàrdia urbana acaba amb 87 joves magribins en la comissaria* (AVUI, 2000); *Identificats 400 delinqüents habituals que actuen en Ciutat Vella i altres zones turístiques (... 100 d'ells menors d'edat)* (EL PAÍS, 2000); *La fiscalia reclama l'internament forçós dels "nens del carrer". Mena demana a la Generalitat que afronti d'una vegada el problema* (EL PAÍS, 2001), etc.

con un fenomen comú de desplaçament de població, i no com una amenaça. O bé que permetin exercicis tan elementals com el de plantejar que la condició de persona immigrada és, per definició, transitòria i que si generalment es perllonga és per la precarietat dels mecanismes polítics, socials i culturals d'incorporació.

En el segon bloc de notícies, els titulars remarquen sobretot el mitjà de transport utilitzat pels petits *Harraga* per emigrar de forma clandestina, normalment sota d'un camió o d'un autobús. Aquest mitjà resultava novedós fins al moment, i es convertí en una característica de l'arribada dels menors immigrants no acompanyats marroquins al nostre país. Però aquestes notícies, vulnerant també les recomanacions del CAC, acostumaven a remarcar l'aspecte més alarmant d'aquest mitjà de transport: el risc d'accidents i de perdre-hi la vida. I ho feien només a partir de relats de vida de menors entrevistats, sense contrastar-los amb altres fonts, fruit d'un apropament paternalista al fenomen. No obstant, algunes d'aquestes notícies tenien l'aspecte positiu de contextualitzar el fenomen descrivint les característiques personals dels menors, la seva situació socioeconòmica al Marroc, el procés migratori, els objectius migratoris, el seu recorregut fins arribar al lloc de destí i les seves condicions de vida en la societat d'acollida.

Les notícies del tercer grup culpabilitzen els petits *Harraga* de malviure al carrer, afirmant que rebutgen la tutela i la protecció de l'administració. En poques ocasions hi apareixen elements de reflexió que es preguntin perquè aquests menors s'escapoleixen continuament del circuit de protecció que l'administració els ofereix. En aquestes notícies, a més, només hi acostuma a aparèixer el discurs oficial, sense tenir en compte l'opinió dels propis menors o d'altres entitats o persones, en contra del criteri de contrast que demana el CAC.

En canvi, en el quart bloc de notícies els petits *Harraga* ja no hi apareixen com a culpables de la seva situació, sinó com a víctimes d'un sistema injust. En aquestes notícies algunes ONG denuncien una manca de voluntat política i econòmica de l'administració per afrontar el problema, així com una manca d'agilitat per acomplir les responsabilitats i una manca de flexibilitat per adaptar els recursos existents a aquest nou col·lectiu. Les notícies crítiques que podríem encabir en aquest quart bloc han estat, no obstant, les menys nombroses durant aquests últims anys, com veurem en l'apartat 6.1.4. del marc etnogràfic.

Finalment, en el cinquè bloc hi trobem les notícies que criminalitzen els petits *Harraga* i que estan estretament relacionades amb la interiorització del discurs oficial segons el qual els petits *Harraga* rebutgen l'ajuda institucional. Aquesta criminalització dels menors ha estat una constant: menors robant en zones cèntriques de Barcelona (plaça Catalunya, les Rambles, plaça Reial, Maremagnum, etc.); menors inhalant cola en zones públiques i cèntriques (plaça Catalunya, barri del Raval i Gòtic, plaça George Orwell, etc.); menors destruint mobiliari urbà; forces de seguretat detenint nombrosos menors; etc.

Aquesta criminalització, juntament amb l'estigmatització pròpia de tot el col·lectiu marroquí i de tot el col·lectiu immigrant, ha contribuït a construir una imatge dels petits *Harraga* molt negativa, associant-los tots amb la idea de *nens de carrer* delinqüents i perillosos. I ha generat un ambient de por cap aquests menors que explica les mobilitzacions d'algunes associacions de veïns de Ciutat Vella de Barcelona per demanar una actuació policial més dura contra els menors; o les iniciatives d'algunes ambaixades (Japó, Estats Units...) d'aconsellar als seus compatriotes de no passejar pels carrers i places on hi ha aquests menors. A més, aquest estat d'opinió pública també ha legitimat l'interès de l'administració per recluir aquests menors en centres tancats, com veurem en l'apartat 6.1.3.

Tot plegat vulnera clarament la segona recomanació final del CAC (2002, número 12, 67), on es demana d'evitar *l'associació automàtica, explícita o implícita, entre els fluxos migratoris i la violència, la marginalitat, el desordre o la delinqüència, sense contextualitzar-los o sense analitzar-ne les causes profundes*. Malgrat que no es pot negar la realitat d'alguns menors immigrants no acompanyats que malviuen en els carrers i que delinqueixen, la realitat d'aquest col·lectiu és molt més àmplia i heterogènia. I també són molt més profundes les causes de la seva situació, entre les quals hi ha l'abandonament institucional que han patit per culpa de la manca d'agilitat i d'adaptació de les institucions protectores. Això explica que alguns dels menors que van arribar a casa nostra com a nois dòcils, sociables i treballadors s'han convertit en petits delinqüents i persones conflictives i deteriorades.

Per acabar, d'acord amb la tercera recomanació final del CAC, creiem que l'estigmatització de les persones immigrades, entre elles els petits *Harraga*, no canviarà mentre el seu tractament en els mitjans de comunicació sigui negatiu. Per això el CAC (2002, número 12, 67) assenyala que *convé potenciar les informacions positives que involucren la població immigrada sense que això pugui perjudicar la veritat o pugui suggerir la construcció d'una realitat emmascarada*. Les autoritats, els mitjans de comunicació i els professionals tenen el deure de no ocultar la veritat i servir el dret a la informació, però també comparteixen la responsabilitat social de promoure la convivència, en un context de llibertat, pluralitat i civil.

1.5. ANNEX: IL·LUSTRACIONS

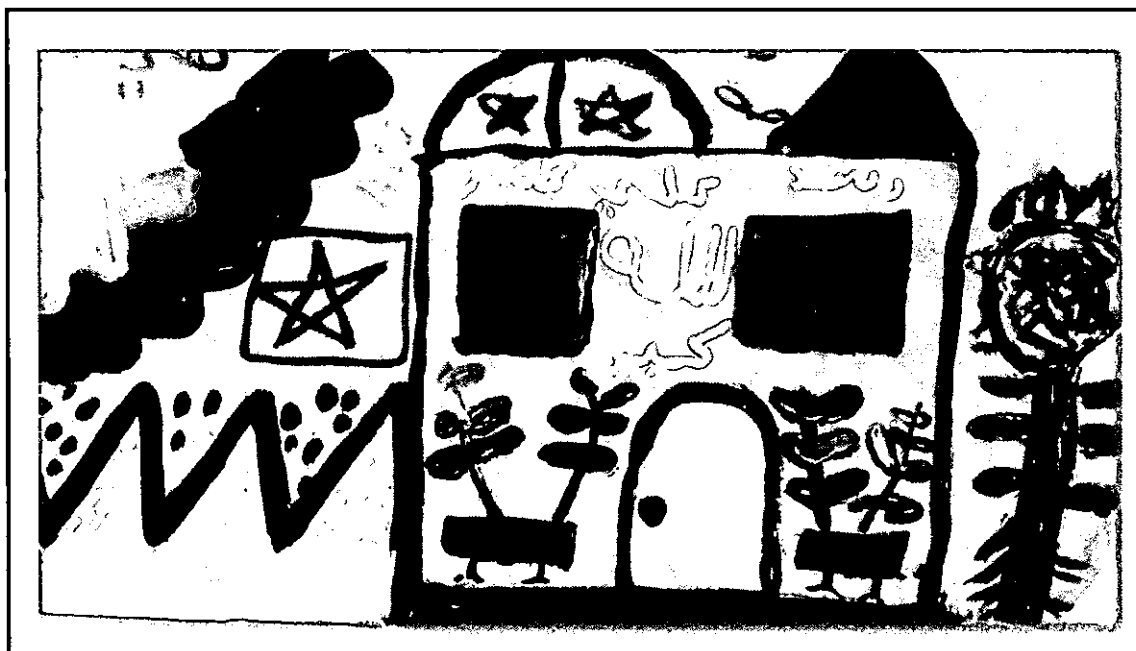
EL ANNEX II

Il·lustració 1 / 1 - Dibuix d'un menor immigrant no acompanyat en honor de tots els *Harraga*

Traducció del text àrab-marroquí: "A l'honor dels *Harraga*"
Font: Menor (M.B), 2000.

Il·lustració 1 / 2 - Un altre dibuix d'un menor immigrant no acompanyat en honor dels *Harraga*

Traducció del text àrab-marroquí: "A l'honor dels *Harraga*. Omar, Ali, Raxid, Déu és gran"
Font: Menor (A.S.), 2000.

CAPITOL II - LA METODOLOGIA EMPRADA

2.1. ELS OBJECTIUS

Aquesta investigació té com objectiu principal l'estudi del nou fenomen dels menors immigrants irregulars no acompanyats d'origen marroquí a Catalunya. L'estudi se centra principalment als municipis de Tànger, en el cas del Marroc, i de Barcelona i Santa Coloma de Gramenet, en el cas de Catalunya, perquè són els principals nuclis d'origen dels menors i d'arribada i establiment a casa nostra.

En aquest procés investigador també ens hem plantejat altres objectius més específics:

1. Esbrinar les característiques i problemàtiques pròpies dels petits *Harraga*, i més especialment aquelles que els diferencien dels adults de condició similar.
2. Investigar perquè els petits *Harraga* emigren sols o només acompanyats per altres menors, sense cap referència familiar o adulta.
3. Conèixer els llocs d'origen dels petits *Harraga* que arriben a Catalunya, especialment els diversos barris populars de la ciutat de Tànger d'on provenen la seva major part, així com les seves famílies i les característiques del seu context social, econòmic i cultural.
4. Aprofundir de quina manera la legislació (les lleis d'estrangeria espanyoles i europees, i la llei de protecció jurídica del menor a Espanya i a Catalunya) incideix sobre el fenomen i sobre les pràctiques dels petits *Harraga*.
5. Analitzar les causes que expliquen que aquest fenomen s'hagi desencadenat amb especial intensitat a finals de la dècada dels 90 a Catalunya.
7. Conèixer la concentració del fenomen dels petits *Harraga* a Barcelona i a Santa Coloma de Gramenet, i les pràctiques dels nois que hi resideixen.
8. Estudiar i avaluar els recursos generats des de l'administració pública i el sector privat per donar resposta al nou fenomen dels petits *Harraga*.

2.2. LES DIFICULTATS DE LA INVESTIGACIÓ

Malgrat que les dificultats per portar a terme aquesta investigació han estat nombroses i molt diverses, la solució de moltes d'elles també es va convertir en un dels principals atractius de la investigació.

Un primer bloc de dificultats estigué relacionat amb l'accés a l'objecte de l'estudi, els petits *Harraga*. Pel fet de ser immigrants irregulars, amb les desconfiances i pors que això genera, i també pel fet de ser menors que acostumen a rebutjar les institucions i la relació amb persones adultes, l'aproximació amb ells no resultava sempre senzilla. No obstant, en treballar durant cert temps en l'atenció directa d'aquests menors,

concretament en un centre d'urgències de la DGAIA entre març del 1999 i juny del 2000, vaig poder accedir a una informació de primera mà que com a investigadora externa m'hagués estat molt difícil d'aconseguir, sinó impossible. També hi va ajudar la naturalitat amb què es desenvolupava la meva relació amb els menors, en l'ambient relaxat del dia a dia al centre, a l'hora de jugar, de menjar, de passejar, etc. més enllà de la relació generalment forçada entre investigador i investigat.

Tot i aquests avantatges, també sóc conscient de la perillositat d'aquest treball de camp i de la necessitat de mantenir un cert distanciament amb l'objecte d'estudi, a fi d'elaborar i analitzar de la forma el màxim d'objectiva tota la informació obtinguda. De fet, a més del treball de camp en aquest centre també vaig poder entrevistar posteriorment a Barcelona molts menors que havien passat per aquell centre, gràcies a la confiança aconseguida amb ells. I després d'aquest període, havent ja adquirit un cert coneixement del fenomen, vaig ampliar la meva anàlisi a d'altres espais de casa nostra (Santa Coloma, Ciutat Vella...) i del Marroc (Tànger, Ceuta...) i a d'altres protagonistes (família, educadors, transportistes, juristes...). Perquè, com assenyalava Wittgenstein (a Geertz, 1989, 23), *nosaltres no comprenem la gent, i no per no entendre el que ells parlen entre si, sinó perquè no podem situar-nos entre ells*. Per això vaig prioritzar d'analitzar totes les dimensions de la interacció interpersonal entre l'informant i l'investigador, a fi d'aproximar-me al màxim a l'informant i al seu entorn social, tant en el seu país d'origen com en el nostre.

Una segona dificultat de la investigació estigué relacionada amb aquesta ampliació temàtica a fi de situar els menors immigrants en el seu país d'origen, contrastar allà les entrevistes realitzades a Barcelona i aprofundir en el procés migratori des dels seus inicis. Això m'ha permès de reflexionar amb molt més coneixement de causa sobre les característiques d'aquest nou fenomen al nostre país, conèixer els objectius que impulsen l'emigració dels menors, i esbrinar perquè la resposta de les administracions protectores no ha arribat fins avui a satisfer les expectatives dels petits Harraga. Després d'haver constatat que la major part d'aquest nois procedeixen de Tànger, vaig viatjar a aquesta ciutat del nord del Marroc diverses vegades per investigar sobre el terreny aquesta realitat. Primer hi vaig fer dues estades relativament llargues a l'abril i al juliol-agost de l'any 2000. I més tard, havent crescut els meus lligams amb aquesta ciutat, hi vaig tornar de nou per diversos motius. Concretament, hi vaig tornar al novembre del 2000 amb l'equip del programa "30 minuts" de Televisió de Catalunya per assessorar-los en l'elaboració del reportatge *Els nens dels camions*, que fou emès per TV3 mesos després. Hi vaig viatjar de nou a l'agost del 2002, moment en què vaig completar diverses informacions després d'haver redactat ja el capítol etnogràfic. I, finalment, una cinquena i última vegada, a l'abril del 2003, un cop la Tesi estava ja pràcticament enllestida. En algunes d'aquestes visites també em vaig desplaçar puntualment a d'altres zones del nord del país (Ceuta, Tetuan, Xaouen, Laratx, Asilah...), del centre (Fes, Meknès, Kenitra, Rabat, Casablanca, Settat...), i del sud (Marrakech, Ouarzazate, Er Racchidia, pobles de l'alt Atlas...) on vaig poder ampliar el meu coneixement del país i entrevistar a d'altres especialistes sobre el tema.

Una tercera dificultat amb la que em vaig trobar fou l'escassetat d'altres treballs d'investigació previs sobre aquesta temàtica, tant al Marroc com al nostre país o en d'altres països d'Europa. De fet, tot i que en els darrers anys a Espanya se n'han fet alguns, ben pocs han pretès d'assolir aquesta dimensió transnacional que nosaltres intentem d'oferir en aquesta Tesi Doctoral. Però aquesta absència d'estudis sobre el tema, causada per la novetat del fenomen, s'ha convertit alhora en un atractiu, perquè ha significat que la nostra iniciativa i les hipòtesis que hem pogut formular podran ajudar a aprofundir en el coneixement d'un fenomen al voltant del qual havien sorgit molts interrogants sense resposta.

Entre el setembre de 1999 i l'abril del 2003 vaig revisar de forma exhaustiva l'escassa bibliografia existent sobre el tema, així com altra bibliografia més general. La recerca bibliogràfica i documental va ser una

preocupació constant al llarg del procés de la investigació, a fi d'intentar conèixer tota la informació existent sobre el tema tant a Catalunya, com a Espanya, a Europa, a Amèrica del nord i del sud, i als països del Magrib (no només al Marroc sinó també a Algèria i Tunísia). A més, també vaig realitzar un buidatge de les dades de les memòries dels centres de la DGAIA, així com un recull de notícies aparegudes a la premsa catalana i espanyola sobre el tema al llarg d'aquests anys. Aquest recull de premsa, a més de palesar la preocupació de la nostra societat per aquesta realitat, m'ha estat de gran ajuda per entendre la construcció social del fenomen, tal com he explicat en l'apartat 1.4.3. del capítol anterior.

I, per últim, una darrera complicació va ser la comunicació amb els petits *Harraga*, puix que en moltes ocasions, tant al Marroc com a Catalunya, vaig haver de necessitar un traductor per parlar amb ells, tant a causa del meu desconeixement de la llengua àrab, com del desconeixement del català, del castellà o del francès per part dels nois entrevistats o les seves famílies. Sóc conscient dels inconvenients etnogràfics de la traducció. Però he intentat de minimitzar-los amb l'enregistrament i la traducció literal de les entrevistes realitzades en àrab. De fet, en aquestes traduccions per escrit sovint me n'he adonat que no sempre coincidien amb la traducció transmesa *in situ* i al moment pel meu mediador, el qual a vegades interpretava a la seva manera part del discurs del menor o de la família. Tanmateix, estic convençuda que malgrat aquests problemes el resultat final és força satisfactori.

2.3. EL MÈTODE I LES TÈCNIQUES UTILITZATS

La principal metodologia utilitzada en aquesta investigació ha estat el treball etnogràfic propi de l'Antropologia Social, aplicat amb tècniques de tipus qualitatiu. No obstant, puntualment també he emprat tècniques de tipus quantitatiu, sobretot a l'hora de dimensionar l'abast del fenomen a Catalunya.

En el treball de camp les tècniques que he prioritzat han estat l'observació (participant i no), l'entrevista en profunditat, l'entrevista informal i el relat de vida. A vegades aquest treball de camp l'he completat amb algunes investigacions quantitatives. A continuació indico les principals característiques de les tècniques emprades durant el treball de camp.

1. L'observació. Aquesta tècnica l'he utilitzada sense participar o bé participant en l'objecte d'estudi. La primera la vaig utilitzar en una primera fase de l'observació, a fi de conèixer des d'una certa distància alguns aspectes d'aquest fenomen a Barcelona, a Santa Coloma de Gramenet, a Tànger i a Ceuta. La meua intenció era observar sense participar, per així obtenir certes informacions que moltes vegades quedaven tergiversades amb l'observació participant.

2. L'entrevista en profunditat. He escollit l'ús d'aquesta tècnica per obtenir un material de mostra, el qual no respon a un criteri de representativitat estadística sinó de trobar variables significatives que ens permetin una comprensió dels problemes que la investigació planteja. És allò que s'anomena "relats biogràfics paral·lels". Es tracta d'una tècnica molt utilitzada en els estudis sobre immigració, tant a nivell nacional com internacional. En el nostre cas, la dificultat que implica la preservació de la intimitat d'unes persones que són immigrants irregulars i alhora menors, ens obligava a garantir una relació de confiança i de respecte entre l'investigadora i l'informant. Per aquesta raó, el coneixement mutu ha contribuït a aconseguir que les informacions fossin clares i precises, i a garantir la qualitat de les dades. Vull remarcar que això ha estat possible en el meu cas gràcies a treballar dins d'una institució que atenia gran part dels petits *Harraga* nouvinguts o que ja duïen un temps a Catalunya. Tot i el risc de manca d'objectivitat que aquesta proximitat

pot comportar, també ha estat un important avantatge. D'altra banda, també vaig realitzar diverses entrevistes en profunditat a petits *Harraga* amb els que no havia tingut aquesta relació professional. En aquests casos, sobretot nois de Tànger, vaig haver d'utilitzar diferents estratègies per aproximar-m'hi i obtenir la seva confiança.

Les entrevistes en profunditat les he focalitzat en certs apartats i àmbits temàtics específics. Això ens ha permès d'arribar de la millor manera possible a l'anàlisi dels testimonis en relació a les variables predeterminades, i al mateix temps permet flexibilitat en l'ordre de l'entrevista en funció del propi discurs de l'informant i de la possibilitat d'introduir-hi nous elements i d'aprofundir-ne o excloure'n altres. D'altra banda, en gairebé totes les entrevistes que he realitzat a petits *Harraga* he utilitzat la tècnica del relat de vida, i no de la història de vida, perquè en la majoria dels casos no vaig tenir la possibilitat d'entrevistar a d'altres persones del seu entorn (família, educadors, companys, etc.) per contrastar la seva versió.

En total, al llarg del treball de camp vaig enregistrar 52 entrevistes a menors, tant a Barcelona com a Tànger. Les de Barcelona estan formades per 13 relats de vida, 14 entrevistes en profunditat (seguint la tècnica del relat de vida) i 2 entrevistes en grup (una a Santa Coloma de Gramenet i l'altra a Barcelona, amb tres menors en cadascuna). A Tànger vaig entrevistar 19 menors, 9 dels quals mitjançant entrevistes individuals (3 dels quals eren *nens de carrer* atesos per l'associació *Dama*), altres 3 mitjançant una entrevista grupal, i finalment una altra entrevista grupal amb 7 menors per contrastar part del treball de camp realitzat.

A més, a Tànger també vaig enregistrar diverses entrevistes en profunditat a famílies de petits *Harraga*, concretament 9, incloent pares, mares i alguns germans. I també a Tànger vaig tenir l'oportunitat d'entrevistar al cap d'un taller mecànic que tenia contractats nois treballadors de diverses edats.

Per arrodonir la informació obtinguda dels menors i de les seves famílies, també vaig entrevistar diferents professionals: educadors, responsables i experts dels serveis i recursos de protecció públics i privats; membres dels cossos de seguretat; advocats i juristes; altres antropòlegs; etc. En total foren 28 entrevistes de professionals de Barcelona, de Tànger, de Casablanca, de Còrdova i de Marsella.

Finalment, també vaig tenir accés a les entrevistes realitzades a alguns menors, a famílies i a professionals per part de l'equip del programa "30 minuts" que vaig assessorar i acompanyar durant l'elaboració del reportatge "*Els nens dels camions*". Algunes d'aquestes entrevistes foren realitzades a persones que jo ja havia entrevistat anteriorment, i altres foren noves. En algunes hi vaig estar present, i en altres no.

3. L'entrevista informal. Aquesta tècnica la vaig utilitzar sobretot per fer treball de camp al centre d'urgència on treballava durant els primers anys de la Tesi. Aquest tipus d'entrevista ha estat fonamental en el conjunt de la investigació perquè, malgrat la manca de sistematització i de continuïtat, les dades obtingudes han estat molt valuoses i m'han permès d'adquirir una visió àmplia i complexa del fenomen i de la percepció dels propis menors immigrants. A més, l'espontaneïtat i la gran diversitat d'informants m'ha mostrat les contradiccions en les seves normes i comportaments i m'ha permès de descobrir aspectes que no haurien aparegut en una investigació planificada. Aquestes són les entrevistes en què els menors se sentien més lliures per explicar alguns aspectes malvistos per la societat com la vida al carrer, el seu *modus vivendi*, les tècniques dels robatoris, el consum de drogues, etc. I també, per contra, per confessar tots els seus somnis i expectatives.

No puc quantificar amb precisió totes les entrevistes d'aquestes característiques realitzades al llarg d'un any i mig de treball amb els petits *Harraga*. També vaig realitzar entrevistes informals amb alguns conductors d'autobusos i camions, amb vigilants d'aparcaments, amb policies, amb responsables polítics de Tànger, etc.

A fi de no oblidar les informacions més rellevants d'aquestes entrevistes no enregistrades, cap a la meitat del treball de camp vaig començar a anotar-les en un diari de camp.

4. El relat de vida. Malgrat que no vaig realitzar històries de vida dels menors, el relat de vida és una bona tècnica que m'ha permès d'endinsar-me en el desenvolupament del procés migratori de tots aquests nois i conèixer aspectes essencials: la transmissió dels models normatius en els processos de socialització-inculturació, tant en el país d'origen com en el país receptor; la relació dialèctica entre aquests models i els models "alternatius", col·lectius i individuals, adoptats pels petits *Harraga*; el paper de les institucions i d'altres mediacions en la transmissió dels models; l'articulació entre les ideologies, els sabers i les pràctiques, etc. Tots aquests aspectes, tal com es donen en cada etapa vital i en les transicions –de vegades amb importants canvis- d'unes etapes a les altres. En definitiva, es tracta d'una tècnica especialment adequada per a comprendre el procés continu i sempre inacabat de construcció socio-cultural de la identitat, al país d'origen i al país receptor, i per comprendre la percepció del procés d'integració, d'assimilació, d'estigmatització, d'exclusió i de marginació social. I com assenyala l'antropòleg Vendrell (1995, 109), això ho farem considerant les relacions existents entre biografia, història i estructura social on es creuen biografia i història, i així aproximar-nos fins i tot a la comprensió dels canvis d'època.

He utilitzat aquest tècnica en la major part de les entrevistes en profunditat a petits *Harraga* que he citat més amunt, i les he ordenades cronològicament en 2 blocs: al Marroc, abans de l'emigració, i a la península, després de l'emigració. Per aplicar aquesta tècnica he dividit les entrevistes en 12 apartats, que he identificat com a resultat del treball de camp realitzat prèviament al centre d'urgència: 1/ lloc d'origen (regió, ciutat o poble, barri, etc.); 2/ situació socio-familiar al Marroc i context social; 3/ procés d'escolarització; 4/ trajectòria laboral al Marroc; 5/ objectius i decisió de dur a terme l'emigració; 6/ estratègies per passar la frontera i incidències; 7/ recorregut per les diferents CCAA espanyoles i etapes abans d'arribar a Barcelona; 8/ trajectòria laboral a la península; 9/ trajectòria per les diferents institucions de protecció públiques i privades; 10/ socialització amb el grup d'iguals i amb els adults immigrants; 11/ condicions de vida i *modus vivendi*; 12/ expectatives de futur. A partir d'aquests diferents àmbits d'investigació, un cop sistematitzats i ordenats, em va resultar bastant senzill de construir posteriorment l'index del marc etnogràfic corresponent al capítol III d'aquesta Tesi Doctoral.

D'altra banda, com ja hem dit, a més de la metodologia qualitativa he completat la investigació amb una recerca quantitativa, sobretot a partir de les dades de les memòries de la Direcció General d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (DGAIA) de la Generalitat, i de les memòries dels centres d'atenció especialitzada i no especialitzada de Catalunya, tant públics com privats, des de l'any 1996 al 2001. Tanmateix no vam poder consultar les memòries dels centres públics i concertat de la DGAIA a partir de l'any 2000 perquè segons l'administració hi va haver un canvi de criteri malgrat les autoritzacions corresponents. Per aquest fet, inacceptable al nostre entendre, la meua Universitat va presentar una queixa formal davant del Síndic de Greuges per a la Infància. També vaig fer un buidatge de tots els expedients dels projectes Alqantara i ADAM de Caritas de 1999 al 2001, així com del centre d'urgència Lledoners fins al maig del 2000. I també vaig aconseguir dades del conjunt de l'Estat procedents del Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials, i d'algunes CCAA en particular, a través d'una investigació portada a terme per Carlos Jiménez i Lilita Suárez de la Universitat Autònoma de Madrid. Finalment, vaig tenir accés a un buidatge en brut d'una investigació quantitativa duta a terme pel Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia de la Generalitat (2003, document I i II), relatiu als 1.659 menors immigrants que havien passat per la DGAIA des de l'1 de gener de 1998 al mes de maig del 2001. Aquestes últimes dades, precisament, em van permetre de confirmar diverses hipòtesis que ja m'havia plantejat en aquesta Tesi Doctoral. Vaig tenir accés a un primer document amb les dades extretes de tots els menors immigrants no acompanyats (document I), i a un segon document de les

mateixes variables amb el creuament per nacionalitat (document II), la qual cosa em va permetre d'analitzar el cas dels petits *Harraga*, és a dir, dels menors marroquins. No obstant, hi ha hagut ocasions en què, això no ha estat possible, perquè el creuament amb la nacionalitat no s'havia fet o s'havia considerat poc significativa, i llavors he especificat que les dades es refereixen al conjunt dels menors immigrants no acompanyats, és a dir, de totes les nacionalitats. Però també en aquests casos he considerat que les dades eren representatives dels petits *Harraga* tenint en compte que aquests són més del 90% del total de menors immigrants no acompanyats, com veurem en l'apartat 3.1. Finalment, també vaig tenir accés al document estadístic final, que cito com a document III, el qual fou presentat a la premsa a finals d'abril del 2003.

PART II – MARC ETNOGRÀFIC

CAPÍTOL III - RETRAT DELS PETITS HARRAGA AL MARROC

3.1. ELS SEUS LLOCS D'ORIGEN

Todos Tánger, todos Chard Bendiban. Beni Makada. Mismo barrio. (G.B.)

3.1.1. De l'altra banda de l'Estret

Des del primer moment que es detecta a Catalunya el fenomen dels menors immigrants no acompanyats, tant la Direcció General d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (DGAIA) com les entitats privades se n'adonen que la gran majoria d'aquests menors provenen del Marroc. No obstant, durant els primers anys (1996, 1997 i 1998) molts dels menors són identificats amb altres nacionalitats, perquè ells mateixos declaren procedir de països d'origen falsos a fi d'evitar una possible expulsió. Així, durant aquells anys és molt habitual que apareguin en les estadístiques nombrosos nois algerians, i també egipcis, palestins, iraquians, etc., que en realitat són marroquins. No és fins que en els equips educatius s'hi incorporen educadors marroquins que aquesta picardia dels menors es pot evitar, perquè a ells els serà ben fàcil de reconèixer per la parla l'origen marroquí dels nois.

A més, no és fins l'1 de gener de 1998 que la DGAIA, a fi d'evitar la duplicació d'expedients provocada per les diferents identitats i nacionalitats declarades pels menors, comença a identificar tots els menors per mitjà d'una fitxa fotogràfica¹. D'aquesta manera s'assegurarà que tots els expedients siguin únics, i que un mateix menor no tingui innumbrables expedients oberts, com el cas d'un menor marroquí que estava fitxat amb 42 noms diferents².

En un intent de recopilar tota la informació dels menors immigrants passats per la DGAIA i per Justícia Juvenil, el Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia va iniciar al gener del 2002 una anàlisi quantitativa sobre tots els expedients oberts i tancats, i sobre totes les fitxes simples³ del 1 de gener de 1998 al maig del 2002. L'anàlisi es realitzà a partir de l'extracció d'informació d'aquests documents i a partir d'un qüestionari de 136 variables lliurat a diversos

¹ Així que el menor ingressava al Servei d'Urgència de la DGAIA durant el dia, o bé als centres d'Urgències o d'Acol·lida durant la nit, se li feia una fotografia, amb quatre còpies: una per al centre o recurs, i les altres tres per al Servei d'Urgència de la DGAIA.

² Malgrat que molts menors utilitzen diferents noms (àlies), el 69,74% (1.157) dels menors enregistrats des de 1998 al maig del 2002 es van identificar amb el seu propi nom, i només un 13,26% (220) van utilitzar 1 nom diferent. La resta, el 16,99% (282), va utilitzar més de dos noms, fins el cas extrem assenyalat anteriorment d'un menor amb 42 àlies. Tanmateix aquests casos no eren els més comuns, ja que només l'1,98% (33 menors) van utilitzar més de 10 noms diferents (Centre d'Estudis Jurídics, 2003).

³ Les fitxes simples, com el nom indica, són aquelles que només inclouen la informació bàsica del menor, és a dir, la seva identificació facilitada pel propi menor (nom, nacionalitat...). Generalment no es té més informació perquè el menor es va escapolir immediatament i no ha tomat cap vegada més a cap dels serveis i recursos de la DGAIA o de Justícia Juvenil. Per aquest motiu, les dades de les fitxes bàsiques no han estat verificades.

professionals. S'obtingué informació d'aquestes 136 variables d'un total de 1.659 menors. Malgrat no suposar la totalitat dels menors detectats i no detectats per aquest servei, significa el recull més gran d'informació sobre el fenomen realitzat fins avui a Espanya. A més, aquest treball es va realitzar a partir de dades tant de Barcelona com de les delegacions territorials de Girona, Tarragona i Lleida, a fi d'obtenir una radiografia dels menors immigrants no acompanyats de tota Catalunya⁴.

Aquest estudi acabà de demostrar la nacionalitat principalment marroquina dels menors immigrants no acompanyats arribats a Catalunya. Així, si entre 1996 i 1997 es parlava que aproximadament un 60% dels menors atesos per la DGAIA eren d'origen marroquí, a partir de 1998 es començà a conèixer amb més precisió la nacionalitat de tots els menors immigrants no acompanyats, tot i que encara hi haurà un percentatge significatiu d'errors com explicarem a continuació. La taula 3.1/1 mostra les nacionalitats dels menors per grans àrees geogràfiques, menys en el cas del Marroc i d'Algèria que s'especifiquen per la seva importància. Així, sobre 1.659 menors enregistrats des de l'1 de gener del 1988 al maig del 2001, es disposa d'aquesta informació d'un total de 1.367 menors. Dels altres 292 menors no es disposa d'informació perquè no van romandre el temps suficient als serveis o recursos de la DGAIA a fi que els fos realitzada almenys la fitxa bàsica.

Taula 3 / 1 - Procedència dels menors immigrants no acompanyats (gener 1998 - maig 2002)

<i>Procedència</i>	<i>Menors</i>	<i>%</i>
Marroc	1.018	74,46
Algèria	181	13,24
Europa Oriental	55	4,02
Europa Occidental	46	3,36
Àsia	23	1,68
Subsàhara	13	0,95
Amèrica Llatina	11	0,80
Altres	20	1,46
Total	1.367	100,00

Font: Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 2003, pàg.4. Elaboració pròpia.

Tot i que segons aquestes dades el 74,46% dels menors seria d'origen marroquí, creiem que el percentatge és en realitat encara força més alt. Perquè, com hem dit més amunt, molts dels menors marroquins s'identificaven com a algerians, palestins, iraquians, etc. I així, de la segona nacionalitat més important, l'algeriana (13,24%), molts d'ells podrien ser en realitat marroquins, perquè segons Manel Capdevila (entrevista 2002), coordinador d'aquest estudi, moltes de les dades d'aquesta nacionalitat provenen simplement de la fitxa bàsica, sense cap verificació

⁴ En aquesta Tesi Doctoral citarem sovint aquest estudi, perquè encara que es va portar a terme de forma paral·lela a la nostra investigació, els seus resultats finals concorden plenament amb els de la nostra Tesi, malgrat que la nostra investigació és de caire sobretot qualitatiu. A més, les 136 variables escollides pel Centre d'Estudis Jurídics per fer aquest estudi, provenien en part de les hipòtesis formulades per diferents investigadors i professionals en diversos números de la col·lecció finestra oberta de la Fundació Jaume Bofill dedicats a aquest tema (Núm. 19, 23, 26: Marta Comas, 2001; Irma Rognoni, 2001; Violeta Quiroga, 2002)

posterior. A més, segons ell, menors que havien dit ser algerians després indicaven Tànger com a lloc de residència, i només 30 menors van citar ciutats o pobles algerians. Per últim, els 23 menors d'Àsia corresponen a 22 menors que havien dit ser palestins, i dels quals només consta la informació en la fitxa bàsica. Creiem que la major part d'ells també són marroquins, perquè l'arribada de menors palestins a Catalunya és totalment excepcional.

La resta de nacionalitats per grans àrees geogràfiques es bastant insignificant: un 7,53% (125 menors) del total. I d'entre aquests els mateixos investigadors han manifestat molts dubtes que tots siguin menors immigrants no acompanyats, perquè dels 11 llatinoamericans alguns tenien referències familiars clares al nostre país; i el mateix passa amb molts dels 55 menors d'Europa de l'Est (sobretot els romanesos, i alguns russos), la majoria dels quals eren conduïts només una vegada als serveis o recursos de la DGAIA o de les delegacions territorials, però després es reunien de nou amb les seves famílies. En el cas dels menors russos, es va detectar que alguns menors d'aquesta nacionalitat eren enviats per les seves famílies, d'origen benestant, a un centre de desintoxicació anomenat Remat; i que una vegada aquí alguns d'ells deixaven el programa i rondaven per les ciutats fins que eren detectats per les forces de seguretat i ingressats a la DGAIA. En aquests casos la DGAIA contactava amb la família per realitzar un reagrupament familiar.

En el cas dels menors d'Europa occidental (46 casos), la majoria són francesos. Es tracta sobretot, sens dubte, de menors d'origen algerià i marroquí de segona generació que s'haurien traslladat al nostre país de forma puntual, sigui per aventura o fugint d'un conflicte familiar, i potser en alguns casos en companyia d'algun petit *Harraga* amb qui haurien fet amistat. Finalment els menors subsaharians (13) són de Sierra Leona, de Guinea Bissau, etc. Es tracta sobretot de menors interceptats a l'aeroport del Prat en companyia d'adults. Normalment amb aquests menors s'ha realitzat un treball educatiu continuat des de la DGAIA.

En definitiva, després de repassar totes les nacionalitats dels menors immigrants no acompanyats des de 1998 fins al maig del 2002, i veient tots els dubtes justificats que plantegen els menors d'algunes nacionalitats, podem afirmar que el col·lectiu marroquí representa prop del 90% dels menors immigrants no acompanyats de Catalunya. Aquesta conclusió la confirma l'estudi del Centre d'Estudis Jurídics de la Generalitat, segons el qual el 93,4% (241) dels 258 menors no acompanyats que estaven en algun recurs de la DGAIA en el moment de fer l'estudi eren marroquins.

3.1.2 De les ciutats del Nord del Marroc

Al Marroc, entre 1960⁵ i 1982 la població urbana va passar del 29,2% al 42,6% de la població total. I al 1994, segons el cens, el percentatge era ja del 52%, amb un 32% vivint en ciutats de més de 750.000 habitants (Bernabé López, 2000; Col·lectiu Ioé, 1994). El nombre de centres urbans va augmentar en 128, passat de 112 al 1960 a 240 al 1982, amb un ritme de creixement constant del 37%. No obstant, en la dècada dels 70 el creixement més gran va tenir lloc en els centres petits i mitjans, d'entre 2.000 i 100.000 habitants. Les causes d'aquest creixement urbà

⁵ Al 1960 el 70% dels marroquins vivien en les zones rurals, és a dir, en localitats de menys de 2.000 habitants. (Col·lectiu Ioé, 1994)

foren, per un costat, el gran creixement vegetatiu de la població⁶, i per l'altre, l'emigració del camp a les ciutats. Els moviments migratoris es van produir en diferents zones des de la independència fins als anys 80. Així, després de la independència hi hagué una forta emigració cap a les grans ciutats de la costa atlàntica (generalment migracions interprovincials). En canvi, als anys 70 els desplaçaments foren cap a les ciutats mitjanes, generalment capitals de província o de comarca que rebien els camperols de la seva àrea d'influència directa (Col·lectiu Ioé, 1994). Aquest és el cas de les ciutats del nord del país.

Aquesta intensa migració rural cap a les ciutats es va distribuir per una desena de ciutats de més de 500.000 habitants. Destaca la ciutat més gran del Marroc, Casablanca, amb una població estimada de 5 milions d'habitants, tot i que les xifres oficials parlen de 3.212.000. Després vindrien Marrakeix i Rabat, amb 1,5 milions d'habitants cadascuna. Però, com assenyala el Col·lectiu Ioé (1994, 49), *de fet, el sistema urbà marroquí es concentra fortament en un eix atlàntic (Casablanca-Mohammedia-Rabat-Kenitra) i en uns quants satèl·lits cap a l'interior (Marrakeix, Fes, Meknes), cap al nord (Oujda, Tetuan, Tànger) i cap al sud (Safi, Agadir).*

El grau d'urbanització varia molt d'una regió a l'altra del país. Les províncies més urbanitzades són aquelles que presenten densitats més altes: Casablanca (2.050 hab/km²), Rabat/Salé (1.211 hab/km²) i Tànger (473 hab/km²). En canvi, altres ciutats molt grans (Fes, Meknes, Marrakeix i Oujda) no presenten densitats tan elevades perquè les seves corresponents províncies són més grans i proporcionalment més despoblades (Atlas de la immigració magribina a Espanya, 1995). Al 1991 les províncies més poblades del Nord eren Tànger (el 74% de la població de la província vivia a la ciutat, i al 1998 el 81%⁷), Oujda (68%) i Tetuan-Larraix (57%); i per l'altra, les més rurals eren Xaouen (12%), Taza (22%), Al-Hoceima i Nador (29%).

Des que comença a ser evident que la gran majoria dels menors immigrants no acompanyats són marroquins, també apareixen hipòtesis sobre les zones del Marroc d'on procedeixen. Però no és fins a l'any 2000 que es comença a disposar de dades suficients per afirmar que la major part d'ells provenen de les ciutats del Nord del Marroc, de forma similar als adults immigrants⁸, i més especialment de la ciutat de Tànger. Es tracta, per tant, d'un origen ben focalitzat i específic. El primer estudi en confirmar-ho fou realitzat l'any 2000 (Irma Rognoni, 2001) per l'Associació Casal dels Infants del Raval sobre una mostra de 46 nois atesos⁹: un 67% (31 menors) procedien de Tànger, un 4% (2 menors) de Casablanca, un 2% (1 menor) de Tetuan, un 7% (3 menors) d'Algèria, i un 20% d'altres llocs no especificats (9 menors).

Les altres entitats privades consultades no han realitzat fins avui cap estudi sistemàtic que confirmi aquests resultats, malgrat que treballen amb les mateixes hipòtesis. Tanmateix les

⁶ Aquest creixement es dona per la combinació de les altes taxes de natalitat i la baixada de la mortalitat. La mortalitat va passar d'un 18% al 1965 a la meitat, un 9%, al 1991, i la natalitat va passar d'un 4,9% l'any 1965 a un 3,5% l'any 1991. (Col·lectiu Ioé, 1994)

⁷ La Wilaya de Tànger, és a dir, la regió o província de Tànger, tenia 693.000 habitants el 1998, i d'aquests 566.000, més del 81%, vivien a la ciutat de Tànger (Diagnòstic de la pobresa a Tànger, 1999)

⁸ La majoria dels immigrants adults establerts a Catalunya prové de la zona septentrional de l'ex-Protectorat espanyol. Concretament de la regió del Rif (províncies de Nador i d'Al-Hoceima), de la Jebala (Tetuan, Larraix, Tànger, Xauen) i de la província oriental d'Oujda. (Col·lectiu Ioé, 1994)

⁹ L'estudi sobre 46 casos realitzat l'any 2001 pel Casal dels Infants del Raval suposa una mostra prou representativa i significativa sobre la realitat dels menors Harraga, tenint en compte que el nombre total d'aquests menors a Catalunya se situa entre 350 i 500 menors.

dades del Casal dels Infants del Raval coincideixen amb els resultats obtinguts durant el meu treball d'observació al Centre d'Urgència Lledoners amb els menors *Harraga*; resultats que vaig poder confirmar més tard mitjançant un treball de camp en el qual vaig realitzar entrevistes individuals¹⁰ en profunditat, així com un seguiment detallat del recorregut institucional d'aquests menors, 27 menors a Barcelona i 9 a Tànger. En total, aquests 36 menors procedien de les següents ciutats i municipis: un 83,3% (29 menors) de Tànger, un 13,8% (5 menors) d'altres llocs del nord del Marroc¹¹, i un 5,5% (2 menors) del centre del Marroc (Fes i Casablanca). Més recentment l'estudi del Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia (2003), citat anteriorment, ha acabat de confirmar aquestes hipòtesis, com podem veure en la següent taula:

Taula 3 / 2 - Llocs del Marroc d'origen dels petits *Harraga*

Zones	Municipis	Menors	%
Del nord	Tànger	455	62,58
	Tetuan	32	4,40
	Larraix	16	2,20
	Nador	15	2,06
	El-Ksar-el Kbir	12	1,65
	Al-Hoceima	9	1,24
	Ouezzane	3	0,41
	Souk-el-Arba-du-Rharb	2	0,27
	Taza	2	0,27
	Castillejos	2	0,27
	TOTAL	548	75,38
Del centre	Casablanca	59	8,11
	Fes	20	2,75
	Rabat	18	2,47
	Meknes	6	0,82
	Kenitra	5	0,68
	Khenifra	1	0,14
	TOTAL	109	14,99
Del sud	Beni Mellal	17	2,34
	Ar-Rachidia	14	1,92
	El Kelaa-des-Skanhna	10	1,37
	Alnif	7	0,96
	Taroudannt	6	0,82
	El Aaiun	5	0,68
	Marrakeix	4	0,55
	Safi	3	0,41
	Fkih-Ben-Salah	2	0,27
	Zagora	2	0,27
	TOTAL	70	9,63
TOTAL MARROC		727	100,00

Font: Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia , 2003, pàg. 6. Elaboració pròpia.

¹⁰ Malgrat que també he realitzat entrevistes en grup, l'objectiu d'aquestes era diferent i no vaig recollir informació sistemàtica sobre aquest aspecte.

¹¹ Nador (2menors), Taillà (prop de Nador), Brinssar (prop de Melilla) i Souklarda (a uns 140 km. de Tànger).

de Catalunya, 2003, pàg. 6. Elaboració pròpia.

Com veiem més del 75% dels menors immigrants marroquins procedeixen del nord del país, i només la ciutat de Tànger suposa el 62% del total. Així doncs, comprovem una vegada més que el fenomen dels petits *Harraga* està focalitzat en una ciutat, Tànger (veure il·lustració 3 / 1), i en la *Wilaya* amb més concentració de població del nord del Marroc. Seguidament hi trobem les dues altres ciutats del Nord amb més concentració de població, a més d'Oujda, que són Tetuan i Larraix. Per tant, el fenomen dels petits *Harraga* es concentra (69,18%) en tres de les quatre principals ciutats de la regió de Yebala, que són les tres més properes a les costes espanyoles.

També hi ha 26 menors (3,57%) que procedeixen de zones més rurals del nord del Marroc: Nador, Al-Hoceima i Taza. Això no és estrany, perquè són tres zones amb una gran tradició migratòria cap a Espanya¹². D'altra banda, la població d'El-Ksar-el Kbir (1,65%) pertany a la regió de Yebala, i està molt en contacte amb Larraix i amb la ciutat administrativa principal que és Tànger. Tampoc no ha de sorprendre la presència de menors de Castillejos (*Fnideq*), l'últim poble marroquí abans de creuar la frontera de Ceuta, la segona frontera de pas pels petits *Harraga* després de Tànger. Finalment, les restants poblacions (Ouezzane i Souk-el-Arba-du-Rhard) pertanyen a comarques de tradició migratòria cap a Tànger i les costes de Larraix.

Els menors de les zones centre i sud no arriben al 25% del total. En la zona centre cal destacar la ciutat de Casablanca, d'on provenen un 8,11% dels menors. Tanmateix, tenint en compte que es tracta de la ciutat més gran del Marroc, amb prop de 5 milions d'habitants, la presència de menors immigrants és proporcionalment insignificant. De forma similar les altres tres ciutats següents de la zona centre (Rabat, Kenitra, Fes i Meknes) representen el 6,72%, la qual cosa és lògica perquè junt amb Casablanca són les grans zones del centre d'emigració internacional. Bernabé López, a l'Atlas de la immigració magribina a Espanya (1995), assenyala que a partir dels anys 60 i 70 aquestes quatre ciutats han estat regions tradicionals d'emigració¹³. Això mateix s'esdevé amb les zones del sud que figuren en la taula: Beni Mellal (regió de Tadla-Atlas¹⁴), Taroudannt (regió Sus¹⁵), Zagora¹⁶, El-Aiun¹⁷, Ar-Rachidia, Alnif (regió del Sàhara), El Kelaa-des-Skahnna, Fkih-Ben-Salah i Marrakeix (regió Atlas) i Safi (regió Atlàntica).

El següents mapes ens mostren on estan situades les poblacions de procedència dels petits *Harraga*, així com les principals regions tradicionals d'emigració marroquina a Catalunya. Podem comprovar d'aquesta manera, comparant els dos mapes, que no hi ha grans diferències entre les zones d'emissió tradicionals i les dels menors no acompanyats que arriben a Catalunya:

¹² Des de finals dels anys 60, les províncies del Nordest es van posar al davant en migracions internacionals. Així, Oujda, Taza, Nador i Al-Hoceima han enviat oficialment, entre 1969 i 1972, uns 36.200 treballadors d'un total de 114.500. Les províncies més afectades van ser Al-Hoceima i Nador. (Bonnet i Bossard, 1973; a Atlas de la immigració magribina a Espanya, 1995)

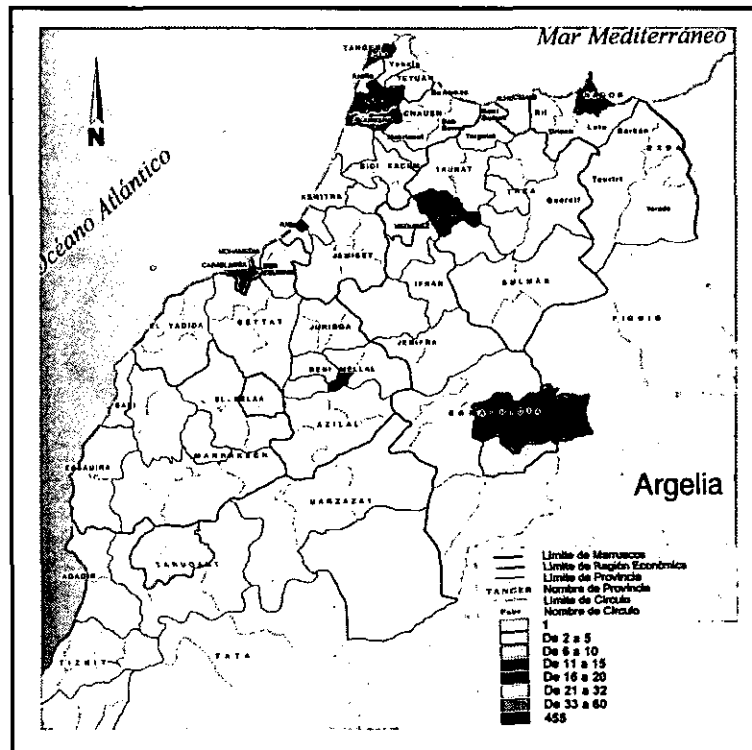
¹³ Segons Bonnet i Bossard (1973, a Atlas de la immigració magribina a Espanya, 1995) entre 1960 i 1970 es van produir 23.000 desplaçaments a partir del litoral atlàntic de Casablanca a Kenitra, ja llavors força urbanitzat.

¹⁴ Bonnet i Bossard (1973, a Atlas de la immigració magribina a Espanya, 1995) assenyalen unes 1.000 o 2.000 desplaçaments des de la província de Beni Mallal entre 1962 i 1972. De forma més recent la CA de Canàries ha detectat alguns menors d'aquesta zona que van arribar en pasteres des de les costes de Tarfaya.

¹⁵ Va ser la regió primerenca en l'emigració internacional, i s'ha mantingut en les dècades posteriors.

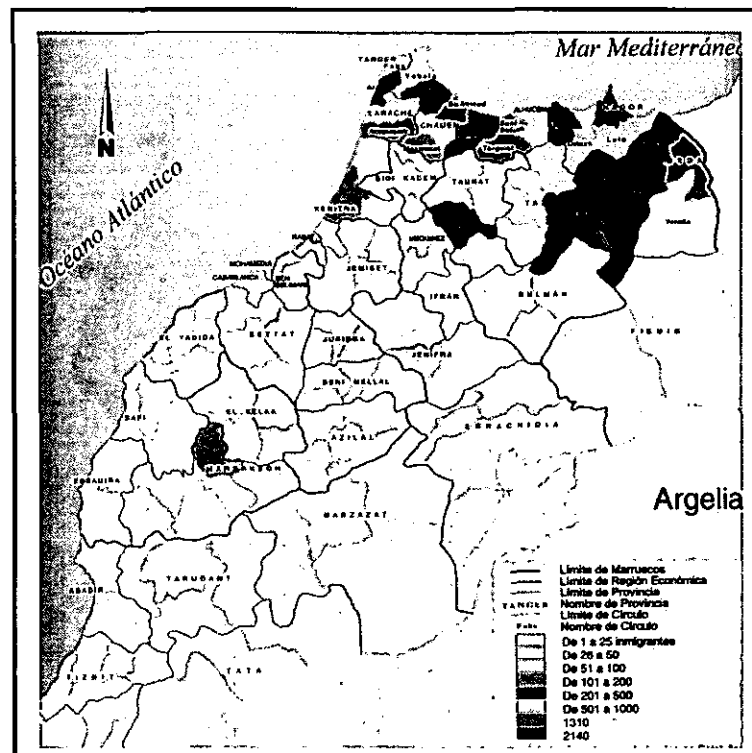
¹⁶ Zagora pertany a la Vall del Dades, en la qual va haver-hi una incipient emigració en els anys 60 i 70, que es va desenvolupar en els anys 80. (Atlas de la immigració magribina a Espanya, 1995)

¹⁷ En últims anys de la dècada dels 90 ha proliferat des d'aquesta ciutat l'emigració irregular en pasteres des de les costes de Tarfaya fins a l'illa de Fuerteventura. La CA de Canàries, com veurem al apartat 3.3.2.4, ha interceptat nombrosos menors d'edat no acompanyats.

Mapa 3 / 1 – Llocs del Marroc d'on provenen els petits *Harraga* de Catalunya

Font: Elaboració pròpia, sobre una mostra de 722 menors (no inclou els 5 d'El Aaiun)

Mapa 3.1/ 2 – Zones tradicionals d'emigració marroquina cap a Catalunya

Font: TEIM (Bernabé López, coord), *Atlas de la Immigració magribina a Espanya*, 1995.

Una vegada ha quedat clar quins són els llocs d'origen dels petits *Harraga*, la pregunta que ens podem fer és perquè aquests provenen fonamentalment de les ciutats del nord del Marroc, i molt especialment de la ciutat de Tànger. Creiem que hi ha dos factors que ho expliquen: un ja l'hem citat anteriorment, la tradició migratòria dels referents adults; i el segon, la fluïdesa actual de les comunicacions marítimes de Tànger amb Espanya. Vegem-ho.

- a) **La tradició migratòria dels referents adults** – L'any 1994 prop de la meitat dels marroquins residents a Catalunya¹⁸ procedia de dues províncies: Nador (32,7%) i Larraix (16,6%), segons el Col·lectiu Ioé. Això també ho podem observar en el mapa del TEIM de més amunt, i ho confirmen els mateixos menors *Harraga*:

(...) *En Larache mucha gente viene aquí a Europa con papeles, no legal. (...) Yo conozco aquí gente de Larache pero super bien, tienen papeles, estudian aquí, de todo.* (A.G)

Després, la procedència més nombrosa és la de Tànger (8,6%) seguida de les altres províncies del nord del Marroc (Oujda, Al-Hoceima, Xauen). En setè lloc se situa Casablanca (3,9%) i altres ciutats com Taza, Tetuan, Kenitra, Fes i Rabat.

Però si mirem la població de Tànger que resideix a Catalunya, destaca el fet que la majoria viu a la província de Barcelona (79,56%)¹⁹. Per comarques, el 25,5% dels tangerins estan instal·lats al Barcelonès i el 24,1% al Maresme (Col·lectiu Ioé, 1994). Per tant, no ens ha d'estranyar que els menors tangerins immigrants visquin principalment a la ciutat de Barcelona, seguint la tradició migratòria d'aquesta ciutat; ni tampoc que els menors que no són de Tànger siguin la gran majoria d'altres ciutats del nord del Marroc com Nador, Larraix o Tetuan, molt influïdes per Tànger.

- b) **La fluïdesa de les comunicacions marítimes de Tànger amb Espanya** - Aquest és un factor clau. Això explica que els menors *Harraga* que surten des del port de Casablanca (i no des dels ports de Tànger o de Ceuta) arribin i es quedin majoritàriament a Marsella, ciutat francesa amb la que Casablanca manté una comunicació marítima molt intensa²⁰. I de fet, alguns dels menors de Casablanca que arriben a Catalunya ho fan travessant la frontera francesa, mentre que d'altres han fet un llarg pelegrinatge fins arribar a Tànger, per des d'allà aconseguir el *pas de frontera*. En canvi, els menors algerians no només arriben a través de la frontera francesa, sinó també a través del port de València per la mateixa raó, la comunicació marítima existent.

Així doncs, actualment els *ferry* que surten de Tànger cap a Algesires són continus al llarg del dia i, a més, augmenten considerablement en els mesos d'estiu per donar resposta als

¹⁸ Sobre un total de 16.000 marroquins regularitzats a Catalunya. Aquesta xifra l'any 2002 era ja de 93.296 persones, suposant més del 37% del total d'immigrants regularitzats a Catalunya (El País, 15 maig 2002).

¹⁹ A la província de Barcelona hi havia 1.090 persones, a Girona 90, a Tarragona 110 i a Lleida 80 (Col. Ioé, 1994).

²⁰ L'Associació *Jeunes Errants* de Marsella, a través d'un estudi sociològic realitzat per A.D.E.U.S. –Agència de Desenvolupament i Estudis Urbans i Socials- sobre els menors que han atès fins al febrer del 2002, assenyala que el 73% dels menors marroquins atesos eren de Casablanca, i els altres eren de zones rurals de la mateixa província, els quals havien emigrat a través dels nombrosos vaixells que connecten Casablanca amb Marsella. Tanmateix, aquesta realitat estava canviant l'any 2002, perquè segons dades encara no publicades d'A.D.E.U.S. (conversa amb uns dels seus membres) els menors procedents de Tànger estaven augmentant considerablement, els quals arribaven a Marsella a través de la frontera espanyola.

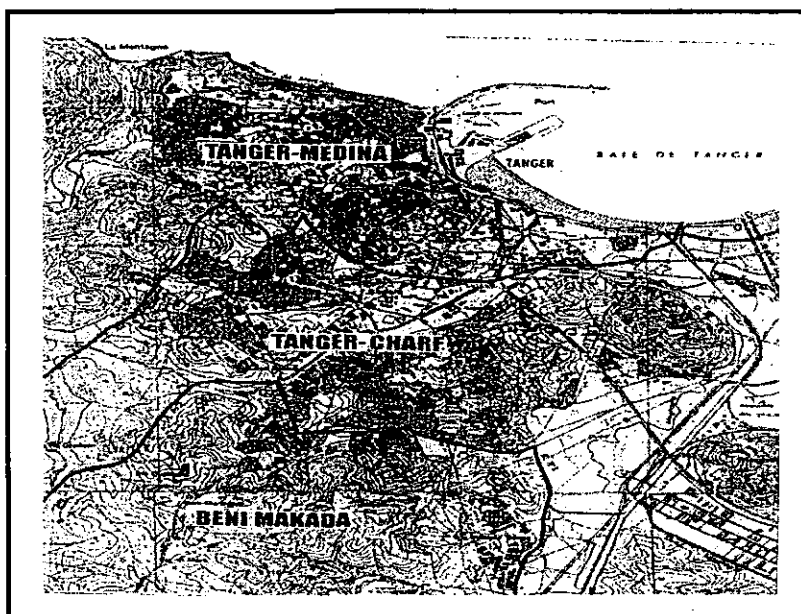
milers d'emigrants que tornen de vacances i als nombrosos turistes. Des de les 6.00 del matí a les 20.00 de la nit, cada hora hi ha un vaixell que creua l'Estret i viceversa de les 7.00 del matí a les 22.00 h. de la nit; fins i tot, en èpoques d'estiu i de gran demanda pot sortir un *ferry* cada hora també durant la nit. D'aquesta manera pot haver alguns dies que no hi ha diferència en el trànsit marítim de dia que de nit. A més, també des de Tànger hi ha un altre vaixell ràpid que fa el trajecte fins a Tarifa quatre cops al dia.

En els apartats següents anirem coneixent amb més detall l'àrea geogràfica d'on provenen la major part dels menors, i les causes que expliquen el sorgiment del fenomen els anys 90.

3.1.3. Dels barris perifèrics de Tànger

Tànger està situat a l'extrem Nord-oest del Marroc, sobre l'Estret de Gibrartar, a només 14 quilòmetres de les costes espanyoles. Des de 1997 Tànger és la capital de la regió Nord, composta per la *Wilaya* (província) de Tànger-Asila i per la *Wilaya* de Tetuan, Xefxauen i Larraix. En concret, la *Wilaya* de Tànger té 2 prefectures, 4 municipis urbans i 12 municipis rurals²¹, amb una població estimada en 1998 de 693.000 habitants (PNUD: Diagnòstic de pobresa de Tànger, 1999). La població de la província ha estat sempre més urbana que rural: al 1960 suposava el 67% del total, al 1971 el 71%, i al 1981 deu punts més, un 81%. (Temsamani Khallouki, 1983). Però la ciutat de més concentració és Tànger, composta per 2 prefectures i per 3 Municipis o Comunes Urbanes: la Prefectura de Tànger-Asilah, amb les Comunes Urbanes de Tànger-Médina i Tànger-Charf; i la Prefectura de Fahs Béni-Makada, amb la Comuna Urbana de Beni Makada.

Mapa 3 / 3 – Límits dels 3 Municipis ("Comunes") que formen avui la ciutat de Tànger

Font: Dama, 2000, pàg.25.

²¹ Aquests municipis rurals són Bahraouyene, Aouama, Gzenaya, Melloussa, Dar Xaoui, Menzla, Zinat, Gharbia i Yamani.

El creixement urbà de la *Wilaya* de Tànger es produeix principalment entre 1971 i 1981, amb una taxa de creixement del 6,3% (3,2% del creixement natural i 3,1% dels desplaçaments migratoris) (Projecció RGPH, 1994 i 1998; a PNUD, Diagnòstic de la pobresa de Tànger, 1999). Com veiem en la següent taula el creixement ha estat espectacular, sobretot a partir de 1971 en les últimes dècades del segle:

Taula 3 / 3 - Creixement demogràfic de la ciutat de Tànger

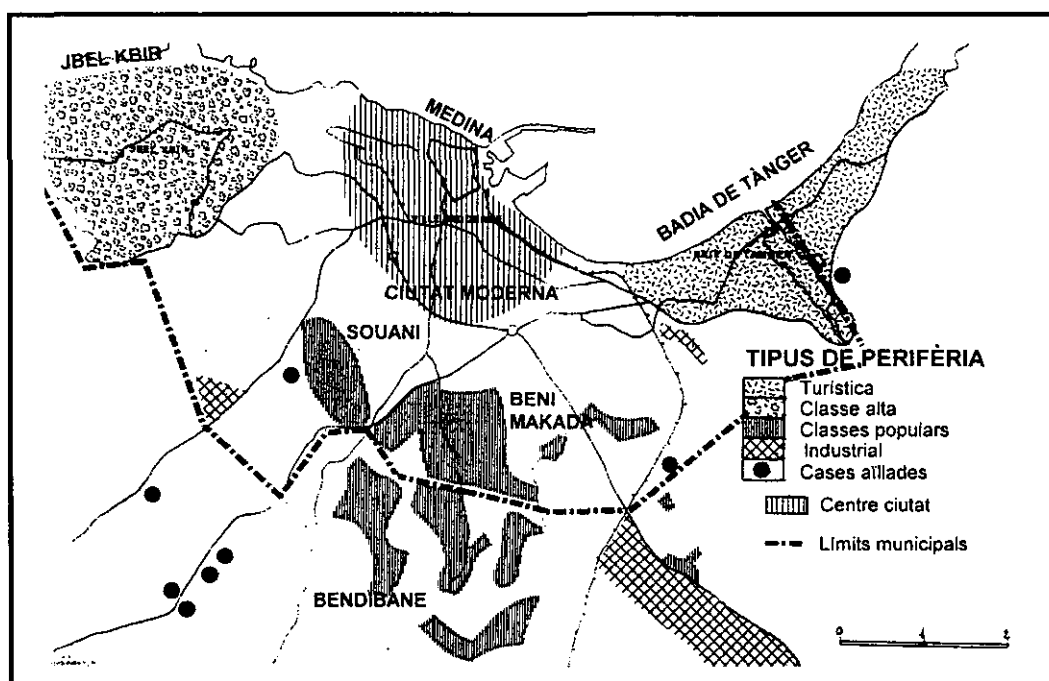
1923	1952	1971	1982	1994	1998 ²²
30.000 Hab.	170.000 Hab.	190.180 Hab.	293.446 Hab.	497.130 Hab.	566.000 Hab.

Font: PNUD, Diagnòstic de la pobresa de Tànger, 1999, pàg. 6.

En aquest informe anteriorment citat (1999, 6) s'atribueixen les causes d'aquest creixement demogràfic a l'emigració des de les regions rurals veïnes, però també des d'altres regions del territori nacional, cap al pol d'atracció econòmic i de pas cap a Europa que representa Tànger per a la població desafavorida.

Perquè Tànger pogués absorbir tota aquesta població nouvinguda va créixer del centre cap a la perifèria, de forma similar a les altres grans ciutats del país, com veiem en el mapa:

Mapa 3 / 4 – Diferents tipus de perifèria a Tànger l'any 1982

Font: Tamsamani Khallouki (1983), pàg. 112

²² Segons aquest informe la població de 1998 era estimada. Al 2002 s'estimava ja la població de Tànger en un milió d'habitants i, per tant, si aquesta estimació fos correcta, encara hauria crescut molt més en aquests últims quatre anys.

Aquests barris perifèrics de les grans ciutats marroquines són barris populars crescuts de forma desordenada durant les diferents onades migratòries procedents del món rural, especialment entre 1960 i 1980. No obstant, com afirma el geògraf Tamsamani Khallouki (1983), si la perifèria com expressió és un fenomen recent a Tànger, que es remunta als anys 70, ja al 1958 existia una separació (amb grans extensions de terreny entre el centre de la ciutat i els primers habitatges populars) entre la ciutat europea i els barris populars de Souani i Beni Makada. La situació, més de 20 anys després, no va canviar notablement segons el mateix autor.

Tanmateix, s'han de diferenciar els diferents tipus de perifèria que es donen a Tànger (veure mapa anterior): la de l'est i la de l'oest constitueixen una àrea perifèrica promoguda i planificada per l'Estat, i és tipus residencial, industrial i turístic; en canvi, la perifèria del sector sud va sorgir de forma espontània i existeix per la voluntat d'aquells de l'habiten al marge de tota planificació governamental.

Així, de forma similar al que s'esdevé amb els nois *Harraga* de Casablanca que arriben al port de Marsella²³, els menors immigrants procedents de Tànger que arriben a Catalunya són principalment d'alguns barris perifèrics d'aquesta ciutat: Bendibane, Bir Xiffa, Beni Makada Kedima, Souani, etc.; i també d'alguns dels barris populars del centre: l'antiga Medina, Dradeb, Hafa, Kasbah²⁴, etc. Sense utilitzar cap mètode científic i sense dades estadístiques que ho avalin, la majoria dels professionals que treballen amb aquest col·lectiu assenyalen sobretot el barri de Bendibane com el principal, per la gran quantitat de menors que diuen ser d'aquest barri, i després el de Bir Xiffa.

Com a resultat del propi treball de camp i de les 36 entrevistes realitzades²⁵, tant a Catalunya (27 menors emigrats) com a Tànger (9 menors que intentaven emigrar) vaig adonar-me que 14 (48,27%) dels 29 menors que eren de Tànger eren d'aquest barri²⁶, i que 8 (27,58%) eren de Bir Xiffa. I si sumem tots els menors que provenen dels barris perifèrics (dels dos anteriors i de Beni Makada i d'Aouama), això suposa el 82,75% del total (24 menors). A més d'aquests, l'altre grup important són els menors que provenen de l'antiga Medina (17,24%), com podem comprovar en la següent taula:

²³ L'Associació de Marsella *Jeunes Errants* assenyalava que el 90% dels menors marroquins que atén provenen de tres barris de Casablanca: Sidi Bemoussi, l'antiga Medina i Honk. (Memòria d'activitats, 1998. No publicat)

²⁴ L'antropòloga Mercedes Jiménez (entrevista 2002), en la seva investigació sobre el fenomen dels petits *Harraga* indica haver trobat un gruix important de menors d'aquest barri.

²⁵ Hem realitzat 52 entrevistes a menors tant a Barcelona com al Marroc, però per fer aquesta taula només utilitzem les entrevistes individualitzades: 36 d'elles, de les quals 29 són de nois de Tànger. A part, hi ha tres entrevistes més en grup que corresponen a 16 menors, que no les utilitzem perquè l'objectiu no era saber de quin barri o de quina ciutat eren els menors, sinó d'altres temes relacionats amb la vida al carrer, el pas de frontera, etc.

²⁶ Un altre exemple que confirma aquestes dades fou una conversa al Centre d'Urgència Lledoners: un vespre, sopant al centre, vam començar a parlar amb els 12 menors que hi havia sobre la seva procedència: 9 dels 12 eren de Bendibane. Alguns ja es coneixien entre ells, d'altres no; però pel simple fet de ser del mateix barri es creava automàticament una complicitat entre ells, de la mateixa manera que els marroquins del centre feien pinya enfront dels menors d'altres nacionalitats.

Taula 3 / 4 – Barris de Tànger d'origen dels petits *Harraga* entrevistats

	Menors	%
Bendibane	14	48,27
Bir Chifa	8	27,58
Antiga Medina ²⁷	5	17,24
Beni Makada ²⁸	1	3,44
Aouama	1	3,44
TOTAL	29	100,00

Font: Elaboració pròpia

Encara que aquest tant per cent no el podem extrapolar a tot el col·lectiu, ja que la mostra és petita, creiem que és prou significatiu com comprovem escoltant els petits *Harraga* (veure il·lustració 3 / 2):

Chard Bendiban. (...) Muchas calles, mucha hambre todos. (M.R.)

Beni Makada. Un barrio a las afueras, grande, mucha gente, sí. (M.A)

Chard Bendiban está un poco lejos, porque este barrio se llama Chard Bendiban que significa lejos del centro de la ciudad. (H.B.)

L'antropòloga Mercedes Jiménez, que des de 2001 realitza una investigació des de Tànger sobre els petits *Harraga*, coincideix amb nosaltres que aquests barris són els principals focus d'emigració dels menors (entrevista 2002). Tot i que caldria aprofundir més sobre la localització exacta del barris dels menors, no hi ha dubte que els menors procedeixen dels barris populars perifèrics i dels barris populars del centre antic. Per això a continuació analitzarem les causes que expliquen aquest èxode en el moment actual.

Si estudiem el creixement de la perifèria de Tànger en els temps i en l'espai, observem que hi ha tres generacions de barris populars que van aparèixer distanciant-se cada vegada més del centre. Tamsamani (1983) ho explica parlant de *tres coronas*:

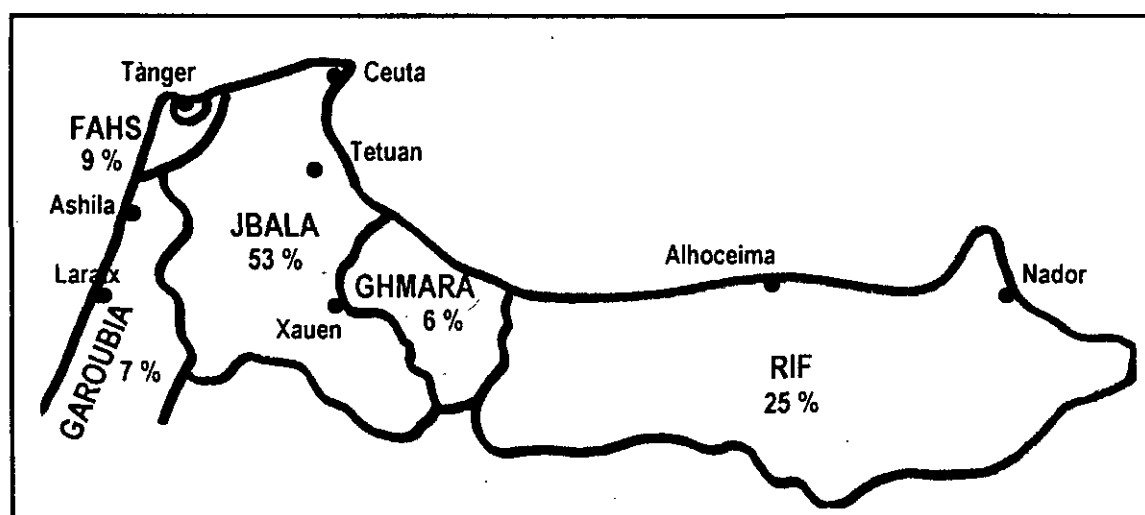
1. **Primera corona:** es constitueix al mateix temps que la ciutat moderna. Es va iniciar pels nuclis de *Dradeb* i *Msalla*, on la implantació apareix aproximadament en 1935.
2. **Segona corona:** apareix des de l'evolució de la ciutat moderna europea i fins la dècada de 1960, i dóna lloc al naixement de la segona anella de barris populars: *Mestarkhoch*, *Souani* i *Beni Makada*.
3. **Tercera corona:** apareix en la dècada de 1970, ja fora del perímetre municipal, fet que reforça la idea de perifèria. La gran majoria d'aquests nous nuclis són totalment il·legals.

²⁷ Dos d'ells van especificar que eren dels barris del centre *Dradeb* (1) i *Hafa* (1).

²⁸ No sabem si el menor cita la comuna o municipi de *Beni Makada*, o bé el barri de *Beni Makada Kédima* o *Beni Makada Jdida*.

El principal creixement de la perifèria del sector sud de la ciutat es dona principalment a partir de 1960, i sobretot a partir de 1971. No obstant, convé remarcar un fenomen particular a Tànger: alguns barris tenen una evolució demogràfica negativa o una progressió molt baixa, com en el cas de la Medina del centre de la ciutat, o de Msalla on hi havia la major concentració de població estrangera a principis dels anys 60²⁹. Aquesta disminució de població en aquests barris després queda superada per l'arribada d'una nova població d'origen rural a la ciutat. Aquesta població migrant cada vegada és més important i provoca sobretot el creixement de la perifèria. En el següent mapa podem veure els llocs d'origen de la migració rural establerta a Tànger en els últims anys:

Mapa 3 / 5 - Zones d'origen dels caps de família no nascuts a Tànger

Font: Tamsamani Khallouki (1983), Fig. 10, pàg. 98

En els barris de la perifèria és on hi trobem més caps de família no nascuts a Tànger. Més de 75% dels caps de família de Souani, Beni Makada i Bendibane (on el 86% de la població són immigrants d'origen rural) han nascut fora de la ciutat. Aquests barris, marginals en relació al centre de la ciutat, han constituït el primer contacte del migrant amb la ciutat. Aquest paper d'acollida es fa palès dins del municipi de Beni Makada per l'existència de tota una gamma d'habitatges que mostra els diferents estadis d'integració del món rural a la ciutat.

Des de 1960 es produeix un desplaçament cap al sud de la ciutat de les zones utilitzades com a primera instal·lació de la població immigrada. La distribució de les zones d'acollida segons els diferents períodes d'arribada (abans de 1960, 1960-1970 i després de 1970) fou la següent:

- La Medina i Dradeb reben en els diferents períodes un contingent bastant regular (menys d'un 10%). Aquest fet pot semblar paradoxal, però s'entén per la combinació d'alguns factors: per un costat trobaríem els barris populars de Msalla i de nombrosos nuclis de barraques (aquest últim va acollir en els anys 60 una bona part de la immigració d'origen rural); i per l'altre, el centre de la ciutat va acollir entre 1960 i 1970

²⁹ Una cinquena part dels habitants de la Medina i de Msalla en 1960 era formada per estrangers, majoritàriament espanyols. (Tamsamani Khallouki, 1983)

una certa classe mitja formada per funcionaris d'altres centres urbans marroquins. Aquests van ocupar els habitatges desocupats de l'antiga comunitat estrangera després de l'abolició de l'estatut internacional de la ciutat.

- Però, sens dubte, l'element clau va ser l'emergència de nous punts d'arribada del fluxos migratoris. Si Beni Makada apareix molt aviat com el lloc principal d'acollida (més d'un 20% en els tres períodes), la seva importància es declina a favor de zones encara més marginals com Bendibane (abans de 1960 menys d'un 10%, però a partir de 1960 més d'un 20%). En aquestes dues zones s'hi estableix més del 50% del conjunt de persones arribades a la ciutat entre 1960 i 1971. En pocs anys, s'arriba a una certa especialització com a funció d'acollida de la població rural. Més del 60% de les persones que arribaren a Tànger després de 1970 van optar per la perifèria sud de la ciutat. La zona de Bendibane apareix com un lloc principal, ja que concentra el 40% de les persones arribades en el mateix període:

Taula 3 / 5 - Assentament de la població immigrada als barris perifèrics de Tànger

Barris	Abans de 1960	1960-1970	Després de 1979
Beni Makada	32%	29%	21%
Bendibane	6%	22%	40%

Font: Tesi doctoral Temsamani Khallouki, 1983, pàg.92

- A partir dels anys 70 també comencen a desenvolupar-se els barris de Bir Xiffa (desenvolupament espontani) i de Beni Makada Kedima (desenvolupament sobre una antiga zona de barraques), situats molt més a l'extraradi, i es converteixen en nou punt d'acollida de la migració rural i d'habitatges d'autoconstrucció, ja que els habitatges de les altres dues zones ja es troben ocupats o bé estan en venda o lloguer.

En l'última remodelació administrativa de Tànger, al 1997, es van crear tres districtes municipals com hem assenyalat al començament de l'apartat: Tànger-ciutat (Medina, Dradeb Marshan, Montagne, Moujahidine, Hafa i California, Souani,) Tànger-Xarf (Xarf, Xouk, Plaza toros, Badia de Tànger, Ben Kirane, Sania, Moghogha Séghira, Moghogha Kbira, Casa Barata) i Beni Makada (Beni Makada Jdida, Ben Dibane, Bir Xiffa, Aouama, Idrissia, Al Boughaz, Drawi, Saddam, Azib Haj Kaddour). Aquest últim districte presenta la densitat de població més elevada i, com ja hem esmentat anteriorment, absorbeix la majoria dels nouvinguts, encara avui.

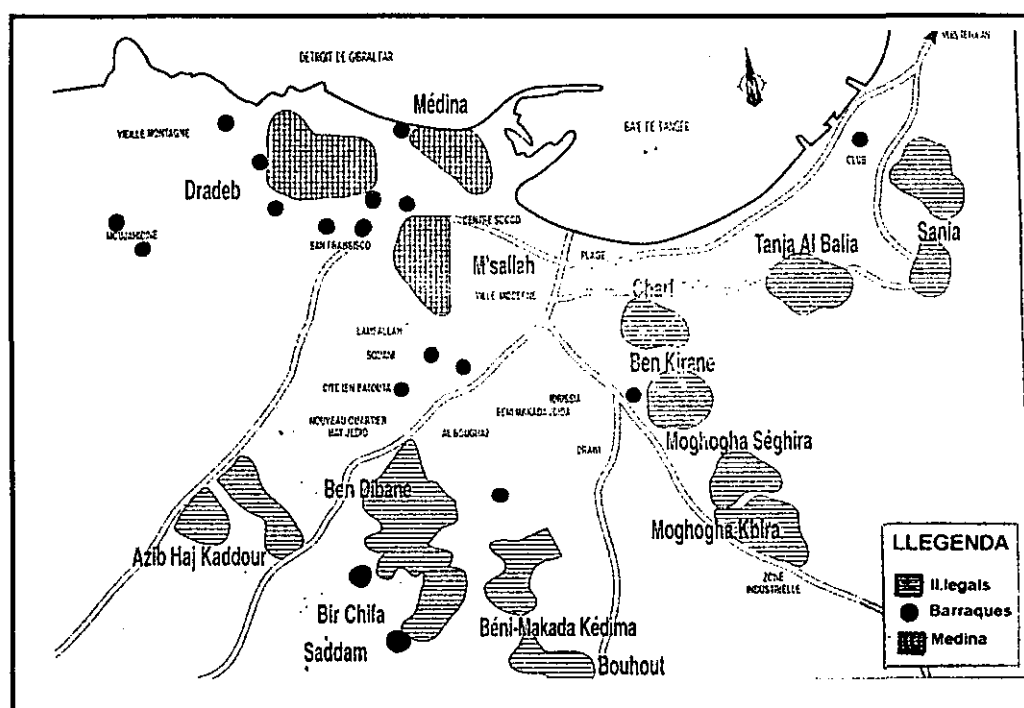
Taula 3 / 6 - Distribució de la població de Tànger per districtes municipals

Districtes municipals	% de població	Densitat bruta
Tànger- Medina	27,9%	30 hab./ha
Tànger-Xarf	43,1%	61 hab./ha
Beni Makada	29,0%	90 hab./ha

Font: Dama, 2000, pàg. 26.

En definitiva, podem assegurar que la gran majoria dels menors *Harraga* procedeixen del districte municipal de Beni Makada, ja que està format per la majoria dels barris perifèrics amb dificultats. Un estudi de l'Associació Darna (2000) assenyalava que el 60% dels menors vagabunds, segons la seva terminologia, són d'aquest districte³⁰. No obstant, malgrat coincidir en la procedència dels menors, com ja veurem a l'apartat 3.5 els menors immigrants no pertanyen en la seva gran majoria als *menors de carrer* de Tànger. Però sí que, al igual que aquests, procedeixen dels barris més deprimits i amb més dificultats de la ciutat. Entre aquests, convé no oblidar els barris populars del centre antic i altres zones deprimides del districte de Xarf, que podrien ser focus d'emigració creixents en el futur. El mapa següent dóna idea de la importància d'aquestes procedències.

Mapa 3 / 6 – Barris de Tànger amb habitatges insalubres

Font: Diagnòstic de la pobresa de Tànger (1999), pàg. 4

3.1.4. El camí cap a l'emigració

a) La migració interna: menors de famílies que vénen del camp

En la majoria dels països en vies de desenvolupament ha existit un cert flux de migració del camp a la ciutat. Al Marroc, concretament, aquest flux s'ha produït de forma intensa en les tres últimes dècades d'aquest segle. Doncs bé: és entre els migrants que van arribar a Tànger, i

³⁰ Els percentatges dels barris perifèrics i del districte de Béni-Makada són els següents: 25.6% de Bir Chiffa, 12.6% de Beni Makada (Kedima), 11.6% de Ben Diban, 10.7% de Aouama; els del districte Charf; 11.6% Casa Barata, 6.8% a Chouk; i els del districte de Tànger –Médina, 9.7% Médina. (Darna, 2000)

sobretot als barris del sector sud de Tànger, en les dècades dels 70 i dels 80 procedents del món rural on hi trobem la major part dels ascendents dels menors *Harraga* de Catalunya. Els actuals habitants dels barris del sector sud de Tànger provenen d'aquests dos tipus de migracions

- En un 36,4%, de la migració interna provinent dels antics barris populars de Tànger (Medina, Msalla, Dradeb...), per part de famílies mal allotjades que disposaven dels mitjans econòmics suficients per aconseguir un habitatge més digne a la perifèria (sobretot a Beni Makada i a Bendibane).
- De la migració externa (de fora de la ciutat), provinent tant de dins com de fora de la Wilaya (província) de Tànger. Encara que la migració procedent de la pròpia província és important, aquesta prové sobretot d'altres províncies de la mateixa regió de Jbala, com Tetuan (53%), i de la província rifeña (25%) (Temsamani Khallouki, 1983). El mapa 3.1/ 5 mostra, com hem vist, aquestes zones d'emissió.

A Bendibane (barri d'on provenen molts dels menors *Harraga*) el 62,4% dels caps de família provenen de la Jbala, el 10,9% de Fahs (molt a prop de Tànger ciutat), el 13,3% d'Aroubia (al sud d'Asilah) i només un 6,7% del Rif i un 6,7% de Ghmara. (Temsamani Khallouki, 1983). És sobretot a partir de 1981 que el barri creix considerablement. Bendibane passarà dels 935 habitants al 1960, a 2.205 el 1971 (8% de taxa de creixement), i fins a 15.000 al 1981, en només 10 anys (és a dir, un 21% de taxa de creixement).

Era de Chaouen. Cuando me he casado y mi marido era también de Chaouen y como no tenía madre y la mujer de su padre le trata mal, ha decidido de salir de ahí y cuando hemos llegado a Tànger no teníamos nada solo una maleta como los viajeros y poco a poco hemos empezado a mejorar. (Mare de N.O)

Venimos de Chaouen, (...) 11 años estamos aquí, pues, porque las cosas se han cambiado mucho y la vida de ahora totalmente diferente a lo que antes. (Pare d'A.P)

Nuestros orígenes son de Taza, después fuimos a Rabat y ahora hace 13 o 14 años que estamos aquí. (Mare de M.L)

A partir de 1981, després de l'època de màxima aflluència de migrants als barris perifèrics del sud de la ciutat, l'exemple d'un d'aquest barris de la piràmide d'edat de Bendibane mostra clarament l'accentuada joventut de la població:

Taula 3 / 7 – Piràmide d'edat del barri de Bendibane (1983)

	Tànger	Bendibane
0-14	40,0%	48,3%
15-24	21,9%	18,4%
25-44	24,2%	22,9%
45-64	11,5%	8,0%
+65	2,5%	2,4%

Font: Tesi doctoral Temsamani Khallouki, 1983, pàg. 211.

Si tenim en compte que la majoria dels menors *Harraga* que ens arriben a Catalunya tenen entre 15 i 18 anys, és a dir que han nascut entre 1987 i 1984, i que els primers que van començar a arribar al 1996 havien nascut a partir de 1981, podem concloure que pertanyen a aquesta franja de 0-14 anys tan nombrosa, la qual –com veiem– suposa pràcticament la meitat de la població del barri. I els primers en arribar abans de 1996 pertanyen a la franja dels 15-24, la qual també és elevada ja que passa del 20%. Com hem vist, aquesta piràmide d'edat al barri de Bendibane de Tànger havia d'implicar una forta càrrega per al conjunt de persones en edat activa, de forma similar als altres barris populars perifèrics de Tànger; i més especialment tenint en compte que en aquells anys una part molt important de les dones adultes (casades) no tenien cap feina remunerada.

b) La migració externa: menors de famílies que han emigrat a Europa

Hi ha una correlació entre les migracions internes i les externes o internacionals. I, a més, hi ha una correspondència des de bon principi entre les zones d'origen de les migracions internacionals, i els països i regions d'acollida a l'estranger. Com ja s'ha esmentat anteriorment, la majoria de les migracions a Catalunya provenen del nord del Marroc. I molta d'aquesta població ja havia emigrat previament del camp a la ciutat, per decidir temps després de tornar a provar sort emigrant cap a Europa.

De fet, els menors *Harraga* tenen múltiples familiars, veïns i coneguts que van seguir aquest procés des del camp a la ciutat, i de la ciutat a l'estranger; o bé directament de la ciutat a l'estranger. En la investigació del Centre d'Estudis Jurídics (2003, doc I), dels 1.659 menors immigrants no acompanyats estudiats, més del 90% marroquins: 441 tenien parents amb antecedents migratoris. I d'aquests 441, 385 tenien només un parent emigrat, 45 dos parents, 9 tres parents, i 2 quatre parents. Normalment aquests parents són els germans (suposadament més grans), en un 36,96% (163) dels casos, o bé els oncles, en un 28,57% (126) dels casos. No obstant, també poden ser altres coneguts (17,46%³¹), els pares (8,16%) o la mare (7,02%³²):

Yo tengo familia en Alemania, Holanda y Bélgica (N.A.)

Mi hermano, 45 años, en Holanda. Otra hermana también, también casada y con hijos. (A.T. és el fill més petit i aquests són els seus germans grans)

Al 1965 ja es parlava que els marroquins emigrats a Europa eren entre 70.000 i 80.000, segons el Col·lectiu Ioé (1994). Una xifra encara modesta però que quadruplicava la que hi havia dues dècades abans. Els estudis de Daniel Noin (1970) mostraven aleshores que els itineraris dels emigrants eren diferents segons la seva procedència: els del Sous-Atlas i del Petit-Atlas anaven preferentment a França (85%), i molt secundàriament a Bèlgica (10%); i els de l'antic Protectorat espanyol anaven principalment a França (34%) i a Alemanya (29%), tot i que en un nombre molt inferior. En el segon cas, des d'aquests països es van estendre més tard cap a Bèlgica i els Països Baixos. Generalment eren homes sols, joves i casats, que deixaven la seva família al país d'origen.

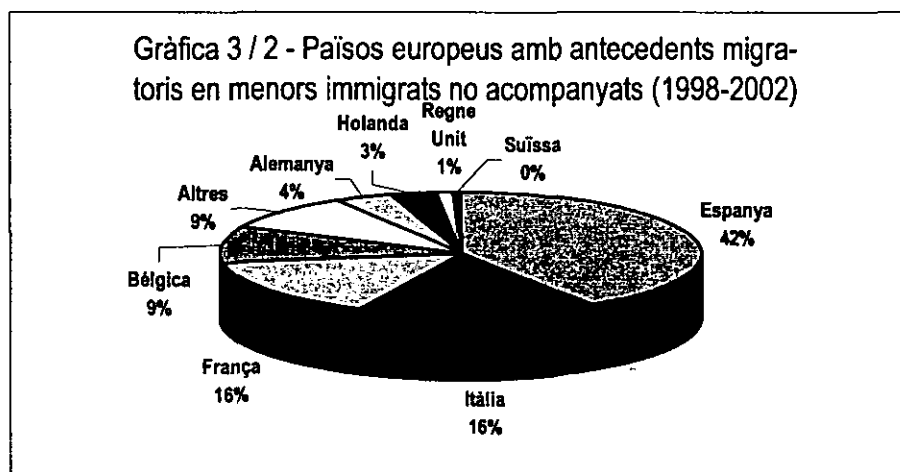
³¹ Pensem que aquesta pregunta no va ser ben formulada, i que si s'hagués referit a la parentela antropològica (parents directes i indirectes, veïns, amics, coneguts, etc.) la resposta hauria estat més àmplia.

³² L'emigració de les mares és probable que sigui fruit d'un reagrupament familiar amb el marit, però sense els fills.

A partir dels anys 70 i 80, de forma similar a les migracions internes, les migracions externes es generalitzen i es diversifiquen. Es calcula que van emigrar més d'1,1 milions de marroquins en aquest període. Les restriccions dels anteriors països tradicionalment destinataris de la mà d'obra marroquina van produir l'obertura de noves destinacions (Espanya, la resta del Magrib i el Golf Pèrsic). Els petits Harraga confirmen que tenen parents al nostre país: sobre 591 menors marroquins dels qual es va obtenir aquesta informació, el 45,9% (271) en tenien (Centre d'Estudis Jurídics 2003, document II, 8). I això no vol dir que el 54,1% (320) restant no en tingués a d'altres països europeus amb tradició migratòria.

També s'amplien les regions de procedència dels emigrants. I així, als emigrants de zones urbanes (Casablanca, Rabat, Fes, Meknès, Kenitra, Marràqueix, Agadir, Tetuan o Tànger) s'hi afegeixen els procedents de l'emigració rural. També en aquest moment comencen a arribar dones i nens a Europa, fruit del reagrupament familiar. No obstant, aquests anys coincideixen amb una crisi econòmica internacional, la qual comporta que molts immigrants nouvinguts caiguin en el cercle de la desocupació o de l'economia submergida (Col·lectiu Ioé, 1994). Aquesta conjuntura, tanmateix, no frena el flux de l'emigració marroquina, ja que la situació del propi país és clarament pitjor. A principis dels anys 90 el propi govern marroquí xifra en més d'1,8 milions els marroquins residents a l'estranger. El 80% estan establerts a la Comunitat Europea i, d'aquests, la meitat a França i als Països Baixos. Però aquests percentatges començaran a canviar de forma notable en els anys següents amb l'aparició dels nous destins esmentats, entre els quals hi ha Catalunya. Així, només a Catalunya la immigració marroquina va multiplicar-se per cinc entre el 1991 (16.000 persones) i el 2002 (93.296 persones) (Col·lectiu Ioé, 1994; el País, 15 maig del 2002).

Els canvis de destí a Europa, entre ells Espanya, s'observa en els antecedents migratoris dels menors immigrants no acompanyats –recordem entre els quals més del 90% són marroquins): 314 menors tenen només un precedent, 38 dos antecedents, i 5 tres antecedents, la qual cosa vol dir 405 antecedents sobre 357 menors; i 207 d'aquests parents són a Espanya, el 68,11% de forma regular, i el 31,88% de forma irregular (Centre d'Estudis Jurídics 2003). En la gràfica següent es pot observar la distribució per països d'aquests 405 antecedents migratoris. Primer hi apareix Espanya, de forma destacada, en segon lloc hi ha Itàlia, un altre país d'immigració recent; i després els països de més tradició migratòria: França, Bèlgica, Alemanya i Holanda:

Font: Centre d'Estudis Jurídics (2003, doc.1). Elaboració pròpia

Encara que no hem tingut accés a cap estudi que ho demostrï, podem suposar que la majoria de la població emigrada marroquina procedeix dels barris més demiprits de les ciutats grans i mitjanes. Els mateixos barris d'on provenen els menors Harraga. No ens ha de sobtar, doncs, que els menors vulguin emigrar, ja que molts dels seus familiars i coneguts en aquests barris ho han fet abans. A més, la valoració de l'emigrant és elevada en la societat marroquina i un signe de prestigi familiar. I per tant, és lògic que molts menors vulguin imitar als seus referents adults en l'aventura de l'emigració cap a Europa.

Segons el Col·lectiu Ióe (1994, 166), a l'origen l'emigrant rural amb destinació a les ciutats o a l'exterior era un emissari de la comunitat camperola; bàsicament tenia com a missió obtenir fons per ajudar a mantenir i reproduir les formes de vida tradicionals. En la pràctica, les seves remeses es van convertir en la font principal de recursos de la cabila, cosa que va originar un canvi de papers: l'emigrant es va convertir de delegat de la comunitat en protagonista i model. La independència econòmica que li va permetre el treball assalariat va reestructurar els seus llaços de dependència comunitaris i el va transformar en agent de dislocació de les estructures productives tradicionals (i afegiria de les estructures familiars tradicionals). En aquest sentit, l'emigració és un element molt destacat del procés de "modernització" de la societat marroquina.

3.2. LES SEVES FAMÍLIES I EL CONTEXT SOCIAL

Hemos venido de un pueblo llamado Chauen, de Chauen a Tánger. Más de 11 años en Tanger. (...) Hemos comprado un terreno y hemos construido esta casa. Al principio era pequeña y después nosotros hemos hecho un poco más grande. (Pare d'A.P)

3.2.1. La composició familiar

La família marroquina tradicional s'ha anat transformant considerablement en aquests últims anys. Segons Amina Bargach (1998, ponència a Barcelona), la societat marroquina es *una societat de composició i no de transició. En ella hi conviuen a la vegada dos sistemes de pensament, hi coexisteixen diversos models sociològics, un tradicional i l'altre modern.* I aquesta coexistència també es viu intensament dins la família, que és el nucli del teixit social.

El model tradicional marroquí es correspon amb una societat patriarcal on la màxima autoritat és la del pare, i l'autoritat familiar està jerarquitzada per les diferents generacions de varons (avi, fill, net, etc.). L'espai de l'home està situat en l'espai públic, mentre que el de la dona s'ubica en l'àmbit privat o domèstic de la llar. La principal funció social de la dona és tenir cura del marit, dels avis i dels fills.

En una societat com la marroquina que pateix una forta crisi econòmica i social, la família acostuma a ser el principal mitjà de supervivència i de cohesió social. No obstant, quan la crisi afecta profundament els membres masculins -com veurem en l'apartat 3.2.4- vertebradors d'aquesta societat patriarcal, com diu Mounia Bennani-Chraïbi (1995,) el sistema de les normes heretades comença a esquerdar-se. Llavors, quan la família ja no pot garantir la supervivència

física, psicològica i econòmica dels seus membres, és a dir, acomplir la seva funció tradicional, la seva estabilitat es trenca.

Aquesta crisi de la família tradicional marroquina genera diferents transformacions i nous rols entre els seus membres, sobretot entre les mares. De tal manera que alguns elements de la família tradicional coexisteixen amb els de la família moderna mentre es produeix aquest procés de transformació:

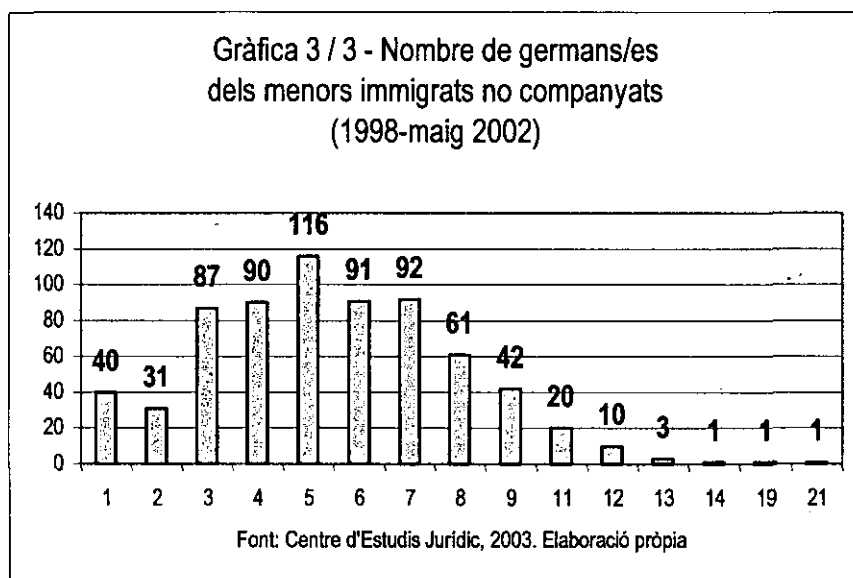
- a) **Coexistència d'elements de la família extensa i de la família nuclear.** *L'èxode rural, la urbanització i la industrialització van constituir els principals factors de desestructuració de la família extensa i de la xarxa familiar. Aquesta descomposició no es tradueix només en el pas de la família extensa a la nuclear, sinó també en l'inestabilitat, especialment de la parella* (Aïcha Berlardi, 1991, 15). Les famílies dels menors Harraga solen ser nuclears, és a dir, que en la residència familiar només hi conviuen el pare i els fills, no per cap mimetisme dels països occidentals, sinó perquè en la majoria dels casos el pare va emigrar sol o amb la seva dona a la ciutat, i potser amb algun fill petit, allunyant-se de la resta de membres de la seva família extensa. De 779 menors immigrants no acompanyats -90% marroquins- dels quals es va obtenir aquesta dada, el 68,03% (530 menors) tenien una família nuclear, i només el 6,93% (54 menors) la tenien extensa (Centre d'Estudis Jurídics, 2003). Normalment els avis van quedar-se al nucli rural i no va ser fins més tard, i només en alguns casos, que van emigrar a la ciutat. En alguns casos, aquesta família nuclear està composta per la mare sola amb els fills, perquè el pare ha mort, l'ha repudiada o s'ha divorciat. Correspon al 10,91% de la mostra anterior. En canvi, la família composta pel pare sol amb els fills és molt poc freqüent. (Centre d'Estudis Jurídics, 2003, document I, 8)

No obstant, encara en els barris de les ciutats marroquines hi trobem la coexistència d'elements de la família tradicional i de la família extensa (al districte de Beni Makada les famílies tenen 5,6 membres, i al districte de l'antiga Medina 4,5). Així, per exemple, podem trobar que els fills grans ja aparellats i amb fills s'hagin mantingut al nucli familiar per la dificultat de trobar habitatge. De fet, sobre 608 menors immigrants no acompanyats -dels quals més d'un 90% són marroquins- que van aportar aquesta informació, gairebé la meitat (49,5%) deien viure en un nucli familiar de 5 a 8 membres, el 20,72% amb 1 a 4 membres, el 20,06% amb 9 a 12 membres, el 4,11% amb 13 a 16 membres, i un 0,6% amb més de 18 membres. (Centre d'Estudis Jurídics, 2003, document I, 9)

- b) **Disminució del nombre de fills.** Hi ha grans diferències entre les zones rurals, les ciutats (grans i mitjanes), i els barris perifèrics d'aquestes ciutats. A tot el Marroc al 1965 el nombre de fills per dona estava situat entorn als 7; al 1977 havia disminuït a 5,8; al 1982 arribava ja a 4,23; i a l'últim cens de 1994 la mitjana era de 3,69. No obstant, aquestes dades són molt diferents segons els nuclis d'urbanització. Així, mentre que al 1990 la mitjana seguia essent de 7 fills en el medi rural, baixava fins a 4,8 en les ciutats mitjanes (el cas de Tànger) i fins a 3,8 en les grans ciutats. Al 1994, les xifres oscil·laven entre 3,21 fills en el medi urbà i 4,23 en el medi rural (López García, 2000).

Malgrat aquesta disminució general en el nombre de fills, en els barris perifèrics de les ciutats mitjanes i grans els índex de natalitat s'aproximen més als de les zones rurals que als de les zones urbanes. Per exemple, en el districte municipal de Beni Makada a Tànger

l'índex de natalitat és de 3,95 enfront al 2,20 del districte de Tànger-Medina. De la mateixa manera, els menors de 15 anys suposen el 43,03% de la població de Beni Makada, enfront d'un 28,36% a Tànger-Medina (Darna, 2000). Normalment les famílies dels menors immigrants segueixen aquests índexs, ja que les seves mares tenen entre 3 i 8 fills. La gràfica següent ens mostra el nombre de germans que tenien 686 menors immigrants no acompanyats, dels quals el 90% eren marroquins, estudiats pel Centre d'Estudis Jurídics (2003, document I, 9):

Tenir menys de 3 fills no és gaire habitual, com veiem (10,3%), i quan es dona es per la malaltia o la mort d'algun dels dos pares. En el cas de mort de la mare, el pare acostuma a tornar-se a casar, encara que sigui d'edat avançada; mentre que no passa el mateix si qui ha mort és el pare com hem vist en l'apartat anterior. El nombre de fills més comú és de 3 a 7 (69,38%), i si hi afegim les famílies fins a 8 fills, suposen el 78,27%. En canvi, més de vuit fills no és gens habitual, i quan es dona acostuma a tractar-se de pares força grans on el menor immigrant és un dels últims fills.

Tengo tres hermanos, una de 12, otra de 9 y otra de 4. (...) Mi padre esta enfermo, hace 11 años no trabaja. (M.R.)

Yo tengo dos hermano. Yo mayor, otro 11 años, otra 9 años. (...) Padre muerto hace 7 años. (K.C.)

Total 10 hermanos. (...) Yo pequeño. (...) Padre unos 60 años y madre grande también, no sé años. (H.B)

El més comú és que el menor immigrant no acompanyats sigui dels germans més grans, i en aquest cas la responsabilitat d'ajudar econòmicament la família juga un paper clau. Segons el Centre d'Estudis Jurídics (2003, document I, 9)), sobre una mostra de 623 menors el 62,11% eren un dels tres primers germans. Hem de tenir en compte que és possible que el primer o el segon germà siguin de gènere femení i, per tant, el primer fill

masculí és el qui té la responsabilitat. També és possible que algun altre germà més gran hagi emigrat abans i, per tant, la responsabilitat recau sobre el següent noi més gran.

El menor immigrant no acompanyat només és el quart i cinquè germà en un 21,18% dels casos, i del 6è al 11è germà en un 16,69% dels casos. En el treball de camp realitzat hem observat que quan els petits *Harraga* són els germans més petits els pares són força grans, i ja no mantenen la mateixa disciplina amb ells que amb els fills més grans.

- c) **Millora del nivell d'instrucció femenina.** Els índexs de fecunditat no només canvien segons l'origen rural o urbà de la família, sinó també segons el nivell d'instrucció de la mare. Al Marroc el 1990 aquest índex era de 4,38 fills en les dones analfabetes, de 2,42 fills en les dones amb instrucció primària, i de 2,2 fills en les dones amb instrucció secundària. En el cens de 1994 les diferències són encara més grans en el cas de les dones de 45 a 49 anys: 6,7 fills en les dones analfabetes, 4,9 en les que han cursat estudis primaris, 3,4 en les que han cursat estudis secundaris, i 2,5 si tenen estudis superiors (López García, 2000).

Avui el nivell general d'instrucció de les dones marroquines segueix essent molt baix. Segons els cens de 1994, el 67% de les dones són analfabetes, arribant fins al 89% en el món rural enfront al 49% en el medi urbà. La taxa d'escolarització de la població de vuit a tretze anys només és del 51,7% entre les nenes, i al medi rural aquesta xifra baixa fins a un 26,6% per un 80,4% al medi urbà. Al districte de Beni Makada, en canvi, la taxa és d'un 66,48%, enfront del 84,22% del centre de Tànger. Veient aquestes diferències en el nivell d'instrucció femenina segons els medis, podem també entendre millor les importants diferències de fecunditat que hi ha entre aquests medis. D'altra banda, la major part de les mares dels menors *Harraga* són analfabetes, ja que provenen del medi rural, i això explica en part el nivell de fecunditat que hem exposat.

- d) **Endarreriment de l'edat de matrimoni de les dones.** Aquest factor, molt lligat a l'anterior, també suposa una transformació important. Mentre que al 1960 l'edat mitja de matrimoni de les dones era de 17,5 anys, al 1994 s'havia endarrerit als 25,8 anys. En canvi, l'edat de matrimoni dels homes és molt variada, ja que mentre que el primer matrimoni el contreuen quan encara són molt joves, degut al divorci o a la mort de la dona també contrauen matrimoni en edats molt avançades, com hem esmentat anteriorment. L'edat de matrimoni de les mares dels menors *Harraga* s'apropa més a la primera, ja que es van casar entre 1960 i 1980.

Tengo 36 años y 7 hijos: 2 chicas y 5 chicos. Tengo una hija de 17 años y M. (el menor immigrant) tiene 16, otro de 15, dos de 12, de 5 y el pequeño de 3. (Mare de M.L)

- e) **La incorporació de la dona al món laboral.** Aquesta incorporació, forçada per la precarietat de l'economia familiar, entra en conflicte amb el sistema de la família tradicional i accelera moltes altres transformacions en el nucli familiar. Tractem a fons aquest punt més endavant en parlar de la situació laboral de les mares marroquines en la economia familiar.

3.2.2. L' habitatge

Temsamani Khallouki (1983), en la seva tesi doctoral sobre el procés d'urbanització de Tànger, estableix la següent classificació dels principals tipus d'habitatges de la ciutat:

- **Medina:** és l'habitatge tradicional, el qual es caracteritza per un repartiment interior molt individualitzat. Aquest tipus d'habitatge va conèixer una forta densificació amb l'arribada a la ciutat del nous migrants procedents del camp.
- **Nova Medina:** és posterior a l'època de formació de la Medina i contemporani de la ciutat europea. També se l'anomena "neo tradicional" o tradicional renovat, i conté els principals equipaments domèstics. S'hi allotgen famílies amb una llarga tradició de residència a la ciutat.
- **Habitatge post-equipat:** és posterior de l'anterior (Nova Medina) i sense relació amb la ciutat europea. És l'habitatge construït per les primeres onades migratòries després de la independència. Es tracta d'habitatges amb un equipament precari i amb façanes sovint inacabades. El barri *Plaza Toros*³³, situat al sud-est de la ciutat, a la carretera de Tetuan, és molt representatiu d'aquest tipus d'habitatge.
- **Habitatge pre-equipat:** És el més nombrós de la perifèria urbana, en bona part promogut per la política governamental d'habitatge. Anomenat també "parcel·la econòmica", va substituir a partir de finals dels anys 60 l'habitatge post-equipat. Hi viuen persones que pertanyen a la classe mitja. Predomina en dos barris molt representatius: *Jiran*³⁴ i *Al Boughaz*³⁵.
- **Habitatge espontani d'obra:** també anomenat habitatge clandestí. És el més nombrós després de l'anterior. Va aparèixer a partir de 1972 a l'entorn de la ciutat urbanitzada com a resultat de l'emigració rural. Ocupa un espai de forma il·legal i el seu equipament és molt precari. N'hi ha de dos tipus: un d'aparegut sobre barris ja existents, com *Bendibane* (que era un petit poblat àrab de cabanes fins a finals dels anys 60 –veure foto 3/1 al final del capítol–); i l'altre aparegut sobre un espai verge (no habitat fins al moment) de forma brusca i amb un desenvolupament molt ràpid, com seria el cas d'*Aouda*.
- **Habitatge espontani de barraca (*bidonville*):** apareix ja en l'època de formació de la ciutat europea. Aquest habitatge coneix profundes mutacions al llarg dels anys, tant per la reconversió d'alguns en habitatges d'obra, com per la intervenció de l'estat per reabsorbir aquests nuclis. Un exemple de barri "bidonville" era *Ard Dawla* l'any 1983.
- **Habitatge reconvertit:** és aquell fruit de l'absorció de nuclis de barraques, els habitants de les quals són traslladats a nous nuclis d'habitatges de promoció social de l'estat. *Rgaia* és un bon exemple de barri on hi trobem habitatges reconvertits.

³³ El seu nom prové de la plaça de toros de l'època del Protectorat que hi ha a prop.

³⁴ Aquest barri porta el nom del seu promotor i es va formar a principis dels anys 70. Després de la seva creació a mans de la iniciativa privada, posteriorment ha estat desenvolupat per la política d'habitatge governamental.

³⁵ Aquest barri nasqué com a resultat del primer pla d'habitatge governamental de 1974.

Les principals deficiències dels barris tenen a veure amb la gestió de la ciutat, com el transport públic, l'enllumenat o el clavegueram. Principalment és el nivell econòmic dels habitants del barri i l'antiguitat de la implantació el que determina els equipaments i serveis de què disposa. Els barris d'habitatges espontanis es caracteritzen, almenys durant els primers anys, per la carència absoluta de serveis. Així mentre Bendibane, més antic, disposa d'una artèria urbana tant de comerços com d'equipaments, Aouda, un barri molt més recent, es diferencia per l'absència total d'infraestructures. Tanmateix a Bendibane, a Bir Xiffa, i molts altres barris de la perifèria, llevat d'algunes artèries principals asfaltades, encara avui la majoria dels carrers són sense asfaltar com podem observar en la foto 3 / 3 en l'annex del final del capítol.

Però les diferències són molt més importants si distingim entre habitatges legals i il·legals, els quals no acostumen a tenir ni aigua corrent ni llum elèctrica. A Tànger només acostumen a tenir permís municipal aquells habitatges dotats d'equipaments i que es troben en zones amb infraestructures públiques: vies asfaltades, enllumenat públic, clavegueram, etc. Al districte de Beni Makada, d'on provenen la majoria dels menors *Harraga*, l'any 1994 només tenien llum elèctrica un 41,5% dels habitatges, enfront del 87,23% del districte de Tànger-Medina. En el cas de l'aigua corrent, el 58,5% enfront del 78,95 de Tànger-Medina (CPV 1994, a Darna, 2000). En aquest sentit, sobre 272 menors immigrants no acompanyats estudiats, majoritàriament marroquins, el 30,89% va declarar no tenir corrent elèctric; sobre 270, el 32,59% va declarar no tenir aigua corrent; sobre 240, el 30,41% va dir no tenir WC; si sobre 215, només el 13,95% tenien rentadora (Centre d'Estudis Jurídics, 2003, document I, 11-12).

Tenint en compte que els menors *Harraga* principalment provenen del districte de Beni Makada, i més especialment de certs barris, els tipus d'habitatges més probables de les seves famílies són el Pre-equipat i els Espontanis (d'obra i barraques), veure foto 3/2 a l'annex final del capítol. Segons un cens realitzat al 1997 per l'"Agència Nacional de lluita contra l'habitatge insalubre", els habitatges clandestins a Tànger ocupaven 160 hectàrees i acollien una població aproximada de 107.000 habitants. Sembla que aquest tipus d'assentaments han trobat al districte de Beni Makada la seva expressió plena, ja siguin construïts d'obra o en forma de barraques (Darna, 2000). Tanmateix, malgrat el que podríem imaginar, no hem trobat cap indici que els menors *Harraga* provinquin dels habitatges més deprimits, és a dir, de les barraques³⁶. De fet, els habitatges visitats en el transcurs de les entrevistes realitzades a famílies dels petits *Harraga* durant el meu treball de camp al Marroc van corroborar aquesta hipòtesi. Totes vivien en construccions d'obra i amb un ventall de benestar força heterogeni, com veurem a continuació.

Una altra característica important dels habitatges de la perifèria de Tànger es que més de la meitat són de propietat, enfront d'un percentatge molt inferior en la ciutat moderna i en el centre, a la Medina. Al 1994 al districte de Beni Makada el 60,58% de les famílies eren propietàries del seu habitatge, enfront el 37,26 al districte de Tànger-Medina. Al barri de Ben Dibane l'any 1981 el percentatge era del 68%. En aquest sentit, de 295 menors immigrants no acompanyats –

³⁶ El 35,4% dels *nens de carrer* de Tànger, és a dir, que fan del carrer el seu habitat natural, declaren viure en assentaments de barraques. No obstant, com afirma l'associació Darna (2000), en el llenguatge dels menors és possible que també es refereixin a d'altres tipus d'habitatge. Però la qüestió és que si només un percentatge molt petit dels menors *Harraga* són *nens de carrer* a Tànger –com veurem a l'apartat 3.1.5.–, podem suposar que el percentatge dels que viuen en barraques és encara molt més reduït. Mercedes Jiménez (2002) ens indica en les diferents converses sobre aquest tema, que en la seva investigació ha trobat algun menor que vivia en aquestes condicions, però que eren casos bastant aïllats.

majoritàriament marroquins- que van facilitar aquesta dada, el 56,94% (168) indicaven que l'habitatge era de propietat, mentre que el 43,05% indicaven el contrari (Centre d'Estudis Jurídics, 2003, document I, 11).

Normalment els caps de família que van emigrar a la ciutat es van ocupar prioritàriament de resoldre el problema de l'habitatge. Molts d'ells havien venut terres i propietats al seu poble per adquirir una parcel·la de terreny als barris de Tànger. Sobre aquests terrenys hi van construir una o dues habitacions, bé amb materials d'obra, bé amb materials de recuperació (plaques d'alumini, fustes, plàstics durs, etc.).

La construcció de l'habitatge era tradicionalment una qüestió familiar, i després de solidaritat dels veïns. La família realitzava tot el projecte des de la seva concepció fins a l'execució, en absència de la capacitat d'endeutament només en mans de les classes més afortunades. L'autoconstrucció s'adaptava a les disponibilitats financeres de la trajectòria econòmica de les famílies, i utilitzava un potencial humà que facilitava la ràpida urbanització dels barris. La transformació del primer habitatge precari en un habitatge d'obra o l'ampliació posterior s'anaven fent en funció de la disponibilitat financera. Als barris més populars i pobres (Bendibane, Aouda, Bir Chiffa, eni Makada Kédima, etc.) alguns van llogar part del terreny o de la casa a un altre migrant que havia pogut comprar el terreny o fer-se una primera casa. Aquesta aportació al propietari suposava una gran ajuda per a la seva supervivència, després que havia esgotat tots els seus estalvis. Aquesta fórmula també és utilitzada en els *bidonville*, malgrat que en aquests barris moltes vegades s'ocupava només el terreny i fins molt més endavant no s'hi construïa un habitatge d'obra.

Temsamani Khallouki (1983, 114), afirma que *aquesta voluntat d'accedir a la propietat es fa, principalment en la primera fase, en detriment de les bones condicions d'habitatge. El tamany de l'habitatge és reduït, en un estricte mínim, ja que la prioritat era assegurar-se un sostre i iniciar una primera fase d'integració als nous espais. S'entén llavors, sobretot amb les famílies tan nombroses que trobem aquí, que les condicions d'ocupació siguin desastroses*. En aquests barris perifèrics, i com exemple a Bendibane, hi trobem tot un mosaic d'adaptacions en el mateix espai segons els diferents estadis d'evolució de l'habitatge, reproduint en certa manera les segregacions espacials que caracteritzen les noves ciutats.. Així, hi trobem una jerarquització de zones d'habitatge de nord a sud. Al voltant del nucli inicial del barri els habitatges són d'obra, i com més descendim cap al sud augmenta la precarietat constructiva. Podem passar de construccions d'obra, a barraques en procés de transformació, fins a zones del tipus *bidonville*.

Actualment en els barris amb construccions d'obra hi trobem cases d'una sola planta; cases de dues plantes, on sovint la planta baixa serveix de comerç familiar o de taller (mecànic, fusteria, etc.); i cases que tenen llogades una o dues habitacions. No obstant, al districte de Beni Makada un 63,06% de les famílies viuen encara en tan sols una o dues habitacions de compra o de lloguer, mentre que a Tànger-Médina el percentatge és del 44,88% (veure fotos 3/4, i 3/5 a l'annex del final del capítol).

El missatge de les famílies de menors Harraga visitades a Tànger que vivien en habitatges de doble planta (potser amb una de les dues plantes llogada) era que aquelles construccions eren el fruit de molts anys de sacrifici i de treball. En aquests casos es tractava de famílies en situació

precària degut a l'atur o a la malaltia del pare, que sobreviuen gràcies a la feina dels fills i filles més grans i on el menor Harraga acostumava a ser un dels fills més petits.

Altres famílies de petits Harraga que vam visitar no havien progressat tant, i seguien vivint de lloguer en una o dues habitacions, sovint sense aigua ni llum (veure fotos 3/6 i 3/7 al final del capítol). Els preus dels lloguers solen ser d'entre 800 i 2.000 Dh (72 i 180)³⁷. No obstant, com veurem a continuació, en aquests barris per llogar només una o dues habitacions es poden arribar a pagar entre 200 i 800 Dh (18 i 72).

Normalment les famílies d'aquests habitatges tenien fills petits que encara no estaven en edat de treballar, i llavors eren els fills més grans, de 12 o 13 anys, els qui treballaven per ajudar la família. Els menors Harraga procedents d'aquestes famílies acostumaven a ser, per tant, els germans més grans.

Pago el alquiler 200 Dh (18), llevo mucho tiempo en la misma casa, tengo una habitación (dona amb 6 fills i el marit malalt mental) porque la casa esta compartida con cuatro vecinos y no tenemos ni agua ni luz. (...) Algunos vecinos tienen agua (...) La fuente esta muy lejos. (Mare de Y.S)

3.2.3 L'economia i el treball

En 1999 la taxa d'activitat del Marroc era del 54,4%, però amb una diferència molt important entre homes (79,3%) i dones (30,3%), malgrat que per a les segones en les últimes dècades la situació ha canviat bastant (del 8 % en 1971 a l'11,6% en 1982) (Belardi, 1991).

A Tànger, no obstant, aquesta taxa és molt més baixa que la del conjunt del país, amb un 35,8% de població activa, un 53,8% entre els homes i un 18,2% entre les dones (Abdelkader, K.; a Alos, R., 2000). No sabem si aquesta taxa d'activitat és encara més baixa als barris perifèrics de la ciutat, ja que és molt difícil l'obtenció d'aquestes dades: *l'estudi de les activitats i dels nouvinguts als barris clandestins suposa problemes a diferents nivells. La recollida d'informació sobre aquests dos sectors es normalment difícil. (...) Els resultats bruts porten moltes vegades a equivocacions. Així, s'obtenen taxes d'activitat moltes vegades massa elevades, però llavors els elements que la componen han ser manipulats amb precaució, perquè les fronteres entre activitat i inactivitat son molt permeables. De la mateixa manera les franges de població entre classes actives i inactives són en moltes ocasions teòriques. En el cas de Bendibane (i d'altres barris perifèrics) la població activa és superior a la mitja de la ciutat* (Temsamani Khallouki 1983). Mentre que l'activitat era en 1981 exclusivament formada per homes i entre les noies només la franja de 7 a 14 anys es podia tenir en compte (ja que quan arribaven a la pubertat o s'apropaven a l'edat del matrimoni deixaven de treballar), a partir de la dècada dels noranta -amb la crisi econòmica i l'atur dels homes- l'activitat femenina començarà a resultar significativa per al sosteniment de moltes famílies.

La distribució de la població activa per sectors d'activitat econòmica mostra encara el Marroc com un país agrari amb predomini del sector primari, malgrat haver minvat considerablement des

³⁷ 1 Euro = 11,1 Dirhams (8/7/2003)

de la independència (un 74% en 1960, un 65% en 1971 i un 57% en 1982). Al 1999, aquest sector anomenat Agricultura, Bosc i Pesca encara ocupava un 47,8% de la població activa, malgrat que la major part de la població activa ja es concentrava a les ciutats (Abdelkader, K.; a Alos, R., 2000). Segons alguns autors, aquesta dada no ha d'estranyar en la mesura que l'oferta de feina en el medi rural està molt poc diversificada. (Darna, 2000). Seguien els serveis amb un 32,4%, la indústria amb 13,8%, i la construcció amb un 6 %. Per regions aquests percentatges difereixen força. A Tànger, la població ocupada en el primer sector és molt baixa, mentre que és la indústria el sector més important³⁸. Actualment la Wilaya de Tànger concentra un 63% de les indústries de la regió i un 72% dels llocs de treball estables, dels quals el 75% són en la indústria tèxtil. La contribució de la indústria tèxtil en matèria d'ocupació industrial ha passat del 29% en 1986 al 39% en 1998. L'ocupació en aquest sector s'ha duplicat entre 1986 i 1990, i s'ha triplicat entre 1986 i 1998, i contribueix en més del 60% de l'ocupació industrial femenina a Tànger (SETEM, 2001).

El sector artesanal també té força pes a Tànger, ocupant a més de 4.000 persones, principalment en la fabricació de catifes on la mà d'obra també es bàsicament femenina (Darna 2000). Segons el geògraf Tamsamani Khallouki (1983), els tallers de catifes eren el principal sector amb treballadors menors de 15 anys. Així, en el cas de Bendibane un 62,5% dels treballadors d'aquests tallers serien menors de 15 anys, mentre que en el conjunt del barri els menors de 15 anys suposarien el 20% de la població activa ocupada. No obstant, el treball dels menors és difícil de xifrar ja que està situat dins de l'economia informal.

Per últim, el sector serveis està principalment marcat pel comerç i pel fenomen del turisme. Tanmateix, aquest últim no ha sofert una evolució regular, sinó que després d'un moment de desenvolupament posterior a la independència ha sofert èpoques de recessió i d'estancament degut a una gestió deficient.

Però si la taxa d'activitat és representativa de la situació econòmica del país, no ho és menys la taxa de d'atur. El Marroc ha passat en pocs anys a tenir l'índex més alt d'atur dels països del Magrib, amb un 20,1% de la població activa a l'atur, sobretot a les ciutats. Si entre 1990 i 1997 la mitjana anual de llocs de treball crets fou de 120.000, en els últims dos anys no s'han superat els 85.000. I entre els aturats, el 83% tenen entre 15 i 34 anys. (López García, 2000). Molts dels pares dels menors *Harraga* es troben en aquesta situació d'atur o treballen dins de l'economia informal, a l'igual que les mares.

El salari mínim legal per dia en el 2001 era de 70,16 Dh (6,3) i per hora de 8,77 Dh (0,79). Així un obrer treballant 48 hores setmanals guanyaria uns 1.500 Dh mensuals (135) (PPLCP i PNUD, 2001). Tanmateix el salari mínim legal només té certa incidència en el sector industrial, mentre que en té ben poca en aquells sectors on predomina l'economia informal (comerç, artesanía, agricultura, etc.). A continuació desglossem les principals fonts d'ingressos de les famílies:

³⁸ Aquest canvi es va produir en part per la política estatal, com resposta a la situació de crisi econòmica que patia la ciutat en les últimes dècades del període internacional. Així, es van construir dues zones industrials, la del port (indústries relacionades amb el sector d'aduanes) i la de la carretera de Tetuan. (Darna, 2000)

a) Dels pares i germans

Creiem que les següents dades d'un estudi realitzat a Bendibane el 1983 coincideixen força amb la descripció dels barris aportada pels menors *Harraga*, malgrat els anys transcorreguts. També podem extrapolar aquestes dades al conjunt dels barris perifèrics de Tànger, excepte en el cas dels tallers de catifes que es concentraven només a Bendibane i barris adjacents³⁹.

Taula 3 / 8 - Població activa del barri de Bendibane (1983)

Artisans	Obrers	Comerç	Funcionaris	Serveis	Treb.temp.	Catifes	Altres	Total
22,7%	19,1%	6,4%	4,5%	5,5%	10,0%	29,1%	2,7%	100%

Font: Tamsamani Khallouki, 1983, pàg 258.

La majoria de pares dels menors immigrants treballen en activitats no qualificades definides dins de les categories d'artesans, obrers, comerciants i serveis, i gairebé sempre dins de l'economia informal, amb la inseguretat i precarietat de tot tipus que això comporta; tanmateix aquestes activitats que en el nostre context cultural serien considerades no qualificades, en el context marroquí (i en conseqüència per als menors) són activitats qualificades. En el treball de camp que hem realitzat no hem trobat cap familiar que treballés en els tallers de tapissos i catifes, malgrat ser un important sector d'ocupació de certs barris com Bendibane, però en canvi hem trobat molts pares que s'engloben en les activitats artesanals. No obstant, aquesta categoria es refereix no només a aquella persona que realitza obres d'artesanía fetes a mà amb pretensions artístiques i amb repetició de peces (Diccionari Enciclopèdia Catalana, 1985), sinó que en un sentit molt més ampli inclou altres professions autònomes manuals com paletes, fusters, electricistes, mecànics, etc. Aquest sector té gran importància en l'economia marroquina, sobretot a les ciutats, ocupant un 13% de la població activa (Laraqui, Caubet i altres; a Laraqui, Mounassif, Zahraoui, 1999). Quan el treball és per compte propi a les famílies hi treballen gairebé tots els membres masculins, amb el risc que això comporta en cas de crisi.

Padre paleta. (...) es dueño taller de construcción. Trabaja con mis hermanos. (H.B)

Dos hermanos paleta trabajan con padre, uno carpintero, dos en la escuela y dos no trabajan [estan a l'atur]. (H.B)

Trabaja en Marruecos, en la luz, electricista, como yo y hermano carpintería, madera (A.T.)

En el sector de la indústria, sobretot tèxtil, són principalment germans i germanes dels menors *Harraga* els qui hi treballen com a obrers. L'obrer és la persona que executa en un taller o fàbrica operacions que no requereixen el coneixement de l'ofici, però sí un període de pràctiques i d'adaptació (Diccionari enciclopèdia Catalana, 1985), i pot ser qualificat o no qualificat. La segona opció no ve donada per un títol acadèmic sinó per l'aprenentatge de la feina durant els anys. En el cas dels tallers i fàbriques tèxtils, pocs homes adults treballen en feines poc qualificades: si són tallers informals els membres masculins solen dirigir el taller, i si és una fàbrica dins de la

³⁹ Com Ard Dawla i Rgaia, amb un 10,4% i 27,1% respectivament, aquest últim més proper a Bendibane. (Tamsamani Khallouki, 1983)

economia formal solen ser encarregats, llevat que estiguin dins de la categoria d'aprenent i per tant siguin molt joves. Aquest perfil no correspon al dels pares dels menors Harraga, però sí al dels germans i germanes que s'han incorporat en aquest sector ascendent en els últims anys:

Mis Hermanos grandes trabajan en ropa, hermanos i hermanas, en maquina. No misma fábrica. (N.A.)

Però no hem trobat pares empleats en fàbriques tèxtils ni amb cap altre tipus de fàbrica. Tot i que caldria contrastar-ho amb una mostra més gran de famílies, creiem que pocs dels pares dels menors Harraga no tenen feina dins de l'economia formal com la indústria o el funcionariat, sinó majoritàriament dins del sector informal.

En quant al comerç, sí que hi ha força menors Harraga que ens han parlat que aquesta era la principal ocupació dels seus pares, i inclouria tota una sèrie de petits oficis que es caracteritzen per la seva informalitat i pel contraban de productes de subsistència. Principalment són botiguers (d'alimentació, de roba...) i comerciants ambulants (siguin de productes de primera necessitat – roba, menjar, estris de cuina, etc.-, o bé de productes subalterns –cigarretes, mocadors, etc.-):

Padre tenia un estanco suyo. (K.C.)

Padre y amigo tienen tienda de música, una tienda de cintas. (M.B.)

Mi padre negocio de ropa y así vende (M.A)

Mi marido hace tres días que ha encontrado trabajo en el mercado como mozo. (Mare M.L.)

Com hem esmentat, l'activitat del comerç il·legal amb Europa també és dona en algunes de les famílies dels petits Harraga:

Mi padre era pescador cuando yo pequeño. Después traficar cosas de Tánger a Ceuta. (...) De Tánger, Tetúan a Ceuta y de Ceuta. (...) Teles y videos. (M.R.)

Vende ropa, en una tienda, ropa más europea, vaqueros (...) y contrabando de Ceuta. (A.M.)

Padre poco dinero y después él mucho dinero. (...) Yo no quiero familia, muchos problemas. Familia padre trabajos malos, chocolate, coca, vende. A mi no me gusta padre y tíos. (...) Tíos lejos, Holanda y padre también. (...) Padre, después a Marruecos muchos problemas (...) Policía de Holanda fuera de Holanda a Marruecos (...) Madre bien. (N.A.)

Dins del sector serveis, la majoria dels membres masculins que hem trobat treballen en l'àmbit turístic com a cambrers, cuiners i, fins i tot, músics (poc habitual per la qualificació que requereix):

Mi padre trabaja siempre por la noche. (...) Camarero (...) En una cafetería en el centro, en un bar. Siempre por la noche. (...) Hace más de 10 años o 14 años que está trabajando por la noche de lunes a sábado. (A.G)

Trabaja en la música. (...) Canta y violín. El verano, por las fiestas, allí para España. (...) Porque hay un grupo que él canta (...) Música orquesta, igual aquí tu canta Camela, eso igual allí. (M.B)⁴⁰

Per últim trobem un gruix molt important de pares que estan a l'atur (formant part d'aquest 20,1% de la població activa aturada), sigui perquè no troben feina, perquè estan malalts o perquè estan jubilats. En cap cas no perceben un subsidi, pensió o similar. I aquest és, en aquests casos, un dels motius que expliquen la incorporació forçosa de la dona al mercat laboral en contra del sistema tradicional. Trobem força pares i mares dels menors immigrants en aquesta situació:

Su padre esta enfermo y trabajo no hay en primer lugar, se puede trabajar un día, y pasa un mes sin ver ni blanca, llega la fiesta y no sabemos como arreglamos si quieres que te diga la verdad. (Mare d'A.H)

No tiene nada, estaba trabajando en la construcción y después de estar operado 4 veces ahora no puede trabajar en oficios duros. (Mare de M.L.)

Porque trabajaba de guardia noche en una empresa y tenia mal de los demonios (fantasma o jini) (...) esta enfermo mentalmente, casi no viene a casa (...) vive en la calle (Mare d'Y.S.)

b) De les mares i germanes

Cada vegada hi ha més dones que treballen al Marroc (un 30,3% a tot el país, i un 18,2% a Tànger l'any 1999), sigui per necessitat o per lliure elecció. Les raons que porten les dones a treballar són múltiples i canvien en funció de la pertinença de classe. Pels quadres superiors, les causes essencials són d'ordre personal (78,3%) i per les classes més baixes per raons econòmiques (85,7%), mentre que els quadres mitjos oscil·len entre les dues tendències (...) La importància dels motius econòmics per les classes més baixes troba la seva explicació en el nivell de vida elevat, els alts preus dels lloguers, la salut, el menjar i l'educació dels fills (Aïcha Belardi, 1991, 94). També hi inclouríem la precarietat de l'ocupació masculina o l'atur, i el baixíssim nivell salarial. A més, malgrat que hi ha hagut millores en l'accés de la dona al treball i en la seva qualificació, la seva retribució està per sota del nivell salarial dels homes, fins i tot en algunes activitats en un 50% menys (López García, 2000). Quan més baixem en l'escala socioeconòmica i laboral més hi trobem aquestes diferències, especialment en el sector informal.

L'estudi de la mateixa autora sobre el treball de les dones mostra que el 83,6% de les dones entrevistades afirmaven que la feina havia aportat certes transformacions en la seva vida. El 70% consideraven que aquestes transformacions havien estat positives. Però quant més descendim en la jerarquia socioprofessional la valoració negativa creixia. Això té a veure amb l'acumulació de tasques: les tasques domèstiques i de cura dels fills, a més del treball fora de casa. Les mares dels menors Harraga s'inclourien en aquest grup de dones que viuen la feina més aviat com una càrrega negativa. No obstant, el mateix estudi mostra com en vint anys hi havia hagut un canvi significatiu:

⁴⁰ El perfil del menor immigrant és en aquest cas el d'un noi que ha anat a l'escola fins als 17 anys, molt instruït, fins i tot en música i que toca el violí, igual que el seu pare.

- a. Disminueix la població femenina activa més gran de 50 anys
- b. Baixa la taxa de fecunditat entre les dones amb activitat laboral, i el nombre de dones actives casades i amb nens baixa a mesura que augmenten els fills.
- c. Es retarda l'edat del matrimoni entre les noies joves actives

En general, les mares i germanes dels menors immigrants compleixen aquestes premisses. Les mares de més de 50 anys no treballen, sigui perquè no han treballat mai i s'han ocupat de la cura de l'home i dels fills; sigui perquè els fills són grans i ja treballen. Només treballen en aquells casos de més necessitat: marit malalt o aturat, vídues, separades, etc.:

No, madre no trabaja nunca. (...) Cuida de los niños. (M.B.)

No madre, no trabaja, está en casa. (...) Madre es mayor. (...) No sé, más de 55 años, creo. (A.T.)

Madre no trabaja fuera de casa, trabaja en casa (...) Planchar, preparar comida, niños, etc. (mare de més de 55 anys, amb 10 fills) (H. B.)

Tengo cinco hijos, una niña y cuatro chicos. (...) Llevo treinta años casada con mi marido, entiendes, mi marido esta enfermó, está en la cama, muy enfermo. Yo los mantengo, tengo que correr. (...) ahora gracias a Dios, estamos mejor que antes, el allí (fill a Madrid) nos ayuda un poco y el otro mayor, como trabaja ahora un poco también, porque la verdad antes trabajaba yo sola, yo sola trabajando para cinco personas y con su padre seis, (...) Cuando era joven trabajaba muchísimo, mucho no descansaba ni día ni noche, Ahora gracias a Dios bien, ahora no trabajo tanto, solo trabajo cuatro horas por la tarde nada más (...) Ahora ya han crecido y pueden ayudar, no como antes. (Mare d'A.H, 52 anys)

El matrimoni, i sobretot la fecunditat, tenen un gran impacte sobre l'activitat laboral femenina. A partir dels 30 anys (edat principal de procreació) les dones tenen la tendència a disminuir la seva activitat professional a l'exterior a mesura que el nombre de fills augmenta. No obstant, malgrat seguir mantenint-se aquesta tradició, els canvis en les taxes de fecunditat dels últims anys han fet que moltes dones segueixin en el món laboral. Molts autors apunten que la necessitat de treballar prové de les càrregues familiars (fills, absència de la figura masculina, etc.), mentre que d'altres sostenen que és sobretot l'augment d'instrucció de les dones el que ha permès aquest canvi. Les mares dels menors es mouen en aquest ventall de possibilitats. Normalment, les mares amb més fills, i sobretot petits, no solen treballar, malgrat que la necessitat sigui gran; i les mares que treballen, en canvi, tenen pocs fills:

No, no trabajo porque cuido a los niños pequeños. (36 anys amb 7 fills, el menor immigrant és el fill masculí gran), (Mare de M.L.)

Mi madre nada, trabaja en casa cuidando niños. (No sabem l'edat, té 11 fills, i el menor immigrant és el tercer fill) (M.A.)

Madre trabaja en coser, más 10 o 8 años (...) Mucho tiempo trabajando allí. (aprox. 45 anys amb 4 fills, el menor immigrant és el gran, i el pare està malalt) (M.R.)

Solo trabaja en casa, coser, tiene máquina. (No sabem l'edat de la mare, malgrat que per les edats dels fills no creiem que tingui més de 40 anys. Té 4 fills. El menor immigrant és el fill gran) (A.G.)

Cada vegada hi ha més noies que treballen abans del matrimoni. En la societat tradicional aquestes noies deixaven de treballar quan començaven la pubertat i ja estaven en edat de casar-se (entre els 15 i 19 anys en 1960). Actualment, en canvi, el treball de les filles ajuda considerablement l'economia de la família i, per això, moltes ja no deixen de treballar fins que es casen i tenen fills, i d'altres es mantenen més enllà en la seva vida professional. *L'estudi de l'estructura de la població segons l'edat matrimonial permet no solament de jutjar el fenomen de la nupcialitat i d'analitzar la fecunditat en les dones no solteres, sinó que té també una gran importància com indicador socio-econòmic i de les condicions materials de vida i nivells d'instrucció de la majoria de la població. L'evolució de la proporció de dones solteres entre 1960 i 1882 és una prova convincent dels diferents canvis produïts en la societat marroquina.* (Aïcha Belardi, 1991, 33) Totes les germanes solteres més grans de 15 anys de famílies amb una precària situació econòmica dels menors immigrants que hem conegut, treballaven.

Mi hija que ha salido de la escuela ahora trabaja en una fábrica y ella me ayuda. (17 anys)
(Mare de M.L.)

Trabajo en taller de confección. (...) Ayudo a la familia (18 anys, és el sou més alt que entra a la família) (Germana d'A.P)

La distribució per branques d'activitat també ha evolucionat notablement. La dona urbana que treballa en la indústria ha augmentat considerablement –com ja hem esmentat anteriorment-, sobretot en la indústria de transformació com el tèxtil, la confecció, l'electrònica, la indústria alimentària, etc. Actualment, a la regió de Tànger-Tetúan la producció del sector tèxtil és d'un 30%, el més alt de tot el país i amb un volum d'exportació només per sota de Rabat-Salé-Zaer (64%). Des de fa alguns anys les empreses tèxtils s'han anat expandint i diversificant: empreses europees deslocalitzades, empreses inversores de capital estranger, empreses contractades, empreses subcontractades, tallers informals, etc. Existeix, per tant, una àmplia gama de centres de treball que ofereixen millors o pitjors condicions laborals per a les dones treballadores. En el cas dels tallers tèxtils informals, els quals ofereixen les condicions sociolaborals més precàries i abusives dins del sector, es calcula que en funcionen més de 500 als barris perifèrics de Tànger amb unes 60.000 dones empleades (SETEM, 2001). També, el sector de la indústria alimentària té força incidència.

La presència de la dona dins del sector artesanal segueix essent important, sobretot en aquells oficis tradicionalment ocupats per dones: costura, brodat i fabricació de catifes. La feina de la dona en el sector serveis ha anat augmentant en els últims vint anys (un 6,5% entre 1969 i 1982), sobretot en el servei domèstic, però també en feines d'administració i de comerç.

Els membres femenins de les famílies dels menors *Harraga* treballen principalment en dos sectors: en l'industrial en el tèxtil i en el alimentari-; i en el de serveis, sobretot en el servei domèstic. Mentre que les filles (noies joves solteres i amb un cert nivell d'instrucció) treballen en el sector tèxtil i en l'alimentari, les mares treballen tant en el sector tèxtil i alimentari (mares amb menys de 5 fills) com en el servei domèstic (mares amb més de 5 fills).

En els sector tèxtil, la majoria dels membres femenins de la família treballen en petits tallers del sector informal en les quals les condicions són especialment dures: no hi ha relació contractual; la remuneració és arbitrària, desigual i per sota del salari mínim legal (3Dh/h. (0,27 €) per tallar fils, 7Dh/h. (0,63 €) per cosir, 5Dh/h. (0,45 €) per planxar... enfront dels 8,77 Dh/h. (0,79 €) que

marca la llei); hi ha ínfimes condicions de seguretat i d'higiene (garatges sense ventilació, molt poca llum, etc.); repressió de qualsevol intent de sindicació; treball de nens menors de 12 anys que no cobren més de 3Dh/h. per fer la mateixa feina que els adults; etc. (SETEM, 2001).

Hermana trabajar en ropa (...) en máquina (...) en fábrica (...) pequeña en barrio (...) cuando dejar escuela trabajar en fábrica (Germana de 18 anys de N.A).

Ahora trabaja en fábrica y ella me ayuda (...) 4Dh (0,36 €) a la hora (...) casi un año (filla de 17 anys) (Mare de M.L.)

En el treball de camp realitzat només hem trobat dues de les germanes i una de les mares (amb menys de 4 fills) que treballaven en una empresa del sector formal i, per tant, amb unes condicions més acceptables. Tot i això, també en el sector formal i en les grans empreses tèxtils de Tànger la sindicació és perseguida i és pràcticament nul·la, malgrat que legalment les lleis marroquines l'emparin.

Si, trabaja en coser, en máquina (...) fábrica grande (...) ropa de piel (...) Muchos años trabajando allí, 10 o 8 (...) Tiene papeles, si está enferma. (Mare amb quatre fills de M.R)

Si, trabaja (...) 22 años (...) cose la ropa en máquina (...) en fábrica grande lejos de barrio (...) muchas chicas trabajan (A.T.)

El sector industrial alimentari també ocupa molta mà d'obra femenina, principalment en la zona franca del port de Tànger on hi ha indústries que preparen i congelen gambes fresques. Algunes mares que hi treballen a mesura que passen els anys ho abandonen per la duresa de les condicions de treball, ja que es treballa fins i tot dins de les càmeres frigorífiques.

L'altra activitat principal de les mares dels petits Harraga és la del servei domèstic. *El servei domèstic és el dominant en el sector serveis, degut a l'expansió del sector turístic i a l'increment de les demandes de dones de neteja per part de les famílies de classes més altes. És un àmbit on el treball és aleatori i no hi ha relacions contractuals* (Aïcha Belardi, 1991). Aquesta informalitat també fa que els sous siguin totalment arbitraris:

Iba a casa de la señora ... toda la mañana, después a otra tienda y otra (...) ganaba 15 Dh (1,35 €) por un lado al mes, 80,5 Dh (7,25 €) al mes, alguna te daba 5, otra te daba 80, otra 100, de aquí un poco, de aquí otro poco, todo esto para poderles ayudar a estudiar un poco (Mare d'A.H)

c) Tres exemples de subsistència familiar

Exemple 1. El menor immigrant vivia amb els seus pares i vuit germans (5 noies i 3 nois) al barri de Bir Chiffa de Tànger, essent ell el més petit. Els seus pares tenien més de 60 anys i ja no treballaven. Els germans grans ja no vivien a la casa familiar, perquè ja s'havien casat i independitzat. Així, abans que emigrés el menor Harraga només residien a la casa els tres fills més petits (un noi de 20 anys, una noia de 18 i el menor de 17 anys). Vivien en una casa de propietat de doble planta, però de la qual només n'ocupaven una (amb tres habitacions, una cuina i un lavabo). L'altra planta de la casa estava llogada. En una primera etapa havien construït

aquesta casa amb els estalvis de la venda de les propietats que tenien al seu poble, i després van engrandir-la amb el treball del pare i dels fills més grans.

Actualment la família viu del treball dels fills més petits. El noi de 20 anys treballa de mecànic des de fa sis anys i guanya 900 Dh mensuals (81 €), i la germana treballa en un taller tèxtil per 28 Dh (2,5 €) al dia, és a dir 840 Dh mensuals (75,6 €). Quan encara era allà el menor *Harraga* va està treballant quatre mesos amb el seu germà d'aprenent de mecànic per 55 Dh (4,9 €) la setmana (220 Dh -19,8 €- al mes), després de deixar l'escola. La família també ingressa cada més 950 Dh (85,5 €) del lloguer de l'altra planta de la casa.

En conjunt, doncs, la família ingressa mensualment 2.690 Dh (242,3 €). En aquests moments la família viu modestament, però sense cap problema per subsistir. Quan els dos fills que encara resideixen al nucli familiar marxin, l'únic ingrés que els hi quedarà als pares serà el del lloguer de la casa 950 Dh (85,5 €) ja que no cobren cap jubilació.

Exemple 2. La família del menor immigrant està composta pel pare, la mare (d'uns 40 anys) i de 6 germans més (germana de 16 anys, el propi menor immigrant de 15 anys, germà de 13 anys, dues germanes d'11, i dos germans de 8 i de 3 anys.). Viuen de lloguer a Bendibane, en un habitatge de dues habitacions i una cuina petita. Tenen llum i aigua.

El pare treballava en la construcció. Però en posar-se malalt i ser operat quatre vegades, ja no pot treballar en aquest ofici. Ha buscat una altra feina diferent, però no n'ha trobat durant bastant de temps. Ara, des de fa tres dies, treballa de mosso en el mercat i cobra 30 Dh. (2,7 €) al dia (per sota dels 50 Dh -4,5 €- del salari mínim legal), és a dir 900 Dh. (81 €) mensuals (enfront dels 1500 Dh. -135 €- mínims que marca la llei) treballant 6 dies a la setmana.

La mare habitualment no treballa ja que s'ocupa dels fills més petits, però algunes vegades realitza algunes hores de neteja. No compten amb aquests ingressos perquè són molt esporàdics.

La filla gran i el menor immigrant van deixar l'escola per ajudar la família. La filla de 17 anys treballa en un taller de confecció i cobra 4 Dh/h. (0,36 €), és a dir, si fa 8 hores al dia 32 Dh -2,8 €- (dos més que el pare). Mohamed, el menor immigrant, treballava en un restaurant al centre com a cambrer i cobrava 20Dh. - 1,8 €- al dia (de les 9 a les 23 h.), al mes 600 Dh (54 €).

En total, els ingressos mensuals de la família eren, quan encara hi vivia el menor immigrant, de: 900 Dh (pare), 768 Dh (filla) i 600 Dh. (menor immigrant), és a dir, 2268 Dh. al mes (204,3 €), de les quals en gastaven 650 Dh. en el lloguer. Per tant, els hi quedaven per passar el mes 1.810 Dh. (163 €) amb els quals havien de viure 9 persones.

En alguns moments no han pogut pagar el lloguer durant més de sis mesos, per exemple quan el pare es va quedar sense feina i el fill va emigrar, ja que es van quedar només amb el sou de la filla.

Exemple 3. La família del menor immigrant està composta de la mare (d'uns 50 anys) i 5 germans, a part d'ell. El pare pateix una malaltia mental, i viu de forma esporàdica a la casa familiar (ja que duu una vida itinerant per la ciutat). El germà gran té 20 anys i està a Madrid a casa d'un tiet; després ve un de 18 i el menor immigrant de 16 anys; segueixen dues germanes (d'11 i 9 anys); i després el fill més petit (de 3 anys).

La mare treballa fent hores en el servei domèstic i guanya 700 Dh al mes (63€). La mare té problemes de salut. El pare no treballa. El germà gran que està a Madrid envia alguna vegada diners a la família, però només de tant en tant. El germà de 18 anys treballa amb el tiet de mecànic (des de fa cinc anys) i cobra 750 Dh (67,5 €); i el menor immigrant treballava al barri de Casabarata amb un venedor de roba per 250 Dh (22,5 €).

En total, els ingressos familiars eren llavors de: 600 Dh (mare), 750 Dh (fill de 18 anys) i 250 Dh (menor immigrant): és a dir, 1600 Dh (144 €) al mes. D'aquesta quantitat pagaven 200 Dh (18 €) de lloguer, per una sola habitació sense aigua ni llum al barri de Bendibane, compartint la casa amb quatre famílies més. Per tant, els hi quedaven per viure 1.400 Dh. mensuals (126 €) per viure 5 persones (o 6 quan el pare apareixia).

3.2.4. La transformació de la família i els nous rols

Per acabar aquest apartat sobre la situació social i econòmica de la família ens ha semblat adient –malgrat que ja ho hem esbossat en la introducció– de realitzar una breu història de la transformació de la família tradicional, per així entendre millor el lloc que ocupen les famílies dels menors immigrants dins la societat marroquina i, d'aquesta manera, atrevir-nos a construir una tipologia que faciliti la nostra anàlisi.

Molts autors han destacat l'immobilisme de la família magribina durant el colonialisme. Constituïa a l'època un refugi contra les agressions culturals exteriors. La sociòloga Fettuma Benabdenbi (Belardi i Mercussi, 1996, 112) reflexiona sobre la família tradicional i el seu manteniment dins la societat. Descriu aquest tipus de família com *la família consanguínia, masculina, jerarquitzada segons l'edat en la distribució de les responsabilitats i de l'autoritat, i en la qual la noció del seny ocupa un lloc molt important. L'edat comporta competència i legitimació de l'autoritat. (...) I manté que aquest sistema es reproduïa perquè aconseguia de conservar intactes les bases econòmiques comunitàries. La terra era del grup domèstic, el qual se les enginyava per mantenir-la indivisible per diversos procediments successoris.* Però durant les invasions estrangeres (sobretot francesa i espanyola) les bases de supervivència d'aquest sistema van trontollar: expropiació de terres, racionalització de les explotacions, nous sistemes de comercialització enfront dels mètodes antics i tradicionals.

No obstant, i encara que en aquell moment l'estructura tradicional va aguantar l'embestida, es van donar simultàniament diferents factors interiors que van desencadenar en la desestructuració de la família tradicional: l'èxode rural, la urbanització (creixement de les ciutats, presència de cultures estrangeres, alfabetització, etc.) i la industrialització (incorporació de la dona al mercat laboral fora de la unitat familiar, etc.); i també a causa d'alguns factors exteriors com la penetració de models nous, la cohabitació i l'enfrontament amb una civilització i cultura noves, etc. La institució familiar que dominava la vida dels marroquins fins al moment, malgrat ja estar

prou afeblida, va haver de suportar la competència d'altres institucions noves promogudes per la modernitat: l'Estat-nació, l'escola, el treball, etc. I més recentment, s'enfronta també amb tots els efectes de l'actual procés de globalització.

La conseqüència directa d'aquesta situació és, segons Amina Bargach (1998), un conflicte entre els rols tradicional i modern de la família marroquina; o, si més no, un profund replantejament d'aquests. En la tradició la relació entre els sexes s'organitzava i es jerarquitzava per una espècie de contracte social o de consens difós en la societat i acceptat per la gent. Segons Burquia (Belardi i Mercussi, 1996) aquest consens és orquestrat pel poder social per mitjà de les representacions i del llenguatge, de forma que les relacions entre els sexes s'organitzen segons un conjunt d'oposicions omnipresents (masculines/femenines) en totes les representacions: ple/buit, paraula/silenci, obert/tancat, presència/absència, cobert/nu, cultura/naturalesa, etc. Fruit del conflicte esmentat, moltes d'aquestes oposicions ja han començat a perdre avui el seu sentit tradicional.

Actualment aquest conflicte es visualitza en la utilització del temps i de l'espai en el treball remunerat. La majoria de les dones de classes populars que treballen per necessitat i que senten el treball com una càrrega, mantenen la convicció que l'home ha de ser el proveïdor econòmic de la família i que les dones estan en l'esfera econòmica de manera provisional. El rol prioritari de la dona és el de mare i esposa, i el treball és vist només com a complementari. I d'aquesta manera desitgen de forma implícita i explícita que el marit o els fills satisfacin suficientment les necessitats econòmiques de la família perquè això els hi permeti de tornar a la llar.

Per part dels homes aquesta convicció es viscuda com una violació del temple masculí, que desvirilitza al "mascle" ja que el desplaça del seu paper tradicional (Benabdenbi, a Belardi i Mercussi, 1996, 122). Això engendra un sentiment de vergonya entre els homes de la família (marit i fills més grans) en no poder complir amb la tradició:

Este es el país de los verdugos donde la gente pierde su dignidad (pare d'A.M.)

A més, aquesta irrupció de la dona en l'esfera pública les confronta amb la imatge d'objecte sexual (...) allibertant-les en part del seu atribut essencial: la reproducció (Benabdenbi, a Belardi i Mercussi, 1996, 122).

A nivell pràctic el treball de la dona és valorat negativament pels homes, malgrat que molts l'entenen com un mal menor per necessari. Aquest treball implica un impacte important sobre l'organització de la llar –substituint en les classes més benestants amb la contratació de minyones que ajudin la dona– i sobre l'educació dels fills, perquè aquests només depenen de les figures femenines. Els homes, a part de sentir-se abandonats de la seva cura personal, atribueixen l'educació dels fills primordialment a les mares i, per això, senten que els efectes són greus ja que en el temps en què la mare no hi és hi ha manca d'estimació⁴¹, absència de

⁴¹ Els pares, que es veuen en la necessitat de tenir cura dels fills mentre la dona treballa, reconeixen que aquesta nova responsabilitat se'ls escapa, els molesta i els incomoda. Moltes vegades ho afronten amb un reforç de l'autoritat paterna, que pot desencadenar en cops i maltractaments. En altres casos s'inhibeixen de les funcions paternes, i llavors amb el creixement del fill perden l'autoritat. D'aquesta manera arriben a la conclusió que no són

control⁴² o una delegació de l'educació dels fills a les àvies⁴³, si són a la ciutat. Llavors es crea un discurs de culpabilització de les dones que treballen, i de culpabilització del homes per deixar que això passi. S'ha de tenir en compte, però, que a més nivell d'instrucció de la dona i de l'home aquesta situació és percebuda de forma diferent, i de forma lenta s'estan interioritzant altres mecanismes que substitueixin els anteriors.

En definitiva, es poden descriure aquestes famílies com a *descol·locades* en el sentit que veuen amb impotència com el seu rol tradicional perd pes i no saben com oferir als seus fills un model diferent per a quan es facin grans (Marta Comas -coord.-, 2001). La quotidianitat comporta *un tira i aflixa* entre els valors tradicionals i els valors *moderns*, i en aquesta situació es fa difícil de conviure i sobretot d'educar els fills dins d'una coherència que abans garantia la tradició. Aquesta sensació de desconcert provoca que apareguin conflictes en la parella per petits motius materials, domèstics, etc. La dona tradicional, habitualment serena, silenciosa i obedient, esdevé nerviosa i agressiva amb la sobrecàrrega del treball assalariat. Les discussions matrimonials són assenyalades pels homes com un signe d'aquest canvi de rols. També ho són les gelosies maritals, fruit de la irrupció de la dona en els espais públics (Belardi, 1991). Mentre que algunes parelles es resituen davant d'aquests nous papers, d'altres intenten retomar als papers tradicionals per solventar el problema; mentre que d'altres acaben en divorcis o repudis per part de l'home incapaç de tolerar el canvi. Tot i que aquesta última opció pugui semblar recent en el context de la societat marroquina, Mercussi (1992, 201-202) afirma que *promoure la separació dels homes i les dones com a mesura davant la crisi de parella està lluny de ser una novetat dins de la història política musulmana, sinó que és tradició i, a més, una tradició d'Estat*. La mateixa autora remarca com unes de les principals preocupacions de la religió musulmana són *el vi i el treball*, el primer prohibit als homes i el segon a les dones, i com ambdós factors estan essent determinants en el procés de canvi de la majoria de societats islàmiques.

3.2.5. Les tipologies de les famílies dels menors immigrants

Les famílies marroquines són molt heterogènies entre elles, malgrat les similituds culturals. L'heterogeneïtat depèn de factors com el lloc de residència (rural/urbà), el nivell d'instrucció, la religiositat, etc. Tot i això podem atrevir-nos a traçar un perfil general de les famílies dels petits Harraga i a construir una tipologia de les famílies segons el perfil dels menors. Aquest perfil general de les famílies seria el següent:

Famílies d'origen rural emigrades a la ciutat de Tànger. Famílies de classe popular (classe baixa) que viuen principalment en els barris de la perifèria de la ciutat, i algunes en barris populars del centre. Els pares tenen de 3 a 8 fills, i són analfabets (mentre que el pare pot

capaços de proporcionar la mateixa estimació –en quantitat i qualitat– que la mare pel fet de ser homes. (Belardi, 1991, 87-88)

⁴² Els pares responsabilitzen la mare treballadora dels diferents problemes que puguin tenir els fills (fracàs escolar, fugues, delinqüència, etc.). *Què ha de fer l'infant que arriba de l'escola a les 17.00 hores a casa, fins la tornada dels seus pares a les 19.00h. o 19.30h.? El noi sortirà al carrer, la noia rebrà les seves amigues. Aquestes sortides no controlades pels pares (responsabilitat que segons els homes pertoca a la mare), inicien l'infant molt ràpid en certes pràctiques inadequades i contribueixen al desenvolupament de comportaments desviats* (Belardi, 1991, 88)

⁴³ L'àvia, malgrat desitjar el millor pels seus nés, els educarà de la mateixa manera que als seus propis fills, mentre que el món canvia i els mètodes educatius es transformen. (Belardi, 1991, 89)

ser un analfabet funcional, la mare acostuma a ser absoluta). Pares i fills ocupen feines no qualificades o oficis tradicionals, o bé no treballen (per atur, malaltia o jubilació). Si la mare treballa, ho fa en la indústria tèxtil o alimentària o en el servei domèstic, mentre que les filles treballen només en dos primers llocs. Els fills abandonen l'escola entre els 12 i els 16 anys, i a partir d'aquesta edat adquireixen experiència laboral.

A continuació concretem aquest perfil general en diferents tipus de famílies, els quals es correspondran amb diferents perfils de petits *Harraga* i alhora amb projectes migratoris també diferents:

1. Famílies benestants de classe popular: Van emigrar a Tànger a finals dels anys 70 o principis dels 80. Van comprar una parcel·la de terreny a la perifèria i van construir-hi (autoconstrucció) de forma clandestina (sense permisos) un primer habitatge precari (barraca o habitatge d'obra molt simple) que amb els anys han anat reconstruint i ampliant (fins a dues o tres plantes, de les quals potser n'han llogat una). Tenen aigua i llum. Són les famílies més benestants dels barris perifèrics i populars: no viuen en l'abundància però tampoc no pateixen una situació econòmica precària. Les diferències amb altres famílies més pobres del barri es perceben en la forma de vestir, la decoració de la casa, etc. Treballa més d'un membre de la família (pare, fills i filles), mentre que la mare no treballa seguint la tradició. Es preocupen per l'educació dels fills, els quals van a l'escola fins almenys els 14 anys, i en alguns casos fins als 17, per després posar-se a treballar en algun ofici. El desig dels fills d'emigrar apareix als pocs mesos de començar a treballar, potser ja als 14 o 15 anys.

2. Famílies de classe popular socialment estables, però inestables econòmicament: Van arribar a Tànger a partir dels anys 80. En no poder comprar una parcel·la de terreny, van construir un habitatge precari (barraca) en algun terreny aliè situat a la part més sud de la ciutat. A mesura que van començar a tenir ingressos suficients, van traslladar-se a alguna vivenda llogada en una casa d'obra. Ara, doncs, viuen en un habitatge d'una o dues habitacions, el qual no sempre disposa d'aigua corrent i llum elèctrica. Mantenen una economia domèstica molt precària. El pare no té cap feina estable, o bé està a l'atur o malalt, la qual cosa no ajuda a progressar a la família. La feina de la dona és indispensable, i per això la majoria treballen (excepte aquelles que tenen molts fills) habitualment en el servei domèstic o bé en petits tallers tèxtils il·legals. Els fills grans es fan càrrec dels més petits, i entre els 9 i 13 anys deixen l'escola per començar a ajudar econòmicament la família. Els petits *Harraga* que provenen d'aquestes famílies acostumen a tenir, per tant, una experiència laboral considerable. El seu desig d'emigrar sorgeix ja potser als 12-13 anys en la mesura que se senten corresponsables de la situació econòmicament precària de la família i interioritzen la seva responsabilitat masculina de productor econòmic no aconseguida pel pare o només en part. La majoria dels petits *Harraga* que arriben a Catalunya procedeixen d'aquest tipus de família. Tot i que hi ha nombroses famílies que viuen en pitjors condicions, no hem trobat cap menor *Harraga* la família del qual visqui en una barraca *bidonville*.

3. Famílies socialment i econòmicament inestables de classe popular. Són famílies d'algun dels dos grups anteriors, especialment del segon que poden haver emigrat a finals del 80 i 90, però amb la particularitat que el pare o la mare són absents, sigui per:

separació o divorci, mort d'algun dels cònjuges, abandonament del pare, repudi de la mare, etc. En el cas que hagi mort la mare, el pare acostuma a tornar-se a casar i la nova dona tracta malament els fills de l'antiga relació. Si qui mor és el pare, o bé la mare s'ha d'encarregar del nucli familiar tota sola o bé es torna a casar sota la disciplina autoritària d'un nou marit que es despreocuparà dels fills de l'anterior matrimoni. El resultat és que els fills deixen l'escola molt aviat i, per no estar a casa, comencen a fer vida al carrer. Poc a poc el carrer es converteix en el seu espai i els altres nois de carrer amb els que conviu esdevenen la seva família. Tanmateix molt pocs d'aquests menors emigren. Contràriament al que es creia fa uns anys, el percentatge de petits *Harraga* que procedeixen d'aquest tipus de famílies i d'aquest grup de *nens de carrer* al Marroc és molt reduït, i generalment són d'aquest grup els *Harraga* més petits, de 8 o 9 anys d'edat.

L'antropòloga Mercedes Jiménez (2001), en la seu treball de camp⁴⁴ realitzat amb UNICEF-Marroc, estableix una tipologia segons l'estabilitat familiar: a) els menors escolaritzats amb un ambient familiar estable (10%); b) Els menors treballadors amb un ambient familiar estable, però en situació econòmica precària (40%); c) els menors que viuen en un ambient familiar inestable i situació precària (35%); i d) els menors que han fet del carrer el seu mitjà de vida, els *nens de carrer* (15%). Aquesta tipologia de famílies no es distancia gaire de l'anterior: la primera i la segona es correspondrien, mentre que la tercera i la quarta coincidirien amb la tercera. No obstant, pensem que en el cas de petits *Harraga* hi ha més menors dins de la tipologia 2 i menys en la 3, tot i que això hauria de ser verificat en un estudi més detallat.

3.3 EL SEU PROCÉS D'ESCOLARITZACIÓ

Todos mis hijos han estudiado, saben leer, escribir. (...) Mi hijo estaba en quinto de primaria cuando salió para trabajar. (...) La pobreza hace acabar la escuela. (Mare de Y.S.)

Des de la independència del Marroc, al 1956, un dels principals objectius polítics fou "descolonitzar" o "marroquinitzar" el sistema educatiu, com assenyala Assia Akesbi Msefer (1990), i alhora generalitzar-lo per a tota la població. No obstant, les reformes aprovades al 1985 seguien tenint com a línia prioritària aquesta generalització, no aconseguida, per mitjà de l'adequació de la formació escolar a l'ocupació, solucionar el baix índex d'escolarització de les zones rurals i de les zones més deprimides de les grans ciutats, i impulsar l'escolarització de les noies. Avui al Marroc aquesta generalització encara està lluny de ser una realitat, malgrat el caràcter obligatori de l'escolarització.

En aquest apartat explicarem el sistema educatiu tradicional abans del Protectorat, el sistema educatiu públic o estatal posterior, i la seva incidència actual en les diferents classes socials.

⁴⁴ La investigació es va portar a terme entre octubre de 2000 i setembre del 2001, i es van realitzar entrevistes a 30 famílies i a 125 menors, entre nens del carrer, menors retornats, menors que viuen a Espanya i menors treballadors. Aquest treball està recollit en: *La emigración irregular de menores marroquíes no acompañados en España: el contexto migratorio en Tanger y su área urbana*. Agència Espanyola de Cooperació Internacional, Tànger, juliol 2002.

També mostrarem l'evolució en els nivells d'analfabetisme i d'escolarització fins a l'actualitat, així com les dificultats de certs col·lectius, com els petits *Harraga*, per mantenir-se en el sistema educatiu.

3.3.1. La teoria i la praxis del sistema escolar

a) El sistema tradicional: l'escola corànica

Abans del Protectorat el sistema educatiu estava en mans d'institucions religioses islàmiques organitzades en *zaouïes* en el medi rural i en *mederses* i en la *Guaraouyine* (Universitat de Fes) en el medi urbà (Assia Akesbi Msefer, 1990). En la Gran Enciclopèdia del Marroc, M. Bachir Tamer (1988, a Assia Akesbi Msefer, 1990) indica que aquest ensenyament islàmic prové del segle VII, i que la creació de la Universitat *Guaraouiyine* data del segle XIV..

En l'escola corànica (*Msid*) hi ha dos nivells: el corànic, i el postcorànic. I aquest últim està dividit a la vegada en dos nivells més: el secundari i l'universitari. En el primer nivell, les *Msids* reben els infants, de mitjà rural o urbà, al voltant dels quatre anys i per un període variable que pot arribar fins als deu anys. La metodologia es basa en l'aprenentatge de l'Alcorà, a partir de la lectura, l'escriptura i la memorització dels versets corànics sota la direcció del *fquih* o *taleb*. Tradicionalment els alumnes estan asseguts, amb els peus creuats sobre una catifa individual, i utilitzen una fusta o *Louha* per escriure-hi amb un canya tallada.

L'ensenyament postcorànic secundari s'ofereix en les mesquites i en els *zaouïes*, i inicia els alumnes en matèries bàsiques com la gramàtica, la sintaxi i els preceptes de l'Islam. Amb aquesta formació poden accedir a una ocupació modesta, però ben considerada, com per exemple d'*adel* (testimoni-notari), *Khatib* (predicador de les mesquites), *imam* (guia de la pregària) o mestre corànic.

L'ensenyament postcorànic superior o universitari fins a principis del segle XX estigué en mans de la *Guaraouyine*. Aquesta mesquita-universitat estava sota el control del Qadi de Fes. L'ensenyament que oferia era principalment religiós i místic, així com jurídic i sobre les ciències de la llengua des d'una perspectiva dogmàtica i escolàstica. Els estudis duraven una mitjana de cinc anys.

Històricament, segons Mekki Merrouni (1993), l'ensenyament tradicional corànic constituïa una institució organitzada i ben establerta, malgrat el seu caràcter arcaic, i jugava un rol fonamental d'integració social i de cohesió cultural. Però la implantació de l'ensenyament colonial posà en qüestió aquesta funció i el rol dels seus mestres. M.Chekroun i M.Boudoudou (1987) indiquen que avui en dia la *Msid*⁴⁵, que perviu amb força en el mitjà rural i en les zones més deprimides de les ciutats, s'ha transformat profundament. En els barris populars de les grans ciutats fa un doble paper: manté en part l'objectiu principal d'ensenyar l'Alcorà, però també s'ha convertit en

⁴⁵ Segons aquests autors, actualment sota aquest nom *Msid* hi ha quatre tipus d'escoles diferenciades: les *mederses* del Ministeri, les escoles privades *Kouttâb*, les escoles coràniques amb l'autorització del Ministeri i finalment els *msid* del barris de barraques i dels barris populars.

un jardí d'infants on les mares treballadores poden deixar-hi els seus fills menors de 6 anys, en absència de guarderies públiques. En l'actualitat la gran majoria dels mestres corànics o *fquih*s són conscients d'aquest canvi de rol de moltes escoles coràniques. La qual cosa provoca que el seu ofici estigui cada vegada més desvaloritzat i que hagin perdut l'antiga autoritat paternal sobre els nens. Els sembla que ja no representen al pare, sinó a la mare, i intenten imposar la disciplina perduda per mitjà de freqüents càstigs i maltractaments que els infants acaben rebutjant.

Els petits *Harraga* procedents dels barris populars de Tànger o d'altres ciutats marroquines han estat majoritàriament escolaritzats durant els primers anys en les *Msids* dels seus barris, i després han passat a l'escola pública oficial. En el nostre treball de camp no hem trobat cap menor que hagués seguit un ensenyament secundari postcorànic. Les famílies dels menors immigrants han tendit a prioritzar l'escola oficial sobre l'escola tradicional. Tanmateix, hem trobat alguns menors immigrants d'origen rural que havien estudiat només a l'escola corànica, fos per manca d'escoles oficials o perquè havien abandonat l'escola corànica ja massa tard (als 7 o 8 anys) per accedir a l'ensenyament oficial. Un dels menors entrevistats indicava:

No he ido a la escuela, solo a la mezquita. (...) solo mezquita porque en mi pueblo no había colegio, estaba en la montaña. (M.T.)

Alguns altres menors de barris populars, com per exemple dos de Ben Dibane, assenyalen haver estat només alguns anys a l'escola corànica, sense accedir després a cap escola oficial:

Yo solo estudiar escuela de Coran, para aprender Coran, pero solo dos años. (...) Después no quiero ir más y padres no decir que vaya. Tengo miedo de maestro pegaba mucho a los niños. (H.B.)

Cuando pequeño a la escuela, pero solo escuela arabe (...) Si, de Coran, pero más grande no, yo más grande quedarme en casa con familia, trabajar con padre. (N.A.)

D'entre el 353 menors immigrants no acompanyats, majoritàriament marroquins, estudiats pel Centre d'Estudis Jurídics (2003, document I, 15), només un 13,03%, és a dir 46 menors, havien assistit a l'escola corànica alguns anys, a l'igual que els dos menors anteriors. I només un 9,91% no havien assistit mai a l'escola, ni corànica ni pública.

b) El sistema modern: l'escola oficial

Amb el desenvolupament del model colonial i a partir dels seus efectes sobre el medi rural després de la independència, s'ha produït un procés de desvalorització del *fquih* i del *Msid*, així com del treball artesà o manual i del treball tradicional de la terra. I ha emergit en paral·lel l'escola moderna per mitjà de la seva promoció directa des de l'Estat entre les classes mitjanes i altes de les ciutats. Però per entendre tot aquest procés farem una breu repàs de l'evolució històrica des del Protectorat fins a l'actualitat.

La política educativa durant el Protectorat es va caracteritzar per una estratificació dels infants segons l'ètnia: hi havia escoles berebers, escoles àrabs, escoles jueves i escoles per als "fills notables" o fills dels europeus (Jabri, 1975, a: Assia Akesbi Msefer, 1990). No obstant, d'acord

amb l'autora anterior, l'evolució del sistema educatiu després de la independència respongué principalment a la demanda educativa explosiva de l'època, així com a les necessitats de formació i de mà d'obra qualificada per al desenvolupament del jove Estat que començava. Els objectius principals foren unificar els sistema educatiu, *marroquinitzar* i arabitzar les matèries, i generalitzar l'ensenyament:

- **Unificació.** Es tractava d'acabar amb l'estratificació de l'època del Protectorat. Les escoles berebers i dels "fills notables" es van tancar. Malgrat que el sistema privat⁴⁶ es va mantenir i es va desenvolupar, el sector públic representa avui un 97% de l'escola moderna. Aquesta unificació del sistema educatiu fou una urgència després de la independència, perquè el sistema vigent perpetuava la segregació ètnica, les diferències socials i el dualisme cultural. L'objectiu era unificar les estructures de l'ensenyament primari i secundari, adaptar els seus programes, i instaurar-lo per tot arreu tant per a les disciplines generals i com per a les disciplines àrab. Això va suposar la modernització dels programes de l'ensenyament tradicional i la *marroquinització* dels programes de l'ensenyament modern.
- **Marroquinització.** Aquest procés es va anar produint més lentament. Mentre que a l'ensenyament primari es va assolir l'any 1967, en el primer cicle de secundària no va ser fins al 1979, i en el segon cicle (l'actual secundària) i en l'ensenyament superior fins a finals dels anys 80 (Mekki Merrouni, 1993). Actualment l'educació primària i secundària estan totalment *marroquinitzades*, malgrat que des de 1960 això ha implicat molts esforços, sobretot per adequar la formació del professorat. De 1957 a 1971 els mestres eren reclutats a partir del quart any de la secundària; de 1980 a 1986 s'exigia el batxillerat; i des de 1987 els educadors han de disposar d'un diploma d'almenys dos anys universitaris. (Assia Akesbi Msefer, 1990)
- **Arabització.** L'estudi del àrab fou un punt essencial en totes les reformes portades a terme. A partir de 1977 totes les disciplines començaren a ser impartides en àrab, tant en l'ensenyament primari com en el secundari. Tanmateix, l'experiència va desaconsellar aquest intent d'arabitzar tot l'ensenyament, perquè el Marroc sempre havia estat entre dues civilitzacions (oriental i occidental) i era positiu ensenyar una o dues llengües estrangeres. A més, l'arabització total comportava molts problemes pràctics: no hi havia prou personal preparat, molts manuals no estaven editats en àrab, les empreses prioritzaven la formació francòfona, etc. (Azeddine Akesbi, 1991; a: Assia Akesbi Msefer, 1990). Per això al 1988 l'Estat va decidir de mantenir a la secundària⁴⁷ l'ensenyament en àrab de les disciplines àrab-musulmanes però d'impartir en francès les disciplines científiques (Mekki Merrouni, 1993).
- **Generalització.** L'any 1953 al Marroc no hi havia més de 187.000 alumnes. L'escolarització era molt baixa abans de la independència, amb menys d'un 10% dels infants escolaritzats l'any 1954 (Jabri, 1974; a: Mekki Merrouni, 1993). L'any 1957 només

⁴⁶ Les escoles privades franceses, americanes, canadenques, espanyoles i italianes es desenvolupen en les grans ciutats, però només destinades a una classe molt selecta.

⁴⁷ En la pràctica l'arabització de les disciplines de secundària no era total, perquè els símbols i les fórmules eren transcrits del llatí, l'explicació dels cursos es feia en les dues llengües, i les activitats científiques complementàries es realitzaven en francès. (Mekki Merrouni, 1993)

hi havia alguns milers d'estudiants que arribaven a secundària, però l'any 1966 ja eren 200.000, i més de 3.452.000 durant el curs 1984-1985. No obstant, avui la generalització de l'escolarització està encara lluny de ser una realitat. L'any 1995 la taxa d'escolarització en la primària estava estimada en un 57,3%, que significa que en aquell moment 1,4 milions d'infants no anaven a l'escola (Banc Mundial, 1995; a: Assia Akesbi Msefer, 1990).

Tots aquests objectius encara eren vigents al 1985 quan es va realitzar la reforma de l'ensenyament, impulsada pel Banc Mundial. La reforma de l'ensenyament de 1985 formava part del programa d'ajustament econòmic (PAS) proposat pel Fons Monetari Internacional (FMI) i pel Banc Mundial. Però la reforma de l'ensenyament no es va acabar aquí, sinó que encara avui el sistema educatiu marroquí està en plena transformació. Al 1999 el Parlament va aprovar la *Carta Nacional de l'Educació i la Formació*⁴⁸ com un instrument de treball per renovar el sistema educatiu marroquí. Tanmateix, encara en aquells moments el principal problema al que s'havia d'enfrontar aquesta reforma era l'analfabetisme.

Des de 1999 el Marroc generalitzà l'ensenyament preescolar, malgrat no ser obligatori, dels 4 als 6 anys (2 cursos); l'ensenyament primari dels 6 als 12 anys (amb un primer cicle de 2 cursos, i un segon cicle de 4 cursos), amb un certificat d'Estudis Primaris al final; i l'ensenyament secundari dels 12 al 15 anys (3 cursos), amb el qual s'obté el diploma d'ensenyament secundari anomenat BEC. Així, l'edat d'escolarització obligatòria quedà establerta fins als 15 anys. A partir dels 15 anys els menors tenen dues opcions, una formació professional breu a la qual hi poden accedir menors amb o sense el BEC fins als 17 anys, on obtenen un diploma de qualificació professional; i el batxillerat, per menors fins als 18 anys amb el BEC (amb un primer cicle d'1 curs, i un segon cicle de 2 cursos), amb el que obtenen el títol de Batxiller.

Els petits Harraga no acostumen a accedir a aquest nivell secundari, perquè procedeixen de zones deprimides generalment deficitàries en escoles secundàries i professionals. Però la major part d'ells declaren haver anat a l'escola pública primària; i alguns també, com hem vist, a l'escola tradicional o corànica. Segons l'estudi portat a terme pel Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia (2003) el 76,20% dels menors immigrants no acompanyats (269 sobre 353 casos) declaraven haver anat a l'escola pública. Només el 0,84% (3 casos) assenyalaven haver anat a una escola privada. Aquest darrer cas, tan minoritari, correspon a famílies populars més benestants segons la tipologia descrita en el capítol 3.2.5.:

Nosotros hemos hecho un esfuerzo para enviar a nuestro hijo a una escuela privada, a una escuela mejor que la del barrio. Pero hay muchas diferencias con nuestro hijo, sus compañeros visten bien y el no puede siempre, ni nosotros lo podemos, porque aunque vivimos bastante bien como ves (una casa gran de dues plantes en mig del barri de Ben Dibane), hay muchos niños y no puedes satisfacerles a todos. Son 6 hermanos y solo trabajo yo, y aunque vamos bien no lo suficiente. (Pare M.B.)

Des d'una perspectiva global, la política d'ensenyament del règim marroquí des de la independència ha estat molt irregular: escolarització de masses fins al 1963; limitació de l'escolarització fins a 1970; ressorgiment de l'escolarització de masses entre 1970 i 1977; i

⁴⁸ "Projet de Charte Nationale d'Education et de Formation", *Le Matin de Sahara et du Magreb*, divendres, 26 de novembre 1999.

política d'escolarització limitada fins a la reforma de 1985. I generalització a partir de 1999 de l'ensenyament primari i secundari obligatori fins als 15 anys. Com assenyala Mekki Merrouni (1993), l'impacte del sistema educatiu en la societat es pot apreciar a través de l'evolució de l'analfabetisme i de l'escolarització de la població en edat escolar. Malgrat que hagi millorat considerablement en les últimes dècades, l'intens creixement demogràfic ha dificultat resultats més satisfactoris.

Taula 3 / 9 - Evolució de la taxa d'analfabetisme al Marroc segons gèneres entre 1960 i 1994.

	1960	1971	1982	1994*
Homes	78 %	63 %	51 %	—
Dones	96 %	87 %	72 %	67 %
Total	87 %	75 %	65 %	---

Font: Empadronament general de la població i de l'habitatge 1982. A: Mekki Merrouni (1993). *Dades del cens 1994. A: Bernabé López García, 2000.

Aquests percentatges canvien de forma important si parlem del medi rural o de l'urbà. Així, al 1994 l'analfabetisme entre les dones de medi rural era d'un 89%. En canvi, a les ciutats només un 37% de la població era analfabeta al 1994. Al 1999, la taxa d'escolarització del primer cicle de l'ensenyament fonamental era d'un 70,9%, malgrat que l'absentisme escolar segueix augmentant en les zones rurals i en les zones urbanes més deprimides (a Mercedes Jiménez, 2002).

3.3.2 L'escolarització a Tànger i entre els petits *Harraga*

A la ciutat de Tànger la taxa d'analfabetisme era del 37,9% al 1994, però amb importants diferències segons les zones de la ciutat. Així, a la Comuna de Beni Makada —que inclou els barris de Ben Dibane i de Bir Xiffa d'on procedeixen gran part dels petits *Harraga*— l'analfabetisme arribava fins al 52,1%, mentre que a la comuna de Tànger-Medina era només d'un 29,9% (PNUD, Diagnòstic de la pobresa a Tànger, 1999).

En quant a la taxa d'escolarització entre els nois i noies de 8 a 13 anys, a la comuna de Beni Makada estava al 1994 per sota de la mitjana nacional urbana i de la mitjana de Tànger, com veiem en la següent taula:

Taula 3 / 10 - Taxa d'escolarització de 8 a 13 anys en les 3 Comunes de Tànger, en el conjunt de Tànger i en les ciutats del Marroc (1994)

	Beni Makada	Tànger-Charf	Tànger-Medina	Total de Tànger	Total ciutats del Marroc
Nois	76,6 %	86,0 %	88,3 %	83,2 %	87,0 %
Noies	66,5 %	81,1 %	84,2 %	76,8 %	76,6 %
Total	71,5 %	83,4 %	86,2 %	79,9 %	81,8 %

Font: Padró de 1994, a PNUD, Diagnòstic de la pobresa a Tànger, 1999.

L'associació Darna (2000, 33) de Tànger opina que el percentatge d'analfabetisme a la Comuna de Beni Makada és superior i *afecta a més de la meitat dels habitants, mentre que l'escolarització exclou a gairebé el 30% dels nois en edat escolar*. En qualsevol cas, la major part dels petits Harraga arribats a Catalunya quedarien inclosos en els percentatges de 1994, perquè segons l'estudi realitzat pel Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia (2003) haurien nascut entre 1981 i 1987 (i sobretot entre 1983 i 1985), de tal manera que l'any 1994 tenien entre 6 i 13 anys. Els seus pares també s'inscriurien en els índexs d'analfabetisme general d'aquell any.

Però convé remarcar que, malgrat l'augment de la taxa d'escolarització, el nivell d'estudis assolit per la població de Tànger era desolador al 1994: el 52,2% (42,6% en el conjunt de les ciutats del Marroc) de la població de més de 15 anys no tenia cap instrucció; el 29,9% només tenia un nivell de primària o de secundària; i només un 0,02% tenia estudis universitaris, enfront del 7,9% entre la població benestant de la ciutat (PNUD, Diagnòstic de la pobresa a Tànger, 1999). No obstant, a mesura que descendeix l'edat de la població també augmenta, de forma molt lenta, el nivell d'estudis, malgrat que encara avui la majoria de la població escolaritzada de Tànger no passa de la primària i el fracàs escolar és molt elevat. L'antropòloga Mercedes Jiménez (2001, dades extretes de la Delegació d'Ensenyament, 5) assenyala que *en el centre de la ciutat (comuna Tànger-Medina) el 85% dels alumnes matriculats acaben el primer cicle de primària (els sis primers anys) mentre que en la comuna de Beni Makada només el 65%*.

El nivell d'estudis assolit pels menors immigrants que arriben a Catalunya es corresponen amb aquests nivells de Tànger, i sobretot amb els de la comuna de Beni Makada. En l'estudi del Centre d'Estudis Jurídics (2003), sobre 509 menors marroquins (586 menors en total de totes les nacionalitats) el 45,8% no havien acabat la primària⁴⁹, com podem veure en la següent taula:

Taula 3 / 11 - Nivell d'estudis assolit pels petits Harraga al Marroc

Nivell d'estudis	Menors	%
Analfabetisme	56	11,0
Neoelector	25	4,9
Primària incompleta	233	45,8
Primària	102	20,0
Secundària incompleta	66	13,0
Secundària	27	5,3
TOTAL	586	100,00

Font: Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia, 2003.
Elaboració pròpia.

⁴⁹ Aquest percentatge s'apropa molt a l'obtingut en una enquesta realitzada per l'associació DARNA (2000) de Tànger, sobre 217 menors de Tànger i 148 menors de la zona fronterera de Ceuta (Castillejos), és a dir, un total de 365 nois que viuen al carrer o que passen molt de temps al carrer (principalment per la seva condició de treballadors). El 45,7% d'aquests nois no havien acabat la primària.

Com veiem, els menors analfabets, que suposadament no han anat a l'escola, no sobrepassen l'11%⁵⁰. Però si sumem aquest grup amb el dels neoelectors i al d'aquells que només han assistit alguns anys a l'escola (primària incompleta), ens trobem que el 61,7% dels petits Harraga són analfabets absoluts o funcionals.

No obstant, també convé remarcar que el 38,3%⁵¹ dels menors immigrants han assolit una escolarització bàsica (primària o secundària), un índex força alt veient els nivells assolits per la població general dels seus barris d'origen i pel seus propis pares, la majoria analfabets. Així, malgrat provenir de famílies amb moltes dificultats econòmiques, aquestes han promogut l'escolarització dels seus fills, almenys fins a l'edat mínima laboral establerta per la llei:

*Estar en colegio 8 años, des de 6 hasta 14 años, madre quiere escuela siempre. (...)
Después de colegio trabajar ya grande, escuela para pequeños. (M.R.)*

Però alguns dels menors immigrants també han realitzat estudis secundaris. En les primeres pàgines d'aquesta tesi hem reproduït la redacció d'un petit Harraga que va aconseguir acabar la secundària. Fàcilment es pot apreciar la seva pulcritud i bona cal·ligrafia.

3.3.3. L'abandonament de l'escola

a) Quan es produeix

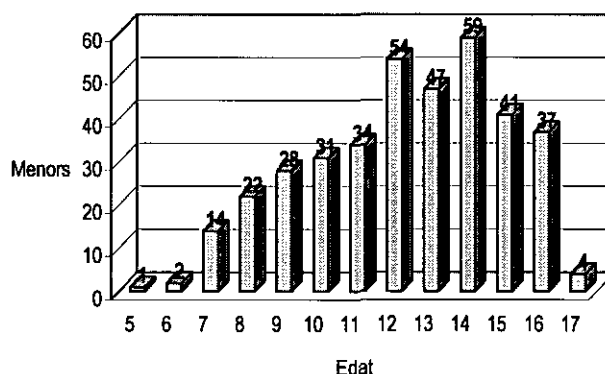
Les taxes d'abandonament de l'escola al Marroc són molt elevades segons l'UNICEF (2001). Sobretot, com veurem, en el medi rural i en els barris de les grans ciutats. L'abandonament en el medi urbà està molt relacionat amb l'edat mínima legal per treballar, els 12 anys fins fa ben poc, i per això la major part dels abandonaments es produeixen entre el 5è o 6è curs de primària (11-12 anys) i el 1r. o 2on. curs de secundària (12-13 anys).

Mercedes Jiménez (2001, 6) indica que *en el municipi de Beni Makada l'abandonament escolar comença a ser significatiu a partir del 5è curs de l'ensenyament primari i es generalitza en el 6è curs. I en el pas al segon cicle de l'ensenyament obligatori és on hi ha els majors obstacles per seguir l'escolarització (...). La taxa d'abandonament escolar (a Beni Makada) al final del 6è curs és del 18,2% (UNICEF 2001), mentre que en altres municipis més centrals (comuna Tànger-Medina) l'abandonament escolar en acabar el 6è curs és només del 9%.*

Aquestes xifres són molt similars a les obtingudes pel Centre d'Estudis Jurídics (2003), com veiem en la següent gràfica feta sobre una mostra de 374 menors immigrants marroquins:

⁵⁰ En l'estudi de Darna (2000), els menors analfabets representen un 40% dels entrevistats, 30 punts per damunt de la mostra anterior. Creiem que aquesta diferència prové del fet que la major part dels menors enquestats són *nens de carrer*.

⁵¹ Els menors amb un nivell d'estudi assolit de primària o més elevat (secundària incompleta o secundària) segons l'enquesta realitzada per Darna (2000) són només un 15%. Tanmateix, pensem que la diferència entre aquesta dada i la anterior dels menors analfabets està en el perfil dels menors estudiats: en un cas nois de carrer i menor amb dificultats, i en el nostre, és a dir, en els petits Harraga, corresponen a menors amb dificultats i menors capaços de portar a terme un projecte migratori. I aquestes dues causes poden comportar que el menor tingui un nivell d'estudi més alt que l'altre estudi.

Gràfica 3 / 4 - Edat en què els petits *Harraga* abandonen l'escola

Font: Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia, 2003. Elaboració pròpia.

D'acord amb la gràfica anterior, l'edat de major abandonament se situa entre els 12 i els 14 anys, és a dir, entre el 1r. i el 3r. curs de secundària, però això no vol dir que estiguessin cursant aquest curs. Són pocs els que abandonen l'escola abans del 9 anys (10,42%), malgrat ser força elevat si ho comparem amb els índexs dels països més desenvolupats. I quan ho fan, normalment no ho fan per treballar fora del nucli domèstic sinó per tenir cura dels germans o per treballar amb la família. Els menors que abandonen l'escola entre els 9 i els 11 anys representen, en canvi, el 24,86%, entre els 12 i els 14 anys el 42,78%, entre els 15 i 16 anys el 20,85%, i finalment als 17 anys només el 1,1%. El procés d'abandonament normalment és progressiu. Al principi els menors comencen a treballar algunes estones o a mig temps, i poc a poc l'absentisme escolar va creixent fins que acaben amb l'abandonament definitiu de l'escola. Per això, malgrat que els menors assenyalen l'edat del seu abandonament definitiu, és probable que molts d'ells ja no hagin aprofitat correctament els cursos anteriors a l'abandonament.

A.Qaddouri i C.H.Laraqui (1999) van estudiar el fenomen de l'infant escolaritzat i treballador a la vegada, esbrinant l'impacte en la seva salut i en el seu rendiment escolar⁵². Malgrat que l'estudi fou realitzat al sud del Marroc, resulta igualment interessant: el 24% dels alumnes tenia una ocupació fora de l'escola, i l'edat de començar a treballar se situava entorn als 10 anys. Però és sobretot en la franja dels 14 als 15 anys on hi havia el nombre més alt d'escolars ocupats, el 45%. Les problemàtiques principals que això generava són les següents:

- Absentisme escolar: Els alumnes que treballaven solien faltar a classe una mitjana de 4 dies al trimestre, enfront 1 dia dels menors que no treballaven.
- Retard escolar: Es produïa en el 30% dels alumnes que treballaven, enfront del 8% entre els que no treballaven.
- Repetició de cursos: Entre els menors ocupats el percentatge era d'un 1,19%, enfront del 0,56% entre els menors no ocupats.
- Baix rendiment: El 61% dels alumnes que treballaven estaven per sota de la mitjana de rendiment de l'escola.

⁵² L'estudi es basa en una enquesta a 2.323 alumnes de l'ensenyament obligatori en una municipalitat del sud del Marroc.

Els menors que abandonen l'escola més tard també comencen a treballar més tard. Per això entre els petits Harraga que han abandonat l'escola entre els 14 i els 16 anys molts d'ells no han arribat a treballar mai abans de venir cap a Espanya:

Yo escuela de los 6 a los 14 años, después trabajar. (...) Antes trabajar solo fines de semana, después semana y después semana. (...) No, no acabar de estudiar, dos años últimos mismo curso (2r any de secundària). (M.R.)

Voy a la escuela hasta 15 años, (...) hacer 9 años de escuela (...) Deje último curso de la escuela (3r curs de secundària). (...) Nunca he trabajado, dejar escuela porque quiero trabajar, padres no quieren, pero yo trabajar, no me gusta estudiar, no tengo ganas. (M.B.)

Les dades del Centre d'Estudis Jurídics (2003) s'apropen força, com veiem, a les dades citades anteriorment de Beni Makada, tot i que no apareix els 11 anys com l'edat amb més abandonaments, sinó les edats posteriors. Quan els petits Harraga prenen la decisió d'emigrar ja han acabat la primària obligatòria i, fins i tot alguns, el 21,92%, han començat l'ensenyament secundari. Així doncs, podem deduir que els menors immigrants tenen un nivell d'estudis més elevat que la mitjana dels menors dels barris d'on procedeixen. Tot i que la diferència estadística també podria provenir del fet que els menors estudiats pel Centre d'Estudis Jurídics siguin principalment aquells que, en tenir un nivell d'instrucció més elevat, s'hagin integrat millor en el circuit i els centres de la DGAIA.

b) Perquè es produeix

Nombrosos estudis (A.Qaddouri i C.H.Laraqui, 1999; C.Guessous, J.Tebaa, M.Benradi, M.Khachani i A. Zerrou, 1995; AMS-UNICEF & EDESA, 1994; M.Benradi i N.El-Aoufi, 1996; UNICEF, 1996; J.P.Curtes, C.H.Laraqui i altres, 1999) han posat de manifest l'estreta relació entre la pobresa de la família, la no escolarització o l'abandonament de l'escola i el començament precoç de la vida laboral. Malgrat que l'abandonament de l'escola es produeix principalment a causa de la pobresa de la família i del treball precoç, alguns experts pensen que no és poden obviar altres factors com la violència a l'escola, la manca d'infraestructures i d'adaptació del sistema educatiu, o la manca de motivació per part del menor.

La precària situació socioeconòmica de les famílies i la seva relació amb la trajectòria laboral dels menors ja l'hem estudiada en apartats anteriors, i també serà tractada amb més profunditat en el proper capítol. Per això a continuació només exposarem els altres factors que acabem d'indicar.

b.1 La violència a l'escola

Llegim en l'estudi *El càstig i la violència a l'escola* (encarregat per UNICEF Marroc a l'ONG marroquina Tafae, a El Andaloussi, 2001⁵³): *l'educació i el càstig han estat sempre íntimament lligats. El recurs a aquestes pràctiques disciplinàries constitueix una vertadera tradició en el si de*

⁵³ Aquesta investigació es va portar a terme sobre una mostra de 120 infants (64 nois i 56 noies) de 120 classes diferents, des de preescolar fins a 6è primària, és a dir, des del 3 als 15 anys. A més, es van tenir en compte les variables del medi urbà (67,5%) i del medi rural (32,5%), i de l'escola pública (73,3%) i de l'escola privada (26,6%).

les institucions educatives. (...) S'ha tendit generalment a dir que l'escola pública era un lloc bastant menys violent que l'escola corànica tradicional. Una afirmació poc certa en la mesura que no disposem de detalls que ens permetin de poder fer comparacions i de fer una comparació sobre les pràctiques de càstig. El mateix informe també assenyala: Dins de les famílies nombroses el càstig corporal és un acte banal, totalment integrat dins de l'espai social, i per aquest fet és difícil la presa de consciència sobre les seves conseqüències nefastes per al desenvolupament de l'infant. Voler aproximar-se a aquest gran problema xoca amb un oceà d'incomprensió.

En aquest context, és poc probable que la violència a l'escola s'interpreti com un factor d'abandonament escolar. Encara que alguns estudis marroquins mencionin aquest problema, la majoria li donen poca importància. No obstant, en les nostres entrevistes realitzades als petits Harraga aquest era un motiu freqüent per justificar l'abandonament escolar:

Yo no quería ir a la escuela, nadie me obligaba. Yo dejé de ir porque tenía mucho miedo a los profesores, pegaban mucho a los niños y todos eso. Yo me escapaba y decía que iba a la escuela, cuando no hacía los deberes con un palo muy duro, así (assenyala cops a les mans i als peus). (...) También con manguera grande. (H.B.)

Siempre pegar con palo, cuando no debes, hablar, llegar tarde, siempre pegar. (...) No querer ir a la escuela, y no ir más. (M.A.)

L'estudi anterior confirmava l'amplitud i la gravetat del fenomen: el 72% dels menors estudiats estaven exposats diàriament a un clima de violència a l'escola, i el 85% dels nois declaraven rebre càstigs corporals per part dels seus educadors (14 punts més en el medi rural, i bastant més en l'escola pública que en la privada). Les causes dels càstigs citades pels infants eren, per ordre d'importància: parlar a classe o fer soroll, no fer els deures a casa, els dolents resultats d'aprenentatge, no respectar les normes del mestre, la manca de disciplina i la manca d'higiene. El càstig de totes aquestes suposades faltes incentivava alumnes passius, que no pensessin sinó que memoritzessin, culpabilitzats i submisos, i fins i tot superficials i hipòcrites. Els principals objectes disciplinaris utilitzats eren el regle de fusta, les mans o els punys, un tub o una mànega, i un bastó. El mètode més freqüent eren els cops a les mans (50%), al cap o a la cara, el mètode de colpejar els peus conegut com *Falaka* o *Tahmila*⁵⁴, estirar les orelles o els cabells, pessigades, etc. Però també eren habituals els insults (45%), els càstigs escrits (29%), les amenaces, la privació del pati o de la gimnàstica, parlar amb els pares, treure punts, enviar-lo a veure el director, etc. El 65% dels menors estudiats preferien no explicar-ho a les seves famílies perquè creien que recolzarien el professor, i perquè consideraven (82% al camp i 53% a la ciutat) que els càstigs dins de l'escola eren legals.

En aquest context no ens ha de sorprendre que els menors més violentats actuïn després de la mateixa manera. L'antropòloga Mercedes Jiménez (entrevista 2002) assenyala que un dels principals problemes de les escoles del municipi o comuna de Beni Makada de Tànger és la violència dels adolescents. Però aquesta violència institucional no fa tants anys que també es donava al nostre país, i només l'hem superada després de molts esforços.

⁵⁴ Consisteix en immobilitzar les cames de l'infant i colpejar-li la planta dels seus peus amb un objecte. Aquest càstig implica tota una preparació, i era practicada pel *fkih* de l'escola corànica.

b.2. La manca d'adaptació i d'infraestructures del sistema educatiu

El Marroc, com molts altres països poc desenvolupats, ha hagut d'afrontar una elevada demografia i un important èxode rural cap a les ciutats. Sovint, a més, les despeses militars o d'altres capítols s'han prioritzat per sobre de les despeses socials, entre elles les d'ensenyament (Guessous, 1999). Així, al 1956 el pressupost del Ministeri d'Educació era d'uns 200 milions de Dh, el 3,12% del PIB i un 10,33% de la despesa pública; al 1978 arribava a 2.986 milions Dh i corresponia a 5,77% del PIB i un 17,91% de la despesa pública (Anuaris estadístics de 1957 i 1979, a: Assia Akesbi Msefer, 1993). En canvi, els informes del Banc Mundial de 1985 parlaven ja d'un 30,4% del pressupost general de l'Estat (Assia Akesbi Msefer, 1993). I entre 1993-1996 la despesa educativa continuava essent molt important, entorn al 24,9% de la despesa i el 5,3% del PIB (López García, 2000).

Malgrat aquest increment progressiu de la despesa educativa el Marroc encara és bastant lluny de poder garantir l'ensenyament obligatori per a tota la població en edat escolar. El dèficit d'infraestructures escolars és evident en l'àmbit rural i en el barris més desfavorits de les grans ciutats. L'informe Diagnòstic de la pobresa a Tànger (PNUD, 1999, 26) posa de manifest que *a excepció d'algunes classes de primària, moltes vegades sobrecarregades (amb 50 o 60 alumnes per classe), els infants d'aquest barris (principalment del municipi de Beni Makada) es veuen obligats a caminar diversos quilòmetres per arribar als establiments escolars, especialment als de secundària. La inexistència d'estructures d'acolliment pre-escolar, siguin privades o públiques, és igualment una característica d'aquests barris que no disposen de guarderies*. Concretament, al municipi de Beni Makada no hi ha cap guarderia i, per tant, les mares que es veuen obligades a treballar, si no tenen cap familiar, fill/a més gran o veí, confien els seus fills a les escoles coràniques del barri, com ja hem explicat. A Beni Makada, d'escoles de primària n'hi ha 31, i 7 de secundària, a més de dos liceus (instituts), però cap centre de formació professional⁵⁵. Mercedes Jiménez (2001, 6), després de revisar les dades del Ministeri d'Educació de Tànger, indica que *per una població escolar d'uns 34.000 menors hi ha uns 775 professors, que vol dir una ratio de 44 alumnes per classe*. Tanmateix, segons la mateixa autora aquesta sobresaturació no només es dona als barris d'aquesta comuna, sinó també en les altres dues comunes de Tànger (Tànger-Medina i Tànger-Charf) on hi ha 44 centres de primària, la *ratio* hi segueix essent força elevada, amb 40 alumnes per classe. Només en els centres privats la *ratio* disminueix a 20 alumnes per classe. Aquesta massificació per la manca de centres implica que moltes escoles dels barris hagin d'oferir dos torns durant el dia per poder atendre tots els alumnes, i fins i tot tres torns en alguns casos.

Aquest dèficit també repercuteix en el fet que molts centres escolars no tenen ni aigua, ni electricitat (només poden funcionar quan hi ha llum natural), ni lavabos, ni espai d'esbarjo o d'esports, ni encara menys biblioteca. UNICEF-Marroc, conscient d'aquestes carències, ha endegat l'any 2002 a la zona de Ben Dibane (comuna de Beni Makada) un pla de millora de les set escoles del barri. D'altra banda, la majoria de les famílies no tenen els ingressos suficients per comprar llibres, material escolar, roba o fer front a les despeses de manutenció i desplaçament (molts infants han de gastar 6 Dh diaris per l'autobús o per dinar a l'escola).

⁵⁵ En el conjunt del Marroc l'ensenyament professional públic, després del boom del 1984 (512 edificis i 63.744 alumnes), ha experimentat un creixement molt lent, del 6,24% per any, arribant el curs 1989-1990 a 625 edificis per 68.473 alumnes (Mekki Merrouni). Així, no sorprèn que no hi hagi centre cap al municipi de Beni Makada.

Un altre problema del sistema escolar és la inadequació dels programes educatius, que provoca com assenyala Guessous (a Laraoui, Mounassif, Zahraoui, 1999, 23) *un sentiment de perdre els temps, d'aprendre coses que mai es podran utilitzar. Mestrestant altres forces encaminen l'infant a fer-li abandonar l'escola, com la família que reclama el seu treball per ajudar-la a afrontar la pobresa, els companys que ja treballen i que semblen més emancipats i alliberats de les càrregues escolars, etc.* Enmig d'això els programes estan allunyats de la realitat, són massa teòrics i poc pràctics, i no tenen en compte que la majoria dels menors d'aquests barris acabaran realitzant feines poc qualificades. De fet, com hem vist, no hi ha ni una sola escola professional a la comuna de Beni Makada. A més, els cursos es plantegen de forma poc estimulants i amb un recurs freqüent a mètodes autoritaris, fent que l'alumne acabi per desmotivar-se.

Tot plegat repercuteix també en una escassa motivació per part del professorat, que s'afegeix a la seva manca de formació. En la pràctica això es nota en un alt nivell d'absentisme del professorat, amb moltes baixes per malaltia, especialment en les escoles dels barris perifèrics (Mercedes Jiménez, 2002). A més, la rotació dels educadors és molt alta, la qual cosa disminueix la qualitat de l'ensenyament i dificulta la integració dels menors a l'escola.

b.3. L'escassa motivació dels alumnes

Molts menors immigrants atribueixen l'abandonament de l'escola a la seva desmotivació o manca d'interès. I no necessàriament per causes laborals, ja que alguns d'ells després no accedeixen al mercat laboral. Alguns dels menors entrevistats ho expressaven així:

No me gusta. No me gusta estudiar, siempre mi familia obligarme ir a la escuela pero yo después escaparme decir que ir y no ir. Però, cuando saben mi tío siempre pegarme y mi tía siempre pegarme para ir a la escuela. Yo no quiero escuela, mi familia siempre que vaya pero no me gusta ir, no aprendo nada. (...) Mis tíos mucho al cole, pero que le han dado por estudiar nada (els tiets han arribat a la Universitat i estan aturats), han ido mucho tiempo para nada. (A.G.)

No me gusta, no tengo ganas, estoy cansado. (...) Para que ir al colegio, que conseguir, tener un trabajo más bueno, no. No, no creo. (M.B.)

Mi padre y mi madre habla conmigo: ¿por qué no quieres ir a la escuela?. Yo no quiero, no me gusta y ya está. (N.A.)

Segons l'associació Darna de Tànger (2000, 48) *davant d'aquests fets ens hauriem de preguntar si la metodologia emprada en l'ensenyament pot captar l'atenció d'uns nois els pares dels quals són, en general, analfabets i viuen en un context de pobresa cultural i econòmica.* Així, potser, aquesta desmotivació, no és una causa en si mateixa, sinó una conseqüència de tots els factors anteriors. És comprensible, després de tot el que hem exposat, que els menors vagin perdent l'interès per l'escola i tot el que aquesta representa. Fins i tot hem vist com un dels menors entrevistats desacredita als seus familiars que van estudiar. Si, fins fa pocs anys, estudiar simbolitzava millorar en l'escala social, actualment l'alt índex d'atur entre els universitaris ha acabat de desacreditar el sistema educatiu. Segons la Direcció d'Estadística, al 1995 el 20% dels titulats superiors i el 28% de les titulades superiors estaven a l'atur; i també estaven a l'atur el 42,5% dels homes amb estudis de batxillerat, i el 63% de les dones (López García, 2000).

No obstant, mentre que hi ha menors que assenyalen que els seus pares van recolzar o afavorir l'abandonament de l'escola per la necessitat econòmica de la família, d'altres, malgrat la precarietat econòmica, van intentar per tots els mitjans que el fill acabés almenys els estudis obligatoris. Veiem-ho a partir del testimoni de dues mares entrevistades:

Mi hija y mi hijo han salido de la escuela y trabajan los dos y nos ayudan. Y ahora ellos nos culpan de ser responsables de haber dejado la escuela y no terminar sus estudios, pero que podemos hacer mi marido no trabajaba y tengo siete hijos. (Mare de M.L.)

Cuando empezaba el curso y los chicos tenían que entrar al colegio, juro por Dios, iba a la puerta de la librería y comenzaba a llorar, hasta que mis ojos se ponían así, me ponía esterica, loca, empieza el colegio y yo no tengo nada. Y no quería de ninguna manera que se queden en la calle, lo que quería es que estudiaran. Eso quería. Yo nunca he sacado a un hijo del colegio, si quieren estudiar estaba dispuesta de privarme de todo para que puedan estudiar. Yo he luchado mucho para que mis hijos estudiaran. Aquel se me marchó (va emigrar a Espanya), hizo hasta segundo de universidad y no siguió los estudios en Tetuan porque no quiso, no veía futuro. Los demás han estudiado bien y estos dos pequeños están estudiando los dos. Aquel que está en España le envíe a hacer francés, hizo dos cursos, le pagaba 1.000 Dh (90) cada curso, y no sabes cuanto tiempo tenía que trabajar para llegar a esto. (...) De aquí un poco, de aquí otro poco, todo esto para poder ayudarles a estudiar un poco y ser alguien, no como nosotros. (Mare de N.T.)

Però molts menors, com veurem a l'apartat 4.2, no veuen futur en el seu propi país, i el sistema educatiu no els permet d'ascendir en l'escala social, cosa que només podran aconseguir per mitjà del treball o de l'emigració:

Sí, no quiero estudiar, para que, quiero trabajar. Estoy cansado de estudiar, el trabajo mejor, amigos trabajo bien, dinero, ropa y ayudan a familia, con estudios nada. (M.B.)

Alguns d'aquests menors que els pares pressionen perquè no abandonin l'escola, al final enganyen els pares perquè no se'n donin del seu absentisme. I és en aquest procés d'absentisme i d'abandonament com molts dels infants es plantegen amb d'altres companys l'opció migratòria:

Mis padres quieren que vaya a la escuela, se enfandan pero yo no voy, al principio no digo nada que no voy, mi familia y mi padre no saben nada, cada mañana voy a la escuela para familia y vuelvo cuando acaba escuela, pero yo no estoy en la escuela (...) Estar en puerto, porque no tengo ganas de estar en Marruecos, quiero ir a España. (AM.D.)

Estoy cansado escuela, hasta 15 años, al final no tengo ganas, quiero trabajar y quiero irme a España y trabajar bien allí ¿sabes?. Marruecos trabajo no trabajo y si tienes trabajo no bueno. (M.B.)

3.4. LA SEVA TRAJECTÒRIA LABORAL

Pues, es cuando mi padre me ha dicho, ves para aprender un oficio. Aprender un oficio mejor que estar sentado sin hacer nada. (...) Por eso tenemos que aprender, hasta ser mayores, crecer y ser como nuestro jefe. (M.E. aprenent d'un taller mecànic)

Segons pel *Secretariat D'Etat a la Population* al 1997 hi havia al Marroc uns 766.000 infants treballadors de menys de 18 anys, i 356.000 de menys de 15 anys. Tanmateix, creiem que aquestes xifres estan molt per sota de la realitat. Segons Curtes i Laraqui (a Laraqui, Mounassif, Zahraoui, 1999) al 1998 més de 3.000.000 d'infants en edat escolar no estaven escolaritzats i, per tant, estaven disponibles per treballar a temps complet. Curtes, Laraqui i altres (a Laraqui, Mounassif, Zahraoui, 1999) assenyalen també que segons un estudi realitzat a la ciutat de Meknes la població infantil treballadora representava un 11,63% del total de la població assalariada. En l'estudi realitzat pel Centre d'Estudis Jurídics (2003, document II, 37), de 459 petits Harraga als quals se'ls hi va fer la pregunta de si havien treballat (esporàdicament, sovint o sempre) al seu país, el 82,35% assenyalaven que sí, mentre que només un 17,6% afirmaven que mai. Possiblement, si es pogués fer un creuament amb la variable de l'edat d'abandonament de l'escola, el nivell d'instrucció i el nivell socioeconòmic de la família, ens adonariem que la majoria dels menors que no han treballat mai són els que abandonen més tard l'escola, que tenen un nivell d'instrucció més alt, i que pertanyen a famílies amb un nivell socioeconòmic més estable. I per una altra banda, el 35,51% dels menors que van afirmar treballar sovint (24,8%) o sempre (10,7%) coincidiria probablement amb els menors que han abandonat abans l'escola, amb un nivell més baix i amb una família amb un nivell socioeconòmic menys estable. Finalment, el grup de menors més nombrosos, el 46,8%, que assenyalen haver treballat de forma esporàdica, deuen pertanyer a aquest franja mitja més elevada en l'edat i el nivell d'instrucció, i un nivell socioeconòmic familiar entre l'estabilitat i la inestabilitat.

Fins al març del 2003 al Marroc els infants podien treballar legalment a partir dels 12 anys, però nombrosos estudis i investigacions han demostrat que molts nens i nenes d'edats inferiors també treballen i que molt pocs empleadors respecten els seus drets més bàsics. El treball a partir dels 12 anys era contemplat per la llei marroquina fins fa ben poc com una forma d'aprenentatge i de formació professional. En la pràctica aquest fenomen està reglamentat per uns costums socials que tothom coneix (pares, contractadors...) i amb regles socials ben precises. La tradició, de forma similar a la llei, el valora com el sistema per a la formació laboral de les classes populars. Però, en canvi, ben poques persones coneixen i respecten la normativa laboral infantil ni tampoc la protecció a la que els nens i adolescents treballadors tenen dret.

De totes maneres, també s'ha de tenir en compte que algunes de les mesures de protecció dels infants treballadors avui vigents al Marroc tenen més de 50 anys. Tot i que foren progressistes en el seu moment, després van quedar antiquades fins als canvis legislatius del 2003:

- signatura de la Declaració Mundial del Pla d'Acció a favor dels infants, l'any 1992
- ratificació de la convenció de les Nacions Unides sobre els Drets dels Infants, l'any 1993
- aprovació de la convenció 138 sobre l'edat d'admissió al treball
- ratificació de la convenció 182 de la OIT retatiu al treball infantil, l'any 2001

Fins fa poc es donava una contradicció entre els drets de la infància reconeguts al Marroc, la nova legislació de 1999 sobre l'escolarització obligatòria fins als 15 anys i la convenció 182 de l'OIT sobre l'edat mínima d'accés al treball als 15 anys. Per això, intentant harmonitzar la legislació marroquina amb els textos internacionals ratificats en el nou Codi del Treball, en una nova normativa de març del 2003 s'establí els 15 anys com edat mínima per treballar.

No obstant, i sense negar la importància dels canvis legislatius, hem de considerar també la importància d'altres factors per combatre el treball dels més petits com el canvi de mentalitat de la població.

3.4.1. Les causes del treball dels menors

La majoria dels menors que treballen no poden elegir entre treballar o no fer-ho. Com han assenyalat molts estudis, les causes són molt complexes: pobresa, explotació econòmica, valors socials, factors culturals, etc., Segons l'Organització Internacional del Treball (OIT) i l'UNICEF hi ha tres grans causes que expliquen l'existència del treball infantil: la pobresa, l'absència d'una escolarització adequada, i la tradició.

L'any 1995 l'Associació Marroquina d'Ajuda a l'Infant i a la Família (Guessous, 1999; a Laraqui, Mounassif, Zahraoui, 1999) va realitzar una investigació sobre el treball dels infants al Marroc⁵⁶. Segons l'estudi, d'entre 500 infants treballadors enquestats, aquestes en serien les causes principals (el percentatge total és superior a 100 perquè hi algunes respostes múltiples):

Taula 3 / 12 - Causes del treball infantil al Marroc

	Entorn		Gènere		Total	
	Urbà	Rural	Masculí	Femení	Nombre	%
Pobresa de la família	197	196	186	207	393	78,6%
Fracàs escolar	98	73	107	64	171	34,2%
Aprenentatge d'un ofici	70	23	66	27	93	18,6%
Tradició	10	30	20	20	40	8,0%

Font: Chakib Guessous, 1999 a: a Laraqui, Mounassif, Zahraoui, 1999, 19.

Aquestes causes concorden amb les que hem obtingut durant el treball de camp realitzat en aquesta tesi doctoral, malgrat tractar-se de menors que tenen la característica comuna d'haver emigrat. A continuació interrelacionem les dades quantitatives de la investigació anterior i amb els resultats de la nostra investigació fonamentalment qualitativa⁵⁷.

⁵⁶ L'estudi es basa en una enquesta a 500 menors, 250 de cada sexe, professionalment actius, els quals provenien la meitat de medi rural i l'altra meitat de medi urbà, i residents a les cinc regions econòmiques més poblades del país. L'esmentat estudi es va interessar pel perfil dels menors actius, per la seva situació familiar, pel seu estatus professional, pel seu lloc de feina i, també, per les causes del treball tal com són percebudes pels infants. (Guessous, 1999)

⁵⁷ Les cites que apareixeran són del treball de camp d'aquesta tesi doctoral

a) La pobresa

La pobresa de la família seria la causa principal del treball infantil. Un 78,6% (quatre infants sobre cinc) assenyalen aquest motiu com el principal. Aquests infants perceben el seu treball primordialment per ajudar econòmicament les seves famílies. Els resultats són similars tant en el medi rural com en l'urbà (d'on provenen la majoria dels menors immigrants). I els pares d'aquests infants coincideixen a afirmar que el salari del menor completa els ingressos de la família (Naamane-Guessous, 1994). També altres estudis sobre el Marroc assenyalen en proporcions similars la pobresa com la principal causa del treball infantil (Benradi i altres, 1996; Alaoui, 1996; amb un 73% i un 72% respectivament). Tots coincideixen, doncs, que a més renda familiar, menys infants treballen.

Ha salido de la escuela y trabajó para ayudar a causa de la pobreza, (...) vivimos pobres.
(Mare de M. L.)

Segons Guessous (a Laraqui, Mounassif, Zahraoui, 1999), hi ha dos aspectes de la pobresa que repercuteixen sobre el treball infantil:

1. **La importància dels ingressos dels menors en l'economia d'una família pobra.** *Aquesta contribució, freqüentment modesta, d'un membre de la família com pot ser un dels infants, li permet algunes vegades a la família de passar de la gana a de la satisfacció de les necessitats bàsiques. (...) La contribució del sou de l'infant actiu a l'economia familiar esdevé alguns cops essencial per al manteniment del nivell econòmic de la llar* (Guessous, 1999; a Laraqui, Mounassif, Zahraoui, 1999,) –veure els tres exemples de subsistència familiar a l'apartat 3.2.3. c)-. L'ajuda dels menors en el negoci familiar també suposa una contribució indirecta als ingressos, ja que sinó la família hauria de contractar alguna persona externa. D'altra banda, la majoria dels menors immigrants estudiats donaven completament el sou guanyat als seus pares, i només a partir de 16 anys se'n quedaven una part. Només hem trobat alguns pocs menors immigrants procedents de famílies més benestants que es quedessin íntegrament el sou guanyat.

Yo ayudar a padre y madre. En Marruecos yo dar todo el dinero. (M.R.)

Todo a la familia. (...) siempre (M.B.)

Yo le daba a mi madre y ella cuando grande me da medio porque también ella vende en el estanco allí. (K.C.)

El dinero para mi, yo nunca le di a mi familia dinero. (AM.D)

2. **La competència entre el treball dels infants i el dels adults.** No ha d'estranyar que en els països on el treball infantil està més extès hi hagi un elevat índex d'atur entre els adults. El motiu és que el mercat laboral prefereix en certs sectors la mà d'obra infantil sobre l'adult per diverses raons: els infants perceben salaris força més baixos; són més submisos, especialment les nenes i les adolescents; no estan organitzats ni coneixen els seus drets; i, finalment,

perquè tenen una taxa d'absentisme laboral més baixa que la dels adults. En el cas dels menors Harraga que treballaven al Marroc, com hem vist, molts dels seus pares estaven aturats o realitzaven feines molt precàries.

b) L'absència d'una educació adequada

El fracàs escolar era la segona causa més important segons la investigació esmentada, amb un 34,2% (un de cada tres menors). Aquesta causa era més freqüent a la ciutat que al camp (39,2% enfront 29,2%), i més entre els nois que entre les noies (42,8% enfront 25,6%). Aquesta causa té molt a veure amb la primera i amb l'analfabetisme (absolut o funcional) de la família. I encara que existeixi la bona voluntat per part dels pares per motivar els fills en l'estudi, l'absència d'un sistema educatiu de qualitat i adequat i d'altres factors externs els acaben desmotivant -veure 3.3-.

Pero mi madre y mi padre no quieren trabajar yo. Porque yo pequeño y mi padre quiere a la escuela, yo no quiero estudiar, quiero trabajar. (N.A.)

No me gusta estudiar. Y siempre mi tío pegarme, y siempre mi tía pegarme, siempre mi familia quiere a mi en la escuela, pero no me gusta ir al colegio (A.G.)

c) L'aprenentatge d'un ofici

Com hem vist, la tercera causa esmentada pels menors és el desig d'aprendre un ofici. Molts dels infants de classes populars han nascut en un entorn on l'aprenentatge d'un ofici amb un mestre-artesà forma part de la tradició -veure 3.4.3-. Aquesta causa és més comuna en el medi urbà que en el rural (28,0% enfront 9,2%), i més freqüent entre els nois que entre les noies (26,4% enfront 10,8%).

El Dr. Guessous (a Laraqui, Mounassif, Zahraoui, 1999) remarca que *el fracàs escolar o el desig d'aprendre un ofici són dues cares d'una mateixa realitat: l'absència d'una educació adaptada a la persona marroquina i a les necessitats sociolaborals del país*. Segons el mateix autor, tanmateix, això ve condicionat per dos aspectes de la percepció social de la importància de l'aprenentatge d'un ofici:

1. **El treball com a mitjà educatiu.** Generalment el pares pensen que és millor que el menor no escolaritzat treballi per evitar l'ociositat i la immersió en la vida al carrer amb el que tot això comporta (fumar, beure, drogues...).

Porque no hay futuro, y todos sus amigos que no han trabajado ahora son todos drogadictos y viven mal. (Pare de M.M.)

D'altra banda, el fet de tenir un cap que no pertany a la família, quan els infants no treballen en el negoci familiar, ajuda a imposar-los una disciplina adequada per a la seva educació.

2. **El treball com a mitjà de formació professional** (veure 3.4.3.). *Al Marroc, la tradició sempre ha considerat aconsellable de posar els fills en aprenentatge a prop d'un artesà. Aquest és el millor camí, ja que aprenent un ofici l'infant s'assegurarà una garantia de vida* (Guessous, 1999; a Laraqui, Mounassif, Zahraoui, 1999, 24). Els pares verbalitzen (9 sobre 10) aquesta raó com a molt important, malgrat que moltes vegades els fills no acabin l'aprenentatge o no aprenguin el suficient (Naamane-Guessous, 1994).

d) El pes de la tradició

Aquesta causa cultural, molt important, els infants només la citen en un 8% dels casos. No ha d'estranyar que l'assenyalin més els menors del medi rural (12%), on la tradició encara té un pes important, que els de medi urbà (4%). La tradició, que es transmet de generació en generació i és percebuda com una veritat absoluta, valora el treball dels menors com una bona preparació per a la vida adulta.

Les causes del treball infantil són, en definitiva, una combinació entre les condicions de l'oferta d'aquesta mà d'obra (pobresa, problemes d'escolarització, tradició, etc.) i les condicions de la demanda (sous més baixos, més docilitat, etc.). Per això, per eradicar el treball infantil cal actuar sobre totes aquestes causes simultàniament.

3.4.2. Les vies de reclutament

Fins al març del 2003 la legislació marroquina establia l'edat mínima d'admissió al treball en 12 anys aconseguits (article 9 del *Dahir* del 2 de juliol de 1947), llevat de les feines de nit o que requereixen un esforç físic en què l'edat mínima és de 16 anys (article 13) i de les feines perilloses que queden prohibides. Malgrat que el nou Codi del Treball del 2003 estableix l'edat mínima d'accés al treball als 15 anys, d'acord amb les convencions internacionals, aquest canvi legislatiu tardarà encara alguns anys fins que tingui alguna repercussió significativa.

La major part dels menors immigrants que hem conegut han treballat abans al Marroc, i gairebé tots han començat a fer-ho a partir de l'antiga edat laboral de 12 anys. Però també n'hem conegut alguns que havien començat a treballar abans dels 12 anys, generalment en algun negoci familiar. Els menors que havien començat a partir dels 12 anys o abans, procedien de famílies de la segona o tercera categoria assenyalades a 3.2.5. Mentre que els menors que havien començat més tard, pertanyien habitualment a la primera categoria de famílies més benestants:

A 11 años trabajar con hermanos (H.B)

A los 15 años trabajar en taller planchistería (M.R)

Al Marroc el nens i nenes comencen a realitzar petits treballs en l'àmbit domèstic des de molt curta edat (7 o 8 anys): cura dels germans, anar a comprar, neteja, etc. Després, més d'hora o

més tard, deixen l'escola per pròpia voluntat, per les necessitats econòmiques de la família o bé perquè els pares han trobat una feina d'aprenent per a ells (en el cas dels nois). Generalment el reclutament laboral es produeix a partir de relacions informals, on el costum i la tradició regulen les relacions del treball. Els encarregats de buscar la feina per als menors més petits normalment són els pares, mentre que a partir de 15 anys són els propis menors, en moltes ocasions, qui realitzen aquesta tasca. Com en altres societats i comunitats on les relacions informals tenen una gran importància, existeixen dues vies de reclutament:

a) El treball amb la família

Consisteix en l'aprenentatge pràctic, des de ben petits, de l'ofici dels pares. Habitualment és només l'ofici del pare o dels oncles, però no dels avis ja que aquests eren en la seva gran majoria camperols. Molts dels menors immigrants i els seus germans comencen a ajudar els pares a l'edat de 8 o 9 anys en els seus oficis, primer amb feines molt senzilles fins arribar a les més complexes. Moltes vegades, aquesta primera incursió en el món laboral amb els pares és la que determina ja l'entrada definitiva, sigui amb el pare, oncle o germans, o posteriorment amb altres persones alienes al nucli familiar. Mentre que alguns dels germans grans dels menors es mantenen treballant en l'ofici dels pares, en el cas dels menors immigrants és només un primer pas, ja que després treballen en altres oficis o amb altres persones:

De 11 a 13 años trabajar hermanos carpintería, (...) 7 meses con tío, en taller bicicletas y motos (H.B)

Sali de la escuela y ayudaba a mi padre, a vender ropa (...) Mis hermanos mayores tambien ayudar (M.A)

A 8 años trabajar padre en luz (...) Si, padre y hermanos electricistas (...) Más de 6 años (...) solo trabajar padre (A.T)

b) El treball amb amics o coneguts

Aquests sistema dona continuïtat a l'altre. El reclutament de fills d'amics, veïns i coneguts del mateix barri i barris del voltant, o de coneguts de coneguts al centre de la ciutat en el sector serveis, assegura un coneixement personal que implica confiança i reciprocitat, tant en les relacions personals dins de la feina com fora d'ella amb els pares i adults. Passa el mateix quan és el fill, més gran, que busca per ell mateix la feina. Normalment, si els pares són els qui confien el fill a aquests hi ha un pacte verbal sobre les condicions laborals.

Ha trabajado mucho (des dels 11 anys), primero con su tío com chapista y después le encontré el trabajo en Casabarata con un comerciante de ropa (...) un conocido, buen hombre (Mare de Y.S)

Mi padre conoce amigo, antes mi padre trabajar en máquina en fábrica con él. (A.M)

Un amigo de barrio, después venir a trabajar conmigo (M.R.)

No, yo me lo he buscado, (...) solo conocido (M.B)

3.4.3. L'aprenentatge professional

Com ja hem explicat, en el passat els fills masculins des de ben petits començaven el seu aprenentatge al costat d'un artesà (model *apprendissage* de l'edat mitjana, veure capítol 3 del marc teòric), amb el qual poc a poc és produïa la seva immersió al món dels adults. Els oficis passaven així de generació a generació, no sempre de pares a fills. La importància d'aquest sistema tradicional és tan gran al Marroc que la llei mateixa contempla el treball dels menors com una forma d'aprenentatge i de formació professional (*Dahir* del 16 d'abril de 1940), establint la signatura obligatòria d'un contracte d'aprenentatge fixant les obligacions de les dues parts.

Per a les classes populars marroquines els oficis artesanals segueixen tenint un gran prestigi. Per això molt pares segueixen confiant la formació professional dels seus fills al *mestres artesans* –persona que té un negoci propi on calen anys per l'aprenentatge de l'ofici-. Ho fan no només per la necessitat econòmica (petites aportacions), sinó perquè pensen que és la millor inversió per al futur dels seus descendents, ja que pot ser la seva millor escola de vida: treball en equip, sentit de la jerarquia, dignitat personal, responsabilitat, etc..

Bueno estudié en el colegio, no me gustaba estudiar, entré en el 78, empecé de niño, aprendí con mi maestro, y desde el 78 estoy trabajando. Empezé esta profesión en el 78 y en el 83 estaba formado (5 anys). Cuando estaba aprendiendo cobraba muy poco, y ahora cuando uno ya esta formado parece otra persona, la personalidad de la persona se forja, ¿me entiendes?. La personalidad de uno se forma, no como un profesional así de cualquier manera. Aquí trabajamos bien, con dignidad, si quieres lo haces y sinó dices que no me interesa. Veinte-dos años de trabajo no es poco, nadie los puede desestimar, es como estudiar veinte años por ejemplo, yo también tengo mis años de estudios. (...) Ahora, yo tengo a mis alumnos, dos generaciones de alumnos que yan estan colocados como yo. Estos chicos nada, acaban de entrar, todavía no han aprendido nada. (...) El que aprende descansara, lo tendra más fácil. La persona que aprende puede ser un patrón y puede hacer lo que quiere, este sera patron, este también y este. Esto si siguen, sino siguen aprendiendo no seran nada. Porque no sera nada, porque como dice el refrán "si tu consideras tu profesión, tu profesión te considera a ti y si no lo hace te humilla". Y esto en cualquier oficio, cuando uno empieza un oficio, tiene que seguir, esto para ir adelante. (M.A. mecànic)

Cuando, yo aprendi y empece a dominar el oficio, ya empezó mi jefe a darme responsabilidad. (M.A. mecànic)

Un fet molt valorat és la possibilitat futura d'esdevenir cap, és a dir, d'obrir un negoci propi. S'avalua com a preferible el fet de no dependre d'un altre cap o d'una empresa aliena, tant per guanyar més diners com per la llibertat que això dóna. Després d'aprendre una professió o un ofici, la persona ja està formada i pot pensar en formar una família:

Es como gano la vida, con una mujer, la casa y varios niños, todos vivimos de esto. Y si vas a trabajar con sueldo mensual que vas a ganar al mes. (...) Así, se vuelve un buen profesional y después se va por su cuenta. (...) Cuando aprendí, después pensé si podia casarme, pense que si que ahora ya podia ser un buen padre. (M.A. mecànic)

Normalment, no es percep l'aportació de l'aprenent com un abús o una forma d'explotació, perquè la majoria dels mestres van passar pel mateix procés. Tanmateix, segons Laraoui i altres (a Laraoui, Mounassif, Zahraoui, 1999) hi ha un nombre important de menors explotats i

maltractats que treballen en aquest sector, en funció de l'arbitrarietat del mestre artesà. En aquest exemple veiem l'experiència diferent d'un noi que va passar per tres tallers:

El "mâ'alem" on estic actualment és bo amb mi. Al primer taller m'han menyspreat molt, sempre anava a fer els seus encàrrecs, i si per mala sort oblidava alguna cosa o perdia 10 o 20 cèntims, em pegava i abofetejava. El segon "mâ'alem" estava bé, excepte que em donava molt de treball i no em pagava correctament. En quant al tercer "mâ'alem" està bé, no em fa fer els seus encàrrecs, em dona la feina a fer i em diu sempre: fill meu, si et falta alguna cosa, no dubtis a dir-m'ho. M'aconsellava molt d'aprendre l'ofici i de perfeccionar-me; em diu: el dia que seràs gran i hauràs après l'ofici, jo t'ajudaré a obrir un taller per tu o t'ajudaré a buscar una bona feina. (...) Aquest "mâ'alem" em tracta bé, no em crida tota l'estona i no em pega; si no hi vaig un dia o alguna cosa similar, em dona el meu salari sencer i quan estic malalt, m'ajuda en la compra de medicaments. (Chekroun i Boudoudou; a Demouny i Chaouite, 1987, 105).

El mestre o el cap del taller té aprenents de diferents edats des dels més petits de 12 o 13 anys, fins a 18 o 20 anys com a molt grans. Així, segons el nivell d'aprenentatge de cada un d'ells s'encarreguen d'una feina o d'una altra. El mestre només treballa en una feina concreta quan és molt complicada i els aprenents no l'han apresada encara. En ocasions són els aprenents més grans els qui ensenyen als més petits amb la supervisió del mestre.

Nosotros de esta manera le ayudamos y el nos ayuda a nosotros y así se ayuda el a sí mismo. (...) Entonces el es quién ha ganado aquí con nosotros y no nosotros de él. Nosotros lo único que hemos ganado de el es la buena palabra "que Dios te lo pague", y esto que se dice "Dios tenga compasión de mi, de mis padres y de quién me ha enseñado". (M.A. mecànic).

Yo ahora lo dejo en manos de mis aprendices. Ahora ya no trabajo, yo solo recibo trabajo, se lo paso a los chicos, yo con ellos, y si hay algo muy complicado lo hago yo mismo y sino lo hacen ellos. (M.A. mecànic).

L'aprenentatge d'un ofici és l'"escola dels pobres" i tots aquests aspectes els pares de les classes populars marroquines els tenen ben presents i els transmeten als fills de la mateixa manera que els van rebre. Com ja hem dit, la majoria de les famílies dels menors Harraga treballen en ocupacions poc qualificades i el màxim que poden aspirar a aconseguir és un ofici, de manera que els seus fills acostumen a quedar-se dins el mateix circuit, de forma similar al que sosté Paul Willis quan diu que a Anglaterra *los chicos de la clase obrera consiguen trabajos de clase obrera* (1998). Així doncs, els oficis que acostumen a aprendre són els mateixos que els dels seus referents adults: paleta, planxista, fuster, electricista, mecànic, soldador, etc. (Veure fotos 3 /8, 3 /9 i 3 /10). Els oficis on més s'ubiquen els menors amb dificultats són els de fusters (un 20%), mecànics (9,8%) i serrallers (7,9%) (Darna, 2000).

No estudie, porque mis padres no han venido aquí al principio, eramos pequeños y estábamos haciendo de pastores (tota la família). Y al llegar aquí (emigració del camp a la ciutat) para estudiar eramos mayores, ya no nos han puesto en el colegio. Pues, es cuando mi padre me ha dicho, ves para aprender un oficio. Aprender un oficio mejor que estar sentado sin hacer nada. (...) Por eso, tenemos que aprender, hasta ser mayores, crecer y ser como nuestro jefe, si te quedas así, nada, si no aprendes no consigues nada. Solo puedes estar sentado sin hacer nada en casa. Nosotros aprenderemos, para poder abrir un taller propio y ser autonomos. (M.E., noi de 14 anys aprenent del taller anterior)

No obstant, actualment l'aprenentatge d'un ofici també es percep com una sortida davant la forta crisi econòmica que pateix el país. El 83% del aturats tenen entre 15 i 34 anys (López García, 2000) i molts d'ells tenen una formació universitària. Malgrat que la formació acadèmica era la millor promoció de les classes populars, actualment aquesta percepció està en crisi. Però també el problema actual dels aprenents és que després de passar-se tres, quatre o cinc anys d'aprenents (cobrant sous molts baixos) no tenen l'oportunitat d'obrir el seu propi negoci per manca d'estalvis suficients.

He trabajado de mecánico con mi primo cinco años y después de cinco años y no has hecho nada sin futuro ni nada. (G.B., 17 anys)

Molts d'aquests, ja adults, pensen en l'emigració com una bona fórmula per aconseguir aquests estalvis i després retornar al Marroc per obrir un negoci propi. El cap del taller anterior va seguir aquest camí:

Aquellos chicos que salen tienen un oficio, pues cuando estudian no encuentran posibilidades, porque abrir un local como este uno necesita un millón o dos, o tres millones para abrir un local propio. Entonces se ve obligado a marchar, yo mismo en el 86 he salido, me fui a España a Gibraltar, trabajé un poco, he reunido un poco de dinero y volví para abrir este local, y ahora estoy bien. Y los otros igual, les gustaría ir para reunir un poco de dinero y iniciar su vida aquí, bien, alquila, tiene un pequeño capital para comprar material, y cuando ya compra el material y lo que necesita el mismo no querrá volver allí. (M.A. mecànic)

Però no tots els joves aprenen un ofici, sinó que d'altres treballen des de ben curta edat en el sector comercial o de serveis, en feines molt menys qualificades: venda ambulant, cambrer, etc. (veure foto 3 /11 i 3 /12 al final del capítol). Són feines socialment molt poc valorades i amb sous molt més baixos, on els infants no tenen la categoria d'aprenents sinó d'ajudants.

Trabajaba de camarero en el Boulevard (Boulevard Pastor, al centre de la ciutat-), muchas horas, viene tarde a casa y muy cansado. (...) Y su jefe le trata mal. (Mare M.L.)

També comença a ser bastant comú de trobar infants que treballen en tallers de confecció tèxtil, un sector importantíssim a Tànger.

A los 12 años trabajo taller (...) en confección, ropa, en máquina (...) más de 4 años (AM.D)

Com ja hem vist, tot i que aprendre un ofici tenia gran valor en el passat avui en dia està perdent pes. Fins i tot, el contacte dels petits amb el món laboral dels adults en lloc de ser educatiu els provoca frustració, i pot ser el lloc on el noi aprengui a fumar, a "trapichear", i algunes vegades entri en contacte amb el haxís. L'Associació Darna (2000, 49), que s'ocupa de nens amb dificultats i nens de carrer, sosté que quan els menors son explotats a la feina pot servir de transició i aprenentatge indirecte de la forma de vida del carrer. La frontera entre l'una i l'altra és estreta. En realitat, per aquesta causa, en pocs anys l'objectiu dels adolescents acaba transformant-se. En no poder aconseguir els seus ideals, se n'adonen que els preceptes tradicionals ja no cobreixen les seves expectatives i comencen a plantejar-se altres alternatives menys costoses en temps i en esforç com per exemple l'emigració.

El futuro necesita tranquilidad, aguantado. Los jóvenes ahora no como nosotros, quieren tener un futuro a los 18 o 20 años, quieren tener un coche y todo, pero aquí es diferente hay que esperar hasta los 35 o 40 años, y esto necesita tranquilidad y seriedad. (Pare de M.G.)

3.4.4. Les condicions laborals

Les condicions laborals dels menors són molt variables, tot i que com més s'endinsen en el sector informal esdevenen pitjors. Un estudi sobre el sector tèxtil a Tànger mostrava que la majoria dels menors treballant al sector ho feien en tallers informals, mentre que la seva presència era escassa en el sector formal (SETEM, 2001). Les condicions laborals dels infants en la majoria de negocis de l'economia informal són molt dolentes, com veurem a continuació.

- **Contracte.** El contracte d'aprenentatge i de formació professional (*Dahir* del 16 d'abril del 1940) que la llei obliga que sigui escrit, gairebé sempre és verbal entre el qui contracta i els pares del menor. Les condicions laborals es basen en el costum i en l'arbitrarietat del contractador. Cap dels menors i famílies entrevistats esmenten aquest contracte, tot i que si que fan referència a un pacte informal i verbal.

Yo hablé con jefe de coger a trabajar a mi hijo y de cuanto le paga y las horas (...) y ya esta (Mare d'A.H.)

- **Salari.** La legislació determina que els salaris dels joves aprenents estaran d'entre un 50% i un 20% per sota del salari mínim, i que s'establiran en funció de l'edat, dels 12 als 18 anys (article 6 del *Dahir* del 6 de maig de 1945). És a dir, que a mesura que el menor vagi creixent i vagi adquirint experiència la remuneració també ha d'augmentar.

Yo empecé en el 78, tenía trece o catorce años, tenía la edad de este chico (un dels seus aprenents). Y desde entonces estoy encaminado, cuando empecé cobraba 5 Dh a la semana, era para comprar unos zapatos, ¿me entiendes?. Y desde que empecé, poquito a poquito 5 Dh más 5 Dh luego 17, y aquí estoy. En aquel entonces llegué a alcanzar 70 Dh, era dinero. (Mestre mecànic)

Si el salari mínim legal dels adults era al 2001 de 8,77Dh per hora (0,79 €), el salari dels menors hauria de ser d'entre 4,38 Dh (0,39 €) i 7,01 Dh (0,63 €) per hora. Però en el nostre treball de camp hem comprovat com la remuneració salarial dels menors és en realitat molt més baixa. L'estudi citat sobre el sector tèxtil assenyala que el sou per hora dels menors se situa entorn dels 3 Dh/hora (és a dir, un 62,50% menys que el sou mínim) (SETEM, 2001).

En les nostres entrevistes realitzades als menors immigrants a Barcelona, a menors a Tànger, a familiars dels menors i a professionals diversos, hem esbrinat que els salaris oscil·laven entre 150 Dh (13 €) i 900 Dh (81 €) setmanals, o sigui, entre 3 i 18 Dh per hora (entre un 90% i 40% menys del sou mínim). En el cas dels menors que havien treballat en negocis familiars, la remuneració era nul·la o en forma d'altres premis i compensacions.

He trabajado con mi padre dos años en panadería de casa (...) no me pagaba, solo dinero para ropa, comida (H.A, noi de 13 anys)

Trabajé con un vendedor de frutas (...) 30 Dh a la semana (120Dh al mes, uns 108 €). (M. P., noi de 12 anys)

Trabajaba en carpintería y después confección y pagaba unos 40 Dh a la semana y después 60 Dh (entre 160 Dh i 240 Dh al mes, entre 14,4 € i 21,6 €), (M.P, noi de 15 anys)

He trabajado en Asilah en un restaurante durante dos meses por 200 Dh (18 €) al mes con 14 años (Z.D., 17 anys)

Trabajó cuatro años con una carpintero (...) 80 o 100 Dh a la semana (320 Dh o 400 Dh al mes, 28,8 € o 36 €). (pare de M.M, noi de 15 anys quan treballava allà)

Estaba trabajando en un restaurante (...) con 20 Dh al día (suposadament sis dia a la setmana, 480 Dh al mes, uns 43,2 €). (mare de M.L., noi de 15 anys quan estava treballant allà)

Cuatro años en taller ropa (...) cuando aprender pagar más (...) 4 Dh hora (32 Dh al día i al mes 768 Dh, uns 69 €). (A.M., noi de 17 anys)

Sabes lo que hacen con él, hace cuatro años que trabaja en los seguros, normalmente tiene que cobrar 1500 Dh al mes (135 €), pero ellos le pagan 1000 Dh. (90 €) (mare de N.A, noi de 18 anys)

- **La jornada laboral.** La legislació estableix que les hores treballades no poden excedir de 10 hores per dia i que s'ha de descansar almenys una hora (article 72 del *Dahir* del 2 de juliol de 1947). Normalment la jornada laboral és de vuit hores diàries, amb una o dues hores per dinar. En total es treballen 48 hores a la setmana. Aquesta normativa és igual per als infants i joves. En realitat els horaris dels menors poden diferir segons si aquests van encara a l'escola (i treballen després de classe), si estan en fase d'abandonament (només van a l'escola quan l'horari de feina els ho permet), o bé si ja l'han abandonada (treballen a temps complet). En moltes ocasions aquest procés és gradual.

Yo trabajo vendedor de chicles, antes trabajaba con 20 Dh a la semana durante un año (...) trabajo cuando puedo porque todavía sigo estudiando, ahora estoy en septimo de primaria. Es importante aprender. (A.M, noi de 12 anys)

Trabajaba con un comerciante de ropa (...) después de la escuela y por la pobreza después dejó la escuela (...) estaba en cuarto de primaria. (Mare de Y.S.)

Si el menor treballa tota la jornada és més probable que se li respectin els drets que assenyala la llei, a diferència de si només treballa algunes hores al dia:

Por la mañana, a las 8 hasta la 1 y después de las 3 a las 5 o 6 de la tarde. (...) Sábado, domingo fiesta (...) y viernes por la tarde fiesta. (AM. D.)

A las 8, una hora para comer y a las 6 termino. (M.B.)

Trabajando en un taller de motos (...) yo trabajar de las 8 hasta la 1 y a las 3 menos cuarto otra vez hasta las seis, una hora y cuarto par comer. (K.C.)

Quan la feina s'ubica en el sector informal, especialment en comerç i serveis, més possibilitats hi ha que es vulnerin les normes sobre la jornada laboral, les quals arriben a ser de més de 12 hores:

Vendedor de frutas (...) Pues todo el día desde las 7 horas de la mañana hasta la noche. (M. P., noi de 12 anys)

Estaba trabajando en un restaurante y siempre me ha ayudado y trabajaba desde las 9 horas de la mañana hasta la 1 de la noche (...) y no estaba contento y muy cansado. (Mare de M.L., noi de 15 anys quan estava treballant allà)

- **Treball nocturn.** No hem trobat cap menor entrevistat realitzant un treball nocturn. Segons la llei, està prohibit que cap infant menys de 16 anys treballi de nit (article 12 del *Dahir* del 2 de juliol de 1947). No obstant, si que hem trobat menors que realitzen algunes hores en horari nocturn, sobretot al sector de l'hosteleria, com hem vist anteriorment. I no per realitzar aquestes hores se'ls retribueix més.
- **Feines perilloses.** De la mateixa manera, la legislació prohibeix que els infants menors de 16 anys realitzin feines perilloses (Article 22 del *Dahir* del 2 de juliol de 1947) i que requereixin de la força física (Article 13 del *Dahir* del 2 de juliol de 1947). Però a la pràctica trobem molts menors utilitzant productes químics en la seves tasques diàries (de fuster, de mecànic, de xapista, d'electricista, etc.), realitzant l'aprenentatge d'algun ofici perillós com per exemple de soldador o ajudant en feines de transport de mercaderies que requereixen d'un esforç físic constant.
- **Protecció social.** Al Marroc rares vegades es compleix la normativa laboral de protecció social quan els treballadors són infants o adolescents. La llei estipula que tots els treballadors, inclosos els menors, han d'estar matriculats a la *Caisse Nationale de la Sécurité Sociale* i beneficiar-se d'una protecció legal en contra dels accidents laborals (article 15 del *Dahir* del 27 de juliol de 1972). Però aquesta legislació només es compleix en el sector empresarial més formal i en l'administració, i només en el món laboral dels adults. Així, en el sector tèxtil informal, on hi treballen menors, generalment ni tan sols els adults són assegurats (SETEM, 2001). Cap dels menors entrevistats era conscient que hagués estat mai assegurat.
- **Atenció mèdica.** La legislació determina que els joves de menys de 18 anys han de rebre visites mèdiques tots els 6 mesos i exàmens radiològics tots els anys (Article 11 del *Dahir* del 8 de febrer de 1958, fent referència a l'aplicació del *Dahir* del juliol de 1957). En el nostre treball de camp no hem conegut cap cas en què es complís aquesta normativa, malgrat que un estudi sobre les condicions de treball dels infants a la ciutat de Meknes sosté el contrari (Curtes, laraqui i altres; a a Laraqui, Mounassif, Zahraoui, 1999). No hem conegut tampoc cap menor que fos conscient que tenia aquest dret..

- **Seguretat i higiene.** En el sector tèxtil informal, com a exemple, els infants treballen en garatges subterranis sense ventilació i amb poca llum. A més són locals molt petits en relació al nombre de persones que hi treballen (SETEM, 2001, 34). Així doncs, les condicions de seguretat i d'higiene dels nens i nenes treballadors acostumen a ser pèssims. A més, els maltractaments i càstigs físics són freqüents, com expliquen alguns dels menors immigrants entrevistats:

Su jefe le trataba mal, le pegaba. (pare de M.M)

En el primer taller, el "mâ'alam" em menyspreava, em pegava, m'insultava: "perquè has fet això, perquè no has fet això" i m'enviava moltes vegades a fer els seus encàrrecs: de vegades a la drogueria, d'altres a veure al seu germà. Quan el vaig deixar, no havia après res, només una mica de pintura (rascar pintura i netejar l'antiga pintura). (a Chekroun i Boudoudou, 1987, 105)

3.5. LA VIDA AL CARRER

Con mi amigo hablamos mucho de Europa. Un día, sentamos allí (a les proximitats del port) y dice: vámonos a Europa. Digo: ¿por qué vamos a Europa? ¿por qué dejar mi padre, mi madre...?. Sí, ya, aquí tu no haces tu futuro, no haces nada. (A.G.)

Com hem vist a l'apartat 1.4.2. del marc teòric, sobre la vida al carrer i el concepte de *nens de carrer*, quan es va començar a visualitzar el fenomen les opinions en relació a la vida als carrers dels menors immigrants no eren gens unànimes. Per un cantó algunes fonts afirmaven, sense cap justificació, que els menors Harraga ja eren al seu país d'origen *nens del carrer*, amb les característiques que això suposa: nois que viuen exclusivament al carrer; analfabets, de famílies desestructurades, inhalants de cola o de carburants de cotxes, mendicants i/o prostituïts, abusats sexualment, amb afeccions als pulmons o altres, amb desnutrició i un fort retard de creixement, etc⁵⁸. Per un altre cantó, altres fonts sostenien que la majoria dels menors Harraga al seu país d'origen no eren *nens de carrer*, sinó *nens en el carrer*, és a dir, nens amb famílies i referents afectius clars però que passen gran part dels temps al carrer com a forma de vida o per ingressar al món laboral.

En canvi, totes les investigacions realitzades posteriorment –també la nostra– als llocs d'origen dels menors han vingut a confirmar el punt de vista de la Dra. Najat citada al marc teòric segons la qual els menors immigrants no eren la majoria *nens de carrer*, sinó que com assenyalavem en aquell apartat eren menors conceptualitzats en altres categories: nens en el carrer, nens treballadors, nens d'alt risc, etc. S'afirma el mateix en la investigació quantitativa portada a terme pel Centre d'Estudis Jurídics (2003, document II, 23), ja que de 419 menors immigrants marroquins un 75,9% indicaven no haver viscut al carrer al seu país d'origen, i un 24,1%

⁵⁸ Recordem l'apartat de les tipologies de les famílies -3.2.5.-, on es veu la poca importància d'aquest grup, quantificat en un 15% per Mercedes Jiménez.

afirmaven el contrari. Segons el mateix estudi, la major part dels menors que havien viscut al carrer era a causa de maltractament familiar, abandonament o problemes econòmics. Tanmateix, considerem que aquestes dades són poc precises, perquè d'aquests últims menors no sabem res de la seva vida al carrer, ni tampoc sabem quan ni com ni perquè van començar a viure al carrer. I, com veurem a continuació, mentre que hi ha alguns *nens de carrer* que han creuat l'Estret, la major part dels menors immigrants *Harraga* esdevenen *nens de carrer* durant el temps d'espera del pas de frontera a Tànger o a Ceuta o bé en la nostra societat d'acollida.

3.5.1. Passar-se el dia al carrer

El "carrer" adquireix diferents significats segons la naturalesa i la motivació de la persona, i és utilitzat amb diferents objectius pels diversos sectors de la població urbana (Espinosa, 1989; a Ordóñez, 1995). Així, per a la majoria dels menors i dels adults del Marroc –de forma similar a Espanya dècades endarrera, i encara en molts pobles– el "carrer" té gran importància en el procés de socialització, essent no només un espai de circulació sinó també de joc, de relació i d'aprenentatge. Aquest significat també ve provocat per la manca d'espai dins dels habitatges que aglutinen famílies nombroses, els quals sovint només disposen d'una o dues habitacions.

Així doncs, els infants marroquins des de ben petits passen llargues hores al carrer, acompanyats durant els primers anys pels adults, i després sols. A partir del moment en què ja ho fan sols, o en companyia d'infants de la mateixa generació, passen d'estar als carrers prop de casa i de l'escola, als carrers del barri o del barri on treballen, i finalment als carrers més centrals i populars de la ciutat. El carrer esdevé per a ells una forma de vida: circulen, juguen, passegen, treballen, etc..sense que això signifiqui que visquin o dormin al carrer.

Per a molts infants que treballen, el carrer esdevé fonamentalment un espai de treball. Per aquests nens i nenes l'univers del carrer s'amplia, tant si treballen en tallers com si treballen directament al carrer. En ambdós casos, el menor treballador comença a passar molt de temps fora de casa, dinant en el lloc de treball, de forma que el control del pares poc a poc es va reduint. Tot això s'intensifica entre els menors que realitzen feines anomenades "callejeras", les quals es desenvolupen en el sector terciari de l'economia (comerç i serveis). L'Associació Darna (2000) indica que quan el menor comença a treballar i es posa en contacte amb el món dels adults comença també a aprendre maneres de fer de carrer: fumar tabac o hatxis, traficar, etc.

Tots aquests menors que realitzen una vida intensa "en" el carrer per diferents circumstàncies tenen unes característiques comunes (Ordóñez & Mejías, 1994; a Ordóñez, 1995):

- Mantenen vincles importants amb el grup familiar de pertinença –veure 3.2.-
- Estan en contacte amb diferents contextos de socialització: la família, l'escola, el barri, el taller o l'empresa, altres institucions, etc.
- Combinen l'escola amb l'activitat laboral, almenys inicialment –veure 3.3. i 3.4.-
- Perceben el carrer com un espai de socialització, però també de treball
- Assimilen nous valors a través de les vivències quotidianes al carrer
- Consumeixen drogues de forma minoritària

Tanmateix, en aquesta última dècada al Marroc han aparegut nous aspectes d'aquesta vida "en" el carrer en els indrets que constitueixen *passos de frontera* o *espais de pas*. Aquests indrets es caracteritzen per la concentració de mitjans de transport: els ferrys al port, els camions i els autobusos als aparcaments, les pasteres a les platges, etc. En pocs anys s'han convertit en llocs molt concorreguts, tant pels adults com pels menors, i amb diverses funcions: observació, espera, pas (de forma regular o clandestina), i rebuda (dels emigrants retornats). Per a molts menors aquests indrets passen de ser desconeguts i insignificants per a ells, a convertir-se en poc temps en el centre de la seva existència. Es tracta d'un procés progressiu en el qual l'infant, cada vegada més habituat al contacte amb el carrer, comença en les seves hores d'esbarjo (després de l'escola o de la feina) a relacionar-se amb d'altres joves que ja han pres l'opció d'emigrar i a compartir estones amb ells en els espais de pas. Amb el temps, interioritzant la seva manca de futur i d'esperança en el propi país, va fent seva també l'opció migratòria dels seus companys.

Con unos amigos y tal. Resulta que iba con ellos, y me han dicho vamos a España, allí se vive mejor y entonces empezamos a bajar más tiempo al puerto, empezamos a ver, empezamos a ver aparcamientos de camiones (...) (M.M.)

3.5.2. El carrer, pont cap a l'emigració

La major part dels petits *Harraga* pertanyen al grup anterior, és a dir, són menors que passen llargues estones "en" el carrer però retornen cada dia al nucli familiar. No obstant, quan aquests menors decideixen d'emprendre el *camí de l'emigració*, ni que sigui de forma inconscient, les hores que passen en el carrer, especialment en els indrets que són *passos de frontera*, comencen a augmentar de forma notable. Alguns ho fan a la tarda i a la nit, quan surten de l'escola o del treball -veure capítol 4-. D'altres ho fan durant els caps de setmana i en èpoques de vacances escolars o laborals.

Cada día, o cada fin de semana. (...) Cada día trabajar y después bajar a la frontera (el port) (M.R.)

Si, trabajo (...) si, todavía voy a la escuela, solamente vengo por las vacaciones, en verano. (A.T.)

Les llargues hores transcorregudes en els *passos de frontera* tenen caràcter intermitent: ho proven durant un o dos mesos, hi retornen uns mesos més tard, i així de forma discontinua fins que ho aconsegueixen.

Lògicament aquests *espais de pas* adquireixen gran importància en la gestió del temps dels menors. A partir d'un cert moment el carrer realitza per a ells una nova funció, el *pas cap a Europa*, i queden en segon terme altres funcions anteriors del carrer com el joc, l'aprenentatge, la socialització o el treball.

Pel que hem pogut esbrinar, molts petits *Harraga* aconsegueixen arribar a Espanya mentre tenen una vida totalment normalitzada a Tànger. En aquests casos han dedicat moltes hores del seu temps lliure a intentar *passar la frontera* en els *passos de frontera*. Aquesta activitat ha arribat a

ser una activitat més entre les altres i, fins i tot, ha esdevingut un joc que ajuda a trencar la dura quotidianitat⁵⁹:

Al principio nos lo hemos tomado como juego sabes, pues mira: oye uno se ha ido a España bajo de autocar. ¿Como?. Pues mira voy a probar. Era como un juego yo tenía 13 años no sabía que estaba haciendo. ¿Dónde voy? A España, Barcelona, Madrid (...) Ahora no (uns anys després), ahora un poco diferente porque ya ves que tu amigo estaba allí y vivía bien, vive bien y no sé, está mejor que antes y dices voy a intentar vivir bien. (M.M)

A mesura que passen els mesos i els anys intentant sense èxit el *pas de frontera*, el menor es relaciona cada vegada més amb d'altres menors que estan en la seva mateixa situació o que passen més temps al carrer. Llavors comença a arribar cada vegada més tard a casa, o fins i tot passa alguna nit fora, sense interrompre les seves obligacions⁶⁰:

De noche cada día y cada día a trabajar (...) y después bajar a frontera. (M.R.)

Però, de fet, arribat aquest moment cada cop es fa més difícil de compaginar les obligacions diàries amb el desitjat *pas de la frontera*. Una de les mares entrevistades deia:

Lo intentaba, no era la primera vez, estaba siempre durmiendose en el trabajo porque no descansaba. (Mare de Y.S.)

Així doncs, el desgast i el cansament expliquen que l'intent de *passar la frontera* tingui caràcter intermitent. D'altra banda, arriba un moment en què l'esforç i la dedicació que això implica és difícil que passin desapercebuts per a la família. És sobretot en les primeres escapades de nit quan els pares comencen a sospitar sobre la intenció migratòria del menor, malgrat el seu desig de mantenir-ho en secret –veure 4.4.-. El pare d'un dels menors explicava:

Estaba trabajando en un taller de joyería, entonces lo que hace es poner la almohada debajo de la manta, y cuando voy yo para ver si está durmiendo, durante un periodo estaba pensando que esta durmiendo, pero el pasa toda la noche fuera, pero después he dado cuenta. Fui para ver si estaba durmiendo o no, tirando de la manta, pues no estaba, solo era la almohada (Pare de M.M.)

No és estrany, en conseqüència, que molts petits *Harraga* comencin a tenir problemes a la feina i a la família degut als seus esforços, preocupacions i dedicació per emigrar. Davant d'això alguns prefereixen deixar-ho córrer per un temps, fins que es tranquil·litzin les coses. D'altres, en canvi, segueixen endavant, tot i que això deteriori altres aspectes de la seva vida ordinària: deixen la feina o són acomiadats, creixen els conflictes amb els pares, etc. Arribats a aquest punt, aquest segon grup de menors comencen a allargar la seva estada als *indrets de pas*, els quals

⁵⁹ En el tercer viatge realitzat a Tànger vaig comprovar com, al capvespre, molts menors baixaven en grup des dels seus barris cap al port. Parlant amb ells donava la sensació que es divertien, que canviaven per una estona les seves grises realitats per una activitat que els il·lusionava; i que si no ho aconseguien aquell dia no passava res, ho tornarien a provar demà, o demà passat. Tanmateix, amb d'altres menors vaig comprovar també que, amb el temps, aquesta mena de joc es viu de forma diferent, de tal manera que els successius intents fallits acaben convertint-se en un sentiment de malestar i de desesperació.

⁶⁰ Por la mañana trabajo y por la tarde al puerto. Con estas palabras sintetiza Naim lo que fue su vida cotidiana cuando solo tenía 14 año. A esa edad decidió cruzar el Estrecho para buscar un futuro en España (EL PAÍS 18/08/2000)

acostumen a quedar força lluny dels seus barris perifèrics de residència. Encara que la família no es resigni a aquesta decisió, i que el menor no es desvincularà completament de l'entorn familiar el noi anirà assimilant cada vegada més les formes de vida del carrer. I, finalment, en alguns casos acabarà que només s'aproparà algun dia a la setmana al nucli familiar per cobrir les seves necessitats bàsiques: menjar, rentar-se o descansar.

Si, cada día, hace dos años que intento de pasar y lo dejo, pero ahora hace tres meses que vengo de nuevo (...) Pues no hay hora fija, a las 10 h o las 11 horas y puedo estar hasta 16 horas (...) Y voy a casa a descansar, duchar y otra vez bajo (M.T.)

3.5.3. El carrer com espai de vida

Tal com hem dit, malgrat que alguns menors immigrants ja eren *nens de carrer* al Marroc, no és així en la majoria dels casos. En una enquesta realitzada a Tànger per l'associació Darna (2000) només el 26,3%⁶¹ dels *nens de carrer* entrevistats reconeixien haver intentat el pas de frontera una o més vegades. No obstant, tot i tractar-se d'un grup relativament petit, els *nens de carrer* que intenten creuar l'Estret resulten molt més visibles, per les seves característiques, que la resta d'infants que també ho intenten. I aquesta major visibilitat contribueix, com ja hem remarcat, a la sobredimensió del problema (Ordóñez, 1995), fet que s'esdevé al Marroc a partir de 1980.

La UNICEF (1989; a Ordóñez, 1995, 114) defineix els *nens del carrer* com aquells infants i adolescents per als quals el carrer conté el seu habitat principal, especialment en zones urbanes, substituint la família com a factor essencial de creixement i de socialització. La vida d'aquests *nens* està subjecta a canvis constants: surten del carrer per anar a estances de la policia, o a algun alberg, a casa seva o a una llar substituïda temporal, i després retornen al carrer. Seguint en la mateixa línia, segons Ordóñez y Mejia (1992, a Ordóñez, 1995.), els *nens del carrer* són aquells infants i adolescents que han fet del carrer el seu habitat, interrompent o reduint significativament els seus vincles amb el seu anterior grup de pertinença familiar. Segons els mateixos autors, convé remarcar que no es tracta de *nens abandonats* a la seva sort per la seva família o per la societat, sinó de *nens* que constitueixen subjectes actius dins d'un procés, és a dir, que s'han autoexpulsat o han decidit voluntàriament (empesos per circumstàncies específiques⁶²) d'adoptar el carrer com el seu lloc de residència habitual.

⁶¹ L'estudi va ser realitzat a Tànger i a Castillejos (pas de frontera amb Ceuta), i les proporcions entre un lloc i l'altre eren gairebé idèntiques, malgrat que pugui semblar a priori que l'objectiu exclusiu dels nois que arriben a Ceuta sigui el pas cap a la península.

⁶² Quines circumstàncies empenyen els *nens* a viure al carrer? Els diversos estudis consultats remarquen factors que creiem que es poden extrapolar perfectament al cas dels *nens del carrer* del Marroc. D'una banda hi ha un conjunt de factors influents, que no constitueixen "factores causals": la migració rural-urbana, la ruptura de les xarxes socials amb la migració, la pobresa extrema, la malnutrició, el retard escolar, la manca d'escolarització, una activitat laboral precoç, etc. Són aquests factors externs, en combinació amb la dinàmica interna de la família, els que poden ser desencadenants del fenomen. Ordóñez (1995, 129) i altres autors assenyalen: *convé aclarir que encara que les condicions de pobresa facin necessari que les famílies desenvolupin determinades pautes de vida grupal, això no necessàriament portarà a situacions de conflicte i de crisi que determinin l' (auto)-expulsió d'un dels seus membres. El contrari equivaldria a sostenir, faltà i tautològicament, que la pobresa produeix crisi familiar, la qual cosa és tan questionable como creure que la tecnologia per si sola produeix desenvolupament.*

No hi ha una sola causa, sinó que són múltiples les causes que porten els infants a prendre aquesta opció de vida al carrer. Una opció que, com explica l'associació Darna (2000), no és fruit d'una decisió brusca sinó que es materialitza després de nombroses temptatives de fuga interrompudes per nous períodes de retorn a casa. Autors com Lucchini (1991, 1994), Gregoire (1991) i Ordóñez (1993) afirmen que la majoria dels *nens del carrer* s'han allunyat paulatinament de la seva família, després que la llar familiar s'hagi convertit per a molts d'ells en un simple allotjament (Ordóñez, 1995). L'enquesta de Darna (2000) citada anteriorment mostra que el 36,8% de les causes d'abandonament de la llar estan relacionades amb la família: un 27,9% per violència domèstica; un 3,5% per severitat del padrastre; i un 5,4% de la madrastra. Però, si a més afegim la necessitat de treballar degut a la precària situació econòmica de la família (un 13,3% dels casos), llavors podem dir que més del 50% dels casos té un origen familiar. Les altres causes serien la influència dels amics del carrer (19,1%) i el somni d'emigrar a Europa (només un 19,4%), mentre que la resta (11,4%) no van saber donar cap raó.

S'esdevé en alguns casos, també, que durant el temps d'estada en els indrets de pas de frontera els menors assimilen la vida de carrer. Però això no vol dir que necessàriament es converteixin en *nens del carrer*, sinó que la majoria encara mantenen lligams importants amb la família i amb la seva xarxa social, mentre que només uns pocs entren a formar part del grup de nens que viuen dia i nit al carrer⁶³. Recordem que un 50,1% dels *nens del carrer* entrevistats per Darna (2000) a Tànger diuen que viuen amb adults, principalment amb la família (el 33,7% dormen amb la família, encara que sigui de forma esporàdica), mentre que només un 28,3% afirmen viure sols i un 29% en petits grups. Però molts menors a cavall entre la família i el carrer en les últimes fases d'allunyament de la família utilitzen la llar simplement com un pensió, encara que ells ho neguin:

Vivo con mi familia, padres y diez hermanos (...) tres casados (...) Voy a casa cada dos o tres días, o más. (M.T.)

Alguns d'aquests menors perden definitivament tot contacte amb la família en intentar el pas de frontera per Ceuta. En aquests casos acostumen a viure en petits grups (60,8%). Primer, només hi van pocs dies, i si no ho aconsegueixen tornen a Tànger per refer-se de l'aventura al costat de la família. Però a la llarga les seves estades són més llargues, i alguns s'acaben quedant a Ceuta definitivament.

No, mañana no puedo, porque me voy a ir a Ceuta, voy a intentarlo desde allí. (...) a ver si hay suerte (menor que porta quatre anys intentant el pas) (...) No, no hay muchos chicos que van. (K.T.)

Els *nens del carrer* de Tànger, en el sentit més estricte de la paraula, es corresponen amb el 66,2% que han trencat definitivament amb el grup familiar i amb el 65,5% que dormen al carrer, segons l'estudi indicat (Darna, 2000). Les condicions de vida al carrer d'aquests infants han estat descrites de forma exemplar per l'escriptor Mohamed Choukri (1973) en la seva novel·la autobiogràfica *el pa de cada dia*, on hi apareix tota la cultura del carrer amb les seves normes de

⁶³ D'altra banda, no convé oblidar que els *nens del carrer* tenen menys capacitat que els altres per dur a terme un procés migratori, degut a les seves condicions de vida precàries (malnutrició, malalties, retard de creixement, abusos sexuals, violència, etc.) i al consum de tòxics (cola, carburants de cotxes, mitjons bruts, etc.) -veure 4., en especial les cites de la Dra M'Jid Najat-.

socialització, de subsistència, de solidaritat entre els grups d'iguals, d'estètica, de consum de tòxics, de violència, de petita delinqüència, de vocabulari, etc.⁶⁴. Actualment, al Marroc aquest col·lectiu està molt estigmatitzat, al igual que en altres països amb un elevat nombre de *nens de carrer*. Els marroquins els anomenen *xemkaras*, és a dir, esnifadors, per la seva addicció a la cola i a d'altres inhalants que els ajuden a oblidar la dura realitat que els toca viure.

El col·lectiu de *nens del carrer* de Tànger es pot dividir en dos subgrups segons la seva procedència: els originaris de la ciutat, i els originaris de fora. Els nens del primer subgrup provenen sobretot de famílies inestables -veure 3.2.5- i solen ser els nois "auto-expulsats" al carrer de més petits, i que també passen a Espanya amb menys edat⁶⁵. Malgrat que existeix socialment la creença que els *nens del carrer* procedeixen de famílies "inadequades" o "disfuncionals", sigui per la falta de flexibilitat o per l'absència de límits i de jerarquies, la característica més rellevant és la dificultat que experimenten aquestes famílies per "contenir" els seus membres, i la despreocupació per la seva sort una vegada abandonada la llar com vam veure al marc teòric a l'apartat 1.4.2. (Ordóñez, 1995).

El segon subgrup de *nens del carrer* de Tànger són els menors procedents d'altres ciutats. Molts van arribar a Tànger essent ja *nens del carrer* o bé s'hi van convertir molt ràpidament si no aconseguen el *pas de frontera* ràpidament. Normalment són nois majors de 16 anys. Hi ha una separació latent entre els dos subgrups, de manera que els segons no són ben rebuts pels primers:

Ver la gente que busca la vida y viene gente más mayor que nosotros, nosotros pequeños (14 i 16 anys) (...) y por la cara, así (bofetada), viene chulo. (...) Ellos tangerinos, nosotros de Fes y ellos más contrarios con nosotros. Aquí contrarios, te lo juro! Racistas con nosotros. Es que no lo entiendo (A.G.)

Aquest segon subgrup pateix, per tant, una doble estigmatització: la dels *nens del carrer* i la dels immigrants procedents d'altres pobles i ciutats del Marroc. Dins d'aquest subgrup la ruptura familiar acostuma a ser molt més profunda, i per això se'ls associa sovint amb la noció de *nens vagabunds* i amb aquest *modus de vida* (mendicitat, robatori, feines de subsistència, etc.). Per això mateix, aquest subgrup de *nens del carrer* són molt més visibles que la resta en determinades zones de la ciutat de Tànger.

⁶⁴ Aquí no detallarem les condicions de vida dels *nens del carrer* de Tànger, ja que no té sentit de fer-ho puix que la majoria dels menors immigrants no ho són. Però en tomarem a parlar en els apartats 6.3. (vida al carrer a Catalunya i problemes amb la justícia), perquè alguns dels menors immigrants esdevindran *nens del carrer* al nostre país.

⁶⁵ En el meu treball de camp a Catalunya, i en la meua observació diària al Centre d'Urgències Lledoners, era molt poc freqüent l'arribada de nens menors d'11 anys, d'acord amb el mètode utilitzat per determinar l'edat de fer-los una radiografia del canell.

3.6 ANNEX: FOTOGRAFIES I IL·LUSTRACIONS

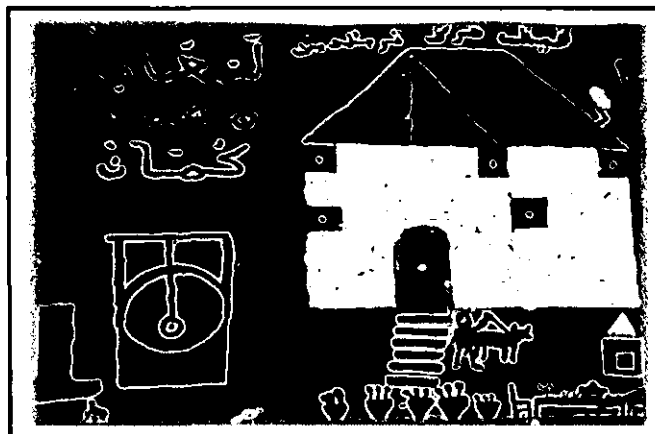
a/ Il·lustracions

Il·lustració 3 / 1 – Visió d'un petit *Harraga* de les *Grutes d'Hèrcules* (acantilats amb curioses cavitats envaïdes d'aigua) situades als afores de Tànger, un dels principals símbols identitaris de la ciutat.

Traducció: "Darna" significa "casa" o "llar" en àrab
Font: Menor (M.R.), 2000.

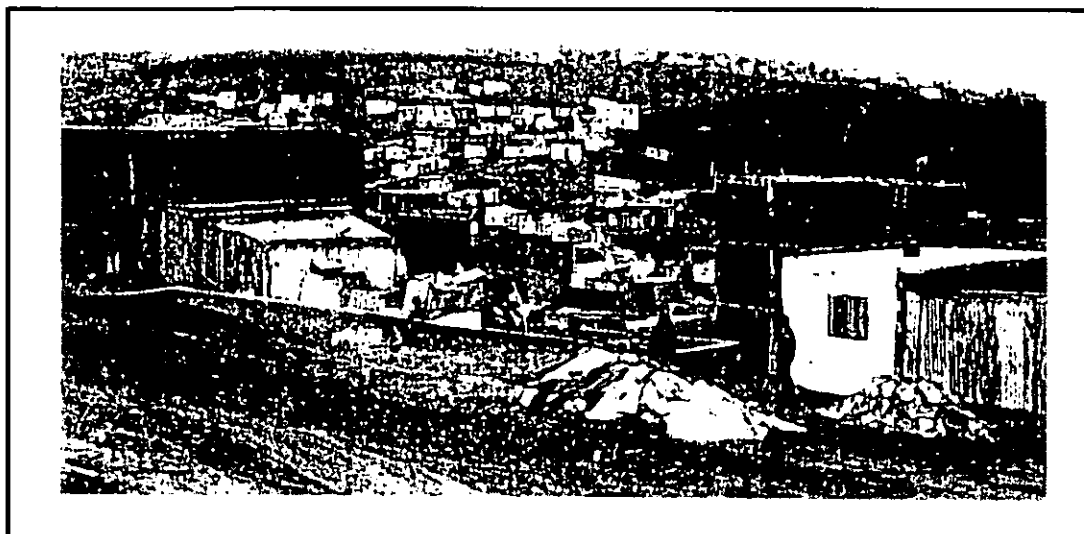
Il·lustració 3 / 2 – Així mostra un petit *Harraga* el seu barri *Bendiban* de Tànger

Traducció del text àrab-marroquí: "Barri Bendiban - Harraga"
Font: Menor (M.L.), 2000.

b/ Fotografies

Foto 3 / 1 – El barri de Bendibane de Tànger en la dècada de 1970, quan tot just començava a urbanitzar-se

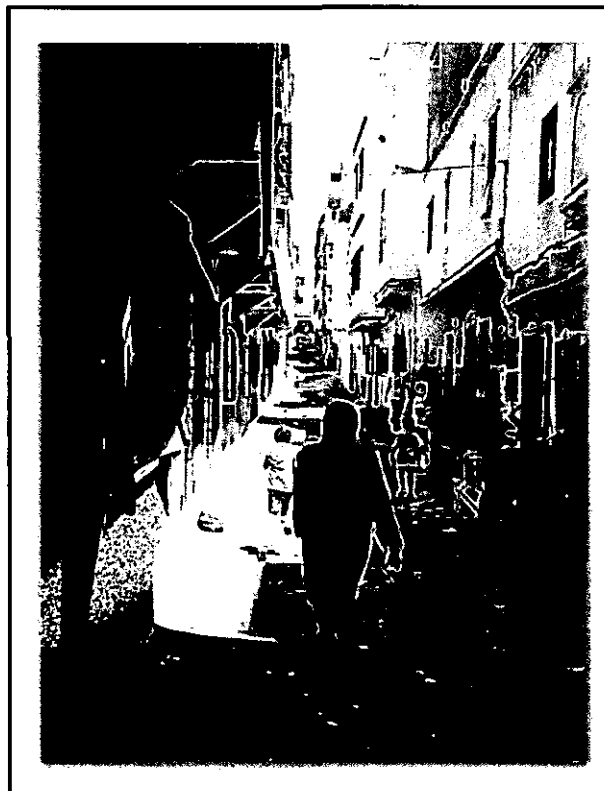
Font: Tesi Doctoral Temsamani Khallouki , 1983, pàg 235.

Foto 3 / 2 – Visió del barri de Bendibane de Tànger l'any 2000

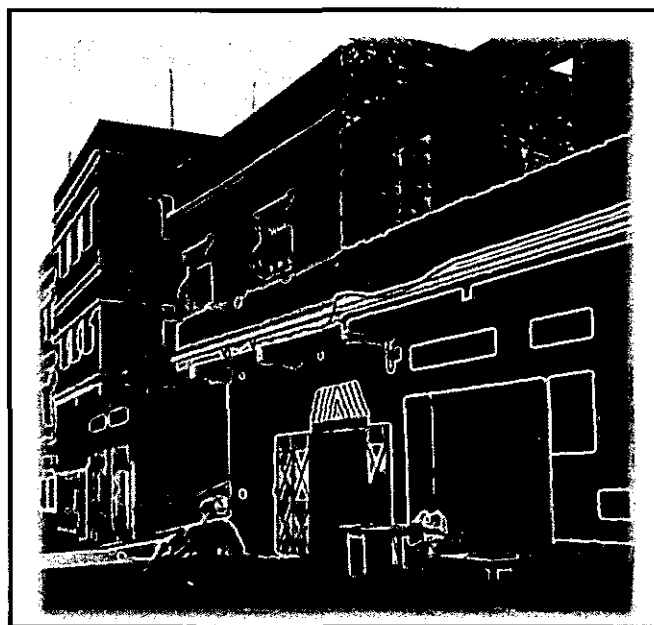
Font: Violeta Quiroga, juliol del 2000.

Foto 3 / 3 - Carrer sense asfaltar del barri de Bendibane de Tànger, en el qual els habitatges estan llogats i compartits per diverses famílies

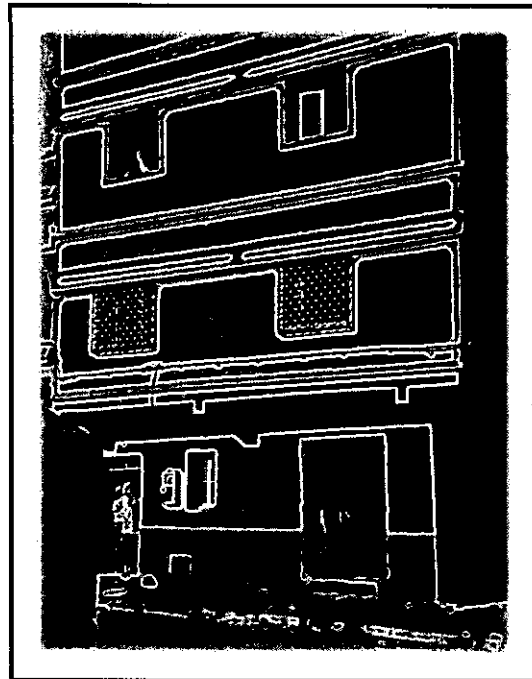
Font: Violeta Quiroga, juliol del 2000.

Foto 3 / 4 – Casa de dues plantes amb negoci propi als baixos, en un barri perifèric de Tànger

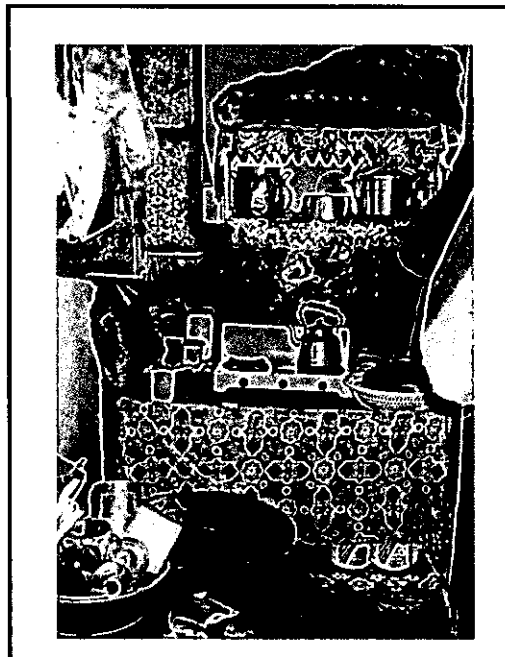
Font: Violeta Quiroga, juliol del 2000

Foto 3 / 5 – Casa de tres plantes unifamiliar, amb una de les plantes llogada com a vivenda, en un barri perifèric de Tànger

Font: Violeta Quiroga, juliol del 2000

Foto 3 / 6 – Cuina de 2 x 1,5 m. d'un habitatge de lloguer format només per dues habitacions, al barri de Bendibane de Tànger

Font: Violeta Quiroga, juliol del 2000

Foto 3 / 7 – La família d'un petit *Harraga* en un habitatge de lloguer format per una sola habitació polivalent, al barri de Bendibane de Tànger

Font: Violeta Quiroga, juliol del 2000

Foto 3 / 8 – Aprenents de fuster en un taller del barri de Benimakada de Tànger

Font: Violeta Quiroga, novembre del 2000

Foto 3 / 9 – A l'esquerra, un infant d'11 anys aprenent de mecànic en un taller del barri de Benimaka de Tànger.

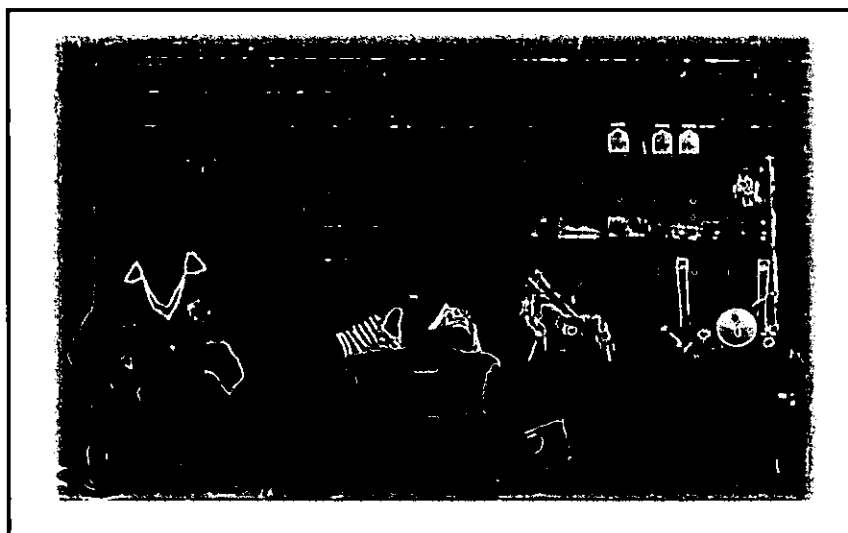
Font: Violeta Quiroga, novembre del 2000

Foto 3 / 10 – El cap d'un taller de soldadura, amb 4 nois aprenents de diferents edats, al barri de Souani de Tànger.

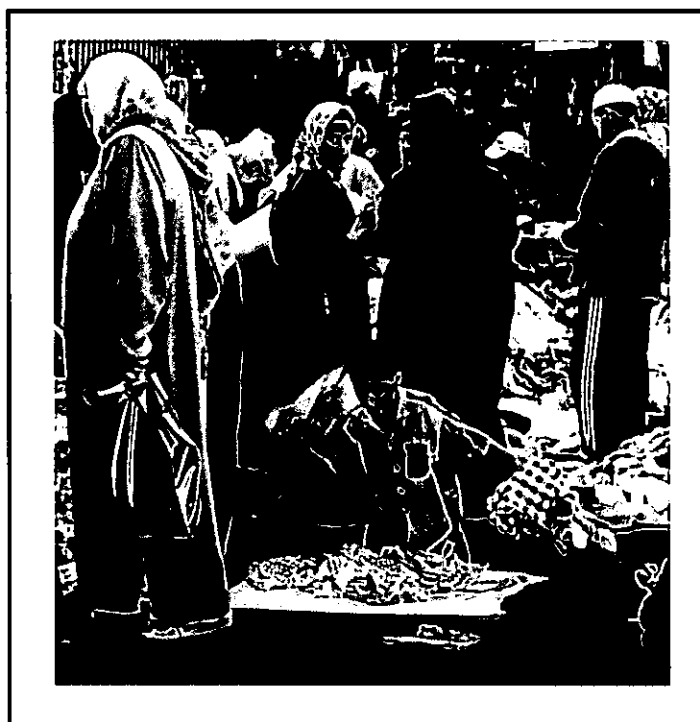
Font: Violeta Quiroga, novembre del 2000

Foto 3 / 11 – Dos nens treballadors venent llaminadures i tabac als carrers de Tànger

Font: Violeta Quiroga, novembre del 2000

Foto 3 / 12 – Un infant treballador en el mercat d'un barri popular de Tànger

Font: Violeta Quiroga, novembre del 2000

CAPÍTOL IV - EL PROJECTE D'EMIGRAR I EL MITE DELS HARRAGA

4.1. LES ARRELS DEL PROCÉS MIGRATORI

Yo he visto en la tele que España va bien (...), en la tele española, en las películas (...) España todos bien, pero no Marruecos. (N.A.)

El llibre *Els joves sotmesos i rebels al Marroc* de l'autora Mounia Bennani-Chraïbi (1995, 12) descriu molt bé la paradoxa i les contradiccions en què viuen en l'actualitat els joves d'aquest país en procés de canvi: *En aquest final de segle, en què el procés de la globalització –sota la direcció de l'ordre occidental- entra en competència amb la literatura del despertar religiós, del nacionalisme i de la comunitat, és important afinar la reflexió sobre el lloc que ocupen els sistemes de referència en el camp cultural, social i polític. Els estudis empírics recollits al Marroc inviten a reprendre d'una altra forma la vella qüestió de la modernitat. Buscar una tercera via entre (...) aquells que no són ni "occidentalitzats" ni "islamistes".*

En aquest ambient de confrontació les noves generacions es troben a la deriva entre les dues vies, i busquen un lloc entre els valors de la tradició i els de les *noves cultures*¹. No obstant, buscar aquest terme mig resulta especialment difícil enmig de la crisi econòmica, social i política que pateix el país. Per als joves i els menors que decideixen d'emigrar aquesta situació els suposa viure una doble contradicció: per una part aconseguir tot allò de positiu del món occidental, i per l'altra separar-se de tots aquells valors que fins el moment els hi havien proporcionat seguretat i estabilitat. Moltes vegades el pes de la primera perspectiva s'imposa en la balança del temps a les pors i al dol que els implica perdre la segona.

4.1.1. Entre la tradició i la modernitat

A Tànger, i a tot el Marroc, la influència dels països europeus durant l'època del Protectorat, i en els últims anys l'impacte del procés de globalització, han conduït el país a un procés de canvi cultural continuat. La convivència entre els valors tradicionals i els forans és habitual i comuna en les ciutats marroquines, mentre que en el camp encara és la tradició qui marca el ritme de la vida quotidiana. A les ciutats aquesta mutació es dona sobretot entre els joves, que experimenten la contradicció aparent d'*agradar-los a la vegada Oum Kalsoum i Michael Jackson, Adil Imam i John Wayne, la "jellâba"*² i els texans estrets (Bennani-Chraïbi, 1995, 47).

L'emergència de la societat de consum i de l'individualisme són dos exemples de l'avanç dels nous valors occidentals. Per als joves, sobretot entre els nois degut a la més gran permissivitat, apropar-se a aquests nous valors equival a sentir-se més moderns. Aquesta fascinació pels valors occidentals és general entre els joves de totes les classes socials, per diversos motius:

¹ Per més informació, veure la influència de les *Noves cultures dins el món àrab*, d'Ives González-Quijano i Susan Ossman, 1990, Quaderns de l'Orient, núm. 20

² Vestit tradicional marroquí

- Per l'exotisme que suposen els estrangers europeus
- Per l'atractiu del consum a baix preu, enfront de la percepció que els preus al Marroc són molt més alts
- Per la llibertat individual, no sotmesa a la pressió del grup social:

A Europa, amb 18 anys son lliures. Aquí, es queden amb els pares fins el matrimoni i algunes vegades fins després del matrimoni. (Mounir, a Bennani-Chraïbi, 1995, 74)

- Per l'obertura i les ganes de viure amb independència de l'edat. Els europeus adults vesteixen com els joves, viatgen i es preocupen de la seva imatge.
- Pel benestar dels joves europeus, despreocupats, ben vestits, amb tots els seus capricis coberts ja des de l'adolescència:

Los jóvenes ahora no como nosotros, quieren tener un futuro a los 18, 20 años, quieren tener coche y todo, pero aquí es diferente, aquí hay que esperar los 35 o 40 años y esto necesita tranquilidad y seriedad. (pare de M.M)

- Per la identificació d'occident amb el desenvolupament i el progrés de la humanitat: la ciència, la tècnica, la medicina, el descobriment de l'espai, etc.
- Per l'atractiu de l'ús occidental del temps lliure per practicar esports, passejar, sentar-se al cafè, veure pel·lícules de vídeo, anar al cinema, anar a ballar, etc.
- Per la idea de la solidaritat d'occident enfront de la societat marroquina individualista, materialista i desintegrada

Però aquesta atracció també conviu, com hem dit, amb el rebuig cap a certs valors occidentals enfront dels valors tradicionals:

- L'individualisme d'Occident contrasta amb la importància del grup en la societat tradicional. Però l'atracció d'occident és tan gran que per poder viure aquesta contradicció s'utilitza, com diu Bennani-Chraïbi (1995), *la idea màgica* de la *compatibilitat*, és a dir, retenir allò útil i rebutjar allò que no convé per a un bon desenvolupament de la societat marroquina.
- La pèrdua de la religiositat a Occident contrasta amb la vigència dels costums i dels preceptes de la religió musulmana al Marroc.
- Occident és percebut com a invasor, imperialista i colonitzador, actualment sobretot a través de la cultura de la imatge.
- Europa i Occident són vistos com a països racistes i anti-islàmics, a partir de les notícies d'aquest tipus que apareixen a les cadenes de televisió i per la transmissió oral dels emigrants.

- La permissivitat sexual d'Occident és viscuda com a obscena i contrària *al pudor dels musulmans*, i culpable de malalties com la SIDA³.

En definitiva, "Occident" (entès com Europa i Nord- Amèrica) és com un mirall invertit, és l'ideal i no importa quin (...), i no constitueix un model en sí mateix sinó una construcció. A aquest nivell, aquest univers és un pretext, un retorn, un mitjà per distanciar-se de si mateix, per negociar millor la mirada sobre ell. Utilitzat com una arma per combatre l'ordre establert, permet a la persona trencar els llocs orgànics, definir-se com a "subjecte". I veurem com la reapropiació de la religió és una instrumentalització en el mateix sentit. (Bennani- Chraïbi, 1995, 73).

Els mitjans de comunicació són en gran part els culpables d'aquestes transformacions al Marroc. Han afavorit mirar endavant enfront del passat, han obert nous horitzons i, sobretot, han introduït nous elements que ajuden a distanciar-se dels valors dominants. Però això suposa una nova percepció de les coses i del mateix individu, i en la pràctica comporta tensions (produïdes per la confrontació dels antics valors amb els nous), tant internes (individuals) com externes (socials o grupals), que necessiten d'una mediació constant per fer-les *compatibles o compaginables*. Tanmateix, algunes vegades no es produeix aquesta *compatibilitat*, sinó que l'impacte de la globalització produeix una progressiva aculturació, en lloc d'una integració d'elements concrets dels dos models.

4.1.2. La construcció social d'Occident i l'imaginari d'Espanya

Els menors marroquins, de forma similar als adults, tenen un imaginari d'Espanya i d'Europa –i en definitiva d'Occident- que no es correspon amb la realitat. Aquest imaginari se sosté sobre idees preconcebudes que circulen socialment, i que tenen a veure amb la construcció social de l'èxit projectat pels mitjans de comunicació, amb els viatges dels mateixos marroquins, amb els estrangers que resideixen al Marroc, amb els turistes, amb el retorn per vacances dels emigrants, amb menors que suposadament han triomfat, amb els equips de futbol, etc. A continuació desglossarem un per un aquests aspectes que conformen l'imaginari d'Occident.

a) Els mitjans de comunicació

Com als països més desenvolupats, al Marroc la **televisió** s'ha convertit en un dels objectes principals de totes les llars -en tenen el 89% de les llars de les ciutats (SECODIP, 1988; a Bennani- Chraïbi, 1995)-. En la majoria de les cases d'on provenen els petits Harraga, per senzilles⁴ que siguin, o bé en altres cases del barri, de familiars, de veïns o d'algun amic, hi ha pantalles de televisió. Així ho confirma l'estudi del Centre d'Estudis Jurídics (2003, document I, 12) de la Generalitat sobre els menors immigrants no acompanyats, majoritàriament marroquins: un 62,27% (137 sobre 220) deien tenir televisor a casa, i un 14,14% (29 sobre 205) antena parabòlica. De fet, per qui visita el Marroc per primera vegada sobta la quantitat d'antenes

³ Els menors immigrants s'integren parcialment als costums sexuals occidentals quan són solters, però a l'hora de casar-se prefereixen seguir els costums musulmans. I això ho aconsegueixen fent-ho amb una noia marroquina de segona generació o anant a casar-se al Marroc.

⁴ Fins i tot en aquells habitatges coneguts com *bidonvilles* (barraques) per a una família és prioritària la compra d'un televisor abans que d'una nevera (Bennani- Chraïbi, 1995).

parabòliques existents, fins i tot en els barris més empobrits de les ciutats (perifèrics o del centre) on no disposen ni tan sols d'instal·lació elèctrica (veure foto 4 / 1 al final del capítol).

La pantalla televisiva és el mitjà que més influència té sobre la població, i les imatges procedents de països més desenvolupats són una constant. A més, des dels anys 80 els canals espanyols estan presents en els televisors de tots els marroquins que viuen al Nord del Marroc, així com els canals algerians a l'est del país, o bé programes emesos per satèl·lit, especialment TV5⁵. Ja al 1962 el Ministeri d'Informació i de l'Interior del Marroc va començar a ser conscient del gran impacte de la televisió, però no és fins al 1983 que les autoritats decideixen combatre les imatges de l'exterior amb una programació marroquina més competitiva i de qualitat. Així, per exemple, al 1986 es decidí la creació d'un segon canal privat. Però malgrat tenir força èxit al principi, ni aquest ni els altres canals marroquins no han aconseguit contrarestar l'entrada d'imatges d'un altre món molt diferent al musulmà, tot i la dificultat d'entendre la llengua dels canals estrangers. Les crítiques més fortes estan relacionades amb la programació de la televisió marroquina (RTM), que no es capaç d'allunyar-se de les produccions estrangeres, occidentals o bé àrabs⁶, i que, per tant, mostra una realitat molt allunyada de les tradicions marroquines⁷. Aquesta forta influència estrangera genera confrontacions entre les normes individuals i les grupals. L'alteritat xoca amb les jerarquies i els tabús més arrelats de la societat marroquina.

En la societat marroquina, al igual que al nostre país, tant els adults com els menors, sols o en grup, passen moltes hores davant de l'aparell màgic que els mostra imatges d'un món meravellós i enlluernador; on les oportunitats semblen fàcils d'aconseguir enfront de les dificultats diàries del propi país⁸. Les antenes parabòliques li permeten a qualsevol família veure com *viuen* o com *diuen viure* els habitants de l'altra riba del Mediterrani, i anar assimilant aquests nous valors. Alguns menors declaren que la influència de la televisió ha estat determinant en la decisió d'emigrar:

Por la tele, esa es la verdad, si viendo la tele ves como es Europa. (A.G.)

El vídeo és un altre mitjà que ha contribuït a aquesta construcció social d'Occident. Es a partir de finals dels anys 80 que les classes més benestants comencen a utilitzar-lo, sobretot a causa de la insatisfacció de la programació televisiva. A partir de llavors comença a créixer un ampli mercat de pel·lícules de diferents nacionalitats, tant àrabs (principalment egípcies), com asiàtiques (principalment índies), com occidentals (sobretot americanes i japoneses). Actualment gairebé totes les famílies benestants tenen un vídeo, mentre que només en alguns casos entre les famílies de classes populars, ja que moltes encara no tenen llum a casa. Per aquesta última raó el vídeo -de forma similar a la televisió quan no era tan comuna- s'ha convertit en un instrument de sociabilitat, perquè aquells que no tenen aparell acudeixen a casa de parents,

⁵ TV 5 és una canal francòfon, creat el 1983, que difon programes de les televisions francesa (TF 1, Antena 2, FR 3), belga (TTBF), suïssa (TSR) i, a partir de 1986, canadenc (CTQC). (Bennani- Chraïbi, 1995).

⁶ Hi ha una gran influència de les televisions egípcia, índia, de Síria, etc. No obstant, aquestes s'allunyen molt de la realitat del Marroc, mostrant un món idil·lic en un altre dialecte de l'àrab.

⁷ No és estrany que les llars marroquines intercal·lin produccions americanes com *Santa Barbara* amb les telenovelles egípcies, i amb canals algerians que emeten la sèrie americana *Dallas*.

⁸ Els nombrosos concursos que ofereix la programació espanyola ajuden a transmetre la idea que a Espanya es poden aconseguir grans quantitats de diners de manera ben fàcil. La passió per la lliga de futbol espanyola també és molt significativa, de manera que molts habitants del Nord del Marroc es declaren seguidors d'algun equip de futbol espanyol (sobretot del Barça o del Real Madrid) i coneixen a la perfecció els seus jugadors i les primes milionàries que perceben.

amics o veïns per compartir l'esdeveniment, o bé visionen les pel·lícules en cafès o salons de té. El gènere de les pel·lícules depèn del públic: les dones més grans veuen pel·lícules egípcies; els nens i joves pel·lícules d'aventures, de viatges i de violència; i els pares pel·lícules més serioses. Generalment hi ha una bipolaritat entre films occidentals i àrabs, encara que és cert que les persones de classes més benestants o que tenen una trajectòria socio-educativa bicultural prefereixen les produccions occidentals.

La diversitat i la coexistència entre els dos models també es dona en **la ràdio** i en **la música**. La producció marroquina és molt apreciada, però també la música d'altres nacionalitats té gran impacte en el panorama musical del país. La música àrab es divideix en dues categories: l'oriental –principalment índia- i la marroquina. Entre aquesta última hi trobem música tradicional o regional⁹, i un híbrid entre la música popular antiga i la instrumentalització i els ritmes occidentals. Els temes d'aquestes últimes cançons són diversos, i algunes comencen a reflectir en les seves lletres el tema de l'emigració. Alguns menors immigrants recorden amb nostàlgia una d'aquestes cançons:

(...) *Es difícil i traidora, els nois de la ciutat l'envegen (...) els il·legals sortim a aprendre (...) "ghurba, ghurba, ghurba"* (la gent que està fora del país, els estrangers, per ells, els emigrants) (G.B.)

Finalment també té gran importància entre els joves la música occidental (en anglès, francès, espanyol, etc.).

b) Els estrangers: els residents i els turistes

Des de l'època del Protectorat al nord del Marroc la figura de l'estranger fou habitual, tant en l'àmbit social com l'econòmic. Els projectes més importants d'infraestructura van ser coordinats per europeus¹⁰. La ubicació dels estrangers a la ciutat de Tànger és molt significativa. Víctor Piquet al 1910, basant-se en la taxa urbana, indicava: *El valor total dels habitatges europeus i dels indígenes (marroquins) era llavors de 32 milions de francs, dels quals 9 milions, o sigui el 28%, era dels indígenes, 6 milions, o sigui 18%, era dels francesos i igual percentatge dels espanyols. Però després la construcció francesa s'ha desenvolupat molt, i s'estima que el valor dels habitatges en possessió dels francesos s'ha doblat.* (a Tamsamani Khallouki, 1983, 143)

Després de la Segona Guerra Mundial i de la victòria de Franco va incrementar molt la població estrangera a Tànger i, fins i tot, el centre modern era conegut com *la ciutat europea*. De les 5.355 persones que vivien en aquest sector, prop de ¾ no eren marroquines. Però després de la independència del Marroc, i sobretot a partir dels anys 60, es va produir una disminució molt important de la presència estrangera, malgrat no desaparèixer del tot. Es parla de més de 30.000 estrangers (entre israelites i europeus) que van marxar de Tànger durant aquells anys (Tamsamani Khallouki, 1983). Històricament els estrangers que vivien al Nord del Marroc li donaven a la ciutat de Tànger una imatge cosmopolita, internacional i moderna, malgrat que

⁹ A partir dels anys 70 emergeix *un cant protestatari* (Demouny i Zoulef, 1980) que rebutja el model estranger oriental o occidental, per recuperar la música popular tradicional amb aportacions berebers, àrabs, africanes i europees. (Bennani-Chraïbi, 1995)

¹⁰ França i Espanya van obtenir la concessió de la construcció i explotació de la via del tren Tànger-Fes. I una altra societat dominada per interessos francesos i participada per anglesos, espanyols i holandesos va rebre la concessió de la construcció i de la gestió del port (Tamsamani Khallouki, 1983)

vivien separats de la població autòctona. La barreja entre els dos marcs culturals només es produïa dins de la població més benestant del país, mentre que la més popular no tenia cap contacte amb els europeus que no fos subordinat. En aquests últims anys ha tornat a augmentar la presència d'estrangers a la ciutat de Tànger, però són estrangers que provenen de països de l'Àfrica subsahariana per intentar el pas cap a Europa, a més d'alguns directius d'empreses franceses, espanyoles, belgues... que han deslocalitzat la seva producció en fàbriques de les zones franques i industrials del Marroc.

Tanmateix, actualment la presència d'estrangers al Marroc prové sobretot d'aquells que hi viatgen de forma temporal. L'avenç en els mitjans de transport (vaixells, avions, cotxes, camions, autobusos...), la millora de les infraestructures (carreteres, aeroports, terminals de vaixells i d'autobusos...), l'increment dels serveis destinats a una població benestant (operadors, agències, hotels, càmpings...) i l'increment del temps lliure i de les possibilitats econòmiques de molta gent dels països occidentals, han fet possible l'afluència al Marroc d'un volum molt important de turisme. Aquest turisme, a més d'aportar molts elements positius com l'econòmic, també n'aporta de negatius com la transmissió d'estereotips. Aquests estereotips reforcen els ja creats pels estrangers residents i per les imatges de les antenes parabòliques: riquesa, vestits occidentals, aspecte saludable, joves relaxats i despreocupats per la subsistència diària, etc.

En canvi, al Marroc només els més privilegiats poden viatjar a l'estranger amb un objectiu turístic i lúdic. I aquest luxe és molt més inabastable si es tracta de joves. Només alguns joves de famílies benestants que surten a estudiar a l'estranger s'ho poden permetre. Molts pocs joves marroquins, per tant, han sortit del seu país. I els pocs que ho han fet han anat a països molt propers com Espanya, Portugal i, si hi tenen algun parent, a França. Actualment, alguns estudiants de classes mitges i populars que han arribat a acabar una llicenciatura es plantegen anar a estudiar un doctorat a l'estranger com a sortida davant l'alt índex d'atur universitari. Recentment vaig sentir utilitzar, a un professor de la Universitat Autònoma de Barcelona, Pompeu Casanoves Romeu, l'expressió *pasteres doctorat* per explicar la doble motivació d'aquests joves. Fora d'aquests casos, els joves i els infants marroquins no tenen cap oportunitat per conèixer altres realitats. Però viatgen en la seva imaginació i desitgen accomplir-ho algun dia per mitjà de l'emigració.

c) Els altres turistes: els emigrants de vacances

Des de les primeres onades migratòries cap a Europa en els anys 60, fins a la generalització i la diversificació en els anys 70 i 80, són milions els emigrants marroquins que cada estiu retornen de vacances al seu país¹¹. Bennani-Chraïbi (1995, 64) apunta: *els emigrants formen part de l'univers mental dels joves marroquins. Tots els estius les carreteres marroquines s'omplen a vessar. El retorn anual al país es realitza majoritàriament per carretera, a través d'Espanya, i en un percentatge més petit per mar. Els emigrants arriben. Tothom els pot reconèixer pels seus cotxes sobrecarregats de béns de consum, símbol del seu èxit*. El fenomen del retorn dels

¹¹ A finals de segle hi havia més de dos milions de marroquins que vivien a l'estranger, un 8% de la població total (López García, 2000), i al 2002 aquesta xifra podria arribar als 2'5 milions, dels quals prop de la meitat haurien anat de vacances al Marroc.

emigrants marroquins i el seu pas per Espanya és ben conegut al nostre país¹², sobretot per les notícies de les llargues cues d'espera que es produeixen a Algesires i a Ceuta per agafar el ferry.

Com hem vist, molts dels menors marroquins tenen algun parent, veí o conegut que ha emigrat. Sempre hi ha algun amic íntim, un ex company de feina o simplement un veí o conegut amb familiars emigrats. Per això, de forma indirecta a través de la percepció dels emigrants, els marroquins tenen coneixement de molts aspectes dels països europeus: la proximitat o la llunyania, les feines més habituals, els llocs de residència, els itineraris per viatjar, etc.

Cada estiu, el retorn dels emigrants es viu de forma natural i alhora com un esdeveniment familiar. Molts emigrants ho aprofiten per realitzar el seu casament i reunir tota la família, sovint dispersa pel mateix país o a l'estranger. D'altra banda, els emigrants venen acompanyats a vegades per persones del país on resideixen. De tal manera que, en la pràctica, cada any les famílies dels emigrants i els seus coneguts estableixen per mitjà d'ells un contacte indirecte amb l'exterior, sigui per alguns dels valors assimilats pels emigrants o pels seus fills, sigui per les persones estrangeres que arriben invitades.

Els emigrants, carregats de regals per a tothom simbolitzen l'èxit, i gràcies als regals obtenen prestigi i eleven el seu estatus. D'una banda, amb el seu aspecte saludable transmeten el missatge que han aconseguit millorar; però, de l'altra, no expliquen les dificultats que es troben en el país receptor i d'aquesta forma reforcen els estereotips transmesos pels mitjans de comunicació i pels estrangers residents o turistes. La proximitat de l'emigrant no genera dubtes sobre la seva versió: *ells no els enganyarien*. I d'aquesta manera es converteix en un mirall a imitar per tots, també pels menors:

Quiero irme a España, tengo un cuñado en España, esta en Almería, con él puedo trababar, arreglar papeles, y luego volver de vacaciones. Europa está bien, porque ha venido un vecino mío que está en Italia, pues ves que esta muy bien, ha hecho su futuro (G.M.)

La transmissió d'estereotips -sobretot en relació amb els béns de consum- per part dels emigrants és determinant a l'hora de desencadenar el desig d'emigrar en d'altres marroquins. El pare d'un dels menors deia:

Cuando vuelven estos jóvenes de España, Bélgica, Holanda, vuelven con coches, ropa de marca, entonces los jóvenes de aquí quieren llegar como ellos rapido, entonces la solución para estos jóvenes sera cruzar el estrecho, así piensan ahora nuestros hijos. (Pare de M.M.)

d) Les notícies sobre l'èxit dels menors immigrants

Tots els marroquins s'amaren dels estereotips d'Europa reproduïts socialment, acceptant-los o bé rebutjant-los. Però entre els menors i els joves la devoció arriba a ser incondicional. Aleshores, si a més dels factors ja citats, reben també notícies enlluernadores d'altres menors o joves que van emprendre l'aventura d'emigrar, tots els mecanismes d'imitació es multipliquen

¹² La transcendència del pas dels emigrants marroquins pel nostre país cada vegada és més patent. Se'ls reconeix a les autopistes pels cotxes sobrecarregats, però també amb la percepció que són *perillosos* conduint, degut al cansament acumulat en el seu llarg viatge des d'Holanda, Bèlgica, Alemanya, etc. Per això en aquests últims anys han entrat en funcionament a les autopistes i carreteres espanyoles diferents serveis per a l'atenció als emigrants marroquins de pas.

automàticament. Fins i tot si aquestes notícies són simples rumors aconseguixen el mateix resultat: fer creure que l'emigració és possible i que permet l'èxit desitjat.

Normalment els menors immigrants des del primer moment de la seva arribada a l'altra riba truquen a la família –veure 4.4 i 6.5- per avisar-la de la seva marxa i del primer èxit aconseguit: passar la frontera. Aquesta bona notícia dona esperances a d'altres menors per seguir intentant el *pas de frontera* desitjat, malgrat que portin molts anys intentant-ho. No obstant, l'element clau de transmissió d'estereotips no són aquests missatges telefònics que els menors immigrants fan arribar a les seves famílies, sinó els rumors posteriors que aquestes trucades generen.

I si *una imatge val més que mil paraules*, les fotografies que els menors immigrants envien acaben de reforçar el desig de fer realitat el *somni europeu* entre molts altres menors del Marroc, encara que sigui a costa d'arriscar-hi la vida. Efectivament, és freqüent que els menors immigrants, fins i tot si dormen al carrer o viuen en condicions molt difícils, enviïn fotografies a les seves famílies al costat dels llocs més emblemàtics i coneguts de la ciutat (plaça Catalunya, la Rambla, etc.), generalment davant de motos o cotxes esportius i vestint robes i calçats de les marques esportives més cares. Aquestes fotografies no pretenen enganyar la família, cap a qui senten gran respecte, sinó tot el contrari: per una banda, el menor pensa que és un bon mitjà per aconseguir la tranquil·litat de la família preocupada per la seva situació, i per l'altra serveix per recuperar la seva dignitat personal en la mesura que els pares se sentin orgullosos d'ell. No obstant, com veurem més endavant, els pares no són tan ingenus, però sí en canvi molts dels menors que també veuen aquestes imatges. Aleshores el menor immigrant, el petit *Harraga*, es converteix en un líder a imitar i en un orgull i una esperança per a moltes famílies. Fins i tot alguns menors ens van comentar que altres menors immigrants, amics seus, els havien trucat per explicar-los la seva bona situació:

Tengo amigos del barrio aquí, cuando llegar amigos aquí llamar a mi Marruecos y decir: ven con nosotros, comer, buscamos trabajar, sabes, y yo he venido así y después he encontrado amigos en centro, y decir aquí mejor, y cuando venimos aquí nada, aquí no hay nada. (G.B.)

4.2 LA DECISIÓ D'EMIGRAR JUSTIFICADA PELS PROPIS MENORS

Aquí nosotros hemos venido para realizar un sueño que tenemos en la cabeza. Por esto hemos venido aquí, no para vagar por las calles, hemos venido a trabajar, buscar la vida. Cada cual elige donde desea vivir, hay quien desea seguir en su tierra, hay quien prefiere morir para conseguir vivir aquí. (S.A)

Malgrat l'opinió de nombrosos professionals i d'agents socials segons la qual els petits *Harraga* no tenen cap plantejament o projecte migratori quan surten del Marroc, la nostra observació participant i el treball de camp ens han fet arribar a la conclusió contrària. Sense que això vulgui dir que la decisió d'emigrar i el projecte de vida que es proposen els menors siguin tan elaborats ni conscients com en el cas dels adults emigrants, regulars o irregulars.

Entenem la formulació de qualsevol projecte migratori com un procés (Ruiz Olabuénaga, Ruiz Vieitez i Vicente Torrado, 1999, 89) que *comprèn els primers moments de reflexió, de disseny i de planificació del projecte, juntament amb la consecució, més o menys onerosa i prolongada, dels recursos necessaris per al viatge, i finalment el transport mateix*. Com veurem a continuació, els menors marroquins conviuen amb l'emigració (dels adults, dels germans més grans, etc.), i poc a poc elaboren les seves primeres idees d'emigrar, reforçades per un discurs social que acaba de fer madurar el seu projecte migratori. Només en molts pocs casos el menor emigra d'una forma inesperada o imprevista. Perquè posar-se sota d'un camió o d'un autobús, encara que tingui molt a veure amb l'oportunitat i l'espontaneïtat, implica una maduració prèvia de les idees abans de prendre aquesta decisió.

4.2.1. Aconseguir el somni europeu

La teoria socioeconòmica –com ja hem vist en el marc teòric a l'apartat 1.1.2.- s'ha preocupat molt per buscar les motivacions i causes que porten a una persona o grup a dissenyar un projecte migratori. Normalment aquestes teories (teoria de push-pull, teoria del mercat del treball, teoria del mercat dual, teories de la interdependència mundial, etc.) s'han basat en els factors econòmics com a causa principal de les migracions. Però, malgrat ser fonamentals, hi ha d'altres factors tant o més importants que provoquen la decisió d'emigrar, els quals intentarem estudiar en aquest apartat.

Actualment al Marroc, de forma similar a d'altres països en vies de desenvolupament, existeix un discurs social ben elaborat que justifica i recolza l'emigració, i que fins i tot és legitimat per les autoritats. Recordem, com assenyala Jordi Bacaria (1998), que el flux de transferències econòmiques procedents dels emigrants és una de les fonts més importants d'entrada de divises del Marroc.

La massiva emigració marroquina a partir dels anys 50 obeeix principalment a raons estructurals: escassetat de llocs de treball, fort creixement demogràfic, creixent desigualtat de renda amb els països d'Europa... Però, com indica el Col·lectiu Ioè (1994, 166), *a nivell macrosocial la decisió d'emigrar és presa en cada cas per persones en circumstàncies diverses, no sempre lligades amb la penúria econòmica. (...) Amb tota seguretat el cas més freqüent en les primeres etapes de l'emigració a Catalunya fou el de joves pares de família que sentien l'obligació moral d'alimentar la seva família i proporcionar-los un nivell de vida digne (...) En la segona etapa apareixen les situacions de reagrupament familiar. (...) Finalment, a mesura que els lligams de la família extensa s'afebleixen i creix el sentiment d'independència dels joves, apareixen els casos de solters i solteres que emigren buscant obrir-se nous horitzons laborals i socials, fet que en les circumstàncies del seu país no poden fer-ho*. Actualment, les motivacions dels menors Harraga s'apropen més a les dels joves emigrants d'aquesta última etapa, però sense oblidar el problema de fons de tipus econòmic que pateixen la majoria de les seves famílies.

Al Marroc existeix un discurs sobre l'emigració que es retroalimenta contínuament. La recerca del *somni europeu* és viscuda per gran part de la població, encara que no optin pel camí de l'emigració. L'Occident genera sentiments d'admiració i també d'odi, i el *somni europeu* té un mòbil econòmic (progressar mitjançant el treball), però també cultural: adoptar certs valors de la cultura occidental, sobretot en relació al poder adquisitiu i al nivell de consum que mostren els mitjans de comunicació, els estrangers i els emigrants.

Yo los mantengo a todos y tengo que correr, el padre esta en cama. Ahora que han crecido no como antes quieren dinero. Cuando eran pequeños aquello que les ponías ya estaba bien y lo que les daba para comer también comían sin decir nada, ahora esto no me gusta, esto no me lo pongo, esto no se que y el otro no se cuanto. Cuando eran pequeños no había este problema pero una vez crecen, quieren vestir bien, comer bien, ir bien, ya necesita gel, necesita colonia, nosotros no hacíamos nada de todo esto. No había nada. (Mare de N.T.)

Europa és percebuda com el lloc on és possible realitzar les aspiracions de millora social. Un informe realitzat per una trentena d'intel·lectuals àrabs i promogut pel Programa de Desenvolupament Humà de Nacions Unides (PNUD) i per la Lliga Àrab indica: *El món àrab està poc desenvolupament pel nivell de riquesa que té (...) però pateix d'un gènere diferent de pobresa, la pobresa de les capacitacions i de les oportunitats.* En un sondeig encarregat pels autors de l'informe es posa de relleu que el 51% dels adolescents i el 45% dels joves àrabs desitgen emigrar (El País, 04/07/02). Al Marroc, el 53% dels joves amb estudis volen emigrar a Europa, encara que sigui de forma clandestina. Mentre que a l'escola primària (6-11 anys) el percentatge dels que volen marxar del país és encara petit, d'un 15%, en el cicle mig (12-14 anys) és ja d'un 56%, i arriba al 82% entre els estudiants de batxillerat (15-17 anys). Entre els universitaris, en canvi, el percentatge baixa al 54%. El 82% dels enquestats són conscients que sense visat l'emigració comporta molts riscos, però el 62% assegura que ho intentarà encara que sigui clandestinament (El País, 05/07/02).

Aquesta percepció significa, segons el Col·lectiu Ioé (1994,) *una nova mentalitat de progrés i de modernització.* Un dels menors immigrants definia clarament aquest concepte:

Vine para ser como los demás: quiero tener todo.(...) como por ejemplo el soñar en trabajar, y tener un futuro y progresar, y no depender de nuestros padres, es por todo esto que hemos salido de nuestra tierra, hemos salido para hacer realidad nuestros sueños, que estan en nuestra mente y gracias a Dios ya empiezan para algunos a hacerse realidad poco a poco, estamos progresando y pedimos a Dios que todo acaba bien. (A.S.)

4.2.2. Les altres motivacions tangibles

El somni europeu o el nou dorat conformen un discurs social que cala molt a fons entre els menors marroquins que emigren, malgrat que moltes vegades vulguin emmascarar-ho simplement amb el mòbil econòmic. La psiquiatra Amina Bargach (a Arce, 2000, 10) assenyala que *la recerca de l'èxit es importantíssima per a l'emigrant. No és una emigració exclusivament econòmica, malgrat que amb aquesta raó les societats d'acollida es rentin la seva consciència, sinó que els emigrants tracten de triomfar, millorar la seva situació i augmentar l'estatus de la seva família. L'emigrant és un heroi. Per això, si fracassa pot arribar a passar mesos sense sortir de casa. S'emigra per triomfar, i això és molt més que aconseguir un bon sou.*

Nosaltres hi afegirem altres motius igualment importants, o més encara en alguns casos, a partir de les motivacions que els propis menors manifesten, tot i que molts d'ells expressen aquelles motivacions que consideren políticament correctes davant d'un adult que els entrevista i amb ànim d'oferir una imatge de seriositat. En la investigació portada a terme pel Centre d'Estudis

Jurídics (2003, document II, 33), sobre 630 menors immigrants marroquins el 83,0% (523 menors) assenyalà el treball com a principal motiu, i només el 4,3% (27 menors) indicà el desig de viatjar i d'aventura. Creiem, tanmateix, que si als menors se'ls hagués donat l'oportunitat de donar més d'una resposta, aquesta segona creixeria considerablement. Per una altra banda, un 8,1% (51 menors) assenyalà el reagrupament familiar, és a dir, la recerca d'algun parent, malgrat que no vol dir que després convisquin amb ell. I finalment un 4,6% (29 menors) declarà altres causes, com estudiar per aprendre un ofici, etc.

a) Treballar per millorar la situació personal i familiar

Normalment això vol dir millorar la situació econòmica mitjançant el treball remunerat, per tal d'aconseguir progressar tant de forma individual com a nivell familiar. Tots, sense cap excepció, argumenten aquest objectiu com a primordial per tenir un futur i així poder ajudar la família i convertir-se en uns *hombres de bé*¹³:

He venido para trabajar, arreglar papeles y ayudar a mi familia en Marruecos, sí, sí he venido para esto, pues por esto estamos todos aquí. (G.SC.3)

En Marruecos no puedes vivir, no hay derechos, uno gana un millón y tu dos pesetas, que haces con esto: tienes que pagar el alquiler, las facturas de agua y luz, tienes que ayudar a tu familia. No te llega ni para pagar el alquiler. (G.SC.4)

Quiero trabajar, ayudar a mis padre, a mi familia, a mi casa, yo también quiero estar bien, quiero buscarme la vida, ser hombre, un hombre completo (...) quiero tener un futuro como todo el mundo. (G. M. 2)

Implicitament l'objectiu de millorar la situació personal comporta adoptar el nivell de consumisme i de benestar europeus, i per això també es percep el treball com el mitjà adequat:

Vine para ser como los demás, quiero tener de todo. (H.A.)

Porque estoy en España, por dinero, por eso. Cuando vienes aquí vas a luchar para tener cosas que no tienes en tu país, allí muy caras y no hay dinero, no hay trabajo (...) allí te engañan te dicen España buena. (K.C.)

Però els menors Harraga tenen clar que per poder treballar i poder tenir una vida digna a Espanya (habitatge, poder anar de vacances al Marroc, etc.) necessiten regularitzar la seva situació legal al país, malgrat que també són conscients que només podien haver entrat a Espanya de forma clandestina:

Parece que es una cosa salvaje para pequeños (entrar de forma clandestina sota un camió o autobús), sí, pero mira es la única manera de entrar, porque no pagas dinero. (M.M.)

El projecte del migrant, sens dubte, no busca mai la irregularitat, encara que ordinàriament la pressent, la preveu i l'accepta com el preu a pagar, com a moneda de canvi per un futur millor. Aleshores, en aquests casos en què la irregularitat és acceptada com a inevitable, tampoc no és

¹³ Expressió utilitzada per referir-se a l'home musulmà que compleix amb les seves obligacions, treballant honestament per créixer conjuntament amb a la seva família.

assumida com un estat permanent, sinó que només és tolerada com una irregularitat transitòria que, amb el temps, haurà de transformar-se en condició de regularitat legal i personal. (Ruiz Olabuénaga, Ruiz Vieytez i Vivente Torrado, 1999, 100). De forma similar als adults, els menors immigrants assumeixen aquest fet, però des del primer moment de l'arribada i a mesura que porten més temps al nostre país l'objectiu de *quiero arreglar papeles* es converteix gairebé en una obsessió, tant per les dificultats per aconseguir-ho com pel llarg temps d'espera que requereix. De fet, molts es fan majors d'edat esperant la regularització, i llavors encara tenen menys oportunitats d'aconseguir-la. Malgrat això tots abans de sortir creuen en la possibilitat de regularitzar la seva situació, malgrat que hagin d'esperar alguns anys:

Voy para trabajar y voy arreglar papeles, es necesario claro, sino no puedes trabajar (...) depende suerte, yo conozco amigos del mismo barrio, que han arreglado los papeles en dos años, otros en 4 años, eso depende, se puede quedar hasta los 4 años en España, después bajan para ver a la familia pero con papeles arreglados. (A.M, Marroc)

Yo tengo quién me ofreció trabajo pero nadie te puede dar trabajo bien (de forma regular) si no tienes papeles, entonces lo que quiero yo primero es tener papeles y después buscar un trabajo (Santa Coloma N.2)

b) Reagrupar-se amb familiars

Alguns menors citen aquest motiu com a causa del seu procés migratori. No ens estendrem en aquest punt, perquè ja l'hem tractat a l'apartat 3.1.4.b sobre l'emigració dels familiars a Europa. Al diari El País fou notícia el 7/03/2000 que un menor de 10 anys anava ocult en el maleter d'un autobús per reunir-se amb el seu pare que vivia a Madrid. Però aquest motiu es confonia amb l'anterior de treballar, perquè el menor deia: *quería ir a España a ganar dinero para ayudar a mi familia y buscar a mi padre*. De forma semblant, un altre menor que nosaltres vam entrevistar ens deia:

Porque tengo un par de familia lejos en Europa, no en Barcelona, en Holanda, quería ir con ellos para trabajar, para ganarme la vida. (M.A.)

c) Viure una aventura i descobrir altres móns

Aquest objectiu, a diferència dels dos anteriors, és rarament citat pels menors. És un objectiu poc seriós i ells ho saben perfectament. Tanmateix amb aquells menors amb qui vam establir una relació de més confiança aquest objectiu apareixia contínuament en els seus relats.

El somni del viatger, de l'aventurer o de l'explorador segueix més vigent que mai entre els adolescents. Si els adolescents amb poder adquisitiu el satisfan per mitjà de viatges turístics, ara els adolescents sense recursos intenten satisfer-lo per mitjà de l'emigració. López García (2000, 158) assenyala l'emigració com una escapada d'una situació desesperada, però també amb un component d'aventura. El mateix autor indica que el grup musical marroquí *Nass al-Guiwán* descriu aquesta aventura, en la seva cançó "*El flagell*", en forma d'un ham que es mossega perquè hi ha un miratge i una quimera que captiven. I en els relats dels petits Harraga també hi apareix la dimensió de risc que comporta aquesta aventura, un element molt apreciat en el període adolescent. L'expressió *llegar o morir* és molt freqüent, malgrat que la majoria dels

menors no son gaire conscients que en l'intent hi poden perdre la vida, tot i les notícies rebudes d'altres nois –a vegades amics o coneguts- que han mort en el pas de frontera (veure 4.3.3. b)):

Vengo a España para cambiar de aire, para disfrutar de la vida, viajar y todo eso, como lo haceis vosotros cuando vais a Marruecos como turistas. (...) Muchos viven en el norte de Marruecos, entonces nosotros también tenemos el derecho a estar aquí en España. Vosotros bajais dentro del autocar y nosotros abajo, en la barriga del autocar. (...) Pero, una cosa, yo quiero saber si todos vosotros tenéis, por ejemplo el mismo objetivo aquí en España, ¿por qué vais a Marruecos de vacaciones? Si además de vivir, de viajar, de disfrutar, todo eso, hay otras cosas... (H.B.)

Pues mira lo hemos tomado como un juego, como una aventura, sabes, no sabíamos qué estábamos haciendo (...) no, no sabíamos qué nos iba a pasar ni nada (...) quería venir porque amigos estaban allí bien, estaban mejor que aquí y mira fuimos a ver, era una aventura, como un juego de póquer como entre amigos (...) Nosotros también vamos a ir, era un riesgo y no sabíamos que era muy peligroso, y después ves que es muy peligroso y tal, pero sigues (M.M, reflexió d'un noi de 20 anys, que va sortir als 13 anys)

d) Estudiar per aprendre un ofici

Ja hem vist que molts menors deixen l'escola de forma precoç. No obstant, ells saben perfectament el valor que té l'escola al nostre país, i per això alguns assenyalen l'estudi com a motiu de l'emigració més aviat com una estratègia "picaresca" per a fer-se valorar. Altres, en canvi, l'assenyalen honestament perquè s'han adonat que les lleis espanyoles no els permeten treballar fins als 18 anys i que mentrestant aquesta és una bona solució. D'altra banda, l'objectiu d'aprendre un ofici és ben valorat al seu país d'origen –com ja vam veure-, amb l'avantatge que al nostre país gaudeixen d'uns drets i que no seran explotats com al Marroc. Aquest objectiu va molt lligat a l'anterior, ja que l'objectiu final continua essent aconseguir treball en el futur.

En Marruecos no forman bien, aunque estudies hasta cuarto de primaria, ahora ya no me acuerdo de nada, y es importante aprender (A.T, Marroc)

La idea que teníamos en Marruecos es que al venir aquí íbamos a trabajar, pero una persona sin oficio no puede trabajar. Es por eso que nosotros aprendemos un oficio para poder trabajar en cualquier empresa, y cualquier empresa nos pueda admitir porque vamos a obtener un diploma para así poder trabajar. Además muchos no quieren emplear a menores, y puesto que somos menores no podemos trabajar, por eso cuando acabamos de estudiar directamente podremos ir a trabajar y entonces trabajar porque tendremos 18 años. (A.S, Barcelona)

Quiero trabajar y aprender un oficio para trabajar (...) quiero ir a España por allí hay trabajo, pagan bien, el trabajador tiene derechos, allí el trabajador no sufre, no le hacen daño, no como aquí. (A.T Marroc.)

En els últims anys ha aparegut un altre element nou que també ha incentivat l'emigració dels menors de Tànger: el rumor que els menors emigrats són ajudats pels centres d'acollida europeus. Aquest rumor ha circulat a partir dels relats dels menors immigrants que han tornat de vacances al Marroc, generalment com uns triomfadors que han aconseguit el *somni europeu*, o bé a partir dels relats de les famílies que tenen notícies dels seus fills a través d'algun centre de

la xarxa de protecció a la infància. Segons aquest discurs, la Direcció d'Atenció al Menor de cada CCAA s'ha convertit en un bon mitjà per aconseguir els objectius dels menors immigrants:

Pues mira en Marruecos no te ayudan, allí nadie te va ayudar. Por eso hemos venido aquí, los españoles ayudan a los jóvenes ¹⁴ (M.E)

Lo que importa para mi es que estará bien en el futuro, le estan ayudando en España en el colegio (...) Está bien y no sufre como he sufrido. (Mare de M.L.)

És possible que aquest motiu creixi en els pròxims anys, perquè cada cop més menors regularitzats per l'administració seran percebuts com a triomfadors quan tornin al Marroc a visitar la seva família. Segons alguns professionals, per exemple Rodolfo Hohuelo (Cap d'Atenció Primària de l'Ajuntament de Barcelona)¹⁵, molts menors es presenten, només arribar, directament a les portes de la DGAIA.

4.2.3. Les ciutats i els destins preferits

A priori el destí de tots els petits Harraga és simplement l'altra riba del Mediterrani, situada a només 14 km. de Tànger. Però alhora la majoria dels menors immigrants tenen ja en la imaginació alguns destins preferits en territori europeu. Això ho hem pogut comprovar en totes les reunions i entrevistes realitzades a Tànger i a Catalunya. Com deia Mohamed Teldi, un educador de carrer de l'Equip de Detecció de l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramanet (entrevista, 2000), *los menores no han venido para quedarse en el sur de España, sino ir hacia el norte, el norte es su objetivo*. Seguint el mateix plantejament, l'advocada de Còrdova Elena Arce (ponència, 2000, 5) afirmava: *Andalucía es un paso, ellos van para arriba, ellos tienen muy claro cual es el modelo de desarrollo, y claro no es mi pueblo. Mi pueblo y el suyo son tan iguales que se van de aquí corriendo. Y como te dicen, en Algeciras ellos quieren mirar para atrás y no ver Africa. Y en Andalucía África está sospechosamente cerca. Yo no sé si habeis tenido la ocasión de ir a alguna playa de Cádiz: tu te tumbas y estas viendo el puerto de Tánger. Y lo mismo que yo veo al señor de Tánger, él me ve a mí*. Segons la mateixa Elena Arce, els menors Harraga venen a Espanya amb intencions de quedar-se a Catalunya, i més concretament a la ciutat de Barcelona; i de forma més minoritària a la CA de Madrid. Alguns també improvisen Madrid com a destí un cop han arribat ja a Espanya. Però la majoria no tenen cap intenció d'emigrar per quedar-se a Andalusia, malgrat que tots ells passin per aquesta CA. D'altra banda, la resta de CCAA i de ciutats espanyoles són desconegudes per a la majoria dels menors immigrants, llevat que hi tinguin la referència d'algun familiar o conegut:

Quiero ir a vivir con mi hermana a Gerona. (A.T.)

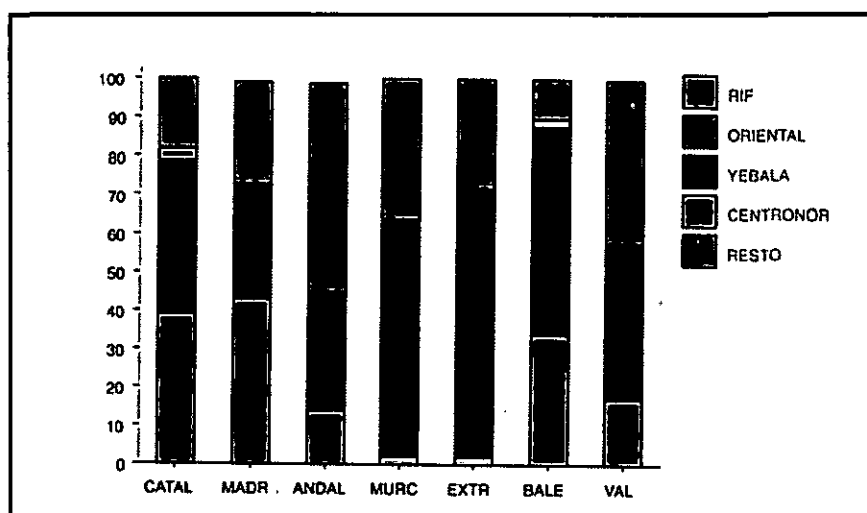
La preferència dels petits Harraga per una CA o una altra té molt a veure amb les zones tradicionals de destí a Espanya de l'emigració marroquina adulta. Com hem vist al capítol 3.1, els principals llocs d'emissió d'emigrants cap a Espanya, tant de petits Harraga com d'emigrants adults, són les regions del nord del Marroc, principalment Yebala i el Rif; i els principals llocs de

¹⁴ Això explica que molts nois amaguin la seva edat, perquè son majors d'edat o estan a punt de ser-ho. Com veurem més endavant, el 40% dels nois que van passar per la DGAIA l'any 2001 eren majors d'edat segons la prova radiològica del canell. (Avui, maig del 2002)

¹⁵ 23 de novembre del 2002, en una trobada d'experts i professionals organitzada per la Fundació Jaume Bofill.

destí, Catalunya, en primer lloc, i posteriorment Madrid. En les gràfiques següents podem veure aquestes diferències entre CCAA:

Gràfica 4 / 1 – Regions d'origen i CCAA de destí de la immigració marroquina a Espanya

Font: TEIM (Bernabé López, coord), *Atlas de la Immigració magribina a Espanya*, 1995, 96

Alguns altres països europeus també són el destí elegit pels menors. En l'estudi del Centre d'Estudis Jurídics (2003, document I, 32), sobre 651 menors immigrants no acompanyats, recordem majoritàriament marroquins, el 55,91% (364 menors) tenia Catalunya com a destí exclusiu abans de l'èxit del *pas de frontera*, i un 9,37% (61 menors) com a destí preferit però no necessari. Si sumem els dos grups ens dona que el 65,26% dels menors arribats a Catalunya ja tenia la nostra CA com a destí preferit quan era al Marroc. En canvi, el 34,71% (226 menors) ha arribat a Catalunya fruit de diverses circumstàncies aleatòries i no d'una voluntat deliberada. La següent taula mostra els destins declarats com a preferits per 336 menors immigrants marroquins:

Taula 4 / 1 - Destins preferits pels petits Harraga que arriben a Catalunya (1998-maig 2002)

Destins preferits	Menors	%
Barcelona	209	62,2
Catalunya	31	9,2
Total Catalunya	240	71,4
Resta d'Espanya ¹⁶	39	11,6
Altres països europeus ¹⁷	54	16,1
Altres	3	9,0
Total altres destins	96	28,6
Total	336	100,0

Font: Centre d'Estudis Jurídics, 2003, document II, 31. Elaboració pròpia.

¹⁶ No podem especificar quins són aquests destins perquè aquest estudi no els recull

¹⁷ Aquests són els següents: França (4,5%), Holanda (1,8%), Bèlgica (2,4%) i Alemanya (1,5%),

Com veiem els petits Harraga ja al Marroc han predeterminat en un 83,03% venir a Espanya, i com ja hem vist més d'aquest 70% a Catalunya, i principalment a Barcelona, més del 62% de la mostra. Però, des de l'origen de Barcelona a vegades coneixen altres ciutats, però per identificar-les sempre es refereixen a Barcelona; és a dir, que si coneixen Santa Coloma de Gramanet ho fan en funció que està a prop de Barcelona o que pertany a la mateixa regió. Curiosament la gran majoria dels menors no saben que Barcelona forma part de Catalunya. Els altres països europeus corresponen com vam veure a l'apartat 3.1.4. b) amb els països on tenen referències adultes.

De la mateixa manera, no és sorprenent que els menors vulguin arribar a aquestes ciutats o CCAA perquè, com ja hem vist al capítol anterior, gran part dels seus referents adults que han emigrat viuen a Barcelona o en d'altres llocs de Catalunya. Així doncs, les notícies sobre una possible xarxa de suport les situen aquí, malgrat que en ocasions després no l'utilitzin:

Tengo familia aquí en Barcelona, unos tíos. (AM.D.)

En cada calle del barrio (barri de Bir Xiffa) encuentras a alguien en Barcelona (G.T. BC,1)

Un altre factor determinant és que a Barcelona hi viu un grup molt nombrós de menors immigrants procedents dels mateixos barris, els quals truquen a les seves famílies i donen dades sobre la seva localització:

Pues mira cuando estaba en Marruecos siempre estaba pensando en estar en Barcelona porque mis amigos del barrio aquí me hablaron bien de la ciudad, y cuando entré a España cada vez que llegaba a una ciudad preguntaba si es Barcelona o no, hasta que he llegado. (...) Pues no sé, porque no sabemos otro sitio, no sabemos estaciones, aquí hay gente que conocemos, gente de mi ciudad y de mi barrio, aquí estamos tranquilos y a salvo. (G. SC.2)

Per una altra banda, també hi influeix molt el fet que Barcelona i Madrid estiguin tan presents als mitjans de comunicació, tant els marroquins com els espanyols, sobretot a causa del futbol (veure foto 3 / 2 a l'annex del capítol). De fet, encara que sembli un fet sense importància, el seguiment del futbol espanyol al Nord del Marroc és general, i una bona part de la població s'identifica amb un dels dos grans equips: Barça i Real Madrid. Mohamed Serifi (entrevista 2000) comenta: *Aquí la mayoría de la población de Tánger es culé. La victoria del Barcelona la celebramos como si fuera nuestra propia victoria aquí en Tánger.* Els menors immigrants, per tant, tenen un gran coneixement d'aquests dos equips:

Yo a favor del Madrid, no me gusta el entrenador del Barça y quiero mucho a Rivaldo. (M.T.)

En definitiva, per múltiples motius un dels destins prioritaris dels menors immigrants és Barcelona i Catalunya. Hem intentat exposar els factors més importants segons la percepció dels mateixos menors. No obstant, alguns experts pensen que aquests factors obeeixen a d'altres causes anteriors, ja oblidades en el record, les quals van determinar les primeres migracions dels adults. Mohamed Serifi (entrevista 2000) ho argumenta: *El por qué, exactamente, nosotros hemos vivido también una emigración muy fuerte catalana y española, en general después de la República Española. Emigración que ha tenido un impacto cultural, un impacto político muy importante a nivel nacional, pero esencial a nivel de Tánger. Esa emigración catalana republicana ha tenido su impacto a nivel político, ya que aquí en Tánger nos situamos un poco como los rebeldes a nivel nacional, le damos la espalda al Estado Central. Además tenemos también un sentimiento*

autonómico muy importante y muy agudo aquí, a nivel de Tánger y a nivel de la región del norte en general, por la política del Estado, y también por esos vínculos muy importantes que ha habido con España (...) Para el tangerino España es Cataluña, no es Castilla. Todo eso crea una nostalgia hacia esa Barcelona que nos une, no solamente a nivel de fútbol, lo más percibido a nivel popular, sino también a nivel cultural y a nivel político.

4.3. EL DISSENY I LA PLANIFICACIÓ DE L'OPERACIÓ DE SORTIDA

Nos ponemos allí donde estos bloques de rocas (espigó) escondidos. Hay que tener cuidado, porque la policía esta vigilando, en cada autocar o camión hay 2 policías, uno de cada lado. Entonces, al saltar y correr tu tienes que tener cuidado a la hora de meterte, sinó te pillan, y si te pillan vuelves a correr rápido para que no te peguen. (A.T)

Quan els menors de Tànger comencen a elaborar les primeres idees d'emigrar valoren totes les possibilitats per poder fer-ho, abans d'acabar dissenyant i planificant el seu projecte migratori. La planificació no vol dir saber *quan* podran portar-lo a terme, però sí almenys decidir el *com*. Amb el disseny del projecte migratori els menors estudien *com* fer-ho.

Tot aquest procés pot portar un temps considerable si es realitza sol o en companyia d'algun amic del grup. Però si s'aprofiten l'experiència i els coneixements d'altres menors que ja han passat pel mateix procés pot accelerar-se l'aprenentatge. No obstant, tota aquesta primera fase de deliberació pot durar uns quants mesos o uns quants anys, fins que s'acaba de prendre la decisió final. No perdem de vista que en molt casos parlem de nens d'11 o 12 anys. En canvi, quan més gran és el menor, més ràpid es pren la decisió.

La segona fase és la que condueix a la consecució efectiva del projecte, un cop ja presa la decisió. Arribat a aquest punt, el menor estarà a l'aguait dies i dies fins que trobi l'oportunitat idònia. Com veurem, l'emigració dels menors no és un viatge planificat en el dia i en l'hora com en el cas dels adults, siguin regulars o irregulars, sinó que depèn de molts factors externs que el menor no pot controlar. Per això, des de la presa de la decisió fins a la sortida efectiva poden passar des d'un dia a diversos anys. Es tracta d'un temps d'espera que els menors no preveuen de forma conscient, sinó que descobreixen paulatinament.

4.3.1. Les primeres idees

Els petits *Harraga* comencen a concebre les primeres idees d'emigrar molt aviat, sobretot a partir dels 13 o 14 anys, però en alguns casos fins i tot abans, a partir dels 10 o 11 anys.

De los 10 a los 12 lo tenía en la cabeza, sólo en la cabeza, después yo pienso que quiero venir aquí (M.A.)

La teoria de Piaget (1949) sobre el desenvolupament cognitiu, comparable segons Gerard Lütte (1991) a la psicologia del desenvolupament humà de Freud, és avui plenament vigent i ens pot ajudar a entendre perquè a partir d'aquesta edat els menors marroquins elaboren el seu projecte

migratori. A més de Piaget, altres autors com Keating (1979), Inhelder (1955), Broughton (1981), Bronw, (1983), etc. també poden ser útils per entendre aquest fenomen. Piaget (1949) deia que hi ha quatre fases en l'evolució cognitiva¹⁸, i que és a partir dels 11-12 anys que apareix el pensament formal o hipotètic-deductiu, com a estadi final d'aquesta evolució. Així doncs, no ens ha de sobtar que els menors marroquins elaborin el seu projecte migratori ja a partir d'aquestes edats. Una característica fonamental d'aquest pensament és la subordinació d'allò real a allò possible, i l'estratègia cognitiva que en resulta és de tipus hipotètic-deductiu. Això vol dir que per resoldre un problema l'adolescent aïlla totes les variables i estudia totes les combinacions possibles. Cada combinació és una hipòtesi que ell verifica en la realitat. Aquest pensament rep el nom de *formal*, perquè la seva validesa no depèn del contingut del raonament i de la seva concordància amb les dades de l'experiència, sinó de la seva *forma* (Piaget, a Lutte, 1991).

No obstant, segons Gerard Lutte (1991) cada vegada hi ha més experts que posen en dubte que el pensament formal constitueixi, com afirmava Piaget, l'últim estadi evolutiu. Inhelder i Piaget (1955) ja afirmaven que els adolescents que acabaven d'arribar a aquest estadi i que encara estaven immersos en el pensament formal, passaven per una fase d'etnocentrisme en la que atribueixen al seu pensament un caràcter omnipresent que els permetrà transformar el món al seu pensament. La fi d'aquest etnocentrisme es produirà en el treball i en els grups d'iguals, on les discussions permetran als adolescents descobrir la debilitat de les seves teories. Labouvie-Vief (1980, 112) atribueix, a més, a l'adolescència una lògica pura i als adults una lògica pragmàtica. És a dir, al igual que Lutte (1991), sosté que els adolescents tindrien la capacitat d'utilitzar l'abstracció fora del seu context. L'adult, en canvi, immers en una complexa vida familiar i professional, no té temps per divertir-se perquè ha de prendre una solució concreta als problemes de la vida real. Mentre que per als adolescents la lògica seria un fi en si mateix, per als adults només seria un mitjà. Una no és millor que l'altra, sinó que es complementen: la major flexibilitat dels adolescents i la major estabilitat dels adults beneficien al conjunt de la societat. Segons Lutte, *la primera permetrà inventar progressos per a la societat, i la segona seleccionar entre les proposicions dels joves aquelles que són realment útils per al conjunt de la societat*.

Els menors immigrants segueixen aquest procés evolutiu. Al principi només somnien en la possibilitat d'emigrar i fantasien sobre l'esperada marxa. Però amb el temps comparen el present (desil·lusionador, dur, sense expectatives...) amb el possible futur (esperançador, enlluernador...) tramès pels emigrants, turistes, menors, mitjans de comunicació, etc.; i d'aquesta manera esdevenen capaços de pensar en abstracte i reflexionar sobre el present i el futur de forma hipotètica-deductiva. En aquesta fase recullen totes les informacions possibles d'amics o coneguts del barri sobre l'exterior més pròxim, en aquest cas Espanya. Aquesta recollida de dades moltes vegades no es fa de forma conscient, sinó que les informacions els queden gravades fins que arriba un moment en què les interpreten i les actualitzen amb nous descobriments i indagacions. En aquest moment, com indica Mounia Bennani-Chraïbi (1995, 181), el somni d'emigrar és *una manera de sostreure's simbòlicament als atzars de l'aquí, però sense marxar*. Són unes primeres idees, per tant, que trenquen amb la monotonia de la quotidianitat i es converteixen en un joc i en un afany d'aventura.

¹⁸ La primera seria la de la intel·ligència sensomotriu des del naixement fins als 18-24 mesos; la segona la del pensament preoperatori dels 2 als 5-6 anys; la tercera, la fase del pensament operatori o lògic-concret dels 6 als 11-12 anys; i, per últim, la fase del pensament formal o hipotètic-deductiu a partir dels 11-12 anys. Piaget va descriure les operacions concretes i formals en termes d'estructures lògico-matemàtiques, que ara no entrarem a detallar.

4.3.2. La planificació i l'aguait de les oportunitats

Aquestes primeres idees poc a poc van madurant en l'interior dels menors fins que de sobte es troben planificant silenciosament ¹⁹ l'estratègia de sortida cap a Espanya. Molts menors –com ja hem vist- encara van a l'escola o ja l'ha abandonada recentment i estan aturats; o bé altres, més grans, ja estan treballant. I és en aquesta etapa en què els menors comencen a dissenyar i a planificar el seu projecte migratori, malgrat que no ho facin de forma tan elaborada i conscient com els adults. En el cas dels petits Harraga es combinen en el fons dos factors, un més adult, la planificació del projecte, i l'altre més adolescent, l'espontaneïtat i la capacitat d'improvisar característica d'aquest període. Aquest segon factor ajuda a compensar les deficiències del projecte i viceversa.

Quan el menor ja ha madurat les primeres idees d'emigrar, llavors comença un període de planificació i d'estudi exhaustiu de l'operació de sortida per aconseguir *el pas* de l'Estret de Gibraltar: com arribar a Tànger sinó és d'allà, els llocs possibles de sortida, el mitjà de transport (camió, autobús o ferry), com fer-ho, els horaris, els contratemps que poden sorgir, etc.

Yo muchos meses mirando, pues mirar como es el camino, por donde ir, no sé, que camiones, hoteles con extranjeros, por donde estan los guardias, que no me vean, ya está.
(M.A.)

Els processos d'estudi és similar per a tots els menors, tants per als originaris de la ciutat de Tànger com per als de fora. I una característica diferencial de l'emigració dels menors, en relació a la dels adults, és que per aconseguir l'èxit de l'operació de sortida han de mantenir-se a l'aguait continuament, és a dir, sempre vigilant i buscant l'oportunitat adequada, sense possibilitat de poder planificar el moment. Aquesta característica suposa un esforç i un desgast considerable, el qual explica que els menors realitzin aquest aguait de forma intermitent, amb mesos d'intensitat i amb mesos de descans abans de tornar-ho a intentar.

a) L'avantprojecte dels menors no tangerins

Alguns dels menors nouvinguts a la ciutat Tànger des del camp o des d'altres ciutats més allunyades, no van arribar-hi buscant l'emigració cap a Europa sinó per altres motius. No obstant, això no vol dir que alguns d'ells, pel contacte amb d'altres menors i joves tangerins que ja havien decidit d'iniciar aquest procés, s'enganxin ben aviat a la idea.

A part, també hi ha un grup de menors, sobretot procedent d'altres municipis del Nord del Marroc, que sí que es plantegen l'objectiu d'emigrar a Europa ja abans de traslladar-se a Tànger. En aquests casos, primer dissenyen com arribar a Tànger²⁰, per així aconseguir *el pas* de

¹⁹ Utilitzem l'expressió "silenciosament" no perquè no ho parlin amb els amics o companys, sinó perquè no s'explica a l'inici, en la majoria dels casos, als referents familiars o als referents adults més directes. Si ho expliquen normalment topen amb un rebuig, per la perillositat de la idea i pel proteccionisme propi dels pares. Aquest fet contradeix les teories que sostenen que els pares, els familiars o els referents adults impulsen la sortida del jove com a condició per a millorar la situació econòmica familiar. En la majoria dels casos, només quan han tingut èxit i han aconseguit creuar l'Estret i arribar a Espanya truquen per telèfon a la seva família per informar-los i tranquil·litzar-los.

²⁰ La planificació del pas de l'Estret no es dona en la majoria dels menors abans d'arribar a Tànger, sinó un cop hi han arribat, i sempre i quan no perdin la capacitat de reflexió i de projecció degut a la vida al carrer.

l'Estret, tot i que desconeixen gairebé tota la informació que ja tenen els menors que viuen a Tànger. Per això, fins que no hi arriben no comencen pròpiament l'estudi de l'operació de sortida.

Per arribar a Tànger aquests menors comencen a estalviar els pocs diners que obtenen del treball o de la família i així poder pagar el mitjà de transport, generalment d'autobús. Malgrat que pugui semblar estrany, utilitzen el mitjans de transport com qualsevol adult, és a dir, pagant la tarifa corresponent. Molt menors, però, s'han de *buscar la vida*²¹ per completar els pocs estalvis que han pogut aconseguir. Per exemple, un grup d'amics de Fes van estalviar prou diners per viatjar fins a Tànger i aconseguir el pas cap Espanya, gràcies a l'ajut de familiars (sense dir-los en què els anaven a gastar) i a la venda de tot tipus d'objectes. En aquest cas, la creativitat i la imaginació es pot comprovar pels objectes que venien:

Los cuatro trabajamos para tener dinero, yo de ayuda de mi abuelo y también fuimos a vender muchas cosas que se guardan (...) pensamos de todo, hasta los palos de electricidad, los cables quitamos el pie y solo los cables y vendimos cables. Buscamos muchos cables, haces todo, vendemos mucho. (...) Vendemos en el mercado 10Dh, 1Km (de cable). Nosotros tenemos muchos, ¿sabes?, buscar por todas partes. Nosotros muy contentos. (A.G.)

Un altre menor explica com va estalviar diners per pagar-se el bitllet d'autobús fins a Ceuta:

Mi pueblo en autobús a Ceuta. (...) Nosotros dentro, pagar con dinero. (...) yo trabajar taller y ganar dinero, porque le he dado medio a mi madre y medio guardar yo, y así guardar para autobús. (K.C.)

Una vegada han obtingut els diners suficient, per tant, realitzen el viatge fins a les de ciutats de Tànger o de Ceuta. En alguns casos els petits Harraga també arriben a Tànger en el cotxe d'algun adult. En tots els casos, no obstant, han de fer un esforç considerable i han de planificar aquesta primera etapa del seu projecte migratori.

b) Les principals fronteres de pas

Actualment al Marroc hi ha cinc llocs principals de sortida o de *fronteres de pas* cap a Europa per als petits Harraga. Quatre al nord del país, i un al centre del país. L'elecció del punt de sortida depèn en gran mesura de la regió de procedència del protagonista, però també és cert que molts trien les costes del nord per la seva major proximitat a Espanya. Aquestes són les cinc principals *fronteres de pas*:

- Al nord-oest: Tànger i Ceuta (cap a Andalusia)
- Al nord-est: Melilla i Nador (cap a Andalusia)
- Al centre: Casablanca (cap a França)

Aquestes cinc *fronteres de pas* comparteixen característiques similars. Com indica Mercedes Jiménez (2001, 8): *són centres de comerç internacional i tràfic aeri, marítim o terrestre, que porten un gran tràfic internacional de mercaderies*. Els ports més importants de sortida dels

²¹ Terminologia emprada per menors i adults per referir-se a espavilar-se per aconseguir un objectiu, sigui guanyar diners, menjar, dormir, etc. Ampliarem la definició d'aquest terme a l'apartat 6.3.3.

petits *Harraga* són, sens dubte, Tànger i Casablanca, que són al mateix temps els que tenen més tràfic comercial. Però, com veurem, pels menors que arriben a Catalunya el primer és clau, mentre que el segon gairebé no té incidència. En canvi, entre els petits *Harraga* que arriben a França passa a l'inrevés.

A aquests cinc llocs de sortida n'hi hem d'afegir altres tres amb altres característiques, principalment que són platges de sortida de pasteres, tot i que aquest mitjà de transport, com veurem, té poca incidència entre els petits *Harraga*. Aquestes tres platges són, segons els propis menors, les següents (sense descartar que pugui haver-n'hi d'altres):

- Al nord: Larraix i Al-Hoceima (cap a Andalusia)
- Al sud: Tarfaya (cap a les Illes Canàries)

La zona escollida de sortida està normalment en relació amb la proximitat a les ciutats de procedència dels menors, malgrat que trobem alguns casos que no és així. Com vam veure, la majoria dels petits *Harraga* arribats a Catalunya eren de Tànger i del Nord de Marroc i, per tant, van realitzar el *pas de frontera* entre Marroc i Espanya majoritàriament a través del port de Tànger, situat a només 14 Km. de les costes espanyoles. I minoritàriament a través d'altres ports (Ceuta, Melilla o Nador) o platges del nord. En la següent taula podem comprovar els llocs de sortida més rellevants segons un total de 457 menors²²:

Taula 4 / 2 – Llocs de sortida dels petits *Harraga* (1998-maig 2002)

Llocs de sortida	Menors	%
Tànger	343	75,05
Ceuta	37	8,09
Nador	25	5,47
Casablanca	18	3,93
Melilla	15	3,28
Tetúan	9	1,96
Sahara	5	1,09
Larraix	3	0,65
Al-Hoceima	1	0,21
Rabat	1	0,21
Total	457	100,00

Font: Centre d'Estudis Jurídics, 2003, doc. I, 22. Elaboració pròpia.

Com veiem, la ciutat de Tànger representa ¾ parts dels llocs de sortida. Després, a molta distància, hi ha les altres ciutats amb port del nord (Ceuta, Nador i Melilla). Els menors que passen a través de Ceuta provenen dels pobles del voltant (Castillejos, Benzú...)²³, de la zona de

²² A part de tots els llocs de sortida citats en la taula, hi ha 4 menors que han citat alguna ciutat que no té mar. Per tant, no els hem donat per bons ja que pensem que és un error i que els menors han citat la seva ciutat de procedència: Fès (1), Meknes (1), Oujda (2) i El Ksar El Keber (1).

²³ Entre els menors entrevistats a Catalunya només en vam trobar quatre que haguessin arribat a la península a través de Ceuta, dos dels quals procedien de poblacions properes a Ceuta i els altres dos de Tànger.

Tetúan, i d'altres de Tànger cansats del fracàs d'intentar-ho per aquesta última ciutat. Per aquesta causa el percentatge és més elevat que en els altres dos ports, i també perquè Ceuta té més trànsit marítim que Melilla o Nador. A més, aquestes dues últimes ciutats només atrauen els menors de la zona de l'entorn i alguns d'Algèria.

Casablanca, com hem vist, també és un altre punt clau, malgrat que no ho és per als menors que arriben a Catalunya (representa només el 3, 93%) sinó a França. Casablanca és per França el que Tànger és per Espanya com hem vist segons l'estudi sociològic encarregat per l'Associació Jeunes Errants que van citar al capítol 3.1.2. Tot i que alguns menors de Casablanca van fins a Tànger per emigrar, la majoria ho fan des del seu port. Així, és possible que dels 59 menors de Casablanca que van arribar a Catalunya (veure la taula 3 / 2), 18 ho fessin seguint la ruta Casablanca-Marsella-La Jonquera, i els altres ho fessin per Tànger o per Ceuta.

La zona o la ciutat de Tetuan fou citada per 9 menors (1,95%), però en aquest cas no sabem si es tracta d'un error (que indiquessin la seva ciutat d'origen) o bé que realment haguessin sortit des d'alguna de les platges de Tetuan en una pastera cap a Espanya, de forma similar a les platges de Larraix (0,65%) o d'Al-Hoceima (0,21%). No obstant, com veiem, els menors que surten des d'aquestes platges són ben pocs (2,81%), segurament perquè no poden pagar els alts preus de les màfies que controlen el mercat de les pasteres. En el treball de camp vam conèixer dos menors que deien haver sortit des d'alguna platja de Larraix. Tanmateix, aquest cas era molt especial, ja que els dos menors eren cosins i nebots d'una de les persones que ofertava places en pasteres. Així, per aquests menors el cost pagat va ser molt baix. A més, el viatge va ser planificat amb l'acord familiar. Es tracta, doncs, d'un tipus de migració excepcional entre els menors *Harraga*, sobretot del nord. En canvi, no és excepcional per als menors procedents del sud que utilitzen el punt de sortida del Sahara o Tarfaya per mitjà de pasteres (1, 09%). Aquests 5 casos corresponen possiblement als 5 menors que van dir ser de El Aaiun (veure taula 3 / 2).

Finalment, el menor que va citar Rabat com a lloc de sortida no sabem si es referia des del port (cosa bastant novedosa, perquè en tot el treball de camp cap menor ens ha assenyalat aquesta sortida, malgrat ser la capital del país amb totes les característiques de les tres zones anteriorment citades) o ho va fer des d'alguna platja de la zona en pastera, malgrat que ho posem en dubte per la gran distància entre aquesta ciutat i Espanya. Haurem d'esperar a d'altres investigacions per comprovar aquest punt de sortida, i explicar-nos perquè no s'està donant el fenomen des d'allà, i sí en canvi des d'altres grans ciutats com Tànger o Casablanca.

c) El pas per les fronteres de Tànger i de Ceuta

Malgrat que, com hem vist, hi ha diferents *fronteres de pas*, en aquesta tesi doctoral només farem referència a les més importants (Tànger i Ceuta) assenyalades pels menors que arriben a Catalunya. I en el cas de Ceuta, no hi aprofundirem gaire perquè el treball de camp realitzat s'ha concentrat a la ciutat de Tànger. Només farem referència a Ceuta en parlar dels menors immigrants que es traslladen a aquesta ciutat espanyola des de Tànger, passant per Tetuan i Castillejos, normalment en autobús o en autostop. Com hem indicat a l'apartat 3.5., alguns menors cansats d'esperar l'oportunitat a Tànger es traslladen a Ceuta per intentar allà el *pas* cap a la península. Es tracta generalment de menors que estan en un procés d'immersió al carrer a Tànger o bé procedents d'altres ciutats del Marroc. Alguns menors parlen del *pas de Ceuta* com

a més fàcil per aconseguir l'èxit, malgrat que les comunicacions marítimes son menys intenses, com veurem posteriorment:

Tanger es un poco difícil, porque hay mucha policía y muchos vagabundos y niños que quieren pasar. (...) Todas las veces desde Ceuta, en Tanger te coge la policía y te cierran durante 24 horas (...) Y ahora han creado algo, una escuela o un centro donde acogen a los niños y cuando la policía detienen a alguien lo llevan allí y yo no gusta porque hay muchas peleas entre los niños y muchos problemas. (Z.D.)

A Ceuta existeixen dos passos fronterers: el de *Tarajal* i el de *Benzú*, un a cada extrem de la ciutat. El pas oficial més important ha estat històricament el primer; no obstant, el segon ha anat augmentant²⁴, i no pel pas dins de la legalitat, sinó tot el contrari, a causa del pas clandestí d'emigrants i de mercaderies. Per la qual cosa les autoritats ceutís van acabar tancant-lo²⁵, però no sense fortes protestes de tots els sectors implicats. La impermeabilització de les fronteres suposà un cop fort per al comerç de les dues bandes de la frontera. Es calcula que el comerç a la frontera movia l'any 2002 uns 600 milions d'euros (El País, 05/09/02; 04/10/02). L'Associació de comerciants rebutjava el possible tancament del pas de *Benzú*, i per això un dels comerciants indicava (El País, 05/09/02): *El comerç del Marroc és el que sosté Ceuta i s'ho estan carregant amb tant de control. Les vendes han minvat en un 50% sobre l'any passat. D'acord que és una situació atípica, però els marroquins deixen diners.* Els afectats marroquins pel tancament d'aquest pas de frontera foren les més de 30.000 persones de la província de Tetuan que viuen de comprar mercaderia a Ceuta i emportar-se-la al seu país. Aquests no van poder queixar-se formalment però, com afirma Esperanza Peláez d'El País (05/09/02), han aguditzat l'enginy per saltar de nou els obstacles i molestar la Guàrdia Civil (tirant pedres o intentant entrar en grup²⁶) que treballa en aquesta zona fronterera.

Les autoritats ceutís consideren el pas de *Benzú* com el principal punt d'entrada d'immigració irregular, i entre ella dels menors (El País, 04/10/02). El Delegat del Govern indicava: *Per Benzú s'estàn "colant" menors, argelins, hindús i paquistanesos perquè és impossible efectuar un control de tots. El 80% i 90% dels immigrants que accedeixen (de forma irregular) a Ceuta ho fan per aquí* (El País, 28/08/02). Molts menors assenyalaven aquest pas com el més fàcil per entrar a Ceuta. No obstant, malgrat que aquest pas era el més important, molts menors ens han assenyalat també el pas de *Tarajal*. Hi ha diferents mètodes per entrar, malgrat que no els

²⁴ El pas de *Benzú*, situat al nord de la ciutat, és un pas tradicional habilitat des de la independència del Marroc al 1956 per permetre el pas de persones a Ceuta, sense control aduaner, per la població de la veïna localitat marroquina de *Belions*, a canvi d'alleujar amb els seus manantials el problema d'aigua de la ciutat espanyola. Quan es va obrir aquest pas, *Belions* només tenia gairebé un centenar d'habitants; però ara té al voltant de 5.000 persones, i al no tenir les mesures d'una aduana, aquest pas s'ha convertit com deia un article a la premsa (El País, 05/09/02) en un autèntic colador per a la immigració il·legal i el contraban.

²⁵ Aquest pas tradicional es va obrir al trànsit de mercaderies l'any 2001, a fi d'agilitzar i descongestionar el trànsit en la frontera oficial de *Tarajal*, en l'altre extrem de la ciutat. Era utilitzat a diari per 4.000 persones marroquines. No obstant, els enfrontaments amb els agents de la Guàrdia Civil eren tan freqüents que el Delegat del Govern, Luis Vicente Moro, va argumentar que havia estat la principal causa del tancament de la reixa. Tanmateix, aquest pas no quedà tancat absolutament, sinó limitat als residents de *Belions* que hauran de justificar la seva residència o presentar a la Guàrdia Civil un document que acrediti el seu treball a Ceuta. D'aquesta manera, aquest pas fronterer toma als seus orígens, només un any després de la seva obertura al trànsit comercial. (El País, 04/10/02)

²⁶ *Fa uns dies a la frontera de Tarajal un centenar de persones es van abraonar sobre el pas de "terra de ningú". Són maniobres per distreure, perquè saben que la principal preocupació des del cantó espanyol és la immigració irregular.* (El País, 05/09/02).

especificarem ja que com hem assenyalat el nostre treball de camp s'ha realitzat a Tànger. No obstant, un dels menors entrevistats, en deia:

Hay muchos sitios, nadando, de la puerta (pas fronterer), haciendo trabajos, escondidos, cada uno intenta. (G.T. BC.5)

Una vegada que aconseguen entrar a Ceuta, el següent pas és el port. En els ports d'ambdues ciutats, Tànger i Ceuta, els petits Harraga observen amb paciència el pas de camions que transporten mercaderies, el pas d'autobusos que transporten estrangers i les sortides dels Ferry. Al port de Tànger (veure foto 4 / 3 i 4 / 4 a l'annex del final del capítol), per exemple, hi ha diferents àrees on esperen autobusos i camions fins que reben permís per embarcar. També hi ha grans espais d'aparcament on els camions es concentren de dia i de nit mentre tramiten la seva documentació per poder passar l'aduana.

Durant el dia l'embarcament als ferry dels camions i dels autobusos és continu. Pel port de Tànger hi passen moltes de les importacions i de les exportacions del Marroc. Segons L'Oficina d'Explotació del Port de Tànger (ODEP) (Tafersiti, 1998) el tràfic global de camions des de 1988 a 1998 és va triplicar de 15.318 a 58.558. Com assenyalava una notícia d'El País (28/10/02): *La carretera és fonamental en el comerç entre el Marroc i Espanya. El Ministeri de Foment va calcular l'any 1999 que el 44% de les empreses que operen amb el país magribí utilitzen cada any 160.000 camions per importar 3,4 milions de tones i exportar-ne 1,3 milions.*

Aquest creixement no només afecta els camions sinó que es pot comparar també amb el dels cotxes, dels autocars i dels passatgers en Ferry que passen pel port de Tànger. D'aquesta manera, la taula següent mostra l'evolució entre 1996 i 1997:

Taula 4 / 3- Trànsit de persones i vehicles al port de Tànger (1996-1997)

	1996	1997	Creixement
Camions T.I.R. carregats	31.223	43.735	+14,00%
Camions T.I.R. buits	11.961	14.823	+23,93%
Autocars	6.611	7.099	+7,38%
Passatgers dels ferry	1.451.447	1.538.509	+6,00%

Font: Oficina d'Explotació del Port de Tànger (ODEP), a Tafersiti (1998)

Aquesta evolució, que ja era significativa en aquest anys, ha continuat a un ritme de creixement semblant en els últims anys, segons altres fonts (Bouker El-Khamlichi, entrevista 2002).

L'augment dels autocars i dels passatgers suposa que s'ha intensificat l'arribada de turistes al Marroc, i que Tànger és un pas obligat per als qui hi viatgen en autobús. Des de l'època del Protectorat la ciutat gaudeix d'una àmplia oferta hotelera i de serveis destinats al turisme, que s'ha anat ampliant en aquest últims anys. A l'any 2001, segons l'oficina de Turisme (Delegació de Turisme, 2001), la ciutat de Tànger comptava amb 2 hotels de 5 estrelles, 5 de 4 estrelles, 7 de 3 estrelles, 12 de 2 estrelles, 9 d'1 estrella, i quatre residències turístiques (2 de primera, 1 de segona i 1 de tercera categoria); els quals van atendre 249.598 turistes internacionals (Delegació de Turisme, 2001) que van passar alguna nit a Tànger. Aquests turistes principalment

eren d'Espanya (29,46%), de França (15,51%)²⁷, d'Anglaterra (7,91%), dels Estats Units (7,8%), d'Alemania (6,72%), del Països Àrabs (4,66%), de Portugal (3,04%), d'Itàlia (2,68%) i altres països en menor proporció. Com veiem, els dos països principals d'on provenen turistes que han passat alguna nit són d'Espanya i de França. Per tant, com que el destí preferit dels menors és Espanya, també les possibilitats d'introduir-se en un autocar espanyol és més elevada.

Molts d'aquests viatgers que estan de pas o que visiten la ciutat de Tànger ho fan mitjançant viatges organitzats que desplacen els turistes en autobusos. Aquests autobusos acostumen a quedar aparcats durant la nit al voltant dels hotels, en zones d'aparcament que els petits *Harraga* coneixen perfectament, com veurem posteriorment.

A causa de tot aquest moviment portuari les companyies marítimes han hagut d'ampliar de forma considerable en els últims anys la freqüència de vaixells entre les dues ribes de l'Estret, especialment en el trajecte Tànger-Algesires. Des de Tànger surt un *ferry* cada hora (15 *ferry* al dia) des de les 6.00 fins a les 20.00 h. i des d'Algesires des de les 7.00 fins a les 22.00. A l'estiu, depenent de l'increment de la demanda, poden haver-hi fins a 24 *ferry* diaris, durant tot el dia i tota la nit si fa falta. I, a més dels *ferry*, també hi ha un vaixell ràpid que fa el trajecte Tànger-Tarifa 4 cops al dia.

En canvi, de Ceuta surten només 5 *ferry* diaris, des de les 9.30 a les 21.30 h., i d'Algesires de les 8.00 a les 20.00 h. En època de forta demanda només surten 3 vaixells més (www.transmediterranea.com). D'altra banda, actualment no hi ha cap servei de Tànger a Cadis, malgrat haver existit en el passat, ni tampoc entre Casablanca i Cadis. En canvi, a l'estiu del 2002 va entrar en funcionament un *ferry* entre Tànger i Gènova, i viceversa, per afavorir l'arribada d'emigrants que viuen a Itàlia; i un altre entre Tànger i Sète (al costat de Marsella) a càrrec de la companyia marroquina Comanav. Malgrat que es tracti de pocs *ferry*, haurem d'estar atents a la possible arribada de menors en el futur a aquestes dues localitats.

d) Els mitjans de transport

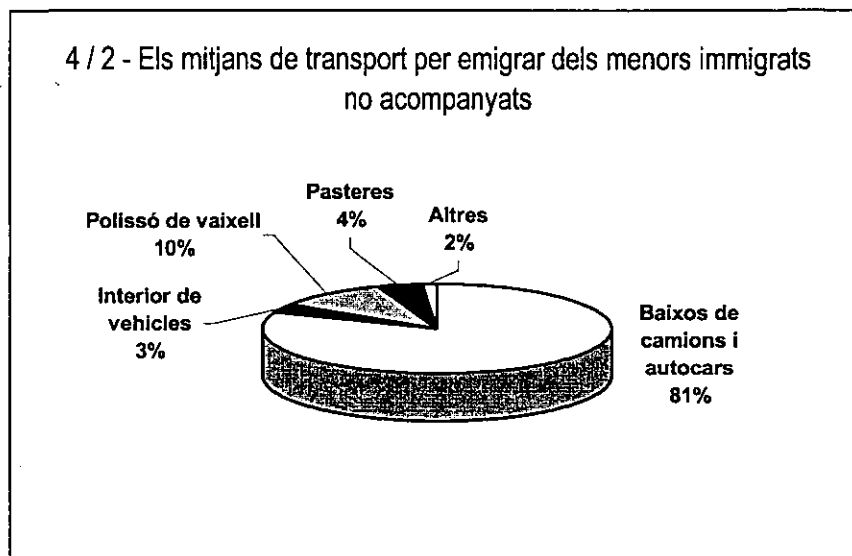
A diferència dels *Harraga* o immigrants irregulars adults, els *Harraga* menors d'edat no disposen de diners suficients per pagar els serveis de les màfies que des de les costes tangerines traslladen anualment a milers d'immigrants cap a Europa, generalment per mitjà de les conegudes *pasteres*²⁸. De 513 menors immigrants no acompanyats, majoritàriament marroquins, que van declarar si havien pagat el viatge, el 86,93% (446 menors) no ho havien fet (Centre d'Estudis Jurídics, 2003), la qual cosa ens confirma la tesi que els menors no poden pagar el preu que demanen les màfies. Per aquest motiu, la majoria dels menors immigrants, com vam veure anteriorment (punt b) es traslladen a la península com a polissons dels camions o dels autobusos que embarquen als vaixells que travessen l'estret de Gibraltar (veure il·lustració 3 / 1 a l'Annex), o de forma minoritària en el cas dels menors immigrants a Catalunya, des de

²⁷ L'any 2000 França era el primer país i representava el 36,65%, mentre que Espanya era el segon amb el 31,80%. (Delegació de Turisme, 2001)

²⁸ Una notícia del diari *Avui* (5 de febrer de 1999) indicava que els menors entrevistats havien pagat uns 100.000 Dh (1.500.000ptes) per creuar l'Estret de Gibraltar en *pasteres*. Considerem poc creïble aquesta notícia, tenint en compte les tipologies de les seves famílies, incapaces de pagar aquestes quantitats. La notícia va ser publicada al principi de l'alarma del fenomen, quan encara es desconeixia molt. Per aquest motiu és fàcil que els menors repetissin els relats que havien sentit d'altres adults immigrants.

Casablanca a Marsella. En alguns casos, també ho fan introduint-se directament a l'interior del camió o dels ferrys. I finalment, com hem vist, hi ha també alguns menors que es traslladen en pasteres, però, es dona només en una minoria dels menors.

Aquesta conclusió del nostre treball de camp, també la corrobora la investigació feta pel Centre d'Estudis Jurídics (2003, document II, 29), a partir d'una mostra de 477 menors immigrants, com veiem en la següent gràfica:

Font: Centre d'Estudis Jurídic, 2003, document II, 29. Elaboració pròpia

Com veiem, el 81% (159) dels menors han assenyalat haver passat la frontera sota els baixos d'un vehicle (camió o autocar). Aquesta nova manera de traspasar la frontera, exclusiva dels menors, apareix per solucionar l'obstacle insalvable que no té l'emigració adulta: disposar de mitjans econòmics per pagar als intermediaris. Els petits *Harraga* ho salven aprofitant-se d'una de les seves característiques diferencials: el tamany reduït. Viatjant sota d'un camió o d'un autobús eviten els intermediaris, de manera que actuen en la clandestinitat dins de la mateixa clandestinitat, ja que ni tan sols els conductors dels vehicles són conscients de la seva presència als baixos del camió o de l'autobús. Així, durant el pas de l'Estret, els menors *Harraga* esdevenen els únics protagonistes de la seva història.

No obstant, els conductors cada vegada són més conscients d'aquest fenomen²⁹ i revisen els baixos dels seus vehicles³⁰, de tal forma que els menors tenen cada cop més dificultats per no ésser descoberts. Al respecte, uns camioners espanyols que viatgen habitualment al regne Alauí

²⁹ La patronal mundial de camioneros exige a Rabat que impida que se cuelen inmigrantes (EL PAÍS 17/05/2001); Adolescentes bajo el camión. Dos menores marroquíes viajaron desde Tánger a Granada entre las ruedas de un vehículo de mercancías (EL PAÍS 17/01/2000); Un inmigrante recorre 1.000 kilómetros escondido en los bajos de un camión (EL PAÍS 27/10/1999); Un menor marroquí llega a Barberá oculto en un tráiler. El camionero descubrió al adolescente en una parada técnica en un polígono (EL PERIODICO 27/03/1999)

³⁰ Actualment, la majoria dels conductors revisen el vehicle abans de sortir. Els preocupa perquè quan els menors s'introdueixen als baixos del vehicle és fàcil que acabin trencant algun cable elèctric o algun mecanisme. Per aquest motiu si troben algun menor s'enfaden i el fan fora, sovint amb maltractaments. En el meu tercer viatge a Tànger vaig veure com un conductor d'autobús pegava amb una escombra els menors que hi havia sota, i com els insultava a mesura que anaven sortint.

indicaven: *No podem abandonar el vehicle en cap moment, ni dormir tranquils, perquè els emigrants se'ns colen en la caixa o als baixos.* (El País, 28/10/02).

Una altre mitjà de sortida cap a Espanya és amagar-se a l'interior d'un camió o d'un autocar o d'un cotxe, cosa que s'esdevé en un 2,3% -6 menors- dels casos segons l'estudi del Centre d'Estudis Jurídic (2003, document II, 29). En el meu penúltim viatge al Marroc, fent treball de camp, diverses persones em van explicar que alguns menors pactaven amb els conductors dels camions el trasllat fins a Algesires, a canvi de diners o de favors, fins i tot favors sexuals. La pel·lícula *loin (Lejos)*, emesa el maig del 2001 als cinemes de Barcelona, mostra com un menor aconsegueix el pas de frontera dins de la cabina del conductor, darrera del seient, per un intercanvi de favors.

En tots aquests casos, els menors aprofiten el seu petit tamany per introduir-se en llocs difícils de trobar o d'imaginar. Són espais molt reduïts, d'on fins i tot els menors més grans entren i surten amb molta dificultat:

No hay ningún sitio debajo del autocar, són máquinas y es un sitio donde tienes que colocarte, pues mira son 30 centímetros por un metro, me entiendes solo puedes si eres pequeño. (...) Yo era muy pequeño, tenía 13 años, medía casi un metro y veinte, no un metro y algo vale, y resulta que encima del guardabarros, me quedé allí y son unos palos así, me metí pero cuando quería salir no podía, me costó, resulta que cuando quería salir, con el frío ya (i la inactivitat durant hores esperant) y la carne se te hincha, resulta que no podía salir. (M.E.)

A fi de no ser descoberts, els menors acostumen a amagar-se en els llocs més inversemblants dels camions o dels autobusos, principalment sobre el dipòsit de la benzina, agafats a l'eix de les rodes, sota la cabina del conductor, en la caixa al costat de les rodes, al costat del motor, damunt de la roda de recanvi, damunt del pont, al porta-equipatges, dins el camió, etc.³¹ Els menors immigrants són conscients del sacrifici i del perill que comporta aquest *pas de frontera*, però alhora l'idealitzen com una gran gesta:

Aquí dentro hay una rueda, aquí hay una varrilla, para aguantar las ruedas, y nosotros como estamos pequeños entramos dentro de esta varrilla ¿sabes?. Encima, entramos con fuerza y así, entramos. (...) Entramos los dos, es grande ¿sabes? Nosotros allí. Para venir a Europa hay que sufrir. Entramos aquí y esperamos hasta que arranca el camión y entra en el barco directamente. (A.G.)

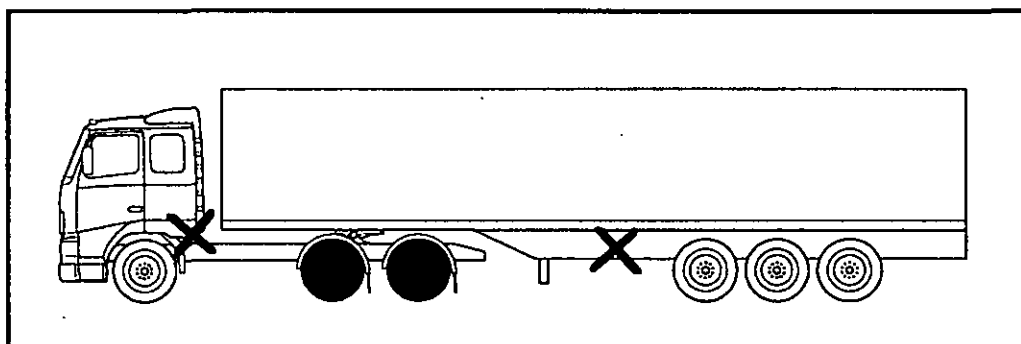
Normalmente se esconde aquí. Hay muchas varillas por aquí. Te ponías encima de este como un carden y te coges arriba. Es un poco un riesgo también pues una barra si te resbalas te caes. Ahora hay otros sitios, encima de ruedas de recambio, hay conservas que vienen con otros camiones que llevan conservas de aquí. Tienen un cuadro, lo rompen y se meten dentro. Pero, ahora es muy difícil, te pones aquí y la policía sospecha ahora. (M.M.)

Hi ha certes diferències entre els llocs dels baixos dels camions i dels autobusos on s'amaguen els petits Harraga. Els menors assenyalen que sota un camió, malgrat que depèn del model,

³¹ Alguns dels menors ens van comentar alguna tècnica que s'estava començant a utilitzar: a la nit, quan el camió està en un parking, els menors fan com una xarxa sota la cabina del conductor (amb un tros de roba i cordes), i després surten del camió i el segueixen fins arribar al port. Quan ha estat revisat per la policia, llavors s'hi apropen i es col·loquen dins de la xarxa o hamaca preparada prèviament.

només s'hi poden amagar 3 menors (1 al davant i 2 al darrera). No obstant, és bastant habitual trobar algunes notícies de diaris que indiquen un nombre més gran, fins a cinc. En aquest sentit, un article de premsa deia: *Cinco menores marroquíes llegan a Mijas tras 200 kilómetros en los bajos de un camión. El conductor del vehículo declara que aprovecharon un descuido suyo en Tánger* (El País, 27/06/2000). Així, veiem que segons el model podem trobar-hi entre 3 i 5 menors amagats. A continuació assenyalarem els llocs principals dels baixos dels camions:

Il·lustració 4 / 1 – Llocs dels baixos dels camions on s'amaguen els petits Harraga

Font: Elaboració pròpia

En el cas dels autocars (veure il·lustració 4/2 a l'Annex, també reproduïda a la portada), el nombre de menors que es poden arribar a amagar als baixos del vehicle és molt superior que en el cas dels camions. La majoria dels petits Harraga entrevistats ens han assegurat que poden arribar a introduir-s'hi fins a 7 o 8 nois. Aquest extrem el vaig poder comprovar personalment al Marroc, veient a l'aparcament d'un hotel de Tànger com un conductor d'autobús anava fent fora, un a un, fins a vuit nois que s'havien amagat als baixos de l'autobús. Molts menors expliquen que és millor amagar-se als autobusos en lloc dels camions, malgrat que hi ha més camions, perquè els autobusos els controlen menys, perquè en els baixos tenen espais més amplis on amagar-se, i perquè la seva carrosseria els oculta molt millor.

En los autocares no hay mucho control como en los camiones (múltiples revisions de la policia tant per revisar la documentació correcta com la mercaderia, per descartar que hi hagi droga). Además en los autocares hay bastante espacio para esconderse cómodamente. (M.T.)

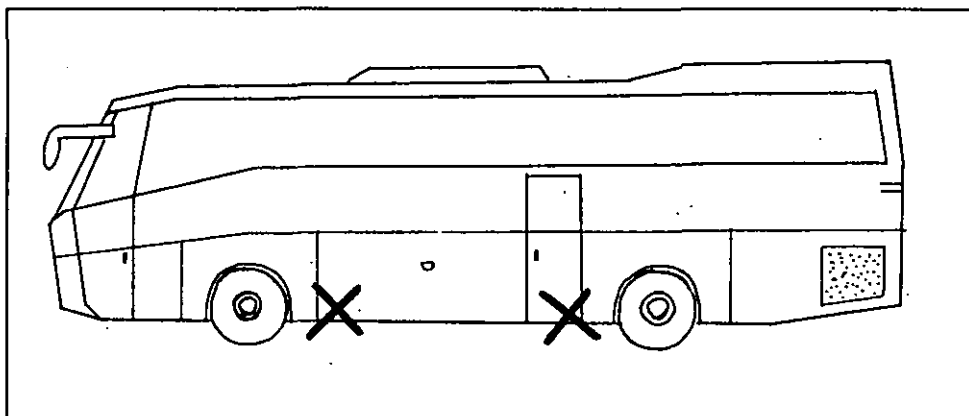
En quan a la carrosseria, els menors indiquen que prefereixen introduir-se en un autobús, perquè segons la seves pròpies paraules els camions son "molt transparents", mentre que la carrosseria dels autobusos és molt baixa i permet als menors de no ser descoberts a menys que alguna persona es fiqui a sota. Un dels nois entrevistats deia:

Los camiones son más transparentes, se ve todo, en el car hay muchos más sitios que nadie ve. (...) el camión se ve todo. (...) Para ver en car, tiene que estar debajo, sino difícil. (G.T.BC,2)

No obstant, actualment els conductors d'autobusos obren el portaequipatges abans de carregar-lo per comprovar si hi ha menors, ja que amb el portaequipatges buit és més fàcil. Els petits

Harraga assenyalen que normalment s'amaguen en un autobús 3 al davant i 4 o 5 al darrera³². Els llocs principals sota dels autobusos on els petits *Harraga* s'amaguen són els següents:

II. Il·lustració 4 / 2 – Llocs dels baixos dels autocars on s'amaguen els petits *Harraga*

Font: Elaboració pròpia

Tot i que la gran majoria dels menors *Harraga* utilitzen els baixos del camió o l'autobús com a mitjà de transport per introduir-se dins el vaixell i arribar a Espanya, també n'hi ha alguns que s'infiltra directament dins del vehicle. En el treball de camp vam comprovar com dos menors més grans (segons ells 17 anys) s'introduïen en un camió en el moment que estava parat en un semàfor. Coneixien perfectament la tècnica: en menys de 5 minuts havien trencat amb unes tenalles el pany de la caixa del camió i s'havien introduït a dins. No sabem si van aconseguir *el pas*, només vam veure com ho feien. Abans de fer l'intent, ens van dir que normalment era un mètode utilitzat pels menors més grans i pels joves, perquè com que són físicament més grans no caben sempre sota els baixos dels vehicles. En aquesta línia, El País del 28/10/02 citava el següent testimoni d'uns joves immigrants marroquins:

Nos citamos por la noche en un aparcamiento de Casablanca. Éramos cinco. Uno del grupo conocía al vigilante, que tenía una tenaza para quitar los precintos de los remolques y volver a ponerlos. Así subimos al camión que nos trajo a España. El conductor no se enteró.

La mateixa notícia assenyalava que cada vegada hi ha més joves, normalment majors d'edat, que utilitzen aquest sistema per creuar l'Estret. Habitualment aquest mètode era utilitzat per immigrants que realitzen el seu projecte migratori al marge de les màfies. No obstant, cada vegada més aquest és utilitzat per màfies, i els que paguen el passatge són introduïts per *pasadores* quan carreguen el camió, o per funcionaris que disposen dels aparells per desprecintar i tornar a precintat els camions. Aquests precintes són uns segells³³, generalment

³² Dos monitors d'una associació del barri de Bir Xiffa ens assenyalaven que després d'haver realitzat un treball de camp sobre els nois que emigraven del seu barri, havien descobert que hi havia un model d'autobús en el qual podien arribar a amagar-s'hi 13 menors. Ells es referien a aquest autobús amb el nom de la companyia (*La société Trafalgar*) que utilitzava aquest model, perquè desconeixien la marca.

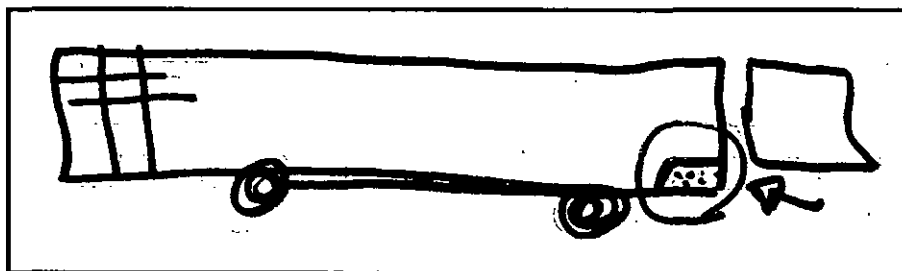
³³ Els precintes són la garantia del règim TIR (Transport Internacional Routier), i els vehicles adherits a aquest sistema no són inspeccionats a les aduanes. Els camions TIR són carregats i segellats davant del personal d'aduanes, que fan constar que transporten el que figura en una declaració annexa.

de plom, on els aduaners graven el codi de l'aduana de procedència, després de ser carregats i segellats davant del personal de les aduanes; la qual cosa suposa que no els tornen a desprecintar en tot el pas aduaner. Però en la pràctica la policia espanyola, com que no se'n refia, obre alguns precintes per comprovar-ne el contingut.

A part d'aquest mètode, alguns menors que s'havien introduït sota el baixos d'un vehicle, una vegada el camió és aparcat dins del *ferry* surten i s'introdueixen sota o dins d'un altre camió. Un menor ens explicava com ell i el seu amic, un cop dins del *ferry*, van ficar-se dins de la caixa d'un camió aixecant la lona, i fent un túnel a través de la fruita que duia van amagar-se al fons de la caixa (veure dibuix). Aquest mètode d'introduir-se al camió a través de la lona també podria ser emprat abans que el camió entri dins del vaixell, però cap menor no ens ho ha explicat.

Buscamos otro camión no de conservas, este es de frío, buscamos otro. (...) Un camión de mandarinas, hay muchas mandarinas, nosotros sacamos mandarinas, tum, tum, tum, ... hasta aquí (veure dibuix 3 realitzat pel menor) y nos escondimos aquí. (...) un poco justo, pero como estábamos pequeños ¿sabes? Y así llegamos. Y tres días dentro, sin bajar. ¿sabes?. Todo allí, toda la mierda allí. Tenemos comida y todo. Mandarinas, muchas mandarinas. Tres días con mandarinas. Llegamos a Francia y después bajamos wáter, buscamos wáter. (...) Aquí (al fons del camió) lavabo, comida, todo. Para venir a Europa ¿sabes?. (A.G.)

II. Il·lustració 4 / 3 – Dibuix d'un menor que va amagar-se al fons de la caixa d'un camió

Font: A.G. Novembre de 1999. Servei SAAEMI.

Altres menors s'introdueixen directament dins el vaixell, com a polissons, (el 10,2% -20 menors-segons l'estudi anterior) des dels molls del port de Tànger. En alguns casos, sobretot nois més grans, per aconseguir-ho es barregen junt amb els fills d'alguna família marroquina que viatja:

Yo, dentro como turista, vestido bien. (...) Entro por la escalera de noche, un español allí dormir así, no sabe nada. (...) Chicos grandes hacen esto, más grandes. (A.T.)

Hace por la cara, por el barco, cambio ropa bien, por la cara, como hijo de una señora bien. (...) No pagas (...) Señora ver yo solo y decir que hijo de ella. (M.B.)

En altres casos s'introdueixen al vaixell pujant per alguna de les cordes, des del moll –sobretot de nit- o nedant des de l'aigua³⁴:

³⁴ L'antropòloga Mercedes Jiménez (entrevista 2002) indicava que, segons les entrevistes realitzades al barri del Draded a la Medina, els nois utilitzaven bastant aquest mètode. Discutint sobre el tema van arribar a la conclusió

Subir por la cuerda, después dos se cayeron para abajo. (...) Se han escapado, los iba a coger la policía y ya está. (...) La cuerda es muy grande y te puedes agarrar, no pasa nada. Si fuera fina te podrías caer, cuerda muy grande, está enganchada. (M.A)

Los chicos le han dicho que tu hermano se ha marchado y el pregunto ¿como lo ha hecho?. Le han contestado que nado hasta llegar al barco y se agarró a algo (una corda), subió al barco y a bordo no sabemos lo que ha hecho. (...) Otras veces llega, pobrecito, todo chorreando con toda la ropa. (Mare de N.M.).

I de la mateixa manera que pugen, també baixen per les cordes en arribar a Algesires per no ser interceptats, si poden de nit. Al respecte, el diari El País del 28/10/02 assenyalava com la policia d'Algesires havia detingut cinc menors, i ho deia així: *van desembarcar d'un transbordador procedent de Tànger despenjant-se per les cordes d'amarre, (...) van arribar en el vaixell "Las Palmas de Gran Canaria" que va atracar a les 4'40 h.*

Per una altra banda, com hem esmentat anteriorment, només una minoria (un 4,1% -8 menors marroquins- de l'estudi anterior) utilitza el mitjà per exel·lència dels adults: *les pasteres*. Normalment, són els menors més grans, i de forma similar als adults aquest projecte migratori s'ha programat amb la família, per la qual cosa s'ha pogut obtenir els estalvis per poder pagar el viatge. L'exemple més paradigmàtic són els menors que provenen del Sàhara, és a dir, del sud del Marroc (menors entre 16 i 18 anys segons la CA Canària), els quals utilitzen sempre aquest mitjà de transport per arribar a Lanzarote. Pensem que aquests menors no tenen l'oportunitat de fer-ho ni sota el baixos o dins d'un vehicle, ni dins d'un ferry, perquè de la zona d'on procedeixen no tenen cap port amb trànsit comercial. Un dels menors entrevistats ens ho explicava així:

Hay muchos chicos que llegan del Sahara, Lanzarote (no diferencia l'edat, aquí inclou els majors d'edat), pateras todos, no camiones. Allí trabajar un año y pagar el viaje en avión. Un chico comprar billete, tenía papeles, yo pasaporte. (H.R.)

Finalment, el 1,5% corresponent a d'altres mitjans de transport de la gràfica 3.2 / 1 es refereix a petits Harraga que havien viatjat com a passatgers d'autocar (1 noi) o d'avió (2 nois).

e) La vigilància dels llocs de sortida a Tànger

En els menors immigrants, la planificació del projecte migratori comença amb un procés d'investigació per obtenir el màxim d'informació sobre les estratègies per aconseguir passar la frontera. Malgrat que prèviament, en tenir les primeres idees d'emigrar, ja han adquirit força informació, ara es tractarà d'arribar a un nivell de concreció el més detallat possible. La informació l'obtenen sobretot a partir de companys que ja han realitzat aquesta planificació i que ho han intentat diverses vegades. Però, a més, la imaginació i la creativitat del propi menor també representarà un factor important en aquest procés.

que és possible que hi hagi diferents estratègies no investigades pels col·lectius d'un mateix barri, que s'especialitzin en algun tipus de sortida. Però totes aquestes hipòtesis hauran de ser verificades en pròximes investigacions.

Com ja hem remarcat, l'emigració dels menors comporta una vigilància contínua en els llocs estratègics per aconseguir l'oportunitat adequada. El port de Tànger és el lloc estratègic per excel·lència, on tots els petits Harraga ho intenten en un moment o altre. Però a causa de la presència constant de policia i de la gran competència entre menors dins del port, els petits Harraga també utilitzen altres llocs on és possible tenir l'oportunitat d'amagar-se sota un camió o d'un autobús que es troba camí del port per embarcar cap a Espanya. Alguns menors només actuen en un o dos d'aquests espais, mentre que d'altres ho intenten en tots. Són els següents:

e.1 - El port de Tànger: Com hem dit, és el lloc per excel·lència. Al port hi ha més oportunitats, però també molts més menors intentant-ho. Els petits Harraga s'acumulen sobretot darrera de l'espigó del moll on atraquen els ferry (veure foto 4/5, 4/6 i 4/7 a l'annex al final del capítol), esperant l'oportunitat de saltar quan passa un camió o un autobús, o bé per infiltrar-se directament al ferry aprofitant algun descuit dels vigilants. L'any 2002 les autoritats van augmentar l'alçada de l'espigó, i si fins ara feia més de 3 metres i $\frac{1}{2}$, ara fa vora de 6 metres. I a l'abril del 2003, en el meu últim viatge, encara hi feien més reformes, suposadament per impedir la sortida dels menors. No obstant, això no frena la decisió dels petits Harraga a emigrar, sinó que, ben al contrari, cada vegada que hi hem tornat (cinc vegades) des que vam començar el treball de camp al Marroc (abril del 2000) hem apreciat l'augment de menors esperant darrera l'espigó. A l'estiu del 2002, a les 7' del matí, vam observar que eren ben bé un centenar de menors (i també alguns adults) els que esperaven darrera l'espigó l'oportunitat de ficar-se al primer ferry que sortia del port.

Sempre, a qualsevol hora del dia, hi ha desenes de menors intentant apropar-se als camions, als autobusos i als ferry des de l'espigó del moll (veure fotos 4/2 en l'annex):

Si hay muchos niños, alrededor de 70 niños, pero no siempre estan aquí. Igual que yo algunas veces al puerto y otras no. (M.T.)

Els petits Harraga arriben fins a aquest espigó des de l'antiga Medina. Allà esperen les hores que faci falta fins que veuen el moment adequat d'intentar-ho. Com es pot veure en les fotos 4/8 de l'annex del final del capítol, aquesta és la seqüència:

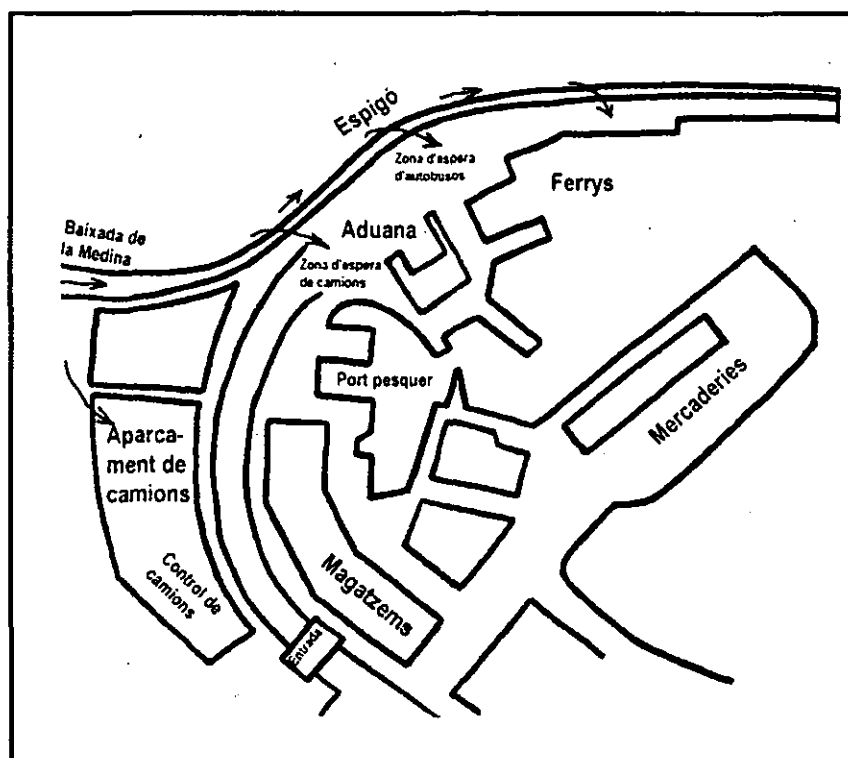
1. Observen i esperen l'oportunitat
2. Agafen posicions asseguts al mur protector
3. Salten al moll des del mur protector
4. Corren fins als camions o autobusos
5. S'amaguen darrera d'algun d'aquests vehicles
6. Es col·loquen sota del camió o de l'autobús elegit
7. Esperen, amagats sota del vehicle, que aquest entri al ferry

Hi ha moltes ocasions en què els menors són interceptats per la policia del port abans d'introduir-se sota d'un vehicle. Quan es veuen descoberts sovint s'escapoleixen de la policia fent el camí a la inversa, és a dir, tornant corrents a l'espigó i enfilant-se de nou al mur protector. I malgrat, que en l'actualitat és més alt, i per tant, pot semblar més difícil de pujar-hi per a un menor, el mur té alguns desnivells que ho permeten.

Al port de Tànger els petits Harraga disposen de moltes oportunitats per introduir-se sota els camions, perquè hi ha zones d'aparcament on els camions que han d'embarcar esperen fins a 2 o 3 dies, i zones d'aparcament on els camions i els autobusos esperen

unes hores abans d'entrar als *ferry*, com veiem en el següent mapa. Amb les fletxes indiquem la ruta que segueixen els petits Harraga, baixant des de la Medina a través de l'espigó, per introduir-se a dins del port:

Mapa 4 / 1 – Port de Tànger i ruta d'accés dels petits Harraga des de la Medina

Font: Elaboració pròpia

En el cas dels autobusos, només poden amagar-s'hi quan ja estan a punt d'embarcar al vaixell, perquè aquests ja entren al port amb els turistes i les seves diligències són molt més ràpides que en els cas dels camions.

En el cas que el menor decideixi provar d'entrar directament al vaixell, normalment busca una oportunitat durant la matinada a la paret de l'espigó, ben a prop del vaixell, esperant que els guàrdies dormin o estiguin distrets. Llavors s'introdueixen per les escales del vaixell o pugen per alguna corda:

Yo esperar allí (espigó) y a las tres y media o cinco, por la mañana (a la matinada) el vigilante español dormir. (...) Entonces subir por la escalera, por la noche. No ve nadie. (A.T.)

e.2 - Els hotels de la ciutat. Un altre lloc estratègic és l'entorn dels hotels més importants de Tànger (els de 3,4 o 5 estrelles), sobretot aquells situats vora la platja des de l'avinguda del Far fins al Boulevard Mohamed V, i tots els carrers adjacents³⁵. Els petits Harraga vigilen de nit i de matinada els autobusos aparcats als parquings dels hotels, per amargar-

³⁵ Els principals són: *Mercure (les Almohades)*, *Intercontinental* i el *Rif* de 4 estrelles; el *Solazur*, el *shehezade*, *Rembrandt* i *Tanjah* de 3 Estrelles.

s'hi a sota, perquè allà no hi ha la vigilància del port. Un cop sota, esperen fins que l'autobús surt ple de turistes cap al port per embarcar cap a Algesires:

Siempre hay extranjeros, siempre hay cars, siempre hay hoteles en Tanger. (M.R.)

El parking del hotel Almohajin (Mercure), el Solazur, estan juntos, estan al lado, (...) el hotel Shala que esta en el centro, el hotel Intercontinental donde esta el consulado, hotel Ahamlam... (G.T..BC.3)

Els menors coneixen per les matrícules els països dels autobusos, i elegeixen sobretot els autobusos espanyols. De fet, com hem vist, la principal procedència dels turistes és d'Espanya i de França. Normalment aprofiten el moment en què el guardià de l'aparcament dorm o està distret. Però també vam comprovar, durant el treball de camp, com alguns menors s'encarregaven de distreure els guardians, mentre que altres nois aprofitaven per enfil·lar-se sota els autobusos aparcats.

Degut a la preocupació creixent dels conductors, que acostumen a revisar els baixos de l'autobús abans de sortir, els petits Harraga ho tenen cada cop més difícil. Però el fet que s'introdueixin molt menors a sota dels autobusos, fins a vuit a vegades, els dona més possibilitats que algun d'ells no sigui descobert o, el contrari, que tots siguin descoberts:

He salido a las 8 de la mañana, estuvimos 5 niños, no todos amigos y hemos subido en el autocar (sota) cerca del hotel Chahrazad (Sheherazade de 3 Estrellas de l'avinguda del Far).(H. D.)

Un altre moment per amagar-se és mentre els turistes estan pujant al vehicle o quan ja són a dalt, just abans de sortir cap al port. És possible que el menor hagi estat vigilant l'autobús tota la nit, o bé que hagi vist l'oportunitat en aquell moment:

Yo meterme al lado del hotel que se llama Ritz (...) Esta vez por casualidad, yo lo pillo al paso. (...)Al entrar al autocar, a los cinco minutos el autocar se ponen en marcha y ya esta. Y luego da una vuelta, una vuelta muy grande por Tanger y luego se metió al puerto. (M.A.)

Fent-ho així, a l'últim moment, els petits Harraga eviten la revisió del conductor, perquè aquest ja l'ha feta anteriorment. No obstant, alguns conductors si noten sorolls o moviments paren i tornen a revisar els baixos de l'autobús.

Els menors que intenten passar la frontera utilitzant aquests mitjans són anomenats *ratolins*, tant pels guardians dels aparcaments com pels conductors i pels policies com vam veure a l'apartat del concepte de menors no acompanyats al marc teòric. Reben aquest nom perquè tot plegat sembla el joc del ratolí i del gat: el ratolí s'amaga de forma molt astuta i el gat s'ha d'emprar a fons per arribar a descobrir-lo.

- e.3 - Els aparcaments de camions i d'autobusos.** El gran moviment de mercaderies del port de Tànger fa que els aparcaments de dins del port no donin l'abast per acollir tots els camions en trànsit, de manera que hi ha també altres grans aparcaments en les zones properes al port. Alguns d'aquests aparcaments són també utilitzats pels autobusos dels turistes com hem vist anteriorment a l'apartat dels hotels.

Los parkings de la Wilaya y en el puerto, hoteles Solazur... (G.T.BC.4)

Quan arriba la nit, i fins a la matinada, és molt fàcil de veure desenes de nois pels voltants d'aquests aparcaments (veure foto 4 / 9 a l'annex del final del capítol). Els menors Harraga ens han explicat que prefereixen els aparcaments més plens perquè hi tenen més oportunitats per trobar un bon amagatall:

Cuando el parque esta lleno, es más facil entrar, hay más camiones los mismos vigilantes. (A.T.)

e.4 - Les places i els carrers de pas cap al port. Alguns menors esperen l'oportunitat més tard, quan els autobusos ja han recollit els turistes als hotels i van cap al port. O bé si els recullen en altres llocs que no siguin els hotels, al carrer o en alguna plaça. Aprofiten la confusió i el soroll que hi ha al carrer per amagar-se sota. Malgrat que aquest sistema es dona majoritàriament amb els autobusos, alguns petits Harraga també pugen als camions en places i carrers propers al port. L'espontaneïtat i la rapidesa són molt importants en aquests casos, ja que a vegades s'han d'amagar en pocs segons, i la perillositat és molt més alta.

e.5 - Els semàfors de les rutes cap al port. Un indret molt freqüent i alhora molt perillós per pujar als baixos d'autobusos i de camions són els semàfors situats en les principals rutes cap al port, mentre els vehicles esperen. En aquest sentit, un camioner afirmava: *Manipulen els semàfors perquè en lloc de 30 segons durin 90, creuen vehicles en els stop perquè parem, situen cotxes davant dels camions per alentir la marxa...* (El País, 28/10/02)

Alguns d'aquests semàfors són molt emblemàtics i molt concorreguts pels menors, com per exemple el de *Beni Makada* (veure fotos 4/10 i 4/11 a l'annex) i el de l'entrada de la carretera de *Tetuan*. Aquest primer, semàfor està situat a la carretera principal que ve de Rabat i de Casablanca, al seu pas per aquest districte, just davant d'un gran parc on els nois es reuneixen mentre esperen alguna bona oportunitat per amagar-se a sota d'algun camió o autobús que esperi a la cua del semàfor. La importància d'aquest semàfor prové del fet que sigui de pas obligatori per a tots els camions i autobusos que venen del Sud del Marroc, i que està situat davant dels barris on viuen la major part dels petits Harraga.

Fent treball de camp en el semàfor de *Beni Makada* ens vam adonar que hi havia tant menors com adults. En parlar amb ells ens vam explicar que mentre els menors aprofitaven el semàfor per introduir-se a sota dels vehicles, els adults obrien les portes i es ficaven a dins com vam esmentar a l'apartat d. També, allà mateix, vam veure alguns conductors que paraven el vehicle uns metres més endavant per revisar-lo, en tenir alguna sospita.

e.6 - Les grans fàbriques. Alguns menors Harraga s'amaguen a sota dels camions al voltant de les grans fàbriques, principalment de la zona franca, on carreguen les mercaderies que han de dur a Europa. Com hem vist, una gran part d'aquestes fàbriques que exporten cap a Espanya son empreses de confecció. Allà els menors esbrinen on, quan i com els camions carreguen la mercaderia. No obstant, aquesta opció és poc utilitzada perquè a les fàbriques hi ha força vigilància:

Lo intentó también fuera del puerto, cerca de los hoteles, parkings, las fábricas de confección. (K.T.)

e.7 - L'estació d'autobusos. Aquest emplaçament també és utilitzat algunes vegades. No obstant, alguns menors s'han introduït en ocasions sota d'un autobús que anava cap a l'interior del Marroc i no cap al port per embarcar, segons ens van explicar alguns conductors entrevistats.

e.8 - Les estacions de servei. Són molt concorregudes pels menors, on intenten ficar-se sota els autobusos que reposen gasolina. Els conductors i els empleats d'aquestes estacions de servei se senten sovint impotents per evitar-ho, i a vegades maltracten els menors que atrapen. Les estacions de servei més utilitzades són les situades a les entrades de les carreteres de Rabat i de Tetuan, així com les que hi ha al voltant del port.

Amb aquests exemples ens podem adonar de fins on arriba l'enginy dels menors que volen emigrar. Malgrat que els indrets més habituals són els que acabem de citar, és probable que existeixin encara altres espais que comencin a ser utilitzats. A mesura que la competència entre els menors augmenti i que el control sigui més exhaustiu, els petits Harraga hauran de trobar nous emplaçaments i estratègies per passar la frontera:

Ahora pues hay mucha gente que ya sabe, la policia, la aduana ya conocen sitios, ¿sabes? Nada más que bajan y miran así ya esta. Por esto ahora más difícil, tienes que pensar más y más peligro porque quieres esconder. (M.M.)

f) Els horaris i les èpoques de l'any

Un altre aspecte fonamental per aconseguir traspasar l'Estret de Gibraltar, és conèixer bé els millors horaris i els moments més adequats per provar sort. No obstant, alguns menors passen moltes hores esperant en els indrets citats anteriorment, perquè hi ha altres factors externs que condicionen l'èxit o el fracàs de l'intent. Els menors coincideixen a assenyalar que la millor franja horària va des de les 3.00 a les 7.00 de la matinada, perquè tots els vigilants (policia, conductors dels camions, vigilants dels vaixells, etc.) estan cansats i dormen o no estan gaire per la feina, i fins i tot alguns veient-los no el hi fan cas. A més, amb la foscor de la nit no són vistos:

La mejor hora de pasar es a partir de las tres de la noche, porque en esta hora la gente de la policia están cansados y no ven bien por la noche. (M.T.)

No obstant, alguns menors comenten que, malgrat ser més fàcil l'accés en aquest horari, després corren el risc de ser descoberts durant el dia, si fan alguna revisió abans que els vaixells surtin. Per això també assenyalen que una bona hora és al capvespre, quan surten els últims ferry del dia, perquè encara que facin alguna revisió la foscor els oculta:

Resulta que ahí en la aduana (en el port) me empezaron aver y tal, porque resulta que cuando abren, cuando ellos miran tu les ves, pero algunas veces ellos no te ven. No me han visto porque mira hay la oscuridad dentro y no se ve, yo lo estoy viendo, però el no me ve porque es una cosa muy oscura y me quedé allí hasta que llegue a Malaga. (M.M.)

A las 9 de la tarde es buena hora, todos debajo del car, el barco se va a las diez, (M.R.)

Altres menors esperen l'oportunitat durant el dia, en les hores de més aflluència, sobretot al llarg del matí quan surten la major part dels camions, esperant pacientment fins que veuen el moment més fàcil per enfilar-se a algun autobús o camió:

Vengo cada día, que llueve o no, que hace frío o calor no me importa, como en el trabajo no me pagan bien lo dejo y empiezo a venir por aquí. (M.T.)

Les indagacions dels menors els han portat també a conèixer les millors èpoques de l'any per intentar-ho. L'estiu, sobretot els mesos de juliol i d'agost, són els mesos més adequats per l'augment de la freqüència dels vaixells a causa del gran nombre d'emigrants i de turistes que entren i surten de Tànger. Un altre moment de l'any adequat és durant el mes del Ramadan i el cap d'any perquè la policia canvia els seus horaris i baixa la vigilància. Per últim, un altre moment bo és quan alguna personalitat visita la ciutat, com per exemple el rei Mohamed VI, perquè la policia es concentra en aquest esdeveniment i baixa la vigilància al port.

Por ejemplo cuando el parque (aparcament) esta lleno en verano, es más fácil entrar, o por ejemplo cuando el rey visita Tánger en el puerto no hay policía, se puede entrar bien también, o por ejemplo, en el mes de Ramadan cuando la policía se van a romper el ayuno, se puede entrar facil también. En fin hay que saber muy bien el momento adecuado para aprovecharlo.

g) La migració acompanyada o en solitari

Els petits Harraga no preparen el seu projecte migratori en solitari, sinó en companyia d'amics. A diferència dels adults, doncs, no solen fer-ho amb la família. Els menors comencen a introduir-se en aquest món sempre acompanyats d'altres iguals com ells, normalment del seu grup de relació més proper. Un membre (o més d'un) del grup pot començar a idear les primeres idees i a compartir-les, i poc a poc es maduren en comú, sigui amb els amics habituals sigui amb altres nois interessats. Un menor ho explica així:

Con mis tres amigos hablamos mucho de Europa. Un día sentamos allí y dice uno: Vámonos a Europa. (...) Somos cuatro: vamos a Europa. No tenemos dinero, tenemos que buscar dinero. (...) Y después de conseguir dinero (de vendre qualsevol objecte) dicen dos: no, yo no voy. Los dos amigos nuestro decir que no. Entonces dicen toma dinero, no pasa nada. Ellos dicen después no tengo ganas de ir y vamos los dos. (A.G., menor que viatja des de Fes a Tànger. Comencen a plantejar-se les primeres idees a partir dels 11-12 anys, i no es fins els 14-15 que decideixen portar-ho a terme)

El grup d'iguals adquireix una importància vital durant el període adolescent. L'inici de la relació amb aquest grup és un dels símptomes més clars del desig de l'adolescent d'emancipar-se de la família, preferint la companyia dels amics a la dels membres de la família. Els petits Harraga pertanyen a grups de set a vuit membres en els quals comparteixen sentiments, secrets, interessos i problemes, així com el desig d'aconseguir el somni europeu. L'autor Gerard Lutte (1991) indica que aquests grups, si és possible, es reuneixen cada dia; i els menors entrevistats ens ho han confirmat. Aquest grup s'assembla molt a la família i suposa el pas de la dependència de la família a la del grup (Coleman, 1980; a Lutte, 1991). Es tracta, a més, de grups que es diversifiquen en funció de la classe social, de l'edat, de la personalitat dels seus membres, dels objectius específics, de l'època històrica, etc. Els grups de menors Harraga es

formen, principalment, per la proximitat de la vida en el barri o a l'escola, i en pocs casos per la relació en el treball, on predominen adults:

Somos cuatro amigos, pero amigos de verdad, vamos a clase, hacemos el tonto los cuatro, fuimos los cuatro a clase. (K.G.)

Aquests grups es formen generalment als 11 o 12 anys d'edat, malgrat que alguns menors s'hi introdueixen abans per la relació amb algun germà o conegut més gran. Els seus objectius són diversos però relacionats amb activitats socials, a diferència dels nens que es reuneixen per jugar. No obstant, entre els menors immigrants -o potencialment immigrants- de menys edat l'opció migratòria és viscuda sovint encara com un simple joc que trenca la quotidianitat.

Generalment existeix en tots els grups un noi líder que planifica el projecte migratori i que és seguit per la resta. I s'esdevé que fins i tot alguns menors acaben emigrant empesos simplement per la resta de nois del grup:

Vamos cinco, amigos todos. Ellos me hacían atreverme a subir pero yo no quería. Después subimos. (M.A., van pujar per una corda del ferry des del moll)

Però encara que es maduri la idea d'emigrar amb tot el grup, finalment en el moment de passar la frontera els menors ho fan en companyia de només un o dos amics, perquè un grup gaire nombrós dificultaria l'èxit de l'operació. I a mesura que els menors tenen més edat, el més freqüent que ho facin en solitari. Fins i tot hem trobat grups de nois amagats sota un camió o un autobús que no es coneixien previament entre ells:

Yo solo con un amigo, los otros no sé. No saberlo en Marruecos, saberlo en Granada. En Granada yo bajar, ya esta el car, todos ya está, y después yo bajar, mirar qui, y mira ¿ocho chavales?. (...) No sé donde estar, yo no ver a ellos. (M.R.)

Però els menors més grans, que solen ser la majoria com hem dit, actuen de forma individual perquè ja no necessiten tant la protecció del grup, perquè han fracassat intentant-ho en grup, i perquè volen evitar la competitivitat:

A veces cuánto más chicos menos puedes atravesar la aduana, la frontera. Solo si tienes suerte.

Yo solo, con nadie, yo grande. Sólo me vió uno que está encima de todos nosotros.

En la investigació realitzada pel Centre d'Estudis Jurídics de la Generalitat (2003, document III, 10), sobre 202 menors immigrants no acompanyats, majoritàriament marroquins, el 72,3% ho havien fet sols, el 19,8% amb algun amic, i només el 3,5% amb algun familiar (recordem que els menors immigrants no acompanyats no només són aquells que van emigrar sols sinó també aquells que ho van fer en companyia d'algun familiar o referent adult però que després, per diferents circumstàncies, s'han quedat sols). Per últim, un 4,5% digué haver viatjat amb persones desconegudes.

h) El temps necessari per aconseguir-ho

Com ja hem dit, és poc comú que un menor aconseguixi passar la frontera en els primers intents. Més aviat és gràcies a l'experiència adquirida en successius intents fallits que el petit Harraga aprèn la manera d'aconseguir-ho finalment. Hi ha altres factors que també hi ajuden: l'habilitat i destresa del noi, o el fet que sigui més o menys agosarat. Però com el fracàs en els primers intents és el més habitual, la perseverància és una altra característica també molt important per aconseguir l'èxit. De fet, com ja hem dit, l'èxit depèn sempre d'oportunitats sobtades que sorgeixen durant els llargs períodes d'espera i d'observació en els llocs de trànsit dels camions i autobusos. I per això, malgrat que el projecte migratori hagi estat llargament concebut, poden passar mesos o anys fins que el petit Harraga aconseguixi dur-lo a terme:

Yo he estado varios días pensando, pensando, después intentando y después venir. (...) Para venir muchos meses, más de siete, ocho meses, más o menos. (M.A.)

Dos años siempre, dos años coge la policía siempre, siempre. (...) No sé cuantas veces, muchas, muchas veces. (...) Otros chicos cuatro o cinco años. (M.R.)

Els menors que provenen de fora de Tànger i que arriben a la ciutat amb l'objectiu clar d'emigrar, generalment –si no esdevenen *nens del carrer* mentrestant- aconseguixen passar la frontera molt més ràpidament:

Nosotros un mes dentro el puerto, no salimos ¿sabes?. No salimos del puerto, en el puerto hay comida, hay todo, venden de todo allí, hasta no conseguir allí siempre. (A.G.)

Però també com més temps passa el menor intentant *el pas de frontera*, més probable és que es deteriori i que acabi fent vida al carrer –veure apartat 3.5.-. Llavors les seves possibilitats disminueixen d'aconseguir-ho degut a la pèrdua d'habilitats, de perseverància, etc.

Hace más de cuatro años que vengo aquí, si cada día y alguna noche. Estoy aquí (a l'espigó del port) esperando. (K.T.)

Tot el procés migratori també comporta un desgast intens, que fa que sigui difícil de compaginar amb les obligacions diàries –escola, feina, família, etc.-. Però sobretot suposa un desgast psicològic i físic. I per això, com hem dit, el més comú és que es combini amb períodes de descans de diversos mesos de durada:

Hace más de dos años que intento pasar y lo dejé, pero ahora hace tres meses que vengo de nuevo. (...) ahora no tengo hora fija, a las 10 o a las 11 (...) y paso algunos días hasta 16 horas, y duermo aquí. (M.T.)

Muchas, muchas veces intento, uno o dos meses siempre cada día, cada día, en la noche (después de) trabajar y después a bajar la frontera (al port) (...) Después un mes no, después dos meses, más, otra vez, 20 o 30 (veces), siempre, siempre la policía. (M.R.)

I així, dia rera dia, fins que ho aconseguixen. En cas contrari alguns menors intenten el *pas de frontera* per Ceuta, com hem explicat, de forma que els qui ho intenten per aquesta ciutat espanyola són generalment els menors més deteriorats o que porten més temps intentant-ho per Tànger sense èxit.

i) L'equipatge per al viatge

Ja hem dit que l'èxit de passar la frontera depèn d'oportunitats inesperades que el petit Harraga no pot controlar ni planificar del tot. Per això a l'hora de pensar en l'equipatge, ens trobem amb dues possibilitats: que el menor tingui èxit en una oportunitat totalment inesperada, i que llavors viatgi només amb la roba que duia posada aquell dia, com a únic equipatge; o bé que el menor tingui èxit durant algun dels dies d'espera i d'observació per ell planificats, de manera que llavors viatjarà amb un vestuari i un equipatge preparats prèviament.

En el segon cas, els petits Harraga duen roba de recanvi neta per canviar-se una vegada baixin de l'autobús o del camió on s'amagaran. Aquesta roba de recanvi la porten posada a sota de la roba que es veu a primera vista, la qual acostuma a ser una roba més vella que és la que s'embrutarà en amagar-se als baixos dels vehicles. No porten, doncs, ni maleta o ni cap bossa de viatge, sinó que porten dos o tres pantalons, un sota l'altre, dos parells de mitjons, dues samarretes, un gersei a sobre per abrigar-se, etc. Aquest és tot el seu equipatge.

Debajo siempre llevo ropa nueva, los de arriba les doy la vuelta y llegando allí hay que volver a arreglarlo todo. (G.M.)

Llevamos una para ensuciar, y otra para estar limpia (G.T. BC.4)

Una vegada són a Espanya llencen la roba que se'ls ha embrutat amb el greix del vehicle, i es queden amb la roba neta que duen sota. D'altra banda, si el viatge és en mesos freds també és molt important que duguin prou roba a sobre per no passar fred, ja que altrament fins i tot poden patir símptomes de congelació durant el trajecte:

Invierno, hacía mucho frío. Yo una chaqueta como esta, una cazadora, dos pantalones. Pero, mi amigo mucho frío, solo ropa, sin chaqueta invierno, solo un pantalón. (M.R.)

Claro, hacía mucho frío debajo del autobús, la carne se empieza a hinchar. (M.M.)

En canvi, els pocs menors que intenten *el pas de frontera* com a passatgers del ferry, ho fan vestint la millor roba que tenen per no ser descoberts:

Vestido bien, como hijos de marroquis. (...) Sin estar sucio, limpio, pelo corto. (A.T.)

Per últim, els menors que es llencen a l'aigua per enfilar-se per alguna corda del vaixell porten en una bossa de plàstic roba seca per poder canviar-se després, un cop són dins del vaixell.

4.3.3. Les dificultats del pas de frontera

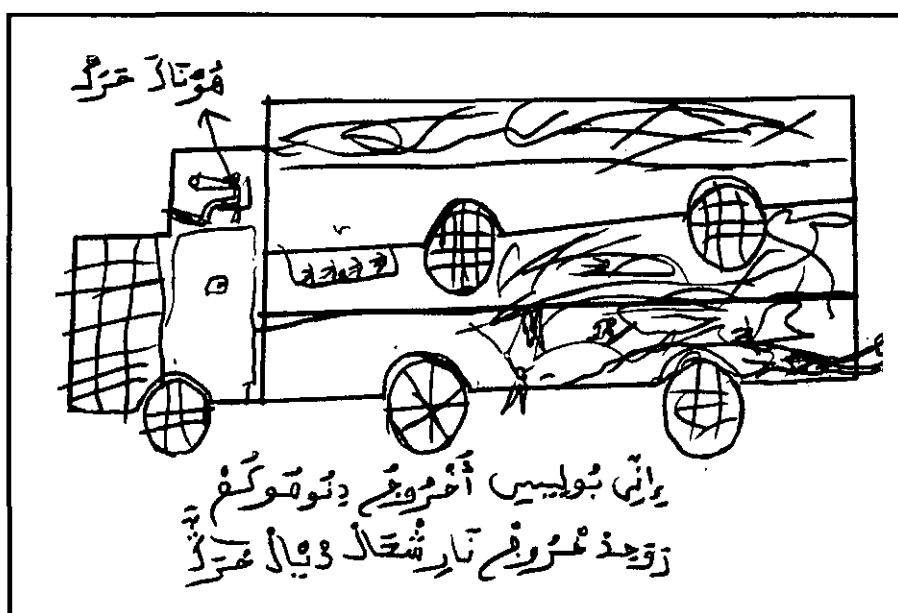
Al llarg d'aquestes pàgines hem anat veient com *el pas de frontera* cap a Espanya no resulta gens fàcil per als menors marroquins que ho intenten, sempre de forma clandestina. La planificació del projecte i el llarg temps d'observació no eliminen totes les dificultats de l'operació, malgrat que les disminueixen. Perquè, de fet, algunes d'aquestes dificultats no depenen de la preparació i de la destresa del menor, sinó de factors externs que no pot controlar, com la

vigilància de la policia marroquina o la perillositat pròpia de la forma de transport utilitzada per arribar a l'altra banda de l'Estret.

a) La vigilància de la policia marroquina

Moltes vegades els intents de passar la frontera dels petits Harraga no arriben a bon port perquè són interceptats per la policia marroquina. Tot i que els menors coneixen el toms de la policia, on estan ubicats, quants n'hi ha, etc. no poden controlar tots els seus moviments ni les seves iniciatives espontànies. La majoria dels menors entrevistats ens han reconegut que foren descoberts moltes vegades per la policia marroquina abans d'aconseguir el pas definitiu de la frontera. El record d'aquestes detencions no és gaire bo: mentre que alguns policies simplement els amenaçaren, molts d'altres els van maltractar. A més, per treure'ls de sota els camions els policies utilitzen sovint pals i porres:

Il·lustració 4 / 4 – Policies fent fora diversos petits Harraga de sota un camió, amb l'ajuda del conductor

Traducció de l'àrab-marroquí:

- CONDUCTOR: Allà hi ha un Harrag
- POLICIA 1: Sóc policia. Sortiu!, Cabrons!
- POLICIA 2: Mira, n'hi ha un que ja ha sortit. Mare meva, quants Harraga!

Font: A.H., 2000. Centre d'Urgència Lledoners

A més del que podem observar en aquest dibuix, vegem-ho també en les següents cites d'altres menors:

Dos años coge la policía siempre, siempre (...) No sé treinta o cincuenta veces y coger coche policía: vamos a comisaria. Ya está: ¿como te llamas?, ¿tienes armas?, ¿cuántos años tienes?. Ya esta fuera. (M.R.)

Depende de la policía que te pilla, hay algunos que te dan dos bofetadas y te dejan en paz, algunos te llevan a la comisaria sin pegarte, y otros te pegan y te llevan al juzgado, esto depende. (A.T.)

La reacció de la policia marroquina pot anar des d'una simple amonestació verbal, a amenaces de portar el menor a la comissaria i dur-li efectivament, fins a multar la família del menor amb 3000 Dh (270). En alguns casos també pot passar que acabin tancant el menor en l'únic centre d'infants de la ciutat, el Centre de Salvaguarda de Menors a Tànger.

La policia marroquina utilitza els maltractaments físics i psíquics envers els menors, com un mitjà per dissuadir-los del seu projecte migratori. Força menors ens han explicat que també els rapen els cabells, a vegades només dels costats deixant-los una franja al mig, a fi de castigar-los i d'humiliar-los. Però això no aconsegueix eradicar els desitjos migratoris dels petits Harraga.

Nos pegan mucho, mucho, primera decimos de no hacerlo más, después nos meten en el coche, y nos pegan con unas gomas (cinturons) y nos llevan a la comisaria. Nos meten en una habitación donde hay mucho frío, nos dejan allí hasta que se cambia el turno y después nos dejan salir. (...) A veces nos amenazan que a la segunda vez nos van a dejar un mes encerrados y 3.000 Dh de multa, esto lo comentan en la comisaría. Allí nos piden 3000 Dh para liberarnos, sinó nos pegan. (...) Después nos dejan salir. A la salida digo nunca volveré al puerto, pero una vez olvido lo que pasé allí vuelvo a intentarlo otra vez. (A.T.)

La major part dels petits Harraga han viscut aquestes experiències amb la policia, llevat de l'experiència d'haver estat internats en el centre esmentat. Només el menors *nens de carrer* són internats a vegades en aquest centre, perquè no tenen cap família que se'n pugui fer càrrec. De fet, aquest centre oficial acull només a nens que ells anomenen "delinqüents" o que es estan en situació difícil, malgrat que depèn del Ministeri de Joventut i d'Esports i no del Ministeri de Justícia. I encara que són els jutges qui envien els nens al centre, és aquest primer Ministeri qui el gestiona (Azibou, a Quiroga 2002). Per això, els petits Harraga tenen clar que encara que la policia els maltracti no compleix finalment les seves amenaces de multar-los ni de tancar-los en un centre:

Esto nunca ha pasado, nunca han dejado a un niño pasar un mes en la prisión ni han pagado 3.000 Dh. de multa, no ha pasado nunca. (A.T.)

En els casos que els menors són "retornats" des d'Espanya –veure apartat següent-, són posats a disposició de la policia marroquina, la qual els tanca a comissaria. Mentrestant la policia intenta contactar amb la família perquè vingui a recollir el menor i pagui una multa. Però, sabent-ho, en la majoria dels casos els nois no donen la seva autèntica identitat i per això la policia no localitza els familiars. Llavors són finalment alliberats al cap de 3 o 4 dies de reclusió com a màxim:

Estuve tres días en la comisaria. Doy nombre y rellena ficha. (...) Yo doy otra dirección y mandan carta a esa dirección con multa de 3.000 Dh. (...) No dar la dirección, ni el número de telefono, ni nombre, todo de otro. (M.B.)

b) El risc de perdre-hi la vida

Com hem vist, un Harraga és aquell que crema o arrisca la seva vida per passar la frontera. I els petits Harraga, al igual que els adults que viatgen de forma clandestina en pasteres, també corren el risc de perdre-hi la vida en l'intent. Perquè, efectivament, el viatge sota un camió o sota un autobús resulta molt perillós. I alguns menors moren en l'intent, generalment esclafats per les rodes del vehicle.

No tots els indrets dels baixos dels vehicles on s'amaguen els menors són igualment perillosos. Alguns llocs són més segurs, com sota la cabina del conductor, el portaequipatges, sobre el dipòsit de la benzina o de la caixa del costat de les rodes, etc. Però d'altres són més perillosos, com damunt del pont, agafats a l'eix de les rodes, al costat del motor, etc. Sobretot és perillós quan els menors s'han d'agafar amb les mans i els peus i fer força durant tot el viatge, perquè poden acabar esgotats i finalment caure del vehicle mentre és en marxa:

Llegué, me metí debajo del autocar, entiendes, entré muy fácil, pero resulta que cuando hice casi unos, no sé cuantos kilometros, de Algeciras a Malaga, los quilometros no sé cuantos hay, claro con el frío que hacía abajo, la carne empieza a hincharse, y claro resulta que empiezo a verme que ya estoy tocando la barriga con el suelo, me entiendes, con la barra, guardabarros y la espalda con el hierro que estaba allí arriba. Y mira quería intentar salir, empecé a intentarlo y llegó un momento que ya no podía. Me costó mucho salir, o sea que ya es un riesgo que ves que ya si te resbalas la mano ya te va la cabeza debajo, digamos debajo de la rueda ¿sabes? Y resulta que, que tenía que hacer yo, aguantarme como sea, llevaba una chaqueta la tiré y luego me he salido como he podido y me quedé ahí hasta que el autocar paro y yo baje. (M.M.)

Hem trobat petits Harraga que asseguruen que els baixos dels autobusos són menys perillosos que els dels camions, perquè són més espaiosos, però també d'altres que diuen que són més perillosos els dels autobusos. Per tant, no podem treure cap conclusió al respecte, llevat de la certesa que, tant en un cas com en un altre, el menor s'hi juga la vida. En el cas dels camions de gran tonatge, per exemple, quan van buits aixequen un dels eixos de rodes per estalviar fregament, i en aquell moment han aixafat algun menor que hi era amagat:

No mira, hay camiones que, al arrancar hacen levantar las ruedas, y si estas escondido en el sitio donde donde tiene que estar la rueda, estarás muerto. Tienes que buscar el sitio adecuado, no tienes que meterte en la "carda", hay otros sitios más seguros, como la parte delantera donde hay el motor, o donde hay las ruedas de recambio, o en el portaequipajes. Hay más sitios donde puedes estar tranquilo (G.M3)

En el cas del autobusos passa una cosa similar, perquè alguns models també aixequen alguns eixos de rodes:

El autocar es más peligroso porque sube las ruedas, los que tienen diez ruedas suben y bajan y allí es peligroso. (G.T. BC. 2)

Tot i que moltes vegades el perill prové de la pressa dels menors per introduir-se sota el vehicle sense ser vistos, està clar que tenir un bon coneixement i experiència sobre els baixos dels vehicles és fonamental per no amagar-se en els llocs més perillosos i acabar mort o malferit:

Los que mueren no saben subirse ni esconderse, conmigo se han muerto dos niños, porque no saben donde pueden estar debajo de un camión. Los autocares tienen sitios más buenos para esconderse y la mayoría de los niños no lo saben. (A.T.)

Este niño se metió debajo de un camión, encima de la "carda" (eix), y cuando demarró el camión, le cogió "la carda" la camisa, cuando empezó a querer sacarla, golpeó la cabeza, y se tiró al suelo. En este momento pasó el camión encima de él y le mató. (G.M2)

Els menors afirmen, però, que no tenen por a l'hora d'intentar-ho, perquè malgrat que és perillós introduir-se sota d'un vehicle i que coneixen nois que han mort, si es coneixen bé els llocs adequats per amagar-se el viatge pot ser segur i tranquil. Però a vegades el risc de perdre-hi la vida prové de perills insospitats. Al diari El País del 27 de maig del 2002 s'explicava la mort d'un menor marroquí en quedar-se atrapat en una reixa fronterera de Melilla: *Un menor marroquí va morir asfixiat a la matinada d'ahir a l'intentar entrar il·legalment a Melilla. El noi va quedar atrapat entre les reixes d'una comporta que tanca el rierol proper a la caserna fronterera de Farhana, al nord de la ciutat. Diversos Guàrdies Civils que van sentir crits van intentar rescatar-lo. Un vehicle d'emergències sanitàries va arribar urgentment al lloc, però en aquell moment el noi ja havia mort.*

4.3.4. Els intents fracassats: retornats per la policia espanyola

Les dificultats per aconseguir l'èxit *del pas de frontera*, com hem vist, són considerables. Però no només en territori marroquí, sinó també dins del ferry o en arribar a territori espanyol. Tanmateix els petits Harraga consideren que l'operació és un èxit a partir del moment que aconseguixen sortir del port de Tànger, sobretot aquells que no han viscut mai l'experiència de ser descoberts i retornats per la policia espanyola:

Lo intenté una vez (aconsegueix ficar-se sota el vehicle i gairebé introduir-se dins el vaixell) y me cogió la policía y ya esta, y me hechó para afuera del puerto y también la segunda. Pero la tercera ya está, la buena. (M.A.)

Considerem intents fracassats aquells casos en que el menor arriba a Algesires, i és descobert i retornat, sigui des del mateix port d'Algesires o des d'alguna ciutat andalusa propera. En aquest apartat no parlarem de les repatriacions de menors realitzades des d'altres Comunitats Autònomes quan el menor ja porta cert temps d'estada en territori espanyol.

La legislació espanyola estableix que el menor ha de ser posat a disposició de l'administració competent en infància de la CCAA on hagi estat localitzat. I que, després d'assumir la seva tutela, ha de posar en coneixement de la Subdelegació del Govern totes les dades personals del menor perquè la Subdelegació esbrini d'on prové el menor, quina és la família, en quina situació legal està, i valorar si la reagrupació familiar o la repatriació suposen un risc per al menor o per a la seva família. Tanmateix, durant aquest anys en la pràctica el Ministeri de l'Interior (Elena Arce, entrevista 2000) *incompleix sistemàticament les seves competències, ja que en lloc de realitzar repatriacions o reagrupacions familiars, porta a terme devolucions, amb idèntic procediment a les que es realitzen amb estrangers indocumentats majors d'edat.* D'aquesta manera les autoritats apliquen als menors immigrants dues mesures d'allunyament contemplades en la llei orgànica 8/2000 (Moya, a Quiroga 2000):

- El *retorn*, contemplat en l'article 60, que equival a la denegació d'entrada en ports i aeroports. En aquests casos, com que la persona ja es troba en territori de jurisdicció espanyola, cal treure-la del país de forma voluntària o forçosa. Un dels menors explica aquesta situació:

Llegando a Algeciras se tarda mucho, yo estaba cansado y aburrido, pensaba que el autocar ha salido de Algeciras. Bajé y resulta que estaba todavía en el puerto, me cogieron la policía, y me han repatriado a Tanger. Hemos comido allí. (A.T.)

- La *devolució*, que és una mesura de repatriació dels adults estrangers que hagin estat expulsats per Espanya o per qualsevol altre país de l'acord de Shenguen. La devolució segueix un procediment molt breu, amb una execució immediata per fer-los fora del país. Però a vegades s'aplica als petits *Harraga*, malgrat que no hagin rebut cap ordre d'expulsió. En aquests casos el menor és traslladat a un centre fins que s'executa la devolució:

De Algeciras pasa a Granada. En Granada yo sentado en un parque así y policía: ¿Qué haces aquí?. Nada. ¿Cómo que nada? ¿Cuántos años tienes?. Vente conmigo. Ir a un colegio un día y después policía española a policía marroquí. (M.B.)

Me cogieron en Granada y me devolvieron allí a Marruecos. ¿Sabes qué? Llegué tres veces a España y después me cogian por ejemplo a Algeciras y a Granada y volvían a Marruecos. Cuando estuve en Granada no rápido en un centro una semana y Marruecos. (H.B.)

Per dur a terme la devolució – més ben dit repatriació- la policia espanyola es persona al Consolat del país del qual el menor diu ser originari, i amb una fotografia seva es confecciona un document anomenat *laissez passer*, amb el qual es condueix el menor a la frontera i se l'entrega a la policia del país veí. L'advocada de Còrdova Elena Arce (2000, 2) indica que així s'incompleixen la legislació espanyola de menors i els Convenis Internacionals subscrits per Espanya en la matèria.

A més, tenint en compte que en la legislació el Marroc l'emigració clandestina és un delicta, els menors poden ser castigats de la mateixa manera que els majors d'edats. I, de fet, els propis menors expliquen, com vam veure, que quan són retornats la policia marroquina els posa a disposició del jutge, que generalment els condemna a pagar una multa de 3.000 DH. I fins que algú paga, normalment la família, el menor resta detingut a comissaria. Però els mateixos menors ens deien que com que en la pràctica molts pocs la paguen, la majoria són alliberats en poc temps.

Mentre que alguns menors aconseguixen d'arribar a Espanya en el seu primer intent, molts d'altres són retornats una i altra vegada abans d'aconseguir-ho de forma definitiva. Del treball de camp realitzat, una quarta part dels menors entrevistats ho havien aconseguit al primer intent, mentre que la resta no ho havien aconseguit fins al segon o al tercer intent, i en un cas fins després de catorze intents.

Vine tres veces, me he subido la primera y en Algeciras me han mandado, me he subido a la segunda y me han mandado también, y me he subido a la tercera y no me han cogido. (M.B.)

Com veurem, les repatriacions es fan principalment des de les primeres ciutats espanyoles d'arribada: Algesires sobretot, però també Ceuta i Melilla.

4.4. LA IMPLICACIÓ DE LA FAMÍLIA

Cuando llamó la primera vez era un día de fiesta, porque toda la familia estaba muy contenta; su madre, sus hermanos, todos. Estábamos pensando que a lo mejor estaba muerto, porque hemos pasado días sin saber de él, días muy tristes. Cuando llamó por primera vez para nosotros era como el día de su nacimiento; nació de nuevo. (Pare de M.E.)

La decisió d'emigrar pot ser adoptada de forma individual, grupal i/o familiar, però en tots els casos té un fort component social que la impulsa. En la majoria dels casos, la decisió dels menors immigrants es pren de forma grupal perquè s'ha madurat amb altres amics del grup, com hem vist. Però, en canvi, en moltes ocasions la família no acostuma a estar assabentada dels pensaments migratoris del seu fill. I només de forma excepcional el projecte migratori dels petits Harraga apareix com a resultat d'una proposta familiar.

L'adolescent –segurament pel comportament emancipador propi d'aquesta edat– no vincula la família al seu projecte migratori, sinó tot el contrari: la manté al marge tant com pot, fins i tot si la decisió es pren per millorar la situació econòmica de la família. Això ho facilita el fet que, a diferència dels adults, els menors no tinguin l'obligació imperiosa de recollir fons per pagar-se el viatge i que, per tant, no necessitin el suport familiar per cobrir el cost del projecte migratori com s'esdevé amb els adults.

Tanmateix, hem trobat alguns casos en què la família ha recolzat la decisió del menor a posteriori, un cop assabentada del seu projecte. Però això no és l'habitual. Al contrari del que podríem pensar, el menor és una font d'ingressos important per a la família, i per això si marxa aquesta passarà per dificultats econòmiques. La família no espera que l'emigració del fill doni fruits econòmics de forma immediata, sinó a llarg termini. Tot i això, alguns pares la valoren de forma positiva per al bé del fill, perquè ells al Marroc no li poden oferir un futur millor:

Se fue a Barcelona, Madrid, no encontró trabajo en ningún sitio, volvió a Barcelona y dice que a veces trabaja y otras veces no. Cuando le sobra algo de dinero nos envía pero cuando no se lo gasta para él mismo. Y yo le digo ahora, no envíes nada, ahorra ya que has podido salir, lo has pasado mal, has sufrido, le digo estate tranquilo por nosotros. No me envíes nada, arreglatalas para ti solo, estate bien tu, trabaja lo que puedas y ya esta y trabaja para tu futuro. Yo no puedo ayudar. (Mare d'A.H.)

D'entrada, el resultat més tangible de l'emigració del menor és, per a la família, una pèrdua d'ingressos familiars i una crisi moral i psicològica. La majoria dels pares senten un gran afecte pels seus fills emigrats i se'n senten responsables, i la separació els causa un gran sofriment. Per això no té cap fonament que des dels països receptors dels menors es culpabilitzi les seves famílies del seu viatge migratori. A vegades resulta més fàcil buscar culpables en una institució concreta, com la familiar, que no buscar les causes en una societat en abstracte o en una política neoliberal que augmenta les desigualtats entre el Nord i el Sud del planeta. L'abogada

andalusita Elena Arce adverteix sobre la dificultat que tenen els espanyols per entendre aquest fenomen migratori, malgrat que moltes famílies espanyoles van emigrar a Europa no fa tants anys (entrevista 2000): *Yo comprendo que para cualquier familia dejar marchar a su hijo es la cosa más dura del mundo. Parece mentira que a los andaluces y a los catalanes se nos olvide esto, porque hablamos de las mismas familias. ¿Cómo un andaluz no puede entender que manden a un niño de 14 años, cuando enviaban a Cataluña a las niñas de 14 años a servir a las casas catalana? ¿Les gustaba, entonces, mandar a sus hijas? ¡No! Sino que para que su niña comiera, aunque trabajara 20 horas su niña comía e incluso le enseñaban a leer en los ratos libres. Esto de decir, ahora, de que las malas son las familias marroquíes me parece algo incomprensible, para echarse la manos a la cabeza.*

El pare d'un petit Harraga entrevistat ens va confessar el seu patiment per l'emigració del fill:

La emigración es dura, muy dura, y si se trata de niños pequeños es todavía más duro, es así. Son nuestros hijos, si, y que vamos hacer. (...) La emigración tiene que ver con el futuro de la gente. (...) Mira aquí hay de todo, la comida tenemos de todo, pero lo que falta es tener trabajo para tener así. Y la gente que trabaja no gana bien, pero si hay dinero aquí puedes vivir muy bien, es solamente el problema del trabajo y el dinero. La familia no tenemos problemas, si uno o más en la familia esta trabajando puede garantizar la comida de 10 personas y así hay unión (...) Nosotros decimos siempre que la emigración es muy dura, porque si una persona quiere a su familia, y su familia a él, es muy duro dejarle. (...) Lo estamos pasando mal. ¿Sabes qué significa no ver a tu hijo durante muchos años, y ahora una vez al año? Es muy duro, pasar todo el año contando. Es una pesadilla. Pero todos mis otros hijos que viven conmigo, como entran y salen cada día, me animan. Me ayudan a adaptarme a la situación. ¡Qué alegre es cuando tu tienes a todos tus hijos alrededor del comedor! Me siento el más feliz. (Pare de M.M.)

De forma semblant, la mare d'un menor immigrant ens va dir:

Todo el día estoy llorando, noche y día, siempre hasta que sé algo de él. Ahora cuando pienso en él me pongo también a llorar. Siempre, en las fiestas, en el "Maulid" (naixement del profeta), en todas las ocasiones, me acuerdo de él y me pongo a llorar. Cada día pienso en él, no se me olvida jamás. Pues nunca me ha levantado la voz, ni la mirada, nunca me ha dicho: mamá esto o lo otro, nunca. Todos mis hijos, no solo él, no se pelean, no levantan la voz, no beben, no fuman, no se drogan, no hacen nada malo. Después de cenar duermen todos, no frecuentan la calle. Es un buen chico. (...) Pero, que le puedo ofrecer yo.

4.4.1. Comunicar la decisió d'emigrar

Segons el Centre d'estudis Jurídics (2003, document II, 28), sobre una mostra de 443 menors immigrants marroquins el 23,7% va dir que no havia informat la seva família sobre les seves intencions; el 6,8% que la família ho sabia però no hi estava d'acord; i el 69,5% que la família hi estava d'acord. En aquest últim cas majoritari, però, poden donar-se diferents situacions: a/ que la família ho hagi acabat acceptant a contracor; b/ que la família hi estigui completament d'acord i ho recolzi; b/ que la família, a més, animi el noi i l'ajudi a aconseguir-ho.

A continuació veurem diverses situacions que es donen entre els petits Harraga a l'hora de comunicar la seva decisió d'emigrar a la família. Com hem dit, molts no fan partícip la família de la seva decisió. Alguns, fins i tot, no li arriben a comunicar mai, només quan ja són a Espanya.

D'altres, malgrat no comunicar-ho, ho deixen entendre i són descoberts per la família de resultes de l'esforç que comporta l'operació de sortida. I, finalment, hi ha uns altres menors que ho comuniquen a la família obertament. Però cap dels petits *Harraga* que hem entrevistat al Marroc i a Catalunya no ha mencionat mai la família com a motor de la seva decisió d'emigrar, encara que això no significa que algunes ho hagin pogut estar de forma indirecta. De forma similar, l'antropòloga Mercedes Jiménez, en la seva investigació a Tànger, tampoc no ha trobat cap família que impulsés la decisió del seu fill. I en quant al reduït grup de menors immigrants que ja eren *nens del carrer* al Marroc, en ben pocs casos –com és lògic– assenyalen la participació de la família en el seu projecte migratori.

a) No dir res

Com ja hem explicat, molts petits *Harraga* comencen a intentar l'operació de sortida en les seves estones lliures, sense deixar les obligacions diàries amb la família, a l'escola o la feina. Per això, els pares no tenen indicis de la seva decisió migratòria. Un dels pares indicava:

No, yo nunca lo he imaginado, no sabía que estaba pensando viajar a España, no me dijo nada. Estaba serio en su trabajo y todo iba bien. (Pare de M.M.)

Si el menor segueix en aquesta dinàmica, pot passar bastant de temps sense aixecar cap sospita. Alguns menors que van aconseguir arribar a Espanya quan seguien aquest procés, no van ser mai descoberts per la família:

Ellos no saben. Ellos lo saben una semana después porque yo llamar a un chico amigo, tiene familia telefono, y dice a mi madre y padre. (M.R.)

Lògicament s'esdevé que quan aquests fills no tornen a casa, perquè han marxat cap a Espanya, causen una gran commoció familiar. Algunes famílies truquen a la policia per denunciar la desaparició:

Un día yo tres días sin ir a casa, mi madre llamar a la comisaria, tener miedo por mi pasar algo. Ella pasa mucho miedo, no sabe nada. (M.R.)

Només des de territori espanyol, un cop consumada l'emigració, el fill explica als pares per telèfon la seva decisió migratòria i com l'ha portada a terme. El noi intenta tranquil·litzar en tot moment els pares. De fet, la majoria dels menors truquen a les poques hores o al llarg de la primera setmana d'arribar a Espanya, quan tenen l'oportunitat. Aquests primers dies d'incertesa suposen un gran patiment per a la família, i molts pares intenten convèncer el menor perquè torni quan aquest els truca. Malauradament, la tranquil·litat que els demana el fill no tornarà mai per a la família, malgrat que es resigni a la nova situació:

Me contesta que esta bien, pero si no le veo, como puedo saber si esta bien. Allí no tiene ni a su madre, ni a su padre, ¿acaso tiene a su familia allí?. El dice bien, yo no lo sé, solo Dios sabe. (Mare d'A.H.)

Els menors justifiquen el seu silenci abans d'emigrar per no amoïnar els pares, per no preocupar-los. Però, en realitat, saben que els seus pares no acceptarien la seva decisió

d'emigrar, que intentarien dissuadir-los i que s'haurien de resignar durant un temps finalment a obeir-los. Els joves marroquins senten un gran respecte pel pares, i generalment no s'atreveixen a contrariar-los, no només per por sinó per decòrum, deferència o acatament. L'estructura familiar tradicional és de caire jeràrquic, com hem vist: els homes més grans, pare i avis, tenen la màxima autoritat, que mantenen amb una disciplina més o menys rígida. Com deia més amunt una de les mares, el meu fill *nunca me ha levantado la voz, ni la mirada, nunca me ha dicho mamá esto o lo otro, nunca* (A.H.). Aquest respecte encara acostuma a ser més accentuat en la relació amb el pare. Davant del pare molts nois tenen un comportament modèlic i sempre complaent. I per això mateix, en moltes famílies les decisions no es discuteixen en el nucli familiar, sinó que moltes vegades es prenen fora i davant la família s'actua amb una política de fets consumats.

b) Descobert per l'evidència dels fets

Sovint els pares dels petits Harraga s'assabenten del seu projecte migratori perquè els fets són tan evidents que el noi no els pot amagar. Tot i així, un cop descoberts encara alguns nois s'entesten a negar-ho. Un pare ens explicà que el seu fill arribava a casa colpejat per la policia, i que el noi no reconegué en cap moment que estava intentant emigrar cap a Espanya. Però generalment els menors acaben reconeixent-ho, sobretot davant de la mare i dels germans, mentre que els resulta més difícil davant del pare:

A sus hermanos decía España o la muerte. Y aunque la policía le pegaba, a nosotros no nos decía la verdad, decía solamente que se ha caído. (...) Nosotros le preguntábamos, pero él no quería hablar, solo con sus amigos y hermanos. (Pare d'A.P.)

La majoria de menors, en veure que després d'intentar l'operació de sortida durant les estones lliures no ho aconsegueixen, determinen que han d'invertir-hi més temps, i llavors comencen a arribar tard a casa i, fins i tot, a passar algunes nits fora. Aquesta escalada fa impossible de mantenir el secret: passen nits fora, desapareixen durant alguns dies perquè estan a la comissaria, tornen amb cops produïts per la policia, etc. Alguns fins i tot en aquesta situació busquen estratègies per no ser descoberts pels pares:

Empezó cada vez a llegar más tarde , a salir por la noche y volver muy tarde, yo hable con él para que vuelva pronto como antes. (...) Entonces volvió como antes trabajando en un taller de joyería y venir pronto, pero después me he dado cuenta, fui a ver si esta durmiendo, tiro de la manta, pues no estaba, solo era la almohada. (Pare de M.M.)

Un dels menors ens explicà que, tot i que els pares ja ho sospitaven, fou descobert perquè la policia el portà a casa:

Mi padre sabe, yo no decirle. Yo llegar tarde a casa, él no quiere. Un día no llegar a casa, yo a España pero la policía coger y volver a Marruecos. La policía llevar a casa y padre ¡Ah, Dios mío, hijo mío!. (...) No me pega, no quieren, madre llora. Ellos decir que yo pequeño, que esperar (AM.D.)

Quan els pares ho descobreixen, la majoria intenten dissuadir el fill, malgrat que siguin conscients que el fill ja té presa la seva decisió. No el maltracten per fer-lo canviar d'opinió, sinó que intenten parlar amb ell i raonar-li la perillositat del viatge:

De vez en cuando habla conmigo, intenta que no vaya, pero nunca me ha pegado por bajar al puerto, me dice entonces que cuidado que niños mueren bajo un camión. Pero, yo le digo que yo se donde voy y como, lo hago pensando, no lo hago de forma tonta. (A.T.).

Un cop la família coneix la seva decisió d'emigrar, els menors segueixen complint amb les seves obligacions diàries i mantenen una bona relació familiar, malgrat els "tira i afluixa" dels pares.

c) Vull anar a Espanya

La psiquiatra Amina Bargach (entrevista 2000) comenta: *Es una mentira que las familias no saben donde estan sus niños, claro que lo saben, no les gusta, pero no pueden ofrecerles nada a cambio.* Pocs menors comuniquen la seva decisió d'emigrar a la família des del principi, sinó que -com hem vist- deixen que aquesta es descobreixi per si sola. I davant d'això hi ha dues postures: negar-ho malgrat les evidències, o reconèixer-ho. En aquest segon cas, els menors acaben compartint amb la família la seva decisió: parlen de quan i a on ho intenten, i potser allarguen més les seves estades al port perquè ja no han d'amagar res:

Cuando sabemos, él decimos que esta más de un año intentando, después el intentar pasar y nosotros siempre asustados, a veces pasa algunos días sin venir a casa y nosotros pensamos que ya esta. Pero no, muchas veces la policía le cogieron en el puerto. (Pare d'A.T.)

El mateix pare indica que, malgrat conèixer la decisió del fill i els seus intents continus per passar la frontera, no va saber que ho havia aconseguit fins que aquest el va telefonar des d'Espanya:

No lo sabemos, no viene a casa, nosotros no sabemos si policía o ya esta. Después nos llama por telefono para decimos que esta en España. (Pare d'A.T.)

Tot aquests procés es viu amb molta angouxa per part dels pares, com ja hem anat veient fins ara. Fins que el fill no truca per primera vegada per informar que ho ha aconseguit l'angouxa inunda l'ambient familiar. Els petits Harraga de més edat (15 a 18 anys) s'atreveixen més a dir-ho clarament. En canvi, els més petits amaguen més els seus objectius, segurament perquè encara estan molt sotmesos a la figura paterna i a la jerarquia familiar. A mesura que van creixent, però, esdevenen més sincers sobre les seves intencions, malgrat el patiment dels pares:

Sí, cuando fue más grande, siempre me lo decía que quería irse a España y que iba al puerto. Yo vivo con miedo, temo que le pase algo malo. Él siempre me decía que no había nada que hacer aquí. (...) Pues como el Dios quiere, espero que mi hijo pueda hacer su futuro y así ayudarnos. (Mare de M.L.)

Quan els germans grans del menor ja han emigrat abans a Espanya, el menor reconeix molt més obertament el seu desig d'imitar l'heroicitat dels seus germans grans i de fer el mateix que ells. Per aquests menors la imitació dels germans grans es converteix gairebé en un joc:

El más pequeño quiere ir con su hermano, su hermano le dice que todavía es pequeño, tienes que estudiar, crecer, ser hombre y después puedes venir a España. (...) Es difícil, el siempre decir quiere marchar y yo no quiero, que va hacer allí, es pequeño. (A.H.)

4.4.2. Els sentiments contradictoris de la família

Els pares dels petits Harraga viuen sentiments contradictoris: estimen els seus fills i no volen que marxin; però a la vegada saben que no els hi poden oferir el futur que desitgen. Per això recorren tot un procés que va des de rebuig absolut de la marxa del fill, quan descobreixen la seva determinació d'emigrar, fins a l'acceptació resignada. Molts pares es queden en aquesta etapa, sense facilitar-li la marxa al fill, però d'altres, uns pocs, fins i tot l'ajuden en l'operació de sortida pensant que aquesta és la millor opció per ell.

a) Entre el rebuig i l'acceptació resignada

Un gran nombre de pares no accepten la decisió d'emigrar del fill, i intenten desaconsellar-li la marxa, malgrat que són conscients que el noi té motius suficients per fer-ho davant la precària situació familiar i del país. I d'això no només en són conscients les famílies més pobres, sinó també famílies altres més benestants però que saben que no poden oferir al fill el nivell de consum que aquest somnia:

Quería irse porque no ha encontrado lo que quiere aquí en Marruecos, no le gusta nuestro modesto trabajo. Hemos intentado llevarlo a una buena escuela, pero no es como sus compañeros, ellos visten bien y viven bien. Nosotros no podemos darle eso que quiere, aunque vivimos bien, ya ves, pero tenemos muchos niños y tenemos que satisfacer a todos, son 6 hermanos y el padre y el hermano trabajan pero no es suficiente. (Mare de M.B.)

Malgrat que els pares no ho vulguin, s'acaben resignant a la situació. Però no perden l'esperança que el fill desisteixi de les seves idees. Al final es limitaran a aconsellar-li al fill que no s'arrisqui i que sigui prudent:

Antes no, pero después cuando ya lo sabía me decía siempre que quería marchar, y yo le contestaba: no quedes hijo mío, no te vayas con lo que nos da Dios pasaremos. (...) Y entonces de vez en cuando iba al puerto, porque quería marchar, iba por ejemplo hoy y volvía, al día siguiente lo hacía de nuevo, siempre iba pero volvía sin éxito. Un día llegó hasta Algeciras y lo han devuelto. Entonces le digo por favor hijo mío, no te vayas es muy peligroso, pero el me dice tengo que ir mamá. Y estábamos a la puerta del Ramadan, no te vayas ahora, quedate, no tienes donde hacer el ayuno. Así que se ha quedado. Y cuando termino la fiesta, al sexto día se marchó. (Mare de N.T.)

La marxa d'un fill, no només es una pèrdua moral per als pares, sinó que també es converteix en un exemple a imitar pels germans més petits. Una de les famílies entrevistades patia aquesta situació: la mare encara plorava la marxa del fill gran quan s'assabentà del projecte migratori del segon fill i de les primeres idees del més petit. I es negava a acceptar,

davant dels dos fills (presents durant l'entrevista), la seva possible marxa. Desconsolada els hi demanava que, si més no, esperessin a fer-se més grans per emigrar de forma regular. Aquest és un exemple de com el fenomen de l'emigració pot arribar a desestructurar una família sencera.

Ahora no solo el grande, sinó este de 17 años y el más pequeño de 11 años. No quiero que vayan. El grande, no temo solo que quiera marcharse, sino tanto como si lo detienen en Marruecos. Le pueden dar una paliza de miedo, si lo pillan en la playa y en el puerto. Por eso yo le digo que no se vaya hasta que sea un poco más grande y hasta que a lo mejor pueda tener algunos papeles o algo más. Pero, la verdad, no sé lo que hará, no puedo controlarlo todo el día. Pero, el más pequeño, no, ¿que va hacer allí?. El grande hemos dicho vale, va a trabajar y piensa bien, pero este si se marcha que hará, este si no tiene su madre a su lado ¿que puede hacer? Allí que es lo que va aprender. Si aquí lo dejas un poco y pueden empezar los problemas, imaginate allí que tiene toda la libertad. Este no quiero que se marche, quiero que estudie, que sea un hombre y cuando tengo veinte años, cuando sea más mayor puede salir y hacer lo que quiera. Que Dios le ayude entonces. Sabes toda la vida trabajando para ellos, yo sola y después ellos me ayudan y ahora esto. Ahora queda este pequeño y yo lucharé todo lo que pueda para que estudie y haga su futuro. (A.H.)

Alguns menors immigrants, els que poden, ajuden les seves famílies enviant-lis diners. Aquestes estan molt agraïdes, ja que en moments puntuals l'arribada de diners afavoreix la situació econòmica de la família. Tanmateix -ells mateixos ho reconeixen- la família encara no aprova la marxa del fill, sinó que només l'accepta per la deficient situació econòmica :

Sí, nos ayuda cuando puede, hemos pedido un prestamo para acabar de pagar la casa y con mi sueldo, el del hijo más grande y algunas de sus ayudas vamos pasando. Además, cuando viene la fiesta del "Maulid" nos envia dinero, cuando puede nos envia algo. (...) Pero me gustaría tenerlo aquí, todos juntos cuando antes. El dice que le gustaría venir y nosotros nos gustaría que venga más que nada, pero las circunstancias no lo permiten. (Pared' A.T.)

b) De la resignació al suport

Malauradament la situació socioeconòmica del Marroc no ajuda les famílies perquè aquestes s'oposin a la marxa dels seus fills. Per això algunes famílies perceben l'emigració del fill com la millor solució, malgrat que la visquin amb gran dolor i resignació:

A causa de la pobreza tengo que dejarle ir. Tengo miedo pero quiero que se vaya, (...) lo importante para mi es que estará bien en el futuro y si después cuando tenga papeles y trabajo, si Dios quiere, nos podrá ayudar y sinó que se ayude él. (Mare de M.L.)

Els pares no només valoren la fràgil situació econòmica de la família, sinó també el futur del menor. Algunes famílies solament poden resar per ell, desitjant-li una vida millor que la que tenen ells al Marroc:

Que le voy a decir, solo que Dios le ayude, porque nosotros no podemos ayudar. Hemos sufrido mucho y que el no sufra. Solo podemos rezar a Dios para que ayude. (Mare de Y.S.)

Encara que és força excepcional, alguns pares³⁶ ajuden el fill a marxar, malgrat que no han estat ells els qui han impulsat la decisió migratòria. En aquests casos són sobretot pares que tenen ja familiars a Espanya: fills més grans, germans, etc. Llavors s'impliquen perquè el menor es reuneixi amb ells, és a dir, perquè tinguin una xarxa de suport i de confiança que els hi faciliti les coses; i justifiquen l'acceptació i el reforç de la marxa com la millor solució per al menor, perquè aquest ja ha pres la seva decisió i sinó l'ajuden anirà per mal camí:

Nuestro hijo no quería vivir más aquí, entonces que voy hacer, este es el país de los verdugos donde la gente pierde su dignidad,(...) porque no hay trabajo y muchos chicos que han quedado aquí ahora viven mal, se drogan y eso (...) Nuestro hijo sí quiere ir a España mejor que encuentre a sus hermanos que estan en Madrid, allí estará bien, por eso toda la gente ahora llama a los extranjeros emigrantes "Shourfa" (europeo), los nobles que dependen o tienen un vínculo con nuestro profeta (...) Fue debajo de autocar, pero sin peligro, yo le he ayudado a pasar, conozco a alguna gente que trabaja en el puerto, en la aduana y ellos le han dejado pasar.

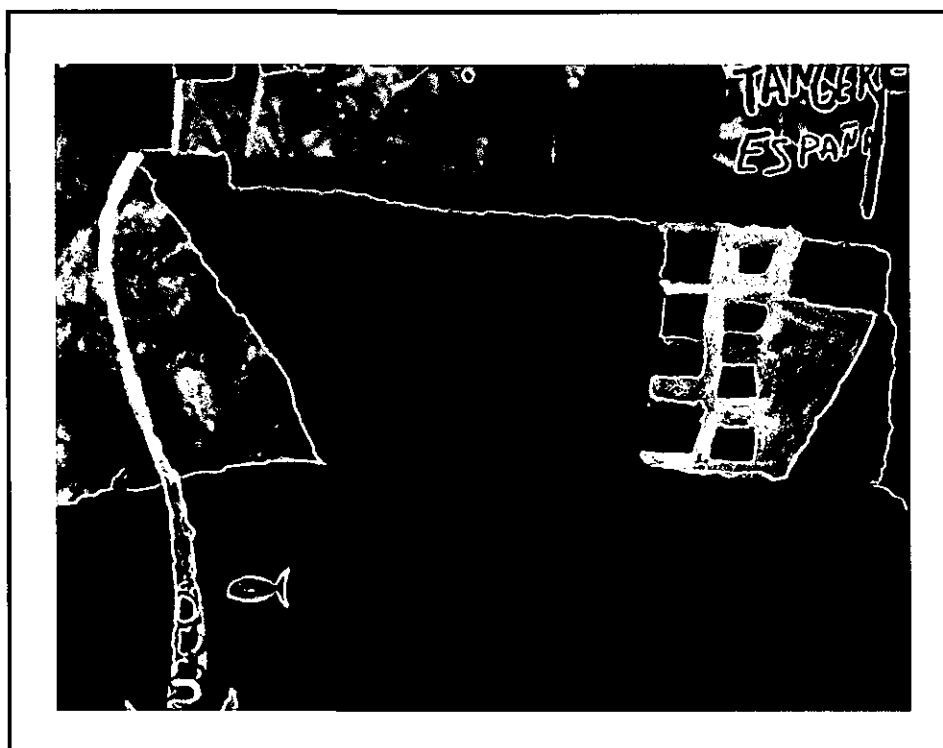
En definitiva, d'una manera o d'una altra la marxa del fill es viu de forma traumàtica, sobretot al principi. El dolor s'ofega amb resignació i, sobretot, amb les notícies que els menors donen a les seves famílies després de la partida. No obstant, moltes tenen clar que algunes de les informacions dels fills no s'ajusten a la realitat, i que aquest discurs de *estoy bien* no sempre és la veritat. Altres famílies prefereixen quedar-se amb aquest discurs sense aprofundir gaire per no amoinar-se més, malgrat que en el seu subconscient saben que les coses no van tan bé.

³⁶ En els entrevistes realitzades a famílies, i els menors entrevistats a Barcelona i a Tànger, només n'hem trobat un cas. Entre els menors entrevistats, ni a Catalunya ni al Marroc no n'hem trobat cap cas.

4.5. ANNEX: IL·LUSTRACIONS I FOTOGRAFIES

a/ Il·lustracions:

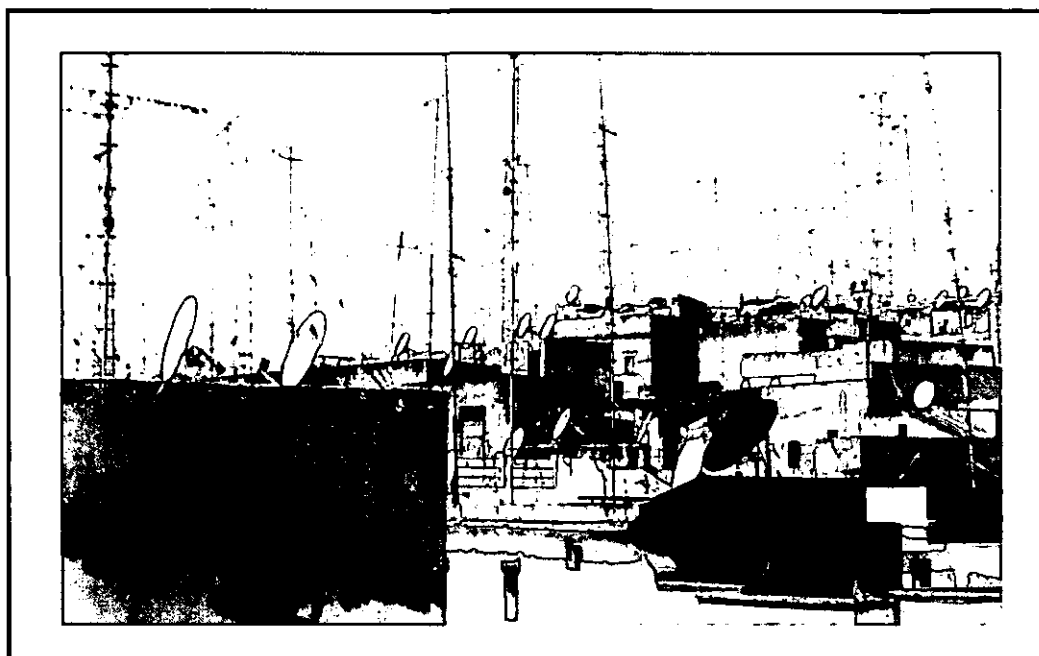
Il·lustració 4 / 5 – Dibuix d'un *ferry* Tànger-Algesires realitzat per un petit Harraga (2000)

Font: R.R., 2000. Centre d'Urgència Lledoners.

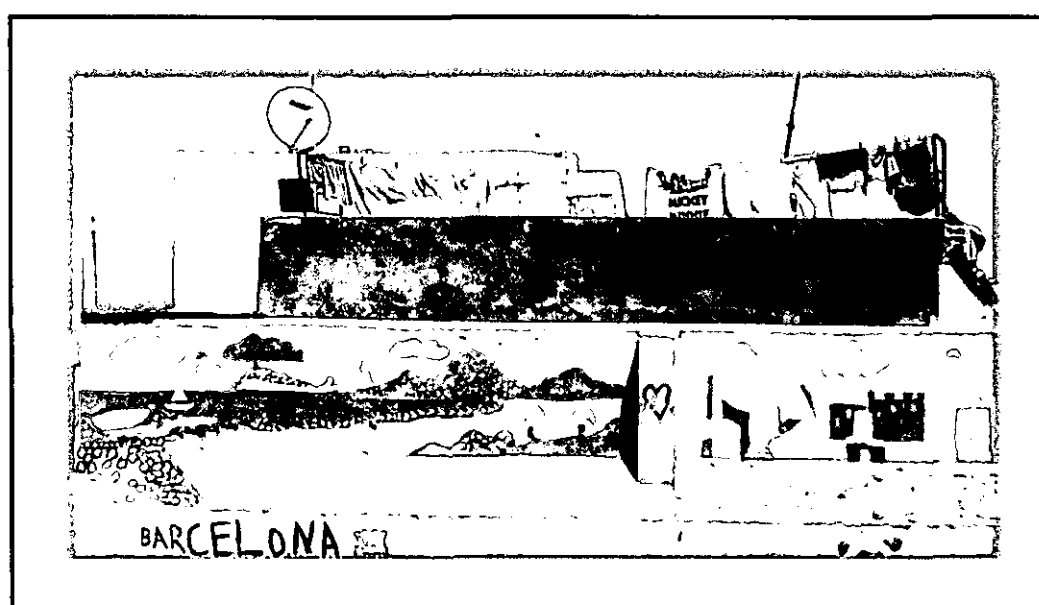
b/ Fotografies:

Foto 4 / 1 – Antenes parabòliques als terrats de l'antiga Medina de Tànger.

Font: Violeta Quiroga, abril 2000.

Foto 4 / 2 – El mite del Futbol Club Barcelona present en un dels murals realitzats per nois al Centre Darna de Tànger, representat pel nom i l'escut del F.C.Barcelona.

Font: Violeta Quiroga, abril 2000.

Foto 4 / 3 - Panoràmica del port de Tànger, amb la Medina a la dreta i el moll de sortida dels *ferry* al fons.

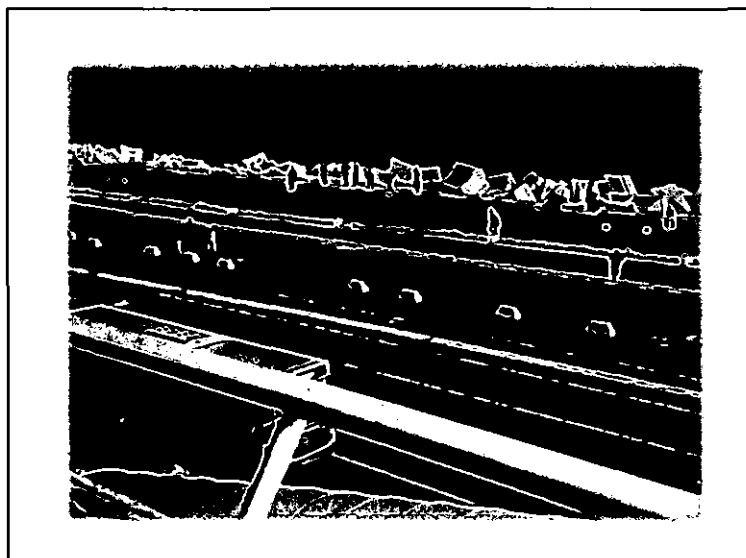
Font: Violeta Quiroga, abril 2000.

Foto 4 / 4 - Un dels aparcaments de camions del port, on s'amaguen habitualment els menors.

Font: Violeta Quiroga, abril 2000.

Foto 4 / 5 - Vista parcial de l'espigó del port de Tànger des de dalt d'un *ferry*, amb nombrosos petits *Harraga* intentant saltar per apropar-se al *ferry*

Font: Violeta Quiroga, juliol 2000.

Fotos 4 / 6 i 7 - Alguns petits *Harraga* esperant a l'espigó del port de Tànger

Font: Violeta Quiroga, agost 2000.

Foto 4 / 8 – Seqüència de tres petits Harraga que intenten amagar-se sota d'uns camions al moll dels ferry del port de Tànger

1- Observant i esperant l'oportunitat, però un policia els veu i s'amaguen seguidament.

2- Quan el policia se'n va, tornen a la posició anterior, i al veure que no hi ha cap policia més agafen posicions per saltar de nou rapidament.

3 – Ja són a baix per correr a buscar un camió o autobús on amagar-se

4- A punt per ficar-se sota els camions.

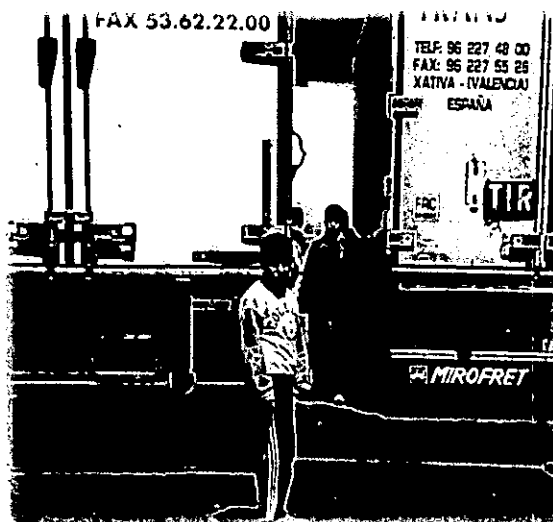
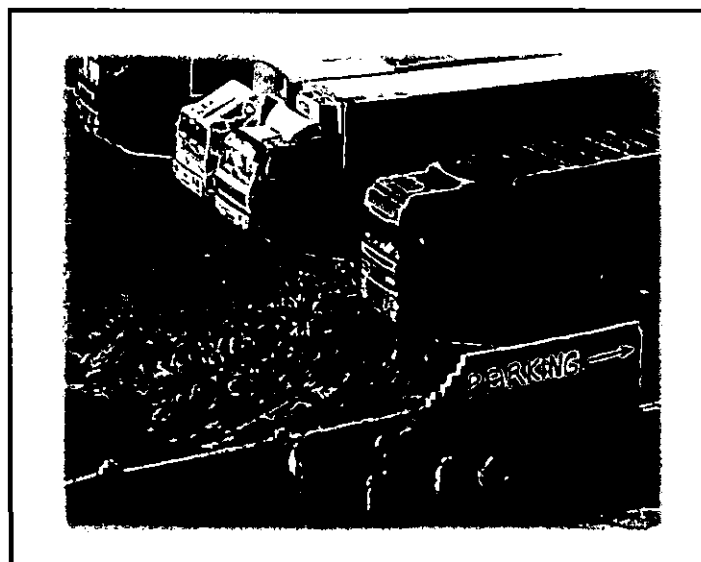
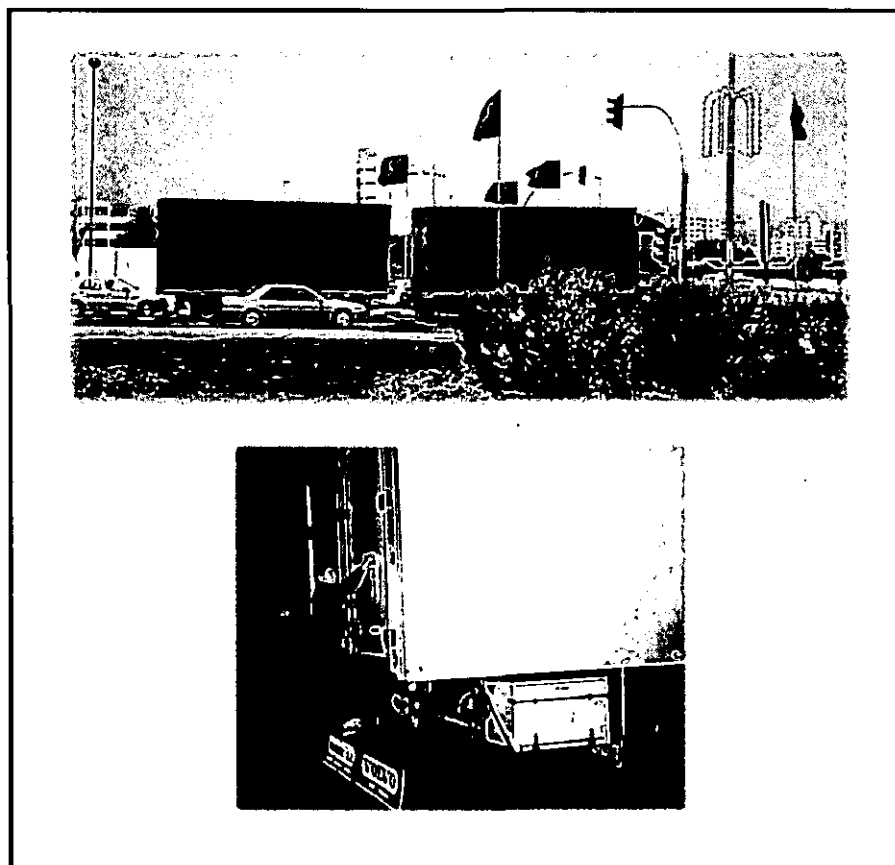

Foto 4 / 9 – Grup de petits *Harraga* intentant entrar dins d'un aparcament de camions i d'autobusos davant de l'Hotel Mercure, a les 7'30 h.

Font: Violeta Quiroga, novembre del 2000.

Foto 4 / 10 - Semàfor de Beni Makada situat a l'entrada de Tànger, a la carretera de Rabat; i en la Foto 4 / 11, dos petits *Harraga* pujant de nit a un camió en aquest semàfor.

Font: Violeta Quiroga, novembre del 2000.

CAPÍTOL V - DE L'ESTRET A CATALUNYA. S'HA ACABAT EL CONTE DE ROSES

5.1. ELS PRIMERS DIES A L'ALTRA RIBA DEL MEDITERRANI

Cuando llegas te sientes un poco diferente, ya estás aquí, estás contento, y después ahora qué hago. Estoy en España, pero qué voy a hacer, no sé, no encuentras nada, vas buscando la vida como sea, y mira, a los quince años descubres que nadie te ayuda, nadie te ofrece trabajo, nadie te ofrece nada. (M.A.)

Després de tants esforços, finalment molts petits *Harraga* assoleixen l'objectiu principal del seu projecte migratori: traspasar els 14 quilòmetres de l'Estret de Gibraltar per trepitjar, a l'altra riba, el territori de la península. Uns ho aconsegueixen molt ràpidament, d'altres després de molts mesos o anys de temptatives, i uns altres acaben convertint els carrers de Tànger en la seva llar mentre esperen una oportunitat que no arribarà potser mai.

Resulta que vas al puerto, vas tentando hoy, mañana, pues me voy a meter por ahí, otro día pues me voy a meter por allá, voy a meterme debajo, voy a meterme allí. Y llega un momento, llega un día que ya te has metido, que no te pillaron y te has bajado digamos en Malaga, por ejemplo, como me bajé yo, pues mira, así empieza la vida en España. (M.M.)

A partir d'aquest moment la vida dels menors immigrants canvia radicalment. L'obsessió pel *pas de la frontera* s'ha transformat en realitat. Però quan arriba aquest moment tan esperat les coses deixen de ser tan meravelloses com el petit *Harraga* les havia imaginades. Aviat comencen les angoixes davant la incertesa del futur immediat: I ara, què?

El projecte migratori que el menor havia dissenyat i planificat incloïa la preparació i la consecució del viatge fins a Espanya, però no les etapes següents. Només els petits *Harraga* més previsors porten al damunt algunes adreces de coneguts o de familiars, i alguns diners per passar els primers dies. Però la majoria arriben sense res, només amb l'imaginari d'alguns indrets que han sentit anomenar i d'algunes notícies de companys que creuen que trobaran ben ràpidament. A l'hora de la veritat, tanmateix, acaben deambulant, totalment desorientats, sols o amb d'altres nois, intentant aconseguir sense resultats allò que havien vingut a buscar: treball, aventura, diners, etc. Fins que se n'adonen, cruament, que el conte de roses s'ha acabat i que el somni europeu és tota una altra cosa.

En aquest capítol mostrarem com viuen els petits *Harraga* el seu pas per la geografia espanyola abans d'arribar a Catalunya. Els que van tenir sort i van amagar-se sota d'un autobús o d'un camió amb destí a Barcelona o a Madrid, potser ja començaran la seva nova vida a Espanya envoltats ben aviat d'altres menors o d'adults marroquins en els barris d'alguna d'aquestes dues ciutats. Però la resta, hauran de recórrer centenars de quilòmetres abans d'arribar a algun

d'aquests dos destins més delejats. Pel camí aprendran a sobreviure i també a malviure, i aquest aprenentatge serà cabdal per entendre després el seu comportament a Barcelona i a Catalunya. Semblantment, la seva experiència prèvia amb les institucions de protecció a la infància de les CCAA de pas, determinarà també la seva relació posterior amb les institucions corresponents de Catalunya.

5.1.1. L'èxit del pas de frontera

Per als petits *Harraga* l'èxit del pas de frontera haurà tingut relació, en bona mesura, amb un factor extern: el que ells anomenen *la sort*. Per a ells, aquest factor és el que haurà permès la confluència de tots els altres factors necessaris per permetre'ls dur a terme el viatge. En la mentalitat marroquina, al igual que en altres cultures tradicionals, aquest factor té molta importància per explicar l'èxit en la vida social.

Tanmateix, quan els menors parlen en espanyol de la "suerte", no es refereixen a l'atzar com l'entenen nosaltres, sinó al concepte marroquí de *Maktub* (el que està escrit)¹ o de *Mabruk* (carisma, do, benedicció)². El destí és una potència sobrehumana (Déu) que fixa per endavant el curs dels esdeveniments i el futur de cadacú (Diccionaris de l'Enciclopèdia Catalana, 1985). Així el *Maktub* existeix, com quelcom reservat a cadacú de forma individual. Aquesta creença comporta que els éssers humans no poden decidir el seu futur, perquè ja està escrit i depèn només de Déu. Però els musulmans, com en altres religions, lluiten per buscar aquest futur particular i únic per mitjà del *Mabruk*, el "carisma" que els hi donarà la força necessària per construir-lo. En el cas dels menors immigrants, intenten controlar al màxim els factors externs que els permetran d'emigrar per mitjà del *Mabruk*, malgrat que sapiguen que l'èxit o el fracàs final dependran del *Maktub*. I aquests conceptes religiosos seguiran presents després d'emigrar, en els esdeveniments posteriors de la seva vida, amb independència del nivell de religiositat del menor. Així, un cop els menors immigrants són a Espanya, el *Maktub* i el *Mabruk* també resulten essencials per a ells per assolir noves etapes: aconseguir papers, ésser ingressat en un bon centre, obtenir un treball, etc.

Muchas veces no puedes atravesar la frontera, solo si tienes suerte. (H.B.)

¹ J.Cortés, *Diccionario de árabe culto moderno*, Ed.Gredos, Madrid, 1996. En àrab clàssic "maktub" significa literalment "està escrit", però també és una expressió popular que significa "allò disposat per la Providència". Seguint els preceptes de l'Islam, "l'ésser humà està subjecte a una predestinació divina des del seu naixement i res no pot oposar-se a la voluntat de Déu. Per sobre de tot, la persona és completament lliure en el que és essencial, és a dir, que pot acceptar l'Absolut i rendir-s'hi o bé rebutjar Déu i pagar-ne el preu." (Glassé, C., *The concise encyclopedia of Islam*, Nova York, Harper&Row, 1989, pàg. 249). Aquest concepte filosòfic no és estrany a Occident, sota el nom de "destí". Apareix també en les filosofies grega i llatina, especialment en els estoics, els platònics i els epicurs. Indica aquelles forces rectores del món que obliguen cadascun dels éssers de manera particular, i tots en general, a ésser allò que són. Es relaciona i es confon amb els conceptes de determinisme, predestinació i atzar, i és identificat per alguns filòsofs amb el concepte de providència. Per exemple, per a Hegel, és l'imperatiu del món, que tot ignorant-se ell mateix, es manifesta en la dialèctica. Per a Nietzsche i per al corrent que abraça Heidegger i Jaspers, és l'acceptació del "jo" en relació al passat, inclosa l'herència, i en relació al possible avenir. (*Enciclopèdia Salvat Català*, 1999)

² J.Cortés, id. Aquest terme es deriva de "baraka", que significa "benedicció", "força benefactora d'origen diví que es troba en les persones, llocs o coses". Al Nord d'Àfrica, segons J.Cortés, es tradueix per "carisma" o "do".

Estuve mucho tiempo, o sea no era la primera vez que voy para intentár, oye mira, pues mira hay un autocar, voy a intentar, voy a España si puedo. (...) No, cuesta, cuesta y tienes que estar cuatro meses o cinco y si no tienes suerte ya no te vas (...)y cuando fue bueno, a ellos (amics) los pillaron, los han visto, pues yo mira gracias a la suerte no me han visto. (M.M.)

Un cop els menors tenen "la sort" d'amagar-se sota d'un vehicle, han d'esperar de tenir "la sort" de no ser descoberts durant el trajecte fins al port i durant les inspeccions policials a la duana del port de Tànger:

Fueron cuatro horas hasta Algeciras. El autocar tardó casi una hora en el puerto de Tanger, despues dos horas para cruzar el mar y otra para bajar y pasar frontera a Algeciras. (A.T.)

Y un día vigilamos que viene un barco y nosotros vamos allí. Y fuimos al parque (zona d'aparcament d'on sortiran els camions per embarcar després de revisar-los) y hay muchos policías, pero nosotros tranquilos, nadie venir a nosotros ni nada. Entramos allí y vamos dentro, abajo del camión, los dos, yo y mi amigo. Y una hora o así que estamos dentro y viene el chofer, viene y sube al camión y arranca. (...) Arranca el camión, anda así una media hora esta arrancando, policías miran y después aparca dentro el barco. Y cuando entra en el barco, el barco empieza a ir dentro del mar. (A.G.)

Una vegada el vehicle és aparcad dins del garatge del ferry, passat un temps prudencial –quan el ferry ja navega i tothom ha pujat als pisos superiors- els menors surten del seu amagatall per descansar, i fins i tot per passejar pel vaixell, o bé per canviar de vehicle i trobar un amagatall més segur i còmode que el que tenien:

Entonces cuando entra dentro del mar y no hay gente en el garage, nosotros nos bajamos y buscamos otro camión. (...) como hay turistas, coches de turistas, buscamos comida, ropa y miramos todo con cuidado de no ser vistos. (A.G.)

Cuando estamos donde estan los coches, abajo, bueno bajar, cada vez cambiar de sitio, rodando por allí y después buscar sitio mejor. (M.A.)

En aquesta estona de viatge dins del vaixell -unes dues hores- alguns dels menors són descoberts i detinguts. I en arribar el ferry a Algesires són entregats a la policia espanyola. En altres casos són descoberts directament per la policia del port d'Algesires, on els controls són molt estrictes (veure 4.3.4):

Llegando a Algeciras se tardó mucho, yo estaba cansado y aburrido, pensaba que el autocar ha salido de Algeciras, bajé y resulta que estaba todavía en el puerto, me cogieron la policía. (A.T.)

Però la major part dels menors no abandonen els baixos del vehicle fins a molts quilòmetres lluny d'Algesires³, quan aquest fa una primera parada de descans, o fins l'última parada definitiva a fi d'evitar qualsevol risc de ser descoberts:

³ Creiem que això s'ha intensificat en els últims anys, després de les experiències negatives d'alguns menors que han estat detinguts i retornats al Marroc des d'Andalusia. Per això molts intenten arribar el més lluny possible sota del vehicle.

Yo abajo camión diez horas, una antes en puerto, dos horas en barco, y siete más hasta llegar a Granada. (...) Nosotros no bajar en barco, allí dormir y solo bajar después muchas horas.

5.1.2. El primer destí fruit de l'atzar

La majoria dels petits Harraga, malgrat que tinguin la creença que el seu destí final està ja escrit, comencen el seu camí de l'emigració sense cap destí fix. Tot i que coneguin les matrícules dels vehicles on s'amaguen i d'altres factors, no poden encertar exactament quin serà el seu destí en territori europeu. Normalment l'atzar esdevé, per tant, l'element que determinarà el seu primer destí en territori espanyol.

D'altra banda, molts menors solen baixar del vehicle molt abans que aquest hagi acabat el seu recorregut. Generalment ho fan a la primera parada del vehicle, un cop ha sortit del port d'Algesires, cansats de les incomoditats de l'amagatall -recordem que poden haver passat més de 6 hores allà sota (una al port, dues o tres al vaixell i al pas de frontera, i tres, quatre o cinc fins a la primera parada) - i impacients i curiosos per conèixer la nova realitat del territori espanyol.

Generalment aquesta primera parada del vehicle es produeix en una àrea de servei de la carretera o de l'autopista. I no sempre la sortida de l'amagatall resulta fàcil. A vegades, després de tantes hores allà sota en la mateixa posició el menor en surt anquilosat:

Empecé a intentar salir, empecé a intentarlo y llegó un momento que me costó salir, o sea que ya es un riesgo que ves que ya te resbala la mano (...) Claro con el frío que hacia debajo, la carne empieza a hincharse. (...) Aguante como sea y luego me he salido y me quedé allí quieto, no podía más. (M.M.)

Si el menor baixa en les pimeres parades del vehicle, gairebé sempre el primer destí és algun punt de la geografia andalusa: una àrea de servei, una estació d'autobusos, el centre d'una ciutat... El més probable és que sigui algun punt de la província de Granada: *Durante 350 kilómetros, y con la travesía del mediterráneo de por medio, dos adolescentes marroquíes de 12 y 16 años fueron compañeros de un incómodo viaje al primer mundo debajo de un camión de mercancías. Se acoplaron en el puerto de Tánger debajo del vehículo la mañana del viernes y, cuando volvieron a pisar tierra firme, muchas horas después, se encontraron en una estación de servicio de Albolote, en las cercanías de Granada. (El País, 7/1/2000).* La major part dels petits Harraga entrevistats que van passar per la CA andalusa ens han confirmat que aquest va ser el seu primer destí.

Llegué a un pueblo que estaba fuera de Granada, pero Granada estaba cerca, a 29 kilómetros o así. Luego bajé, muchas horas en el autocar, luego cuando bajé en la hora de descanso del autocar, paro. Estaba en un sitio para llenar gasolina y luego vi un hotel y un restaurante muy grande. (M.A.)

D'altres també assenyalen Màlaga com a primera parada. Aquests primers destins coincideixen amb les primeres parades que fan les línies regulars d'autobús entre Tànger i Barcelona o Madrid, després d'haver recorregut uns 350 km. un cop han sortit del port d'Algesires.

Altres menors romanen sota el vehicle, sense baixar en les primeres parades de l'autobús o del camió. Fins i tot aguanten dins de l'amagatall diversos dies. Alguns dels nois ens van explicar que, tot i això, havien baixat del vehicle una o dues vegades per fer les seves necessitats. D'altres, en canvi, asseguraven que no n'havien baixat en cap moment. El motiu per aguantar el màxim de temps possible sota del vehicle era per allunyar-se al màxim de Tànger i de la frontera: segons ells, *cuanto más arriba, más lejos, más Europa*. En aquests casos, lògicament, el primer destí dels menors ja no és Andalusia sinó altres CCAA i ciutats:

Después del barco dos días más. Llegué aquí a Sants, a Barcelona. (...) Yo no sabía donde estaba. Pasar creo de Algeciras a Granada, no sé mas sitios (altres parades pel recorregut), de Valencia a Tarragona y Barcelona. Yo bajar aquí y decir a una chica marroquí: yo vengo de Marruecos. Y ella ¿Marruecos?. No esto es Barcelona Sants, se llama estación de Sants. (N.A.)

És molt més difícil que el petit Harraga arribi gaire més lluny, però no impossible, i dependrà del país escollit per emigrar: si el seu destí és Bèlgica, per exemple, intentarà aguantar més temps sota del vehicle. Vam entrevistar un menor que havia arribat amb un amic fins a París, després de tres dies de viatge. Però amagats dins d'un camió, i no a sota:

Dos horas y pico hasta Algeciras y tres días Algeciras a Francia. Nosotros bajamos, yo sé alguna palabra de francés y yo escucho francés. ¡Que estamos en Francia!. (...) Aquí (al fons del camió de mandarines) lavabo, comida, todo. (...) Sin bajar ¿sabes? (...) Llegamos a Francia y después bajamos buscar wáter, no podemos seguir más allí. (A.G.)

5.1.3. Les percepcions de l'arribada

a) I ara, què?

Quan el petit Harraga aconsegueix baixar del vehicle amb èxit (sense ser interceptat ni per la policia ni pel conductor) en el seu pensament acaba una etapa de la seva vida i en comença una altra que no sap on el portarà. Una etapa que ell imagina plena d'esperances i d'il·lusions:

Resulta que cuando bajé, pues mira pensé: empleo a vivir, empiezo una nueva vida. Cuando bajé, pues claro piensas ya está, todo va bien. (M.R.)

Però els interrogants apareixen aviat: i ara, què? què faig? a on vaig? En poc temps el menor immigrant passa de l'eufòria a la desorientació:

El día que llegué estaba muy contento, pero después me vi en una situación muy confusa, y cuando me vi en esta situación empecé la cabeza, empecé a pensar como o que puedo hacer. Primero pense no tengo nada, no hablo el idioma. (A.M., menor que va arribar gairebé amb 17 anys)

Els menors de més edat reaccionen més ràpidament davant d'aquesta situació i busquen solucions: seguir fent camí amb un destí clar, buscar feina per guanyar uns diners, etc. No obstant, no resulta fàcil en un país del qual es desconeix gairebé tot. Per als menors més petits això encara es complica més, perquè no tenen encara tota la capacitat de pensar de forma

abstracta, és a dir, de pensar amb una perspectiva de futur gaire llunyana, sinó que van resolent els problemes a mesura que es van produint.

Així, durant els primers dies a la Península, els petits Harraga analitzen la seva situació i poc a poc se n'adonen de les grans dificultats per aconseguir les seves expectatives. Topen amb un entorn hostil, amb una incomprensió idiomàtica i cultural, amb la pressió policial, amb moltes dificultats per trobar feina, amb greus problemes per trobar allotjament i cobrir les seves necessitats bàsiques, etc.

b) L'entorn hostil

Les primeres experiències dels menors immigrants no tenen res a veure amb allò que havien imaginat. Des del primer dia s'han de *buscar la vida* –com diuen ells– per sobreviure en un entorn desconegut i experimenten sensacions contradictòries que acaben esdevenint una font d'angoixa.

Primer de tot, els menors se senten completament sols: sols en falta-los el recolzament familiar que tenien al Marroc, sols davant d'una societat desconeguda i d'un idioma que no comprenen, sols en el sentit literal i físic de no tenir cap companyia (llevat d'aquells que viatgen en grup):

Cuando he venido aquí, al principio no tuve miedo, sino sentí soledad y mucha. Empezé a pensar como podía hacer para dejar de sentir eso. Entonces fui a ver a mis amigos de barrio a Madrid. (A.M.)

Cuando he salido pues mira digo ya estoy en España. Parece que ya las cosas van bien, pero mira no tenía a nadie, ni mi familia ni nadie en ningún lado de España, la tengo fuera (uns oncles), o sea en Europa pero más para arriba. (...) Y así ves las cosas diferentes. (...) La verdad que no he tenido relaciones con nadie, caminaba y nadie me ha pitado, hacía autostop y nadie paraba, nadie, me entiendes, nadie, estaba solo. Me sentía solo, hasta pensaba que bueno que me viera la policía porque así más vale que vuelva a Marruecos, mejor que no me quedo. (M.M.)

L'angoixa d'aquesta soledat i d'aquesta desprotecció provoca el desig de retornar al país d'origen. I amb aquest sentiment s'hi barregen altres sensacions desagradables molts més tangibles: la gana, el fred, el cansament, la brutícia, etc. Tot plegat enfonsa l'estat anímic del menor en un desànim permanent. Els dies passen lentament i amb moltes dificultats. La desesperació arriba a ser tan gran que el menor oblida l'èxit de l'operació de sortida del seu país, absorbit per la situació tan precària que està vivint:

El primer día iba andando con la ropa sucia, no tenía una cazadora limpia, le he dado la vuelta y me quite la ropa sucia que llevaba encima. Resulta que ya estaba un poco limpio. El primer día no pasa nada, el segundo no pasa nada, empezó a llover, entiendes ya desde allí empezó a complicarse mi vida o sea las cosas. Por la noche hacía mucho frío, iba caminando por la noche y por la mañana que salía el sol y hacía un poco de calor, me metía en cualquier sitio, me dormía en cualquier lugar digamos. Y vas buscando la vida digamos. Andas por la mañana, andas por la noche. Y ya pasa el primer día, el segundo, el tercero y el cuarto, empiezas a sentirte mal, muy mal: los callos en los pies, los zapatos se te rompen y vas descalzo, comía cualquier cosa que encontraba por el camino. (...) Estas sucio, tienes

hambre, cansado, llevas siete días andando, una pena. Son tus pensamientos: estas hecho una pena. (M.M.)

En aquestes circumstàncies el petits Harraga acaben desfets, físicament i psicològica. El menor anterior ens explicà que en aquests moments *ets sents ningú (como nada), et sents perdut*. A més, com hem dit, no entenen la llengua i no poden comunicar-se amb les persones que van trobant pel camí per demanar-los ajuda o recolzament:

Y resulta, cuando entras en una ciudad ves a más gente y el problema es que no sabes el idioma, porque claro si no sabes nada, si no sabes hablar, como vas a pedir comida, pedir algo, pues mira, pues no pides, no se pide, vas por allí buscando la vida como puedes. (A.M.)

La millor sortida, segons els menors, consisteix en apropar-se als immigrants marroquins adults que troben durant el recorregut. Només ells els ajuden a millorar la seva situació⁴ i a superar una mica la soledat i l'angoixa.

c) El desengany

L'esperança d'aconseguir el *somni europeu* aviat s'esvaeix. La realitat és un dia a dia sense les necessitats més bàsiques cobertes, sense allotjament ni la possibilitat de descansar bé, sense un lloc on rentar-se, sense diners per comprar menjar, etc. En aquesta situació molts petits Harraga confessen que se senten enganyats: pels amics del barri, pels emigrants adults, per tots aquells que havien parlat de les meravelles de viure a Espanya. Troben a faltar que algú els hagués explicat l'altra cara de la realitat, la situació que efectivament es trobarien en arribar a aquest país, tan diferent al que havien imaginat:

Como te explico, resulta que yo estaba en Marruecos y imaginaba España, era como imaginaciones, imaginaba cosas y tal, no ves la realidad, desde allí ves cosas diferentes. La gente dice que España esta bien. (...) Los emigrantes, la tele, otros chicos de barrio. Y dices mira voy a España y voy a encontrar un trabajo y voy a ganar dinero y... Claro llegas aquí, nadie te da nada, (...) Y dices porque me han engañado: me han dicho que hay trabajo, que se vive bien y tal. Si se vive bien, pero, tienes que ser mayor de edad y resulta que nadie te ha dicho eso. Joder, ¿por qué me han engañado?. (M.E.)

Una altra solució que molts menors intenten és buscar un treball. Aviat descobreixen que no poden fer-ho en condicions normals, perquè no tenen ni l'edat suficient ni la documentació necessària⁵, i que només poden aconseguir treballs molt precaris en l'economia submergida. D'aquesta manera, el principal objectiu del seu projecte migratori queda fora del seu abast:

Pasas hambre y frío y quieres solucionar tus problemas. Tienes que buscar trabajo porque si no trabajas en este mundo nadie te va a dar nada. Pues buscas trabajo, pero no encuentras trabajo, eres menor de edad para trabajar. Y que haces. No sé, tienes que buscar la vida como sea. (A. G.)

⁴ Aquests tema serà àmpliament tractat en l'apartat 5.2.: El camí pels pobles i per les ciutats de pas.

⁵ Veure a 5.2.3 la impossibilitat de trobar feina en el sector formal, i les dificultats per trobar-ne en el sector informal.

Aleshores, que els queda a aquests nois que havien vingut a treballar i a triomfar? Ben poca cosa. Simplement inventar-se innombrables estratègies per sobreviure en aquesta realitat adversa. I no només per cobrir les necessitats materials (menjar, dormir, rentar-se...), sinó també les emocionals i motivacionals, a fi de recomposar el trencaclosques del futur somniat. Però molts no ho aconseguiran⁶ i es quedaran pel camí. D'altres, amb paciència i molt d'esforç, assoliran un nivell de vida acceptable, tot i que segurament molt distant del que abans d'iniciar l'aventura migratòria havien delejat.

5.2. EL CAMÍ PELS POBLES I LES CIUTATS DE PAS

Resulta que cuando llegué, era muy pequeño, iba buscando desde Málaga Madrid. Y resulta que llegué a Granada, no a Madrid. Todo andando. (...) Pues cuando llegué me he dicho pues voy andando, pues mira cuanto son, pues lo que sea me voy andando, o sea el primer día, el segundo, el tercero, y yo pensando que iba a Madrid, pues mira me quedé una semana o más caminando, porque mira no sabes ni que era, si hoy es el viernes o el domingo.. (M.M.)

5.2.1. Els llocs de pas en territori espanyol

a) Els principals circuits de mobilitat

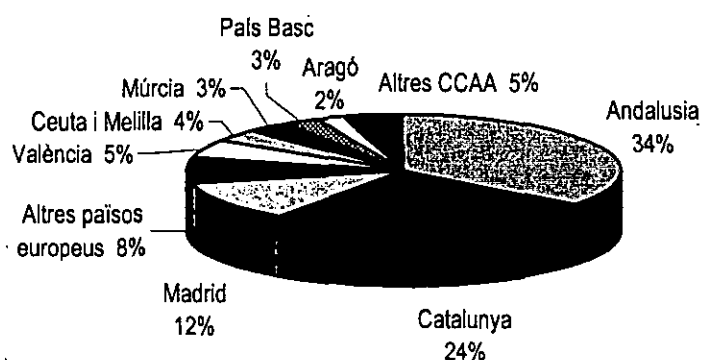
El circuit dels petits Harraga en territori espanyol acostuma a iniciar-se en la CA d'Andalusia, i segueix després per la de Madrid i/o per la de Catalunya. Gairebé sempre s'adrecen als grans nuclis urbans. Quan s'adrecen a poblacions mitjanes o petites, generalment són municipis de pas o són localitats agrícoles d'Andalusia, de Múrcia, de València o de Catalunya, on treballaran al camp durant un temps.

El pas per les ciutats de Ceuta o de Melilla representa dos casos especials, perquè són llocs de pas fronterer per arribar a la península. Tot i ser ciutats espanyoles, es poden comparar en molts aspectes amb Tànger. En els ports d'aquestes ciutats cada dia hi ha desenes de petits Harraga que busquen l'oportunitat per passar l'Estret fins a la península com ja hem esmentat.

La gràfica següent mostra les principals CCAA per les que han dit passar un total de 800 menors immigrants no acompanyats (sobre un total de 1.659 menors estudiats), dels quals la majoria són menors marroquins. Aquests 800 menors van citar un total de 1.978 localitats de diferents països europeus per les quals havien passat en algun moment:

⁶ En els pròxims capítols mostrarem les dificultats que els petits Harraga han d'afrontar per aconseguir progressar en els seus objectius migratoris.

Gràfica 5 / 1- Principals CCAA de pas i/o d'establiment
dels menors immigrants no acompanyats arribats a Catalunya
(1998-maig 2002)

Font: Centre d'Estudis Jurídics, 2003, document I, 26-32. Elaboració pròpia.

En referència a la taula anterior hem de remarcar que, malgrat que andalusia representi un 34% de la mostra, cap de les capitals de província andaluses té una magnitud comparable amb Barcelona i Madrid. Això també ho podem veure en la taula següent, que ens mostra les ciutats on diuen haver estat aquests 800 menors immigrants no acompanyats (alguns citen fins a 7 ciutats, però l'ordre no té cap significat especial):

Taula 5 / 1 - Principals localitats de pas i/o d'establiment
dels menors immigrants no acompanyats de Catalunya (1998-maig 2002)

Ciutats	1a	2a	3a	4a	5a	6a	7a	Total
Barcelona	169	97	44	15	16	3	1	345
Madrid	89	68	38	19	11	5	2	232
Algesires	84	65	34	9	9	4	1	206
Almeria	62	33	28	11	7	2	0	143
Màlaga	36	32	25	16	8	1	4	122
Granada	33	36	23	11	2	0	1	106
França	45 ⁷	20	6	4	1	0	1	76
Múrcia	17	22	11	7	3	2	0	62
Ceuta	32	9	3	6	2	1	1	54
València	21	13	5	6	6	0	0	51
Sta.Coloma	15	22	10	1	0	0	0	47
Bilbao	19	11	7	0	1	1	1	40

⁷ Inclou tots els que han citat França (24) i Marsella (21).

Alacant	12	8	7	7	1	1	0	36
Còrdova	14	7	7	2	2	1	1	34
Saragossa	10	12	5	3	3	0	1	34
Sevilla	10	6	3	7	1	2	0	29
Cadís	8	10	2	3	0	0	0	23
Itàlia	5	11	8	2	0	1	0	27
Girona	10	8	3	1	1	0	0	23
Lleida	7	8	4	1	1	1	0	22
Jaén	6	7	3	2	0	0	0	18
Melilla	9	2	4	0	1	1	0	17
Castelló	7	3	4	2	1	0	0	17
Alemanya	6	3	3	0	0	0	0	12
Toledo	4	5	0	2	0	0	0	11
Donostia	4	5	0	0	1	0	0	10
Altres llocs	66	45	32	28	4	3	1	179
TOTAL	800	568	319	165	82	29	15	1978

Font: Centre d'Estudis Jurídics, 2003, document I, 26-32. Elaboració pròpia.

Com veiem, la ciutat de Barcelona, i en segon lloc la de Madrid, són les principals, amb molta diferència de les altres. Després segueixen les ciutats andaluses, especialment Algesires (punt principal d'entrada a la península) i Almeria (punt d'entrada des de Nador i punt per treballar en tasques agrícoles). Ceuta i Melilla també són citades com a punts de sortida cap a la Península, però de forma menor. Com ja hem vist en l'apartat anterior, molts dels menors un cop a la península passen per la província de Màlaga, sigui com a primer destí o bé com a segon (si venen d'Algesires). Alguns d'ells també arriben a altres províncies andaluses, sobretot Granada (normalment menors que baixen de l'autobús en aquesta destinació perquè no ho han fet abans); en menor nombre hi ha menors que recorren les províncies de Còrdova i de Sevilla; i, excepcionalment, si ho comparem amb el volum de menors que passen per aquesta CA, Jaén i Cadís; el pas per Huelva és gairebé inexistent (està bastant allunyat de les principals rutes⁸). El més habitual és que els menors visitin almenys una o dues províncies, i normalment els llocs d'estada són sempre provisionals i circumstancials, en funció sobretot dels mitjans de transport utilitzats. En canvi, una vegada surten d'Andalusia la seva ruta té un objectiu molt clar, generalment les ciutats de Madrid o de Barcelona.

Segons hem vist en el nostre treball de camp, i com demostren altres estudis que més endavant citarem, molts dels menors immigrants que arriben a Barcelona abans han passat per Madrid. Els mateixos menors ens han explicat que això té dues possibles justificacions: la primera, que l'objectiu és Madrid però després el menor canvia d'opinió; i la segona, que Madrid és només un lloc de pas per arribar a l'objectiu de Barcelona. D'altra banda, normalment els petits *Harraga* no arriben a Madrid de seguida, sinó també després d'haver passat per una o dues ciutats de camí. Alguns d'ells ens han parlat del seu pas per les províncies de Toledo i de Ciudad Real. Un cop a Madrid, el viatge fins a Barcelona, potser mesos després, ja no serà tan erràtic com el trajecte anterior, sinó ràpid i directe, malgrat que alguns pocs menors comenten haver-se aturat a Saragossa o a Lleida:

⁸ En l'estudi anterior, només 4 menors l'assenyalen. En el nostre treball de camp no hem trobat cap menor que passés per aquesta ciutat.

De Tanger bajo a Granada. Y de Granada a Jaén en autocar, dos horas allí. (...) Después andando por la carretera, autostop y un chico marroquí, vamos. ¿A donde vas?. A Madrid. Vamos. Allí llevar a pueblo Lavapiés⁹, centro (...) Allí cuatro meses y después Barcelona. (H.B.)

La resta de petits Harraga arriben a Barcelona a través de la costa mediterrània, passant per Múrcia, Alacant, València, Castelló i Tarragona. Pel camí alguns fan estada durant un temps en algun municipi d'aquestes províncies per treballar en tasques agrícoles, com veurem en altres apartats. El menor entrevistat, en aquest sentit, ens indicava:

Yo bajar a puertas de Granada. (...) Despues andando a un pueblo Lorca, solo paso. (...) Seguir Murcia, Murcia un día. Después Alicante, allí estar tres semanas. Trajaban allí y después cobrar dinero para comprar billete a Barcelona. (M.R.)

Tot i que bastant menors aconseguïen d'arribar a Barcelona com a primer destí, normalment passen per almenys altres tres o quatre destins en el camí si l'han començat des d'Algesires. Això ho podem observar en un estudi realitzat pel Casal dels infants del Raval i per la Fundació Ficat (2002), que va seguir els itineraris de 52 menors atesos per aquesta institució:¹⁰

Taula 5 / 2 - Ordre d'arribada a Barcelona segons 52 menors immigrants

	Menors	%
Primer lloc	12	23,00
Segon lloc	27	51,92
Tercer lloc	9	17,30
Cinquè lloc	3	5,76
Onzè lloc	1	1,92
TOTAL	52	100,00

Font: Casal dels Infants del Raval i Fundació Ficat, 2002.
Elaboració pròpia

El 23% assenyalava la ciutat de Barcelona com a primera ciutat a Espanya, i el 69,22% com a segona o tercera ciutat. Com ja hem dit anteriorment, cada vegada hi ha un nombre més gran de menors que arriben directament a Barcelona. Del 51,92% dels menors que han citat Barcelona com a segona ciutat de referència, provenien: 10 de Madrid, 5 d'Andalusia (Màlaga i Còrdova), 2 de Ceuta, 5 d'un altre país europeu (França i Itàlia) i 5 d'altres ciutats (Bilbao, Girona, Burgos, València i Toledo). El 17,30 % dels menors que han citat Barcelona com a tercer lloc, van seguir

⁹ El cas del barri Lavapiés de Madrid el tractem més endavant, en el capítol 3.4

¹⁰ Aquestes dades mostren els itineraris i l'ordre d'arribada a la ciutat de Barcelona. No obstant creiem que és possible que els menors s'hagin saltat algunes ciutats de pas abans d'arribar a Barcelona, perquè la mateixa investigació parla només de localitats de referència. Tampoc no sabem el temps d'estada en cada una d'elles. Pensem que quantes més ciutats han assenyalat els menors més han citat localitats de pas, i no només de referència.

els circuits següents: 4 Ceuta-Madrid-Barcelona, 2 per dues províncies andaluses, 2 d'altres províncies (Toledo-Bilbao-Barcelona, Almeria-Madrid-Barcelona), i 1 la ruta del mediterrani Alacant-València.

No obstant, després d'haver arribat a Barcelona, alguns petits *Harraga* també busquen altres destins, generalment més al Nord, en poblacions de la mateixa província de Barcelona o de les províncies de Girona i de Lleida (veure capítol 3.3), gairebé sempre després d'haver fet uns mesos d'estada a la capital catalana, o bé cap a un altre país Europeu si Espanya no era l'objectiu. Però alguns surten de Barcelona buscant destins d'altres CCAA del nord, com el País Basc, especialment les ciutats de Sant Sebastià i de Bilbao, passant per Aragó. Tot i que en ocasions el viatge a aquests últims indrets és per als menors -com ells mateixos diuen- *una escapada*, és a dir, una estada temporal amb la idea de retornar a Barcelona en quan els sigui possible:

Un mes hasta Murcia, allí dos meses y después Barcelona. (...) Cinco meses trabajando y San Sebastian también cinco meses. (...) Después otra vez Barcelona. (M.B.)

De fet, a l'apartat 6.4 plantejem la hipòtesi que un cop establerts a Catalunya amb una xarxa de suport la major part dels menors immigrants ja no solen canviar de lloc de residència, i només ho fan momentaneament per cobrir algunes de les seves expectatives més dèssitjada (com la regularització, feina, etc.), malgrat que les estadístiques de mobilitat de la DGAIA semblin desmentir-ho. Tanmateix, hem conegut alguns casos de mobilitat excepcional per motius extraordinaris, com la que es va produir a finals de 1999 degut als rumors que a Còrdova era molt fàcil aconseguir la regularització. En aquells mesos molts petits *Harraga* de Barcelona es van traslladar a aquesta ciutat andalusa buscant aquesta regularització, la qual tenir cert fonament, ja que alguns van tornar mesos després ja tutelats i amb els tràmits de regularització en marxa. Tanmateix, ens adonem en aquest cas que la idea de quedar-se al sud no els motiva i que retornen així que poden a Barcelona. Una altra situació similar es produí l'any 2000, en córrer el rumor que a Madrid es realitzaven devolucions indiscriminades de menors cap al Marroc, cosa que va fer fugir de la ciutat un cert nombre de menors. I en el mateix any va circular el rumor que a San Sebastian les regularitzacions eren més fàcils; rumor que va tornar a produir-se al setembre del 2001, generant un col·lapse en les institucions basques.

En altres províncies espanyoles el fenomen es gairebé insignificant. Només convé esmentar el cas de les illes Canàries, amb una important aflluència de menors marroquins (s'ampliarà en l'apartat 5.2.4. b)) que arriben per mitjà de pasteres, al igual que els adults, i que provenen sobretot del sud del Marroc i dels territoris de l'antic Sahara espanyol. Tanmateix, en el nostre treball de camp no hem trobat cap petit *Harraga* que hagués arribat a Catalunya procedent de Canàries. Però, si que les illes Canàries (Fuenteventura i Lanzarote) apareixen com algunes de les ciutats citades en la investigació del Centre d'estudis Jurídic (2003).

b) La durada de l'estada

El temps d'estada en cada indret de pas dependrà de la importància que tingui per al menor per aconseguir el seu destí final. Mentre que en algunes poblacions només s'hi aturarà unes hores, en d'altres hi passarà unes setmanes o fins i tot mesos. Això pot esdevenir-se per motius

diversos: perquè és interceptat per la policia i internat en un centre; perquè aconsegueix treballar de forma irregular en el sector agrícola o en algun taller de confecció; etc.

Durant el seu pas per Andalusia, no obstant, la majoria dels menors no s'hi aturen gaire temps si no és per culpa de la policia. Això ja pot passar a Algesires, o bé després a Cadis, Màlaga o Granada. Però els petits Harraga s'escapoleixen així que poden del centre on són portats per la policia, perquè només acaben de començar el seu viatge i la majoria no han arribat encara al seu destí escollit. Tot i això, hem conegut alguns nois que van passar-se fins a sis mesos internats en un centre de menors andalus. Si s'aturen en alguna població andalusa per treballar, generalment és a la província d'Almeria, en els hivernacles, com un menor entrevistat que s'hi va estar més de 6 mesos:

En Granada un mes en centro, coger policia. Y después en Almería seis meses trabajando en campo de tomates, patatas... (A.T.)

Un altre cas d'estada a Andalusia són els menors que van estar-se fins a quatre o cinc mesos a Còrdova buscant aconseguir la seva regularització, com hem explicat anteriorment. Però fora d'aquests casos, per als petits Harraga Andalusia només és un lloc de pas de camí cap al nord. El mateix passa amb altres províncies de pas cap a Madrid, com Ciudad Real i Toledo.

En canvi, un cop a Madrid, encara que el destí del menor sigui Barcelona, l'estada acostuma a allargar-se alguns mesos. Fins i tot vam conèixer un menor que va estar-se gairebé tres anys en un centre de Madrid abans de poder arribar a Barcelona. Però en alguns casos es quedaran a Madrid i ja no arribaran mai a Barcelona, llevat d'alguna visita breu:

Y después de Granada llegué a Madrid. Yo y dos chavales queríamos llegar a Madrid.. Al poco tiempo la policía coger y decir tu eres muy joven y no puedes estar en la calle. Entonces me llevaron a un centro (...) Estar dos años y medio y después empezar las cosas a irme bien, papeles, curso. (M.A.)

Entre els menors que pugen seguint la costa mediterrània, alguns es queden a treballar durant un temps a la província de Múrcia, com un menor que s'estigué més de sis mesos treballant en la recollida de la taronja. El mateix passa a les províncies d'Alacant, de València i de Castelló. Tot i ser només zones de pas, alguns petits Harraga s'hi aturen una temporada per treballar:

En Alicante sentar tres semanas. (...) Un chico sois marroquí: si. Tienes papeles: no. Vamos conmigo a casa. Trabajar en campo. (M.R.)

c) Els mitjans de transport utilitzats

La major part dels petits Harraga, un cop a la península ja no realitzen els seus primers recorreguts sota d'un camió o d'un autobús, sinó a peu. Molts d'ells caminant durant dies seguits i recurrent grans distàncies, perquè –segons confessen ells mateixos- al principi no són conscients de les distàncies reals que hi ha entre les ciutats:

Estoy cansado de caminar, muchos días. (...) Me quedé unos días así, siete o ocho por lo menos, y hasta que llegué a Granada, son casi 215 kilometros de Malaga a Granada, son 200 andando. Y entonces en Granada digo voy a quedarme aquí porque Madrid resulta que

te dicen 30 km, y te imaginas una distancia que es muy corta. No te imaginas que son 500.
(M.M.)

Un altre menor ens explicà que amb un amic havia anat caminant des de Saragossa fins a Osca, fent uns 30 km diaris.

Pel camí alguns dels menors fan autostop, malgrat la por de ser interceptats per la policia o que alguna altra persona els denunciï. Per això, si ho fan solen fer-ho només en carreteres secundàries i intenten trobar conductors que siguin d'origen marroquí.

Altres menors que ja comencen a estar més orientats combinen les caminades amb el tren. Habitualment pugen al tren sense bitllet, i van fent quilòmetres fins que el revisor els descobreix i els fa baixar:

Y seguí hasta Murcia andando y en tren. En tren me dice: dame billete, el control del tren: dame billete. No tengo. Y después andando y después otro tren, otro tren 10 kilometros, 20 kilometros, 50 kilometros baja y así. (M.R.)

Finalment, hi ha el cas d'alguns menors que, amb els diners que han guanyat treballant per les províncies de pas o ajudats per algun compatriota marroquí, compren un bitllet de tren o d'autobús per arribar directament a Barcelona o a Madrid. També va haver-hi sospites dins de la Direcció General d'Atenció a l'Infant i a l'Adolescent, durant un temps, que altres CCAA pagaven els viatges dels menors fins a Barcelona per treure-se'ls del damunt.

Nosotros trabajar dos semanas y cobrar dinero, después comprar billete autocar a Barcelona. (...) Dentro autocar, pagar billete, no problema. (M.R.)

No obstant, la fórmula d'amagar-se sota d'un vehicle segueix estan vigent per molts menors que també l'utilitzen de forma puntual per alguns trajectes:

Bajé en Algeciras, tenía que andar hasta Malaga, de Malaga debajo un autobús hasta Granada, despues trabajé en Almería y pagar billete hasta Barcelona. (G.SC2)

5.2.2. L'aproximació al grup d'immigrats adults

D'ençà que els menors immigrants arriben a la Península busquen el recolzament i la solidaritat dels adults marroquins que viuen aquí. Com ja hem vist, des de bon començament els nois se senten perduts (físicament i emocionalment) en un entorn que desconeixen, i per aquesta causa només baixar del vehicle molts d'ells s'apropen als primers marroquins que troben. Gairebé tots els menors entrevistats esmenten aquests contactes amb compatriotes adults poc després de la seva arribada.

Y hablas con algun marroquí por allí, me entiendes vas hablando con él, por lo menos estas ya tranquilo ya sabes que tienes a un paisano a tu lado, para poder hablar, te entiendes con él. (M.M)

Alguns adults també ajuden els petits Harraga dins del ferry a fi que no siguin descoberts a l'aduanas:

Yo ví a un señor que conocía. El no sabía que yo había colado, hasta que salió fuera, entonces el ayudarme. Yo pasar como su hijo. Y después dice: ¿tienes hambre?. Si. Y coge unos bocadillos que estaban allí en la maleta. (M.A.)

Segons la investigació del Centre d'Estudis Jurídics (2003, document I, 36), sobre 502 menors immigrants no acompanyats, dels quals la majoria eren menors marroquins, el 41,43% van assenyalar que van recórrer a compatriotes a l'arribar al destí; el 26,69% a institucions, el 17,13% a familiars, i només un 0,39% a màfies. La resta dels menors van assenyalar més d'un grup: un 8,76% citen a compatriotes i institucions, un 1,99% a compatriotes i familiars, i un 2,39% a familiars i institucions¹¹.

Els compatriotes marroquins senten cert paternalisme envers els menors i quasi se senten en l'obligació d'ajudar-los. Normalment els donen menjar, però fins i tot alguns se'ls emporten a casa on durant uns dies el menor es recupera. Després potser li paguen el bitllet d'autobús o de tren per arribar a la ciutat on el menor hi té familiars o coneguts:

Luego vi un hotel, un restaurante muy grande, que era de una familia marroquí. (...) Ellos me vieron, porque ellos me vieron bajar del autocar y entonces me llamaron, me apreciaron mucho, me pusieron una ducha, me dieron de comer, me dieron ropa, me dieron dinero. (...) Si, se portaron muy bien conmigo, lo que pasa es que quisieron avisar a una persona, a su vecino, para decirle lo que hay que hacer con este niño. Y luego el vecino era español, también me ayudó, no digo que no, lo que pasa que esta familia quiso dejarme con este señor para que me ayudara. Entonces yo tuvo miedo me llevara a la policía. (M.A.)

Una preocupació constant dels menors des que arriben és que la policia els intercepti, o que alguna persona que els vegi i els ajudi pugui avisar-la. Aquesta por la tenen sobretot en la relació amb els espanyols. La seva por està justificada, perquè molts menors saben perfectament que des d'Andalusia es produeixen molts retorns i devolucions, i fins i tot alguns ja les han patides.

He visto que el viento se cambió y he visto que tenía miedo de quedarme allí con ellos, y si llaman a la policía, y si el dueño del parking, cualquier persona de allí, y luego cogí y me ido rapido. (M.M.)

Com hem vist, durant el camí per carreteres i estacions gairebé sempre troben alguns adults marroquins. La majoria els ajuden:

Andando en la carretera, y un chico marroquí, vamos. ¿A donde vas?. (H.B.)

No obstant, no tots els compatriotes són amables i els ajuden. Alguns s'apropen als menors per utilitzar-los i aprofitar-se'n. En alguns casos és per oferir-los feina en condicions precàries i

¹¹ En la mostra utilitzada pel Centre d'Estudis Jurídics (2003, document III, 11), un total de 236 menors, dels quals més del 90% eren marroquins, estaven en centres de la DGAIA o estaven localitzats per algun servei d'atenció al menor. Entre aquests també el percentatge més elevat eren els que havien recorregut primerament als compatriotes (un 36,9%); després a les institucions, malgrat que el percentatge és més elevat que en les dades anteriors (un 30,9%); als familiars (un 13,1%); a les màfies, coincideix gairebé (un 0,4%); i finalment, els menors que no havien recorregut a ningú –que no es contemplava en la mostra anterior– (un 18,6%). Si observem l'augment del percentatge dels menors que han recorregut a les institucions (aquestes xifres es refereixen als menors enregistrats l'any 2002) ens adonem que cada vegada arriben més menors amb la lliçó apresada, és a dir, que en arribar a Espanya saben que han d'anar a un centre per arreglar la seva situació.

irregulars que els propis menors perceben com d'explotació, malgrat acceptar-la. De fet, les persones que els hi ofereixen feina són sempre d'origen marroquí. Però altres vegades la proposta que els fan és de caire delictiu. A canvi d'allotjament, de menjar i de diners els fan vendre drogues, realitzar robatoris o prostituir-se¹². Alguns petits Harraga ens han comentat com alguns adults utilitzen menors per transportar droga d'un lloc a l'altre, perquè en ser menors no poden ser empresonats. Així, l'aparent ajuda i protecció es converteixen en coacció.

Tu intentas buscar trabajo y nadie te da nada, algunas cosas pero no siempre. Y entonces te viene uno, te dice oye mira yo tengo eso, me puedes coger, cualquier tipo de drogas digamos. Y te dice: oye mira, si me coges eso, me lo guardas y tal, por la tarde te daré tal y tal. Ah! Pues mira tu ves que, el primer día dices: no, no, no. Te da miedo, el segundo no, el cuarto ya, es que tienes hambre, no tienes dinero, ni nada y tal, pues dices oye mira me voy a hacerlo. Lo coges y lo guardas y por la tarde ya te daré cinco mil pelas por ejemplo, son así, te utilizan. (...) Pues porque exactamente no solo sé, pero mira porque tienen miedo ya saben que para ellos es un riesgo, no quieren que los pillen y lo dan a los niños. (M.M.)

Després d'experiències desagradables amb els adults com aquesta, molts menors tendeixen com a reacció a desconfiar d'ells i a apropar-se al seu grup d'iguals.

5.2.3. Les feines precàries i esporàdiques

Des de que arriben a territori espanyol els petits Harraga s'adonen de la dificultat de portar terme el seu principal objectiu migratori: treballar; és a dir, seguir fent al nostre país el que ja feien molts al Marroc, però amb un salari i unes condicions millors. Aviat els problemes de tot tipus per aconseguir-ho esdevenen una font de frustració.

L'anomenat *dilema Jurídico-laboral* (Eliseo Aja, 2002) provoca que els menors que arriben al nostre país abans dels 16 anys, no podent treballar hagin de ser escolaritzats; i que aquells que tenen entre 16 i 18 anys i, per tant, podrien treballar no puguin fer-ho degut a la seva situació irregular. En aquest segon cas l'obtenció de la documentació és especialment difícil degut a la circumstància de tractar-se de menors d'edat sense un responsable legal adult i regularitzat. L'única solució és que l'administració assumeixi aquest paper i els tuteli, però en la majoria dels casos aquest procés s'allarga tant que molts menors esdevenen majors d'edat abans d'aconseguir-ho.

Els petits Harraga viuen, en relació a aquest tema, un xoc cultural: no entenen ni accepten els impediments legals que els impossibilita de treballar. Com diu Miguel Pajares (1999), aquest xoc es produeix per la incompatibilitat entre els costums de la població immigrada i els drets i les llibertats de la societat receptora. Així, quan el menor arriba i comença a preguntar-se què pot fer per superar la seva situació, ràpidament pensa en buscar feina; però aviat s'adona que ningú no li ofereix feina i que ningú no vol contractar-lo per ser menor d'edat. I això el desconcerta completament, perquè al Marroc la llei permet que els infants ja treballin a partir dels 12 anys com ja hem vist.

Estoy en España y dices que voy a hacer, vas a buscar trabajo como sea, y mira con trece años nadie te da trabajo, nadie me ofrece trabajo (...) Nadie de quiere dar trabajo, resulta

¹² Veure a 3.4.4.4 l'escalada progressiva dels petits Harraga dins del món de la delinqüència.

que eres menor de edad para trabajar, y que haces, no haces nada, no puedes hacer nada. (M.M.)

Però fins i tot els majors de 16 anys no troben feina. Però per un altre motiu: la manca de la documentació necessària per fer-ho. La pregunta és sempre la mateixa: *¿tienes papeles?*

Oye pues vas a buscar aquí, allá y todos: ¿tienes papeles?. No. Pues mira no puedo darte trabajo. Pues mira, estuve buscando el primer día, el segundo, el tercero, el primer mes, el segundo, el tercero, pues no había nada. (...) Hay trabajo, mucho trabajo pero sino tienes papeles no te pueden contratar, no pueden hacer nada. (H.B.)

Aleshores comença la desesperació: què fer per sortir-se'n d'aquesta situació. Els més petits, els menors de 14 anys, no tenen cap possibilitat de treballar. Però els més grans troben alguna feina dins de l'economia informal o submergida. Manuel Delgado (El Periódico, 11 de juny del 2002) indica que *un bon nombre d'empresaris se sumen al pacte, interessats en qualsevol cosa menys en el fet que es reguli la immigració. Al contrari, estan feliços que hi hagi legislacions que contribueixin a convertir el mercat laboral en el que en realitat ja és: una selva sense drets.*

Però aquests menors més grans, que ja venien amb una extensa experiència laboral al Marroc, es veuen immersos altre cop en la mateixa dinàmica que ambicionaven de canviar amb *el pas de l'Estret*. Fins i tot les condicions laborals que han d'acceptar són algunes vegades pitjors que les del Marroc. I aquí apareix un segon aspecte del xoc cultural: com és possible venir a Europa i trobar-se en una situació igual o pitjor? Les feines irregulars que aconsegueixen són principalment en el sector agrari, i també, en menor mesura, en l'industrial, sobretot en la confecció de roba¹³ i de sabates. Els menors immigrants entrevistats que han treballat al camp, bàsicament ho han fet a les províncies d'Almeria, de Múrcia, d'Alacant i de Lleida. I els que han treballat en la confecció, ho han fet a Alacant, a Santa Coloma de Gramanet i a Barcelona¹⁴. A mesura que porten més temps a Espanya els petits Harraga van tenint coneixement, a través d'altres marroquins, dels llocs i sectors on poden treballar en condicions irregulars.

Me voy a trabajar, a buscar trabajo, porque hay algunos que me han dicho que en Almería trabajan emigrantes sin papeles y también en Lérida. A Lérida he ido a trabajar. (M.M.)

Els petits Harraga entrevistats coincideixen a dir que cobraven l'equivalent a 30 al dia per entre 8 i 10 hores de feina, durant 6 dies per setmana. És a dir, uns 180 al mes, amb l'allotjament i la manutenció inclosos. Alguns menors comentaven, però, que coneixien altres nois a qui l'empresari els descomptava aquests serveis del sou. La major part dels petits Harraga, tanmateix, no han treballat durant gaire temps en aquests sectors, sinó només el temps just, durant algunes setmanes generalment, per aconseguir els diners suficients per seguir el seu viatge cap al nord. Com ja hem dit, generalment són marroquins adults els qui ofereixen feina als menors. Mentre que alguns diuen que se'ls tractava bé, altres sostenen tot el contrari.

En Alicante un chico marroquí dice: ¿tienes papeles?. No. Vamos conmigo a casa. Allí trabajar dos semanas en el campo de patatas y amigo trabajar cosiendo zapatos. (...) comer con él y dormir en su casa, después de trabajar vamos al coche de jefe y después vamos a

¹³ Veure al capítol 5.4. el reclutament en els tallers de confecció de Santa Coloma de Gramanet.

¹⁴ No descartem que existeixin altres localitats dins de Catalunya, sobretot aquelles més fortes en el sector de la confecció com Mataró o Terrassa, però els menors que hem conegut en el treball de camp no les han mencionades.

casa de chico marroquí. (...) Allí trabajan muchos marroquí, como chico de antes, con papeles y otros no, igual que nosotros. Allí bien, pero querer ir a Barcelona, amigos de barrio. Después cobrar dinero y cambiar por billete de tren.(M.R.)

Generalment aquest tipus de feines les realitzen en els primers mesos d'estar a Espanya, i altres hi tornen quan ja estan cansats de malviure pels carrers de les ciutats i no trobar una altra sortida, només esperant a partir dels rumors si s'escau una pròxima regularització¹⁵. Gairebé sempre són els nois més grans els qui procuren canviar de vida, treballant durant una temporada. Però la seva percepció d'aquest tipus de feines és en general negativa, degut a la precarietat, l'explotació i la clandestinitat. Per això molts les acaben abandonant, perquè no es corresponen amb la idea que havien imaginat en el seu somni europeu, el qual no contemplava una feina monòtona i molt poc qualificada; i tampoc no contemplava que per aconseguir una bona feina caldria adquirir unes habilitats socials i professionals determinats. Un dels menors que va estar treballant més de nou mesos en hivernacles d'Almeria i que finalment ho acabà deixant, és molt crític amb els adults que accepten de treballar en aquestes condicions tan abusives:

En Almería hay muchos marroquí, todos marroquí. ¿Que hacen?. Vienen en pateras, te lo juro, mucha gente arabe y algunos mueren en mar. Vienen arriesgan la vida, sabes, ¿para que?. ¿Que hacen después?. Sólo campo, trabajar y trabajar, en campo, escondidos, yo allí nueve meses con ellos. A mi no me gusta eso, yo no venir para eso. Trabajar, vestir y comer, yo no sé si ellos gente tonta, te lo juro debe ser tonta porque trabajan por 4000 ptas al día, muchas horas, trabaja en el pimienta, toda la temporada en el pimienta. No sé. Después, pasan todo el poco dinero a Marruecos. Yo no quiero eso. (A.G.)

El fet és que els menors tenen menys paciència que els adults, degut a la seva edat, i per això fins que no accepten aquesta situació tard o d'hora acaben abandonant la feina. En la pràctica, els petits Harraga que treballen en aquestes condicions ho fan només com una solució provisional fins que puguin regularitzar la seva situació o fins que alguna cosa faci canviar la seva sort.

Per altra banda, els nois majors de 16 anys que han aconseguit tramitar el seu permís de residència i de treball també tenen moltes dificultats per trobar una feina digna. I si passen més d'un any sense cap contracte de treball no poden prorrogar el permís:

Dicen que no se puede trabajar sin papeles, esto es mentira, porque por una parte si vas a los pueblos hay muchisima gente que estan trabajando sin papeles, y por otra, yo personalmente tengo papeles, y estoy buscando trabajo pero no me lo dan. No sé porque. Entonces si yo paso un año sin trabajar me van a quitar el permiso de residencia y trabajo, me van a decir: mira te hemos dado los papeles y no quieres trabajar, entonces te vamos a quitar estos papeles. Y yo llevo dos meses seguidos buscando trabajo y nadie me quiere dar, me dicen: te vamos a llamar dentro de una semana. Y no me llaman nunca. (G.SC.2)

¹⁵ Els rumors sobre els processos de regularització arriben també als menors majors de 16 anys. Però, la majoria de les vegades els nois no reuneixen les condicions establertes per presentar-s'hi o no tenen la informació necessària per fer-ho. Fins i tot, alguns dels entrevistats han reconegut que pensaven ingènuament que si treballaven de forma clandestina en el moment de la regularització tindrien més possibilitats. També coneixem alguns menors immigrants que van intentar de sumar-se al grup que es va tancar a diverses esglésies de Barcelona l'any 2001.

5.2.4. Els primers contactes amb la xarxa de protecció de menors

a) A les ciutats frontereres de Ceuta i de Melilla

Pel seu emplaçament geogràfic les ciutats de Ceuta i Melilla s'han convertit tradicionalment en un *pas de frontera* molt important per als emigrants africans, tant adult com menors, a causa de la proximitat i de la facilitat per entrar en el seu territori¹⁶. En els últims anys ha augmentat molt aquest flux migratori, de tal manera que en els últims 4 anys la presència ininterrompuda d'un nombre considerable de menors no acompanyats s'ha convertit en un veritable problema social. Malgrat que el fenomen té moltes similituds en les dues ciutats també té les seves particularitats. Així, a Ceuta el 95% menors (Raúl Rodríguez, 2001; a: Giménez i Suarez, 2002) provenen del Nord del Marroc (Tetuán, Tànger i Chaouen), mentre que a Melilla, en correspondència amb el seu emplaçament geogràfic, el 80% dels menors són de la zona de Nador i l'altre 20% provenen d'Algèria.

Els menors no acompanyats de Ceuta i de Melilla tenen entre 11 i 18 anys¹⁷. Però no tots els anomenats *nens de carrer* d'aquestes dues ciutats són petits *Harraga*, malgrat que tots siguin menors no acompanyats. La Comissió de Migracions de la Vicaria de Ceuta¹⁸ (2001) parla de tres grups específics dins dels anomenats *nens de carrer*: el primer són els *nens de carrer* pròpiament dits, els quals s'han establert definitivament a Ceuta¹⁹; un segon grup el formarien aquells menors que només passen algunes temporades a Ceuta i després retornen al Marroc²⁰; i el tercer grup correspon als petits *Harraga*, és a dir, aquells menors que han arribat a la ciutat amb un projecte migratori clar²¹.

Tot i ser avui un *pas de frontera* cap a Espanya molt important, la majoria dels menors que acaben arribant a Catalunya no han passat per Ceuta o Melilla, com hem vist en l'apartat 3.2.3.2, sinó pel *pas de frontera* de Tànger. En la nostra investigació, de 27 menors entrevistats només 3 (11%) havien travessat l'Estret per aquests passos; concretament 2 per Ceuta i 1 per Melilla. De

¹⁶ Ceuta té 18 Km2 de superfície i 72.117 habitants. I Melilla 13,41Km2 i 59.576 habitants.

¹⁷ Una edat inferior a la dels petits *Harraga* de la Península, però semblant a la que tenen els petits *Harraga* de Tànger que també estan en procés d'intentar passar l'Estret.

¹⁸ La Vicaria forma part de la Diòcesi de Cadiz-Ceuta.

¹⁹ Són els menors que porten més temps vivint al carrer (alguns més de tres anys), que no s'han integrat als centres d'acollida i que, per tant, estan més deteriorats pel consum de substàncies tòxiques i drogues. També són els que realitzen la major part de delictes i els de més gran envergadura. Aquests menors han trencat gairebé tots els seus llaços familiars. Malgrat que hagin intentat creuar l'Estret en algun moment, en aquest moment ja no forma part dels seus objectius. Tampoc no volen treballar fins que siguin adults. (Comissió de Migracions de la Vicaria de Ceuta, 2001). Segons El País del 1/04/2001 aquests nens del carrer *viuen com rates, camuflats en la pudor i l'obscuritat de les clavegueres que travessen la ciutat autònoma de Ceuta, en el racons que hi ha entre les pedres del moll del port (...) Esnifen qualsevol cosa, goma d'enganxar, cola.. els és igual*.

²⁰ Són els nois descrits a l'apartat 3.5.3., és a dir, els nois de Tànger que estan a cavall entre les seves famílies i el carrer. Per això quan retornen al Marroc no estan tot el temps amb la seva família, sinó que passen molt de temps al carrer. Aquests menors van a Ceuta a guanyar-se la vida i quan tenen alguns estalvis els comparteixen amb la família. No obstant, al estar a cavall entre els dos espais, és molt fàcil que acabin formant part del grup anterior. (Comissió de Migracions de la Vicaria de Ceuta, 2001).

²¹ Són els menors que tenen com a objectiu treballar i establir-se a la Península de forma indefinida. Per aquesta raó són els que més temps passen a la zona del port i menys temps als carrers de la ciutat de Ceuta. Si no aconsegueixen passar a la península al cap d'un cert temps, retornen al Marroc per intentar-ho de nou des del port de Tànger. (Comissió de Migracions de la Vicaria de Ceuta, 2001).

forma similar, en un estudi realitzat per la Fundació FICAT (2001) de 52 casos estudiats només 5 (9%) havien passat per Ceuta.

Fins que no apareix el fenomen al mitjans de comunicació, al 1996 a Melilla i el 1998 a Ceuta, el problema no és objecte d'atenció. Però, de fet, ja abans de 1996-1998 les expulsions (*laisser passer*, retorns camuflats o devolucions en frontera) de menors són una constant. El Web de la Ciutat Autònoma de Ceuta (www.ciceuta.es) informa que en aquest període foren expulsats més de 5.000 menors, basant-se en les dades de l'anuari de la policia local. Malgrat que aquesta xifra ens sembla molt sobredimensionada, dóna idea de la importància dels retorns. José Luis Calvo Casal i José Palazón²² (2001) afirmen que a Melilla, de forma similar que a Ceuta, s'engreixen sistemàticament les estadístiques de menors expulsats amb l'objectiu de calmar l'alarma social, quan en realitat el nombre de *nens de carrer* en ambdues ciutats no supera la xifra de 100 menors.

La dificultat per quantificar el nombre de menors immigrants a Ceuta i a Melilla prové del fet que alguns menors passen molt pocs dies a la ciutat, per la qual cosa no són moltes vegades ni detectats ni molt menys atesos. Si han estat enregistrats és perquè han estat ingressats al Centre d'Acollida per la policia alguna nit, malgrat que no arribin a establir-se a la ciutat. La Comissió de Migracions de la Vicaria de Ceuta (2001) indica que per aquesta raó hi ha un *augment de manera oficial del nombre de nois, encara que no de manera real*. Per una altra banda, hi ha un cert nombre de menors vinculats a majors d'edats que són molt difícils de contactar: menors utilitzats per vendre drogues, com a missatgers (*correos*) en la frontera, víctimes d'abusos sexuals²³, etc. Normalment aquests menors no dormen mai al carrer. Algunes fonts sostenien al maig de 2002 que a Ceuta hi havia uns 160 menors immigrants no acompanyats: uns 80 en el centre *La Esperanza* (antic *san Antonio*) i uns 72 vivint al carrer, atesos pels educadors de carrer (Ana Moreno de la Comissió de Migracions de la Vicaria de Ceuta a: "Los niños dela calle", TVE-Linea 900).²⁴

L'atenció als menors immigrants a Ceuta i a Melilla ha passat per moltes vicissituds des de 1996. Al 1997 l'Associació Prodein va intervenir a Ceuta en defensa de tres agents de policia local que s'havien atrevit a denunciar pràctiques il·legals de detenció, maltractament i expulsió de menors marroquins; aconseguint que la Fiscalia General de l'Estat obligués les autoritats locals a

²² President de l'associació Pro Drets de la Infància de Melilla.

²³ Una notícia d'El País assenyalava (27 d'abril del 2000) que 12 menors marroquins havien estat víctimes d'abusos sexuals a Ceuta: *La Fiscalia de Menors de Ceuta s'ha fet carrèc de la investigació de la pressunta xarxa de corrupció de menors marroquins descoberta pel Servei d'Atenció a la Família del Cos Nacional de Policia. De moment hi ha tres homes de mitjana edat detinguts, els quals han passat a disposició judicial per un presumpte delicte d'abusos sexuals del que han estat víctimes almenys 12 menors allotjats a la casa d'acolliment "San Antonio", a Ceuta, que recull als menors marroquins que vaguen pels carrers de la ciutat. (...) El cas ha convulsionat la societat ceutí, ja que el tres presumptes pederastres son persones de certa rellevància social. (...) L'operació policial es va posar en marxa el 10 d'abril, quan la direcció del centre de menors va donar compte a la policia de les freqüents visites que aquests tres homes realitzaven als nens allà acollits (...) Els propis agents van constatar que aquests havien fet proposicions deshonestes als menors, als que oferien a canvi quantitats de diners que oscilaven entre 300 i 3000 ptes. (...) Segons la Delegació de Govern, els tres acudien freqüentment a les immediacions del centre amb els seus vehicles particulars i captaven als menors amb ofertes falses de treball. Després els traslladaven a llocs apartats del Monte Hacho, en les rodalies de la casa d'acollida, i consumaven els abusos sexuals a l'interior del cotxe.*

²⁴ Segons El País del 19/05/2001, *Uns 150 "nens de carrer" malviuen en la ciutat autònoma (de Ceuta) sense que ningú s'ocupi d'ells.*

respectar la legalització. La mateixa Conselleria de Salut Pública i Benestar Social de Ceuta indicava en un informe, encarregat pel Ministeri de Treball i Assumptes Socials (2000), que *el procediment burocràtic previst per possibilitar el retorn i reintegració dels menors als seus entorns de procedència no està essent operatiu*. El fet és que a partir de l'ordre de la Fiscalia les expulsions massives es van acabar, i llavors la presència de menors pels carrers de la ciutat es va tornar molt més visible.

Al febrer de 1999 la Ciutat Autònoma de Ceuta obté les competències d'atenció als menors, fins llavors en mans estatals. Però fins a l'octubre no dona una resposta positiva, segons la Comissió de Migracions (2001), per garantir els drets dels menors transfronterers -seguint la seva terminologia-. De fet, ja al juny de 1999 l'administració de Ceuta habilita una antiga residència militar (l'antic xalet del comandament de Marina cedit pel Ministeri de Defensa) per allotjar els menors, l'anomenat Centre d'Acol·lida Cautelar de San Antonio, destinat a nois més grans de 10 anys²⁵. La Comissió de Migracions (2001) denuncià que aquest espai no reunia les condicions necessàries, que el menjar provenia de l'exèrcit i que un auxiliar de la policia local custodiava els menors. Altres informes d'Amnistia Internacional (2002)²⁶ i de Metges sense Fronteres (El País, 18 d'abril 2002), també han denunciat les precarietats d'aquest centre: *Manca de llits i de llençols suficients, està infectat de rates i de polls, diversos nens han agafat la sarna i altres malalties infeccioses, els nois sofreixen maltractaments, etc.* En un article publicat dies després (El País, 29 d'abril 2002) el director del centre replicava així aquests informes: *En realitat, el que deia l'informe era cert. Però no ho és des de setembre de l'any passat, quan van ser instal·lats tres mòduls amb habitacions i bany, es va aixecar un mur en el perímetre de la finca i els desaigües van ser connectats a la xarxa de sanejament. El centre està lluny de semblar un hotel, però ha deixat de ser un estable. Fins i tot ha canviat el seu nom: ara es diu l'Esperança (...) En l'Esperança s'allotgen 92 nois a dia d'avui. (...) El director afirma també que 80 nois estan ja integrats. Els altres són nois que ens porta la policia i que van i venen continuament del Marroc. Ens causen molts problemes: provoquen altercats, intenten abusar dels seus companys, es fuguen amb freqüència... Quan les proves radiològiques demostren que són majors d'edat i que seran expulsats al Marroc, causen greus conflictes. (...) Aquí les nits són molt tenses. Dos educadors, un cuidador, dos zeladors i un vigilant de torn vigilen per la seguretat. Però tinc por que algun dia llencin un "còctel molotov" per damunt de la tanca. Els menors conflictius estan allotjats en tres estances apartades, al fons del xalet (...) i a mesura que van acceptant el règim del centre els educadors els van incorporant als mòduls. Fent referència als problemes que viu aquest centre uns dels menors entrevistats a Tànger deia:*

Ahora les han creado una escuela o un centro donde acogen a los niños, y cuando la policia los detiene los llevan allí. Yo no quiero porque hay muchas peleas entre los niños, yo estar cuatro meses y allí siempre muchos problemas, yo tranquilo. (Z.T.)

A Ceuta només hi funciona aquest centre d'acollida gestionat per l'Administració local. No hi ha fundacions ni associacions privades que realitzin aquesta funció (Raúl Rodríguez, 2001; a: Giménez i Suarez, 2002), llevat de dues organitzacions privades que treballen amb els menors que viuen al carrer. Aquestes dues entitats, ESCODE i la Comissió de Migracions de la Vicaria,

²⁵ A Ceuta existeix també un altre Centre de Protecció per a infants menors de 10 anys. Aquest centre, anomenat *Mediterráneo*, no és específic per a infants marroquins, sinó que forma part de la xarxa general de protecció de menors.

²⁶ L'informe d'Amnistia Internacional es titula: *Espanya, crisi d'identitat. Tortura i maltractaments per motius racistes a mans d'agents de l'Estat*. Fou presentat en 15 ciutats del món el 16 d'abril del 2002.

també són molt crítiques amb les administracions per no complir les seves responsabilitats. La Comissió de la Vicaria està coordinada per tres religioses de la congregació de Sta. Joaquina, les quals treballen des de novembre de 1999 amb els nens de carrer a fi de donar resposta a aquesta realitat de desemparament i falta de voluntat política per protegir els menors²⁷. Aquestes religioses van obrir al març del 2000 un centre diürn amb capacitat per a 15 menors²⁸. A part, els germans de la Creu Blanca tenen un menjador públic on hi van a menjar alguns dels menors marroquins.

En Melilla, en canvi, tots els centres d'acollida estan gestionats per associacions privades, fins a un total de nou, quatre de les quals estan especialitzades en els menors marroquins no acompanyats. En aquesta ciutat el teixit associatiu és més gran, en comparació amb Ceuta²⁹. Alguns dels recursos són concertats: l'Associació *Centro Asistencial de Melilla*, la qual gestiona 2 centres, dels quals un és de reforma amb 21 places³⁰; el centre *Eladio Alonso*, amb 16 places; el centre *Lucas Lorenzo*, amb 10 places³¹; i l'Associació *Avicena*, que també gestiona dos centres, un de primera acollida, l'*Hogar del Puerto* de 16 places³², i l'altre residencial³³. Altres centres i serveis són totalment privats, com els de l'Associació Prodein³⁴ o del *Voluntariat Islàmic d'Acció Social*, el qual gestiona el centre *Hogar del Puerto*. Finalment, també existeix una *Plataforma a favor dels menors immigrants*, que pretén pressionar les administracions perquè assumeixin les seves responsabilitats.

Un dels problemes principals dels centres d'acollida de Ceuta i de Melilla és que estan sobreocupats. A finals d'octubre del 2001 la Directora General de Benestar Social i Sanitat de Melilla reconeixia el greu problema d'insuficiència de places, amb 96 menors en espera d'una plaça (a Bencomo, C, Human Rights Watch, 2002). D'altra banda, fins al segon semestre de 1999 no es realitza cap declaració de tutela, malgrat l'obligació legal. En aquell moment, segons la Conselleria de Salut Pública i Benestar Social de Ceuta (2000) s'efectua un primer registre dels menors "estables" (que resideixen en un centre més de 3 mesos)³⁵ i se'ls hi tramita, només a aquests, una instància d'actuació davant la Delegació del Govern de Ceuta per investigar els seus orígens i així començar els tràmits legals per la declaració de tutela.

²⁷ Des d'octubre de 1999 a octubre del 2000 l'equip va contactar amb 150 menors, i 90 d'aquests van ser atesos en el centre (Comissió de Migracions de la Vicaria de Ceuta, 2001).

²⁸ El local és una cessió de la congregació de les Adoratrices, un antic local on s'impartien tallers de costura per dones de Ceuta. Està situat al costat d'una escola, la qual cosa ha provocat queixes dels pares dels alumnes, fins i tot davant els mitjans de comunicació. (Raúl Rodríguez, 2001, a: Giménez i Suarez, 2002)

²⁹ *La situación de Ceuta está a años luz de la de Melilla, ciudad con el mismo problema*, segons José Palazon, president de Prodein. (El País, 19/05/2001)

³⁰ 6 d'aquests eren menors de la ciutat, mentre que els 15 restants eren menors no acompanyats, dels quals 4 estaven en règim tancat. (Raúl Rodríguez, 2001; a: Giménez i Suarez, 2002)

³¹ En un informe oficial s'assenyalava que en aquests dos últims centres se superaven les places establertes, el primer amb dos menors més dels previstos, i el segon amb nou més. (Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials, febrer del 2000)

³² Al febrer del 2000 també estava sobreocupat, amb 25 menors. (Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials)

³³ El 1999 l'Associació Avicena va acollir uns 80 menors diferents, tres argelins i la resta marroquins. A l'octubre de del 2000 acollia 53 menors, 29 en un centre i 24 en l'altre, tots marroquins, per sobre de la capacitat dels centres (Raúl Rodríguez, 2000)

³⁴ L'associació va néixer al 1998 per demanar responsabilitats polítiques sobre la situació dels menors al carrer. Té uns 150 socis i fou de les primeres en criticar els retorns de frontera que es realitzaven indiscriminadament fins al 1999.

³⁵ En el segon semestre de 1999 van comptabilitzar 35 menors estables, sobre 54 registrats, amb un flux intermitent de 60 a 80 menors.

Però fins avui el comportament de l'administració és vist de forma molt diferent segons la font. Per una banda, la mateixa administració sosté que des del 2000 no s'ha retornat cap menor al Marroc. I per l'altra, al juliol del 2001 l'informe d'Amnistia Internacional denuncia el reinici³⁶ de la pràctica de les expulsions tant a Ceuta com a Melilla (El País, 18 d'abril del 2002). També el Defensor del Poble (El País, 16 de maig del 2002) denuncià que moltes devolucions s'intentaven justificar com a reagrupaments familiars sense ser-ho realment, perquè en els expedients³⁷ de "reagrupació" dels menors no constava que s'hagués realitzat cap gestió per localitzar la família. La comunicació de la devolució al fiscal es considerava com un tràmit formal, i per això es realitzava en la mateixa data de l'entrega del menor a la frontera³⁸. Un menor explica la seva pròpia experiència de devolució al Marroc, amb greus maltractaments, en el informe de Human Rights Watch de maig del 2002:

La policía Nacional nos entregó a la marroquí en la comisaría de la frontera, nos registraron. Cuando llegó el turno, un policía me dijo que me bajara los pantalones. Le consteste que no llevaba nada. Dijo: a mi no me hables así. Se quitó el cinturón y me pegó. El chico se levanta la camisa y muestra la espalda cubiertas de hematomas. A los pequeños también les pegaron. El de 11 años le dijo a un policía: no he comido en todo el día, dame algo de comer. Le contesto: dame 10Dh y te compro leche y pan. Nadie pregunta por nosotros: ningún familiar, ningún conocido. Al día siguiente nos llevaron al juzgado de Tetuán (ciudad cercana a Ceuta). El fiscal de menores nos preguntó si nos pegaban en el centro, si nos leían vuestra biblia... Respondimos que no. Yo le dije: me contaron que vosotros habeis pedido a los niños marroquíes del centro. Eso es una mentira de la policía española, me contestó. Ellos no te quieren y por eso te han traído aquí. Quédate en Marruecos y estudia. No, le dije, mi hermano es licenciado, no le habeis dado trabajo y ahora esta en Alemania. M.K. cuenta que los agentes dejaron libres a los tres mayores. (...) Ese mismo día, jueves, él se coló en Ceuta y volvió al centro La Esperanza. (El País, 30 abril de 2002)

L'associació Prodein afirma que entre juliol del 2001 i febrer del 2002 es van produir 70 repatriacions de menors sota la forma de reagupaments familiars des de Melilla (a Bencomo, Human Rights Watch, 2002). Un estudi realitzat per la Fundació FICAT i el Casal dels Infants del Raval (Irma Rognoni, 2002), mostrava que 4 menors que havien sortit des del *pas de frontera* de Ceuta havien estat retornats al Marroc (2 una vegada, mentre que els altres 2 ho havien estat 2 i 3 vegades). Però la Conselleria de Benestar Social de Melilla informava al gener del 2002 que el

³⁶ En aquesta ocasió, a diferència de les devolucions del període 1996-1999 realitzades pel procediment *Laissez passer* - veure 4.3.4-, els retorns es fan amb l'únic procediment que contempla la llei: el reagrupament familiar. Això apareix en un paràgraf model de tots els documents de devolució on s'explica que la mesura de reintegrament familiar és la millor per al desenvolupament del menor. (El País, 16 de maig del 2002)

³⁷ El temps que duren el tràmits són molt breus, segons el Defensor del Poble, no arriba a un mes des de que la Delegació té notícies del acolliment del menor. (El País, 16 de maig de 2002)

³⁸ El Defensor del Poble (El país, 16 de maig del 2002) posa de manifest en les seves investigacions que els mateixos informes de la fiscalia de Malaga -de la que depent per exemple Melilla- confirma la tardia comunicació de les repatriacions, la falta d'audiència als menors abans de ser reagupats, la inexistència d'expedients per cada cas amb una resolució final recurrible i la entrega dels nens a instàncies diferents de la seva família o Serveis Socials del Marroc. Un mes després, el Delegat del Govern per Extranjeria i Immigració Enrique Fernández-miranda va desmentir les afirmacions del Defensor del Poble, a la Comissió del Drets del Nen de la ONU (Informe presentat el 7 de junio del 2002) i a la fiscalia de Granada. Argumentava que totes les actuacions es realitzen amb complet coneixement dels fiscals. (El País, 18 de juny del 2002)

72,2% de les repatriacions havien fracassat i que els menors havien retornat a la ciutat. De fet, segons Prodein tots els nois expulsats menys un havien retornat³⁹.

Un dels motius d'aquest fracàs fou la negativa de les autoritats del Marroc d'acceptar la repatriació dels menors⁴⁰. Aquestes circumstàncies van agreujar fins a tal punt el problema en aquesta ciutat autònoma, que la consellera de Benestar Social declarava al maig del 2002: *Si no puedo protegerlos, ¿qué hago, me suicido?* (El País, 22 maig del 2002). El col·lapse dels serveis de Melilla va portar aquell mes al govern autònom a aprovar per unanimitat de renunciar a tutelar-los.⁴¹ En aquelles dates el govern autònom donava allotjament, alimentació, roba, educació i assistència mèdica a 180 nois en 6 centres i 3 pisos d'acollida i destinava més de 6 milions d'euros anuals per a l'atenció de menors, mentre que de l'Estat rebia només un milió i mig d'euros (El País, 8 de maig del 2002).

Davant de tot plegat, el Comitè dels Drets de l'Infant de l'ONU reclamava mesures urgents pels nens de Ceuta i de Melilla en un informe presentat el 7 de juny del 2002 (El País, 8 de juny del 2002), exigint al govern d'eradicar els maltractaments per part de funcionaris de l'Administració, solucionar la saturació i les males condicions dels centres d'acollida, agilitzar els dictàmens de concessió de la residència temporal, i posar fi a la denegació de l'accés a la salut i a les expulsions sumàries. Efectivament, aquest fenomen dels menors immigrants no acompanyats i el seu tractament per part de les ciutats autonòmiques de Ceuta i de Melilla ha estat molt complex i irregular, com hem anat veient. La falta de claredat i les actuacions fora de la llei han estat una constant, malgrat les denúncies d'algunes ONG, plataformes, associacions, el defensor del poble... Però també gràcies a aquesta pressió ciutadana les dues ciutats autònomes i les respectives delegacions del govern han començat a millorar la seva intervenció i a tutelar i documentar menors. Al març del 2001, el president de Prodein afirmava que el 80% dels menors acollits estaven documentats i que s'havien frenat els reagrupaments familiars que no seguissin el procediment que marca la llei, garantint el dret superior del menor. (José Luis Calvo, 2001)

b) La particularitat de la CA de Canàries

Com hem indicat a l'apartat 4.3.2. b), la zona sud-atlànica del Marroc, al voltant de la platja de Tarfaya, és un altre punt important de flux migratori cap a Europa. Des d'aquesta zona costanera viatgen cap a Espanya un cert nombre de menors no acompanyats, els quals no utilitzen el mitjà habitual dels petits *Harraga* (amagats als baixos de vehicles), sinó el dels adults: les pasteres.

³⁹ Aquesta associació té un llistat detallat exposat en la investigació de Human Rights Watch (Bencomo, 2002) sobre les dates de les expulsions i les del retorn dels menors.

⁴⁰ *Marroc rebutja des de fa un mes la repatriació de menors immigrants* (El País 8/05/2002)

⁴¹ *Melilla renuncia a acollir més menors immigrants davant la saturació dels seus centres (...)* En una intervenció carregada de dramatisme Quesada va explicar que els centres d'acollida estan molt per damunt de la seva capacitat, amb menors dormint en matalassos al terra i cuidadors que no donen l'abast. D'aquesta manera no es pot exercir la protecció dels nens. El desbordament es deu a l'afluència massiva de menors marroquins. En el que va d'any el nombre d'entrades il·legals ha augmentat el 78% respecte el mateix període de l'any anterior. A aquest creixement cal afegir-hi el bloqueig de les repatriacions al Marroc, que la fiscalia ha recorregut per considerar que han estat il·legals (El País 7/05/2002).

El destí de les pasteres a través d'aquest *pas de frontera* són les illes Canàries que es troben just al davant, a uns 100 km., especialment l'illa de Fuerteventura, i la de Lanzarote en menor grau. Per això, de 1998 al 5 d'octubre del 2000 es té constància de l'arribada de 341 menors no acompanyats a Fuerteventura i a Lanzarote⁴². El president de la Creu Roja de Fuerteventura, Juan Manuel de León, reconeixia l'any 1999 que la seva organització no donava l'abast per atendre la gran quantitat d'immigrats sense papers menors d'edat que seguien arribant a l'illa: *no sé que passa amb els menors, però això és imparable*. (El País, 12/11/99). I l'1 d'agost del 2000 hi havia 102 menors acollits i tutelats en la CA de Canàries (Diagnóstico sobre inmigración de menores extranjeros no acompañados de la CA de Canarias 1998-2000, a José Domingo Gonzalez, 2001, a Giménez i Suarez, 2002).

Els menors immigrants que arriben a les illes Canàries procedeixen en la seva gran majoria del sud del Marroc (el 100% al 1998, i el 88% al 1999⁴³), tant de zones rurals com urbanes (Guelmine, Beni Mellal, Aaiún) i de l'antic Sàhara espanyol. Gairebé tots són de gènere masculí (98,3% l'any 1999). Les migracions interiors d'aquests menors fins als ports i platges de sortida han estat força curtes, llevat dels procedents de l'antic Sàhara espanyol.

No obstant, convé remarcar que la procedència i el gènere dels menors que arriben a Canàries canvia considerablement a partir de l'any 2000, amb un creixement molt notable (fins a un 60%) de menors no acompanyats procedents de països subsaharians (principalment Nigèria, Sierra Leona i Guinea Conakry) i amb un percentatge altíssim de noies (57,3%)⁴⁴. Aquest grup de menors han recorregut més de mil quilòmetres abans d'arribar a les costes del Marroc. En aquest sentit, el periodista Tomàs Bárbulo (El país, 7/05/2000) deia: *les xarxes d'immigració il·legal capten immigrants a Nuadibú (Mauritània) i, amb la complicitat dels funcionaris de la frontera, els creuen entre els camps minats del sud del Sahara occidental i a través dels murs de defensa creats contra les incursions del "Polisari", i els porten en Land Rovers fins el nord-est de El Aaiún. Allà els oculten en les nombroses coves del "ued Saguia" el Hamra, la planura que s'estén al costat de la ciutat, fins al moment de la partida. Llavors els traslladen a la costa del nord i els embarquen en pasteres, rumb al far de l'"Entallada" de Fuerteventura*.

Segons el sociològ José Domingo Gonzalez (2001) la policia espanyola també ha detectat altres llocs d'embarcament, com les illes de Cap Verd, davant les costes de Senegal. El cost d'aquest viatge oscil·la entre 360 (60.000 ptes) i 1.923 (320.000 ptes) i es realitza principalment (veient els registres dels menors acollits) durant els primers i els últims mesos de l'any.

El mateix autor (2001, 66, a Giménez i Suarez, 2002), en el seu informe sobre la situació dels menors immigrants no acompanyats en la CA de les Canàries, indica que d'aquests canvis en el perfil dels menors es pot deduir, primer, que hi ha indicis més que fonamentats que les

⁴² Creiem que aquest total no és exacte d'acord amb les xifres de Lanzarote (1998: 0; 1999: 38; 2000: 28) i de Fuerteventura (1998: 29; 1999: 116; 2000: 130). No obstant, dona una idea bastant aproximada de la magnitud del fenomen.

⁴³ Entre 1995 i 1997 només són detectats i acollits 9 menors immigrants (José Domingo Gonzalez, 2001, a Giménez i Suarez, 2002).

⁴⁴ Algunes noies menors d'edat han arribat embarassades. El codi civil regula que els nascuts a Espanya de pares estrangers no seran reconeguts com a espanyols i tindran la nacionalitat del pares. No obstant, si els progenitors no tenen cap nacionalitat reconeguda, és a dir, son apàtrides, l'Estat té l'obligació de reconèixer el fill com espanyol i facilitar-li la corresponent documentació.

organitzacions que faciliten el trasllat dels immigrants des de llocs perfectament localitzats en el Marroc fins a les illes Canàries, han ampliat el seu radi d'acció fins als països situats al sud del desert subsaharià; i segon, que s'hi afegeixen altres països que presumptament estan conculcant la Convenció dels Drets de la Infància (...) Cada vegada són menys les pasteres de magribins i més les de subsaharians, perquè amb la majoria dels seus països d'origen Espanya no té establerts acords de repatriació. Això suposa que els detinguts de l'Àfrica subsahariana acabaran al carrer una vegada transcorrin els 40 dies de retenció que estableix la llei. Per això, molts menors d'aquesta procedència no diuen ser-ho, a fi de mantenir-se al costat del grup d'arribada. Mentre que, en canvi, els menors marroquins confessen ser menors d'edat, cosa que després la prova del canell s'encarrega en molts casos de desmentir⁴⁵ si no és que s'escapoleixen abans que els hi puguin realitzar⁴⁶.

A Canàries, quan un menor és detectat pels cossos de seguretat, n'informen al jutjat de menors, realitzen la determinació de l'edat i disposen el seu ingrès en un centre d'acollida. Després la Direcció General de Protecció del Menor i la Família decideix el seu retorn o la seva permanència en la Comunitat Autònoma. No obstant, a les illes de Fuerteventura i de Lanzarote no es pot acomplir el procediment correctament per falta d'infraestructura suficient. Els centres, serveis i programes que atenen els menors immigrants es troben situats només en quatre de les set illes de la CA. De fet, el 54% (57) de les places específiques per a menors immigrants es troben a l'illa de Gran Canària, el 28% (30) a Fuerteventura, el 9% (10 places) a Lanzarote i el 8% (9) a Tenerife (Diagnòstico sobre inmigración de menores extranjeros no acompañados de la CA de Canarias 1998-2000, a José Domingo Gonzalez, 2001).

Al 2001, la CA de Canàries tenia un total de 106 places per a menors immigrants. A Gran Canària, els centres en funcionament eren 4 CAME (Cases d'acollida per a menors estrangers)⁴⁷, amb 15,10,14 i 14 menors acollits en cadascuna; una casa de les monges adoratrius, amb 2 menors; i

⁴⁵ A Fuerteventura hi ha hagut una progressió considerable en aquest tema, la qual cosa demostra el coneixement dels immigrants sobre la legislació de protecció a la infància. Al 1999 els majors d'edat (segons la prova del canell) que deien ser menors eren un 20,6%, mentre que al 2000 són ja el 63,2%. No obstant, a Lanzarote és a l'inrevés: al 1999 un 60,7%, i al 2000 un 33,3%. (Diagnòstico sobre inmigración de menores extranjeros no acompañados de la CA de Canarias 1998-2000, a José Domingo Gonzalez, 2001, a Giménez i Suarez, 2002).

⁴⁶ Els escapoliments poden estar motivats perquè els immigrants diuen ser menors d'edat quan en realitat no ho són; o bé perquè les seves expectatives no es corresponen amb el que se'ls ofereix (repatriació o acolliment familiar). Pensem a més que, de forma similar a la CA d'Andalusia, la CA de Canàries és una comunitat de pas, i per això a Fuerteventura hi ha un 29,3% d'escapoliments l'any 1999, i al 2000 un 26,5%; i a Lanzarote un 35,7% l'any 1999 i l'any 2000 un 33,3%. (Diagnòstico sobre inmigración de menores extranjeros no acompañados de la CA de Canaria 1998-2000, a José Domingo Gonzalez, 2001, a Giménez i Suarez, 2002).

⁴⁷ La primera llar (CAME 1) es va crear al juny de 1997, i des de llavors, a mesura que ha anat augmentant la demanda de places s'han anat obrint les altres tres llars. CAME 2 es va obrir l'agost de 1999, CAME 3 al maig del 2000 i CAME 4 al juny del 2000. La creació de tots aquests centres es va fer a partir d'un conveni amb la Direcció General de Protecció del Menor i de la Família del govern de Canàries i el *Cabildo* de Gran Canària. Les dues institucions van delegar aquesta responsabilitat en la Comissió Espanyola d'Ajuda al Refugiat (CEAR). El procediment és el següent: els menors que són identificats a l'illa de Gran Canària ingressen al CAME 3 (centre d'acollida immediata), des d'on són derivats al CAME 1 o 2 (centres de transició). Allà es recullen dades, es realitzen entrevistes, es fan revisions mèdiques, i es reforça l'aprenentatge del castellà i d'habilitats socials bàsiques. El trasllat al CAME 4 es fa segons criteris d'integració i d'autonomia i proximitat a la majoria d'edat. També entre les diferents illes els diferents *Cabildos* Insulars es poden compartir places i traslladar menors d'un centre a l'altre si és necessari. (CEAR a: Fundació Pere Tarrès, 2001)

Villa Tamaragua, amb dos menors més⁴⁸. A l'illa de Fuerteventura els centres eren l'Hogar de Casillas del Angel, amb 6 places; i Jaime de Puerto del Rosario, amb 29 menors. A Lanzarote només hi havia el centre Dispositivo de emergencia de Arrecife, amb 6 menors. I a Santa Cruz de Tenerife, el centre Portezuelo amb 7 menors. Només l'illa de Fuerteventura estava utilitzant les places gènériques dels seus recursos gairebé de forma permanent per a menors estrangers. Tot i això, no podia donar resposta a la demanda de places, per a la qual cosa els menors eren traslladats a altres illes moltes vegades⁴⁹. No obstant, al desembre del 2002 (El País, 03/12/02), Marcial Morales (Conseller de Treball i d'Assumptes Socials) afirmava que un problema important en l'atenció dels menors immigrants és que als *cabildos* insulars no s'ha aplicat del tot l'acord de redistribució de menors immigrants per evitar situacions de saturació; així, segons el conseller, els centres de Lanzarote i Fuerteventura es troben per damunt de la seva capacitat, i Gran Canaria una mica per damunt, mentre que Tenerife està bastant per sota i la Gomera encara no ha acollit a menors immigrants.

El 92% de les places són de gestió privada, concertades amb l'administració. Només les places del Cabildo de Tenerife són de gestió pública, el 8% restant. D'altra banda, a Canàries també ha aparegut la necessitat de crear una nova tipologia de servei: un Centre d'Acol·lida Temporal per a dones i menors embarassades. En la pràctica el 83% de les places de la CA de Canàries estan ocupades per menors immigrants, i només el 17% per nacionals. Com bé assenyala José Domingo Gonzalez (2001, 112; a Giménez i Suarez, 2002), *d'aquest fet es desprèn que la cobertura ofertada per donar resposta al fenomen que analitzem no s'ha creat sota el principi de normalització que estableix la Llei de Serveis Socials de Canàries, ni s'adequa del tot al perfil dels usuaris establerts en el Pla Integral del Menor de Canàries, on s'especifica que es tracta de centres d'atenció immediata i d'acollida, principalment de menors estrangers i altres menors que necessitin mesures cautelars de separació de la unitat familiar.*

Les repatriacions des de les Illes Canàries s'estaven portant a terme de forma bastant freqüent, però menys de les que l'administració voldria. L'any 2000 a Fuerteventura i a Lanzarote hi havia 70 sol·licituds tramitades, però cap portada a terme; mentre que a Santa Cruz de Tenerife n'hi havia 16, amb 6 d'executades. No obstant, al 2002, segons el Govern Canari, la Subdelegació del Govern a les illes no havia autoritzat ni una sola repatriació, ni tan sols aquelles que els propis menors havien sol·licitat. La dificultat principal per a la repatriació, segons un informe jurídic de C.E.A.R., és *la indagació de les circumstàncies familiars i socials del menor en els seu país d'origen, ja que és un procés ardu i sumament llarg que exigeix la col·laboració dels respectius consuls, que es veu destorbat moltes vegades per l'inexistència o precarietat dels serveis socials encarregats de menors en països subdesenvolupats.* (José Domingo Gonzalez, 2001, 72; a Giménez i Suarez, 2002). En el cas dels menors de països de l'Àfrica subsahariana amb els quals Espanya no té conveni, aquesta repatriació esdevé impossible.

Durant el treball de camp realitzat al centre d'urgència Lledoners, en el transcurs d'un any i mig, hem tingut coneixement de dos casos de petits *Harraga* arribats a través de Canàries: un

⁴⁸ El Govern Canari tancà 15 de desembre del 2002 (El País, 03/12/02) el centre de menors immigrants de la Montañeta a Gran Canària, per la falta de seguretat. Segons els testimonis d'alguns menors i la denúncia d'un educador sembla que s'estaven produint abusos sexuals dels mateixos menors més grans cap als més petits.

⁴⁹ Considerant els escapaments i els nois que són majors d'edat, el percentatge real de trasllats d'una illa a l'altra és més baix del que podria semblar. Així, a les illes de Fuerteventura i de Lanzarote, que són les illes que més ho necessitarien per la gran afluència de menors, l'any 1999 només foren traslladats el 13,7% dels menors, i l'any 2000 (fins l'1 d'agost) només el 6,1%. (Diagnòstic sobre immigració de menors estrangers no acompanyats de la CA de Canària 1998-2000, a José Domingo Gonzalez, 2001; a Giménez i Suarez, 2002).

marroquí del sud del país, i un subsaharià. Fora d'aquests dos casos no tenim gaire informació al respecte, però podem afirmar que els menors que segueixen aquesta ruta fins a Catalunya són casos excepcionals, com també hem vist en la investigació del Centre d'Estudis Jurídics (2003), on només 5 menors diuen provenir de la zona del Sàhara.

José Domingo Gonzalez (2001; a Giménez i Suarez, 2002), tanmateix, explica que també s'han detectat casos de noies menors d'edat procedents de Nigèria immerses en xarxes de prostitució, arribades a través de Canàries. Però no hi ha dades oficials sobre el fenomen, perquè aquestes noies difícilment són detectades pel Servei d'Urgència de la DGAIA. Tot i això, l'any 2001 va aparèixer a la premsa que aquestes menors nigerianes es prostituïen a la Rambla de Barcelona. Als pocs mesos de l'escàndol les noies van desaparèixer del carrer. Encara que aquí no estudiem aquest fenomen, caldrà tenir-lo en compte en els propers anys com a possible nova modalitat de menors immigrants no acompanyats a Catalunya, a la qual caldrà estar-hi atents.

c) Els primers contactes a la Península: la CA andalusa

Si les illes de Fuerteventura i de Lanzarote són les portes d'entrada a la CA de Canàries, Andalusia és la porta d'entrada a la península⁵⁰. El punts d'arribada són els ports on arriben els *ferry* que travessen l'Estret de Gibraltar, ja que els menors arriben principalment dins dels *ferry*, i no mitjançant pasteres com s'esdevé a les illes Canàries. Així doncs, l'arribada és produeix per Algesires (des de Tànger i Ceuta), per Màlaga (des de Melilla) i per Almeria (des de Melilla i Nador). Però, de totes elles, la principal ruta dels petits *Harraga* és Tànger-Algesires.

El primer expedient de desemparament tramitat des d'Andalusia a un menor estranger d'origen marroquí és de l'any 1993 (Direcció General d'Infància i Família, a Mercedes Jiménez, 2001; a Giménez i Suarez, 2002). I al 1996 el fenomen ha crescut tant que ja la *Federación Acoge* i el defensor del poble andalús investiguen certes pràctiques incorrectes en aquest tema. Però fins al 1998 no es comença a quantificar el fenomen amb dades precises, com les que observem en la taula següent:

Taula 5 / 3 - Evolució de menors immigrants no acompanyats ingressats i atesos a Andalusia (1998-2000)

	Ingressats	Atesos
1998	461	1.398
1999	920	1.810
2000	1.055	2.665
TOTAL	2.436	5.873

Font: Direcció General d'Infància i Família. A Mercedes Jiménez, 2001.

⁵⁰ Només amb dues excepcions: el port de València i la frontera de la Jonquera, per on també entra a Espanya un petit nombre de petits *Harraga*. En el primer cas són menors marroquins i algerians procedents de les rutes marítimes Casablanca-Marsella i Alger-Marsella, i en algun cas francesos de segona generació; i en el segon cas són menors algerians procedents de la ruta Oran-València.

Aquestes dades, i les que hem aportat en el punt 3.3.2.1, ens confirmen que Andalusia és la principal CA de pas dels petits Harraga, i que en només tres anys el seu nombre es va duplicar. Tanmateix, també hem de mirar amb cautela aquestes xifres perquè, com adverteix l'advocada Elena Arce (ponència 2000), poden comptabilitzar com a diferents a menors acollits en més d'una província i a menors que van declarar noms diferents: *He tingut accés a les estadístiques de les Delegacions d'Almeria, Còrdova i Sevilla dels anys 98 i 99 i, comparant-les, he arribat a la conclusió que la majoria dels menors que son acollits per una de les tres Delegacions, acaben essent també acollits amb el mateix nom o amb un altre nom en les altres Delegacions. A partir de les dades aportades pel centre de primera acollida APIC de Còrdova he arribat a la conclusió que la majoria dels menors acollits per diverses Delegacions han usat almenys tres noms diferents, inflant així les estadístiques mensuals de cada una de les tres Delegacions.* Així doncs, com també confirma l'antropòloga Mercedes Jiménez (2001; a Giménez i Suarez, 2002), el nombre oficial de menors immigrants està sobredimensionat degut a la duplicitat d'expedients, motivada per la mobilitat dels nois i per la seva picaresca per ocultar la seva identitat a fi d'evitar la repatriació o altres problemes legals.

Pràcticament la totalitat dels menors immigrants no acompanyats detectats a Andalusia són d'origen marroquí, i bona part d'ells són els que acabaran arribant a Catalunya. La majoria procedeixen del nord del Marroc com ja hem vist (Tànger, Fes, Meknes, Chawen, Nador, Tetuán, etc), i en menor mesura de ciutats del centre o del sud (Kenitra, Casablanca, Marrakeix, Kasar-Kebir, etc.). Logicament també hi ha algunes excepcions: dos menors de Sierra Leona, dos de Mali, tres d'Algèria i alguns altres d'Ucraïna (Direcció General d'Infància i Família, a Mercedes Jiménez, 2001). La mitjana d'edat dels nois (14-15 anys⁵¹) està una mica per sota de la catalana, la qual cosa està en concordança amb les edats que tenen en arribar a Catalunya.

L'actuació de l'administració andalusa durant els darrers anys, en matèria de menors immigrants no acompanyats, ha estat descrita per l'advocada Elena Arce (a Violeta Quiroga, 2002), i estaria formada per quatre fases ben delimitades:

1. **Acollida en centres normalitzats.** Fins al 1998 qualsevol menor del territori o estranger era acollit en la xarxa de protecció de menors existent (centres d'acollida i centres residencials). Hi havia una única xarxa genèrica per a tots els menors.
2. **Primera acollida en centres específics.** A partir de 1998, la Junta d'Andalusia decideix que la xarxa genèrica no pot absorbir ni està adaptada per atendre menors immigrants. I s'encarrega l'atenció d'aquests últims a diferents associacions que treballaven amb immigrants adults. Com diu la mateixa advocada (38): *es va passar d'un sistema que primava els professionals en menors a un sistema que primava les associacions que tenien experiència en immigració.* Així, va néixer a Cordova, com a pionera, l'associació APIC (Associació Pro Immigrants de Còrdova) vinculada a Andalusia Acoge, que l'any 1998 obrí el seu primer centre. Poc a poc es van obrir centres similars en altres províncies andaluses, tots ells gestionats per associacions. La intenció era fer la primera acollida (fins a 3 mesos) dels menors marroquins en aquests centres especialitzats i després traspasar-los a la xarxa normalitzada.

⁵¹ Al 1998 la mitjana fou de 13,9 anys, al 1999 de 15 anys, i al 2000 de 14,8 anys. Aproximadament el 40% dels suposats menors eren en realitat majors d'edat. (Direcció General d'atenció a la Infància i Família, informe de novembre del 2000),

3. **Acollida en una xarxa residencial especialitzada.** Però després d'haver creat aquesta xarxa paral·lela de primera acollida, l'experiència va demostrar que el pas a la xarxa normalitzada no donava els resultats esperats. I per això es van començar a crear centres de protecció de llarga estada només destinats a menors marroquins.
4. **Acollida en centres de drogodependències.** A partir del 2001 la Junta d'Andalusia va crear un nou tipus de centres per aquells menors que havien passat per tots els recursos anteriors i que ja estaven documentats però que presentaven problemes de drogodependències. Al juny del 2001 hi havia dos centres a Còrdova gestionats per l'associació Arco Iris, amb molta experiència anteriorment en el tractament de drogodependències de menors.

En conjunt, a Andalusia hi funcionen almenys 15 centres de primera acollida o d'acollida immediata. Totes les províncies en tenen un, però algunes en tenen dos o tres, gairebé sempre gestionats per associacions privades en concert amb l'administració. Així, a Almeria hi ha un centre anomenat *Indalo*, concertat i gestionat per Afinsa⁵²; a Cadis hi ha *Nuestra Señora del Cobre*, de gestió pública⁵³; a Còrdova hi ha dos centres, un que hem citat abans i que està gestionat per APIC i l'altre *Juan de Mairena*; a Granada hi ha tres centres, un gestionat per l'associació *Adelante* (concertat), el segon gestionat per l'associació *Nuevo Futuro* (concertat), i el tercer gestionat per l'associació *La ciudad de los muchachos*; a Jaén hi ha *Nuestra señora de la Cabeza*; a Màlaga n'hi trobem tres, *El Castaño* (concertat i gestionat per Afinsa), *La ciudad de los muchachos* (concertat) i un centre gestionat per l'associació *Amappace* (concertat); i a Sevilla hi trobem el centre *AS-Salama* gestionat per *Sevilla Acogé* (concertat), *Paz y bien* gestionat per aquesta associació (concertat), i el tercer centre gestionat per *Integra II*. Com veiem, les províncies amb més centres d'acollida són aquelles per on hi passen més menors: Màlaga, Granada, Còrdova i Sevilla.

Bajé del camión en Malaga y después me voy a Granada. (...) Allí dos días y coger la policía. Entonces la policía me lleva a centro de Granada, todos chicos de Marruecos, allí dos días y me voy. (...) Yo a Madrid, no a Granada. (M.E.)

En les províncies d'Almeria, Jaén i Huelva només hi trobem menors immigrants treballant en algunes explotacions agrícoles. I per això la seva detecció és difícil, malgrat que com hem vist Almeria sigui la província d'Andalusia on més menors diuen haver estat (veure 3.3.2.1). En canvi la vuitena província, Cadis, és un lloc de pas principal perquè inclou la ciutat d'Algesires. Encara que molts menors son retornats gairebé immediatament al Marroc des d'Algesires, d'altres són traslladats al centre *Nuestra Señora del Cobre* de Cadis. El subdelegat del govern d'aquesta província, Miquel Osuna, afirmava al diari *El País* (30/03/00) que l'objectiu principal del centre és retornar-los amb els seus familiars, i que en el temps que passa fins que el consolat marroquí aconsegueix localitzar la família només el 40% dels menors s'escapoleix. A més afegia la seva preocupació per aquest temps d'espera en el centre perquè *en la zona del Camp de Gibraltar, on el 60% dels immigrants indocumentats interceptats ingressen en el centre Nuestra Señora de El*

⁵² Almeria Acoge va gestionar un d'aquests centres, però va tancar-lo el 1999. (Mercedes Jiménez, 2001)

⁵³ A la badia de Cadis l'Associació *Tartessos Cardjin* també va acollir alguns menors al 1999. (Mercedes Jiménez, 2001)

Cobre, molts d'ells acaben essent explotats laboral o sexualment. (...) Tres de cada cinc menors immigrants ingressats en aquell centre acaben essent víctimes de les mafies organitzades que actuen al voltant del centre. Aquest centre, de gestió pública, ha arribat a acollir fins a 70 menors, la majoria en espera de repatriació:

Cuando llegar a Algeciras coger policía, llevar a centro Cadiz (...) Cobre, centro grande, muchos chicos, problemas con chicos. (...) en Cadiz estar tres meses, si portas bien no Marruecos, yo cansar, no venir a España para Cadiz, seguir Barcelona. (AM.D.)

De centre residencials o de llarg internament per a menors immigrants n'hi ha, en canvi, ben pocs. Segons Mercedes Jiménez (2001, a Giménez i Suarez, 2002) en tota la CA d'Andalusia n'hi ha només tres, tots concertats: un a Còrdova gestionat per *Cordoba Acoge*, i els altres dos a Sevilla, un gestionat per *Mensajeros de la paz* i l'altre *La Rinconada* en concert amb la Diputació Provincial.

Però degut a la gran quantitat de centres de menors que hi ha a Andalusia, es fa difícil de saber si alguns altres són de primera acollida i/o residencials: a Còrdova el centre *Azahara*; a Granada els centres *Bermúdez de Castro* i *Angel Ganivet*; a Huelva els centres *Juan Ramón Jiménez* i *Agua Viva*; a Màlaga els centres *V. Victoria*, *A. Aloreña* i *V. Esperanza*; i a Sevilla els centres *La Granja* i *Madre Gullemin*. A més, hi ha dos centres especialitzats a Còrdova: un, ja citat, gestionat per *Arco Iris*, i un altre d'inserció sociolaboral gestionat per *Lucena Acoge*.

d) Altres CCAA de pas: València i País Basc

d.1- La CA de València

Com hem vist a l'apartat 5.2.1, els petits *Harraga* arriben a la CA valenciana en el seu camí per la costa mediterrània, procedents d'Andalusia i passant generalment per Múrcia. Els menors s'estan a la CA valenciana només unes hores, o bé més temps a fi de descansar o treballar abans de seguir el viatge cap a Barcelona.

Vine debajo de un autobus hasta Valencia, allí me bajé estaba cansado. (...) Y de Valencia pase 5 días andando para llegar a Barcelona. (...) No Valencia, Barcelona. (G.SC3)

Llegué a Granada, después andando, andando un pueblo Lorca (...) seguí y a Murcia en tren un día (...) Después Alicante. Alicante estar ya tres semanas (esta treballant amb uns immigrants adults) (...) Después bien, ropa también, después cobrar dinero y comprar billete Barcelona. (...) En Barcelona unos amigos de Marruecos vienen aquí. (M.R.)

Al 1994 la Generalitat Valenciana ja detecta 51 menors immigrants no acompanyats, sobretot a les províncies de València i d'Alacant:

Taula 5 / 4 - Menors immigrants no acompanyats acollits en la CA Valenciana (1994-1999)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999 ⁵⁴	TOTAL
Alacant	40	44	62	39	57	47	289
Castelló	—	6	11	23	36	32	108
València	11	25	30	37	55	89	247
TOTAL	51	75	103	99	148	168	644

Font: Direcció General d'Acció Social del Menor i de la Família. Ministeri de Treball i d'Assumptes socials, Febrer del 2000. Elaboració pròpia.

La importància d'Alacant com a lloc de pas dels petits *Harraga* creiem que es deu al treball temporal dels menors en el sector de l'agricultura d'aquesta província i, en menor mesura, en el sector tèxtil, com hem explicat en l'apartat 5.2.3. En el cas de Castelló, només és una província de pas cap a Tarragona i Barcelona. En el cas de València, en canvi, la important presència de petits *Harraga* pot estar motivada per diversos factors: els menors busquen alguna ciutat gran on establir-se i la ciutat de València pot ser un primer destí; les principals institucions de la CA que gestionen serveis destinats als menors es troben en aquesta ciutat; i un nombre de menors algerians i subsaharians entren a Espanya a través del port de València; etc.

En un informe presentat a la Secretaria General d'Assumptes Socials (Direcció General d'Acció social del Menor i de la Família del Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials. Febrer del 2000, 3 del informe de CA valenciana), la Generalitat Valenciana indicava: *Moltes vegades el destí d'aquests menors no és la Comunitat Valenciana, i simplement consideren la seva estada en aquest territori com una etapa dins de la seva fita final, que sol ser una altra Comunitat Autònoma o qualsevol altre país. Aquesta és una de les raons per les que freqüentement s'escapen dels centres d'on han estat acollits. (...) La seva fugida dels centres també està motivada pel temor a ser repatriats.*

Els menors immigrants de la CA Valenciana procedeixen principalment, de forma similar als de les altres CCAA, de l'àrea geogràfica del Magrib i, més concretament, de Marroc i d'Algèria. Al 1996 els menors magribins ja suposen el 37,24%⁵⁵ del total, i al 1997 i 1998 signifiquen més de la meitat del total, amb un 52%⁵⁶. Al 1999 representen el 47,02%⁵⁷, juntament amb un increment important dels menors procedents de Romania, un 10,71%⁵⁸.

⁵⁴ Dades de l'1 de gener fins al 22 de setembre de 1999. (Direcció General d'Acció social del Menor i de la Família. Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials. Febrer del 2000)

⁵⁵ A Alacant aquests menors representen un 38,7% (1 del Marroc i 23 d'Algèria) dels menors acollits; a Castelló un 36,3% (4 del Marroc); i a València un 36,6% (3 del Marroc i 9 d'Algèria). (Direcció General d'Acció social del Menor i de la Família. Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials. Febrer del 2000)

⁵⁶ A Alacant l'any 1997 els menors magribins eren el 71,8% (22 marroquins i 6 algerians) i l'any 1998 van ser el 61,4% (17 marroquins i 18 algerians). A Castelló l'any 1997 eren només un 30,4% (7 menors del Magrib), però al 1998 ja arriben al 44,4% (16 del Magrib). Per últim, a València l'any 1997 eren un 56,6% (8 marroquins i 9 algerians) i al 1998 un 50,9% (12 marroquins i 16 algerians) (Direcció General d'Acció social del Menor i de la Família. Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials. Febrer del 2000)

⁵⁷ A la província d'Alacant eren un 55,3% (10 marroquins i 16 algerians), a la de Castelló un 53,1% (17 menors del Magrib) i a València un 39,3% (14 marroquins i 21 algerians). (Direcció General d'Acció social del Menor i de la Família. Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials. Febrer del 2000)

⁵⁸ L'any anterior, el 1998, els menors romanesos suposaven només el 2,7%.

En la CA Valenciana crida l'atenció l'alt percentatge de petits *Harraga* algerians, que en ocasions iguala o supera al de marroquins. Encara que és possible que alguns dels menors marroquins declarin ésser algerians per evitar la repatriació, molts d'altres són probablement algerians, arribats a Espanya a través del port de València on hi arriba una línia regular de *ferry* procedent del port algerià d'Oran. De fet, segons les dades registrades i les freqüències dels anys 1997 a 1999, a la província de València hi arriben més menors algerians que marroquins, mentre que a Alacant es produeix un fenomen similar. Tanmateix, com hem dit, no podem saber de cert quants menors són efectivament marroquins i quants algerians, perquè molts s'escapoleixen del servei d'atenció al menor abans que pugui ésser esbrinada la vertadera nacionalitat.

No tenim dades sobre la quantitat de nois que declaren ser menors d'edat sense ser-ho realment no ho son, no obstant, però la Generalitat Valenciana deixa constància en el seu informe que, una vegada comprovada l'edat a través de la radiografia del canell, la majoria dels menors acollits tenen entre 15 i 16 anys.

Abans de 1998 els menors immigrants no acompanyats que eren detectats en la CA Valenciana eren ingressats en el centres genèrics de protecció d'aquesta comunitat. En canvi, a partir d'aquest any l'Associació Valenciana d'Ajuda al Refugiat (AVAR), que ja treballava amb menors estrangers des de 1994, comença a ampliar les seves funcions, en conveni amb l'administració: recursos jurídics, programes formatius prelaborals, borsa de treball... I l'any 1999 obre els primers pisos residencials o tutelats per a menors, i pisos d'autonomia o de continuïtat pels que han assolit la majoria d'edat. La pròpia associació (a Fundació Pere Tarrés, 2001; pàg. 4 del informe) explica així aquesta tasca: *L'atenció és de caracter integral, i s'inicia com un programa específic "Atenció integral" que permet intervenir en el Centre de Recepció de menors de la Conselleria de Benestar Social a Burjassot, o bé, en els casos de polissons pot ser que realitzem la primera atenció directament al port (...) Posteriorment aquests menors poden ser derivats a alguns dels nostres recursos específics del Programa "Convivència per la integració", que consta d'un pis tutelat a la població d'Onteniente, un pis tutelat a València i dos pisos de continuïtat en les poblacions referides.*

Els pisos tenen una capacitat de 22 places, distribuïts en quatre habitatges independents, i són de titularitat privada subvencionats per la Generalitat Valenciana. Els altres programes, en canvi, són subvencionats amb fons públics, autonòmics i privats. Anualment s'atenen uns 50 menors en els pisos, i una ratio de 140 en els altres programes de l'entitat. Una reivindicació d'aquesta associació l'any 2001 era l'obertura d'algun centre de primera acollida específic. En conjunt, a la CA Valenciana el panorama d'atenció als menors immigrants no acompanyats ha evolucionat cap a recursos específics, encara que els menors són atesos en centres de primera acollida genèrics i residencials quan no hi ha places en els recursos anteriors.

d.2 - La CA del País Basc

La presència de petits *Harraga* a Euskadi va anar augmentant progressivament entre 1994 i 1999, passant d'1 a 183 menors detectats. Tot i això el fenomen ha estat fins avui força discret en aquesta CA, sobretot perquè no creiem que sigui un punt de destí pels menors immigrants, sinó més aviat de pas o d'escapada després que els menors s'hagin establert a les grans ciutats de Madrid o de Barcelona, com indicava un dels menors entrevistats:

Sabes, nosotros en Barcelona y se acabo el trabajo en Sta Coloma (época més baixa en la confecció) y coger vacaciones con amigos de barrio. (...) y tres semanas en San Sebastian y Bilbao tres días y Vitoria solo cinco horas. Con dinero de taller, tener dinero y guardar poco para pasear. (...) También ir para Semana Grande de San Sebastian. (M.B.)

No obstant, a partir de l'any 2001 a Guipúscoa i a Biscaia la presència de menors es dispara. L'any 1999 el Ministeri de Treball i d'Assumptes socials (febrer 2000) ja assenyalava un increment significatiu de menors al País Basc, com s'observa en aquesta taula:

Taula 5 / 5 - Menors immigrants no acompanyats ingressats i atesos al País Basc (1996-1999)⁵⁹

	1996	1997	1998	1999	TOTAL
Àlaba	0	12 (10)	11 (8)	17 (15)	40 (33)
Guipúscoa	17	28	79	138	262
Biscaia	5 (5)	15 (12)	23 (23)	48 (30)	91 (70)
TOTAL ⁶⁰	22 (22)	55 (50)	113 (110)	203 (183)	391 (365)

Font: Direcció General d'Acció social del Menor i de la Família. Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials, Febrer del 2000. Elaboració pròpia.

Mentre que de 1996 a 1999 la presència de menors immigrants a la província d'Àlaba és bastant escassa, a Biscaia creix de forma moderada, i a Guipúscoa augmenta de forma molt notable. No obstant, és a partir de l'any 2000 que es produeix un gran augment de menors ingressats i acollits, concretament a la província de Biscaia, d'acord amb les dades del centre residencial Zabaloetxe de Loiu⁶¹: es passa de 52 menors acollits en el 2000, a 349 menors en el 2001. Què va passar l'any 2001? Mentre que en algunes CCAA els menors nouvinguts havien d'esperar-se almenys nou mesos per començar els tràmits de regularització, en el centre residencial Zabaloetxe de Biscaia aquest procediment es feia en dos o tres mesos com a mesura per aconseguir la integració, cosa que va provocar en poc temps una autèntica allau de menors procedents d'altres CCAA en recerca de la desitjada regularització. Vegem-ho en la taula:

Taula 5 / 6 - Acollida de menors immigrants no acompanyats a la província de Biscaia (1996-2001)

	1996-1999	2000	2001	TOTAL
Ingressos	91	59	371	521
Menors reals	70	52	349	471
Sortides	56	21	304	395
Interns a 31/12/01	3 (1998) 4 (1999)	22	97	

Font: Informe de menors estrangers acollits en el centre residencial Zabaloetxe. Memòria, 2001.

⁵⁹ En parèntesi indiquem el nombre de menors reals. A la província de Guipúscoa només es comptabilitza el nombre d'ingressos i no el de menors realment acollits, segons veiem en l'informe citat.

⁶⁰ En la suma hi ha un error en el cas de Guipúscoa perquè es comptabilitza el seu total d'ingressos.

⁶¹ Aquesta població de 8,5 Km² i 26.256 hab. és un dels municipis de l'aglomeració del Gran Bilbao. Principalment, hi ha indústries químiques, del vidre i metal·lúrgiques. (Enciclopèdia Salvat Català, vol. 3, 1999). En aquest municipi hi ha una comunitat de Terciaris Caputxins que gestiona el Centre Residencial Zabaloetxe, on ingressen tots els menors no acompanyats de la província.

Carles Sagardoy Azagra al gener del 2002 ho explicava així (Centre Residencial Zabaloetxe, 15): *hem aconseguit regularitzar 270 menors (un 77,36% dels 349 menors al 2001), obtenint els documents necessaris per regularitzar la seva situació, els "papers" del seu país, això és, la partida de naixement, el certificat de res penal, el certificat de convivència i l'autorització paterna. S'han obtingut 224 passaports (per a un 64,18% dels menors), s'han concedit 29 permisos de residència (un 8,3%) i 17 permisos de treball (4,87% dels menors). Queden pendents de resolució altres 15 passaports i 193 permisos de residència. (...) Només un 22,63% no han obtingut els documents del seu país que es requereixen per obtenir els passaport. Carlos Sagardoy també afegeix com a resposta a la pregunta anterior: La tasca realitzada en aquest camp (documentació i regularització) ha propiciat l'augment del nombre d'ingressos, en saber molts menors que es donava resposta a una de les seves necessitats (...) És evident que regularitzar la seva situació legal és fonamental en vistes a aconseguir altres objectius, com pot ser l'aprenentatge d'espanyol, el realitzar un curs prelaboral, iniciar la recerca activa de treball, la pràctica laboral o millorar les relacions amb l'entorn. (Informe de menors estrangers acollits en el centre residencial Zabaloetxe. Memòria, 2001). Aquest episodi demostra la gran importància que tenen els canals de comunicació entre els petits Harraga de diferents CCAA, i com els rumors que corren poden influir en la seva mobilitat. Com hem vist, un episodi semblant però més petit va tenir lloc a Còrdova al 1999.*

Al País Basc l'origen dels menors immigrants és gairebé exclusivament del Magrib. Fins al 1999 eren el 60%⁶², i al 2001 a Biscaia es comprova que el 90,25% dels menors són marroquins (Informe de menors estrangers acollits en el centre Zabaloetxe. Memòria, 2001). Una altra característica que crida l'atenció a les tres províncies és el baix índex de permanència dels menors en la xarxa d'atenció⁶³. Això demostra que el País Basc no és un territori de destí per a la major part dels petits Harraga. Fins i tot al 2001, any de la gran allau de menors nous, els menors que abandonen voluntàriament el centre són 304 (un 87% dels casos)⁶⁴. Carlos Sagardoy ho justifica dient que *molts d'ells en tenir coberta la seva expectativa* (és a dir,

⁶²Cada província té criteris diferents per determinar l'àrea geogràfica d'origen dels menors: la primera província ho fa segons grans àrees geogràfiques, la segona per continents, i la tercera per països. Així, a Alaba dels 33 menors acollits fins a 1999, el 84,84% eren d'origen del Magrib (28 menors) i els 5 restants de Kosovo (1), de Sierra Leona (1) i de França (3). A Guipúscoa, el 80,53% de l'Àfrica (211 menors), un 16,79% d'Europa (44 menors), un 2,29% de l'Àsia (6 menors) i un 0,38% d'Amèrica (1 menor). I a Biscaia un 88% procedien també de l'Àfrica, un 40% eren del Marroc (28 menors), 18,57% d'Algèria (13 menors), el 6% eren de països sudamericans i un altre 6% de països de Europa de l'Est. (Direcció General d'Acció social del Menor i de la Família. Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials. Febrer del 2000)

⁶³Fins al febrer del 2000 a Alaba només hi quedaven en la xarxa de protecció 2 dels menors ingressats al 1997 i 1 del 1998. Del 1999 no n'hi quedava cap. Al 1997 i 1998, 9 (50%) dels menors van estar menys d'1 mes, 8 (44,44%) menys de 3 mesos, i 2 (11,11%) més de 3 mesos. No obstant, al 1999 la permanència va ser significativament encara més baixa, ja que cap dels 15 menors van estar-hi més d'11 dies. De forma similar, a Biscaia fins l'any 1999 30 (55,7%) dels menors van estar menys d'1 mes (la major part entre 2 i 7 dies: el 31,42%), 8 (11,42%) menys de 3 mesos, i 12 (17,14%) de 3 a 12 mesos; però contràriament al cas de l'altra província hi havia 11 (15,71%) menors que portaven més de 2 anys. A Guipúscoa es mesura l'índex de permanència en relació als abandonaments de forma voluntària del centre, però no s'especifica l'estada al centre com en les altres dues províncies; tot i això també es reflecteix de forma clara aquest punt: al 1997 van marxar 12 menors (57,17%), al 1998 60 menors (72,29%) i al 1999 van abandonar el recurs de Creu Roja 111 menors (78,73%). (Direcció General d'Acció social del Menor i de la Família. Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials. Febrer del 2000)

⁶⁴El 22% (78 casos) dels menors han estat entre 1 i 6 dies al centre; el 32% (112 casos) entre 7 i 30 dies; el 28% (98 casos) entre 1 i 3 mesos, i el 18% (61 casos) més de 3 mesos. (Informe de menors estrangers acollits en el centre Zabaloetxe. Memòria, 2001)

regularitzar-se) han marxat a un altre lloc per buscar treball. Un dels menors entrevistats, que havia estat acollit a Santander al 1998 i 1999, explicava així el seu pas fugaç pel País Basc:

Cuando vine lo primero fue llegar a Madrid, de Madrid fui a Santander, fui en un centro, ellos me ayudaron mucho, y me hicieron papeles (passaport i tramitació del permís de residència), gracias a Dios. Gracias a ellos estoy muy bien ahora, pero me aburría allí, he hechado de menos a mis amigos, quería ver a mis amigos de barrio y a mi hermano. Los que me han ayudado me animaron para quedarme, les supo mal que me marche y yo también, pero me fui. De Santander me fui San Sebastian, me quede un tiempo en San Sebastian con mi hermano, y después vine a Barcelona, quería venir a Barcelona. Y aquí estoy, en un centro de Barcelona, un buen centro, estoy muy bien y todos me ayudan. Tengo mi trabajo, tengo todo, estudio y trabajo, aquí estoy bien. Así lo haré hasta llegar a los 18 años, coger un trabajo y tener mis papeles hechos y así poder realizar todos mis objetivos. (Y.L.)

Tot i això al gener del 2002 97 menors continuaven acollits encara al centre Zabaloetxe (27,79% dels casos, 37 amb tutela i 60 de guarda) molts d'ells segurament a l'espera encara del permís de residència. Tots ells havien participat en diferents cursos de formació: un 50% en l'ensenyament reglat i aprenentatge de castellà, i l'altre 50% en cursos d'iniciació professional i capacitació prelaboral (en els sectors agrari, d'obres i de serveis). (Informe de menors estrangers acollits en el centre residencial Zabaloetxe. Memòria, 2001).

També a Euskadi, al igual que en les altres CCAA, entorn del 40% dels nois acollits són en realitat majors d'edat. A Biscaia l'edat declarada en el moment de l'ingrés oscil·la entre 11 i 17 anys, essent la majoritària entre 16 i 17 anys i essent la mitjana de l'edat declarada fins a l'any 2001 de 15,9 anys. Durant l'any 2001, dels 349 menors ingressats al centre Zabaloetxe, 272 (77%) van ser verificats per poder començar els tràmits de documentació, i 118 van resultar ser majors d'edat (43%); l'edat mitjana declarada era 1 any i mig inferior a l'edat mitjana verificada (17,6 anys). (Informe de menors estrangers acollits en el centre residencial Zabaloetxe. Memòria, 2001)

Al País Basc els menors immigrants són acollits en algunes províncies en la xarxa de protecció general i en altres províncies en centres creats de forma específica per a ells. Així a Alaba quan un menor immigrant no acompanyat és detectat és acollit en el Centre d'urgència Hazaldi, i només si hi roman un temps suficient per conèixer el seu cas és derivat cap a un centre residencial de la xarxa de protecció de menors. Com que en aquesta província la incidència del fenomen no és gens elevada, els recursos són els generals de la xarxa d'atenció, malgrat que ja al 1999 es plantejava la futura necessitat de crear alguns programes d'atenció específica (Institut Foral de Benestar Social, Infància i Joventut de la Diputació Foral d'Alaba, a Direcció General d'Acció social del Menor i de la Família. Ministeri de Treball i d'Assumptes Socials. Febrer del 2000).

En canvi a Guipúscoa, degut a l'increment progressiu de menors immigrants no acompanyats des de 1996, ja es planifica a finals d'aquell any un servei de la Creu Roja especialitzat en aquest col·lectiu de menors. Però no és fins al 1999 que aquest servei entra en funcionament, després que es passi dels 78 ingressos de 1998, a 138 al 1999. A partir d'un conveni amb la Diputació, la Creu Roja passa a gestionar la totalitat dels centres de menors immigrants no acompanyats: un Pis d'Acollida d'Urgència (12 places); si el menor s'hi està 3 mesos, passa a un Pis d'Estada (9 places) on pot seguir cursos de formació, tallers i aprenentatge de la llengua; i quan compleix els 18 anys pot passar a un altre Pis d'Emancipació (9 places) on pot viure-hi fins que trobi una

altra residència. Com que les places són escasses, la Diputació selecciona els nois que vol acollir i només asumeix la tutela dels menors que hagin passat tres mesos en el pis d'urgència. D'altra banda, no hi ha educadors de carrer per derivar als menors, sinó que la majoria de les derivacions les realitzen els cossos de seguretat.

A Biscaia, de forma similar a la província anterior, la Diputació té establert un conveni amb una entitat privada per gestionar l'atenció als menors immigrants no acompanyats per mitjà del Centre Residencial Zabaloetxe, situat al municipi de Loiu a l'extraradi de Bilbao. Actualment té entorn a les 80 places, i amb l'increment espectacular de menors que va experimentar l'any 2001 –com hem vist- va viure situacions molt conflictives, no només internes sinó també en relació amb la població del municipi. Al mesos de maig i juny del 2001 aquest conflicte van arribar a aparèixer a les primeres pàgines de la premsa local, provocant moltes expulsions i sortides voluntàries de menors. Aquests problemes van portar, el juliol del 2001, a reconvertir el centre G.M. de Ibarra de Orduña en un centre per a menors immigrants i a traslladar-hi part dels nois del centre Zabaloetxe. Aquest nou centre té avui 32 places i força educadors, dels quals 5 són d'origen magribí. A més, la Diputació va firmar un altre conveni de col·laboració, al gener del 2002, amb l'Associació bereber AZRAF per col·laborar en l'atenció dels menors immigrants d'aquests dos centres; i va contractar l'Associació "Bizigarri" perquè s'encarregués de documentar els menors i de revisar tots els expedients en tràmit.

e) L'establiment a la CA de Madrid

Ja des de 1993 la CA de Madrid observa un increment progressiu de l'arribada de menors immigrants. En aquell any es van estudiar 57 expedients de guarda i 65 de tutela (Silvina Monteros, 2003). Tanmateix, la major part dels investigadors no han aconseguit fins avui d'obtenir dades gaire precises sobre aquest increment (Mª Jesús Pérez, 2000; Carlos Giménez i Liliana Suarez, 2002; Silvina Monteros, 2003; Javier Ortega, 2003). Les dades estadístiques del *Instituto Madrileño del menor y la Familia* (IMMF) només identificaven fins al 2000 el conjunt de menors de nacionalitat estrangera que havien estat acollits degut a una situació de risc. A més, per exemple, les dades de 1999 són poc fiables perquè no consta ni la data d'obtenció d'aquestes xifres ni el període que abasten.

El IMMF assenyalava el 29 de febrer del 2000 (pàg. 2 del informe de Madrid), en un informe presentat a la *Secretaria General de Asuntos Sociales*, que *s'han produït 504 ingressos de menors estrangers, dels quals 102 eren reingressos per haver estat acollits amb anterioritat* (és a dir, 402 menors nous), i 423 són majors de 13 anys. Els ingressos va ser efectuats per la GRUME (50%) i per la Comissió de Tutela del IMMF (32%) en la seva majoria. El total d'ingressos de menors marroquins va ser de 362. Malgrat no conèixer més detalls, aquestes xifres revelen l'important nombre de menors marroquins arribats en aquella CA. Segons un estudi realitzat l'any 2001 per 14 entitats privades que treballen amb aquests menors (Tomillo, Paideia, Mercenarios, Atime...) aquest nombre d'ingressos encara seria més elevat: *una dada significativa és que dels 1.441 ingressos de menors adolescents que es van produir al 1999 en el Centre de primera acollida d'Hortaleza (el primer lloc on arriben tots els menors en situació de desemparament que requereixen intervenció urgent) més de la meitat del total, 687 menors, eren estrangers.*

Per intentar afinar en la magnitud del fenomen hauriem de distingir entre el nombre de menors nouvinguts i el nombre de reingressats o presentats de nou. Segons dades facilitades pel IMMF a la Direcció General d'Estrangeria i Immigració del Ministeri d'Interior aquest seria el nombre de menors nouvinguts:

Taula 5 / 7- Menors immigrants no acompanyats a la CA de Madrid

2001	2002	2003 (fins abril)
313	225	266

Font: IMMF, a: Javier Ortega (coord.) Informe de la Salle al proyecto CONRED; a: Fundació Pere Tarres, 2003.

Malgrat aquestes poques dades, observem que si les dades de 1999 són reals hi hauria hagut un descens de menors nouvinguts. Tanmateix, pensem que el més probable és que aquestes dades més recents s'ajustin més a la dimensió real del fenomen. D'altra banda, amb aquestes dades podem afirmar que de 1999 al 2003 hi ha hagut un flux continu de menors immigrants, tot i que no sabem des de quan s'ha iniciat perquè no tenim informació detallada sobre l'evolució en els anys anteriors.

Quan parlem de menors immigrants no acompanyats a la CA de Madrid pràcticament parlem només de menors ubicats al municipi de Madrid, tant pel seu lloc de residència com de socialització i desenvolupament de les seves activitats. Malgrat que, com assenyala Mª Jesús Pérez (2000), a municipis com Collado, Villalba o d'altres hi ha desenes de nois que encara no han estat detectats.

De forma similar a d'altres CCAA, també a Madrid la major part dels menors immigrants no acompanyats són d'origen marroquí. El IMMF assenyalava en l'informe anteriorment citat (Secretaria General de Asuntos Sociales, 2000) que els marroquins arribaven al 71,82% del total. I segons l'estudi, també citat, de 14 entitats privades gran part procedeixen del nord del Marroc, principalment de la ciutat Tànger, i són sobretot menors de gènere masculí d'entre 14 i 18 anys amb predomini dels de 15 i 16 anys. Una d'aquestes entitats de Madrid, l'associació Paideia (Claire Trichot, entrevista 2002), ens indicà que els menors procedien sobretot de certs barris de la Comuna de Beni Makada, entre ells Ben Dibane on aquesta associació ha construït un gran centre de formació ocupacional finançat pel govern espanyol que havia d'entrar en funcionament a finals del 2003. La presència majoritària de menors marroquins ja no és tan acusada, no obstant, en les dades del 2003, sinó que les nacionalitats són més diverses seguint la tendència de la migració adulta: els nois marroquins representen el 24,81 % dels menors, mentre que un 12,03% són de Colòmbia, un 10,15% de Guinea Ecuatorial, un 5,26% de l'Equador, un 3% de Rep.Dominicana, etc.

Un altre aspecte a considerar és que, segons la mateixa IMMF (Secretaria General de Asuntos Sociales, 2000), els menors immigrants tendeixen a romandre més temps a Madrid i, fins i tot, a establir-s'hi, al contrari de la tendència d'anys anteriors en què només era una CA de pas cap el nord. Com hem pogut comprovar durant el nostre treball de camp a Catalunya (veure 3.3.2.1), alguns nois que no tenien Madrid com a objectiu havien canviat d'opinió i s'hi havia quedat força mesos, i d'altres fins i tot s'hi havien acabat establint:

Yo solo Madrid un mes, yo quiero venir Barcelona porque aquí en Barcelona había mucha gente de mi barrio ¿sabes?. Madrid, no. (...) Yo en Madrid por telefono llama a ellos, decídes venir Barcelona. (...) Después bien en centro (després de recuperar-se del camí i de refer-se), voy a Barcelona. (A.T.)

La idea que tenía yo quería irme a Madrid, desde Marruecos, ya tenía idea de irme, a donde no lo sé, no sabía donde ir y pues mira cuando llegué a Málaga yo he dicho a un chico donde esta Madrid, y mira voy a Madrid. (...) en Madrid lo pase muy putas, muy muy mal, y luego fui a Barcelona, a probar suerte. (M.M.)

Después de Granada me fui a Madrid, yo y otros dos chavales, porque uno dice que Madrid esta bien, pero yo prefiero Barcelona. (...) Me coge la policia y me dicen: tienes que venir con nosotros, tu eres muy joven y no puedes estas en la calle. Entonces me llevaron a un centro que se llama Hortaleza. (...) Estuve con ello un mes o veinte días o así, hasta que me buscaron un centro bien de tutela y todo. Allí estuve dos años y medio, me hicieron pasaporte, papeles residencia. (M.A.)

Quan els menors arriben a Madrid s'acostumen a posar en contacte rapidament amb altres compatriotes, primer, i amb el grup d'iguals del centre de la ciutat, més tard. El principal lloc de trobada és el barri de Lavapiés, on els petits *Harraga* resolen les seves necessitats d'alimentació i d'allotjament durant les primeres setmanes, segons els educadors de l'Associació Paideia (a la 1ª Trobada d'entitats que intervenen amb menors no acompanyats a Espanya, realitzada al novembre del 2002 a Barcelona). Després el propi menor, informat pel grup d'iguals, és probable que es posi en contacte amb algun educador de carrer d'associacions com Paideia, que l'informarà sobre el sistema de protecció i els recursos als que pot accedir. D'altres menors, en canvi, potser seran detectats per la GRUME de la Policia Nacional abans que contactin amb els educadors i arribaran al circuit de protecció de forma directa i involuntària.

Una vegada que la GRUME hagi comprovat la minoria d'edat d'un noi, així com la seva situació de desemparament, quedarà a disposició de l'IMMF i serà traslladat al Centre de Primera Acollida d'*Hortaleza*, com ens explicava el menor anteriorment citat. Aquest centre, de titularitat pública, és l'únic de primera acollida a Madrid. Tot i que té una capacitat per a 55 menors, sovint n'acull molts més, segons expliquen els menors entrevistats i segons sostenen diverses associacions (Paideia, Tomillo, Mercenarios...). Allà el menor no s'hi estarà més d'un més o mes i mig, tal com hem pogut verificar amb les diverses fonts. A més, en el termini màxim d'un mes i 20 dies el menor rep la confirmació de la tutela, la qual permet que sigui derivat a d'altres recursos d'acollida: pisos i centres tutelats, propis o concertats i, en menor mesura, centres residencials.

Degut a l'increment dels menors immigrants acollits en la xarxa de protecció de l'IMMF, aquest organisme ha anat ampliant els convenis de col·laboració amb entitats privades especialitzades. La primera que va començar a treballar amb menors estrangers fou els *Padres Mercedarios* l'any 1987, inicialment amb sol·licitants d'asil i després amb menors immigrants no acompanyats. Més tard altres entitats van donar aquest pas, com l'associació *Paideia*, la *Fundación Tomillo*, les *Hijas de la Caridad*, la *Creu Roja*, el *Movimiento por la Paz*, els *Mensajeros*, la *Puerta Bonita*, l'*Asociación Rosalía Rendú*, *Guadarrama*, la *Red Acoge*, etc. (Me Jesús Pérez, 2000; a Giménez i Suarez, 2002). Algunes d'aquestes entitats han posat en marxa tallers de formació ocupacional per als menors immigrants, i també un programa d'allotjament en pensions, que entrà en

funcionament al 1999 per establir una certa distància entre el menor i la institució davant situacions irrecuperables de ruptura institucional produïda en el centre residencial o pis tutelat (Silvina Monteros, 2003).

Però des de l'entrada en vigor de la Llei Orgànica 8/2000 al gener del 2001 -veure 1.3.2.- el treball educatiu amb els menors s'ha dificultat molt, como sostenen totes les associacions consultades. Des de llavors els nois són informats en compareixença escrita de la iniciació del corresponent expedient de reagrupació familiar mentre encara són al centre de primera acollida d'*Hortaleza*. Això provoca als menors una desmotivació molt gran per seguir dins del circuit de protecció perquè, segons la nova llei, estant ja tutelats durant nou mesos després de la tutela poden ser reagrupats, i només després d'aquest temps i una vegada que quedi acreditada la impossibilitat de retorn del menor es poden iniciar els tràmits relatius a la seva regularització.

Un altre problema que s'està donant a Madrid amb els menors que s'escapoleixen dels centres, és que aquests són cessats immediatament de la tutela i, per tant, si tornen una segona o tercera vegada al circuit de protecció han de començar de nou el procés de tutela. No obstant, malgrat que des del 2000 s'han multiplicat els expedients de reagrupació familiar (al 2000, 115 expedients i al 2001, 35 expedients), els expedients resolts han estat pocs (al 2000, 30 expedients i al 2001 cap) i les reagrupacions familiars mínimes (al 2000, 8 i al al 2001, 2) (document de treball de la CA de Madrid a la 1ª Trobada d'entitats que intervenen amb menors no acompanyats a Espanya, 2002). Tot i això, aquesta situació d'indeterminació ha provocat força problemes en la inserció i integració dels menors immigrants a la CA de Madrid. Resulta molt difícil motivar els menors en la seva formació professional quan poden ser reagrupats en qualsevol moment. A més, les entitats de la CA de Madrid que van participar a la 1ª Trobada estatal a Barcelona al novembre del 2002 van denunciar que en aquests retorns no es complien les garanties previstes en la legislació, la qual cosa havia motivat diverses denúncies davant de la Fiscalia de Menors. Els incompliments principals eren que no s'havia respectat la voluntat del menor i que no s'havia contactat directament amb la família.

A principis de l'any 2003, després de negociacions entre el govern marroquí i l'espanyol en relació a la reagrupació familiar d'aquests menors que van donar peu a diverses informacions periodístiques sobre reagrupacions massives -veure 6.2.2.c-, les entitats *Atime*, *Padeia*, *MPDL*, *Mercedarios*, *Tomillo*, *Rosalía Rendú* i *Proyecto Hogar* van signar un document el mes de març del 2003 denunciant la forma en què s'estaven fent repatriacions en aquesta CA. En aquest document indicaven que tenien coneixement de 9 repatriacions portades a terme de forma inadmissible: la policia havia anat a buscar els menors durant la nit sense previ avís als directors dels centres, alguns dels menors eren nois integrats completament i amb documentació, altres nois eren a l'hospital recuperant-se d'una intervenció, etc. Simultàniament, des de Tànger Mercedes Jiménez (entrevista, 2003) ens confirmava l'increment dels menors repatriats des de la CA de Madrid, així com la pressió exercida sobre les famílies dels menors perquè els acceptessin. En definitiva, en la major part dels casos la reagrupació familiar s'estava portant a terme com un procediment d'urgència, de forma arbitrària, sense comptar amb el consentiment de la família ni del propi menor, ni tampoc de les entitats encarregades de la seva acollida. La notícia sobre aquestes últimes reagrupacions, segons aquestes mateixes entitats, va produir durant l'any 2003 una forta alarma entre els menors, una sensació d'indefensió, un augment de la desconfiança cap el sistema de protecció, una ruptura en la dinàmica diària dels centres d'acollida i formació i, fins i tot, un abandonament dels centres de formació i d'acollida per part d'alguns menors que havien tornat a fer vida al carrer.

5.3. L'ARRIBADA I L'ESTABLIMENT A CATALUNYA

Cuando llegué a Barcelona lo primero que conocí de Barcelona fue Plaza Cataluña. Bajé del autocar en la estación de Sants, en la estación Sants cogí el metro que era línea roja, luego bajé plaza Cataluña, como amigos de Tánger decir. (...) Bajé en Plaza Cataluña y rápido conocí allí a gente árabe, gente paisanos míos. Y ya está. Me explicaron qué debo hacer y ya está, y después me ayudaron. (M.A.)

5.3.1. El pas per Tarragona, Lleida i Girona

Llevat de l'àrea metropolitana de Barcelona, la resta del territori de Catalunya només representa un lloc de pas per als petits Harraga. Segons el Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia de la Generalitat, des de 1998 fins al maig del 2002 d'entre 1.659 menors immigrants estudiats, 1.018 d'ells marroquins, només 209 havien tingut algun expedient obert o havien tingut relació amb les Delegacions Territorials de la DGAIA de Tarragona, Lleida i Girona, com veiem en la següent taula:

Taula 5 / 7 - Expedients de menors immigrants no acompanyats a les províncies catalanes (1998 - maig 2002)

Províncies	Menors	%
Tarragona	94	5,66
Lleida	36	2,16
Girona	57	3,43
Barcelona	1.472	88,72
TOTAL	1.659	100,00

Font: Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia, 2003, document I, 6 i document III, 13. Elaboració pròpia.

Alguns dels expedients són oberts perquè els menors són atesos com a emergència en els centres d'acollida territorials (Mare de Deu de la Mercè a Tarragona, Puigvistós a Girona, i Lleida). No obstant, molts d'aquests casos acaben a Barcelona, perquè les altres províncies no tenen les places suficients per atendre tots els casos. Des de Barcelona també eren derivats alguns menors cap a Lleida, on hi havia el centre Segre. Per tant, el nombre d'expedients de cada província s'ha de prendre només com una dada orientativa i un indicador, però que confirma que les comarques de Tarragona, Lleida i Girona només són un lloc de pas per als petits Harraga en el seu camí cap als municipis de l'àrea metropolitana de Barcelona que han concebut com a destí. En el cas de Tarragona i de Lleida, són províncies de pas obligat per als nois que venen del sud, de Madrid o del País Basc, mentre que Girona ho és pels que arriben a través de França o bé que fan la ruta inversa cap a França i el centre d'Europa.

El mateix estudi anterior preguntava als menors immigrants per quines ciutats catalanes havien passat en algun moment (com a primera, segona, tercera o quarta ciutat, per ordre

d'importància), i sobre 759 menors que havien aportat aquesta informació, només un 3,63% assenyalaven algun municipi de la província de Tarragona, un 3,54% de Lleida, i un 9,86% de Girona, com veiem en la següent taula:

Taula 5 / 8 - Municipis catalans de pas o d'estada dels menors immigrants no acompanyats (1998-maig 2002)

Províncies	Municipis	1ªciut.	2ªciut.	3ªciut.	4ªciut.	Total	%
Tarragona	Tarragona	24	4	1	0	29	3,63
	Vendrell	3	0	0	0	3	
	Reus	1	1	0	0	2	
	Segur de Calafell	2	0	0	0	2	
	Municipis amb un menor ⁶⁵	2	0	0	0	2	
	Total	32	5	1	0	38	
Lleida	Lleida	25	8	4	0	37	3,54
	Total	25	8	4	0	37	
Girona	Girona	40	25	4	0	69	9,86
	Figuères	14	4	1	0	19	
	Santa Coloma de Farners	2	2	0	0	4	
	Roses	0	2	0	0	2	
	Lloret de Mar	2	0	0	0	2	
	Municipis amb un menor ⁶⁶	5	2	0	0	7	
	Total	63	35	5	0	103	
Barcelona	Total ⁶⁷	639	166	52	9	866	82,95
Total Catalunya		759 ⁶⁸	214	62	9	1.044 ⁶⁹	100

Font: Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia, 2003, document 1, 38-41. Elaboració pròpia.

La província de Tarragona és exclusivament un territori de pas. Manel Capdevila (entrevista, 2003), coordinador de l'estudi anterior i ex-cap del Servei d'Urgència de la DGAIA- assenyalava que la major part dels expedients oberts a Tarragona només consten de l'obertura i de la fotocòpia d'avis a la fiscalia i als Mossos d'Esquadra de l'escapoliment del menor. És a dir, que poc després de ser detingut el menor s'escapa a la primera oportunitat. Els propis menors entrevistats ens han expressat que en passar per Tarragona el seu objectiu no era quedar-s'hi, sinó seguir cap a Barcelona, o cap a Girona per passar la frontera. La major part dels menors

⁶⁵ Aquests municipis són: Salou i Roda de Barà.

⁶⁶ Aquests municipis són els següents: Anglès, Caldes de Malavella, Cassà de la Selva, "Costa Brava", Torroella de Montgrí, Blanes i Olot.

⁶⁷ Veure a l'apartat següent el detall dels municipis de la província de Barcelona.

⁶⁸ Total dels menors dels quals s'ha obtingut aquesta informació.

⁶⁹ Total de les informacions sobre llocs de pas o d'estada sobre un total de 759. D'aquests menors alguns han declarat haver passat per una sola ciutat, altres per dues, i altres per tres o quatre.

quan parlen del seu recorregut per Espanya no mencionen Tarragona, perquè el seu pas per aquesta província no ha tingut cap importància per a ells i no ho recorden o bé molt vagament:

Granada baja de car (...) en un bar para gente autobus café con leche (...) Después andando Lorca, después Murcia andando y en tren. A Murcia está un día. (...) Después Alicante tres semanas, trabajar una semana en campo de patatas y después billete Barcelona. (...) Después Tarragona (...) dos horas y Barcelona y ya esta. (M.R.)

En el nostre treball de camp no hem trobat cap menor que hagi estat treballant, per exemple, en algun del municipis agrícoles del Camp de Tarragona on hi ha molts immigrants marroquins. I els municipis citats en l'estudi anterior tampoc no són agrícoles (Tarragona, Reus, El Vendrell i Rodà de Barà). Només Segur de Calafell i Salou podrien proporcionar tal volta als menors algunes oportunitats en el sector turístic, sigui treballant o bé trobant en la realització de petits delictes un *modus vivendi* semblant al de Barcelona. No obstant, Vivenç Galea (2002), representant de la Plataforma Ciutadana en Defensa dels Menors Immigrants, ens informà que tenien constància de menors berebers que, després de comprovar les dificultats per establir-se i regularitzar la seva situació a Barcelona, marxaven cap a la zona del Baix Ebre per reunir-se amb compatriotes que treballen allà en tasques agrícoles.

En el cas de la província de Lleida, els menors només citen la capital i el nombre de casos és menys nombrós que Tarragona. Els expedients oberts en aquesta província també són inferiors: 36 enfront 94 a Tarragona. Això s'explica perquè la major part dels petits Harraga pugen per la costa mediterrània, i només els que vénen del País Basc o de Madrid passen per Lleida. Tanmateix, tot i ser doncs també fonamentalment una província de pas, cal recordar que a Lleida hi són derivats alguns menors immigrants des de la DGAIA de Barcelona per ser internats al Centre de Justícia Segre d'aquesta ciutat. I també trobem que alguns menors treballen temporalment en el sector agrícola de la Terra Ferma durant els mesos de més demanda de mà d'obra, i és possible que bastants d'aquests menors no siguin detectats:

De Madrid voy a Lérida a probar suerte y sinó a Barcelona. En Madrid la gente estaba hablando de trabajar en Lérida, mucha gente dice que Lérida necesita trabajadoras para el campo y yo mira con otros, quiero trabajar voy a Lérida. (...) Estuve trabajando en Lérida en campo, en la temporada de fruta, luego se acabó la temporada y se acabó el trabajo entonces fui a Barcelona. (M.E)

La província de Girona juga un paper força diferent a les anteriors; un paper comparable a Cadis en tant que pas fronterer, en aquest cas per als menors immigrants que entren a Espanya procedents de Marsella o d'altres llocs d'Europa, o bé que entren a França procedents de territori espanyol. No hem trobat cap menor que s'hagi traslladat a les comarques gironines per treballar-hi, malgrat que sigui probable degut a les necessitats de mà d'obra dels sectors agrícola i de la construcció, i a la presència d'importants nuclis de població marroquina en alguns municipis de la província. No obstant, només hem trobat en el nostre treball de camp alguns menors que esmenten el seu pas per Roses, Lloret de Mar o algun altre municipi de la Costa Brava. Però pensem que aquests concretament només són llocs de pas, d'esbarjo temporal o llocs on delinquir durant l'època turística. Un dels menors entrevistats ho explicava així:

Me buscaba la vida en Lloret de Mar. Estaba en la Costa Brava porque hay muchos turistas (...). No, no robaba, no, no robo, solo traficar, muchos turistas de vacaciones quieren chocolate o coca, y allí tres meses bien. A.G.)

La majoria dels menors que arriben a Girona tenen com a destí Figueres. Passejant per aquest últim municipi és molt fàcil trobar petits *Harraga* que, al igual que els adults, esperen l'oportunitat per passar la frontera francesa. A més, a Figueres s'acumulen menors no solament procedents de Barcelona, sinó de Madrid i d'altres ciutats. En la taula anterior veiem com Figueres és citat per 19 de 759 menors, i molts dels expedients oberts a Girona (57) corresponen a menors que son interceptats a Figueres o en el *pas de frontera* de la Jonquera. En total hi ha 103 menors (que podrien ser força més perquè de 900 no tenim informació) que indiquen haver passat per la província de Girona.

Per passar la frontera de la Jonquera, de tipus terrestre, els menors tenen l'avantatge que el seu sistema de pas clandestí és molt més efectiu que els dels adults. Molts menors utilitzen el sistema habitual, sota d'un camió o d'un autobús, d'altres que ho fan dins d'un camió, i d'altres travessant la muntanya en companyia d'adults. Alguns dels menors ens ho expliquen així:

Venir de Madrid para ir a Bélgica o Holanda con hermanos. (...) Barcelona solo cinco días, después Junquera y pasar debajo camión. (A.T.)

Primero fui a Gerona y luego Figueras que es una frontera, un día, y de Figueras a la Junquera qua hay un parque de remolques. Allí nos hemos colado dentro del camión hasta Bélgica. (M.A.)

De Almería en coche, un amigo de nosotros vamos a Holanda (...) No, no robado el coche de amigo tiene papeles, pero nosotros no tenemos papeles. Entonces queremos pasar por la montaña. El nos espera allá con el coche. Pasamos andando. Tenemos mobil para hablar con ellos. (...) Ibamos preparados, yo con mi mochila, con todo. Y coge nosotros la policía aquí. Aquí, mala suerte. Yo menor y mi amigo menor. Coger la policía y volver a España. (A.G.)

Quan el viatge és en sentit contrari, de França cap a Espanya, els menors comenten que no han tingut cap problema per passar la frontera. No obstant, les coses han canviat segons sembla en els últims anys. Si al 1997 la frontera de Ceuta era el lloc d'Espanya on la policia interceptava i repatriava més immigrants indocumentats (10.486 enfront 744 a La Jonquera), durant els set primers mesos del 2002 foren retornats per la Jonquera 18.585 estrangers enfront 3.565 des de Ceuta. Així, com deia El País del 04/11/02, que citava aquestes dades: *La provincia de Girona es convierte en el principal punto de expulsión, retorno y devolución de inmigrantes irregulares*. El pas per la Jonquera era, en canvi, molt més fàcil abans, com explicava un dels menors entrevistats:

Para ir a Marruecos no hay problemas, para bajar no, solo para subir cuando subimos nos para la policía. (...) Yo bajar desde Bélgica en autobus (...) No!, dentro del autobús como turista, pasamos, sentamos así con la ropa siempre muy buena, bien. Y nadie habla con nosotros, si alguien habla con nosotros yo puedo hablar en francés. No tenemos papeles, pero pasamos nadie nos pregunta nada, sabes. (A.G.)

No obstant, per entrar a França hi havia més vigilància, i els menors que no aconseguien el pas de frontera eren conduïts per la policia a la comissaria de Figueres per identificar-los i fer la sol·licitud de derivació al Servei d'Urgència de la DGAIA. Un dels menors ens explicà que en l'intent de pas per la Jonquera la policia els interceptà amb altres companys, i van tenir un enfrontament físic:

Nosotros pasamos y nos veen y dicen: No. Nosotros no escuchar, correr. Y viene un policía y toma, toma (li dona dues bofetades). Yo digo: no me pegas a mi. Cuando pegarme, amigo cuando ve que pega, el también pegar a otro policía. (...) Al final muy cansados de pegar vamos a la comisaria de Figueras y allí a centro Mauritania. (A.G.)

Fora d'alguns casos, la majoria de menors assenyalen que el tracte de la policia és correcte. Un cop detinguts, són ingressats al Centre d'Acollida Puigvístós de Girona, si hi ha places, i sinó al Centre d'Urgència Lledoners de Barcelona⁷⁰ -anomenat Mauritania pels menors-. Però els menors es fuguen del centre així que poden, i tornen cap a Girona per tornar a intentar al pas de frontera cap a França:

De Frontera a Figueras con policía y allí a escuela como aquí Barcelona (el centre d'Acollida), pero ahora llegar y no hay plaza en el centro, ningún centro, no hay plaza tampoco Barcelona. ¿Ves que suerte? No me van a llevar a Barcelona para después volver. No hay ninguna plaza en ningún sitio y ya esta digo: pues adiós y policía dice: ¿donde adiós? Y llama a Barcelona otra vez y esperar dos horas más o menos y hay una plaza. Entonces me llevan a escuela de la montaña de Barcelona, y llegar allí y otra vez volver a Gerona. (A.G.)

5.3.2. L'arribada a l'àrea metropolitana de Barcelona

a) Les ciutats de destí: Barcelona i Santa Coloma de Gramenet

Ja hem assenyalat en l'apartat anterior perquè els petits *Harraga* decideixen d'establir-se en una població o una altra. Ara veurem el que s'esdevé en les dues poblacions catalanes de més concentració de petits *Harraga*: Barcelona i Santa Coloma de Gramenet. L'estudi del Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia de la Generalitat ratifica aquestes dues ciutats com els punts de destí prioritaris d'aquests menors, molt per sobre d'altres possibles destins de Catalunya o d'Espanya. Això és el que podem observar en la següent taula:

Taula 5 / 9 - Llocs de pas i d'estada dels menors immigrants no acompanyats a la província de Barcelona (1998-maig 2002)

Municipis	1 ^a ciut.	2 ^a ciut.	3 ^a ciut.	4 ^a ciut.	Total	%
Barcelona	478	71	20	2	571	65,93
Santa Coloma de Gramenet	86	40	9	1	136	15,70
Manresa	12	10	2	0	24	2,77
Sant Salvador de Guardiola	7	8	5	2	22	2,54
Mataró	8	4	2	1	15	1,73
Badalona	6	6	2	0	14	1,61
Rubí	4	2	0	1	7	0,81
Palau de Plegamans	2	2	1	2	7	0,81
Terrassa	4	1	0	0	5	0,57
Mollet del Vallès	3	2	0	0	5	0,57
Martorell	4	0	0	0	4	0,46

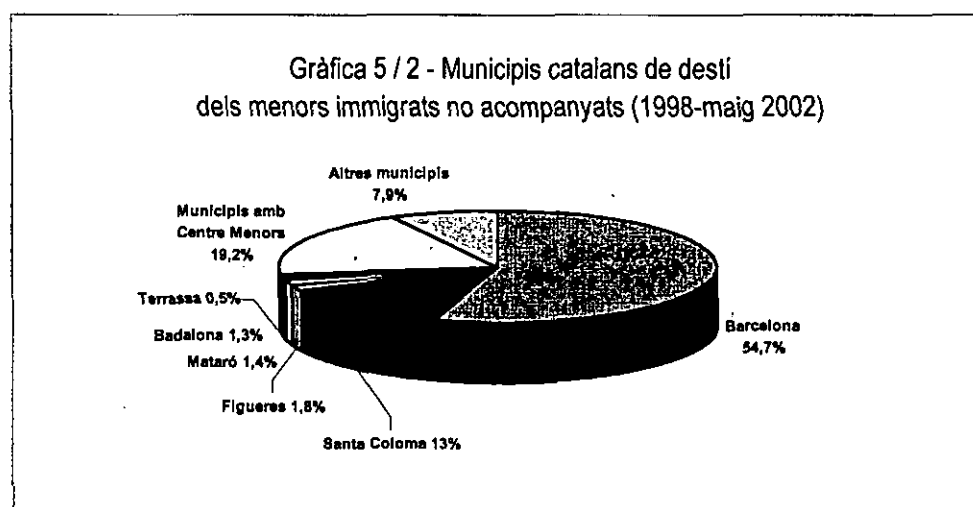
⁷⁰ Quan s'obre aquest centre, el Centre d'Urgència Roure deixa d'acollir a nois més grans d'11 anys.

Llicà de Vall	0	3	1	0	4	0,46
Hospitalet	2	1	0	0	3	0,35
Sabadell	2	1	0	0	3	0,35
Calella	2	0	1	0	3	0,35
El Prat del Llobregat	2	1	0	0	3	0,35
Cornellà	1	2	0	0	3	0,35
Sant Cugat del Vallès	2	1	0	0	3	0,35
Altres municipis amb 2 menors ⁷¹	7	8	4	0	19	2,21
Altres municipis amb 1 menor ⁷²	7	3	5	0	15	1,73
Total	639	166	52	9	866	100

Font: Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia, 2003, document I, 38-41. Elaboració pròpia.

En relació a aquestes dades convé fer notar, tanmateix, que el tercer i el quart lloc del llistat (Manresa i St.Salvador de Guardiola) corresponen a municipis que no són un destí escollit pels menors, sinó el lloc on hi ha el *Centre d'Acol·lida Estrep* on molts menors han estat ingressats en algun moment. A més, alguns menors citen Manresa en lloc de St.Salvador de Guardiola, on es troba pròpiament el centre, perquè segurament identifiquen aquest municipi amb la ciutat més gran i propera que és Manresa. El mateix passa amb altres municipis de Catalunya que citen els menors on també hi ha centres i on, per tant, hi han estat conduïts de forma no espontània: Rubí, Palau de Plegamans, Llicà de Vall, Sant Pere de Ribes, Girona, Lleida, Tarragona...

Lavors, si en el conjunt de Catalunya exclouem aquells municipis on hi ha algun centre de menors (19,2%), Figueres passa a ocupar el 3r lloc, seguida de Mataró, Badalona i Terrassa, com veiem en la següent gràfica:

Font: Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia, 2003. Elaboració pròpia.

⁷¹ Es tracta de: Granollers (2-0-0-0), Igualada (0-2-0-0), Manlleu (0-2-0-0), Premià de Mar (1-1-0-0) Vilanova i la Geltrú (1-1-0-0), Sant Pere de Ribes (1-0-1-0), Sant Quirze del Vallès (0-1-1-0), Vic (1-0-0-0) i El Masnou (1-1-0-0).

⁷² Ens referim a: Cardedeu (1-0-0-0), Montcada i Reixac (1-0-0-0), Montmeló (1-0-0-0), Sobremunt (1-0-0-0), Sant Boi de Llobregat (1-0-0-0), Sant Margarida i els Montjos (1-0-0-0), Viladecans (1-0-0-0), La Garriga (0-1-0-0), Piera (0-1-0-0), Pineda de Mar (0-1-0-0), Alella, Borredà, Calaf, Garraf i Hostalet de Pierola.

En el conjunt de Catalunya la ciutat de Barcelona destaca (54,7%) notòriament per ser la més important en concentració i visibilitat del fenomen dels petits *Harraga*. I Santa Coloma destaca (13%) com a segon punt de concentració, malgrat la poca visibilitat del fenomen. De fet, ambdós aspectes estan interrelacionats: Santa Coloma proporciona als immigrants tots els avantatges d'una ciutat petita (discreció, invisibilitat...), amb una comunitat marroquina nombrosa i consolidada, i situada a només 8 km. del centre de Barcelona; i Barcelona proporciona tots els avantatges i les oportunitats d'una gran ciutat, la qual també compta amb una important comunitat immigrada marroquina.

Després vénen Figueres (1,8%), el principal pas de frontera en territori català, i les ciutats de Mataró (1,4%), Badalona (1,3%) i Terrassa (0,5%). Les poblacions restants, si excloem les que tenen algun centre de menors, suposen en conjunt només un 7,9%. El fet que els menors les hagin assenyalades pot explicar-se per circumstàncies molts diverses, les quals poden tenir molt a veure amb l'atzar. D'entre aquestes, però, destaquen les poblacions de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (L'Hospitalet, El Prat del Llobregat, Cornellà, Montcada i Reixac...), amb 21 menors, que en el conjunt de la província de Barcelona sumen un percentatge (2,4%) superior al de Mataró o de Badalona.

Les dades anteriors expliquen perquè el fenomen dels menors immigrants no acompanyats fou detectat de forma gairebé simultània a Barcelona i a Santa Coloma de Gramenet cap a finals de 1998. Fins i tot va ser l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet el primer en crear un equip d'educadors de carrer de detecció de menors immigrants⁷³, alguns mesos abans que ho fes l'Ajuntament de Barcelona⁷⁴.

De totes maneres, mentre que el destí majoritari de la ciutat de Barcelona pot semblar lògic per molts motius, quines raons expliquen l'evident importància de Santa Coloma de Gramenet? Intentant buscar la resposta, podem mirar d'esbrinar si les altres poblacions que segueixen en importància a Santa Coloma (Badalona, Mataró i Terrassa) comparteixen les característiques especials que hem assenyalat que té Santa Coloma: proximitat i fàcil comunicació amb Barcelona, presència d'una comunitat marroquina adulta consolidada, discreció i seguretat, important sector d'economia submergida (tallers de confecció), etc. Badalona, per exemple, podria complir totes aquestes característiques, i de fet el fenomen es barreja amb Santa Coloma perquè els barris amb més presència de població marroquina són aquells que limiten amb Badalona i que formen un territori continuu amb aquesta altra ciutat⁷⁵. En el cas de Mataró i de Terrassa, llevat de la proximitat amb Barcelona, les dues ciutats també tenen en comú les altres característiques⁷⁶; i per això seria convenient d'observar l'evolució futura del fenomen en aquestes dues poblacions.

Creiem, fins i tot, que el nombre de menors immigrants que s'estableixen a Santa Coloma i a Badalona és superior a aquests percentatges, perquè en aquests dos municipis hi ha menors que treballen fins que arriben als 18 anys en la informalitat dels tallers i que no passen mai per

⁷³ Veure l'apartat següent 5.3.3

⁷⁴ Veure el punt C de l'apartat 6.2.2

⁷⁵ Veure l'apartat 6.2.1. És possible que a Badalona hi hagi més menors dels que l'assenyalen com a ciutat d'estada, però com que els barris formen un continuu i els centres de concentració són a Santa Coloma és probable que en alguns casos visquin a Badalona però s'identifiquin amb Santa Coloma.

⁷⁶ A Mataró i Terrassa la indústria tèxtil ha estat sempre molt important. Però desconexem si hi funcionen gaire petits tallers tèxtils propietat d'immigrants marroquins, com s'esdevé a Santa Coloma.

les dependències de la DGAIA o hi han passat una o dues vegades després de ser interceptats a Barcelona per la policia. Un dels menors que portava treballant a Santa Coloma de Gramenet més cinc mesos indicava que mai l'havia agafat la policia i que, per tant, mai no havia anat a la DGAIA fins que ell mateix es posà en contacte amb els educadors de carrer de Santa Coloma:

No, no, antes nunca policía, nunca aquí arriba (Centre d'Urgència Lledoners), cuando yo cansado de trabajar así, sin papeles, cuando el mes ocho yo hablo con Sergio, yo antes conocer pero no entiendo quien es (...) solo cuando chicos decirme papeles solo centro y explican centro pensión (...) Y yo buscar a ellos (educadors de carrer) yo quiero seguir en trabajo, pero quiero papeles, quiero, ¿sabes? Todas las cosas. (M.B.)

Segons un estudi realitzat a Santa Coloma per M. Ojeda, M. Rodríguez i altres al 1994, hi hauria tres factors que explicarien l'elecció de Santa Coloma de Gramenet com a destí migratori per part de molts adults marroquins. Creiem que aquests factors també els podem aplicar als petits Harraga:

1. A Santa Coloma hi resideix un nucli important de població marroquina, que suposa una forta atracció pels marroquins nouvinguts per diferents motius:
 - a) Per la importància de les xarxes socials existents basades en el parentiu, la pertinença al mateix grup ètnic o l'amistat. Aquestes xarxes proporcionen les primeres ajudes i donen protecció a l'immigrant que acaba d'arribar.
 - b) Pels llocs de trobada dels marroquins immigrants, que actuen com a centres estratègics d'informació que orienten als nouvinguts.
 - c) Pel fort referent cultural i identitari que tranquil·litza a aquells immigrants que encara estan desconcertats pel canvi de marc cultural.
2. Santa Coloma, a més de ser un lloc de residència, també és un important referent com a lloc de treball pels immigrants. Els autors d'aquest estudi indicaven: *la confirmació que un alt percentatge de marroquins ja coneixen el seu destí quan decideixen d'emigrar, és un indicador de l'existència de xarxes d'informació i de reclutament de treballadors que connecten els centres emissors amb els centres receptors de migració, aquests últims vinculats a les activitats de la confecció tèxtil.*
3. La política municipal de Santa Coloma, i l'acció de diverses entitats de la ciutat, per mitjà de campanyes destinades a la sensibilització de la opinió pública davant de la immigració internacional i de mesures que han facilitat l'accés a la sanitat i l'escolarització de la població immigrada, han afavorit la relativa consolidació dels nuclis de població marroquina a la ciutat. S'apunta en l'estudi que, fins i tot, la mateixa migració interna de molta de la població de Sta Coloma havia facilitat, fins la realització d'aquell estudi, l'empatia i la solidaritat de la població envers aquests nous migrants.

Per últim, un altre factor de vital importància que ja hem citat és la proximitat amb Barcelona i les bones comunicacions (metro, bus, etc.). Així, de forma fàcil la població immigrada satisfà les seves expectatives i necessitats administratives, econòmiques i relacionals a la ciutat més gran de Catalunya. Per això, molts dels referents (parents, amics, conguts, veïns, etc.) dels petits Harraga viuen a Santa Coloma de Gramenet o han estat de pas per aquesta ciutat. Endemés hi ha menors que s'han fet majors d'edat a Santa Coloma. Per això aquest destí moltes vegades ja és el desitjat des del Marroc, malgrat que en origen moltes vegades els menors anomenin

Barcelona com a destí més ampli. Tanmateix, hem conegut menors que citaven clarament el destí de Santa Coloma:

Yo llegar directamente Barcelona, y Barcelona después hablar donde esta Santa Coloma. (...) Amigo, que antes España y después baja la policía a Marruecos, habla donde esta Santa Coloma, por aquí, coge el metro, coge línea uno. (...) Yo habla con una señora: ¿dónde esta Santa Coloma, por favor?. (...) Cuando llegar a Santa Coloma preguntar: ¿donde esta cafe de Marruecos? (un bar conegut dels menors com a lloc de trobada de la població marroquina⁷⁷). (M.R.)

b) El punt de trobada de la plaça Catalunya de Barcelona

El centre de la ciutat de Barcelona és, per excel·lència, la plaça Catalunya. Ho és per als petits Harraga i per a tothom. Per entendre la centralitat històrica d'aquesta plaça, hem de dir que és a partir del segle passat que aquest espai es converteix en el punt central que divideix la ciutat antiga (Ciutat Vella) de la ciutat moderna (Eixample) construïda per la burgesia del segle XIX. Fins al 1859 Barcelona fou una plaça forta envoltada de muralles, però des de principis d'aquell segle la ciutat s'havia estès extramurs i l'arquitecte Ildefons Cerdà fou l'encarregat d'urbanitzar la zona compresa entre la Barcelona antiga i la muntanya de Collserola, amb un pla d'illes quadriculades i blocs de cases amb xamfrans i grans patis interiors.

En enderrocar-se les muralles es va construir la plaça Catalunya, la qual ha sofert constants reformes sense que mai se li hagi trobat una solució arquitectònica apropiada (Josep Maria Carandell, 1974). Però, des de bon principi, d'acord amb el tipus de desenvolupament semicircular de les ciutats marítimes, la plaça Catalunya esdevingué el territori central, i no la plaça de les Glòries que volia Cerdà. La centralitat de la plaça Catalunya va sorgir com una espècie de reinvidicació dels ciutadans, que van entendre la relació de l'Eixample amb el barri antic d'una manera tradicional, tal com l'havia entesa el projecte de Rovira i Trias (Oriol Bohigas, 1986).

Tot i que la plaça és un element urbà indispensable, en les societats mediterrànies no sol ser la matriu generadora de la ciutat, perquè no compleix una gama gaire àmplia de funcions ni predisposa una estructura física de creixement. Com diu l'arquitecte Oriol Bohigas (1986, 83), *si avui es parla tant de places es perquè, en la ment dels urbanistes, encara hi ha arrels del mite de la zonificació. Perdura la imatge d'un lloc especialitzat, tranquil, lliure de conflictes, aristocratitzant en certa manera, aïllat de l'enrenou urbà. Segueix essent, encara, una zona. I no es percep, en canvi, com un carrer, com un espai on passa de tot, on tot es relaciona, on es propicia el diàleg i la trobada; no pas com en l'àmbit estàtic d'un jardí o d'una plaça, on s'hi va amb intencions precises, sinó en la mobilitat de l'itinerari, és a dir, d'una organització dinàmica. Avui la plaça Catalunya compleix alhora funcions pròpies d'una plaça i altres pròpies d'un carrer.*

Arquitectònicament la plaça Catalunya és un espai urbà envoltat de bancs, d'hotels i de centres comercials, amb un gran espai circular central envoltat pel trànsit dinàmic dels cotxes que compleix les funcions d'una plaça. Però també funciona com un carrer, perquè és el lloc de pas

⁷⁷ A l'apartat 5.4. ampliem la informació sobre la distribució urbano-espacial dels adults i dels menors marroquins a Santa Coloma de Gramenet.

d'una part de la ciutat a l'altra, i d'accés a innombrables túnels que condueixen a les estacions del metro (dues línies), del tren (Renfe i FGC) i a diversos aparcaments. De fet, és el principal nus de comunicacions del transport públic la ciutat.

Tanmateix, el centre de la plaça funciona com un punt de reunió o de trobada per ben poques persones: només alguns turistes, transeünts i estudiants. Tant de dia com de nit, excepte quan s'hi organitzen activitats festives, especialment a l'estiu. La majoria dels ciutadans, doncs, utilitza l'espai públic del centre de la plaça com un espai exclusivament de pas, i prefereix els espais de l'entorn (Canaletes, Zurich, Corte Inglés...) com a llocs de trobada i de reunió.

En aquests últims anys els col·lectius d'immigrants, i també els petits *Harraga*, han entrat a formar part de la població minoritària que ocupa la plaça Catalunya en algunes hores del dia o de la nit. És comú de veure-hi grups de marroquins, de subsaharians, de llatinoamericans i d'asiàtics, sobretot durant el cap de setmana. Fins i tot grups d'immigrants irregulars han ocupat aquest espai de forma permanent, especialment entre 1998 fins a l'agost del 2001, en què foren violentament desallotjats. Així, qualsevol nouvingut sense papers i sense cap referència a la ciutat, de forma fàcil i immediata entrava en contacte amb altres persones en la mateixa situació, de la mateixa forma que ho feien en dècades passades els immigrants nouvinguts d'altres zones de la Península.

A Plaça Catalunya els petits *Harraga* sempre es reunien en un indret concret, el primer banc al costat del monument a Francesc Macià, una zona discreta i tranquil·la sota els arbres. Aquest emplaçament fou utilitzat de nou després dels desallotjaments. Segons la Plataforma Ciutadana en Defensa dels Menors Immigrats, entre octubre de 1999 i febrer del 2000 van reunir-se amb els menors un dia a la setmana en aquell lloc⁷⁸, amb una afluència força considerable, de fins a 50 menors alguns dies i uns 20 adults de la Plataforma.

La plaça Catalunya compleix, abans i avui, diverses funcions per als col·lectius d'immigrants, que aquí no entrarem a analitzar. Però sí que assenyalarem les funcions que compleix per als petits *Harraga*:

1. **Un lloc d'informació.** Molts menors immigrants afirmen que ja coneixien l'existència de plaça Catalunya des del Marroc, perquè algun amic o conegut els n'havia parlat com un lloc clau per entrar en contacte amb el col·lectiu marroquí a Barcelona. D'aquesta manera els menors nouvinguts comencen a descobrir per mitjà dels altres marroquins (menors o adults) els codis d'aquesta societat desconeguda. Aquesta informació, malgrat que facilita la integració, també determina les actuacions futures del nouvingut. Així, per exemple, molts menors ja coneixen el sistema de protecció i els recursos "bons" o "dolents", segons ells, abans de tenir-hi cap contacte i això condiciona la seva predisposició a acceptar-los o no.

La plaça Catalunya segueix tenint aquesta funció per als menors que han marxat per un temps de Barcelona. Allà ràpidament es posen al dia:

⁷⁸ En aquestes trobades es pretenia l'apropament als menors per tenir coneixement de la seves situacions personals, donar-los el recolzament adult i ajudar-los en allò més bàsic. Per aconseguir-ho feien activitats amb ells a la mateixa plaça, i intentaven desplaçar als menors des del seu lloc habitual, bastant fosc, fins al mig de la plaça per jugar a futbol o fer altres activitats.

Estuve en Belgica con tíos, y después como no poder arreglar papeles allí, me pagaron ellos mismos el billete del bus hasta Barcelona. Y en Barcelona primero voy a Plaza Cataluña, allí conozco mucha gente amigos y me conoce mucha gente, después allí decidir con amigos que hacer. (M.E.)

2. **Un lloc de socialització.** És a dir de reunió, d'esbarjo, de trobada... Els vespres i els dies festius s'hi ajunten menors marroquins immigrants de tota mena: que viuen al carrer, que estan en algun recurs de la DGAIA, que treballen, que viuen a Santa Coloma de Gramenet, etc.:

Primero no salir de Santa Coloma, siempre plaza del reloj con chicos Marruecos, después más de un año empezar plaza Cataluña. (...) Plaza Cataluña ver amigos Marruecos, que no ver en Santa Coloma, y otros chicos Marruecos. (...) Todos plaza Cataluña, quedar allí, hablar como van cosas, ¿que haces?, y después pasear Rambla, Maremagnum. (M.R.)

No obstant, quan es comença a relacionar la plaça Catalunya amb els menors immigrants que delinqueixen –veure 5.5- molts menors integrats al sistema de protecció eviten citar aquest lloc de trobada davant dels adults. I, de fet, molts d'ells també deixen de trobar-se a la plaça o la freqüenten menys degut a les habituals redades policials:

No, yo no entro allí, ni en plaza Cataluña ni en plaza Real, no quiero problemas. Siempre hay problemas, mira un día bajo plaza Cataluña, solo ir un momento, me junta cuatro policías secretas y me paran: ya está comisaria, DGAIA, otra vez. Me han parado muchas veces. (K.C.)

Ya no me junto con chicos de plaza Cataluña, no ya no voy con nadie, solo tengo un amigo, un amigo que trabaja, un chico bien, no problemas. (...) Algunas veces cuando veo amigos de antes, pregunto: ¿como estas? Bien y ya esta. Ahora ellos siguen mismas cosas (segueixen delinquent) y yo tengo otra cosa ¿sabes?. Quiero papeles, trabajo, no quiero como antes. Ahora hacemos vida diferente. (A.T.)

3. **Un lloc d'aprenentatge.** Si el menor nouvingut malviu durant un cert temps al carrer, sense integrar-se en cap servei d'atenció ni en cap feina, és molt probable que es refugii en el grup d'iguals que es trobava a la plaça Catalunya. Amb ells aprenia les habilitats del carrer: com aconseguir un lloc per dormir, com aconseguir diners, com protegir-se, etc. Aquest procés, que comença per necessitat, poc a poc s'intensifica i es cronifica. I com més petit és el menor immigrant, més ràpidament viu aquest procés.

Alguns dels menors que vam entrevistar ja portaven més de dos o tres anys delinquant per sobreviure i tenien el seu centre d'operacions a plaça Catalunya, malgrat no delinquir a la plaça sinó als voltants (al Raval, a la Rambla, a la plaça Reial, en cafeteries properes, etc.), almenys fins que no van començar les freqüents redades policials a la plaça:

En plaza Cataluña hay mucha gente (riu) ¿Tú sabes qué significa ?. (...) Hay muchas cosas, vendes hachís a extranjeros, algunas veces engañas le das un trozo de algo en un plastico, otros roban extranjeros, yo solo vender hachís, otros chicos sí, yo solo hachís. (...) Se vende todo tipo de drogas. (...) Durante dos años bajar cada día a Plaza Cataluña, dormir día en Santa Coloma y durante la noche estas en plaza Cataluña. (...) Estas con amigos de Santa

Coloma (...) tres amigos y en plaza Cataluña más, buscas la vida tenemos que comer, vendes hachís, durante la noche: beber y fumar y hablar y ya esta. Toda la noche así. (A.T.)

En aquestes estades nocturnes a la plaça Catalunya els petits Harraga també adquirien l'hàbit de beure alcohol, de fumar tabac o hatxís, i d'esnifar cola. Allà també observen tots els moviments de la plaça: turistes, policia, comerços... Però a finals de 1999 fins el febrer de 2000 la intensa pressió policial va obligar els grups de petits Harraga a traslladar-se a altres emplaçaments (veure apartat 3.3.5.2.). D'una presència policial esporàdica es va passar a una intensa persecució dels menors tant de dia com de nit:

Nunca paraba la policía igual como ahora ¿sabes?. Antes, no. Pero ahora siempre allí en Plaza Cataluña policía y venir a nosotros siempre. Allí cuatro o cinco (policies) siempre, antes no. (...) Ahora acabo de venir y había dos dando la vuelta, antes ninguno, ningún coche entraba en plaza Cataluña, antes tenía tiempo de correr cuando veías venir, ahora con coche más difícil. Ahora difícil estar en plaza Cataluña, mejor otros sitios. (A.G.)

Com anirem veient a l'apartat 5.5.3, aquesta pressió policial ha fet que els menors immigrants hagin anat canviant els seus llocs de trobada, d'esbarjo i de punt de reunió per alguns menors per planificar activitats delictives.

Malgrat això, encara avui la plaça Catalunya es manté com un dels principals punts de trobada dels nens del carrer i tots els petits Harraga residents i nouvinguts. Com especificarem en l'apartat 5.5.3., aquest punt de trobada s'ha recuperat des de l'agost del 2002. A més, a la primavera del 2003 en aquesta plaça era fàcil de veure-hi petits Harraga i menors de segona generació d'origen marroquí compartint el mateix espai.

5.4. LA DISCRECIÓ DE SANTA COLOMA DE GRAMENET

Cuando llegar Santa Coloma, dormir con amigo de Marruecos, en casa de hermano de amigo de Marruecos, tiene papeles (portava l'adreça), tres días. Después taller. (M.R)

Ja hem fet referència a la importància que té l'existència d'una comunitat marroquina consolidada a Santa Coloma de Gramenet per entendre la notable presència de petits Harraga en aquesta ciutat de l'àrea metropolitana de Barcelona. A continuació explicarem aquest factor i d'altres (discreció, tallers de confecció, ciutat dormitori) que resulten atractius per als petits Harraga, i veurem quins són els espais i els indrets de la ciutat més freqüentats pels menors. També veurem quins tipus de menors sovintegen en aquests espais i on viuen, i finalment l'evolució dels seus itineraris.

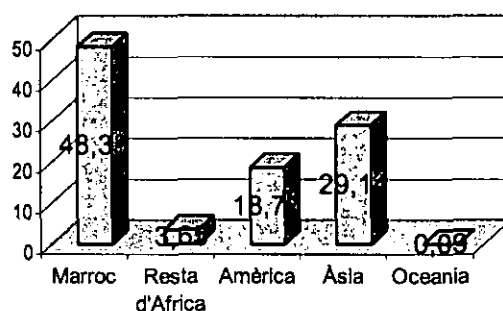
5.4.1. Una comunitat marroquina consolidada

Santa Coloma de Gramenet està situada a la riba esquerra del riu Besòs, als vessants de la serra de Sant Mateu, i limita seguint el riu amb la ciutat de Barcelona. Forma un continu urbà amb aquesta última ciutat i amb Badalona, més al sud, i el 1943 una part del terme fou

annexionada a Barcelona. La proximitat a Barcelona explica el seu notable creixement al llarg del segle XX, a causa de continus fluxos d'immigració, principalment espanyola fins als anys 70, i estrangera a partir de finals de la dècada dels 80⁷⁹.

Un estudi realitzat sobre la població marroquina de Santa Coloma de Gramenet (M. Ojeda, M. Rodríguez i altres, 1994, 37) en el marc del programa "Nouvinguts"⁸⁰ del mateix Ajuntament i de la Universitat de Barcelona, mostra que ja a principis de la dècada dels 90 existeix una comunitat marroquina consolidada a Santa Coloma, i en descriu les seves condicions de vida i de treball. Segons aquesta investigació, l'any 1994 es calculava que ja hi havia uns 5.000 ciutadans d'origen marroquí al municipi (enregistrats i no enregistrats⁸¹), xifra que deu haver augmentat considerablement en aquests últims anys si tenim en compte l'increment general de població marroquina a Catalunya, més d'un 37% de la població immigrada l'any 2002 (El País, 15/05/2002). Segons l'estudi *la immigració marroquina forma una de les comunitats més rellevants dins del conjunt de la població immigrada no comunitària de la ciutat, per la seva significació numèrica i pels nivells d'inserció residencial i laboral a Sta. Coloma.*

Gràfica 5 / 3 - Estrangers extracomunitaris a Santa Coloma de Gramenet (2000)

Font: www.grame.net. Elaboració pròpia.

⁷⁹ A principis de segle, coincidint amb la construcció del metro i la celebració de l'Exposició Internacional de 1929, Sta. Coloma rebé el primer contingent important d'immigrants, procedent sobretot de Múrcia. A partir de 1950 va arribar-hi una segona onada migratòria que va suposar-li a la ciutat un dels majors increments demogràfics de tot Catalunya (un 174% entre 1955 i 1965). La ciutat continuà rebent immigrants en les dècades següents, passant de tenir 32.950 hab. el 1960 a 144.588 el 1980. D'aleshores ençà la població de la ciutat inicià un retrocés, que fou aturat amb l'arribada d'immigració estrangera a partir de 1985. Aquests comportament demogràfic ha estat el resultat no tant del desenvolupament industrial de la ciutat, sinó més aviat de la funció que ha exercit com a ciutat dormitori de Barcelona. Principalment el seu component industrial és tèxtil, químic, de paper, metal·lúrgic i alimentari (cervesera), havent-se convertit en definitiva en una àrea comercial de Barcelona (Enciclopèdia Salvat Català, 1999).

⁸⁰ Aquest programa estava orientat a facilitar la inserció socioeconòmica, cultural i política de la població immigrada a Sta. Coloma de Gramenet.

⁸¹ Es fa difícil d'establir el nombre exacte d'immigrants marroquins a Sta Coloma, per tres raons:

1. L'alta mobilitat geogràfica d'aquesta població degut a les pressions polítiques, laborals i de residència, que afavoreix que un important flux de persones es desplacin des de poblacions veïnes i d'aquesta a aquelles.
2. La concentració de la població immigrada en els barris que són a cavall de Sta Coloma i de Badalona, produint un efecte de lupa que contribueix a deformar el nombre real de població marroquina resident a la ciutat.
3. La presència temporal de població marroquina procedent d'altres poblacions de l'entorn, que es desplacen a aquesta ciutat per mantenir relacions familiars i d'amistat, o en recerca de treball o de residència; i d'altres immigrants de pas cap al Marroc procedents d'altres països d'Europa, que s'aturen a Sta. Coloma per descansar i per visitar parents o amics que resideixen a la ciutat.

Com podem veure en la gràfica anterior, segons el cens de 1991, la població d'origen marroquí representava el 53% de la immigració no comunitària⁸² (M. Ojeda, M. Rodríguez i altres, 1994). L'any 2000, segons els llocs de naixement dels estrangers enregistrats a l'Ajuntament de Santa Coloma (www.grame.net), el col·lectiu marroquí seguia essent gairebé la meitat de la població extracomunitària, concretament el 48,33% (1.972 persones sobre 4.080 extracomunitaris), seguit del col·lectiu xinès amb el 16,83%.

Hem de tenir en compte que aquest percentatge només correspon als estrangers enregistrats. Fixem-nos que segons l'estudi citat anteriorment hi hauria 5.000 marroquins enregistrats i no enregistrats al 1994, una xifra que duplicaria la població enregistrada al 2000.

Però, malgrat que les estadístiques oficials indiquen la nacionalitat dels immigrants, no concreten les regions i les ciutats d'origen. En canvi, l'estudi citat aporta aquesta informació i reconstrueix les trajectòries migratòries dels informants i de les persones entrevistades. Coincidint amb les dades sobre el Barcelonès obtingudes pel Col·lectiu loé (1994), la seva conclusió era que la major part de la població marroquina de Santa Coloma, aproximadament un 70%, procedien de les regions del nord del Marroc (Tànger, Fes, Tetuan, Nador, etc.), i més concretament un 45% - gairebé la meitat - eren de la ciutat de Tànger. Malgrat que aquest estudi no aporta dades sobre els barris concrets de Tànger d'on procedeixen els immigrants, segons els petits Harraga entrevistats⁸³ la majoria són dels seus barris, és a dir, els de la perifèria. En el mateix sentit els educadors de carrer de l'equip de detecció de menors d'aquesta ciutat (S.Romera, M. Teldi, entrevista 2000) afirmen: *a Santa Coloma hi ha una comunitat que prové del mateix barri que els menors, de Chard Bendiban (i per extensió de la Comuna de Beni Makada⁸⁴). Es com trobar-se aquí un poble, exactament un poble. (...) Ells aquí se senten bé. Evidentment no és com si estiguessin al Marroc perquè allà és el seu entorn, però socialment es troben molt recolzats pels seus compatriotes.*

L'arribada de la migració marroquina a Santa Coloma es pot dividir en tres etapes diferenciades, d'acord amb el Col·lectiu loé (1994). La primera etapa aniria de 1965 a 1975⁸⁵, amb un nombre de marroquins encara molt reduït; el 3,5% dels marroquins enregistrats en el cens de 1991 van ser-ho en aquest període⁸⁶. La segona etapa comprèn els anys entre 1975 i 1985, en què es produeix un increment moderat d'immigrants marroquins, que representen l'11% de la població marroquina censada al 1991⁸⁷. La tercera etapa aniria de 1985 fins a 1994, en què es va fer

⁸² L'altre 46% estava format per immigrants llatinoamericans (38%), asiàtics (8%) i subsaharians (0,8%).

⁸³ Realitzant el treball de camp a Tànger, més d'un menor va citar-me Santa Coloma de Gramenet com a destí preferit, sense jo mencionar-la en la conversació. I un altre dia, asseguda en un saló de te en un barri de la perifèria, un noi em va preguntar d'on era, i en dir-li que de Barcelona automàticament em va dir: Ah! de Santa Coloma. Llavors m'explicà que allà hi tenia un germà treballant amb altres familiars.

⁸⁴ Recordem que es la comuna dels barris de la perifèria, que a més d'aquest barri citat també n'engloba d'altres molt importants com Bir Xiffa, etc. Parlant amb el monitor d'una associació de joves d'aquest últim barri aquest també remarcava la important presència de població adulta d'aquest barri a Barcelona i a Santa Coloma de Gramenet (2002).

⁸⁵ El primer marroquí enregistrat en el cens fou al 1966.

⁸⁶ Principalment són homes, casats o solters, que emigren sols. El creixement econòmic d'aquells anys va afavorir l'establiment a Santa Coloma pels baixos preus de l'habitatge i per les necessitats d'ocupació en el sector tèxtil i de la construcció immobiliària.

⁸⁷ Els marroquins arriben a la ciutat atrets per l'augment de l'oferta de treball derivada de la descentralització productiva i l'expansió de petits tallers informals de confecció tèxtil i de pell, així com per l'abaratiment de l'habitatge

l'estudi, que és quan augmenta considerablement el nombre d'immigrants marroquins, que passen a representar el 80% de la població censada l'any 1991. Però és sobretot a finals dels anys 90 que aquest increment és més espectacular, coincidint amb l'increment general a Catalunya: *en els últims quatre anys (1998-2002) s'ha doblat la població d'estrangers a Catalunya* (El País, 15/05/2002).

Per entendre el nivell de consolidació de la comunitat marroquina de Santa Coloma és interessant comprovar el seu alt grau d'associacionisme, amb independència que bona part de la seva organització es realitzi a través dels agrupaments familiars i ètnics tradicionals, i que dins del col·lectiu hi convisquin diferents grups i subgrups determinats per factors com la condició ètnica, els anys d'arribada, el grau d'assentament i d'inserció social, els interessos compartits, l'experiència migratòria, etc. Tot aquest còctel de variables juga un paper determinant en l'associacionisme marroquí de la ciutat, i la seva combinació explica la seva gènesi. Així, és a principis de la dècada dels 90 que comencen a aparèixer els primers grups. A l'hivern de 1992 s'inaugura la primera mesquita, al barri de Santa Rosa, juntament amb un local social en el carrer Liszt⁸⁸. Tanmateix, contràriament al que podríem pensar, la iniciativa de la mesquita i del local social no sorgí d'immigrants que ja portaven un cert temps vivint a Santa Coloma, sinó d'un petit grup de joves (5 o 6) que acabaven d'immigrar i que ja tenien experiència en el món de l'associacionisme al seu país, i que vinculaven la seva migració a causes més polítiques que no pas econòmiques. Algunes d'aquestes persones explicaven així la seva iniciativa:

Creo que el local social es importante, así como la mezquita, para los que no tienen familia con la que convivir, como lugar de contacto con gentes que hablan tu misma lengua y puedes entenderte. (M. Ojeda, M. Rodríguez, i altres, 1994, 87).

Recordem que en els primers moments d'arribar a algun municipi, la major part dels petits Harraga acudeixen a les mesquites com a lloc de trobada i de contacte amb persones de la seva mateixa comunitat. A més, molts hi busquen també alguna ajuda per resoldre les dificultats amb les que es troben.

Aquests primers nuclis d'associacionisme (religiós i cultural) neixen, segons M. Ojeda, M. Rodríguez, i altres (1994, 84), com *una resposta a la situació creada per l'augment de la presència d'immigrants joves, sense família i amb pocs recursos a la ciutat*. A finals del 1992 Santa Coloma dedicava ben pocs mitjans i recursos al fenomen de la immigració estrangera, malgrat ja notar-se la seva presència. Només hi intervenien algunes entitats privades com el Centre d'Acolliment, l'Escola d'adults, l'YMCA i Sos Racisme, amb activitats de caire assistencial (donar classes de castellà, servei jurídic, ajuda econòmica, etc.), de forma similar a la política proteccionista practicada per l'Ajuntament (arreglar cartilles de la seguretat social, cursos de formació ocupacional, escolarització dels fills dels immigrants, etc.).

Un any després de l'obertura de la mesquita i del local social el mateix grup impulsor creà l'Associació Cultural Recreativa dels Immigrants Marroquins a Catalunya (ACRIMC). Segons els seus estatuts era una associació de caràcter sociocultural i reivindicativa, que pretenia defensar

com a conseqüència de la depressió econòmica, la qual va provocar el retorn de molts immigrants andalusos als seus pobles d'origen.

⁸⁸ Com ja veurem a l'apartat 5.4.3, el barri de Santa Rosa és un dels principals nuclis de concentració de la comunitat marroquina de Santa Coloma.

els drets i els interessos dels immigrants marroquins⁸⁹ i augmentar el seu nivell cultural i d'integració en la societat catalana⁹⁰. Els primers contactes amb l'Ajuntament foren per demanar millores en la infraestructura del local (per donar classes d'àrab), per ubicar la mesquita en un espai més gran i per aconseguir la cessió d'uns terrenys per a un cementiri musulmà. Des dels inicis de l'associació van aparèixer-hi dues posicions bastant oposades: una que apostava per una postura radical i reivindicativa, i l'altra més moderada i centrada en qüestions culturals i religioses. A conseqüència d'aquest enfrontament alguns membres van dimitir de la Junta i van impulsar l'estiu de 1993 la constitució a Santa Coloma d'una secció de l'Associació de Treballadors Immigrants Marroquins a Espanya (ATIME), creada set anys abans. Aviat la relació entre les dues entitats marroquines de la ciutat es complicà, perquè ambdues pugnaven per obtenir el suport dels immigrants.

Aquests antecedents van motivar que des de l'Ajuntament es percebés la necessitat de dissenyar una política d'actuació global davant el fenomen de la immigració marroquina a la ciutat. I així nasqué el programa "Nouvinguts", el qual va intentar coordinar, no sense moltes dificultats, l'actuació dels organismes públics i de les entitats privades del municipi. El programa també va donar lloc a la creació del Centre d'Informació i Assessorament a la Població Estrangera (CIAPE), gestionat per totes les entitats esmentades que treballaven amb els immigrants excepte les associacions de marroquins. Mentre que les relacions amb ATIME eren força escasses, amb ACRIMC van ser més intenses, ja que aquesta associació enviava compatriotes al CIAPE perquè hi trobessin ajut i perquè rebia subvencions per funcionar.

Als inicis del fenomen dels petits *Harraga* la comunitat marroquina de Santa Coloma va ajudar a integrar part d'aquests menors. Tanmateix, a mesura que van anar adquirint mala premsa, sobretot a partir de l'any 2000, molts marroquins se'n van distanciar. A finals del 2002 aquesta situació s'havia superat, gràcies en part a l'esforç dels educadors de carrer, i la comunitat marroquina tornava a participar activament en la integració dels petits *Harraga* nouvinguts. Fins i tot es dona el cas que si veuen que un noi és massa petit⁹¹ per adreçar-lo als recursos de la DGAIA, algun taller o família marroquina se'n fa càrrec, i fins i tot l'escolaritza, fins que arribi als 16 anys.

5.4.2. Els tallers de confecció per als nouvinguts

L'estudi *La població marroquina de Santa Coloma de Gramenet: condicions de vida i de treball* (M. Ojeda, M. Rodríguez i altres, 1994, 74) ja remarcava que *la presència de població marroquina a Santa Coloma està relacionada directa i principalment amb la confecció tèxtil que, a partir de la segona meitat de la dècada dels setanta, va experimentar un fort desenvolupament a la ciutat. Una breu comparació de dades confirma que l'acceleració del flux migratori coincideix amb l'expansió i la disseminació de les activitats de la confecció tèxtil i de la pell en els barris i habitatges de Santa Coloma.*

⁸⁹ Així, al mes de juny del mateix any ja va convocar, amb SOS-Racisme, una assemblea per informar sobre les sospitoses morts de dos immigrants detinguts per la policia.

⁹⁰ Després d'un enfrontament amb l'YMCA (el qual s'ocupava de donar classes de castellà i d'àrab), l'associació començà a impartir aquestes classes.

⁹¹ Com veurem al capítol posterior, al 6., la comunitat marroquina coneix el sistema d'acolliment de la DGAIA, i per això aquesta mateixa comunitat busca estratègies perquè els seus menors vagin a la DGAIA en lloc d'acabar malvivint al carrer.

El sector tèxtil de Santa Coloma compta amb una àmplia diversificació d'empreses dins dels sectors formal, semi-formal i informal. En primer lloc hi ha un nombre molt petit d'empreses consolidades que realitzen totes les fases del procés productiu i que comercialitzen els seus articles. Segons una mostra realitzada per l'estudi anterior, de 22 empreses del sector només el 4,5% pertanyien a aquesta categoria. Un altre gruix d'empreses, un 36,3%, estarien dins del sector formal però sense realitzar tot el procés productiu, sinó només la fase de confecció anomenada *pronto moda* i *mercadillos*, tot i que en alguns casos s'ocuparien de la comercialització i en altres treballen per a tercers. La resta de la mostra, el 59%, serien empreses i tallers informals que treballen per a tercers, amb fortes relacions de dependència i amb pocs recursos humans, tècnics i financers. Aquestes últimes empreses ocupen gran part dels treballadors locals del sector, sobretot dones que compaginen el treball domèstic amb els tallers, i amb una gran presència d'immigrats marroquins. A. Venturini (1989) confirma que en les actuals societats industrialitzades es produeixen dos fenòmens relacionats: un augment de les activitats informals⁹² i un augment de la demanda de treballadors immigrants que s'incorporen directament a l'economia submergida. Això és el que s'esdevé molt clarament en el sector tèxtil de Santa Coloma.

A Santa Coloma l'increment de la demanda de treballadors immigrants ha estat el resultat d'una estratègia econòmica de certes empreses locals consolidades per establir coalicions amb empresaris procedents de la immigració –magribina i asiàtica-, la qual genera relacions de patronatge i de clientelisme entre tallers i empresaris i d'aquests amb els treballadors immigrants més desafavorits. Segons M. Cosme (1993) aquesta estratègia s'ha donat a través de petits tallers, parcial o totalment informals i que estan instal·lats en plantes baixes, soterranis i pisos convertits en tallers, amb una il·luminació deficient, humitats i on les condicions de seguretat són nul·les. En l'organització del treball el treballador s'encarrega de realitzar tota la peça, i les jornades de treball superen les vuit hores, amb ritmes de producció molt forts. Tot això comporta una alta rotació de treballadors entre els tallers, de forma que el treball és eventual, insegur i amb salaris molt baixos. Als treballadors se'ls hi demana especialització, i si no la tenen realitzen feines alternatives (tallar fils, planxar costures, etc) més mal pagades. Són tallers on prima la rapidesa i la quantitat, per damunt de la qualitat. Les relacions entre l'empresari i els treballadors són jeràrquiques, informals, directes i individualitzades. L'augment dels treballadors immigrants en aquests tallers de confecció es pot explicar bàsicament per dues causes:

1. Les grans empreses exerceixen una política agressiva orientada a la reducció dels costos de producció per ser més competitius en el mercat. Això implica ocupar una mà d'obra més barata, i els treballadors immigrants per la seva condició irregular estan pràcticament indefensos per obtenir millors condicions laborals.
2. Les expectatives de trobar feina en aquests tallers de confecció atreu un bon nombre d'immigrants des del seu país d'origen. Molts immigrants ja coneixen prèviament el seu destí migratori i el taller de Santa Coloma on treballaran⁹³. Alguns adults entrevistats en l'estudi esmentat (M. Ojeda, M. Rodríguez i altres, 1994, 76-77) ho confirmen:

⁹² El treball informal, segons l' OCDE (1986), és aquell que no essent il·legal en si mateix, no ha estat declarat a les autoritats pertinents i dona lloc a l'evasió en les reglamentacions legals, en els impostos i en els drets socials.

⁹³ Fins i tot algun empresari afirmava realitzar viatges freqüents a Algesires per contractar petits grups d'immigrants irregulars, que ell mateix traslladava amb el seu vehicle fins als tallers de Santa Coloma (M. Ojeda, M. Rodríguez i altres, 1994).

Vine a Sta Coloma, donde residía mi hermano que trabajaba en la confección.

Estaba bien en Tánger, pero tenía muchos amigos aquí y cuando iban siempre me decían que porqué no venía y al final vine a ver qué pasaba.

La gente viene aquí a trabajar en la confección y no en otra cosa; por ejemplo no viene a trabajar en la madera, no hay demanda.

Podem afirmar que alguns petits Harraga també han arribat a Santa Coloma amb aquest objectiu, mentre que d'altres son reclutats només arribar. Un menor ens explicà com ja tenia clar el seu destí a Espanya, i el seu neguit va ser aconseguir arribar a Barcelona per traslladar-se immediatament a Santa Coloma –veure cita final de l'apartat 6.2.1.-.

Molts immigrants, després de treballar durant un temps en algun taller, es plantegen la possibilitat de crear el seu propi taller en el seu habitatge, reclutant altres familiars i treballadors d'origen marroquí. En aquests tallers hi trobem al capdavant tant persones immigrades ja regularitzades com d'altres que encara no ho estan, la qual cosa no sembla ser pas un impediment. Un empresari marroquí d'un d'aquests taller ho confirma així:

He montado tres talleres y aunque no tenía permiso de trabajo, si tenía permiso del Ayuntamiento para montar un taller. Ahora soy autónomo y trabajo con otro en el taller de mi casa. (M. Ojeda, M. Rodríguez, i altres, 1994, 78)

Els treballadors ocupats per aquests empresaris irregulars són gairebé sempre immigrants sense documentació, els quals accepten treballar en les condicions més precàries. A vegades l'empresari els facilita l'allotjament en el taller, uns dels principals problemes que intenten resoldre els immigrants tot just arribar. D'acord amb les entrevistes realitzades en aquest estudi (M. Ojeda, M. Rodríguez i altres, 1994) i amb les entrevistes que nosaltres hem realitzat als menors, és bastant freqüent el fet de viure i treballar en un taller durant els primers mesos després d'arribar. El reclutament d'immigrants és molt senzill i es fa en els punts habituals d'arribada o de trobada dels immigrants:

Al día siguiente (de mi llegada a Barcelona) cerca de las Ramblas me encontré con un marroquí al que no conocía, me habló de Santa Coloma, de que había trabajo y me acompañó. Hablé con el jefe del taller y me quedé. (M. Ojeda, M. Rodríguez i altres, 1994, 78)

El reclutament dels petits Harraga es realitza de la mateixa forma que els adults, tant a plaça Catalunya de Barcelona com en altres punts de concentració dels marroquins a Barcelona i a la mateixa Santa Coloma, com per exemple el Bar Atlas d'aquesta última ciutat:

Y tres días en Santa Coloma sin trabajar. (...) Un hombre marroquí, en el café de Marruecos (Bar Atlas) dice: quieres trabajar. Sí. Vamos. Después al taller de confección. (M.R.)

Confirmant aquest tipus de reclutament, un dels educadors de carrer de Santa Coloma, Mohamed Teldi (entrevista 2000,) explica amb detall com es produeix: *primer a través de la difusió en general en les mesquites; en segon lloc en el Bar Atlas; i tercer, en el Bar Mustafa. (...) Per exemple, a la mesquita quan es reuneixen els musulmans per resar l'Iman els diu: acaba*

d'arribar un noi. I als altres els interessa i així "rascan chavales", és una forma de dir-ho. De fet, una característica dels menors és que només són ocupats per empresaris marroquins -veure 5.2.3-, els quals aprofiten la seva minoria d'edat per abaratir encara més els costos. En la pràctica en moltes ocasions aquests empresaris reproduïxen les condicions laborals del Marroc. Molts dels petits *Harraga*, a més, ja tenen experiència en el sector perquè havien estat treballant en algun dels nombrosos tallers de confecció de Tànger -veure 3.2.3-. Els més grans són els que tenen una major qualificació i els més petits només saben realitzar feines secundàries com tallar fils, fer paquets, afinar el treball, etc.:

Trabajar en taller confección, no máquina, cortar hilos, pegar cuellos, mangas, no máquina, no sabe. (N.A.)

No obstant, els menors sense cap experiència també són reclutats, per fer aquestes feines secundàries a un preu més baix encara. I sovint, per justificar el seu sou, han de fer-se càrrec també d'algunes tasques domèstiques, com explica Mohamed Teldi (entrevista 2000): *per justificar més el seu sou ha de fer el dinar, el sopar i fregar els plats de tots.*

L'elevada rotació dels treballadors d'aquests tallers també s'esdevé en el cas dels menors. En poc temps molts dels nois se n'adonen que no han millorat gaire les condicions de treball que tenien al Marroc i abandonen. Només alguns empresaris intenten retenir els menors amb la promesa de regularitzar-los a través d'una oferta de treball. Un dels petits *Harraga* ens explicava com havia acceptat durant més d'un any, en el mateix taller, aquestes condicions tan precàries per culpa d'una falsa promesa de regularització:

Y durante un año trabajar con este señor, con el segundo jefe. El decirme que arreglar papeles y entonces yo esperar. (...) Yo he llamado a Marruecos a padres para enviarme papeles de Marruecos y jefe poder hacer pasaporte. Y después, cuando llegar papeles de Marruecos, y después yo decir toma papeles y el no quiere. No quiere, vale, vale, ya está, yo marchar. El decir que después el no puede arreglar pasaporte (M.R.)

Habitualment els petits *Harraga* no passen més de sis mesos en un mateix taller, malgrat que hem trobat exemples, com el cas anterior, de més d'un any i mig. El fet que suportin aquestes condicions durant tants mesos ens indica clarament que la major part dels petits *Harraga* són menors treballadors amb experiència laboral prèvia al Marroc. El menor citat anteriorment és un bon exemple per comprendre-ho: va passar per més de tres tallers i enviava una part del sou a la família⁹⁴. A continuació indiquem les característiques principals de la vida dels petits *Harraga* que treballen als tallers de confecció de Santa Coloma:

⁹⁴ Aquest petit *Harraga* fou reclutat al Bar Atlas i treballà més de dos mesos en el primer taller. Va marxar perquè no li agradava com el tractaven, amb molts crits i insults. L'empresari era marroquí, estava regularitzat i portava més de 15 anys a Espanya. Seguidament es traslladà a un altre taller, propietat d'un germà de l'anterior, també regularitzat, el qual li pagava el mateix sou (290) i li ofería igualment l'al·lojament en el mateix taller, però també amb la manutenció inclosa. Allà hi treballaven cinc persones més d'origen marroquí, tots majors d'edat. Ell ajudava en feines secundàries al principi, i després començà a cosir a màquina, encara que no sabia completar tota la peça. Hi estigué treballant vora d'un any. Durant tot aquest temps envià més de la meitat del seu sou a la família, cosa que no podia fer en el primer taller perquè es gastava bona part del sou en la manutenció. Però quan reclamà a l'amo que li pugés el sou al ser cada vegada més qualificat, aquest li va dir que no podia però que l'ajudaria a aconseguir el seu passaport. Però després passarà, com ja hem vist, que quan el menor obtingui la partida de naixement aquest es negarà ajudar-lo. Llavors va marxar a un tercer taller d'un conegut seu, el qual li ensenyà a confeccionar tota la peça, però amb la condició de no pagar-li res. S'hi estigué dos mesos. Finalment, cansat d'aquesta situació, decidí

- **La vida i el treball als tallers.** Tots els menors immigrants que hem entrevistat s'allotjaven en els mateixos tallers, llevat d'alguns pocs casos que havien anat a viure en l'habitatge d'algun altre membre del taller o d'algun amic. En alguns casos la manutenció també era a càrrec del propietari del taller, tot i que en ocasions el cap els hi descomptava del sou. Si no estava inclosa, el menor anava a dinar i a sopar al "bar de Marruecos" (Bar Atlas). Els sous solen ser d'entre 240 i 300 mensuals per jornades de vuit o deu hores de dilluns a dissabte, tot i que una part pot ser que sigui descomptada a compte de l'allotjament i la manutenció. Aquests sous són força més baixos que els dels adults, als quals se'ls hi paga per peça fabricada:⁹⁵

Con el primer jefe, allí trabajaba, allí comía, allí dormía, allí era el taller. Después no comer allí. Yo comer en el bar de Marruecos y pagar 60 cada dos semanas. (...) él pagar cada dos semanas 150 , empezar a las nueve, a las dos comer, después a las cuatro hasta las siete la merienda y después a las nueve parar (M.R.)

Només hem trobat un menor de 17 anys força ben remunerat, amb 600 al mes per 10 hores diàries de treball i amb dos dies de festa (divendres i dissabte). Es tracta d'un noi bastant qualificat, que havia treballat més de quatre anys en una empresa de confecció a Tànger, el qual sabia elaborar a màquina tota la peça des del principi fins al final.

- **L'enviament de part del sou a la família.** En les entrevistes realitzades la majoria dels menors que aconsegueixen certa estabilitat econòmica i laboral envien diners a la família, a vegades la meitat del sou. Ho envien a través de missatgers marroquins que també fan arribar els diners d'altres emigrants, així com paquets si convé. Aquests missatgers viatgen al Marroc molt sovint i entre la comunitat marroquina són molt coneguts i de tota confiança. Segons els menors, la comissió d'aquests missatgers és d'aproximadament un 10%: 12 per cada 150 i 30 per cada 300 .

Si en primer taller no enviar dinero a casa, yo tener que pagar comida, no queda mucho. (...) En el segundo yo no comprar comida ni nada, trabajar y ya está. Trabajar y toma dinero, yo solo comprar ropa y enviar a madre 150 (durant un any es queda només amb 138 per ell per passar el mes). Yo dar a un señor de Marruecos, un señor grande de 40 o 50 años, era amigo del jefe, el jefe también dar dinero. Tu le das el dinero y señor lleva a tu familia, tu dar calle de casa y después encuentra familia de Tanger, toma dinero y ya esta. Madre coger dinero y señor de un barrio a otro, o telefono familia, familia viene a buscar dinero, sitio como Plaza Cataluña (lloc central i conegut de Tànger) (...) Yo pagar dos, tres mil pesetas. (M.R.)

Altres menors utilitzen altres sistemes. El primer consisteix a fer-ho a través d'una transferència bancària, per mitjà d'algun amic regularitzat. D'altres, en canvi, ho envien per carta.

de contactar amb els educadors de carrer, i després de parlar amb ells i d'explicar-los la seva situació personal acceptà d'ingressar en un centre de la DGAIA.

⁹⁵ En l'estudi citat anteriorment (M. Ojeda, M. Rodríguez i altres, 1994, 79-80), encara que no s'especifica l'escala salarial en algunes cites els entrevistats verbalitzen els seus sous: *Nos muestra un caso en que el trabajador gana 138 en una semana. En otro un trabajador hizo en un mes 97 camisas, 47 pantalones, 37 camisas y 13 faldas, ganó 469 , excepto 72 de la comida, total 397 en 4 semanas.* Un entrevistat diu: *Antes ganaba más que ahora, pues si antes una pieza me la pagaban a 1000 ptas ahora me la pagan a 3,6 .*

Mi amigo taller tiene papeles y yo doy dinero y el caja, en mi barrio hay caja. Después llamar telefono familia y familia va a buscar. (M.B.)

Com hem vist, el sector per excel·lència d'ocupació dels menors és el tèxtil, però també hi ha d'altres feines possibles encara que secundàries. Els educadors de carrer S.Romera i M.Teldi indicaven que a finals del 2000 també havien detectat alguns paletes que reclutaven menors, així com empreses de muntatge de fires, i fins i tot alguna impremta. S.Romera (entrevista 2000) manifestava: *És un fenomen molt nou això, veuen que hi ha negoci ara. Un propietari d'una impremta que fan revistes d'iconografia han agafat nois per imprimir la revista. El seu company M.Teldi (entrevista 2000) afegia: Contracten els nois de les 22'00 fins a les 5'00 o les 6'00 de la matinada, a 30 per vuit hores de feina durant la nit. Van treballar tres dies, justament ahir ho parlava amb un dels nois, agafen 30 persones, la majoria majors irregulars però també algun menor.*

Exemples com aquests demostren que no només els tallers de confecció ocupen els petits Harraga. No obstant, pensem no equivocar-nos, per la investigació realitzada, si afirmem que el sector tèxtil és el que ocupa més menors i de forma més estable.

5.4.3. Els espais de vida i de residència dels menors

Els menors immigrants s'ubiquen principalment en els espais ja ocupats per la comunitat adulta marroquina. Per això per explicar les zones de concentració dels menors haurem de fer un breu repàs dels llocs de concentració d'aquesta comunitat a Santa Coloma de Gramenet.

Malgrat que la població marroquina és present en tots els districtes de Santa Coloma, fins i tot al centre, els percentatges més alts els trobem als barris de Can Mariné, Santa Rosa, Llatí, El Raval del districte V, i una part de Fondo. Al districte V representa el 52,81% dels estrangers extracomunitaris⁹⁶, al districte II el 54,60% i al districte VI el 42,30% (www.grame.net.). Però també hi ha molts marroquins als barris limítrofes que pertanyen al municipi de Badalona: El Sistrell, La Salut, Lloreda, Llefià i Puigfred.

La ubicació d'aquest espai continu és conseqüència, segons els autors M. Ojeda, M. Rodríguez i d'altres (1994, 59) de l'existència d'un *mercat d'habitatges més barats* –encara que s'ha detectat una tendència a alçar en els preus dels habitatges a causa de l'augment de la demanda- que ha possibilitat l'accés dels immigrants a l'habitatge; per l'altra, en l'actualitat (1994) aquesta zona ofereix una *infraestructura de serveis gestionats per membres de la comunitat immigrada que ofereix llocs d'oci i trobada, botigues d'alimentació, locals de reunió social, centres associatius i altres destinats a la practica religiosa, dirigits específicament a la població immigrada musulmana. També és significatiu el fet que en aquest "continuum espacial" proliferin els treballs a domicili i els petits tallers de confecció tèxtil, donant lloc a un "continuum espacial de treball" bàsicament vinculat a l'economia submergida.*

Els mateixos autors conclouen que no existeix un territori exclusivament marroquí, però sí que condiciona els membres de la comunitat marroquina a preferir aquest territori per viure o per

⁹⁶ Aquest percentatge seria molt més elevat si no incloguéssim el barri Safarells que també pertany al districte.

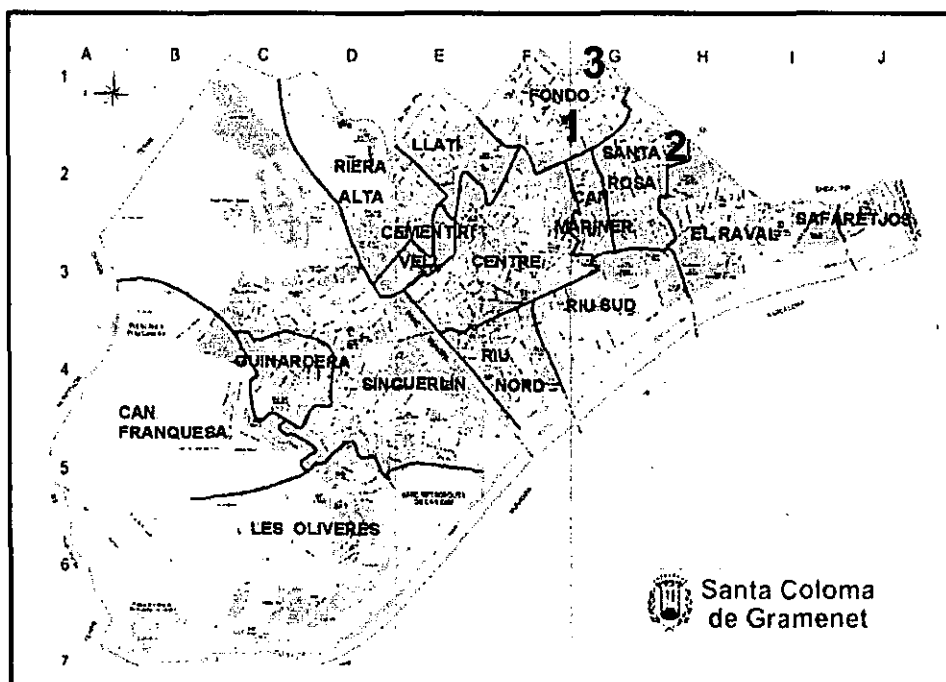
iniciar algun negoci, perquè es troben molt més propers a la seva cultura. Aquest espai podria tenir cert paral·lelisme amb Ciutat Vella de Barcelona. Aquesta distribució espacial dels immigrants ha modificat la representació del territori i ha invertit la centralitat de la perifèria de la ciutat. Per aquestes persones el centre neuràlgic ja no és el nucli històric de la ciutat, sinó la plaça del Relotge, la seva àrea circumdant i el passeig fins al riu.

a) La localització urbana dels menors

Els petits *Harraga* es mouen pels mateixos barris que els adults marroquins i comparteixen amb ells els mateixos espais de trobada i de reunió. No obstant, com indicava l'educador de carrer Sergi Romera (entrevista 2000), hi ha algunes zones preferides: *els barris de Santa Rosa, el barri Fondo. En aquests dos barris hi ha lloguers més barats. Són uns barris durs. Hi ha botigues especialitzades, la mesquita està aquí, els salons de te o bars de trobada, els tallers de confecció no només de marroquins, sinó de Bangladesh, de paquistanesos, de xinesos, però més al nord del barri, en definitiva no els hi cal sortir d'aquest context, pels nois perfecte.* I dins dels dos primers barris, que anomenen barri de Fondo-Santa Rosa, hi ha dos espais principals de concentració dels menors: la plaça del Relotge i el parc de Motocross.

En el mapa següent de Santa Coloma de Gramenet indiquem quins són els barris i les zones més freqüentats pels petits *Harraga*, i després expliquem amb detall les característiques de cadascun d'aquests espais:

Mapa 5 / 1 – Llocs més freqüentats pels menors immigrants no acompanyats a Santa Coloma de Gramenet: 1/ Plaça del Relotge; 2/ Parc Motocross; 3/ Parc dels Músics.

Font: Ajuntament de Sta. Coloma de Gramenet. Elaboració pròpia.

1. **La plaça del Relloj i Fondo.** Aquest espai actua com a centre de la comunitat marroquina dels barris de Santa Coloma. És un lloc de trobada de la població marroquina més integrada i consolidada. Al costat de la plaça hi ha un establiment clau, el Bar Salam (o de Mustafa), gestionat per marroquins i que conté tots els elements propis d'un saló de tè⁹⁷, i en el qual s'hi manifesta la separació d'estrats socials dins de la mateixa comunitat immigrada. Al respecte Sergi Romera (entrevista 2000) indica: *Anar a un bar o un altre és un tema de classes. Dins de la comunitat marroquina hi ha diferents classes i cadascú s'agrupa en l'estrat social que li correspon.* Moltes vegades aquestes classes venen marcades pel temps que porta l'immigrat al barri i per la seva integració amb l'entorn (a nivell laboral, a nivell legal, a nivell d'habitatge, etc.). El Bar Salam és percebut com a bonic, modern (és a dir, occidental) i car (3,61 / 600 ptes el dinar), i per això els marroquins que hi entren significa que tenen un estatus econòmic i social més elevat. Mohamed Teldi (2000) indica que en aquest lloc també *hi ha gent autoctona, d'aquí del barri, pocs però hi van, perquè hi ha gent de l'Ajuntament, més presència policial, i no pots camuflar-te gaire.*

2. **El parc dels Pins o conegut com el parc del "Motocross".** En aquest espai hi acudeix un sector de la població marroquina amb condicions més precàries i més marginal, segons indiquen els educadors de carrer de Santa Coloma (S.Romera, M.Teldi, entrevista 2000). Ens referim a tres tipus d'immigrats marroquins:
 - Immigrats que es troben en situació administrativa irregular, i que per tant busquen espais més discrets i segurs.
 - Immigrats amb dificultats econòmiques perquè no treballen o bé perquè acaben d'arribar i encara no estan ubicats.
 - Immigrats socialment marginats i que potser han caigut en un entorn delictiu per sobreviure.

Aquí també hi ha un local que serveix de punt de trobada i d'acull, d'acull per a tothom. S'anomena el Bar Atlas (però anomenat pels menors com *el Bar de Marruecos*), gestionat per marroquins i que compleix les mateixes funcions que l'anterior, però per a un perfil de persones immigrades d'estatus inferior. Ofereix menjar típic marroquí i és molt més barat que l'anterior (s'hi pot menjar un plat per 2 €). Hi ha molts marroquins que mengen diàriament en aquest bar, entre ells molt menors. També és un lloc on molts empresaris marroquins recluten menors i joves per treballar en els tallers de confecció o en altres feines o, fins i tot, per fer de venedors de drogues o altres activitats delictives.

3. **El Parc dels Músics, al carrer Listz del barri de Fondo.** L'any 2002 apareix un altre emplaçament on s'hi reuneix un grup de menors. Segons l'educador de carrer M. Teldi (entrevista 2003), aquest menors són del barri d'Aouama de la Comuna de Beni Makada de Tànger; mentre que l'espai anterior estava freqüentat per menors del barri de Bendibane de la mateixa ciutat.

⁹⁷ Mohamed Teldi (entrevista 2000) definia el que és un saló de tè al Marroc: *No és un bar, és una cafeteria. A nosaltres els marroquins ens xoca la paraula bar, per nosaltres la diferència és que en el bar s'hi consumeix alcohol i en els salons de tè no. Allà pots trobar-te amb els amic, parlar, prendre té, llegir la informació o discutir sobre ella. És un lloc de trobada social.*

b) Les tipologies dels menors segons l'espai freqüentat

D'acord amb la freqüència d'estada dels petits Harraga en els diferents espais i llocs de trobada, els educadors de carrer de Santa Coloma (S.Romera, M.Teldi, entrevista 2000) han construït una classificació dels menors en dos grups. En el nostre treball de camp hem pogut corroborar-la a partir de l'observació i de les entrevistes realitzades a menors:

1. **El grup de la plaça del Rellotge.** *Són els nois més estructurats, normalitzats, que van venir a treballar i recorden aquest objectiu. (...) Han tingut més sort en el seu projecte migratori, l'estan portant endavant, estan treballant en tallers il·legals. Això no vol dir que estiguin en bones condicions, evidentment se'ls hi paga una misèria, però no han entrat en els circuits de la delinqüència.* (Sergi Romera, entrevista 2000)
2. **El grup del Motocross i dels Músics.** *Són els que porten més temps aquí, (...) i més temps al carrer. (...) Són sobretot els que han decidit dedicar-se a les activitats del "trapicheo" i del robatori. El grup del "trapicheo" (venda de drogues menors com Hatxís, Maria, etc.) és el més extens. (...) Són el substrat de la marginalitat. Per exemple és el típic noi que està allà (al Motocross o voltants) fent guàrdia per veure si ve algú i és el primer que pot passar-li Hatxís* (Sergi Romera, entrevista 2000).

Encara que aquesta tipologia és clara, convé remarcar que en moments concrets els nois del primer grup també utilitzen el segon espai. Només arribar, els petits Harraga que busquen treball s'adrecen al Bar Atlas, perquè els han dit que allà vénen a reclutar treballadors per als tallers. Un dels menors corroborava aquest fet:

Amigo donde dormir decir: Bar Marruecos los jefes buscan chicos. Cuando llegar a Santa Coloma tres días sin trabajar y en Bar de Marruecos después yo sentado con amigos, después un marroquí viene a hablar conmigo. Otros chicos decir que yo busco trabajo. Dice: ¿quieres trabajo?. Si. Vamos. (M.R.)

Pot ser que alguns d'aquests menors ja reclutats no tornin a visitar aquesta zona del Motocross de forma habitual, i si després surten -aconsellats pels treballadors adults del taller (alguns poden passar mesos fins que decideixen reunir-se amb el grup d'iguals)- comencen a fer-ho pel primer espai de la plaça del Rellotge. En canvi, d'altres menors immigrants que no tenen la mantenció coberta en el propi taller fan els àpats al Bar Atlas, pagant cada dues setmanes just quan cobren:

Yo cuando trabajar en taller siempre trabajar. Salir solo para comida a Bar de Marruecos, después a trabajar. En segundo taller, después tiempo (més de sis mesos) Plaza del Reloj i después Bar de Marruecos. Yo pagar a Bar de Marruecos 60 dos semanas, cuando jefe dame dinero. (M.B.)

En aquests casos aquests menors comparteixen aquest espai amb els menors de la segona tipologia. Mentre el menor manté ferma la seva opció de treball als tallers de confecció rebutja el contacte amb els nois del segon grup. Però quan aquesta comença a trontollar perquè les condicions laborals són massa precàries, inicia l'apropament a l'altre grup. Mohamed Teldi (entrevista 2000) indica: se'n va al Motocross un dia, dos dies, tres dies, quatre dies, cinc mesos i poc a poc es veu empès a això. Si cal, esperen cinc mesos, fins que veuen que el menor no té

gaire diners (si ja ha abandonat el taller per exemple o està a punt) i esperen fins que passa això.(...) Entre ells mateixos els nois li diuen: Mira, vine, tenim lloc, i guanyes 500 ptes., tenim casa, tenim vídeo. (...) I llavors es pot enganxar al tràfic, però no sempre. No és la gent gran qui els capta, no hi ha una màfia organitzada adulta, sinó que són els mateixos nois que busquen el "trapicheo".

En definitiva, en aquesta classificació hi ha dos variables essencials que determinen estar en un grup o en l'altre: el temps d'estada del menor a Santa Coloma, i l'activitat que hi realitza. Així, el nouvingut que és captat només arribar i entra a treballar en un taller de confecció pertany a la primera categoria, i s'hi manté mentre treballa encara que passi més d'un any. En canvi, el noi que porta més temps a la ciutat (dos o tres anys) i no treballa, normalment entra a formar part de la segona categoria. Tanmateix els menors del primer grup tenen molt de risc de passar ràpidament al segon grup si comparteixen el segon espai diàriament per menjar o per realitzar funcions concretes com hem vist.

c) L'habitatge dels menors

Els barris de concentració de la població marroquina estan compostos, generalment, per habitatges construïts en els anys 60 –molt d'ells d'autoconstrucció– per cobrir les necessitats dels nouvinguts de la resta d'Espanya. Normalment són habitatges molt petits, d'entre 40 i 60 m², amb dues o tres habitacions, bany i menjador, i de baixa qualitat. Els immigrants marroquins els qualifiquen com a *caros, pequeños y viejos*. (M. Ojeda, M. Rodríguez i altres, 1994, 60)

A partir de la utilització de l'habitatge es pot establir una tipologia de l'hàbitat de la població immigrada. En l'estudi portat a terme per M. Ojeda, M. Rodríguez i altres (1994) s'especifiquen tres tipologies. Els menors immigrants segueixen també aquesta classificació, una altra vegada com imitadors dels seus referents adults, però a més existeix una quarta tipologia d'hàbitat pròpia només dels menors. Com veurem, de les quatre tipologies les dues últimes són les més comuns entre els menors.

1. **L'habitatge familiar.** És aquell on resideixen diverses persones emparentades entre si. En ocasions és una família nuclear o extensa, però en d'altres ocasions són membres diversos d'una parentela (germà, cosí, oncle, etc.) o, en un sentit més ampli, veïns o amics del país d'origen. Aquest habitatge també té un contingut simbòlic: la casa, la llar, l'escalfor de la família, l'ajuda, la protecció, però també el control.

Els petits Harraga no acostumen a residir en aquest tipus d'habitatge. Només de forma molt puntual podem trobar algun menor que visqui a casa d'algun parent o veí del seu poble d'origen, generalment només per un temps breu fins que se situa en el territori. De forma esporàdica també es pot donar el cas que algun menor de segona generació que es relacioni amb un petit Harraga l'acabi portant a dormir a casa seva puntualment.

2. **L'habitatge de solters de gènere masculí.** És aquell que es comparteix amb altres joves o adults en les mateixes condicions, siguin familiars, amics o simplement compatriotes, sobretot a fi de compartir el cost de l'habitatge. Segons quina sigui la relació i la jerarquia entre els membres, el pagament serà equitatiu o bé beneficis per al titular del contracte de lloguer (que sol ser la persona regularitzada).

Alguns menors immigrants viuen en aquest tipus d'habitatge al principi d'arribar, com a resultat d'un favor personal d'algun dels membres de l'habitatge parent, amic o veí. Altres vegades els menors que treballen en un taller de confecció i ja no volen dormir dins del taller, demanen a d'altres treballadors del taller de viure en el seu pis. De forma excepcional també es dona el cas d'algun grup de petits *Harraga* que lloguen un pis en comú a través d'un mediador (immigrant regularitzat). Generalment són menors que viuen des de fa temps d'activitats delictives i que estan ben organitzats. Utilitzen Santa Coloma com a ciutat dormitori durant el dia i es traslladen a Barcelona durant la tarda-nit per realitzar el seu *modus vivendi*. El lloguer el paguen entre tots, i tenen l'habitatge força ben equipat.

3. **L'habitatge-taller de confecció.** És aquell que s'utilitza al mateix temps com a local per treballar i com a habitatge de la família del cap (si la té) i d'algun treballador. Com a taller s'utilitza el menjador i alguna altra habitació, els quals també serveixen de dormitori dels treballadors si l'habitatge és petit. Si hi viu la família, no hi dormen tots els treballadors sinó només dos o tres màxim. El fet de viure en el taller és una forma de pagament en espècie al treballador. Algunes vegades també inclou la manutenció. És un sistema molt utilitzat entre els immigrants que acaben d'arribar a Santa Coloma, perquè permet resoldre ràpidament el problema de l'habitatge.

Com ja hem vist, aquesta solució és de les més utilitzades entre els menors. Tots els menors que hem entrevistat que havien passat per Santa Coloma i havien treballat en algun taller, havien utilitzat aquesta estratègia:

Yo trabajar confección, 4 semanas en Sta Coloma. (...) Dormir en casa donde trabajar, con jefe, familia jefe y otro chico como yo. (N.A.)

4. **L'habitatge ocupat il·legalment.** És aquell pis, casa o local deshabitat que és ocupat per un grup de persones de forma il·legal. Alguns menors immigrants recorren a aquesta solució, sobretot els del grup del Motocross. Les condicions de l'habitatge són sempre molt precàries, sense llum ni aigua, on hi amunteguen alguns objectes trobats com a únic mobiliari. Generalment tots els menors van al mateix habitatge ocupat, que ells mateixos anomenen *la casa de acogida de la calle* (Teldi, entrevista 2000) i que, segons els educadors de carrer, funciona com un refugi per a tots (Romera i Teldi, entrevista 2000). Molts dels menors que ocupen aquest habitatge utilitzen els lavabos del Bar Atlas per rentar-se.

A Santa Coloma la primera casa ocupada pels menors estava a l'Avinguda de la Generalitat. En una baralla entre ells va produir-s'hi un incendi i tots es van quedar al carrer. Després van ocupar una altra casa a Sant Jeroni en la qual, tot i no ser una casa ocupada perquè un dels adults la tenia llogada, i cada menor pagava entre 54 i 60 al mes per acondicionar-la i mantenir-la, el propietari de la casa va portar a judici al llogater. Finalment foren desallotjats per la guàrdia urbana. També van ocupar altres a Can Zam (una masia) al carrer singuerlin, etc. Actualment ocupen altres habitatges, que aquí no especifiquem per preservar la confidencialitat dels informants.

Una casa no vive nadie, (...) allí muchos chicos, cuando no saber donde ir, allí bien. (...) Casa de todos. (N.A.)

3.3.4.4. El procés evolutiu dels menors immigrants

La vida social dels petits Harraga és mínima al principi d'arribar. Però a mesura que passen els mesos i es cansen del tracte en els tallers de confecció busquen el contacte amb el grup d'iguals. Això canvia poc a poc les seves expectatives i transforma el seu temps lliure, com veurem a continuació, on exposem el procés paulatí de relació i de vida social dels menors immigrants.

1. **Relació amb adults immigrants.** Al principi de tot, els petits Harraga es relacionen sobretot amb adults marroquins immigrants: treballadors del taller, persones relacionades amb la mesquita, gent del bar que freqüenten, etc. Aquesta relació amb els adults els hi proporciona protecció i seguretat mentre encara no se senten desubicats al territori.
2. **Primers contactes amb altres menors.** La jerarquia i l'explotació laboral⁹⁸ dels adults fan que els menors busquin el contacte amb d'altres menors en situació similar. Alguns ho fan a l'espai del Motocross, on hi acudeixen per menjar al Bar Atlas. D'altres a la plaça del Rellotge, com ens explicava un d'ells, que a partir del sisè mes de treballar, ja cansat de la dinàmica del taller, començà a relacionar-se amb el grup d'iguals en aquesta plaça del barri de Santa Rosa, durant les seves estones lliures després de la feina i durant els diumenges:

Antes no, solo trabajar, y hablar con ellos cuando comida. (...) Después cansado y acabar de trabajar a las 20.00 o 21.00 y cada día la Plaza del Reloj que chicos Marruecos, y otra plaza Real (Motocross) en Santa Rosa a comida (...) Cada día de 20.00 a 22.00, solo 22.00 después dormir para trabajar. (M.B.)

3. **Primeres sortides a Barcelona.** En companyia del grup d'iguals, molts menors immigrants comencen a anar els diumenges a Barcelona, on segurament no hi havien tornat a estar des dels primers dies de la seva arribada a Catalunya. Primer visiten el principal punt de trobada, Plaça Catalunya, i després passegen per les Rambles i pels carrers de Ciutat Vella, per acabar a la tarda al Maremàgnum. És possible que, en algun cas, siguin interceptats per la policia i conduïts al servei d'urgència de la DGAIA. No obstant, el menor té clar que ha vingut a treballar i, per tant, s'escapoleix de seguida i retorna a Santa Coloma.

Aquestes incursions a Barcelona alguns menors comencen a fer-les mentre treballen en el taller, però d'altres no surten mai de Santa Coloma fins que no deixen de treballar en el taller. Així, en molts casos el taller actua com una contenció positiva per als menors, i les obligacions del treball i els consells dels adults l'ajuden a entendre els factors exteriors amb què s'haurà d'enfrontar.

Barcelona, solo cuando no trabajar (quan ja havia plegat del taller després d'un any), chicos decir Barcelona, Plaza Cataluña, Maremágnun. (...) Solo fines de semana, no todos, cuando trabajar en taller Maremagnum nunca, nunca (M.R.)

Yo siempre en Sta Coloma y domingo Maremagnum, con amigos de barrio (M.B.)

⁹⁸ Ens referim a explotació laboral segons la nostra concepció. Tanmateix, per als compatriotes marroquins dels menors l'únic que fan és reproduir els mateixos esquemes laborals de la seva societat d'origen, on aquest treball infantil en aquestes condicions no es considera explotació.

4. **Més temps al carrer, més visites a Barcelona.** Quan els menors abandonen el taller i, per tant, l'habitatge-taller, normalment ja han buscat un nou emplaçament per viure. Alguns amb un altre jove major d'edat que té un pis llogat. D'altres amb menors del grup del Motocross. Si no inicien una altra feina, llavors també comencen a passar molt més temps als llocs de concentració de menors, especialment a la zona del Motocross, i a fer visites molt més freqüents a Barcelona: primer tot el cap de setmana, després també els divendres, i finalment alguns dies feiners:

Yo viernes Maremagnum, sabado Maremagnum, domingo Maremagnum (K.C.)

5. **Primers contactes amb l'equip de detecció d'educadors de carrer.** Mentre que al principi les sortides a Barcelona resulten atractives, després apareixen els problemes: avoriment, manca de diners, problemes d'habitatge... Aleshores el menor torna a plantejar-se la seva vida i els objectius principals del seu projecte migratori: treballar, enviar diners a casa, aconseguir un benestar... No obstant, després de la seva experiència en els tallers de confecció molts tenen clar que no volen seguir per aquest camí. Però, d'altra banda, la situació d'irregularitat li impedeix d'aconseguir una altra feina millor i també percep, per mitjà de les sortides a Barcelona, les dificultats i els problemes amb la policia que tenen a la capital els marroquins sense papers.

Així doncs, ben aviat aconseguir *els papers* es converteix per al menor en el seu principal objectiu i en la condició necessària per fer realitat el seu projecte migratori. Estudia la forma d'aconseguir-los, però finalment pren consciència que l'únic camí realista per obtenir-los és acceptant l'ingrés en un centre de menors, malgrat la percepció negativa que tenen aquests centres entre els petits Harraga. I per aquest motiu decideix d'apropar-se als educadors de carrer que freqüenten els llocs on els menors estan diàriament.

6. **Ingrés en un centre de la DGAIA.** Finalment molts menors accepten d'ingressar en un centre, malgrat els rumors negatius sobre la vida en els centres, i intenten acceptar el recurs el temps que faci falta a fi d'aconseguir *els papers*. La major part d'aquests petits Harraga pertanyen al grup de la plaça del Rellotge, és a dir, són *menors* amb hàbits *treballadors*. Però un cop són dins un centre de la DGAIA, la lentitud del circuit i la llarga espera per aconseguir una plaça en un centre residencial desesperen als menors i provoquen en molts casos el seu escapoliment, iniciant un procés d'entrades i sortides contínues dels centres d'urgències i dels alberg. Els altres menors que aconsegueixen quedar-se, malgrat les dificultats, i sense excloure que també facin alguna escapada al llarg del seu itinerari, esdevenen finalment *menors de centre* amb tots els inconvenients però també les comoditats que això suposa.
7. **Delinquir a Barcelona i dormir a Santa Coloma.** Molts dels menors immigrants que no accepten o no suporten viure en un centre amb les regles del joc ja marcades acaben trobant a la ciutat de Barcelona el seu *modus vivendi*, basat en la picaresca i els petits delictes.

Por la mañana voy al comedor para comer allí, llevo comida conmigo para la tarde, después voy a dormir y por la noche a las 21.00 bajamos a plaza Catalunya, vamos allí para robar, porque necesitamos comprar tabaco, dinero para cenar y lo que nos hace falta. (G.SC. 3)

En aquesta etapa s'ajunten dos grups de menors. En primer lloc els menors que es van escapar dels centres de la DGAIA i que tornen al lloc d'origen. Aquests nois en primera instància busquen feina, però no la troben (si no és en un taller de confecció) i llavors cada vegada s'ajunten més amb el grup de Motocross. En segon lloc, els menors que ja s'havia introduït en el món del delictes en altres CCAA i que entren a formar part del grup del Motocross des dels inicis de ser a Santa Coloma.

Aquest grup de menors acaba vivint exclusivament del robatori i de la venda de droga. Generalment utilitza Santa Coloma com a ciutat dormitori –paradoxalment- durant el dia, i la ciutat de Barcelona com a lloc on *buscar-se la vida* per mitjà d'activitats delictives⁹⁹. Alguns nois esdevenen majors d'edat immersos en aquesta dinàmica:

Más de un año vivir en Santa Coloma. Dormir en Santa Coloma y bajar a Cataluña (plaza Catalunya). Por la noche en plaza Cataluña buscando la vida, por la mañana a dormir en piso amigos Santa Coloma. (...) Pagar cada chico 60 al mes, cuatro amigos. Así más de una año en Santa Coloma, después otro año en casa en Barcelona. (A.T.)

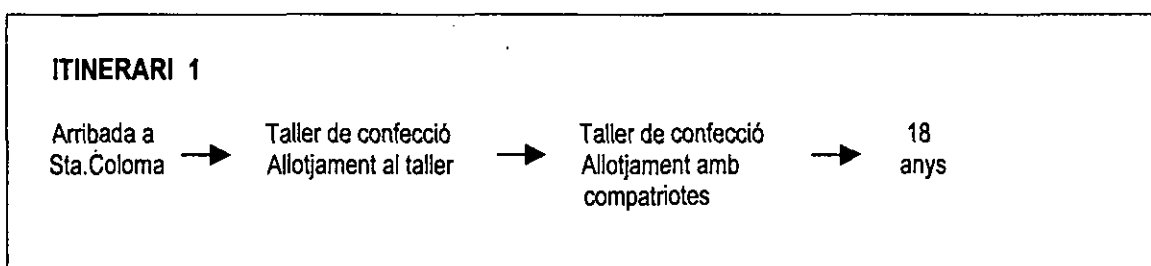
Normalment aquest nois acaben traslladant-se a viure a Barcelona, per comoditat, malgrat que Santa Coloma sigui una ciutat més discreta i que els permet distanciar-se del seu *modus vivendi*. També alguns nois que viuen a Santa Coloma fan aquest pas perquè a la ciutat de Barcelona hi troben més recursos destinats a ells, com per exemple els cursos del Casal dels Infants del Raval, albergs, etc. Alguns d'aquests menors comencen a tenir força problemes amb la policia i amb la justícia, i alguns acaben en centres tancats de justícia juvenil.

8. **Esdevenir "nen de carrer"**. Alguns menors comencen a assimilar dinàmiques dels *nens de carrer* quan comencen a relacionar-se amb el grup del Motocross, sobretot quan passen a conviure amb ells en les cases ocupades i a *buscar-se la vida* en activitats delictives. Solen acabar així els menors més desorganitzats i que realitzen activitats delictives menys greus: venda d'hatxis, estirada de bosses, robatori de carteres, etc. A la llarga poden esdevenir perillosos a causa del consum d'inhalants i d'altres drogues. De forma similar amb els anteriors, molts acaben ingressats en centres tancats de justícia juvenil.
9. **Retorn al circuit de la DGAIA**. En algun moment del seu procés alguns dels nois que viuen a Santa Coloma i que es *busquen la vida* a Barcelona (fase 7), accepten de tornar a ingressar en el circuit de la DGAIA, sigui per la proximitat a la majoria d'edat, gràcies al treball dels educadors de carrer, perquè té causes pendents amb la justícia, etc.
10. **La majoria d'edat**. Al llarg d'aquestes etapes molts menors esdevenen majors d'edat. Si s'esdevé al principi, és probable que es mantinguin en el món laboral de la confecció o d'un altre sector. Si s'esdevé quan ja han passat per totes les fases anteriors, aleshores ja difícilment canvia la seva trajectòria i, per culpa dels problemes amb la justícia, moltes vegades acaben ingressats a la presó o expulsats del país.

⁹⁹ Veure l'apartat 6.3.

De forma esquemàtica podríem resumir aquestes possibles 10 fases del procés evolutiu dels petits *Harraga* que viuen a Santa Coloma en tres itineraris possibles. En el primer comença i arriba a la majoria d'edat treballant en un taller de confecció (o una altra feina):

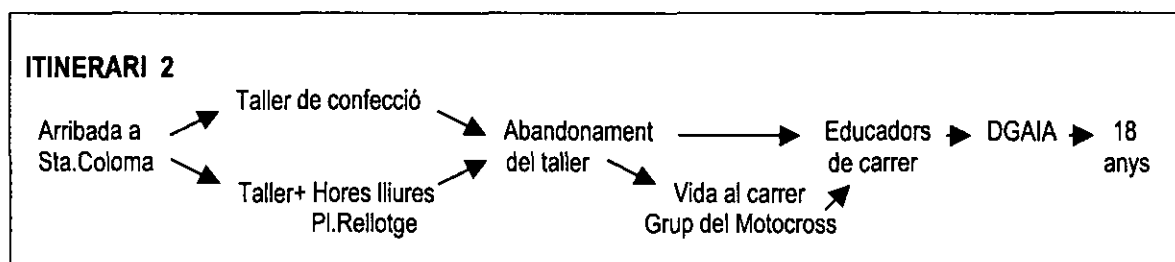
Gràfica 5 / 4 – Itinerari 1 dels petits *Harraga* que viuen a Santa Coloma

Font: Elaboració pròpia

El segon itinerari finalitza en la fase 6 (ingrés a la DGAIA) i el menor immigrant no surt de l'entorn social de Santa Coloma:

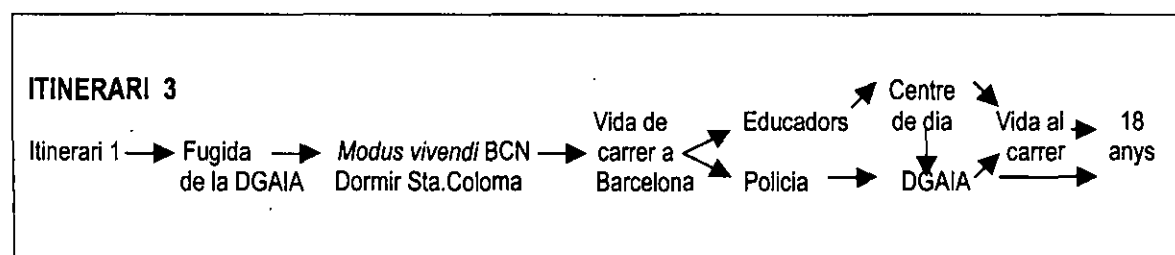
Gràfica 5 / 5 – Itinerari 2 dels petits *Harraga* que viuen a Santa Coloma

Font: Elaboració pròpia

El tercer itinerari és aquell que no finalitza en la fase 6 (ingrés a la DGAIA), sinó que continua amb escapoliments de la DGAIA i el pas de l'entorn social de Santa Coloma al del centre de la ciutat de Barcelona:

Gràfica 5 / 6 – Itinerari 3 dels petits *Harraga* que viuen a Santa Coloma

Font: Elaboració pròpia

Finalment, com hem vist anteriorment, alguns menors de menys de 16 anys que no poden regularitzar la seva situació a la DGAIA, per la seva edat, es mantenen amb la comunitat

marroquina i en els tallers de confecció fins aconseguir els 16 anys. En aquest cas estan fins als 16 anys en la fase 3 i/o 4 del procés evolutiu, i la cinquena, és a dir, l'aproximació als educadors de carrer, la fan els adults amb els que conviuen en el moment que fan els 16 anys. D'aquesta manera aquests menors seguirien l'itinerari 2 i abandonarien el taller al fer els 16 anys, per integrar-se llavors a través de l'acompanyament dels educadors de carrer de Sta Coloma als recursos sociolaborals de la DGAIA fins aconseguir la seva regularització.

5.5 LA CENTRALITAT DE BARCELONA

Cuando he llegado a Barcelona, bajé Ramblas y me encontré con muchos marroquis, era como en casa. (barri del Raval) (...) Muchos hablan marroquí y pregunto a ellos, yo no sabía español, donde puedo ir para comer y ducharme. Así empecé en Barcelona. (H.A.)

Com hem vist, en el conjunt de Catalunya la ciutat de Barcelona destaca notòriament, amb un 54'7%, com a principal lloc de concentració i visibilitat del fenomen dels petits Harraga, força per sobre de Santa Coloma, amb un 13%. Com hem dit, ambdós aspectes estan interrelacionats: Santa Coloma proporciona als immigrants tots els avantatges d'una ciutat petita (discreció, invisibilitat...), amb una comunitat marroquina nombrosa i consolidada, i situada a només 8 km. del centre de Barcelona; i Barcelona proporciona tots els avantatges i les oportunitats d'una gran ciutat, la qual també compta amb una important comunitat immigrada marroquina. Aquesta comunitat es concentra de forma especial en el districte de Ciutat Vella.

5.5.1 L'atracció de Ciutat Vella

El districte de Ciutat Vella de Barcelona, el centre històric i comercial de la ciutat, acull la concentració més alta d'immigrants marroquins de la ciutat. Per això, després de passar per plaça Catalunya, els petits Harraga troben a Ciutat Vella, i especialment al barri del Raval un entorn acollidor. Només que caminin una mica Rambla avall els menors s'adonen de la presència de nombrosos compatriotes.

I malgrat que poc a poc els menors nouvinguts ampliaran el seu coneixement de la ciutat, sempre Ciutat Vella es manté com un zona central de referència. I dins d'aquesta, sobretot la zona del Raval, i alguns emplaçaments del barri Gòtic. El barri del Raval va néixer com un raval (d'on li ve el nom¹⁰⁰) de l'antiga ciutat emmurallada, on hi havia grans horts i convents. La construcció d'una tercera muralla l'any 1.368 va envoltar el barri, però fins al 1.777, en què s'enderrocà la segona muralla i s'urbanitzà la Rambla actual, no formà part del centre de la ciutat. Al segle XIX el Raval comença a convertir-se en un barri superpoblat, amb un fort creixement vertical, desordenat i en males condicions estructurals. Segons la tesi doctoral de Gaspar Maza (1999, 48) sobre la joventut del barri del Raval, *al 1859 la zona tenia una densitat*

¹⁰⁰ El mot raval es refereix al barri exterior d'una població emmurallada, o un barri o caseria situada a les afores d'una població (Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana, 1985).

de 859 hab. per hectàrea, una mitjana dues vegades superior a la de la ciutat de Londres per aquella mateixa època. I ara (1996) té encara una densitat tres vegades superior a la mitjana de Barcelona. El Raval va ser així des de fa molt temps un barri tancat i saturat a la vegada. En aquella època el barri es converteix en un punt important d'acollida per a les persones amb pocs recursos que arriben a la ciutat¹⁰¹, al igual que passa avui. A finals del segle XIX van ser emigrants de les comarques interiors de Catalunya; a principis del segle XX van ser aragonesos, valencians, murcians i andalusos; i en la postguerra de nou andalusos. Però les condicions de saturació deterioren poc a poc el barri i adquireix una imatge negativa (se'l coneixerà com a barri "xino"¹⁰²) que fa que molts dels seus habitants busquin altres zones de la ciutat per viure. És a partir de la dècada dels 80 que comencen a arribar al districte de Ciutat Vella els immigrants estrangers, com veiem en la següent taula:

Taula 5 / 10 - Residents estrangers als barris de Ciutat vella de Barcelona (1986-2001)

CIUTAT VELLA	1986		1991		1997*		2001**	
	Resid.	Estrangers	Resid.	Estrangers	Resid.	Estrangers	Resid.	Estrangers
Raval	42.009	966 (2,3%)	37.109	1.777 (4,8%)	34.871	3.316 (9,5%)	35.262	12.765 (36,2%)
Gòtic	17.444	547 (3,1%)	15.346	681 (4,4%)	13.845	987 (7,1%)	14.771	2.969 (20,1%)
Parc-Ribera	23.915	408 (1,7%)	21.994	843 (3,8%)	20.132	1.555 (7,7%)	19.470	4.673 (24,0%)
Barceloneta	17.896	142 (0,8%)	16.163	132 (0,8%)	14.981	425 (2,8%)	14.859	2.110 (14,2%)
TOTAL	101.264	2.063 (2,0%)	90.162	3.433 (3,1%)	83.829	6.362 (7,6%)	86.603	22.517 (26,7%)

Font: Padró municipal de 1986, 1991 i 1997, a Maza, 1999.

* Les dades dels residents corresponen al padró de 1996, i els estrangers a les dades a 31/03/97

** Dades del gener del 2002 del Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona. Elaboració pròpia.

Segons un estudi posterior de la Universitat Politècnica de Catalunya, presentat el 12 de juny del 2003¹⁰³, a principis d'aquest any la població immigrada al barri del Raval havia crescut fins al

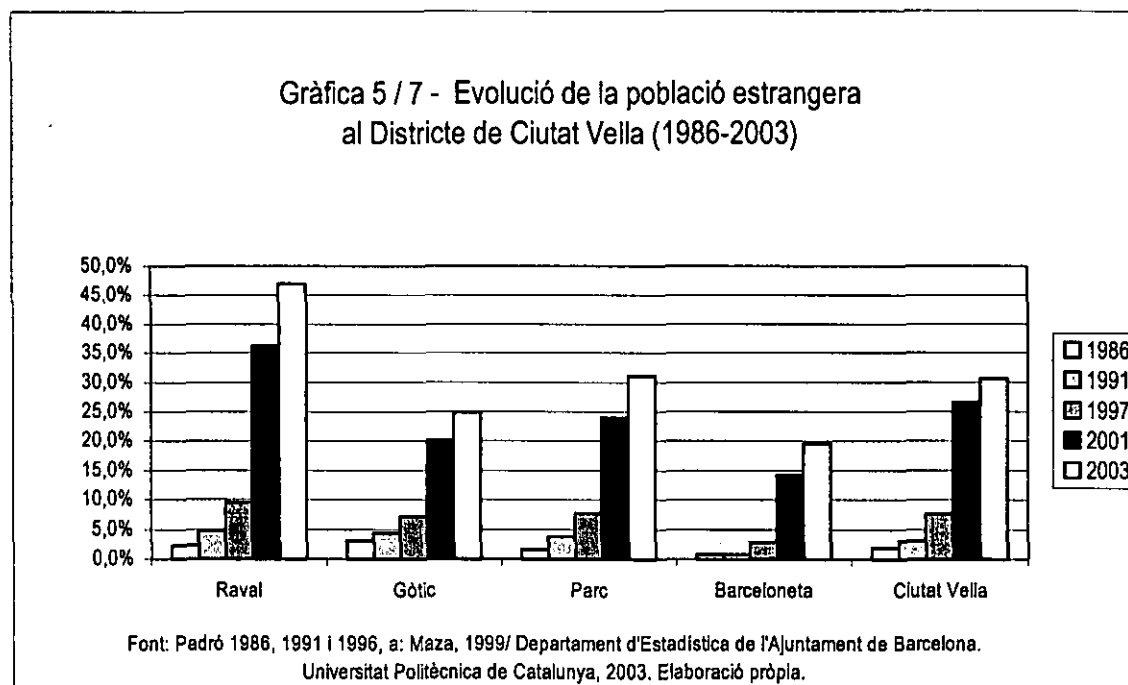
¹⁰¹ Les classes mitges que hi havien viscut fins a l'enderrocament de les muralles es traslladen al nou Eixample en construcció, la qual cosa comporta que es comenci a percebre el barri com a vell i brut en comparació amb la nova ciutat àmplia i oberta que emergeix. (Gaspar Maza, 1999).

¹⁰² L'educador i antropòleg, bon coneixedor del barri, escriu (1999): aquesta acumulació d'onades migratòries va recarregant les condicions estructurals del barri, així com accelera el seu deteriorament. S'aprofiten per la construcció d'habitatges els patis interiors, els terrats, i es subdivideixen els pisos antics per poder seguir donant cabuda als que continuen arribant. (...) La seva localització central i propera al port va propiciar també la instal·lació de negocis relacionats amb el comerç i la gent de pas com pensions, bars, prostitució... A la vegada que s'inicia aquest procés, les primeres indústries que es van instal·lar en ell se'n van cap a d'altres zones de la ciutat i els espais deixats per les mateixes s'aprofiten com habitatges. (...) La imatge de barri "xino", nom amb el que passa a ser coneguda la zona, especialment la més al sud i propera al port, apareix en el anys 20 per semblança amb d'altres àrees depauperades d'altres ciutats. A continuació comencen a aparèixer les primeres metàfores sobre la zona perillosa, contaminada, malalta i també zona d'escapada i aventures per les classes dominants. El barri en aquests anys és una zona mixta on conviuen famílies treballadores, immigrants andalusos i també carteristes i persones relacionades amb els negocis dels nouvinguts.

¹⁰³ "Los inmigrantes censados ya suponen la mitad de la población del Raval", EL PAIS 13/6/2003.

47% de la població total d'aquest barri. Tanmateix, els autors de l'estudi asseguraven que Barcelona ja havia superat la primera fase de la immigració comuna a totes les ciutats europees, en la qual els nous habitants es concentren massivament en el centre històric perquè l'habitatge és més barat. La segona fase, que seria la situació estudiada en el 2003, reflecteix una progressiva dispersió dels immigrants per tots els barris de la ciutat. La tercera i última fase, encara per arribar, consistirà en l'expansió dels immigrants per tota l'àrea metropolitana i la resta de Catalunya, esdevenint els "nous obrers" de la nostra societat.

Però malgrat aquesta progressiva dispersió de la població immigrada cap a d'altres barris i cap a la perifèria de la ciutat, la importància continuada del Raval com principal zona d'atracció de població immigrada estrangera a la ciutat de Barcelona, per damunt dels altres barris de Ciutat Vella, no ofereix cap dubte:

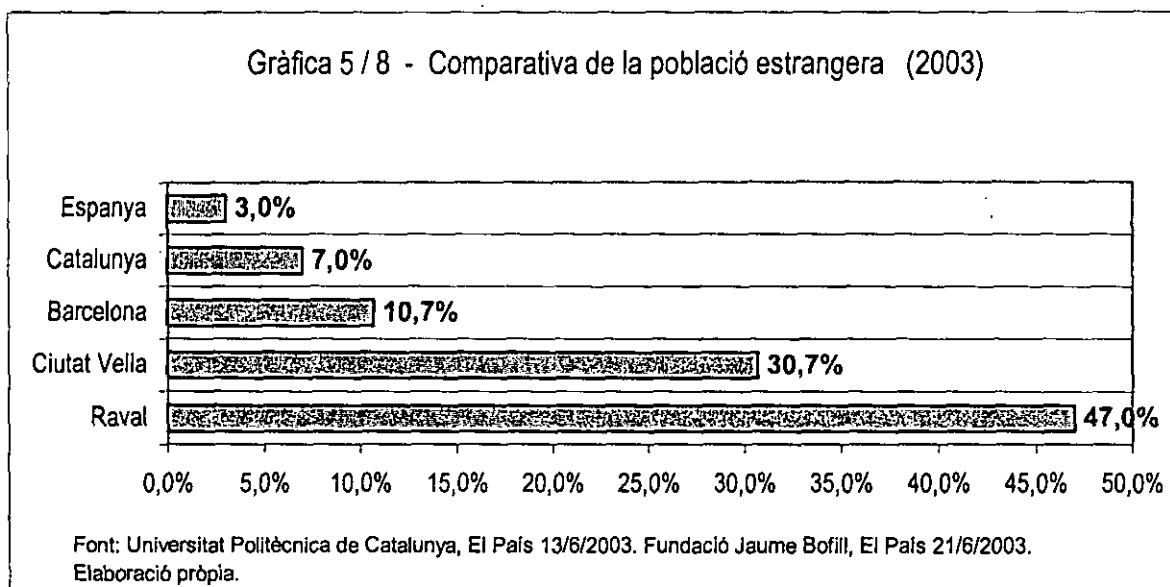
A continuació, podem comparar aquestes dades amb les del conjunt de la ciutat que apareixen en la següent taula:

Taula 5 / 11 - Evolució dels residents estrangers a la ciutat de Barcelona (1996-2003)

1996		1998		2000		2001		2003	
Residents	Estran.	Residents	Estran.	Residents	Estran.	Residents	Estran.	Residents	Estran.
1.508.805	28.667 (1,9%)	1.505.581	40.651 (2,7%)	1.496.266	73.317 (4,9%)	1.505.325	114.404 (7,6%)	1.523.794	163.046 (10,7%)

Font: *Estat de la Ciutat 2001* de l'Ajuntament de Barcelona a: El Periódico, 5 de setembre del 2002. Universitat Politècnica de Catalunya a: El País 13 de juny del 2003. Elaboració pròpia.

Així doncs, a Barcelona ciutat hi havia a principis del 2003 163.046¹⁰⁴ immigrants estrangers empadronats, dels quals bona part residien a Ciutat Vella¹⁰⁵, especialment al Raval¹⁰⁶ on hi ha el percentage més alt de la ciutat i de tota Catalunya. En el conjunt de Catalunya eren 460.282 (7%), dels quals 131.821 (29% dels empadronats) es trobaven en situació irregular o sense papers¹⁰⁷. La gràfica següent compara el Raval amb altres àrees de referència de Catalunya i d'Espanya:

A Ciutat Vella els principals països de procedència dels immigrants són el Marroc (16,18%), Paquistàn (15,64%), Filipines (11,41%), Equador (8,7%), República Dominicana (5,92%) i Colòmbia (4,27%). El col·lectiu marroquí representa el 6% de la població del districte. En el cas del Raval, l'any 1997 (Observatori Permanent de la Immigració a Barcelona, 1997) el grup més nombrós era el marroquí (28%), en segon lloc els filipins (9,14%), en tercer lloc els procedents de la Unió Europea (19,14%) i en quart lloc els paquistanesos. Però l'any 2001 els immigrants del Paquistàn s'havien convertit en la comunitat més nombrosa (21,12%), seguida de la filipina (16,86%), la marroquina (14,12%), i la de l'Equador (10,59%) (www.bcn.es/estadistica, consultat al gener del 2002). No obstant, a la Barceloneta i al Parc-Ribera els marroquins seguien essent els més nombrosos amb força diferència¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Universitat Politècnica de Catalunya, El País 13/6/2003

¹⁰⁵ Aquesta era la població estrangera en els altres districtes: l'Eixample amb un 17,0%, Sants-Montjuïc amb un 12,3%, Sant Martí amb un 10,5%, Nou barris amb un 7,7%, Horta-Guinardó amb un 7,1%, Sarrià-Sant Gervasi amb un 6,5%, Gràcia amb un 6,3% i Sant Andreu amb un 6,0%. (El País 13/6/2003).

¹⁰⁶ El barri del Raval es podria comparar amb el barri de Lavapiés a Madrid. Un reportatge etnogràfic sobre aquest barri: *El otro lado... Un acercamiento a Lavapiés*, realitzat pel director egipci Bàsel Ramsis l'any 2000 mostra una realitat molt semblant a l'actual barri de Barcelona.

¹⁰⁷ "En Cataluña hay empadronados al menos 132.000 inmigrantes en situación irregular", El País 21/6/2003, pàg. 4, segons un estudi de la Fundació Jaume Bofill. Segons aquest estudi, coordinat per Eliseo Aja, les dades del padró són les més realistes, malgrat que tampoc no siguin exactes puix que una part dels immigrants regularitzats no estan empadronats, especialment dins del col·lectiu dels xinesos.

¹⁰⁸ A la Barceloneta els marroquins representen el 19,52%, enfront als equatorians que són el 9,14%, i els paquistanesos el 8,9%; al barri del Parc-Ribera els marroquins són el 22,19%, els de la República Dominicana el 11,14% i els paquistanesos el 7,9% (www.bcn.es/estadistica)

En els altres districtes, en canvi, la presència de marroquins és molt més baixa. Però mentre que a l'Eixample¹⁰⁹ representen un 3,5% dels estrangers i un 0,02% del conjunt de residents, a Sants Montjuïc són el 12,29% de la població estrangera i un 1% de la població; i al Poblenou són un 9,3% dels estrangers i un 0,5% de la població.

5.5.2 La comunitat marroquina de Ciutat Vella

Com hem vist, la comunitat marroquina és la principal comunitat estrangera de Ciutat Vella, i una de les principals al Raval i al Gòtic. Gaspar Maza (199, 50) escriu sobre el Raval: *aquesta concentració en ocasions afavoria la imatge de guetto dins el barri, encara que com a grup es podia considerar com el més obert, el més sociable i a la vegada el que més presència física tenia, per exemple, en la vida al carrer. La població marroquina trasllada el seu costum de fer vida al carrer al barri del Raval, on això ja era habitual: La gent parla en les voreres i en els bars, en els balcons o en els terrats. Aquesta vida de carrer apareix moltes vegades com a conseqüència dels seus problemes de marginació, o de les males condicions d'habitabilitat, però a la vegada dona també una riquesa molt particular a la zona enfront a d'altres llocs de la ciutat. Així la presència al carrer dels marroquins facilita que els petits Harraga els trobin quan arriben.*

La pel·lícula *En construcción* (2001) sobre el Raval mostra algunes de les ocupacions dels immigrants marroquins del barri. Algunes són fora del barri (construcció, neteja, agricultura...) i d'altres en el mateix barri, sobretot petits comerços propis, especialment bars, restaurants, carnisseries, perruqueries, queviures, ferreteries, etc.

Un signe de la consolidació de la comunitat marroquina, juntament amb altres comunitats musulmanes, en el districte ho demostra l'important nombre de mesquites¹¹⁰. Des de la primera al carrer Hospital (*Tarek Ben Ziad*) n'han aparegut en pocs anys sis més (*Madni, Centro islamico Camino de la Paz, Asociación Cultural Al Qaim, Ali, Abi Ayoub Elansari*) així com també el Centre Islàmic, una associació cultural que alhora realitza funcions d'oratori. De fet, només al districte Ciutat Vella hi ha més de la meitat de les mesquites de Barcelona, quatre al Raval i tres al Gòtic, de les quals sis freqüentades per marroquins i una per paquistanesos (Consell Islàmic de Catalunya, 2003).

El districte de Ciutat Vella ha atret gran part de la població immigrada pels preus de lloguer més accessibles. En el fons, segons Mikel Aramburu (2000), aquesta concentració a Ciutat Vella no només expressa una discriminació socioeconòmica¹¹¹, sinó també ètnica o racial¹¹², de manera

¹⁰⁹ La població estrangera principalment és de l'Equador, del Perú, de Colòmbia, d'Itàlia, d'Argentina, etc. (www.bcn.es/estadistica)

¹¹⁰ Pròpiament a Barcelona no hi ha cap mesquita, sinó que tot són oratoris, és a dir, llocs de culte que no realitzen altres funcions socials pròpies de les mesquites com l'assistència social, la formació, etc. (Mohamed Halhoul, portaveu del Consell Islàmic de Catalunya, 2003).

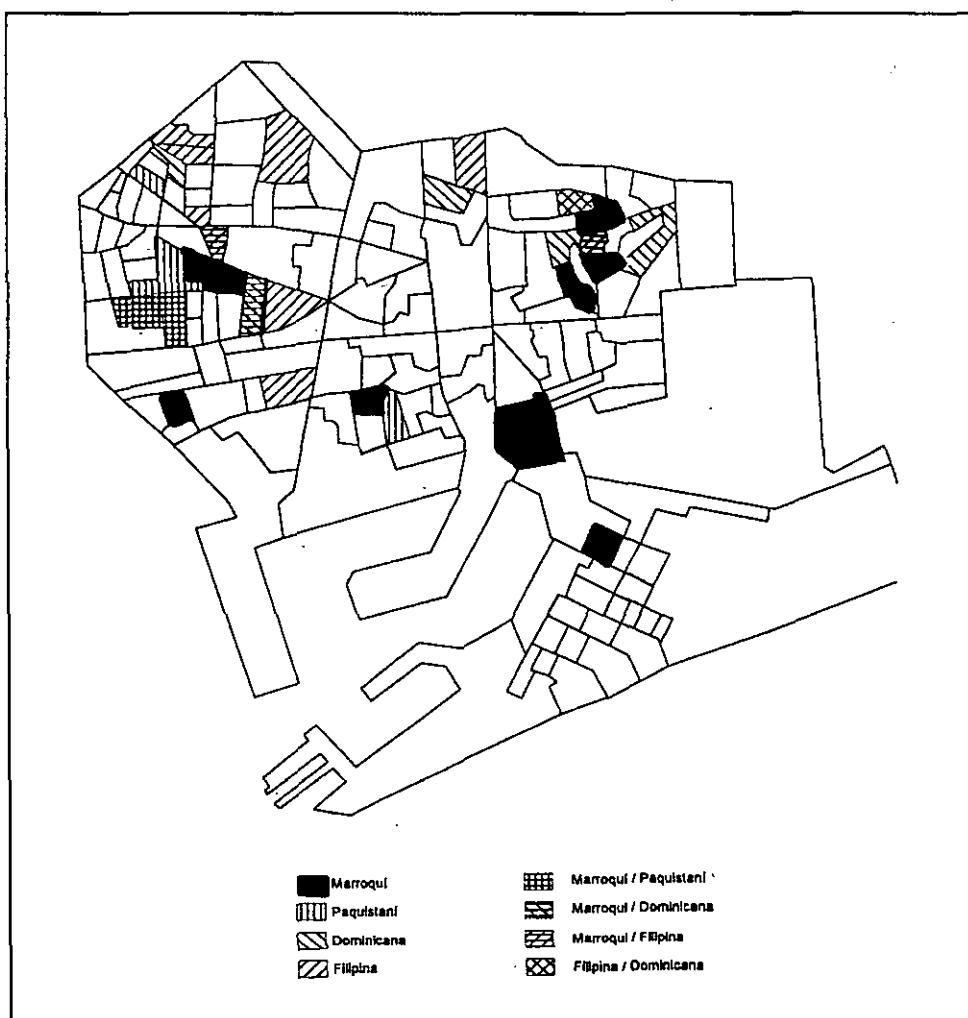
¹¹¹ L'autor assenyalava: *la discriminació socioeconòmica està a l'ordre del dia i passa més o menys inadvertida al considerar-se "normal". La discriminació econòmica en el mercat dels lloguers no es redueix a una simple qüestió de preus, sinó que afecta també a persones que estan diposades a pagar una determinada renda però no poden fer-ho perquè se'ls exigeix unes condicions d'estabilitat laboral que exclou a gran part dels treballadors. (...) Però, aquestes condicions no s'exigeixen en tot el parc d'habitatges. Existeixen barris i habitatges on no es demana res de tot això.*

¹¹² Aquesta discriminació, segons el mateix autor, se superposa a la socioeconòmica. Al respecte, aquest antropòleg indica: *Roman una qüestió oberta: si els agents immobiliaris llegeixen en un rostre o en un passaport la insolvència econòmica, un suposat comportament depredador amb el pis, la desvalorització immobiliària provocada pel racisme*

que no podem parlar d'una tendència dels immigrants a concentrar-se, sinó d'una segregació i discriminació del mercat (Mikel Aramburu, 2000). Això és el que s'esdevé a Ciutat Vella, on les diferents nacionalitats es distribueixen pel Raval, La Ribera i Gòtic sud.

El mapa següent mostra aquesta distribució espacial de les diferents nacionalitats immigrades a Ciutat Vella:

Mapa 5 / 2 - Ubicació dels principals col·lectius extracomunitaris a Ciutat Vella

Font: Tesi Doctoral de Mikel Aramburu (maig del 2000). Elaboració de l'autor a partir del padró d'habitants de 1996 de l'Ajuntament de Barcelona, 110.

Aquí podem comprovar que el col·lectiu més representat és el marroquí, en 12 seccions censals, mentre que només en 4 coincideix amb altres nacionalitats (2 amb els paquistanesos i 1 amb els filipins i dominicans). Aquesta situació no és resultat del sistema formal del mercat, sinó de la xarxa de compatriotes, com una prolongació de les cadenes migratòries. Mikel Aramburu (2000,

de "la gent" o simplement es tracta d'una pura i simple inadversió. Però en tots els casos l'efecte discriminatori és evident. En un altre estudi, el mateix autor (Aramburu, 1997) intenta mesurar aquesta discriminació a través d'una prova de verificació en el mercat de lloguers. Els resultats demostren que el nombre de pisos que aconseguien els espanyols era gairebé el doble que els marroquins.

111) assenyala: *aquestes xarxes centrades en persones funcionen com mecanismes d'ajuda mútua, i quan operen en l'accés a l'habitatge generen concentració espacial*¹¹³. (...) *Les relacions de reciprocitat no són solament una alternativa a les relacions del mercat, com són convencionalment interpretades, sinó que també constitueixen una forma d'accedir a relacions de mercat necessàries per subsistir.*

El districte de Ciutat Vella, i concretament el barri del Raval, per tant, apropa els petits Harraga a la seva realitat cultural i per això, encara que molts no hi resideixin, hi passen moltes hores del dia. En aquest barris hi troben la seva religió (mesquites, carnisseries islàmiques, etc.), els seus menjars (bars, restaurants i botigues de queviures), els seus costums (llengua, vestits, actituds), i habitatges marroquins (famílies, grups de joves solters, menors que viuen en cases abandonades...):

Primer día iba dando vueltas y (...) encontré a uno que era argelino. El tenía una casa que era de esas, no abandonada, que la gente no vivía allí, que "era de todos", y resulta que no era suya. Fue el primer día, el segundo, la primera semana hasta que un día vino la policía a buscarnos allí. (...) Esa casa estaba, ahora está cerrada, detrás de la catedral. (M.M.)

Al principio dormir en casas viejas, casas abandonadas, mucho frío (...) en barrio viejo. Ahora mejor tenemos una casa (entre uns quants menors llogades), tiene agua, tiene luz, tiene video, tiene todo, con llave para abrir nosotros. (...) Allí en Barceloneta. (G.B.2)

El barri del Raval, a més, també proporciona l'indispensable per cobrir les primeres necessitats dels petits Harraga: fonts públiques per rentar-se, pensions per dormir, bugaderies per rentar la roba, etc. Alguns també treballen puntualment en negocis dels seus compatriotes, i hi troben el suport dels imans, dels veïns i dels Serveis Socials:

Yo bajar del car, y una chica marroquí ver. (...) No esa chica no amiga ni nada. Ella ha visto que yo bajar del car, sucio, sin saber donde estoy. Entonces ve chica y me dice: ven, vamos a casa a duchar, a comer, a dormir. (...) Estoy con su familia en casa en parque Apolo (St.Pau del Camp). Allí dos días. (N.A.)

5.5.3 La localització dels menors a la ciutat

a) Els espais de reunió i de trobada

Els menors immigrants no ocupen tots els carrers, sinó que com qualsevol grup s'apropien d'un espai particular al que atribueixen la seva pròpia història i cultura de carrer. Però, com indica Ordoñez (1995) parlant dels *nens de carrer*, aquests no ho fan en sentit estricte, perquè no tenen un espai tancat sinó una àrea delimitada imaginàriament.

Però hi ha diferències segons les tipologies dels petits Harraga, perquè mentre que per alguns l'espai és de residència, per a d'altres només constitueix una zona de pas. Segons l'autor anterior (Ordoñez i Mejía, 1992; a Ordoñez, 1995), l'ocupació de l'espai central de places i parcs serveix als *nens del carrer* per diferents coses: crea una zona protegida amb la possibilitat de

¹¹³ L'enquesta portada a terme per aquesta autor (Mikel Aramburu, 2000) demostrava que el 71% dels enquestats van aconseguir la informació a través d'una persona coneguda, i el 80% d'aquests casos eren compatriotes.

control visual del perímetre; permet tenir un territori propi, que no és disputat per altres persones; organitza la vida dels nois establint els llocs de refugi i de relació social.

A Ciutat Vella alguns espais tenen una única funció, mentre que d'altres en compleixen diverses, tot que han anat variant amb el temps en funció de la pressió policial. La diferència d'aquests espais amb els de Santa Coloma de Gramenet és que tenen relació amb les franges horàries en què són ocupats. Hi ha tres espais principals que s'han mantingut al llarg del temps, i altres que han anat apareixent com a refugi davant la pressió policial, judicial i veïnal.

1. Plaça Catalunya. És l'espai principal de trobada, ja des del primer moment, malgrat l'abandonament temporal entre febrer i agost del 2002 per la forta pressió policial. Aquest espai ha estat ja analitzat en l'apartat 5.3.2. b)

2. Plaça Reial. La gran presència de turistes estrangers en aquesta plaça i els carrers de l'entorn facilita el *modus vivendi* delictiu de molts menors immigrants. El butlletí municipal de Ciutat Vella del 12 de desembre del 2000 (El País, 14/12/00) ja parlava dels *problemes que genera la presència dels joves immigrants que es troben, especialment, en la zona del Barri Gòtic*. Segons l'Associació de Comerciants de la plaça Reial, cada vegada s'estaven produïnt incidents més greus a la plaça (Avui, 3/02/00). També s'afirmava en aquells mesos, (Avui, 29/01/00) que *en aquesta plaça la presència de menors immigrants d'origen magribí que dormen pels carrers de la ciutat s'ha accentuat (...)* El sergent Martínez (de la Comissaria de Ciutat Vella) assegura que *cada nit rebem cinc denúncies per agressió a la plaça Reial, la majoria protagonitzades per aquest nens de carrer. Els caps de setmana les agressions es multipliquen, i la comissaria de Ciutat Vella en rep una mitjana de 15 cada divendres i cada dissabte*. Aquest situació es va intentar solucionar amb diferents batudes policials a la plaça (Avui, 03/02/009): *Batuda a la Plaça Reial; una actuació de la Guàrdia urbana acaba amb 87 joves magribins a comissaria*¹¹⁴; bé: *Ciutat Vella només té dos cotxes de Guàrdia urbana el cap de setmana. Cap patrulla no es pot quedar fixa a la plaça Reial* (Avui, 29/01/00). Amb totes aquestes actuacions policials, els menors s'acaben traslladant al sud del Raval, a Drassanes, com veurem més endavant.

3. Maremàgnum i Port Olímpic. Maremàgnum es converteix des dels inicis en el lloc preferit dels menors per divertir-se: menors de centre, menors de carrer i menors treballadors. El Maremagnum i el Port Olímpic representen l'exponent màxim d'una societat de consum i d'oci en què els menors somniaven des del Marroc. L'any 1999 l'Ajuntament calculà que hi passaven més de 18 milions de persones, 11 en horari nocturn (La Vanguardia, 20/02/00). Allà els petits Harraga també hi troben noies de pares marroquins, turistes, i un lloc on vendre drogues i realitzar petits robatoris. El diari Avui ja esmentava al gener del 2000 la importància d'aquest espai per als menors immigrants: *Els "nens de carrer" s'apoderen de les àrees lúdiques del port, una batuda al maremàgnum va acabar dissabte amb 35 adolescents retinguts*. Però l'ocupació d'aquest espai no només és característica dels menors immigrants, sinó de molts col·lectius immigrants. Així a la Vanguardia del 20/02/00 llegim: *L'autoritat portuària de Barcelona s'ha proposat que la zona de Maremàgnum sigui igual o més tranquil·la que qualsevol altra àrea lúdica de la ciutat. (...) Aquestes intencions*

¹¹⁴ Aquella nit, al centre d'Urgències Lledoners van sobreocupar el centre a causa de la batuda, i altres centre com el d'acollida, i algunes altres places d'altres centres. No obstant, aquest nombre no correspon ni molt menys amb els menors que van passar aquella nit pel centre.

s'han traduït, entre d'altres coses, en l'organització de periodics dispositius de control (...) L'últim va ser abans d'ahir (...) es van fer 66 trasllats a la comissaria de Nou de la Rambla per identificar a altres tantes persones sense documentació: 54 d'elles estrangeres i 12 espanyoles, 8 menors d'edat van ser traslladats als centres de la DGAM. Tots els menors eren magribins.

4. Arc de Triomf. Aquest espai és un lloc de trobada des de finals de 1999, sobretot per als menors que no viuen al carrer i que volen desvincular-se dels *nens del carrer* que delinqueixen i freqüenten plaça Catalunya. L'Arc de Triomf coincideix amb un dels espais de delinqüència del col·lectiu algerià, el qual no es barreja amb el marroquí.

5. Sud del Raval. Quan la pressió policial esdevé insuportable a la plaça Catalunya i a la plaça Reial, a finals de febrer del 2000, els menors es traslladen durant mig any al sud al barri del Raval. En aquesta zona hi ha tres espais diferenciats segons la tipologia dels menors:

- Davant la porta de l'Escola d'Idiomes i del pati de l'escola pública de Drassanes. En aquest espai s'hi reunien els més grans, els que portaven més temps a Barcelona i delinquen amb altres adults. Alguns dels locals freqüentats per aquests menors eren, per exemple, el bar Concha, d'ambient homosexual. Aquest bar va ser clausurat per la policia durant més de tres mesos.
- Darrera de l'Escola d'Idiomes. S'hi reunien els nois nouvinguts i els de centre, amb l'únic objectiu de trobada i de socialització. Cap d'aquests nois vivia al carrer.
- Portal de Santa Madrona. En aquesta zona, anomenada també "Gato Botero", s'hi trobaven els nois més petits.
- Parc Horts de Sant Pau (anomenat pels menors *Parque Apolo*, o *Plaza Naranja* pel color dels seus murs). De dia els menors estaven al parc i quan es feia fosc passaven a L'Escola Oficial d'Idiomes de Drassanes. A la nit només hi quedaven els menors que es dedicaven a vendre droga. Aquest espai sempre ha mantingut un moviment constant de menors fins a l'actualitat.
- Atraccions de l'Apolo. A l'altra banda del Paral·lel, on els menors anaven a jugar a les màquines. Alguns contactaven amb adults per prostituir-se.

6. Barri Gòtic. El trasllat dels menors al sud del Raval provoca l'alarma i les protestes dels veïns del carrer de l'Arc del Teatre i carrers circumdants (El País 14/12/00): *La presència al carrer d'aquests joves (immigrants) va suscitar la polèmica en els mesos d'estiu, quan alguns veïns van formar patrulles de vigilància davant dels problemes d'inseguretat que venien patint, el que també va provocar manifestacions per reclamar mesures socials amb el fi d'aconseguir la integració social dels joves.* Això acabar amb la intervenció de l'Ajuntament de Barcelona, que puja l'alçada del mur del pati de l'escola pública de Drassanes i incrementa la presència policial¹¹⁵, mentre es manté pressió veïnal¹¹⁶. Tot plegat fa que, a

¹¹⁵ La pressió policial principalment consistia en fer presència en aquest espai, i acompanyar als menors a la DGAM. No obstant, alguns testimonis i entre ells la plataforma en Defensa dels menors immigrants (PCDMID) (2002)

finals de l'estiu del 2000, els menors immigrants es traslladen al barri Gòtic, essent aquests els principals espais ocupats:

- Plaça George Orwell. Al setembre del 2000 no queda cap menor en la zona anterior i es troben tots en aquesta plaça. Però si en la zona anterior els menors estaven dividits de forma natural per tipologies, en aquest espai estan tots junts. Aquest ha arribat a ser l'espai més emblemàtic de trobada de totes les tipologies dels menors i dels adults mafiosos de la zona que també es concentraven en aquest espai. Vivenç Galea, representant de la Plataforma Ciutadana en Defensa dels Menors Immigrants (entrevista 2002), indica: *en fer fora els nois dels seus espais amb la pressió policial, es va aconseguir barrejar tot tipus de nois, i l'exponent màxim va ser la Plaça George Orwell, que era lloc de trobada, llocs de petits, de grans, d'adults, de màfies i no màfies, de colocar-se... Tots junts en aquella placeta. Va ser un estiu molt difícil, una violència molt forta, amb diferents batalles campals, adults dirigint als menors...*

La situació de la plaça George Orwell es complica cada vegada més. S'hi reuneixen en alguns moments fins a 70 menors, i comença a identificar-se com la plaça dels menors encolats. El control dels adults sobre els petits *Harraga* és cada vegada més patent¹¹⁷. I la visibilitat de la plaça complica cada vegada més les coses. A finals de l'estiu del 2001 la pressió veïnal i policial esdevé molt forta (cotxes policials, càmera de video-vigilància, etc.), i els menors es desplacen a d'altres espais de l'entorn com la Plaça Reial.

- Plaça Reial. A l'hivern del 2001 comença a ser no només un lloc de treball (*modus vivendi* delictiu), sinó també de trobada. Poc a poc els menors de la plaça George Orwell s'hi traslladen, fins i tot els més petits. Al estiu la Plataforma en Defensa dels Menors Immigrants es reuneix amb els menors de la plaça tres vespres a la setmana, i algunes vegades van arribar a ser més de 50 nois fent un partit de futbol.
- Carrers Escudellers, Obradors i circumdants. Alguns menors que residien en aquell moment al Pis d'Estada Limitada de Càritas (obert al març del 2000), situat a la zona, ajudaven als menors que vivien al carrer, i la plaça Pijoan esdevé un lloc de reunió i de *trapicheo* amb altres nois que viuen al carrer. Els menors també freqüenten locals conflictius del carrer Escudellers, com el bar Bambi, que encara avui és un lloc d'informació per als menors que viuen del carrer, els hi guarden coses, hi fan alguns contactes, etc.

afirmen que aquest mètode han arribat en algunes ocasions més enllà per part d'alguns agents de seguretat. Saben amb certesa d'almenys de quatre menors als quals van d'haver d'ajudar posteriorment en les cures paliatives, de que van ser detinguts, portats a l'Aeroport a la zona Franca i van ser apalligats.

¹¹⁶ Com hem vist, aquesta consistia en batudes de vigilància pels carrers i de diferents manifestacions. Però, a part d'aquestes alguns veïns més radicals que formaven part d'aqueste batudes, segons té coneixement la Plataforma en defensa dels menors immigrants (PCDMID, 2002), van contractar bandes de Skin per espantar i apalligar si calia als menors, en contra de molts altres veïns. Això, va ser tant al barri del Raval, com després posteriorment al barri Gòtic.

¹¹⁷ Alguns comerciants de la zona explicaven a la Plataforma de defensa del Menors immigrants (Galea, entrevista 2002) com en mig del carrer els adults recollien els productes robats pels menors més petits i els pagaven amb pastilles (tranquimazin...), tot això davant de tothom.

La notable presència dels menors a la zona ben aviat aixeca les protestes dels veïns i dels comerciants, que organitzen patrulles de vigilància, demanen que es clausuri el pis de Càritas, s'enfronten amb membres de la Plataforma en Defensa dels Menors Immigrats, etc. A finals de gener i principis de febrer del 2001 la pressió policial s'intensifica (El País, 17/02/01): *En 15 dies s'han realitzat a Barcelona 557 detencions de nois acusats de furt*. A més, partir del 13 de gener entra en vigor la Llei del menor, que otorga al fiscal la instrucció dels casos i la possibilitat d'ordenar l'ingrés forçós del menor en un centre de Justícia Juvenil (El País, 27/03/01): *La diàspora dels "nens del carrer"; la pressió judicial redueix l'actuació delictiva dels menors sense papers*¹¹⁸. Aquestes mesures provoquen discrepàncies entre el PSC i ICV al govern municipal, quan la tinent d'alcalde Imma Mallol declarava (El País, 17/02/01): *Del que es tracta és d'influir en les causes que l'origenen (...) endurir la norma mai no substituirà l'atenció preventiva. Encara que aquesta sigui menys aparent, resulta més efectiva. (...) Va alertar de la importància que té desvincular el fet migratori de la delinqüència*. Una vinculació que ha constatat en la premsa en el cas dels menors, i que ha contribuït a estigmatitzar tot el col·lectiu.

7. Carrer Hospital i el seu entorn. A finals de 1999 el Servei SAAEMI contractà el restaurant marroquí *Ceuti* del carrer Robadors per a la manutenció dels menors acollits. Des d'aquell moment aquest emplaçament esdevingué un punt de referència per a molts menors, que s'amplià després amb el restaurant *Mediterrànea*, el restaurant *Litsu* i el bar *Tetuan*. Els menors els anomenen pel lloc de procedència dels propietaris: *el ceuti*, *el rifi*, *el Larraix* i *el Tetúan* respectivament. Des de la tardor del 2001 fins a finals del 2002 aquesta era la principal zona de trobada dels menors a partir de mitja tarda: els del Servei SAAEMI, els del centre de dia Salvador Gavina, els del centre Lledoners i del Centre Vilana quan eren de passeig, els nois que estaven al carrer amb un mínim de mitjans, nois que treballaven, etc., amb excepció del *nens de carrer*, és a dir, dels nois més deteriorats. Els menors amb menys mitjans freqüentaven el bar *Tetúan* perquè era més barat, mentre que al *Ceuti*, al *Larraix* i al *Rifi* hi anaven els menors de SAAEMI i del Centre Salvador Gavina. A més, aquests bars estan envoltats d'altres negocis marroquins: carnisseries, pastisseries, barberies...

8. Muntanya de Montjuïc. Apareix com a nou espai a finals del 2001, possiblement relacionat amb l'obertura d'un alberg de la Creu Roja a prop de la Plaça Espanya i amb la important presència de marroquins al barri del Poble Sec. La premsa se'n fa ressò gairebé un any més tard en to criminalitzador (Avui, 12/06/02): *Els "nens del carrer" s'amaguen a Montjuïc, (...) Es traslladen en aquesta època en què el bon temps afavoreix l'arribada de turistes (...) Els delinqüents aprofiten les cabanes naturals entre els arbres i la malesa o els forats*. Al 2001, abans d'aquestes notícies, alguns menors immigrants que vivien al carrer ja es refugiaven a la muntanya. Segons Vicenç Galea de la Plataforma en Defensa dels Menors Immigrats (entrevista 2002) *els menors vivien allà, igual que molts adults, i nosaltres ens vam fer un fart de visitar-los; vivien en "Jarbas", en ponts i passejos, sota les arcades (...) I hi havia nanos que robaven per allà, però també altres que només buscaven un lloc per estar*.

¹¹⁸ Aquesta notícia començava d'aquesta manera (El País, 27/03/01): *Més pressió judicial i policial contra els "nens del carrer" que delinqueixen. Els menors de 18 anys que actuen a Ciutat Vella i cometen a diari delictes menors comencen a comprovar que s'acaba la seva impunitat amb la que han vingut actuant des de fa gairebé tres anys a Barcelona i la seva àrea metropolitana*.

A partir de setembre del 2001 no hi ha cap emplaçament que destaquï sobre els altres, coincidint amb l'obertura dels albergs municipals i de la Generalitat. Però a més, segons la Plataforma en Defensa dels Menors Immigrats hi ha una estratègia de les autoritats per desplaçar els menors fora del centre de la ciutat i trencar amb la visibilitat social del fenomen, per mitjà d'una forta pressió policial i per l'obertura d'un alberg al Poblenou, com llegim al diari Avui del dia 27 de novembre del 2002: *Quan ara fa quatre anys van començar a arribar a Barcelona en massa (els menors marroquins) i es van instal·lar al carrer, sota els ponts, i en caus a Montjuïc, les administracions i institucions encara no havien tingut temps de reaccionar davant aquest fenomen nou. Quatre anys després són pocs els magribins que dormen al carrer, a excepció de l'estiu i d'algun grup que s'ha detectat dintre de cotxes al Poblenou.*

9. El Poblenou. El desplaçament dels menors cap a aquesta zona no només és degut a l'alberg nou que s'hi obre, sinó també perquè és una zona amb cases deshabitades i molts solars en obres, comparable a les zones en rehabilitació de Ciutat Vella. La Plataforma en Defensa dels Menors Immigrats (Galea, entrevista 2002) ens assenyala que tenien constància de la presència de més de 50 menors que dormien en diferents espais del Poblenou. I aquest fet en el 2002 havia començat a generar les primeres protestes dels veïns.

Des de l'estiu del 2002, tanmateix, sembla que els menors immigrants han recuperat en part l'espai de plaça Catalunya, situant-se fins i tot en el mateix banc que abans. Com deia Vivenç Galea, de la Plataforma en Defensa dels Menors Immigrats (Galea, entrevista 2002): *sembla mentida com torna a haver-hi nois als mateixos bancs, nois diferents dels del 2000, però al mateix banc.* Alguns diumenges de novembre del 2002 un grup bastant nombrós de menors jugava a futbol enmig de la plaça, com s'esdevenia l'any 1999. Però no eren nens de carrer, sinó menors de centre o treballadors. A continuació mostrem en un cronograma els principals espais freqüentats pels menors immigrants, des de 1998 a finals del 2002. En negre indiquem una presència de menors més intensa i en gris més baixa:

Taula 5 / 12 – Cronograma dels espais ocupats pels petits Harraga a la ciutat de Barcelona (1998-2002)

	1998				1999				2000				2001				2002			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
Pl.Catalunya																				
Pl.Reial																				
Maremàgnum																				
Arc Triomf																				
Drassanes																				
St. Pau Camp																				
Pl.G.Orwell																				
Montjuïc																				
C/Hospital																				
Poblenou																				

Font: Elaboració pròpia.

b) L'habitatge

Els petits Harraga no només han tendit a socialitzar-se al districte de Ciutat Vella, sinó també a viure-hi, a semblança dels seus compatriotes adults. A més, els menors tenen encara més dificultats que els adults en situació similar per trobar habitatge, i busquen en les relacions de reciprocitat entre compatriotes el camí per millorar la seva precària situació. No obstant, quan el menor està totalment al carrer es refugia en habitatges abandonats, molt freqüents en les zones en procés de reforma urbanística¹¹⁹ del Raval i de Santa Caterina, on hi ha blocs sencers d'habitatges expropiats i pendants d'enderrocament. Per últim, un altre factor que influeix és la ubicació dels centres de la DGAIA, com per exemple l'alberg del Poblenou que, sumat a la pressió policial del centre de la ciutat, ha provocat el desplaçament dels menors cap a aquella zona.

Però les condicions d'habitatge dels menors immigrants també dependran de la seva situació personal, és a dir, si acaba d'arribar, si treballa, si està en un centre, o bé si viu al carrer. La preocupació dels menors per aquesta qüestió serà una constant al llarg dels seus itineraris. I en totes les notícies de premsa¹²⁰ s'hi destacarà la manca d'un habitatge digne dels menors, i la dificultat per trobar-ne. Així, el primer indret on s'hi localitzen menors dormint és sota el pont de la Marina (Avui, 04/02/99)¹²¹: *Els "nens de carrer" tornen a dormir sota el pont de Marina. (...) s'ha tornat a localitzar sota el mateix pont on s'estaven 130 dies, just davant del Teatre Nacional de Catalunya, al costat de la plaça de les Glòries de Barcelona. Igual que aleshores, tornen a dormir sobre matalassos vells i pudents, tapats amb mantes brutes i sacs de dormir, o sobre fustes col·locades entre les bigues en forma de lliteres. Aquest refugi solia ser ocupat pels menors nouvinguts i per altres que ja estaven vivint al carrer des de feia alguns mesos. En aquest sentit, un dels menors entrevistats ens deia:*

Quando llegar, una semana puente en Glories, en Glories en el puente hay muchos marroquis. (...) Después tres semanas estar aquí (en Barcelona) donde amigos y después en Santa Coloma. (H.B.)

Però al principi d'arribar els menors també s'instal·laven en caixers automàtics, a les boques del metro, dins de cotxes abandonats, en portals, o en qualsevol altre indret que tingués sostre per protegir-se de la pluja i del fred (Avui, 04/02/99). I a mesura que duïen més temps a la ciutat buscaven un habitatge més digne, a través de diverses estratègies que veurem a continuació, i que són molt semblants a les citades a l'apartat 5.4.3. de Santa Coloma de Gramenet (per això no repetirem aquí el que ja hem exposat en aquell apartat):

¹¹⁹ La majoria dels immigrants no s'han beneficiat d'aquestes, perquè no podien acreditar més de cinc anys de residència en els pisos expropiats.

¹²⁰ El 24 de setembre de 1998 apareix al diari AVUI la notícia de l'existència de 200 nens immigrants sense papers que malviuen des de principis d'any als carrers de la ciutat, i que posava de manifest que els menors dormien sota el pont de Marina. Quatre mesos més tard, el mateix diari (AVUI, 04/02/99) torna a divulgar la mateixa notícia, després d'una forta pressió policial i institucional des de les primeres notícies els menors van marxar d'aquest indret, no obstant, un cop superada aquella fase i desapareguda la pressió, els menors tornaven a ocupar els mateixos espais per passar la nit.

¹²¹ El mateix diari el 24 d'octubre de 1998 destapa d'existència de 200 nens immigrants sense papers que malviuen des de principis d'any als carrers de la ciutat, i que dormen sota el pont de la Marina; a més afirmaven que eren controlats i explotats per bandes de delinqüents.

1. Habitatges familiars (Veure apartat 5.4.3. c))

2. Habitatges d'un grup de solters de gènere masculí (Veure apartat 5.4.3. c), sigui amb familiars (cosí, tiet, etc.), amb adults compatriotes, amb el grup d'iguals, o bé amb adults que els controlen. La notícia *Els magribins ja no dormen sota el pont*, del diari Avui del dia 27 de novembre del 2002, deia textualment que s'havia detectat que *molts d'aquest nois estan ocupant pisos amb altres immigrants adults i, quan arriben compatriotes nous, els donen refugi. Aquest fet, segons els Mossos d'Esquadra, podria ser el que ha provocat que darrerament s'hagi detectat una disminució del nombre de nens enganxats a la cola.* Aquesta solució adopta almenys tres modalitats possibles:

- Pisos llogats per adults en situació regular. En aquests pisos hi viuen de forma estable joves i menors que treballen (sigui en el mercat informal o cometent activitats delictives). N'hem conegut un al carrer Escudellers i un altre a la Barceloneta. En moments puntuals també s'hi allotgen menors que viuen al carrer:

Ahora no hotel Glorias (riu) no hotel Glorias (sota el pont de la Marina), no casas viejas, ahora mejor tenemos una casa en Barceloneta, tiene agua, tiene luz, tiene video, tiene todo, ahora no dormir como antes, antes dormir también en caravana. (G.SC.3)

- Pisos llogats per immigrants irregulars. Les condicions d'aquests habitatges solen ser pitjors que els anteriors, i normalment hi conviuen adults i menors. Per exemple, vam saber d'una senyora gran que havia llogat, tocant a la plaça Reial, unes habitacions del terrat a un grup de marroquins i d'algerians, tant adults com menors.
- Pisos llogats per adults mafiosos. En aquest cas es tracta d'adults que controlen uns quants menors, i que els hi ofereixen allotjament a canvi de la seva protecció i que delinqueixin per a ells.

3. Pensions. La localització central del districte de Ciutat vella i la seva proximitat al port va propiciar des dels anys 20 l'obertura de nombroses pensions per a persones de pas, fossin aquestes simples visitants ocasionals o bé immigrants nouvinguts. Aquesta dinàmica s'ha mantingut encara fins a l'actualitat, tot i que certs col·lectius com els menors no hi acostumen a tenir accés, perquè moltes pensions exigeixen presentar documentació d'identitat. A més, moltes no accepten a menors marroquins per l'estigmatització creada. Fora d'estades puntuals, només els menors immigrants acollits al servei SAAEMI de la DGAIA viuen en pensions, pagades per aquest servei. A vegades, però, alguns altres petits Harraga s'allotgen en una pensió gràcies a l'aval d'un adult conegut (membre de la mesquita, amic, educador/a, etc.):

Pension muy difícil ahora, antes mejor. (...) si un día tienes dinero y empiezas más o menos a conocer a la gente del barrio, y ellos te conocen, vas y dices oye mira puedo dormir hoy o unos días y ellos bueno. Y así. (M.E.)

4. Mesquites. Alguns menors immigrants hi han pernactat puntualment, acollits per l'iman mentre els buscava una solució millor. Recordem (veure apartat 5.5.2) que més de la meitat de les mesquites de Barcelona són a Ciutat Vell.

5. Cases ocupades (Veure apartat 5.4.3. c)). A diferència de Santa coloma de Gramenet, a Barcelona són moltes les cases abandonades que han estat ocupades pels menors immigrants:

- Al Raval. Els anys 1999 i 2000 era fàcil trobar grups de petits *Harraga* en alguns dels nombrosos habitatges desocupats situats al voltant de la futura Rambla del Raval, en procés de construcció. I al juny del 2002, segons fonts policials, encara quedaven petits grups de nois en algunes de les cases de la zona pendents d'enderrocar. Com podem suposar, les condicions d'aquests habitatges eren totalment insalubres.
- Al Gòtic. Els menors immigrants van ocupar algunes cases de la zona de Santa Caterina, en procés de reforma urbanística. Però una ocupació que va ser notícia a la premsa fou la dels locals desocupats del Moll de la Fusta (El Periódico 14/12/2000): *El Moll de la Fusta (...) ha acabat convertit en refugi d'una vintena -potser més- de menors magribins desemparats. Des de fa uns dos mesos, els "nois del carrer" del Gòtic Sud (...) han convertit tres dels cinc bars d'aquest passeig en els seus refugis. (...) Fa dos diumenges, un dels cinc bars va cremar sencer, en l'incendi un dels inquilins va resultar ferit amb cremades a les mans. La mateixa notícia indicava com les nefastes condicions de vida en aquests locals: Dormen l'un engantxat a l'altre per aprofitar les mantes i regalar-se una mica d'escalfor. Estirats sobre uns cartons pudents frenen la humitat del mar que se'ls clava als ossos encara que pernactin vestits (...) Els menors dormen enmig d'escombraries.*
- Al Poblenou. La remodelació d'amples àrees del barri també ha facilitat en els darrers anys l'ocupació d'habitatges o d'antigues fàbriques en desús per part dels menors immigrants. Però en quedar lluny del centre de la ciutat, el fet ha passat molt més desaparebut.

5. Altres espais urbans o naturals. Quan els petits *Harraga* no han aconseguit cap de les opcions anteriors, han aprofitat qualsevol espai urbà o natural per fer-ne un refugi. Ja hem vist com utilitzaven al principi el pont de la Marina, i més endavant racons de la muntanya de Montjuïc (Avui, 12/06/02): *hem pogut localitzar en diversos punts d'aquesta muntanya de Barcelona diversos amagatalls on els "nens de carrer" hi ha muntat un campament. Un dels seus refugis està situat darrera mateix de les piscines municipals de Montjuïc (...) en aquest descampat, que queda darrera del camp de futbol del Poble-Sec (...) els "nens de carrer" hi tenen taules i cadires i matalassos per si volen dormir-hi. Fa un temps, fins i tot s'hi havien muntat tendes de campanya. Però de tot Montjuïc, on hi ha més refugis dels "nens de carrer" és a l'interior dels jardins de Costa i Llovera, davant de Miramar.*

5.5.4 Tipologies i itineraris dels petits *Harraga* de la ciutat

Els menors que arriben a Barcelona per primer cop no tenen tots les mateixes característiques, i aquestes no depenen només del seu origen (edat, situació familiar, escolarització, vida laboral,

etc.) sinó també dels seus itineraris abans d'arribar a Catalunya. Aquests itineraris previs poden ser de quatre tipus, i determinaran¹²² l'evolució posterior del menor:

- a. **Menors nouvinguts.** Són aquells que han arribat del Marroc directament, o bé que han estat molt poc temps en altres CCAA de pas.
- b. **Menors de centres d'altres CCAA.** Són aquells que des del primer moment han acceptat l'ingrés en un centre. Amb el temps canvien de CCAA per descobrir llocs nous i per intentar aconseguir les seves expectatives, però acostumen a tornar a ingressar en un centre. Malgrat que passin algun temps al carrer, la major part del seu temps ha transcorregut en centres d'acollida. Molts d'ells quan arriben a Catalunya ja tenen la documentació del Marroc a punt, o fins i tot el resguard del permís de residència. Un dels menors entrevistats explicava perquè havia canviat de ciutat i, en conseqüència, de centre d'acollida:

Solo llegar cogirme la policía y llevar a centro en Granada. (...) Allí tres meses, después con otros chicos dejar centro, ir a Madrid. En Madrid primer a un centro que se llama Hortaleza (centre d'acollida), un mes o veiente días (...) después otro centro (centre residencial) allí tutela y todo, dos años y medio en centro, y luego empieza las cosas a irme bien, la partida de nacimiento, pasaporte, (...) Pero después ya estaba cansado del centro, era siempre lo mismo, lo mismo y me cansé un montón y ya está. Al final me largué también del centro. Cogí mis papeles y tal, primero quería ir a Marruecos a ver familia, mucho tiempo sin verla, después me dieron dinero para billete de autocar y del barco. (...) Pero después pensar, los problemas para volver a venir, y decidir ir a Barcelona. Cuando vine de Madrid a Barcelona me he colado en el tren y entonces me pilló el revisor y Zaragoza. Entonces había quedado en Zaragoza un par de días, pero cogirme la policía, me llevaron a un centro, un centro así (centre d'urgència) y quedado 4 días y ya está a Barcelona, porque está muy cerca

- c. **Menors treballadors en altres CCAA.** Són aquells que des que arriben a la península busquen feina i treballen en el sector informal. Però poc a poc es cansen de les condicions laborals i busquen altres sortides. Només fan vida al carrer o en un centre d'acollida de forma puntual, fins que tornen a trobar feina. Creiem que molts d'aquests menors no arriben mai als circuits de protecció de l'administració, tot i que no disposem de dades per poder demostrar-ho.
- d. **Menors que han viscut al carrer en altres CCAA.** Són nois molt inquiets i atrevits. Tot i que hagin estat internats en centres d'acollida, n'han sortit així que han pogut. Si han treballat, només ho han fet de forma esporàdica, i han interioritzat el *modus vivendi* al carrer. També formen part d'aquest grup els menors més petits que es deterioren ràpidament al carrer; i aquells que al Marroc ja vivien al carrer. Un menor que arribà amb 13 anys a Andalusia ens deia:

Estuve un año en Granada, primero buscando trabajo, pero nadie da trabajo a un chico de 13 años, en centro pero querían que estudiara y yo no venir a España para estudiar, estudiar en Marruecos, entonces en la calle. Y la policía ya te empieza a ver por los barrios,

¹²² No parlem d'un determinisme conceptual que no doni cap oportunitat al menor de canviar de rumb. Però sens dubte aquestes característiques tindran un gran pes en els recursos que se li oferiran al menor.

por la zona y siempre coger a llevarme a Centro, yo no quiero centro, no quiero volver a Marruecos. Y ya he dicho no, no aquí me suena muy mal y mira antes de tener problemas con la policía me voy a canviar de ciudad. ¿donde voy? Fui a Madrid. (...) Llegó a Madrid y igual, es otra vez el mismo rollo, trabajo para uno un día, una semana para otro, otra semana nada, o sea lo mismo estas en la calle, vas dando vueltas por aquí, por allá y pasas mal, empiezas a robar, un día para comer, y entonces muchos días. (...) Y estoy cansando, no me gusta robar, no me gusta estar en calle, me dicen que hay trabajo en Lérida, voy a Lérida a probar suerte. (...) Allí acaba temporada y no hay trabajo, así Barcelona. (M.E.)

Malgrat que aquestes tipologies no siguin estàtiques, els menors arriben amb diferents expectatives, i per això no són vàlids els mateixos recursos per a tots els casos¹²³. Un cop a Barcelona, de forma similar s'esdevé a Santa Coloma de Gramenet, el petits Harraga també segueixen diferents etapes i itineraris:

1. Primers contactes amb el grup d'iguals a Plaça Catalunya. Com hem vist, a la plaça s'hi reuneixen tot tipus de menors (les quatre tipologies anteriors). Tots busquen durant els primers dies aquest contacte per aconseguir l'ajuda necessària fins que s'ubiquin (cobrir les necessitats bàsiques, protegir-se, entendre la llengua, etc.). Després es desplaçaran amb el grup d'iguals a d'altres indrets.

2. Primers contactes amb el grups d'adults immigrants. Els menors nouvinguts que volen treballar contacten de forma paral·lela amb adults immigrants per intentar obtenir informació. Però, com que les possibilitats de trobar una feina informal a Barcelona són més complicades, molts d'aquests menors acabaran sortint de Barcelona per treballar (Santa Coloma, Mataró, Terrassa, Martorell, Lleida, etc). Alguns d'aquests menors seguiran treballant fins a la majoria d'edat, sense ser mai detectats per la DGAIA; d'altres se'n cansaran i buscaran en la DGAIA l'oportunitat per regularitzar la seva documentació; i d'altres acabaran vivint al carrer.

3. Primers contactes amb la xarxa de protecció. A Barcelona els menors immigrants són detectats molt aviat per les forces de seguretat i pels educadors de carrer. Mentre que els que porten més temps a la ciutat saben amagar-se, els nouvinguts no tenen aquesta facilitat. Els contactes amb els educadors de carrer permeten que aquests nois s'apropin ràpidament al circuit de protecció. Per uns serà més fàcil d'adaptar-s'hi, mentre que a d'altres els costarà molt (sobretot menors treballadors i nens del carrer). Per això la mediació dels educadors de carrer és de vital importància, perquè si aquest menors s'apropen al sistema de protecció per via policial, és molt probable que a les poques hores d'ingressar en un centre s'escapoleixin.

4. Ingress en un centre de la DGAIA (Veure 5.4.4). Amb els menors nouvinguts pot passar el mateix procés que amb els menors treballadors. Mentre que els menors de centre, com hem dit, tenen gran facilitat per integrar-se en el circuit, a la majoria dels menors amb una intensa vida al carrer en altres CCAA els hi resulta molt difícil d'acceptar les regles del joc i s'acaben escapolint dels centres d'emergència. A més, com ja hem dit, aquests serveis no s'adequen a aquesta tipologia, sinó que només cobreixen les seves necessitats bàsiques; per tant, aquests menors només els utilitzen de forma voluntària en moments de dificultat. No

¹²³ Veure capítol 6.1. sobre la trajectòria institucional dels menors.

obstant, trobem un petit col·lectiu d'aquest tipus de menors, els que són a prop dels 18 anys, que intenten començar des de zero el procés, malgrat suposar-lis un gran esforç. En el treball de camp hem entrevistat alguns d'aquests menors que, quan van arribar a Barcelona i van comprovar la duresa de la vida al carrer, van acceptar d'ingressar en un centre d'acollida per regularitzar-se, fins i tot durant tot un any:

Porque no estas acostumbrado a un centro, tu siempre haces lo que quieres, eres libres, eres como mayor, y en centro te vuelves otra vez pequeño. Pero tu no ves que te estan enseñando cosas, tu solo coges como una obligación, siempre te mandan y llega un momento que dices: ¿yo no quiero que me manden, no quiero que me digan? Y ya esta llega un momento que te fugas, si, si me he fugado muchas veces. (...) Però, que pasa llega un momento que estas cansado, estuve muy mal, estas en la calle no tienes papeles, no trabajas, solo robas y vendes lo que sea (drogues i objectes robats), la policía siempre, siempre lo mismo, y piensas voy a hacer 18 años y después que. Y dices, pues mira, voy a dar una oportunidad, cambias de ciudad y lo mismo y entonces piensas voy a centro. Al principio muy difícil, te cuesta mucho, con el tiempo ya empiezas a acostumbrarte y tal, y entonces se acaban tus problemas. (...) Entonces la vida es más fácil, haces tus obligaciones sin decir nada, te acostumbras, y ya está. (...) Yo así tengo papeles, pisos, trabajo, ahora bien, pero antes muy mal en la calle. (M.E.: menor que portava més de tres anys al carrer, un any a Granada, un i mig a Madrid, i mig any a Barcelona).

5. Vida al carrer i pràctica d'activitats delictives (Veure 5.4.4. punts 7 i 8). Poden ser menors que provenen de Santa Coloma o que s'han mantingut sempre a Barcelona. Com hem vist, el *modus vivendi* delictiu es més fàcil a Barcelona, com en d'altres grans ciutats amb molt de turisme. És bastant habitual que aquests menors ingressin múltiples vegades als centres d'emergència de la DGAIA i que s'escapoleixin tot seguit. Altres vegades són detinguts per la policia, per haver realitzat un delictes, i si és de prou gravetat (veure apartat 6.1.3.) són privats de llibertat en un centre tancat de la Direcció General de Justícia Juvenil. No obstant, molts d'aquests menors quan acaben la pena són traslladats als centres de protecció de la DGAIA d'on s'escapen de seguida. Però és possible que al poc temps cometin un altre delictes i tornin al mateix centre de Justícia Juvenil. La Cap de Centres d'aquesta Direcció General, Teresa Claveguera (2002), ens indicava que aquests menors que ingressen més d'un cop cada vegada ho fan més deteriorats.

També hi ha menors de centre (o treballadors convertits en aquesta tipologia) que en algun moment s'han escapolit i conviuen momentàniament amb el grup anterior. No obstant, aquests menors no estan acostumats a aquest tipus de vida, malgrat els atractius i la llibertat que els ofereix. Per això, a la llarga tornen al sistema de protecció que els hi proporciona totes les comoditats a les que ja estan acostumats. Així, encara que alguns menors de centre realitzin alguna escapada no cal interpretar-la com un retrocés en el seu procés, sinó com quelcom normal en la seva evolució per clarificar el que volen.

6. Mediació dels educadors de carrer i dels centres de dia. Molts dels menors que viuen al carrer accepten el contacte amb els educadors de carrer, i els demanen ajuda puntual quan la necessiten o s'aproximen als centres de dia. Com veurem a l'apartat 6.1. hi ha hagut una evolució d'aquests centres, que pretenen ser un pas intermig entre el carrer i el sistema de protecció. Així, menors que no volien ingressar en cap centre o que se n'escapaven contínuament, a través dels programes dels centres de dia s'acaben reinserint al sistema

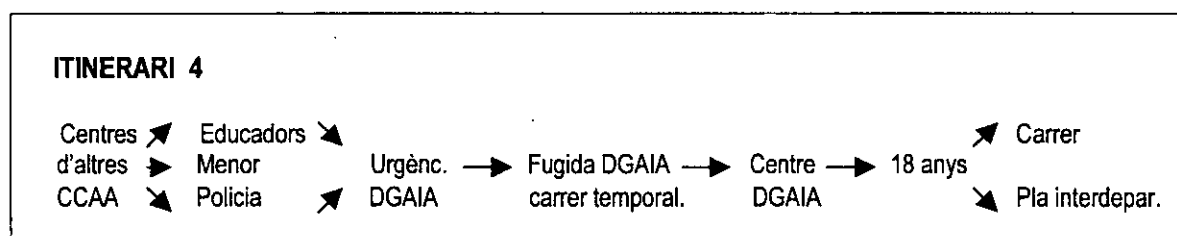
de protecció de forma positiva, malgrat el problema de falta de places i de lentitud en els tràmits de tutela i de regularització.

7. Retorn al circuit de la DGAIA. (Veure 5.4.4, punt 9). S'esdevé amb els menors que viuen al carrer i s'apropen a la majoria d'edat; i amb els que han acabat d'acomplir la seva pena en un centre tancat de la Direcció General de Justícia Juvenil i volen tornar a començar. Almenys coneixem dos nois d'aquest últim cas: el primer va estar 6 mesos en un centre tancat, i el segon un any i mig.

8. La majoria d'edat. (Veure 5.4.4, punt 10)

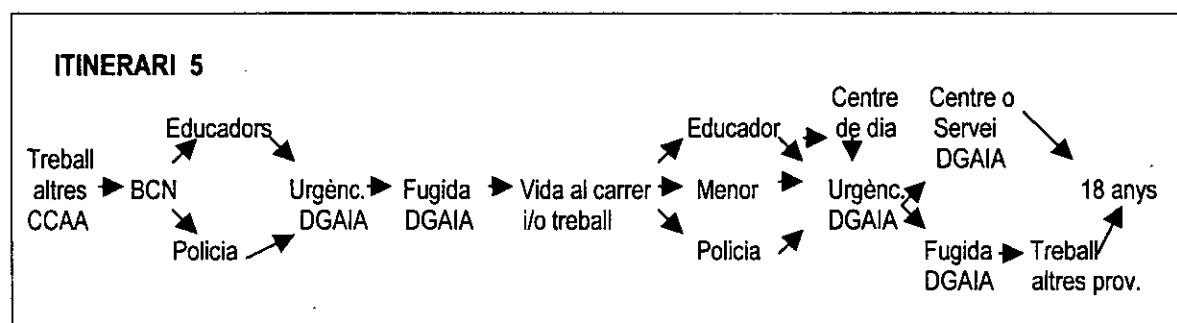
Al igual que hem fet en el capítol de Santa Coloma de Gramenet, a continuació resumim en un esquema els 4 itineraris més freqüents entre els petits *Harraga* de Barcelona. Els hem numerat seguint la numeració de Santa Coloma, per així disposar d'una perspectiva global des 7 itineraris possibles a la província de Barcelona:

Gràfica 5 / 9 – Itinerari 4 dels petits *Harraga* que viuen a Barcelona

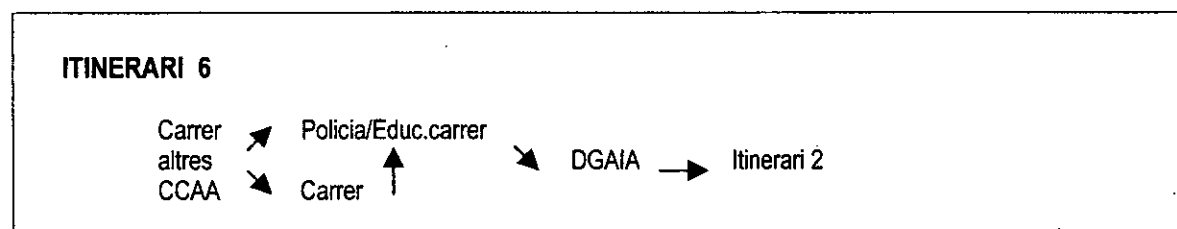
Font: Elaboració pròpia

Gràfica 5 / 10 – Itinerari 5 dels petits *Harraga* que viuen a Barcelona

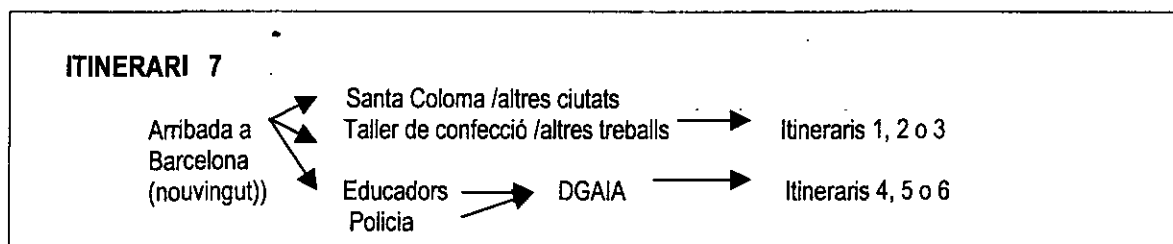
Font: Elaboració pròpia

Gràfica 5 / 11 – Itinerari 6 dels petits *Harraga* que viuen a Barcelona

Font: Elaboració pròpia

Gràfica 5 / 12 – Itinerari 7 dels petits Harraga que viuen a Barcelona

Font: Elaboració pròpia

5.5.5 La detecció dels menors per les forces de seguretat

Com hem anat veient, d'ençà que trepitgen territori espanyol els menors immigrants són reiteradament detinguts pels cossos policials¹²⁴, tant pel fet de ser immigrants indocumentats com, sobretot, per la seva condició de menors. Quan la policia atura un immigrant (adult o menor), li demana el permís de residència, i aquest no el té, pot detenir-lo temporalment malgrat que la falta comesa sigui només administrativa. La detenció assimila l'immigrant amb un delinqüent, i això contribueix a estigmatitzar-lo¹²⁵ (Goffman, 1995). Autors com Ruiz Olabuénaga, Ruiz Vieytez i Vicente Torrado de la Universitat de Deusto (1999, 120) escriuen: *L'immigrant que arriba en aquestes condicions personifica en ell mateix el "rol de delinqüent" que vulnera la legislació d'un país sobirà. La consciència de violació de la legalitat juntament amb no poder aconseguir una altra via d'accés al país, força l'immigrant a uns costos econòmics i personals que el converteixen pràcticament en un esclau civil a mercè de tota mena d'abusos per part de qualsevol que intenti aprofitar-se de la seva debilitat legal. El "cost personal" es tradueix en l'acceptació de condicions inhumanes de transport o de viatge fins la frontera, el "cost econòmic" es tradueix en l'explotació de l'immigrant per part d'organitzacions mafioses, tant individuals com institucionals, i el "cost civil" prové del comportament estigmatitzat imposat pels representants privats o de l'ordre públic, sigui en el país d'origen o ja a Espanya.*

Els menors immigrants també són detinguts per la policia. *Detenció* (Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana, 1985) és l'acció mitjançant la qual la policia judicial o governativa limita la llibertat d'una persona i la reté, degut a la suposada relació amb algun fet delictiu (detenció preventiva) o en virtut d'un manament de l'autoritat judicial. Però també popularment una detenció suposa un perjudici afegit. Com ja vam veure –4.3.4–, molts dels menors són detectats per la policia en els primers dies d'arribar a Espanya, i molts són retornats immediatament cap al Marroc o bé ingressats en centres. I posteriorment les detencions seran contínues, i s'intensificaran en els grans nuclis urbans. De fet, molts menors assenyalen no tenir cap problema en poblacions més petites o en barris perifèrics, cosa que no passa en el centre de les grans ciutats on la pressió

¹²⁴ Els cossos policials estan compostats per tots aquells que s'ocupen de mantenir l'ordre públic: funcionaris d'aduanes, Guàrdia Civil, Policia nacional, autonòmica i municipal, etc. El marc legal dona el dret a tots aquests representants de l'ordre a demostrar públicament que l'immigrant irregular incompleix la llei.

¹²⁵ Erving Goffman (1995) indica que *un quart grup* (dels estigmatitzats) està representat per aquelles persones socialitzades inicialment en una comunitat alienada, ja sigui dins o fora dels límits geogràfics de la societat normal, que després han d'aprendre una segona manera de ser: aquella que els qui el rodegen senten com a única real i vàlida. El fenomen de la immigració podria emmarcar-se en aquesta quarta categoria.

policia pretén tranquil·litzar una opinió pública preocupada pel fenomen. Un menor ens ho explicava d'aquesta manera:

Yo siempre en centro Barcelona, yo voy a San Andrés y te lo juro pasan los Nacionales, pasan la Urbana y nada. No nos para nadie en San Andrés o otros sitios, nadie me para a mi. Yo aquí llego en metro a Plaza Cataluña y ya vienen. Yo no vengo mucho a Barcelona, siempre paran, un día nueve veces. Estoy cansado yo no robar, yo solo chico marroquí. Muchas veces cuando veo policía en Barcelona, rapido corro para que no me vea, sinó siempre: papeles. No. Vamos a la comisaría. Así siempre. (M.R.)

Una vegada detingut un menor, la policia el trasllada a la comissaria i intenta identificar-lo, malgrat que generalment el menor no facilita les seves dades reals¹²⁶ (nom, edat, nacionalitat, filiació, procedència, etc.). Els petits Harraga tenen por dels cossos de seguretat, sobretot per les seves experiències negatives amb la policia marroquina –veure 4.3.3-. Tot i que reconeixen que la policia espanyola és molt més respectuosa, tenen por d'una possible sanció i, sobretot, de l'expulsió del país. Però alguns menors també denuncien que la policia espanyola els ha maltractat, física o psicològicament, com en aquests dos casos:

A mi me ha pegado la policía. Yo estando así con otros dos chicos estábamos paseando y pasa la policía delante y mira a nosotros tres y digo: otra vez. Y me ha venido y me ha dicho: sacate papeles, documentación. Y digo: ¿Porqué? Nos íbamos a dormir ahora. Dice: papeles. Le enseño papeles, me ha cogido mal los papeles, me ha dado los papeles y me ha metido en el coche y digo porque yo papeles. Dice: esos papeles no valen para nada. Yo digo: ¿el resguardo no vale para nada? A mi me parece que vale para algo y el ha dicho: ¿No!. Y ha dicho: vosotros los habeis robado y me ha dado un golpe con la radio y me ha dicho: ¡Cállate, moro de mierda! Y yo le he dicho: ¿qué yo moro de mierda? ¿Y tu quien eres para decirme eso a mi?. (K.C.)

En el momento que me ven la policía me pide la documentación, y cuando digo que no tengo, me registran y nos bajan los pantalones delante de la gente, y a veces nos pegan, no todos. La policía no puede pegarnos, somos menores, no pueden dejarnos tres días en la comisaría. (G.SC. 2)

Tot i que quan es deté un menor el procés d'identificació hauria de resoldre's en poques hores, alguns menors diuen haver passat més de dos dies en les dependències policials, com hem vist en la cita anterior. D'aquesta manera, sense haver comès cap delictes, han de compartir l'espai amb altres persones que han delinquit.

Luego ha venido la Guardia Civil y me dijeron: lo siento, te vendrás con nosotros eres pequeño. Fui con ellos y cuando me montaron al coche me llevaron a Granada. En Granada pasé dos días en la comisaría con ellos. Me dijeron: tu nombre, nacionalidad, de donde eres, cuantos años tienes, el apellido, y ya esta, allí dos días y después centro. (M.A.)

¹²⁶ Quan començà el fenomen molts dels menors manifestaven ser d'Algèria, i no del Marroc, perquè creien que en tractar-se d'un país en guerra civil podrien tenir un tracte més favorable (asil polític, tot i que la majoria ho desconeixien). L'advocada de Còrdova Elena Arce diu: *el primer mes tots són algerians, després quan els coneixes ja comencen a ser de Tànger. I encara que ens sembli menys exòtic és d'on acaben essent tots.* (Ponència, 05/04/00).

Molts juristes, científics socials i professionals de la intervenció pensen que per evitar aquesta barreja que estigmatitza l'immigrant, caldria habilitar un sistema paral·lel per identificar les persones indocumentades. A més, els ingressos continus a les comissaries espanyoles no serveix de res, perquè els menors no s'identifiquen amb les seves dades reals.

Un cop el menor ha estat identificat a la comissaria, el Ministeri Fiscal determina posar-lo sota la responsabilitat de l'administració protectora d'infància competent en aquella Comunitat Autònoma. Per verificar la condició de menor d'edat que el noi ha declarat a comissaria, s'utilitza el mètode d'una radiografia del canyell, seguint la teoria d'ossificació de Grenlich Pyle. La comprovació de l'edat es realitza abans d'ingressar en un centre per ordre del Ministeri Fiscal (normalment en cas de delictes) o bé un cop ja ha estat traslladat a un centre d'acollida (per exemple, quan ha estat detingut de nit i cal esperar al dia següent per fer la radiografia):

En Sevilla allí me ha cogido la policía y me ha llevado a un sitio donde me ha hecho foto de la mano. Me ha salido 9 años y tener 12. (K.C.)

No obstant, com veiem en aquest exemple, no sempre l'edat que determina aquesta prova es correspon amb la del menor. La causa podria ser que en els menors marroquins els paràmetres de la seva morfologia siguin diferents. De fet, una sentència del Tribunal Suprem de Suïssa va prohibir la utilització d'aquesta prova pel seu important marge d'error. La radiografia tendeix a identificar els menors més petits del que són en realitat, tot i que a vegades passa just al contrari.

Segons l'estudi del Centre d'Estudis Jurídics de la pròpia Generalitat de Catalunya (document III, 2003), només en el 34,2% dels casos en què s'ha diagnosticat l'edat del noi a través de la radiografia del canell s'ha encertat la seva edat real, mentre que en la major part dels casos, el 65,8%, no s'ha encertat. Segons el mateix estudi, la mitjana de desviació en els casos que s'ha subestimat l'edat és de 1,85 anys; i la mitjana de desviació en els casos que s'ha sobrestimat l'edat és de 1,52 anys. Tot això confirma, al igual la sentència del Tribunal Suprem de Suïssa, l'escassa fiabilitat i encert d'aquesta prova per si sola, i per això plantegem la necessitat de realitzar altres tipus de proves, encara que siguin més lentes i cares, que contrastin la prova del canell.

Tots aquests errors plantegen problemes importants en la mesura que el resultat de la prova determina l'accés a un recurs o un altre, o la fi de la protecció per ser aparentment major d'edat. Una altra mesura que realitzen algunes CCAA, per exemple la de Madrid i Catalunya, es fotografia el menor, cosa que la llei prohibeix sense una autorització expressa, tot i que es fa sense cap fi judicial ni policial. Però els menors interpreten que a partir d'aquell moment han quedat fixats per la policia i han quedat enregistrats en tots els ordinadors:

En centro quieren hacer foto, yo no quiero foto ni nada. (A.T.)

Cuando te pillaba la policía, y con la foto, resulta que en cualquier comisaría salía tu nombre en cualquiera. Y yo llegaba a Madrid y te decían ¿como te llamas?. Decían me sales, si que has estado en otra comisaria de Madrid. Si mira, que lo pone aquí, en la comisaría tal o el día tal. (M.M.)

Tot aquest protocol policial envers els immigrants, i particularment envers els menors, no ajuda gaire a construir una percepció positiva per part de la població. Molts menors, cansats de les contínues detencions per les forces de seguretat, decideixen traslladar-se de ciutat:

La policía ya te empieza a ver por los barrios, por la zona, digamos por la Alhambra y ya he dicho no, aquí ya no puedo estar. Siempre me ven, las mismas preguntas, centro y me escapo de centro. Entonces pensé antes de tener tantos problemas con la policía me voy a cambiar de ciudad. ¿Donde voy?. Fui a Madrid. (M.M.)

Quan el petit Harraga ha comès un delicte, o se'n té la sospita, el procediment de detenció és diferent, perquè el Ministeri Fiscal ha de valorar la gravetat del delicte. La llei estableix que només es podrà privar la llibertat del menor, en centres tancats de Justícia Juvenil, si la seva infracció és greu, és a dir, si ha comès delictes contra la vida, contra la salut pública o contra el patrimoni amb violència. Si el delicte no està inclòs dins d'aquest grup, el menor quedarà sota la responsabilitat de l'administració protectora d'infància. Això ho veurem en l'apartat 6.1.3. sobre els centres tancats de Justícia Juvenil.

CAPÍTOL VI - EL SISTEMA DE PROTECCIÓ O LA VIDA AL CARRER

6.1. LA RESPOSTA DE LES ADMINISTRACIONS I DE LA SOCIETAT CIVIL

De DGAIA a Lledoners, el de montaña (centre d'urgències). De Lledoners a DGAIA. Y luego vuelve a montaña. Y así cada vez lo mismo. (A.M.D.)

Quan començà el fenomen de l'arribada de petits *Harraga* el sistema català de protecció de menors no estava preparat per donar-hi resposta. Però des de llavors el sistema de protecció ha conegut una important evolució per adaptar-se a aquest nou fenomen; una evolució, però, no exempta de carències, problemes i crítiques des de la societat civil.

Com ja hem explicat al marc teòric a l'apartat 1.3.2. les legislacions i les polítiques protectores dels menors, la llei preveu que a un menor sense tutors legals localitzats se li ha d'oferir immediatament un sostre. Primer, en un centre de primera acollida, i després, una vegada avaluat i diagnosticat el cas, si el retorn amb la família no és possible, en un centre residencial de llarg internament. Però el problema principal, com veurem, en el cas dels petits *Harraga* ha estat i segueix essent el de la manca de places suficients dels centres residencials del sistema de protecció català normalitzat, malgrat el gran esforç realitzat en la construcció d'un sistema de protecció paral·lel especialitzat. Ismael Palacín (a Violeta Quiroga, 2002, 13) del Casal dels Infants del Raval, ho expressava així: *s'han diversificat els recursos i, com a conseqüència, s'ha millorat molt. S'han donat respostes diversificades als nois, perquè ni tots els nois eren iguals quan estaven al Marroc ni tots els nois han tingut la mateixa història durant la seva estada al carrer en la nostra societat. La diversificació ha passat per crear recursos més a la mida de la capacitat d'autonomia i de les necessitats de cada noi. Però la constant que marca tot el procés és la manca de places en centres residencials. (...) És a dir, segurament el sistema està ben pensat, segurament és eficaç en la seva missió, però l'objectiu final per al qual va ser creat no funciona moltes vegades per aquest motiu*

Malgrat que en els darrers anys els esforços esmerçats per les administracions catalanes, particularment per la DGAIA, han estat importants, moltes vegades, com reconeixia el diputat de CiU Carles Campuzano (a Violeta Quiroga, 2002), han estat motivats més per les urgències administratives davant la magnitud del fenomen, que no pas per donar una resposta global i coherent a la situació d'aquests menors. Així, s'han creat nous recursos especialitzats en el marc d'una xarxa de trànsit assistencialista i inestable, però no s'han ampliat les places en centres residencials de la xarxa normalitzada, segurament per raons econòmiques. El resultat era un circuit extraordinàriament complicat i confús, que no sempre donava una resposta adequada a les necessitats dels petits *Harraga* i que ha estat repetidament qüestionat per experts, ONG i institucions de la societat civil catalana.

Paral·lelament a aquestes crítiques, el sistema de protecció ha anat aproximant-se a les expectatives dels menors, però només per als menors d'entre 16 i 18 anys. Així, a finals del 2002 es van crear més recursos especialitzats de tipus socio-laboral per cobrir aquests objectius tant apreciats pels menors. Al desembre del 2002 hi havia disponibles cada dia 66 places en la xarxa de trànsit especialitzada als centres nocturns i als centres de dia (i en dies de més afluència

algunes més en la xarxa de trànsit normalitzada: centre d'urgència i centre d'acollida), 98 places en recursos d'inserció socio-laboral per a majors de 16 anys (augmentades en 58 en els últims mesos del 2002), i 12 places del centre d'estada Limitada *Al-Qàntara* de Caritas també per a majors de 16 anys. En definitiva, a partir del 2003 hi havia 176 places especialitzades per als petits *Harraga* (Ignasi Samper, entrevista 2002), a més de les places ocupades en la xarxa normalitzada, més de 70 a centres residencials i més de 90 en el Pla Interdepartamental per a majors de 18 anys (Informe DGAIA per la Secretaria d'Immigració, 2002). Però, per entendre tot aquest procés, en aquest capítol exposarem l'evolució que ha experimentat el sistema de protecció de la DGAIA¹ des de l'aparició del fenomen dels menors immigrants no acompanyats, i coneixerem les causes del rebuig de molts dels petits *Harraga* cap a aquest sistema de protecció. I veurem com alguns d'ells, en aquest context, acaben convertint-se en *nens del carrer* de les nostres ciutats, en els nostres *nens del carrer*.

6.1.1. Les primeres respostes als petits *harraga*

a) Les iniciatives privades de ciutadans i d'entitats

L'any 1998 una ciutadana d'origen algerià relacionada amb l'entitat Bayti² del Marroc començà a atendre un petit grup de menors marroquins que malvivien pels carrers de Barcelona. De forma individual, amb alguns col·laboradors, inicià l'atenció dels menors sense cap infraestructura ni suport material. Al maig del mateix any demanà ajuda a Càritas diocesana de Barcelona per intentar cobrir algunes de les necessitats bàsiques dels menors: un lloc on duxar-se, un servei de bugaderia, un menjador... D'aquesta manera Càritas li va cedir un local i el suport d'una treballadora familiar. De forma similar i per les mateixes dates, a Santa Coloma de Gramenet l'Associació d'Atenció als immigrants del barri de Santa Rosa va començar a atendre a petits *Harraga* d'aquest municipi.

Prenent consciència de la creixent necessitat d'atenció cap a aquest col·lectiu nou i totalment desatès, Càritas va decidir de contractar el mes d'octubre d'aquell any un educador de carrer. Fruit d'aquest treball al carrer, Càritas arribà a la conclusió de la necessitat urgent de crear un projecte pont (en àrab *al-Qantara*) entre el carrer i els recursos de la administració, i entre el marc cultural d'origen dels menors i el marc cultural del país acollidor. I així al gener de 1999 obri el centre d'acollida diürn *Al-qantara*, integrat en el Programa per als Sense Sostre de Caritas. El nou centre pretenia cobrir les necessitats que els mateixos menors expressaven: higiene personal, alimentació, canvi de roba, lloc per descansar, activitats formatives, ocupacionals i lúdiques, aprenentatge de la llengua, i ajudar els menors a ubicar-se en la nostra societat.

b) El desconcert inicial de l'administració pública

Manel Capdevila (2001) indica que mentre que l'any 1992 l'arribada de menors estrangers al Servei d'Urgència de la DGAIA era gairebé inapreciable, un 2% del total, al 1998 suposaven ja

¹ Les dificultats de la DGAIA per trobar el seu nord en els últims anys són evidents, perquè en menys de dos anys ha canviat tres cops de nom: Direcció General d'Atenció a la Infància (DGA), Direcció General d'Atenció al Menor (DGAM) i finalment, al novembre de 2002, Direcció General d'Atenció a la Infància i a la Adolescència (DGAIA).

² Entitat que atén a nens del carrer i joves en risc a Casablanca.

més d'una tercera part. I és sobretot al 1999 que el Servei d'Urgència de la DGAIA es veu desbordat per la multitud de presentacions de petits Harraga.

Segons Capdevila (2001, 48), *parlem de presentacions i no de menors, ja que (...) un mateix menor pot ser presentat diferents cops al llarg d'un any, perquè s'ha escapolit del centre d'acolliment on ha estat portat i torna a començar la roda*. Aquesta remarca és important perquè, en la pràctica, aquest fet va provocar un sobredimensionament del fenomen. Segons la mateixa DGAIA les presentacions de menors estrangers (sense distingir la nacionalitat³) al 1997 foren 316, corresponents a 81 casos, dels quals 46 eren menors d'edat. Al 1998, l'any en què comença a intervenir-hi Càritas, hi ha 1.493 presentacions (1.177 més!), corresponents però a 208 casos⁴, dels quals 138 eren menors. I al 1999 s'arriba a 2.437 presentacions, corresponents a 218⁵ casos, dels quals 122 eren menors (Manel Capdevila, 2001).

El desconcert i la sobresaturació de la DGAIA durant aquests anys, a causa de la magnitud i de la novetat del fenomen, són evidents. I els seus professionals (educadors, tècnics, etc.) es veuran amb moltes dificultats en el dia a dia per treballar correctament.

Per començar a resoldre alguns d'aquests problemes la DGAIA crea un protocol d'identificació dels menors indocumentats que *consisteix en una descripció física del menor amb les dades de tipus antropomètric, fotografia frontal i de semiperfil i empremtes dactilars dels dits pol·lar i índex de la mà dreta. Es recolliran a més els diferents alias, nacionalitats i referents familiars utilitzats pel noi en anteriors presentacions*. (Protocol d'identificació de menors indocumentats, 1999, 1). Els objectius d'aquest protocol eren els següents:

- **Identificar el menor sense duplicar l'expedient.** A partir del mes de gener del 1998 es recorre a una fotografia, perquè la descripció física era poc exacta. D'aquesta manera s'eviten els problemes de duplicació d'expedients que genera la freqüent falsa identificació dels menors que cada vegada donen un nom diferent (alias).
- **Esbrinar l'edat.** La declaració de molts menors sobre la seva edat tampoc no resulta fiable. Per això el protocol estableix (1999, 2) que *en cas de dubte sobre la minoria d'edat del noi presentat a DGAIA i una vegada fet l'expedient identificatiu, el tècnic representant de la DGAIA emetrà un ofici per determinar l'edat de maduració òsea mitjançant la prova radiològica d'exploració del canell⁶ i es farà l'acompanyament policial al centre hospitalari de referència, ja que els presumptes menors addueixen la seva minoria d'edat per eludir l'aplicació de la llei d'estrangeria i no mostren voluntat de col·laborar en la identificació de l'edat*. Com a prova d'aquest fet, notem que l'any 1999 un 45,29% dels joves marroquins enregistrats a la DGAIA eren en realitat majors d'edat (Memòria DGAIA, 1999).

³ Com hem vist a l'apartat 3.1.1., més del 90% dels menors estrangers atesos eren d'origen marroquí.

⁴ Segons el Centre d'Estudis Jurídics (2003) hi hagué 232 menors nouvinguts, és a dir, 24 menors més. Malgrat que pensem aquesta xifra és segurament més exacta, mantenim l'altra xifra perquè la variació és mínima i totes les altres dades son en relació a aquestes.

⁵ Hi ha també alguna diferència numèrica: segons els Servei d'urgència de la DGAIA en aquell moment hi va haver 218 menors, mentre que l'estudi del Centre d'Estudis Jurídics (2003) en comptabilitza 223.

⁶ Veure 5.4.1. Més endavant també parlarem de la percepció dels menors sobre aquest mètode, i de la seva picardia per evitar-lo.

- **Determinar la nacionalitat.** En aquest punt resulten fonamentals el treball d'identificació dels mediadors marroquins de la DGAIA, les trucades telefòniques a la família i, més endavant, la possible arribada de la partida de naixement del menors. Però són gestions que requereixen d'un temps suficient per fer totes les comprovacions esmentades.

6.1.2. L'evolució del circuit d'atenció per als menors immigrants no acompanyats

Per entendre l'actual sistema de protecció adreçat als petits *Harraga*, el reconstruïrem des del seu origen. La seva evolució l'estudiarem en els tres nivells d'intervenció del sistema català de protecció, i llurs connexions i circuits direccionals: 1/ la detecció del menor en situació de desemparament; 2/ l'avaluació, diagnòstic i proposta d'intervenció; i 3/ la declaració de desemparament, l'assumpció de la tutela i la intervenció protectora. Així, des de l'emergència del fenomen dels petits *Harraga*, l'any 1996, fins al maig de 1998, els recursos i els serveis per atendre'ls són aquells ja existents en la xarxa de protecció per als menors del territori. No obstant, en el cas del petits *Harraga*, només podran accedir a aquells serveis que tenen a veure amb l'acolliment (immediat i de llarga estada- Centre d'acollida i Centre Residencial), perquè qualsevol treball ambulatori amb la família, a càrrec dels Equips d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (EAIA), és impossible en no trobar-se aquesta en el territori.

Fins al 1995 els menors estrangers arribats a la DGAIA eren traslladats a un centre de primera acollida per donar-los protecció immediata i estudiar posteriorment el seu cas amb deteniment. Però l'increment del nombre de menors immigrants no acompanyats comporta que el nou centre d'urgència Roure obert al 1995 (per facilitar la reinserció dels menors del territori al nucli familiar, si es valorava des dels Servei d'urgència que era la mesura més adequada) i el centre d'acollida Estrep obert al 1996, es vegin totalment alterats en les seves dinàmiques, perquè allà és on són traslladats a partir de llavors la major part dels menors estrangers. Així, malgrat que socialment el fenomen no comença a preocupar l'opinió pública fins a finals de l'any 1998, podem afirmar que la DGAIA ja devia ser conscient al 1996 de l'emergència del fenomen (o almenys el Servei d'Urgència de la DGAIA), perquè en els dos centres de primera acollida (Roure i Estrep) ja hi havia gran part de les seves places ocupades per petits *Harraga*.

Dissortadament, no és fins a mitjans de 1998 que la DGAIA no impulsa les primeres mesures adreçades exclusivament als petits *Harraga*. Els antecedents anteriors i l'augment del nombre de menors immigrants fan necessàries polítiques d'intervenció per aquest col·lectiu i s'aposta per serveis especialitzats, i així en menys de dos anys el sistema de protecció canvia radicalment. En la primera fase apareixen els equips d'educadors de detecció i els centres de dia; en la segona fase, abans només coberta pels centres d'acollida, apareixen nous centres d'urgències; i, en la tercera fase, es crea un nou servei específic de reinserció sociolaboral anomenat SAAEMI. Però malgrat aquests serveis, molts menors seguien malvivint al carrer, la qual cosa provocava una forta alarma social. Per aquesta causa, uns dels principals objectius a partir de gener del 2000 fou d'intentar aconseguir que cap menor immigrant no dormís al carrer. Per això foren ampliat els recursos existents, de la segona fase, i se'n crearen altres de nous com els centres nocturns. Però aquests centres no complien les expectatives dels menors, sinó que només cobrien les seves necessitats bàsiques, i per això el rebuig dels menors cap a aquesta atenció seguia creixent, cosa visible en els índexs d'escalpoliments com veurem posteriorment. Al 2002 el servei d'urgència de la DGAIA impulsà nous centres de reinserció socio-laboral per als

majors de 16 anys per aproximar-se a aquestes expectatives, mentre que per als petits *Harraga* de menys de 16 anys es prioritza el reagrupament familiar si era possible.

A continuació detallem l'evolució del circuit des de 1996 fins al desembre del 2002, seguint els tres nivells anteriorment esmentats:

a) La detecció del menor en situació de desemparament i la derivació del cas..

Aquesta es la primera fase establerta en el procediment seguit pel sistema de protecció. En el cas dels menors immigrants no acompanyats, aquesta fase s'ha dut a terme principalment des dels inicis pels cossos de seguretat i no pels Serveis Socials o pels equips d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (EAIA), com era habitual en els menors del territori. Però a partir de 1999 també apareixen altres agents de caire educatiu que comencen a ocupar-se d'aquesta detecció: els equips de detecció i diagnòstic dels Ajuntaments de Santa Coloma de Gramenet i de Barcelona; i els centres de dia (Al qantara, Casal dels Infants del Raval i Centre Obert Joan Salvador Gavina). Finalment, també hi hauria una altra forma d'arribar a la DGAIA, encara que es la menys habitual, acompanyat per un adult o que el petit *Harraga* hi arribi sol.

a.1. Els cossos de seguretat/ Fiscalia. L'única detecció que existeix en els primers anys (fins al 1999) és la realitzada pels cossos de seguretat (Policia local, Mossos d'Esquadra i Policia Nacional –GRUME-). Segons dades de la DGAIA (1999), gairebé el 80%⁷ de les deteccions de menors immigrants les fa la policia. Els menors són detectats per estar indocumentats (segons la Memòria 1999 del Centre d'Urgència Lledoners, el 57,16% dels ingressos) o bé com a presumptes autors d'un delictes. L'inspector en cap del grup de menors (GRUME) de la Policia Nacional, Cervera Alcaide (entrevista 2000), indicava: *Quan els veus en situació de desemparament, perquè els hi demanes la documentació i no la tenen, els tornen a portar aquí una altra vegada i sempre és la mateixa cosa. Quan els porten a comissaria per aquest motiu el mateix inspector diu: Son els que menys treball donen (...) simplement hem d'omplir una acta d'entrega (el oficio) a la DGAIA i aquí s'acaba tota la paperassa. El treball el dona un detingut (ha comès un delictes) perquè has de realitzar moltes gestions, trucar al col·legi d'advocats, al jutge, etc.. Al Centre d'Urgència Lledoners durant 1999 només va arribar-hi un noi directament des de la fiscalia, sobre un total de 957 ingressos en aquell any (Memòria de Centre, 1999).*

Malgrat que durant el 2000 i el 2001 l'increment de la detecció i derivació per part dels educadors de carrer augmenta considerablement, al mes de novembre del 2002 encara estava en mans sobretot dels Mossos d'Esquadra, ja que de 148 menors passats en aquest mes un 75,67% seguia aquest procediment (Ignasi Samper, entrevista 2002).

a.2 Els equips de detecció al carrer. Al març de 1999 s'arribà a un acord entre els Ajuntaments de Santa Coloma de Gramenet, de Barcelona i la Generalitat de Catalunya per crear dos equips d'educadors de carrer a través d'un servei concertat amb l'entitat Prograss. Al juny es contractà l'equip de Santa Coloma format per tres educadors, un dels quals era d'origen marroquí, i tres mesos després es creava el de Barcelona amb dos educadors,

⁷ Al Centre d'Urgències Lledoners al 1999 el 79% dels ingressos van ser per via policial: el 54% realitzat per la GRUME (308 menors) i per la Policia Nacional (209 menors); i el 25% restant pels Mossos d'Esquadra, Guàrdia Urbana i Guàrdia Civil. (Memòria Centre d'urgència Lledoners, 1999)

posteriorment ampliat a tres. Segons, un dels educadors de carrer de Barcelona, Marc Laranga (a Marta Comas; 2001), de l'equip de Barcelona, aquest servei pretenia: detectar i contactar amb els menors immigrants sense referències familiars, ja siguin nouvinguts al territori, escapolits dels recursos de protecció, o menors que s'han quedat estancats en el seu projecte migratori i han esdevingut menors de carrer; realitzar un acompanyament dels menors cap a recursos que garanteixin la cobertura de les seves necessitats bàsiques; estar present en els llocs de relació grupal i individual d'aquests menors i en els horaris en què es produeixen; seguir el procés del menor en el centre obert i altres recursos de protecció, així com ajudar-lo a l'adquisició d'hàbits; trencar el recel per part del menor a la presència educativa, esdevenint un primer punt de referència; detectar situacions de risc i activar mecanismes de protecció; i finalment, treballar amb el menor i amb el suport de les entitats col·laboradores en l'àmbit sanitari, l'àmbit jurídic-legal i l'àmbit socioeducatiu.

Set mesos després de la creació d'aquests equips de detecció ja es podia comprovar la seva utilitat. A Santa Coloma havien detectat 63 menors, dels quals n'havien derivat 19 cap al Servei d'Urgència i mantenien contacte regular amb altres 13 (DGAIA, Servei d'Urgència de la DGAIA, 23/02/00). De forma similar, l'equip de Barcelona havia detectat 136 menors, amb 38 dels quals mantenia un contacte regular, 46 menors estaven en algun centre de dia, i 3 havien estat derivats al Servei d'Urgència (DGAIA, Servei d'Urgència de la DGAIA, 23/02/20). Malgrat que la detecció dels menors per part educadors de carrer segueix sent fonamental, sobretot pels menors en risc al carrer, la seva derivació ha anat minvant, i al novembre del 2002, només un 10,81% dels menors havien estat derivats pels educadors de carrer ((Ignasi Samper, entrevista 2002).

a.3. Els centres de dia. A finals de 1998 comencen a apareixer a Barcelona centres de dia per atendre als petits *Harraga*. El primer, com ja hem vist ⁸, fou el centre de Caritas *Al Qantara*, a l'octubre de 1998, el segon el projecte *Marhàba* del Casal dels Infants del Raval, a l'agost de 1999, i el tercer al setembre el projecte *Darna* del Centre Oberts Joan Salvador Gavina. Segons els noms de cada un (el pont, benvinguts i casa, en àrab-marroquí) està molt clar a qui s'adrecen. A més, els tres centres es troben al districte de Ciutat Vella (el primer al Gòtic i els altres dos al Raval). Els tres serveis neixen principalment per atendre al nombre important de menors magribins que dormien al carrer en aquells moments⁹, i per les dificultats d'adaptació dels recursos de protecció existents per acollir-los. La creació d'aquests centres pretenia ser un pont entre el carrer i la xarxa d'atenció a la infància, que era rebutjada pels menors, a més de resoldre les seves necessitats bàsiques d'alimentació, d'higiene, de salut, d'afectivitat i de formació.

El centre *Al Qantara* de Caritas va atendre des de l'estiu de 1998 fins a l'estiu de 1999 a 95 nois, amb una mitjana diària de 15 a 25 nois. I a partir de l'estiu de 1999 l'assistència de menors s'estabilitzà en 10 a 15 nois gràcies a l'obertura dels dos altres centres esmentats. Pel projecte *Marhàba* del Casal dels Infants del Raval van passar-hi en vuit mesos (agost de 1999 i abril del 2000) 86 nois, dels que s'atengueren 70 casos. A més de la intervenció directa, les dues entitats van ser pioneres en l'estudi del fenomen i la seva anàlisi per així millorar l'actuació. Per exemple, el Casal dels Infants del Raval vuit mesos després del seu inici va analitzar totes les característiques dels menors atesos: perfil dels casos atesos,

⁸ Veure l'apartat 6.1.1.

⁹ Els educadors de carrer de Barcelona estimaven que hi havia més de 100 menors en situació de risc al carrer.

indicadors de risc, expectatives i interessos dels menors, etc. L'estudi mostrava que la majoria dels menors tenien entre 16 i 17 anys, i només el 12% tenien menys de 16 anys. El 43% s'havien escapolit de centres de protecció, i el 76% estaven establerts a Barcelona, dormint al carrer. Malgrat això el 77% dels nois mostrava un gran interès per la formació i la inserció laboral, i un 76% havia fet demandes de protecció per sortir del carrer. Alhora, gairebé tots els menors assistien de forma regular a les activitats i als àpats programats (Memòria del centre, 1999).

Però a finals de 1999 ja no són suficients els tres centres de dia per atendre tots els menors, i per aquesta causa Caritas reconverteix el centre *Al Qantara* en el centre CEL (Centre d'Estada Limitada), que a la pràctica funcionarà com un Centre Residencial de llarga estada. De forma similar, els menors atesos pel programa *Marhàba* del Casal dels Infants del Raval disminueixen dràsticament, perquè a la vegada disminueixen els menors que rebutgen el sistema de protecció i en conseqüència que malviuen al carrer. Així, finalment, aquest centre de dia decideix reconvertir-se l'any 2002 en un centre de dia de formació ocupacional, per la qual cosa passarà a formar part dels recursos utilitzats pels centres de reinserció sociolaboral de la tercera fase, que posteriorment veurem. D'aquesta manera, l'únic centre de dia que quedarà obert a Barcelona a finals del 2002 serà el centre Obert *Joan Salvador Gavina*, el qual atindrà durant el dia per encàrrec de la DGAIA els menors acollits al centre nocturn de la Creu Roja i a d'altres menors immigrants que encara no estan integrats en el sistema de protecció. De forma paralela, també a Santa Coloma de Gramenet hi ha un centre de dia que realitza aquest funció, però que també veu molt reduïda la seva atenció. I finalment, la DGAIA reconverteix el servei de la ludoteca, gestionat per la Casa de la Jove, en un altre centre de dia al desembre del 2002, el Servei d'Atenció Transitòria (SAT) *El Bosc*, ubicat al costat del centre Vilana a la muntanya de Collserola. Però al juny del 2003 també tanca el centre de dia *Joan Salvador Gavina*, amb la qual cosa tots aquests menors es deriven cap al SAT *El Bosc*.

a.4. Que arriben sols, o per mitjà d'altres adults o d'altres serveis. Els menors també poden arribar al servei d'urgència de la DGAIA sols o a través d'algun adult: familiar, conegut, veí o altres. En els primers anys del fenomen aquesta opció és gairebé insignificant, malgrat que es donava més la dels menors acompanyats per un adult. Tanmateix, malgrat ser la opció menys utilitzada, al mes de novembre del 2002 de 148 menors derivats el 3,37% eren menors que arribaven sols (Ignasi Samper, entrevista 2002). Aquesta tendència ha anat augmentant, segons Samper, amb cada vegada més menors nouvinguts que arriben sols, o bé que aturen els cossos de seguretat per demanar-los que els portin a la DGAIA. Al mes de novembre del 2002 el 6,08% havia estat derivat per algun familiar o adult conegut, mentre que només el 0,67%, és a dir un cas, pels Serveis Socials, i un 2,02% per Justícia Juvenil.

b) L'avaluació, el diagnòstic i la proposta d'intervenció.

Una vegada que el menor en risc ha estat detectat i derivat a la Direcció General d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (DGAIA) el seu cas passa en primera instància pels serveis d'urgència d'aquesta direcció. Allà és on rapidament es valorarà la necessitat o no d'internament del menor en un centre de primera acollida, per protegir-lo fins que s'avalui el seu cas amb més deteniment. Degut a l'augment de menors immigrants a principis de 1999, i a la derivació d'aquests menors en l'horari no establert d'atenció, la DGAIA va ampliar al març de 1999 l'horari d'atenció del Servei

d'Urgència a 24 hores, a fi d'atendre les demandes constants d'ingressos. A més, seguint en aquesta línia, el 15 de desembre del 2000 va crear una *secció de menors estrangers indocumentats* dins del servei d'urgència. Aquest s'encarregarà d'agilitzar els tràmits amb el Consulat, amb la Delegació de Govern, amb el Departament de Treball, amb les famílies dels menors, etc. Mentre els menors esperen a les dependències de la DGAIA la resolució del seu cas i la seva derivació a un centre de primera acollida o a d'altres centres, són atesos per un servei anomenat *Ludoteca* a la mateixa seu central de la DGAIA. Es tracta d'una sala petita pensada per fer passar l'estona als menors en aquesta situació, tot i que dissortadament -veure 6.2.3.- aquest espai va acabar allunyant-se del seu principal objectiu, degut a que podien estar-hi esperant diàriament més de 20 menors de diverses nacionalitats, edats i gèneres.

A continuació detallem tots els serveis i centres d'aquesta fase:

b. 1. Els centres d'urgències. L'any 1995 la DGAIA obre un centre d'aquestes característiques, el centre *Roure*, en conveni amb l'entitat privada La casa de la Jove. L'objectiu era crear un servei d'allotjament d'emergència per a menors de 3 a 18 anys, sense distinció de gènere, en les hores en què romanen tancades les dependències de la DGAIA: els dies feiners a partir de les 18'00 h. i els caps de setmana. Aquest nou centre, anomenat *Roure*, tenia un projecte educatiu seguint aquests objectius i, per tant, la seva funció es basava en assistir al menor en l'espera que l'administració derivés el cas al centre d'acollida o als Equips d'Atenció a la Infància i a l'Adolescència (EAIA) del territori més proper d'on residia el menor. L'objectiu d'aquest centre era acollir aquells menors del territori que necessitaven una mediació immediata amb la família (perquè el menor s'havia escapat de casa, perquè no havia arribat a l'hora a casa i no l'havien deixat entrar...) de 3 o 4 dies fins el retorn del menor al nucli familiar, i no l'ingrés en un centre d'acollida per motius que es podien solucionar amb una primera mediació i després un seguiment en règim obert. Durant l'espera a la DGAIA els menors s'estaven a la *Ludoteca*, acompanyats d'un educador. Tanmateix, l'obertura d'aquest centre va coincidir amb l'emergència del fenomen dels petits *Harraga* a Catalunya com veurem a continuació.

Dels 325 ingressos de Roure de l'any 1996, ja el 32,2% procedien del Magrib: un 16,9% (55 menors) d'Algèria, un 13,5% del Marroc (44 menors) i un 1,8% (6 menors) d'Orient Mitjà (Memòria de centre, 1996). Tot i això, convé matisar que segurament molts dels ingressos corresponien als mateixos nois (expedients duplicats), i que moltes d'aquestes nacionalitats corresponien en realitat a nois del Marroc, com s'ha comprovat després. A més, si descomptem les 122 noies acollides, perquè el centre era mixt, tenint en compte que el fenomen dels menors immigrants és exclusivament masculí, el percentatge de menors magribins acollits puja fins al 51,72%, ja al 1996. Tanmateix, aquest centre cada vegada acollia un nombre més elevat de menors i estava saturat, com llegim a la seva memòria (5): *Durant l'any 1998 el Centre Roure ha tingut 1.478 ingressos, que corresponen a 566 menors. Aquesta xifra d'ingressos manté la tendència a créixer que ha tingut des de l'apertura del centre, i supera gairebé en un 75% a l'any passat.* Una dada significativa es que un grup important de menors (concretament 160) han ingressat dues o tres vegades al servei. A més,

al 1998 el grup de menors magribins suposa ja el 57,6%¹⁰ del total, superant els menors del territori.

Per intentar solucionar aquest problema a finals de març de 1999 la DGAIA posa en marxa un nou centre d'urgència de 24 hores, anomenat *Lledoners*, que serà gestionat per la Fundació Mercè Fontanilles i es troba situat a la muntanya de Collserola (per això els petits *Harraga* el coneixen com el centre de la "Muntanya", o també de forma despectiva com "Mauritania"). Des d'aquest moment el centre Roure només acollirà nois més petits de 12 anys i noies, mentre que el Centre Lledoners passarà a ocupar-se de tots els nois de 12 a 18 anys, menys en moments de falta de places.

Al 1999 (des del 20 de març) el Centre Lledoners rep 957 ingressos, que corresponen a 396 menors, dels quals el 75,56% són d'origen marroquí (704 ingressos) per només un 12,12% (116) de menors del territori. A més en el 57,16% dels casos el motiu d'ingrés és la manca de documentació, i el 66,98% correspon a menors d'entre 15 i 17 anys. De forma similar al Centre Roure, a Lledoners el 41,38% dels ingressos són reingressos (Memòria 1999). El 93,42% dels menors estigueren al centre menys de 5 dies: el 50,16% un sol dia (la majoria nois escapolits), el 31,24% dos dies, i el 12,01% entre 3 i 5 dies. No obstant, a mesura que la capacitat del centre augmentava (al novembre hi hagué 334 ingressos) la durada de les estades dels menors va anar creixent (Memòria, 1999), malgrat que el centre fou concebut per passar-hi de 3 a 5 dies fins a derivar el cas. Amb l'obertura a finals del 2000 dels centres nocturns (els anomenats albergs), els centres d'urgència deixen d'acomplir en part aquesta funció més immediata. Així, l'atenció dels menors en aquests centres, sobretot a *Lledoners*, canvia considerablement perquè els menors que arriben a aquest centre només ho fan després d'acceptar l'acollida als centres nocturns, la qual cosa facilita després la seva integració en el centre d'urgència. Això fa que els escapoliments disminueixin força i el centre pugui treballar amb un grup de menors més estable. Finalment al 2002 es reconverteix en un centre de reinserció sociolaboral per a majors de 16 anys.

b.2. Els centres d'acollida. El sociòleg Jordi Garreta (a Marta Comas, 2001, 119) defineix aquest recurs com el que *proporciona una atenció primària i transitòria. Aquests són serveis d'estada limitada que tenen per objecte donar resposta immediata a la situació de desemparament, realitzar l'observació i el diagnòstic de la situació dels menors atesos i elaborar la proposició de recurs més adequada (un Centre Residencial d'Acció Educativa - CRAE-, un acolliment familiar, un programa específic, etc.). Els menors que hi arriben són els que es troben en situació de risc greu, és a dir, aquells infants de qui es tem per la integritat física o psíquica, o en els quals la dificultat del cas dificulta o impedeix que siguin avaluats de forma ambulatoria en el territori pels EAIA corresponents.* Aquest tipus de centre, era els únic existent a la xarxa de protecció de primera acollida, abans de 1995.

Fins a 1998 la xarxa de protecció tenia vuit centres d'acollida, distribuïts per les diferents divisions territorials, i a conseqüència en part de l'augment de casos de petits *Harraga* a

¹⁰ Aquest percentatge s'ha obtingut amb les dades de la memòria, però després de descomptar les noies. No obstant, també s'hauria de descomptar el menors de 3 a 9 anys, que són un 6%, però com no tenim totes les dades preferim de no fer-ho.

Barcelona¹¹ la DGAIA especialitza els seus centres d'acollida de Barcelona de nois i noies més grans segons la franja d'edat i el sexe dels menors, mentre que els centres de les altres províncies catalanes continuen indiferenciats: el Centre de Tarragona, *Residència infantil de la Mercè*; el Centre de Lleida, *Raimat*; el Centre de Girona *Puigvistós*; i els centres de Barcelona, *Estrep*¹² (per a nois de 12 a 18 anys, de 24 places), *Vilana* (per noies de 12 a 18 anys, 30 places, *Llimoners* i *Cauí* (per nois i noies de 0 a 12 anys, de 32 i de 18 places), i *Estels* ((per nois i noies de 0 a 14 anys, de 24 places). De 1996 a 1998 els tres primers centres territorials no van notar de forma significativa la presència de menors marroquins¹³, ni tampoc el centre de noies ni el centre de nens petits de Barcelona.

El centre que més ho va notar fou *Estrep* que a partir de 1996 tenia ja més casos de l'àrea del Magrib que del nostre territori: al 1996 el 54% dels menors que atenia eren d'origen magribí, al 1997 el 59%, i al 1999 seguia augmentant fins al 60%, dels quals el 50% eren marroquins (Memòria de centre, 1999). Dels 48 menors marroquins acollits, el 35,5% s'escapà del centre abans de poder acabar el procés de diagnòstic per les causes ja esmentades en l'apartat anterior.

El temps d'estada en aquests centres d'acollida havia de ser transitori, com hem vist anteriorment, no superior als tres o quatre mesos, el just necessari per fer el diagnòstic i presentar la proposta de recurs més convenient per al menor. En el cas dels petits *Harraga* l'única possibilitat era, en aquell moment, l'acolliment en un centre residencial (CRAE). No obstant, la falta de places en els CRAE va provocar que els centres d'acollida es convertissin, en la pràctica, en centres residencials o "d'aparcament" dels menors, amb la consegüent sobresaturació del servei i la frustració dels menors immigrants, donat que les activitats transitòries del centre no cobrien cap de les seves expectatives: regularitzar la seva situació administrativa¹⁴, seguir cursos d'inserció laboral, etc. Aquesta dinàmica suposava frustració en els menors, per la qual cosa la majoria acabaven escapolint-se del recurs. La situació d'*Estrep* va millorar amb l'obertura del centre d'urgència *Lledoners*, ja que va deixar de ser el primer filtre d'entrada dels menors immigrants. Finalment, a partir de desembre del 2002 aquest centre d'acollirà a menors immigrants només de forma puntual, segons Ignasi Samper (cap d'urgència de la DGAIA, entrevista 2002), perquè es construeix un sistema paral·lel i especialitzat per als petits *Harraga*. Només en cas de necessitat, és a dir, de falta de places urgents, *Estrep* acollirà menors immigrants, de forma similar al centre d'urgència *Roure*.

b.3. Els centres nocturns ("albergs"). A finals del 2000 la pressió mediàtica en relació als menors que malvivien al carrers de Barcelona i que delinquen, els quals eren atesos en gran

¹¹ El Servei d'Urgència de la DGAIA registra només 16 casos entre l'any 1992 i 1996, 47 casos l'any 1997, i 138 casos l'any 1998. (Manel Capdevila, 2001)

¹² Aquest Centre va obrir-se al 1996 a Sant Salvador de Guardiola (Bages).

¹³ Vaig estar treballant en el centre d'acollida *Residència Infantil de la Mercè* de Tarragona des de 1997 a 1999. I puc afirmar que la presència de menors marroquins era ben poc freqüent. En aquests anys no es van donar més de tres casos junts. La manca d'experiència dels educadors en el tracte amb menors marroquins produïa un cert desconcert: menjar, costums, llengua, etc.

¹⁴ Hem de remarcar que la majoria dels menors que estaven en aquest centre en aquests anys podien estar-s'hi més de vuit mesos sense aconseguir la partida de naixement i començar els tràmits de regularització. A més dels problemes institucionals, els menors tampoc no col·laboraven gaire per agilitzar les coses, degut a la sobresaturació del centre i a la por de la repatriació. Només els menors que aguantaven més temps al centre amb un bon comportament podien accedir a un CRAE.

part pels centres de dia existents –com hem vist anteriorment- que no els hi podien oferir pernoctació, va provocar l'obertura de dos centres nocturns exclusius per a menors immigrants d'origen magribí a la ciutat de Barcelona: el primer el centre Alcor gestionat per APIC a Poblenou, i el segon el centre municipal de suport de menors d'immigrants (CSEMI) de Creu Roja. Aquest primer fou concebut amb 30 places l'any 2001, tanmateix la necessitat de places va portar a augmentar-les fins a 50 al finals del 2002. El segon s'ha mantingut al llarg dels més de dos anys de creació en les mateixes places, un total de 16 –veure també 6.2.3-.

La dinàmica seguida pels menors acollits al centre Alcor era passar la nit i els caps de setmana allà, mentre que durant el dia gran part dels menors estaven a la ludoteca de la DGAIA. Aquesta situació es va prolongar fins al desembre del 2002, quan els menors atesos pel centre nocturn Alcor passaran a ser atesos durant el dia en un servei bastant més adequat, el Servei d'Atenció Transitòria (SAT) *El Bosc*, ubicat al costat del centre Vilana a la muntanya de Collserola; mentre que els menors atesos per Creu Roja seran exclusivament atesos durant el dia pel centre Obert *Joan Salvador Gavina*. A finals de juny del 2003, el centre Obert *Joan Salvador Gavina* tanca el seu servei, i els menors que atendien de Creu Roja també aniran al servei del Bosc.

b.4. Les reagrupacions familiars. L'any 2002 aquesta mesura comença a aplicar-se de forma sistemàtica, com a 6.2.2. Els menors que aconsegueixen els criteris establerts per posar en marxa una sol·licitud de reagrupació es trobaran majoritàriament esperant en els centres nocturns o en els centres de Justícia, com veurem posteriorment.

c) La declaració de desemparament, l'assumpció de la tutela i l'aplicació de protecció

Quan ja s'ha comprovat que existeix una veritable situació de desemparament (identificació del menor, de la seva família, etc.) l'administració està obligada per la llei a assumir-ne la tutela i a aplicar les mesures de protecció adequades. En el cas dels petits *Harraga*, com hem dit, l'única mesura possible era en els primers anys del fenomen era l'ingrés en un centre residencial (CRAE). A finals de 1998, a més dels centres residencials, la DGAIA crea un nou recurs que serà aviat molt ben valorat pels mateixos menors immigrants, el SAAEMI. Però no és fins gairebé quatre anys després que l'administració impulsarà més serveis en aquest tercer nivell d'intervenció, en el qual no només el grau d'inserció i d'integració dels menors és més satisfactori, sinó que també s'acompleixen millor les lleis de protecció del menor. Durant aquest quatre anys només Caritas aposta per reconvertir el seu centre en un servei d'aquestes característiques.

Dissortadament, per a la major part dels menors que han passat per un servei d'aquesta última fase, tot plegat no té gaire sentit si en arribar a la majoria d'edat no se'ls ofereix algun tipus de suport, tenint en compte que no han aconseguit encara un nivell de maduresa suficient, tant psíquica com material, per emancipar-se per si sols.

c.1. Els Centres Residencials d'Acció Educativa (CRAE). Són diferents tipus de centres o residències on el menor pot estar-s'hi després de ser tutelats fins a la majoria d'edat, és un centre de llarga estada. L'educadora Montse Pedrola (a Marta Comas, 2001, 127) afirma: *Tots i cadascun dels CRAE del nostre territori, ja siguin propis o col·laboradors de la*

DGAIA, ofereixen un tipus de servei basat en el mateix objectiu i sota criteris d'acció educativa i social comuns, compartint un mateix projecte Educatiu Marc. Però, cada centre ofereix també un tipus de servei particular en funció de la seva tipologia, característiques i línia educativa pròpia, que quedarà reflectit en el seu Projecte Educatiu de Centre (PEC).

L'arribada dels menors immigrants, malgrat que era encara discreta als inicis del fenomen, va començar a fer replantejar l'aplicació del PEC i va posar de manifest la necessitat urgent d'adaptar el servei a aquesta nova població infantil, mantenint el mateix objectiu que ja tenia per als altres nois del territori: la integració a la societat. Però els petits Harraga que arribaven i arriben a aquest tipus de centre de llarg internament són ben pocs pel gran dèficit de places. Així, els menors immigrants que arribaven a ocupar una d'aquestes places eren comptats, i ho feien després d'esperar molts mesos en el centre d'acollida, fins i tot alguns més d'un any i mig. Aquesta situació es mantingué en els anys 2000 i 2001. Malgrat augmentar les places a 14 centres propis, 47 col·laboradors i 7 centres per a menors amb disminucions, l'any 2000 hi havia només 70 menors immigrants en CRAE, i al 2001 eren 72 (Memòria de la DGAIA, 2000, 2001). L'augment d'un any a un altre fou insignificant perquè la DGAIA creà en aquell moment una xarxa especialitzada paral·lela per a menors immigrants, renunciant a la seva integració d'aquests en la xarxa normalitzada i als CRAE.

c.2. El Centre d'Estada Limitada (CEL) Al-Qàntara de Càritas. Com hem vist anteriorment, el centre de dia Al-Qàntara de Càritas es reconvertí al març del 2000 en el Centre d'Estada Limitada (CEL) Al-Qàntara. Malgrat no ser contemplat jurídicament com un CRAE, a la pràctica funcionà com un pis residencial "temporal" per a menors immigrants no acompanyats de 16 a 18 anys, amb els quals també existeix un Projecte Educatiu de Centre (PEC) similar al dels CRAE. La diferència és la concepció del temps, perquè aquest és un recurs temporal destinat als menors en espera de diagnòstic, és a dir, de ser derivats cap a d'altres recursos del sistema. Però a la pràctica alguns menors no són derivats perquè mentrestant es fan majors d'edat. El centre té capacitat per a 10 menors d'edat i per a 2 majors d'edat (fins a 20 anys, que haguessin entrat en el centre com a menors, i que estiguin pendents de finalitzar el seu procés en els recursos adients). A mitjans del 2003 aquest centre estava en negociacions amb la DGAIA per esdevenir un CRAE.

c.3. Els Serveis i els Centres de reinserció socio laboral. El primer servei d'aquestes característiques va ser SAAEMI (Servei d'Atenció i d'Acollida Especialitzada per a Menors Immigrants), el qual començà a funcionar a l'octubre de 1998, gestionat per la Fundació Mercè Fontanilles. Els educadors d'aquest servei el definien com (a Marta Comas 2001, 142; entrevista als educadors, 2000) *un servei d'atenció en medi obert per a menors magribins no acompanyats de 16 a 18 anys amb capacitat d'autonomia personal suficient per acollir-se al procés d'iniciació al treball que exigeix el projecte (...)* Els objectius principals del servei són: *Atenció personal i acollida; allotjament i manutenció (en règim de pensions); educació en habilitats socials orientades a la inserció sociolaboral; integració en els recursos normalitzats de la comunitat; i gestió de tràmits destinats a aconseguir la seva legalització.*

En aquest servei el menor pot cobrir les seves expectatives: regularització (en menys de 6 mesos), formació (lingüística i professional) i independència (règim obert en pensions). D'aquesta manera, molt aviat aquest recurs és vist pels petits Harraga com el servei a aconseguir, i de boca en boca s'expliquen entre ells com es pot arribar a aquest servei

després de passar per un centre d'urgència: tenir 16 anys, bon comportament, pacient, responsable, autònom, etc. Amb aquest objectiu molts nois canvien el seu comportament.

Però aviat apareixen també les mancances del SAAEMI –veure 6.2.3-. Una, què fer amb els nois que assoleixen pel camí la majoria d'edat. Així, l'any 1999, 8 dels menors són derivats cap al Pla interdepartamental per a majors de 18 anys (Memòria del servei, 1999). Una altra carència és l'escassetat de places, només 15, per un dels recursos més apreciats i eficaços fins el moment i que satisfà gran part de les expectatives dels menors. Amb el temps es veu en la necessitat d'augmentar les places ofertades, fins a arribar a 40 places al desembre de 2002.

Durant l'any 2001 des del Servei d'Urgència de la DGAIA es valora la necessitat d'ampliar l'oferta d'aquestes places, ja que són les més desitjades i exitoses com hem dit. Tanmateix, la llei només permet per als majors de 16 anys d'aconseguir una regularització, formació ocupacional i una inserció en el mercat laboral. Amb aquest objectiu a principis del 2002 es reconverteix el centre d'urgència *Lledoners* en un centre de reinserció sociolaboral de 16 places, ja que a la pràctica amb els centres nocturns ja havia perdut la seva funció d'urgència. I també, coincidint amb la cimera de Caps d'Estats de la Unió Europea a Barcelona, al març del 2002, es reconverteix el centre *Vilana*, fins llavors de noies, en un altre centre de reinserció sociolaboral amb capacitat per 42 menors. L'objectiu d'aquests dos centres, de forma similar al servei de SAAEMI, és regularitzar, formar i insertar al menor en el mercat laboral en 8 mesos.

La política d'apostar per recursos d'inserció sociolaboral per a majors de 16 anys, per intentar aproximar-se a les expectatives dels menors, ha permès que al desembre del 2002 hi haguessin 98 places disponibles per als petits *Harraga*, després de crear-se'n 58 de noves en els últims mesos del 2002. Entre d'altres, també el centre de dia *Marhàba* del Casal dels Infants del Raval passa a ser un centre de dia de formació ocupacional.

c.4. Recursos per majors de 18 anys. Montse Pedrola, educadora de Llar Betània (a Marta Comas, 2001, 160) explica que el *"Pla interdepartamental per a majors de 18 anys"* sorgeix per la necessitat de cercar solucions a la problemàtica que es planteja en relació amb els nois i noies que han estat ingressats i tutelats en Centres Residencials d'Acció Educativa que arriben a la majoria d'edat i per a qui la manca d'habitatge, d'un lloc de treball i de suport familiar són alguns dels condicionants que, entre altres, els impedeix d'afrontar el seu futur amb un mínim de garanties i els deixen en una situació de risc respecte a la seva plena integració social. Al 1999 a aquest Pla també hi tenien accés els nois que provenien del servei SAAEMI, és a dir, els nois més integrats i amb més bones perspectives. No obstant, de nou el problema fou la falta de places suficients d'aquest Pla. Si això ja era una dificultat per als nois i noies del territori que procedien dels Centres Residencials, a partir de 1999 s'hi sumen alguns dels nois marroquins de SAAEMI, de manera que el Pla queda desbordat i el projecte ADAM de Càrites, que explicarem a continuació, intenta cobrir part d'aquest dèficit.

El projecte ADAM de Caritas va aparèixer per atendre els petits *Harraga* que esdevenen majors d'edat i han de viure al carrer, després d'haver estat acollits per algun altre recurs de Càrites o de la DGAIA. L'objectiu del recurs era cobrir les seves necessitats bàsiques (dormir i menjar), i després altres necessitats (documentació, formació, treball, etc.), sempre al ritme

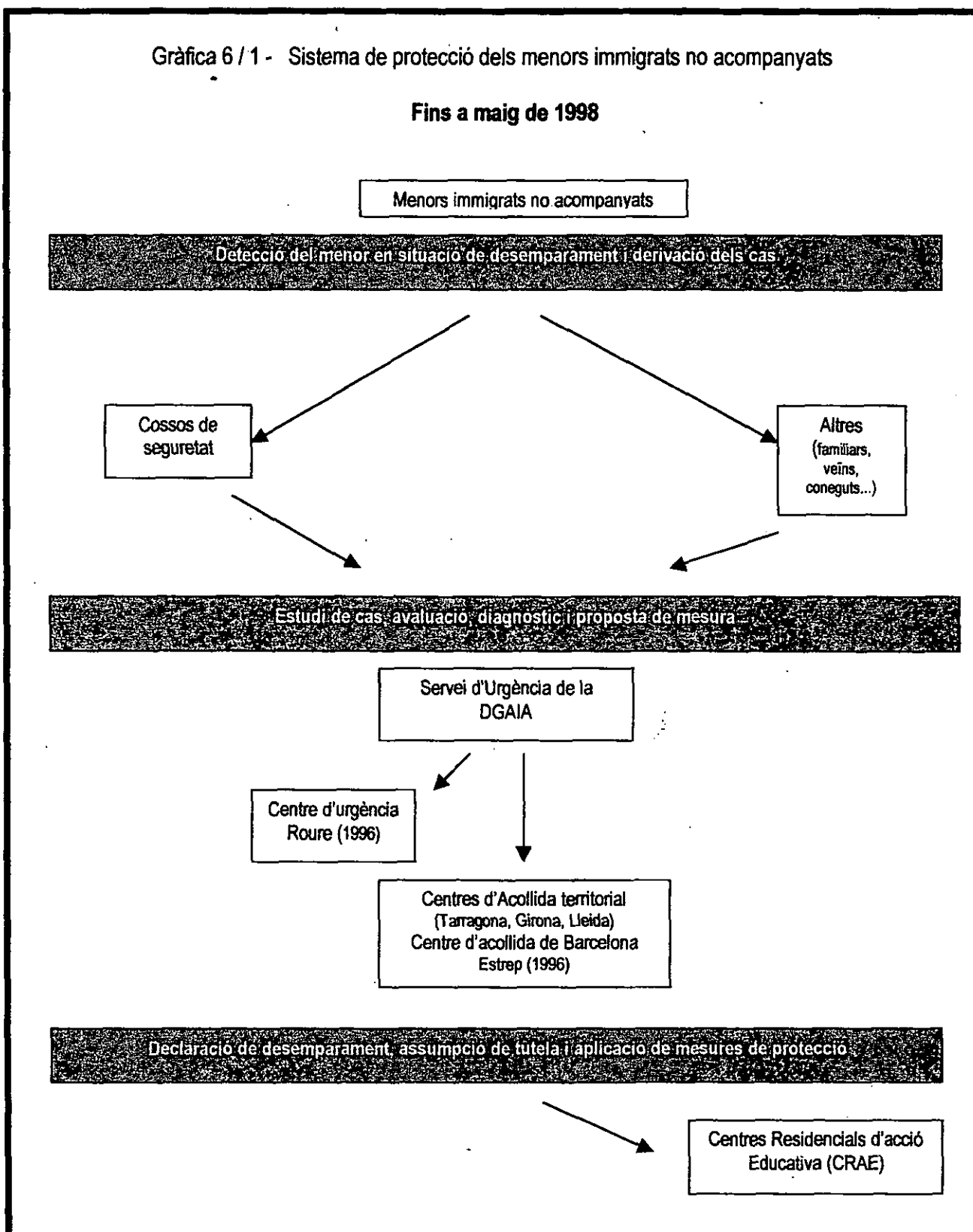
que marcava el jove. De forma similar a Al-qàntara, que pretenia fer de pont amb els recursos de la DGAIA quan els nois eren menors d'edat, el projecte ADAM volia fer de pont entre les situacions de carrer dels joves i els serveis normalitzats de la xarxa de serveis socials. Aquest recurs atenia 24 joves (Pere Rosell, març 2000) amb aquestes característiques. Però, per falta de finançament i suport institucional aquest projecte acaba desapareixent a l'any 2000.

Actualment, només el *Pla interdepartamental per a majors de 18 anys* cobreix aquesta funció. Però, malgrat que ha anat augmentant les seves places, encara estan molt per sota de les necessitats reals. Al setembre del 2002 hi havia 94 menors estrangers que estaven acollits amb algunes d'aquestes mesures, enfront a 157 menors del territori (Informe DGAIA per a la Secretaria d'Immigració, 2002). En l'actualitat els menors accedeixen a aquesta mesura a través de SAAEMI, del centre CEL de Caritas, dels CRAE i, suposadament, des de desembre del 2002, dels dos centres de reinserció sociolaboral Vilana i Lledoners. Es tracta sempre d'aquells menors que han aconseguit un cert èxit, mentre que la resta dels petits *Harraga* arriben a la majoria d'edat sense cap suport institucional, malgrat hagin estat anys dins del circuit d'atenció.

A continuació, detallem en forma d'esquema els tres nivells d'intervenció del sistema català de protecció que hem anat veient anteriorment. La primera gràfica mostra el sistema de protecció que es troben els menors immigrants no acompanyats fins al maig de 1998, la segona gràfica del 2000 fins al 2002, i la tercera gràfica el sistema de protecció en funcionament l'any 2003.

Gràfica 6 / 1 - Sistema de protecció dels menors immigrants no acompanyats

Fins a maig de 1998

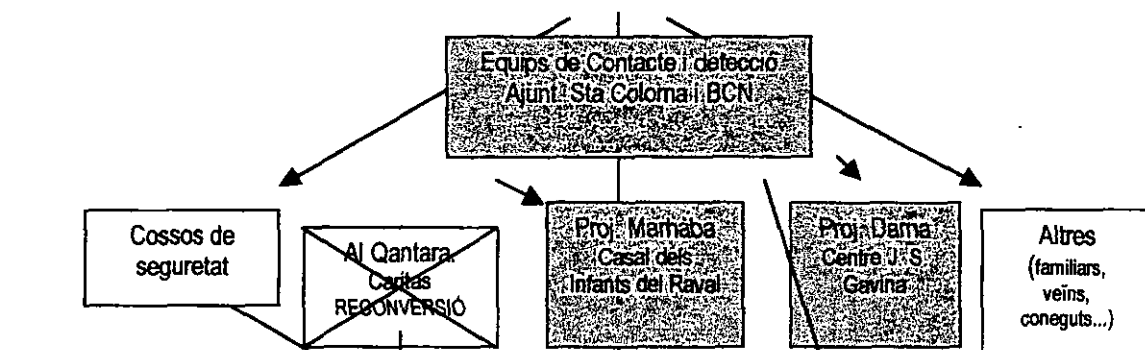
☐ Centres no especialitzats/ Xarxa de protecció normalitzada

Gràfica 6 / 2 - Sistema de protecció dels menors immigrants no acompanyats

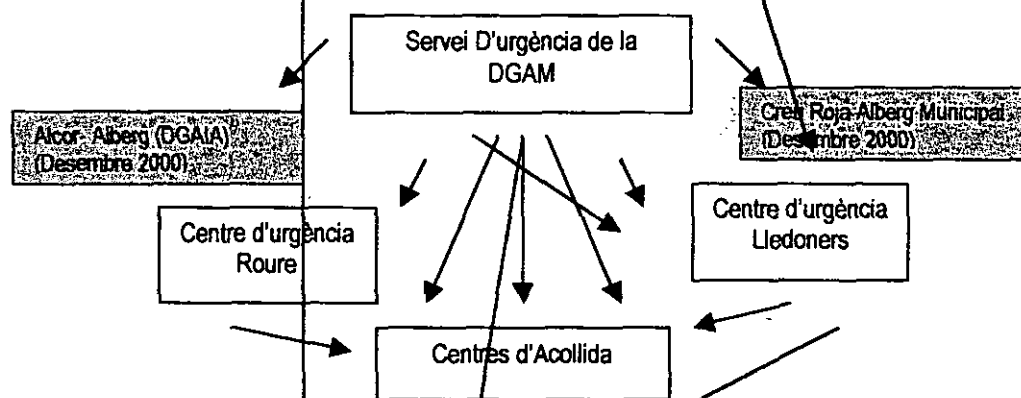
Del 2000 fins al desembre 2002

Menors immigrants no acompanyats

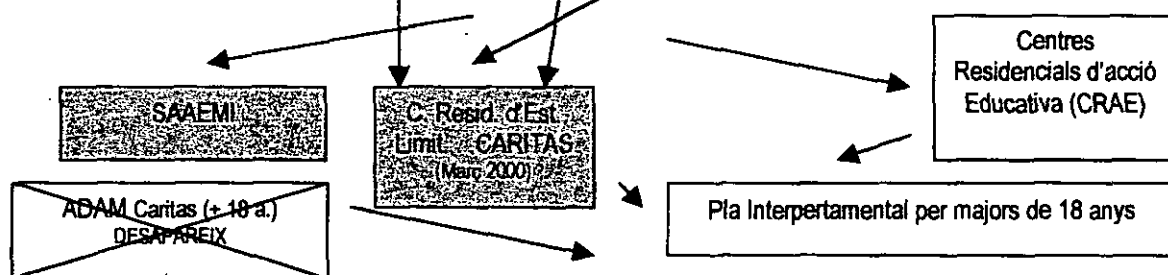
Detecció del menor en situació de desemparament i derivació dels cas

Estudi de cas, avaluació, diagnòstic i proposta de mesura

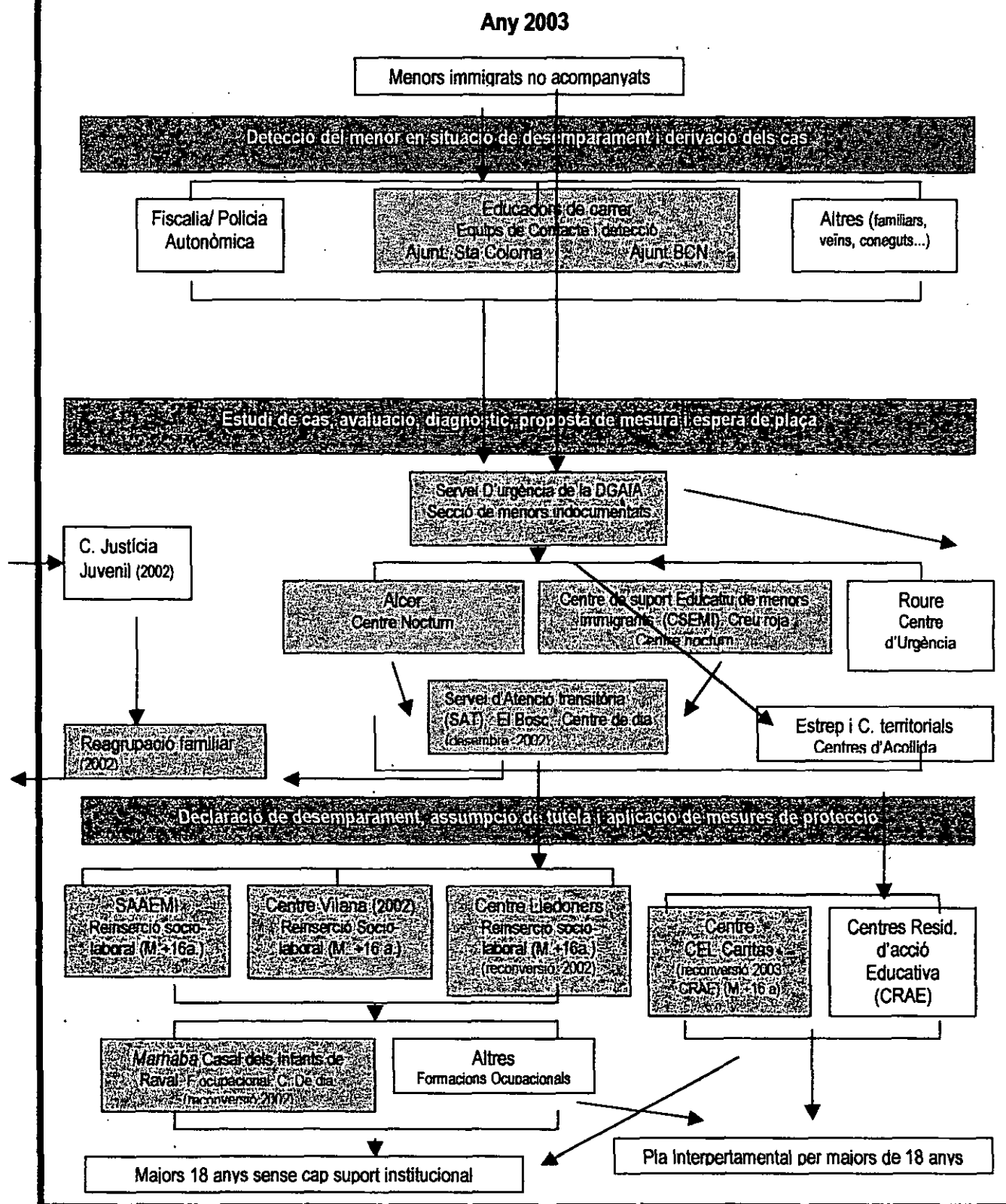
Declaració de desemparament, assumpció de tutela i aplicació de mesures de protecció

 Centres especialitzats

 Centres no especialitzats

Gràfica 6 / 3 - Sistema de protecció dels menors immigrants no acompanyats

6.1.3. La presència de petits Harraga en centres de Justícia Juvenil

La memòria del 2001 de la Direcció General de Justícia Juvenil (DGJJ) inclou un capítol sobre la població estrangera atesa, el qual remarca l'increment d'ingressos de menors immigrants no acompanyats dins la Justícia Juvenil, un increment agreujat amb l'entrada en vigor de la nova LO 5/2000 de responsabilitat penal dels menors¹⁵. Aquesta llei ha comportat un augment de la població dels centres de Justícia Juvenil perquè han d'acollir els nois amb edats compreses entre els 16 i 18 anys que abans eren tancats a la presó. La legislació també s'aplica als menors immigrants que han estat detinguts com a sospitosos d'haver comès alguna infracció del Codi Penal, el qual no fa cap distinció entre els menors de nacionalitat espanyola i els estrangers. No obstant, la pràctica de la llei ha portat en ocasions a donar diferents respostes segons els col·lectius, com veurem posteriorment.

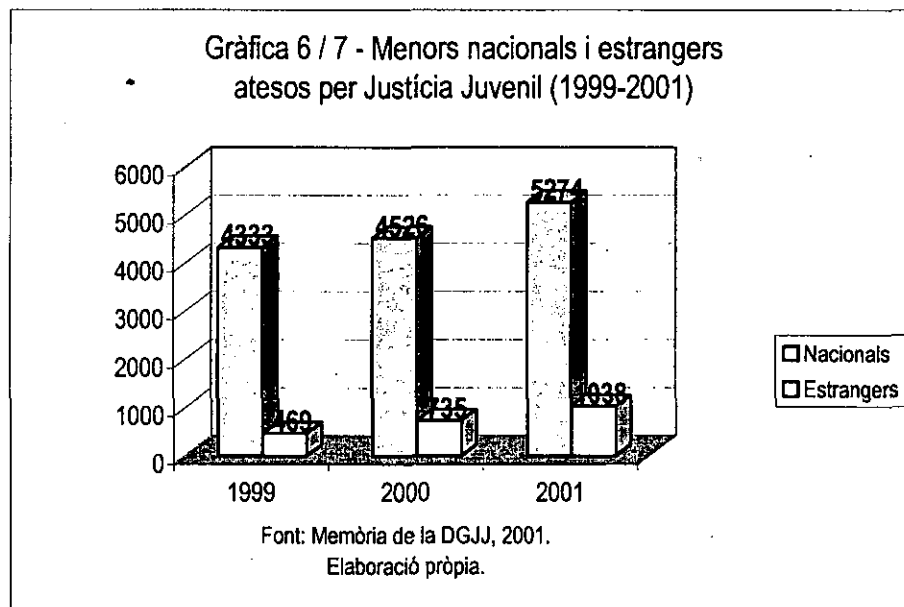
La presència de menors immigrants no acompanyats s'intensificarà a partir de març del 2001¹⁶, data a partir de la qual els fiscals de menors demanen al jutge l'internament en centres tancats dels nois reincidents, degut a les protestes de la societat civil (associacions de veïns del Casc Antic, comerciants de Ciutat Vella...). El fiscal en cap del Tribunal Superior de Justícia Catalunya, José Maria Mena, va explicar (El País, 6 d'abril del 2001) que *l'internament d'aquest tipus de delinqüents menors es realitza no com a mesura de repressió sinó de "reeducació" i, sobretot, per facilitar que aquest nens abandonin els hàbits d'esnifar cola*. Però degut a la manca de previsió del Departament de Justícia en els seus centres de Justícia Juvenil (manca de places, de personal, etc.), l'augment dels menors immigrants que han d'ingressar engendra aviat múltiples problemes, els quals porten a la dimissió, per exemple, de la junta directiva del centre El Tíllers a l'abril del 2001.

El col·lectiu dels menors estrangers dels centres de Justícia Juvenil està format per tres subgrups: 1/ Els menors immigrants nascuts a Catalunya o arribats quan encara eren molt petits; 2/ Els menors que acaben d'arribar en companyia dels pares o d'un altre familiar; i 3/ Els menors arribats sols, sense cap referent adult. Fins al 2001 les dades de la DGJJ no diferenciaven entre els tres subgrups. Però segons la cap de Centres, Teresa Claveguera (entrevista 2002), a partir d'aquell any ja es començà a fer aquesta diferenciació a fi d'oferir una millor atenció als diversos tipus de menors.

A continuació mostrarem l'evolució en els menors immigrants atesos entre els anys 1999 i 2001. Ho fem des de 1999 perquè fins llavors els menors estrangers no es quantificaven per separat, segurament perquè la incidència del fenomen era encara baixa. Dels anys 1999 i 2000 hem sumat el total dels menors de jurisdicció de menors (12 a 16 anys) i de jurisdicció penal (16 a 17 anys) per així obtenir el mateix criteri seguit a partir del 2001 per la DGJJ a causa de l'entrada en vigor de LO 5/00. (Memòria DGJJ, 2000 i 2001):

¹⁵ Abans de l'entrada en vigor d'aquesta llei es va fer un estudi sobre el seu impacte i una previsió de places d'internament, però llavors no es va preveure l'arribada nova de menors estrangers.

¹⁶ Abans d'aquesta data la mesura d'internament en aquest tipus de centre de Justícia Juvenil només es portava a terme quan es tractava de delictes greus. Altrament els nois eren internats en centres oberts de la DGAIA, dels quals la majoria s'escapaven rapidament.

Com veiem, mentre que al 1999 els menors estrangers¹⁷ representaven el 9,76%¹⁸, l'any 2000 eren ja un 13,97%¹⁹ i l'any 2001 el 16,44%, gairebé tots nois (15,27%²⁰). L'Àrea d'Investigació i Formació Social i Criminològica indicava al novembre del 2000 que era probable que aquests percentatges es mantinguessin, tant pel creixement en l'estructura d'edats de la població immigrada, com per l'arribada de nouvinguts. En contra de la imatge negativa que tenen els menors immigrants en l'opinió pública, als quals se'ls atribueix la major part dels petits delictes, veiem com la majoria de menors de Justícia Juvenil continuen essent nacionals.

En quant als països de procedència dels menors estrangers, al 2001 el Marroc representava la meitat del col·lectiu, el 53,47%, després Algèria amb un 7,90%²¹, Perú amb un 2,41%, Colòmbia amb un 1,73% i Romania també amb un 1,73%, mentre que els restants països no passaven de l'u per cent (Memòria de la DGJJ, 2001). No tots els 555 menors marroquins eren menors no acompanyats, tot i que no consta el percentatge. Les edats majoritàries eren de 15 a 17 anys, i els principals delictes comesos pels menors immigrants eren contra el patrimoni, i en menor mesura de lesions (Memòria de la DGJJ, 2001). Més recentment, el Centre d'Estudis Jurídics del Departament de Justícia va comptabilitzar 448 menors immigrants no acompanyats des de 1998 a maig del 2002 i, per tant, aquestes estadístiques de la DGJJ baixarien considerablement.

¹⁷ En els anys 1999 i 2000 les dades no diferencien el gènere dels menors, malgrat que com veurem en les dades de 2001 la major part són nois.

¹⁸ El percentatge de jurisdicció de menors (12-16 anys) era d'un 8,91%, mentre que el de jurisdicció penal (16-17 anys) era del 12,05%. (Memòria DGJJ, 2001)

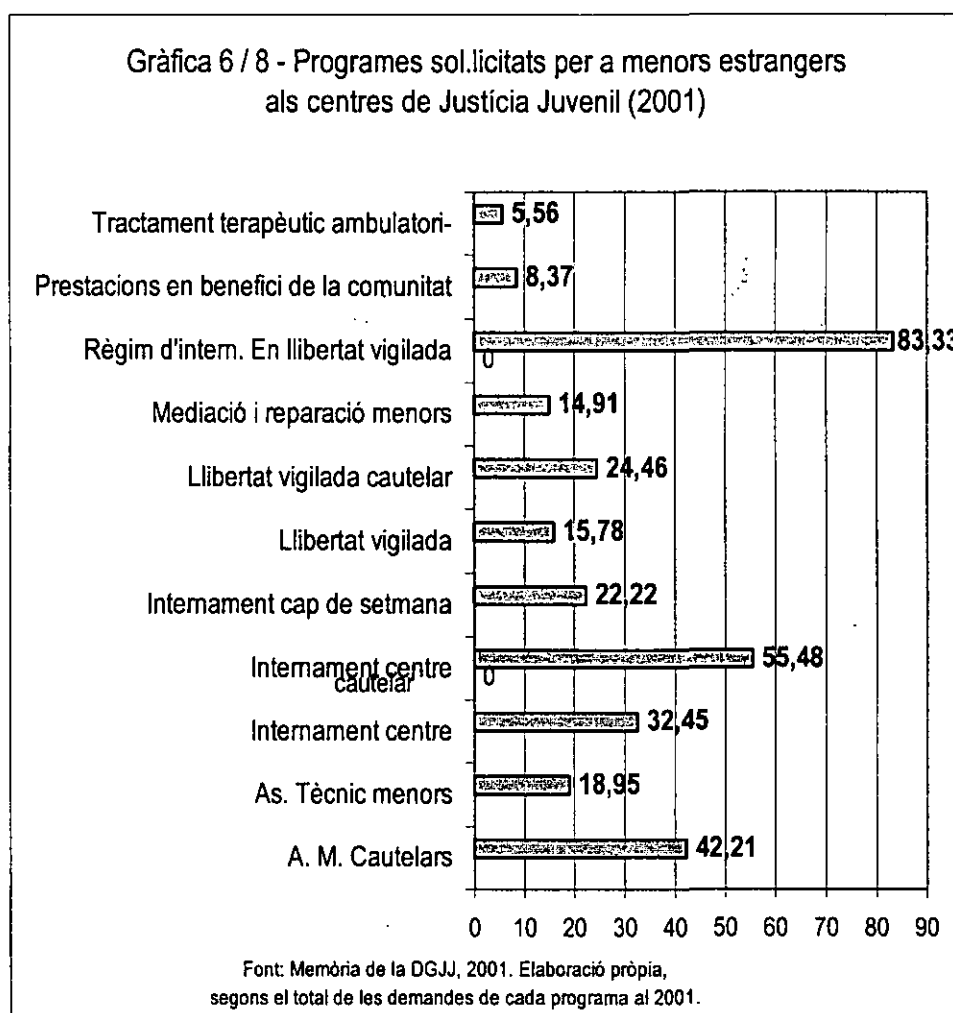
¹⁹ El percentatge de jurisdicció de menors (12-16 anys) augmentava respecte a l'any anterior al 11,84%, i també el de jurisdicció penal (16-17 anys) augmentava fins al 19,56% (Memòria DGJJ, 2001)

²⁰ A partir de l'entrada en vigor de la LO 5/2000, la franja d'edat de 16-17 anys queda englobada en les dades de la jurisdicció de menors que anteriorment era només de 12 a 16 anys. Per tant, no tenim aquesta dada desglossada.

²¹ De forma similar a la DGAIA, és possible que alguns menors d'aquest grup d'Algèria siguin d'origen marroquí, perquè la DGJJ no ha de posar en dubte la nacionalitat dels menors quan arriben via fiscalia de menors. No obstant, la pràctica ha demostrat la picardia dels menors marroquins a l'hora de fer-se per algerians o procedents d'altres països.

Els diferents programes d'actuació de la DGJJ han tendit a diferenciar cada vegada més si el menor té referents adults o no a Catalunya. Segons el Pla d'Actuacions de Justícia Juvenil en matèria d'immigració, de finals del 2000 (5), aquesta diferència *ha de basar-se en el criteri de l'interès superior del menor, i en aquest sentit, l'única interpretació possible no és altra que la de compensar els dèficits que per raó de les seves circumstàncies personals i socials impedeixen que gaudeixi plenament dels seus drets. Per tant, la diferenciació no pot orientar-se mai envers un major rigor punitiu* (malgrat que en la pràctica es percebi d'aquesta forma per la falta de recursos adequats per aquest col·lectiu), *sinó envers un major esforç per activar mecanismes d'atenció educativa, social, sanitària i laboral que compensin les situacions de desprotecció en què puguin trobar-se*. No obstant, de forma similar a la DGAIA, un dels problemes principals de la DGJJ és la manca de residència coneguda dels menors per poder treballar amb ells fora dels centres. En la majoria dels casos, a més, la tutela dels menors atesos per la DGJJ la fa la DGAIA, la qual -com veurem a 6.2.2 a)- tarda almenys varis mesos en fer-la. Així, la feina realitzada per la DGJJ és limitada considerablement.

Els programes sol·licitats per als menors estrangers (recordem que aquí estan inclosos els tres subgrups) l'any 2001 són els que mostren la gràfica següent:

Amb l'augment de menors immigrants els programes d'assessorament tècnic han hagut d'adaptar-se a les noves característiques del col·lectiu. Primer va fer falta solucionar els problemes de traducció, i per això calgué incorporar personal de suport del Servei de Traduccions de la DGRAJ. En segon lloc va ser necessari millorar la coordinació amb la DGAIA, amb els educadors de carrer de l'Ajuntament i amb altres entitats, a fi d'obtenir informació més completa sobre els menors. Aquests programes d'assessorament tècnic de menors també inclouen l'assessorament tècnic en mesures cautelars, que en el cas dels menors estrangers suposen el 40% com veïem en la gràfica anterior. No obstant, malgrat que els principals delictes dels dos tipus d'assessorament són molts similars (patrimoni i lesions), el Pla d'Actuació en Matèria d'Immigració en Justícia Juvenil (2001) mostra preocupació perquè s'estableixin mesures que, en realitat, corresponen al sistema de protecció, és a dir, a la DGAIA. Aquest dèficit penalitza els menors immigrants, sobretot en les mesures cautelars que es prenen en les detencions que arriben a la Fiscalia de Guàrdia.

El programa de mediació i reparació en la jurisdicció de menors té una baixa incidència entre els menors estrangers, amb només el 14,91%. La mediació s'inicia a instància del ministeri fiscal. El jutge de menors, a proposta del fiscal i d'acord amb els resultats obtinguts durant el procés, pot finalitzar les actuacions judicials i arxivar l'expedient. La intervenció del mediador consisteix a conduir el procés de resolució del conflicte, ajudant les parts implicades a arribar a un acord, i a elaborar un informe sobre el resultat obtingut per les instàncies judicials. És probable que gran part dels menors estrangers als quals se'ls aplica aquesta mesura tinguin referents familiars al territori. A més, segons el Pla d'Actuació en Matèria d'Immigració en Justícia Juvenil de finals del 2000, en aquest programa existeix un alt índex d'incompareixences dels menors estrangers, fet que segurament creix en el cas dels menors no acompanyats.

Els programes d'execució de mesures en medi obert consisteixen en l'execució de mesures en el propi entorn social i familiar del menor. Aquestes mesures combinen l'atenció socioeducativa dels menors i el compliment de les condicions de la mesura imposada pels òrgans judicials. En aquests programes s'inclouen els programes de llibertat vigilada (15,78%), llibertat vigilada cautelar (24,46%), prestacions en benefici de la comunitat (8,37%), tractament terapèutic ambulatori (5,56%) i règim d'internament en llibertat vigilada (83,33%) de la gràfica anterior. Segons la cap de Centres de Justícia Juvenil, Teresa Calveguera (2002), hi ha hagut molts casos de llibertat vigilada i cautelar perquè el fet no era suficientment greu per poder realitzar un internament. De fet, malgrat que un 65,61% dels delictes dels menors estrangers són contra el patrimoni i només un 15,72% són lesions, a la majoria se li imputa la mesura de règim d'internament en llibertat vigilada. Les mesures en medi obert només són possibles per als menors fills d'immigrants, però no per als menors no acompanyats que no tenen referents adults al territori ni una residència estable per poder fer aquest seguiment.

Els programes d'execució de mesures d'internament²² són aquells que donen contingut a les mesures judicials d'internament en un centre educatiu en règim obert, semiobert o tancat (en la gràfica anterior, l'internament cautelar en un centre (55,48%), l'internament en un centre (32,45%) i l'internament en cap de setmana (22,22%)). Aquest internament només es pot produir per delictes considerats greus, com els delictes sexuals, contra la vida i contra el patrimoni amb

²² Al 2002 hi havia 180 places d'internament, normalment amb 6 o 7 places vacants per possibles ingressos urgents, en 6 centres: l'Alsina amb 55 places, el Tíllers amb 50 places, el Montilivi amb 30 places, el Segre amb 20 places, l'Oriol Badia amb 14 places, i Folch i Torres amb 11 places.

violència o amb intimidació, però en la pràctica molts ingressen per reincidència en els delictes lleus. En la part proporcional de la pena que s'acompleix en medi obert, si és un menor immigrant no acompanyat l'única via que tindrà és tornar als centres de la DGAIA. I si se n'escapoleix llavors no acabarà de complir la pena.

De les 456 demandes d'internament cautelar de l'any 2001, 253 eren de menors immigrants, la major part no acompanyats (Teresa Claveguera, entrevista 2002; el Pla d'Actuació en Matèria d'Immigració en Justícia Juvenil, 2000, etc.), els quals són retinguts per delictes menors perquè hi reincideixen i a més s'escapoleixen ràpidament dels centres oberts de la DGAIA. El Pla d'Actuació en Matèria d'Immigració en Justícia Juvenil (2000, 9) indicava: *actualment la població immigrant en els centres d'internament és molt important, sobretot en els CE Els Til·lers, ja que s'hi executen la major part de les mesures d'internament cautelar. En aquest centre al mes d'abril la població immigrant representava ja el 65% del conjunt dels interns. A la resta de centres aquests percentatges varien, però sense deixar de posar de manifest que es tracta d'una realitat que està transformant profundament les dinàmiques de funcionament i els problemes als quals cal fer front dia a dia.* Al centre Montilivi també s'ha arribat a percentatges similars en moments puntuals. Ambdós són centres per a menors amb penes baixes, mentre que l'internament als centres tancats com l'Alsina només és dona per faltes molt greus o penes molt llargues.

L'any 2002 començà a portar-se a terme un altre tipus de mesura per als nois immigrants no acompanyats de menys de 16 anys que estaven en règim d'internament cautelar: els anomenats "reagrupaments familiars", seguint la mateixa política que la DGAIA. Segons Teresa Claveguera (2002), l'objectiu amb tots els menors de menys de 16 anys és intentar la reagrupació familiar, malgrat que en el 2002 només s'havia aconseguit la reagrupació d'un noi ingressat a Til·lers, tres més estaven esperant la resolució de la sol·licitud, i un altre s'havia fet major d'edat esperant-la (Ignasi Samper, 2002). Després de realitzar tots els tràmits de la repatriació (a càrrec de la DGAIA) Justícia Juvenil informa el jutge, el qual alça la mesura d'internament i la deixa en suspens, malgrat que el noi una vegada al seu lloc d'origen quedarà subjecte a la responsabilitat judicial del seu país.

Les mesures cautelars d'internament dels menors immigrants no acompanyats degut a la manca d'altres recursos dins del sistema de protecció, contribueixen lògicament al seu etiquetatge com a delinqüents per part de la societat. I també han agreujat la ja precària situació dels centres de Justícia Juvenil, segons han denunciat el Comitè intercentres del Departament de Justícia, format per representants d'UGT, CC OO, CATAC, CGT i CSI-CSIF. Aquest comitè va presentar un informe el dia 4 de novembre del 2002 (El País, 05/11/02) on s'afirmava que davant d'aquesta situació els professionals *no poden garantir el compliment estricte de la llei, i per tant, que els menors que surten dels centres ho fan en millors condicions de les que van entrar.* Segons la mateixa notícia els sindicats afirmaven: *es dona un possible maltracte institucional dels menors per part del Departament de Justícia.* Aquest informe atribuïa dues causes d'aquesta situació ja esmentades anteriorment: l'entrada en vigor de la Llei Reguladora de la Responsabilitat Penal dels Menors, la LO 5/00; i l'augment del nombre de menors immigrants d'origen magribí. L'informe també al·ludeix a la manca de places dels centres de Justícia Juvenil, que en moments puntuals han superat la seva capacitat en un 75% i han hagut d'allotjar els interns en matalassos a terra. El departament de Justícia va declarar després d'aquest informe que tenia previst de crear 265 places en centres de menors (DGAIA i DGJJ) i que ja s'havien incorporat 78 professionals més en la plantilla dels treballadors (El País, 05/11/02).

6.1.4. El discurs de les administracions i de la societat civil²³

Després d'analitzar "l'evolució del sistema de protecció podem entendre" millor el discurs d'aquests últims anys de les administracions i de la societat civil en relació a l'atenció dels petits Harraga. Aquest discurs ha estat vehiculat en part pels mitjans de comunicació, els quals han contribuït a construir una percepció social del fenomen no gaire positiva en remarcar la confusió i la complexitat del règim jurídic aplicat als menors immigrants i la resposta insatisfactòria de les administracions. Aquestes notícies han transmès els següents missatges²⁴:

- Els partits i les administracions es desqualifiquen entre ells i donen una imatge de nul·la coordinació per afrontar aquest fenomen.
- L'administració autonòmica declara que els menors immigrants rebutgen la seva tutela i la seva protecció.
- Les ONG critiquen les diverses administracions per la manca de places en centres residencials, per la no assumpció immediata de la tutela, i per la manca d'agilitat per regularitzar-los administrativament.
- La societat civil es mobilitza en forma d'una Plataforma en Defensa dels Menors Immigrants Desemparats a fi d'exigir a les administracions el compliment de les seves responsabilitats.

El fet és que durant aquests primers anys les administracions han aparegut davant els mitjans de comunicació enmig d'una constant guerra de declaracions en quant a l'assumpció de responsabilitats i la distribució de competències en l'atenció dels menors immigrants. Mentre que l'Ajuntament acusava la Generalitat de no assumir la competència de tutela dels menors basant-se en que molts d'ells seguien pels carrers de Barcelona, la Generalitat es queixava de la manca de col·laboració de l'Ajuntament i de la Delegació del Govern en aquest tema. Malgrat alguns acords assolits, com el del març de 1999 per crear uns equips d'educadors de carrer de contacte i detecció, o al desembre del 2001 per a l'obertura d'un alberg municipal²⁵, la sensació de descoordinació ha perdurat força temps.

En aquest context, la DGAIA ha hagut d'impulsar diverses mesures polítiques i legislatives per superar les dificultats cada vegada més evidents per oferir una atenció adequada als menors immigrants. El diputat Carles Campuzano (a Violeta Quiroga, 2002, 68) ha reconegut que aquestes mesures responien en gran mesura a preocupacions internes de l'administració: *Hi ha tres qüestions que denoten que al redactar la llei, més que una visió global del problema,*

²³ El contingut d'aquest apartat també va ser exposat, en part, en una ponència per al VIè Congrés d'Immigració Africana celebrat a Almeria l'abril del 2002.

²⁴ Fixem-nos, per exemple, en els següents titulars: *Educadores marroquies ayudarán a sacar de la calle a los niños inmigrantes de Barcelona* (EL PAÍS, 1998); *Caritas denuncia la pasividad de las instituciones ante los "niños de la calle"* (EL PAÍS, 1999); *Un tercio de los "niños de la calle" rechaza la tutela. La Generalitat abre un nuevo centro de urgencias para menores en Collserola* (centre Lledoners, març del 1999) (El Periódico, 1999); *Aconseguir la documentació, tota una odissea pels nois del carrer* (En primer pla, 1999); *Les ONG denuncien l'escassa ajuda als "nens del carrer"*. *Afirmen que la Generalitat incompleix els acords internacionals* (El periódico, 2000); etc.

²⁵ Aquesta centre es posa en marxa al desembre del 2000, tot i que ja es venia parlant des de finals del 1999. Al diari Avui del 29 de novembre de 1999 ja s'havia anunciat l'obertura de l'alberg en el primer trimestre del 2000: *Per donar continuïtat a la tasca social, laboral i d'hàbits que els nois aprenen en aquests centres oberts és el motiu pel qual la DGA i l'Ajuntament de Barcelona, en conveni amb la Creu Roja, obriran a Ciutat Vella una residència nocturna el primer trimestre de l'any vinent.*

determinaren més alguns imputs o urgències administratives: la determinació de l'edat (amb l'aprovació de realitzar proves radiològiques), la qüestió del retorn (per la incapacitat d'atendre a certs menors cronificats en els carrers de Barcelona) i la possibilitat de la creació d'un banc de dades (per controlar millor els itineraris dels menors i la intervenció). Nosaltres hi afegíem una quarta mesura: el canvi legislatiu per permetre retenir durant un mes els menors amb delictes lleus reincidents. En aquestes qüestions la DGAIA ha intentat trobar solucions responnent a la doble pressió de la insuficiència de recursos i de la presència del tema en els mitjans de comunicació, però no sempre responnent a les necessitats prioritàries dels menors. Així, per exemple, el retorn al país d'origen es va presentar públicament com una gran solució, malgrat que per als experts i professionals no era una mesura gaire adequada²⁶.

Una constant del discurs públic de la DGAIA ha consistit a culpar els menors immigrants del seu rebuig al circuit de protecció, però sense preguntar-se si els menors s'escapoleixen continuament dels centres a causa de les deficiències del propi circuit de protecció. Fins i tot, en els primers anys del fenomen la DGAIA va ajudar a escampar una percepció negativa dels petits Harraga en afirmar que aquests eren *nens del carrer* en el seu país d'origen. La consellera de Justícia Núria de Gispert ho digué al diari Avui (09/07/99)²⁷: *Un terç dels "nens del carrer" evita el control de l'administració (...) Rebutgen qualsevol ajut de l'administració per millorar la seva situació personal: opten per escapar-se i tornar al carrer. Al seu país estan acostumats a viure al carrer. Si allà malviuen aquí viuran bé encara que sigui sota un pont*. La consellera tornà a insistir en aquest missatge en el reportatge "Els nens dels camions" de 30 Minuts emès a TV3 al gener del 2001, malgrat que aquestes afirmacions ja havien estat molt criticades per diverses ONG i per les incipients investigacions que començaven a aparèixer auspiciades per la Fundació Jaume Bofill, que també ha recolzat aquesta Tesi Doctoral²⁸.

En definitiva, en aquests discursos dels representants de l'administració, particularment de la DGAIA, es presenta els menors immigrants com a joves inadaptats que prefereixen viure al carrer en lloc d'estar acollits en els centres que els ofereix l'administració, i fins i tot com a nois amb trastorns de conducta i perillosos (veure l'apartat 6.3)²⁹. Com assenyala Mercè Darnell (Fundació

²⁶ La Fundació Jaume Bofill va convocar unes jornades a Can Bordoï al juny del 2001 sobre *Línies de col·laboració entre Catalunya i Marroc per garantir l'atenció als menors immigrants*. Una de les línies que es van abordar va ser la repatriació, retorn o reagrupament, sobre el qual en les conclusions es diu (Violeta Quiroga, 2002): *La mesura del retorn només s'hauria de contemplar com una mesura més dins de l'ampli ventall de possibilitats, i no com una solució al problema. El retorn només s'ha de portar a terme com a mesura educativa, amb un projecte educatiu al darrere (retorn terapèutic) i en funció de la seva condició de menors*

²⁷ Altres notícies de premsa amb aquest missatge en el mateix any: El Periódico (09/07/99), *Un tercio de los "niños de la calle rechaza la tutela. La Generalitat abre un nuevo centro de urgencias para menores en Collserola*; El País (28/11/99), *Uns 140 "nois del carrer" rebutgen les ajudes oferides per Justícia*; etc.

²⁸ La Fundació Jaume Bofill fou la primera institució que des que esclatà el fenomen als mitjans de comunicació (finals del 1998) es preocupà per crear espais de reflexió i d'anàlisi sobre el tema. Es va celebrar un primer Debat de l'Aula Provença a l'abril del 1999; un seminari amb professionals i investigadors durant el curs del 1999-2000; i un primer document sobre l'estat de la qüestió a Catalunya. La Fundació també ha donat suport econòmic a aquesta Tesi Doctoral; a un estudi sobre els centres d'acollida per als menors immigrants; i a un estudi en relació als menors internats en el Centre l'Alzina. Finalment també ha elaborat un document d'esmenes a la nova llei sobre el termini de tutela dels menors, i a finals del 2002 va convocar una nova reunió per posar en comú totes les investigacions en curs.

²⁹ Algunes notícies dels diaris estigmatitzaven tot el col·lectiu: El País (12/02/01), *la fiscalia reclama l'internament forçós dels "nois del carrer"*. Mena demana a la Generalitat que afronti d'una vegada el problema; El País (09/04/01), *El conseller de Justícia anuncia duresa en l'aplicació de la Llei del Menor als nois immigrants que delinqueixen*; etc.

Pere Tarrès, 2002, 72), responsable de l'àrea d'exclusió social de Càritas Diocesana de Barcelona, *el discurs oficial insisteix en culpabilitzar els menors, mostrant només les seves dificultats d'adaptació al sistema del país però sense aprofundir en el coneixement de la problemàtica i obviant la realitat d'aquest nens i joves. En definitiva s'estigmatiza els menors oferint una imatge que s'ajusta al patró de joves delinqüents que no poden adaptar-se al tipus de vida de la societat d'acollida.*

Entre els diversos agents socials implicats en l'atenció dels menors, els diferents cossos de seguretat han jugat un paper fonamental. A causa de la manca d'encert en l'atenció de l'administració cap a aquest col·lectiu, la sensació de la policia és que els menors immigrants entren i surten dels centres sense cap control. L'inspector en cap del grup de menors (GRUME) de la Policia Nacional, Cervera Alcaide (entrevista 2000), deia: *Ens sentim impotents perquè estem fent una labor que no la veiem, no la veiem, no hi ha futur. O sigui, estem continuament agafant i portant, agafant i portant menors i no hi veiem cap futur. És com un peix que es mossega la cua, estem continuament portant-los, surten, els tornen a agafar, els portem, surten i així. (...) Hi ha un grup de 80 o 90, que es troben al carrer que no volen acollir-se a cap programa reeducatiu, i acostumem a agafar cada setmana els mateixos (...) I llavors què passa, o bé que no hi ha centres suficients i places suficients per poder acollir aquests menors, o bé que no se'ls pot retenir perquè estan en centres oberts; els menors passen la nit, sopen, es dutxen i dormen i al dia següent demanen de marxar i els hi donen la llibertat i tornen una altra vegada al carrer. (...) I així una altra vegada els tornem a agafar.*

Aquesta sensació d'impotència legitima la policia per afirmar que els menors delinqueixen impunement, malgrat que no sempre es fa culpabilitzant-los sinó veient-los com a víctimes, com sosté l'entrevistat anterior (Cervera Alcaide, entrevista 2000): *I al carrer l'únic que fan es estar tot el dia en les zones lúdiques de Barcelona, al Maremàgnum, al Port, a la plaça Catalunya, i la majoria d'ells es dediquen a cometre delictes per poder subsistir.* Les detencions són múltiples però inútils, i aquesta situació genera, en ocasions, que alguns agents de seguretat, cansats de la *incompetència* –segons ells– de l'administració, hagin maltractat alguns menors, com assenyalen els informes del Casal dels Infants del Raval, de la Plataforma en Defensa dels Menors Immigrants, i alguns menors entrevistats –veure apartat 6.3.5...-. Tota aquesta situació ha perjudicat la necessària coordinació d'aquests cossos amb l'administració, malgrat que també s'han assolit alguns acords entre totes les parts³⁰.

Entre diverses entitats privades que treballen en l'atenció dels petits Harraga (Caritas, Casal dels Infants del Raval, Centre Obert J.S.Gavina, Llar Betània...) o que han estudiat el fenomen (Fundació Jaume Bofill, Sos Racisme³¹...) ha predominat un discurs crític envers l'administració, denunciant principalment la manca de voluntat política i econòmica dels poders públics per augmentar les places en els centres residencials i per agilitzar el procés de tutela i de regularització legal dels menors. Aquestes entitats també han afirmat públicament i

³⁰ Per exemple a El País del 28 de novembre del 1999 s'indicava: *La fiscalia, la policia i l'Administració autonòmica van pactar fer uns expedients identificadors, que incloïen la fotografia del menor per saber realment qui era qui.*

³¹ SOS-Racisme reclamava a El Mundo del 29 de gener del 2000 mesures oficials d'ajuda per als menors magribins que viuen al carrer, i criticava l'administració indicant: *si els centres no donen resposta a aquesta realitat, el més lògic és que l'administració es plantegi perquè no funcionen i com adaptar-los.* A més, l'ONG també criticà les declaracions de la subdirectora general de la DGAI en les que indicava que alguns d'aquests menors venen amb la intenció de viure del tràfic de drogues, i va assenyalar que les conseqüències d'aquesta criminalització *"són el racisme social, el rebug als immigrants i les manifestacions de Ca N'Anglada"*.

reiteradament que són aquestes mancances de l'administració les que provoquen el rebuig dels menors cap als serveis ofertats, puix que aquests no s'adequen a les seves expectatives i necessitats reals.³²

Per altra banda, el Síndic de Greuges per a la Infància, Jordi Cots, va obrir ja l'any 1999 un expedient d'ofici sobre aquest tema, i al novembre declarava (El País, 28/11/99): *és un problema de molta envergadura al qual s'hi han de destinar més mitjans*. Seguint en aquesta línia l'any 2000 va incloure onze recomanacions sobre el tema dins del seu informe anual, a fi d'instar l'administració a millorar la seva actuació en aquest terreny, malgrat que ell mateix afirma que *sovint les resolucions es queden en els papers i no se'n fa cas, ja que ben poques s'han materialitzat* (a Violeta Quiroga, 2002). Malgrat aquest problema, la Sindicatura de Greuges s'ha continuat interessant de forma activa i crítica per l'atenció als menors immigrants, i quan ha rebut queixes sobre el tema ha demanat les corresponents explicacions a l'administració, alhora que ha visitat alguns centres per comprovar *in situ* l'atenció que reben els petits Harraga.

Per últim, al gener del 2000 va néixer a Barcelona una Plataforma Ciutadana en Defensa dels Menors Immigrants Desemparats (PCDMID), amb l'objectiu de contrarestar el discurs oficial sobre el tema, exigir a la Generalitat el compliment de la llei de protecció de la infància, donar la paraula als mateixos petits Harraga davant l'opinió pública, i transmetre a la ciutadania una imatge més positiva d'aquests menors³³. El discurs inicial d'aquesta Plataforma es basà força en les crítiques professionals que algunes entitats privades –citades anteriorment– venien formulant. També va rebre el suport d'altres entitats molt diverses (Infancia Viva-Meninos e Meninas de Rua, SOS-Racisme, FAVB, Papers per a Tothom, Adesci, Treball Social Sense fronteres, etc.). Al novembre del 2000 s'hi havia adherit 113 persones i 88 entitats (a Marta Comas, 2001), entre ells el bisbe Pere Casaldàliga del Brasil. L'estratègia de la Plataforma ha anat evolucionant al llarg d'aquests anys per intentar millorar la seva actuació. Primer ha intentat conèixer millor la realitat dels menors immigrants³⁴. Posteriorment ha intentat apropiarse a les administracions,

³² A la premsa han aparegut sovint aquestes denúncies. A l'Avui (04/06/99): *Càritas adverteix que la població en situació de pobresa és cada cop més jove. L'organització se sent "sola" en les tasques d'atenció als nens del carrer*; A en Primer Pla (25/09/99): *Aconseguir la documentació, tota una odissea per als infants del carrer*; A El Periódico (29/11/99): *Carles anuncia que vetllarà pels nens "sense sostre". El cardenal va fer públic el compromís davant milers de fidels, entre ells Pujol*; A El País (01/02/00): *Deu ONG demanen respostes per els menors que viuen al carrer (...) Entre les que es troben Caritas, SOS Racisme, el Casal dels Infants del Raval...*; (09/11/01), *Els "nens del carrer" son repatriats sense èxit fins a cinc vegades, així ho revela un estudi del Casal d'Infants del Raval i la Fundació Jaume Bofill. L'informe demana més recursos socials i jutja d'inconstitucional la voluntat del govern del CIU de tancar en centres a aquests menors*; etc.

³³ Els antecedents d'aquest moviment ciutadà són de setembre de 1999, a partir de la detenció i l'inici dels tràmits de repatriació d'un jove magribí indocumentat. El jove havia viscut al carrer essent menor, però en aquell moment estava acollit per una família barcelonina. Dos membres de la Plataforma ho explicaven d'aquesta manera (Assun Llena i Eva Fernández, a Marta Comas, 2001, 59): *El fet provocà la solidaritat de 20 entitats ciutadanes i de nombroses persones, que aconseguiren aturar el tràmit de repatriació i prenen la iniciativa d'apadrinar-lo per a la consecució de la documentació del jove. És la primera experiència d'organització ciutadana per defensar els drets dels menors i els joves immigrants desemparats*. La notícia *Donem sostre i feina als nostres veïns* de la revista de la FAVB del novembre-desembre de 1999 (núm. 60) també parlava d'aquesta iniciativa novedosa.

³⁴ Per intentar conèixer aquesta realitat, a més de l'assessorament tècnic de les ONG citades, un grup de ciutadans començà a l'octubre de 1999 a reunir-se cada dimarts amb els menors immigrants a la Plaça Catalunya de Barcelona. Segons els representants de la Plataforma (Assun Llena i Eva Fernández, a Marta Comas, 2001, 59-60) aquesta trobada pretenia compartir algunes estones amb els menors, aconseguir un apropament als nois, i *donar-los a conèixer una altra cara de la nostra societat*. A partir d'aquell moment la Plataforma intentà de reunir-se de forma més intensa amb els menors, dos dies a la setmana o en altres moments puntuals.

partits polítics, ONG, associacions de veïns, etc. per sensibilitzar-los sobre el tema, denunciar la vulneració dels drets fonamentals dels infants i la manca d'una actuació eficient, mediar davant de veïns i comerciants del barri Gòtic, etc.³⁵. Més recentment la Plataforma ha intensificat la denúncia de casos concrets d'abandonament institucional de menors³⁶, exercint una pressió intensa i incòmoda sobre l'administració protectora. Finalment ha impulsat la creació d'una xarxa estatal amb altres iniciatives espanyoles similars. En aquest sentit, l'octubre del 2002 va organitzar una primera trobada estatal a Barcelona, amb el suport de Caritas, Casal del Infants del Raval, Save the Children i Human Rights Watch. Sobre aquesta trobada El País del 19 d'octubre del 2002 publicava el següent titular: *Els nens del carrer pateixen "maltractament institucional" segons diverses organitzacions. Una trobada d'especialistes critica la total descoordinació entre les administracions*. Al març del 2003 s'havia previst una nova trobada a València.

Malgrat que la Plataforma Ciutadana en Defensa dels Menors Immigrats Desemparats (PCDMID) ha estat criticada per sectors de l'administració per intervenir en tasques assistencialistes (creació d'una xarxa d'atenció alternativa per als menors que malviuen al carrer i rebutgen la protecció de la DGAIA), no queda dubte que la seva funció de denúncia i de pressió social ha estat i continua essent molt important per aconseguir una millor atenció dels petits *Harraga* per part de les diverses administracions. Tot i que no sempre les seves denúncies han estat ben fonamentades, documentades i amb un adequat contrast de les fonts d'informació, creiem que la seva existència i funcionament és de cabdal importància a fi que la veu dels ciutadans preocupats pel fenomen dels petits *Harraga* arribi als poders públics i als mitjans de comunicació social.

³⁵ La Plataforma es reüní diverses vegades amb membres del departament de Justícia: amb la Consellera Núria de Gispert, amb membres de la DGAIA, etc. També ha presentat els seus comunicats i documents a diversos registres de l'administració: Generalitat de Catalunya, Parlament de Catalunya, Fiscalia de Catalunya, Sindicatura de Greuges de Catalunya, Delegació del Govern de l'Estat, Ajuntament de Barcelona, Ajuntament de Sta Coloma de Gramenet, etc. S'ha reunit amb membres de l'Ajuntament de Barcelona, ha iniciat un treball d'assessorament a la regidora de Drets Civils, Roser Veciana, s'ha reunit amb entitats de Ciutat Vella i amb la Regidora del Districte, amb Serveis Personals, etc. Ha mantingut reunions informatives amb els Grups Parlamentaris al Parlament de Catalunya, amb alguns partits polítics i diputats, etc. Ha participat en els Grups de Treball de Prevenció del Consell Municipal de Benestar Social, en trobades de la Fundació Jaume Bofill, etc. Ha enviat informes de forma continuada a la Sindicatura de Greuges per a la infància. S'ha reunit amb les associacions de veïns del Gòtic i de les entitats del Casc antic. Ha estat present a les manifestacions del veïnat i Comerciants del Barri Gòtic i ha mediat amb ells. Ha aportat el seu punt de vista a nombrosos mitjans de comunicació: participació en el reportatge de 30 Minuts de TV3, entrevista al programa La república de COM ràdio, Article a la revista Masala, etc.

³⁶ Des de desembre de 2000 a l'agost del 2002 la Plataforma ha denunciat l'abandonament institucional de sis casos (sis menors d'edat i un jove que acabava de complir la majoria d'edat). El primer cas és del menor K.B i es presenta una primera queixa davant del Síndic de Greuges al desembre del 2000; un informe després de la seva estada a l'hospital de la Vall d'Hebron, al març 2001; diversos informes a la Fiscalia de menors (març, juny i novembre del 2001). El segon cas era del menor A.H, i es presentà una denúncia al Síndic de Greuges i a la Fiscalia de Menors de Protecció (08/04/01 i 02/06/01). El tercer i quart cas eren dels menors A.S. i Y.A., i es realitzà el mateix procediment (18/06/01 i 02/06/01). El cinquè cas era del jove major d'edat M.H.EA que acabava d'acomplir la majoria legal, i que demanava que li fos reconegut el temps sota la DGAIA per poder regularitzar la seva situació. El procediment, malgrat ser recolzat per la Plataforma, va ser signat pel propi jove: Instància a la Fiscalia de menors (31/12/01), sol·licitud de certificat a la DGAIA (03/01/02), certificat Centre d'Acollida Menores Indalo (10/01/02), certificat al centre El taller de Justícia Juvenil (07/08/02). I, finalment, el sisè cas era el del menor F.C.H, amb enviament d'instàncies a la Fiscalia de Menors de reforma (21/06/02) i fiscalia de menors de protecció (08/08/02). Finalment, a finals del 2002 la Plataforma estava intentant documentar, a través de col·laboradors marroquins, una reagrupació familiar que havia dut a terme la DGAIA amb tres menors.

6.2. EL REBUIG DELS MENORS IMMIGRATS A LA PROTECCIÓ

Las clases de español están muy bien en centro, pero yo quiero ahora trabajar. Tengo 15 años, y yo no puedo trabajar. No me gusta comer, pasear, dormir... no me gusta. No me gusta sentar aquí mucho tiempo. Quiero trabajar ¿entiendes? Trabajar, a mi me gusta trabajar. (M.A.)

6.2.1. La inadaptació del recursos a les expectatives dels menors

Quan en les nostres entrevistes hem preguntat als petits Harraga sobre el motiu del seu rebuig a l'internament en centres de protecció de la DGAIA, la major part han donat la mateixa resposta. De forma il·lustrativa hem recollit algunes d'aquestes respostes, les quals expressen molt bé les diverses causes del rebuig, que després analitzarem amb més detall i que nosaltres hem agrupat en tres tipus de motius:

1. La pèrdua de la llibertat de moviments

Yo he venido de Madrid, y aquí me han llevado al centro de montaña (al Centre d'Urgència Lledoners), no me gusta este centro, no puedes salir, ni hacer nada. Todo lo que puedes hacer es comer y dormir. Nosotros hemos venido aquí para vivir normal como todo el mundo, No hemos venido hasta aquí para pasar el tiempo encerrados sin salir, esperando, siempre esperando. (G.SC.1)

Me llevaron al centro de Montaña, en el centro de la montaña no podía aguantar, allí no puedes salir, tienes que pasar todo el día dentro del centro, y yo quiero vivir como toda la gente, quiero salir, pasear como todo el mundo, entonces tienes que fugar y pasar la vida en la calle. (M.L.)

2. La sensació de lentitud i de perdre el temps

En estos centros no puedes salir (es refereixen al Centre d'Urgència Lledoners i al Centre d'Acollida Estrep), tienes que quedarte toda tu vida, como minimo 8 meses (al Centre d'Acollida Estrep), te dicen que tienes que quedarte 8 meses para que empiece el proceso de regularización de papeles. Entonces que tipo de centro es este, esto es una carcel, no puedes salir para ver a tu novia, ni para ver a tu familia si la tienes o a los amigos, ni para coger el aire. (G.SC.3)

No hay recursos, y los que hay no es la vida que hemos venido a buscar, esta vida la hemos dejado en Marruecos, si yo quiero solamente comer, dormir, estar protegido yo quedarme con mis padres y no venir hasta aquí. No venir para estar un año en Estrep para nada. Amigos buenos más de un año y sin papeles. (M.R.)

3. La manca de solució a les seves expectatives

Yo quiero un centro donde pueden ayudarme, donde pueden arreglarme papeles, y donde pueden ayudarme a buscar trabajo, no quiero más que esto ¿Porque no cambian Estrep para dejarle como otros centros? ¿Porque Estrep no es como SAAEMI? Yo solo quiero trabajar y necesito papeles. Yo no quiero nada más. (H.B.)

Quan parlem del rebuig dels petits Harraga a l'internament institucional això es tradueix clarament en l'escapoliment dels menors del centre assignat. Malgrat que hem intentat mostrar alguna taula que ens expliqués l'evolució dels escapoliments de menors immigrants enregistrats pel Servei d'Urgència de la DGAIA en les seves dependències i en els centres de la xarxa de trànsit (d'urgència i de primera d'acollida), això ens ha estat impossible per les grans dificultats que hem trobat per aconseguir aquestes dades.

Tanmateix, malgrat no poder-ho de forma general ho farem amb les dades que tenim i amb els exemples d'alguns centres i serveis. Així, segons Manel Capdevila (2001, 54), *al 1997 hi havia més nois que acceptaven els recursos (bàsicament centres residencials) que no pas al 1998. La interpretació d'aquesta dada que faig particularment és que el noi esperava i confiava que en el termini d'estada en el centre residencial obtindria permís de treball. En veure que això s'endarrereix molt i que les institucions estatals no faciliten la situació dels nois ni corren a regularitzar-la, aquests acaben marxant i circula pel sistema del "boca-orella" que en el centre X (el centre d'acollida Estrep o el centre d'urgència Lledoners en espera de l'ingrés a Estrep) cal esperar molt la resolució dels papers i que ni la llarga espera garanteix que es puguin aconseguir (la regularització dels papers no depèn del director del centre ni de la comunitat autònoma on hi ha el centre sinó del Ministeri de l'Interior i Assumptes Exteriors³⁷). Mestrestant, és a dir, durant l'estada al centre d'acollida, costa molt trobar activitats que resultin atractives als nois i que les puguin fer. (...) El resultat és que el noi cada cop accepta menys els recursos que li proporciona la DGAIA, perquè no hi troba expectatives de futur a curt termini.* Y segons el mateix professional aquesta interpretació és molt clara, la qual compartim plenament, si analitzem el nombre de vegades que alguns menors han estat presentats a la Secció d'Urgència de la DGAIA, comparat amb el nombre de casos reals de menors nouvinguts (presentats per primera vegada):

Taula 6 / 1 – Comparativa entre el nombre de presentacions a la DGAIA i el nombre real de menors immigrants nouvinguts (1997-2001)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002*
Menors presentats	317	1.357	2.437	4.530	9.091	-----
Menors nouvinguts	81	232	223	376	591	501

Fons: Memòria DGAIA, 2000 i 2001; ; Manel Capdevila, 2001; Centre d'Estudis Jurídics, 2003. Elaboració pròpia.

* Fins al novembre el 2002

Com veiem, mentre que l'any 1997 el nombre de presentacions quadruplicava el de menors nouvinguts, l'any 2001 la diferència s'incrementa fins a 15 vegades. Les presentacions inclouen tant els menors nouvinguts, com els escapolits una o diverses vegades dels centres, com els menors treballadors interceptats per la policia, com els menors de pas per Catalunya, com els nois que es fan passar falsament com a menors d'edat. Encara que no tots els menors presentats diverses vegades a la DGAIA s'hagin escapolit d'algun centre, creiem que són la majoria. De fet, mentre que alguns menors només s'han escapolit i presentat 2 o 3 cops, l'any 1998 un total de 75 nois van estar presentats més de 6 vegades, i algun d'ells va arribar a

³⁷Tot i això ens queda el dubte de perquè uns serveis i centres aconsegueixen aquest objectiu en poc temps, mentre que d'altres tarden molts mesos per aconseguir tan sols la partida de naixement del noi.

acumular fins a 25 escapoliments i presentacions en un any (Manel Capdevila, 2001). Amb els anys aquest problema, degut al rebuig dels menors a l'internament, ha anat augmentant de forma exponencial i ha generat un col·lapse al Servei d'Urgència de la DGAIA. I aquestes dades no només demostren el rebuig dels menors immigrants cap al sistema de protecció vigent, sinó també la seva percepció progressivament negativa. Tanmateix, segons el Servei d'Urgència de la DGAIA (Ignasi Samper, entrevista 2002) a partir de finals del 2001 un nombre creixent de menors nouvinguts coneixen prèviament el circuit de protecció i l'accepten més resignadament. Però aquesta possible tendència caldria comprovar-la en posteriors investigacions.

Els escapoliments normalment no es produeixen en els centres residencials, ni en el servei SAAEMI ni en el Centre d'Estada Limitada de Càritas, on els escapoliments són gairebé nuls o insignificants. Aquests dos últims recursos, com hem vist, tenen la característica que compleixen en gran part les expectatives dels menors (regularització legal, cursos de formació professional, alguns primers contractes laborals, etc.). Educadors de SAAEMI afirmaven (Fundació Pere Tarrès, 2001) que no s'havia registrat (des d'octubre de 1999 a maig del 2001) cap cas d'un menor marxat o escapolit, llevat d'alguna expulsió per no complir la normativa³⁸. De forma similar, al Centre d'Estada Limitada de Càritas des de la seva obertura al març del 2000 fins al maig del 2001 només s'havien produït tres escapoliments³⁹ sobre 22 menors atesos. També seria bo de comprovar en els pròxims anys en els nous recursos de reinserció sociolaboral posats en marxa a finals de l'any 2002 (Vilana i Lledoners) si el nivell d'escapoliments és important.

Així, amb les dades de què disposem ens atrevim a afirmar que els petits *Harraga* no accepten els recursos transitoris (albergs, centres d'urgència i d'acollida) oferts per l'administració, perquè aquests no solucionen cap de les seves expectatives. A més, els priva de la llibertat de moviments que tant valoren a la seva edat adolescent. No obstant, com hem vist, aquests recursos (els de la fase 1/detecció, i de la fase 2/diagnòstic) són els que l'administració ha potenciat més fins a finals del 2002. I això considerem que és un error perquè l'experiència ha demostrat que només els recursos que pertanyen a la fase 3 donen una resposta positiva a les expectatives dels menors i són ben acceptats per aquests.

Inicialment només el servei SAAEMI, amb molt poques places, acomplia aquest objectiu; i posteriorment el Centre d'Estada Limitada de Càritas. En canvi, els Centres Residencials no l'acompleixen en la pràctica, perquè només hi accedeixen uns pocs menors després d'un llarg internament en els centres d'acollida o en els serveis anteriors; l'any 2000 hi havia 70 menors, i només un any després hi havia 72 (Memòria de la DGAIA, 2000, 2001). A més, segons dades de la mateixa DGAIA, en els últims anys han disminuït les places d'internament en Centres Residencials (Manel Capdevila, 2001). No obstant, a partir de desembre del 2002 la DGAIA va apostar per augmentar les places dels serveis de reinserció socio-laboral (un total de 98 al desembre del 2002), amb el mateix objectiu que SAAEMI, tot i que només per a menors de 16 a 18 anys. Haurà de passar un temps per poder avaluar el funcionament d'aquests nous recursos, així com els problemes que poden sorgir amb els menors de menys de 16 anys.

³⁸ Al 1999 va atendre 21 nois, dels quals 3 van ser baixa: 2 per incompliment de la normativa i 1 per no superació del període d'observació (Memòria de centre, 1999).

³⁹ Dels 3 menors escapolits, 2 pertanyien al primer grup de menors que van entrar en obrir el centre i que només coneixien experiències negatives en altres centres. El tercer menor es va escapolir, després de portar un bon procés educatiu i maduratiu al centre, perquè no acceptava l'internament en un altre centre residencial.

Per això, estem convençuts que amb una política d'atenció als menors immigrants qualitativament (potenciar els serveis de la 3a fase) i quantitativament (més places, tant als recursos socio-laborals anteriorment citats, com als centres residencials que no han crescut) millor, el rebuig actual dels petits Harraga cap al sistema de protecció de la DGAIA podria transformar-se positivament en benefici dels menors i de la mateixa DGAIA.

6.2.2. Les contradiccions entre el marc legal i la pràctica protectora

No obstant, si sembla tan clar, per què el sistema de protecció no potencia més els recursos de la tercera fase? Segons el jurista Eliseo Aja (2002) el marc legal vigent i el règim jurídic aplicat als menors⁴⁰ és un dels principals motius que impedeix una atenció adequada dels menors immigrants en situació de desemparament. El principal problema deriva de la no declaració de desemparament i de la tardança en l'assumpció de la tutela per part de l'administració, perquè en tot cas es prioritza la repatriació o la reagrupació familiar. No obstant, pensem que els altres problemes que cita Eliseo Aja, tot i que són de vital importància, són al nostre entendre conseqüència de l'anterior, com a continuació anirem detallant.

a) La no declaració de desemparament i la tardança en l'assumpció de la tutela

Malgrat les obligacions de l'ordenament jurídic estatal i internacional, en la pràctica la tutela dels menors immigrants no es produeix automàticament a partir del desemparament perquè, com diu Eliseo Aja (2002, 45), *entre la detecció d'una aparent situació de desemparament i la declaració formal de desemparament del menor, transcorre un temps durant el qual la situació de desemparament del menor està per determinar, i en conseqüència s'intervé sobre el menor però no es declara la tutela fins que els serveis de protecció de menors no s'asseguren que existeix una veritable situació de desemparament i no una situació de risc conjuntural o de desprotecció puntual. Durant aquest període en què teòricament la tutela l'assumiria l'Administració per ministeri de llei, en realitat aquesta es troba recollint informació sobre el menor i la seva família, i això dóna lloc a una indeterminació del paper que pertoca als serveis de protecció de menors, especialment respecte les actuacions que poden dur a terme, que són decisives en aquest moment inicial i sobre el fonament legal d'aquestes.* Malgrat que Eliseo Aja es refereix al cas català, la situació la podem extrapolar a les altres CCAA. Així, per exemple, la jurista cordovesa Elena Arce (2000, 12) apuntava en el mateix sentit: *he detectat que en algunes Delegacions l'assumpció de tutela no es produeix de forma immediata davant d'una situació de fet com la descrita, el que fa possible que hi hagi menors que han estat fins a un any sota la tutela de l'entitat pública sense existir resolució de desemparament.*

Però la llei és clara: la tutela s'ha de produir de forma automàtica. Malgrat que amb els menors d'origen estranger sorgeixen problemes pràctics, en no tenir cap familiar al territori i es necessiti un cert temps per verificar les seves dades, això no pot servir de pretext per incomplir la llei. Per tant, es per ministeri de llei indispensable la declaració immediata formal de desemparament com declarativa de la tutela, i no només com a constitutiva (Aja, 2002). La pràctica, que no reconeix la

⁴⁰ Segons aquest autor, els problemes de la situació actual provenen de l'escassetat de recursos i de places; de l'absència o les mancances de la coordinació interna i externa; de la manca de claredat en els objectius de les polítiques públiques; i, sobretot, de l'aplicació del règim jurídic als menors immigrants del carrer (Eliseo Aja, 2002).

tutela fins que s'investigui i verifiqui la situació de desemparament del menor, provoca greus problemes en les mesures aplicades, ja que s'acaben aplicant algunes mesures que no s'haurien d'aplicar (algunes de dubtosa constitucionalitat, segons Eliseo Aja, com la repatriació o la reagrupació familiar, o bé les llargues estades en recursos no resolutius –albergs, centres d'urgències i centres d'acollida-) alhora que es deixen de portar a terme altres mesures que serien indispensables en l'atenció adequada d'aquests menors (el reconeixement legal de la seva nacionalitat, la residència legal a Espanya, l'obtenció del permís de treball o de mesures alternatives per als nois de menys 16 anys).

Aquesta pràctica provoca el desconcert i molts malentesos entre els menors immigrants, a més del desànim i de la desil·lusió que comporta la progressiva manca de confiança en les institucions públiques per resoldre els seus problemes. I això es tradueix, com hem vist, en un elevat nombre d'escapoliments dels centres d'urgència i d'acollida i, en conseqüència, en un alt grau de fracàs en les fases inicials del circuit de protecció, que són de vital importància per a la reinserció del menor.

b) El no reconeixement de la residència legal dels menors tutelats fins al cap de nou mesos

També en aquest punt es produeix una aparent incoherència entre la llei (l'art 35.4 de la Llei Orgànica 8/2000 sobre Drets i Llibertats dels Estrangers a Espanya (LODILE)), que estableix el reconeixement de la residència per als menors tutelats, i el seu reglament (l'art. 62.5) –veure apartat 1.3.1 del marc teòric-, que assenyalava que només després de nou mesos es facilitarà aquest permís de residència. No obstant, la llei no estableix un termini concret per tramitar el permís de residència:

Se considera regular a todos los efectos la residencia de los menores que sean tutelados por una Administración pública. A instancia del organismo que ejerzca la tutela y una vez que haya quedado acreditada la imposibilidad de retorno con su familiar o al país de origen, se le otorgará un permiso de residencia, cuyos efectos se retrotraerán al momento en que el menor hubiere sido puesto a disposición de los servicios de protección de menores.

D'acord amb l'interès superior del menor, podem deduir que caldria investigar en el temps més breu possible la seva situació, i si es confirmés el seu desemparament s'hauria de realitzar la tutela immediatament, així com la tramitació del permís de residència. Però, en canvi, el reglament estableix un període màxim de 9 mesos, una exigència que clarament pot vulnerar l'interès superior del menor que la llei busca preservar. Eliseo Aja (2002, 46) indica que aquesta clàusula del reglament *encobreix un intent general d'expulsió*. Nosaltres creiem, d'acord amb ell, que l'administració recorre a l'opció de l'expulsió a causa de la seva pròpia ineficiència en l'atenció als menors immigrants, especialment l'any 2002 amb els menors de menys de 16 anys i amb els de més de 16 anys amb conductes delictives reincidents. Com assenyalava el diputat Carles Campuzano (a Violeta Quiroga, 2002), les necessitats de la pròpia administració, més que no pas les dels menors, són a l'origen de moltes mesures polítiques i legislatives.

Segons el mateix Eliseo Aja (2002, 47) i els juristes de la Fundació FICAT (2002), aquest fet podria considerar-se inconstitucional: *Si aquests (tràmits) fossin realitzats en diversos dies o setmanes, per què esperar nou mesos a lliurar el permís de residència al menor?. En aquest*

sentit, la regulació reglamentària pot considerar-se inconstitucional per vulnerar el principi de l'interès superior del menor, i perquè el reglament ha intervingut un concepte legal per al qual no estava habilitat. La manca de precisió de la llei a l'art. 35.4 LODILE ha d'interpretar-se com a concepte jurídic indeterminat, com el menor temps possible en benefici perfectament objectivable del menor.

En haver d'esperar aquests nou mesos segons el reglament de la llei, el menor no podrà accedir mentrestant a les prestacions i els recursos formatius més adequats per a ell. A més, per exemple a la CCAA de Madrid on segueixen aquest termini per regularitzar, els menors majors de 16 anys quan acabin aquest temps d'espera tindran en molts casos ja els 18 anys, de manera que molts nois d'aquesta edat no tenen en la pràctica la possibilitat de regularitzar-se. Per contrarestar això a Madrid s'ha arribat a un acord amb els serveis de protecció.

A Catalunya, com veurem a continuació, això s'està accelerant notablement per als menors de més de 16 anys que estan acollits dins recursos socio-laborals. Tanmateix, per als menors de menys de 16 anys que no s'han pogut reagrupar amb la família aquests és el temps màxim que s'espera, com veurem tot seguit.

c) La reagrupació familiar com a condició per accedir a la residència legal

Com vam veure al marc teòric a l'apartat 1.3.1., l'article 35 de la LODILE i l'article 62 del reglament d'execució de la llei estableixen el retorn del menor al seu país d'origen amb caràcter general, primant la legislació d'estrangeria sobre la legislació del protecció dels menors. No obstant, no hi ha cap tractat ni cap llei espanyola o catalana, segons el catedràtic Eliseo Aja (2002, 51), en que es reconegui un dret absolut al reagrupament familiar: *Per aquestes raons no existeix, parlant estrictament, un principi de reagrupament familiar del menor. Com ja s'ha dit, per a l'interès superior del menor (encara que sigui per damunt de la institució familiar), a les últimes declaracions internacionals s'hi ha afegit la consulta al menor a partir dels 12 anys, i sumant ambdós aspectes s'ha arribat a l'interès superior del menor conforme a les intencions expressades pel mateix menor, de tal manera que en el supòsit que ens ocupa dels menors immigrants, justament caracteritzats per la llunyania de la família, el principi recollit a l'art. 35.3 de la LODILE és enganyós, i sembla destinat a justificar expulsions encobertes, ... i a ser substituït, o almenys subordinat, al principi de l'interès superior del menor.*

Segons el mateix autor, la LODILE vulnera en aquest punt els principis internacionals i constitucionals, perquè el reagrupament del menor, a part de ser sol·licitat per la institució protectora, s'enfoca com un assumpte exclusivament policial a semblança dels adults. Segons ell mateix i la resta dels juristes consultats (Irma Rognoni, Elena Arce, David Moya), no es pot confondre la reagrupació familiar dels menors immigrants amb la repatriació o expulsió dels immigrants adults, ni tampoc amb un retorn o devolució.

Tanmateix, el mateix article 35.3 de la LODILE deixa a l'administració protectora la facultat de decidir sobre la permanència del menor en el territori o el seu retorn al país d'origen. A Catalunya és la DGAIA qui decideix sobre un possible reagrupament, i fins al desembre del 2002 aquesta opció només s'aplicava en base a diversos criteris propis.

Per aquests casos, l'article 62 del reglament d'execució estableix el procediment a seguir. Pel que hem pogut esbrinar, en els reagrupaments realitzats fins avui per la DGAIA, aquesta ha intentat aplicar correctament el procediment establert, tot i que en cap cas ha aplicat el dret d'audiència del menor. I a més, algunes famílies entrevistades, com veurem posteriorment, s'han vist força pressionades per acceptar la repatriació del fill. No obstant, a partir del moment que els menors han estat lliurats a la Delegació del Govern, aquesta ha vulnerat tant aquest article 62 com els drets fonamentals de l'infant. L'esmentat article 62 del reglament va ser especificat al marc teòric a l'apartat 1.3.1., per la qual cosa no el tornarem a citar.

Però en la pràctica, en els reagrupaments duts a terme el procés ha estat força més complicat i no sempre s'ha complert el que marca el reglament. De fet, no és fins al gener del 2000 que la DGAIA comença a plantejar-se seriosament aquesta possibilitat, després d'un llarg temps de preparació i de documentació interna que ratifica que aquesta sigui la línia a seguir per als menors de menys de 16 anys. Així, l'any 2000 només es fan dos reagrupaments⁴¹. I, a fi de facilitar el procediment de regularització dels menors i també de reagrupació, el 15 de desembre es crea una secció de menors indocumentats dins el Servei d'Urgència formada per una advocada, un professional responsable de les relacions amb els Consultats i amb la Delegació del Govern, i un altre professional responsable de les relacions amb el departament de Treball.

També, simultàniament, a fi de garantir que el menor repatriat estigui ben atès al seu país d'origen, la DGAIA intenta establir llaços de cooperació amb algunes institucions d'atenció a la infància del Marroc. Primer intenta de fer-ho amb Baity, una associació de Casablanca que treballa amb *nens del carrer*, però sense gaire èxit. Més tard intenta de fer-ho amb el mateix govern marroquí, i així la consellera Núria de Gispert es trasllada personalment al Marroc per signar un conveni de col·laboració. Segons Manel Capdevila —excap del Servei d'Urgència— (entrevista, 2002), el conveni pretenia aconseguir que si la família del menor no acceptava el retorn o bé les seves condicions precàries no li ho permetien, la Generalitat de Catalunya finançaria durant 4 anys la seva estada en un centre marroquí de formació professional. Passats els quatre anys el cost hauria de ser compartit en un 50% pel govern marroquí, i a partir dels vuit anys al 100% pel govern marroquí. En l'acord la Generalitat també es comprometia que aquests menors, un cop arribats a la majoria d'edat, podrien retornar a Catalunya amb un permís de treball.

Però finalment, malgrat que la DGAIA ja havia seleccionat els primers 50 menors que serien retornats⁴², el govern marroquí va rebutjar la proposta: *El govern marroquí s'ha mostrat molt reticent a que siguin repatriats a aquest país els 50 "nens del carrer" que deambulen per Barcelona i que rebutjen la tutela i les ajudes que els hi ofereix el Departament de Justícia de la Generalitat. (...) El ministeri de justícia marroquí es va desentendre del futur d'aquest nois que ja no viuen al seu país i que en moltes ocasions es dediquen als pillatge o consumeixen drogues. Al final, només va acceptar estudiar l'expedient de 10 d'ells, 5 amb problemes de salut, tant físic com psíquic, i d'altres 5 sempre que es tinguin la seguretat que la seva família encara resideix al Marroc.* (El País, 15/02/01).

⁴¹ En aquest any només es produeixen dues sol·licituds i dues execucions: la primera, un menor de menys de 12 anys, amenaçat de mort per algunes màfies del carrer; i l'altre, un menor amb una greu dependència dels inhalants entre altres drogues, el qual s'havia escapolit més de 60 vegades dels centres de la DGAIA.

⁴² A la tardor del 2000 al Centre d'Urgència Lledoners hi hagué diversos menors ingressats a l'espera d'un possible acord amb el Marroc per al seu reagrupament familiar.

Després d'aquests fracassos, a finals del 2001 el Servei d'Urgència de la DGAIA acorda amb el Ministeri de Justícia marroquí que només es realitzaran reagrupaments familiars quan la família accepti el retorn, tenint en compte la impossibilitat del govern marroquí de fer-se càrrec d'aquests menors en el seu deficitari sistema de protecció. I en aquestes condicions el govern marroquí es compromet a facilitar l'entrada dels menors i a conduir-los fins al nucli familiar. Sobre les bases d'aquest últim acord, a partir de 2002 la DGAIA posa en marxa noves sol·licituds de reagrupament familiar, prioritzant els següents menors immigrants:

1. Menors de menys de 16 anys
2. Menors "amb problemes amb la norma"⁴³ i/o reincidents en conductes delictives⁴⁴
3. Menors amb pares que no comparteixen el seu projecte migratori

Tot i que aquests criteris podran desencadenar una demanda de reagrupació, segons el Cap d'Urgència de la DGAIA, Ignasi Samper (entrevista, 2002), aquesta només serà efectiva després de comprovar la situació familiar del menor i l'acceptació per part d'aquesta del possible retorn, desestimant-se els casos en què la família no pugui fer-se càrrec del menor (famílies inestables o "desestructurades"). En la pràctica algunes famílies accepten el retorn del fill quan se'ls informa que aquest es troba en una situació de deteriorament personal, mentre que d'altres no l'accepten malgrat conèixer aquesta situació. La taula següent mostra el nombre de casos sol·licitats i executats des del 2000, en què es produeixen els primers, fins al 2002:

Taula 6 / 2 - Evolució del nombre de reagrupaments familiars de petits *Harraga* (2000-2002)

	2000	2001	2002
Sol·licituds tramitades	2	2	47
Reagrupaments executats	2	1	13

Font: Servei d'Urgència de la DGAIA, 2002; Manel Capdevila, 2002; Ignasi Samper 2002.

Com veiem, és fonamentalment a partir del 2002 que es clarifiquen els mecanismes i els criteris per portar a terme els reagrupaments de forma sistemàtica i seguint l'article 62 del reglament. De les 48 sol·licituds d'aquest any –una és de novembre del 2001– se n'executen 13, a d'altres menors se'ls retira la proposta perquè ha canviat la seva situació (majors d'edat, escapolits, procés positiu en els sistema de protecció, etc.), i en d'altres casos a final d'any encara s'estava a l'espera de la resolució de la Delegació del Govern. Dels 13 casos executats, un procedia del Centre de Justícia Juvenil El Til·lers, i altres tres casos en espera són també d'aquest centre. La taula següent mostra els reagrupaments executats al 2002 per mesos:

Taula 6 / 3 - Reagrupaments familiars de petits *Harraga* l'any 2002

Abril	Maig	Juny	Juliol	Oct.	Nov.	TOTAL:
2	3	1	3	3	1	13

Font: Ignasi Samper, entrevista 2002.

⁴³ Segons Ignasi Samper, cap del Servei d'Urgència de la DGAIA (2000), el "problema amb la norma" és la violència reiterada als centres, consumir-hi substàncies tòxiques (inhalants...), la manca de control dels impulsos, etc.

⁴⁴ Aquestes conductes delictives són en delictes menors, no catalogats com a prou greus com per haver de ser ingressats en un centre de Justícia Juvenil. En quedar ingressats en centres de la DGAIA, aquests menors s'escapoleixen immediatament i reincideixen en les conductes delictives.

Nou d'aquests menors havien nascut l'any 1987 i, per tant, tenien 15 anys quan es va sol·licitar el seu retorn; 2 menors eren de l'any 1985 i, per tant, tenien 17 anys quan es va tramitar; i, finalment, 2 altres tenien 12,5 anys i 14 anys segons la radiografia del canyell. Així, els casos més abundants són els de menors de menys de 16 anys (seguint el primer criteri), malgrat que alguns d'aquests també acomplien el segon i tercer criteris, mentre que els majors de 16 anys complien sobretot el segon criteri.

En aquests processos de reagrupament, malgrat que la DGAIA ha intentat complir la major part dels requisits que marquen la llei i el reglament, hi ha hagut certes incorreccions en el procediment. I ha estat sobretot la Delegació del Govern de Barcelona la que no ha actuat correctament, en aplicar als menors procediments semblants als dels adults en procés d'expulsió. L'antropòloga Mercedes Jiménez i la Plafaforma en Defensa dels Menors Immigrats (entrevista 2003), han documentat el procés de repatriació de tres menors reagrupats al mes d'octubre del 2002 per la DGAIA, i han arribat a les següents conclusions:

1. Els menors han manifestat no saber prèviament que anaven a ser repatriats ni que s'estigués a l'espera d'una resolució amb aquesta finalitat, vulnerant-se així el dret d'audiència del menor. El Servei d'Urgència de la DGAIA ens ha replicat que a tots els menors se'ls avisa sobre la sol·licitud de repatriació⁴⁵ i sobre la data d'execució, tot i que a partir d'aquell moment queden ingressats en un centre on no puguin escapar-se; i no ens ha desmentit que almenys en aquests tres casos s'hagués omès el dret d'audiència del menor.
2. La policia autonòmica va recollir els menors a la DGAIA i els va dur emmanillats al centre d'internament d'estrangers de la Verneda, dependent de la Delegació del Govern, com si fossin delinqüents i no pas en forma d'un acompanyament protector.
3. Els menors van romandre tancats durant tres dies a la Verneda a l'espera de la repatriació. Ignasi Samper (entrevista, 2002) ens ha manifestat que el compromís amb la Delegació del Govern és que els menors sortiran el mateix dia o, com a molt tard, el dia següent, però que la DGAIA no comprova aquest extrem.
4. Els menors foren conduïts emmanillats per la policia nacional fins a Casablanca, i allà foren entregats a la policia marroquina, talment es tractés d'uns delinqüents perillosos.
5. Els menors van passar-se quatre dies tancats a la Comissaria de Casablanca, dormint a terra, tot i que no se'ls va maltractar.
6. La policia marroquina va avisar les famílies dels tres nois. Una de les famílies ha manifestat que prèviament no sabien res d'aquest retorn, mentre que les altres dues van manifestar haver estat força pressionades per l'administració, cosa que segons la llei haurien d'haver fet la DGAIA i la Delegació del Govern, no només informant-les sinó també demanant-li l'acceptació⁴⁶.
7. El germà gran d'un dels menors va haver d'anar fins a Casablanca a buscar els tres nois, que procedien del mateix barri de Tànger. Un cop allà, va haver de pagar 400 Dh. per recollir els tres menors.
8. En el viatge de tornada fins a Tànger els tres nois i el germà gran foren acompanyats per un policia marroquí, a qui també van haver-li de pagar el viatge.

⁴⁵ Tenim constància directa que a alguns menors se'ls va avisar de l'inici dels tràmits, i alguns d'ells es van escapar en saber la notícia.

⁴⁶ En el cas, de no haver informat ni demanat l'acceptació de la família, no es pot considerar que aquests casos siguin una reagrupació familiar, sinó només una simple repatriació.

Malgrat, que creiem que aquesta investigació no pot extrapolar-se als 13 casos portats a terme per la DGAIA, si que-ensem que son adients presentar-los a aquestes pàgines, perquè malgrat només representar el 23% dels menors reagrupats, ens dona certa idea del procediment portat a terme. Tanmateix, pensem que només documentant el retorn dels 13, o de la majoria d'aquests, podrem aclarir el procediment, sempre contrastant les fonts amb totes les part implicades. Només així podrem reclamar responsabilitats a les intitucions responsables (DGAIA, Delegació del Govern, govern marroquí...) per aconseguir que els reagrupaments es portin sempre en interes superior del menor i amb totes les garanties. Cal tenir en compte que en les declaracions de 160 menors (Centre d'estudis Jurídic, document III, 17) als quals se'ls hi preguntava la seva opinió sobre un possible reagrupament, el 93,8% declaraven estar en desacord. I el mateix, passava amb 163 famílies consultades, de les quals el 86,5% estaven en desacord.

Però aquests principis no semblen tenir-se gaire en compte, ja que sobtadament al mes de febrer del 2003 l'ambaixador marroquí va demanar al govern espanyol que li tornés els menors que emigren sols a Espanya, per considerar que el menor marroquí no té la capacitat legal per decidir emigrar. I això malgrat que anteriorment el govern marroquí mai no havia acceptat cap repatriació proposada per les autoritats autonòmiques. Cal entendre en tot cas aquesta demanda dins d'un marc institucional en el que Madrid reclamava al govern marroquí el compliment íntegre del conveni de repatriació entre els dos països, entre altres demandes. Les CCAA més afectades per la presència de petits *Harraga* van acollir amb satisfacció aquesta reclamació del govern de Rabat. Però els responsables de la Generalitat de Catalunya, més prudents, indicaven (El País, 12 de febrer del 2003) que *consideren necessari, abans de prendre qualsevol decisió, debatre com pot atendre Marroc als nois*. Dissortadament, el govern espanyol impacient per aprofitar la bona entesa del govern marroquí, va presentar el dia 3 de març 1500 expedients de menors que resideixen a Espanya de forma irregular al govern marroquí. Però, segons el País (09/04/03), va passar més d'un mes després d'aquesta reunió, i Rabat va mantenir els expedients paralitzats. A mitjans d'abril apareixia en la premsa marroquina la notícia que Espanya volia retornar uns 2400 menors, i la pregunta que es feien moltes associacions marroquines del nord del Marroc (que estaven reunides a Tànger els dies 25 i 26 d'abril en una trobada organitzada per l'associació TADAMOUN i Unicef Marroc sobre *la infància en situació difícil i la institució*) era qui podria encarregar-se d'aquest menors si la família no ho feia, perquè les seves institucions i associacions ja es trobaven sobresaturades.

Totes aquestes informacions aparegudes a la premsa, i els rumors de repatriacions en massa van comportar gairebé un psicosi col·lectiva entre els professionals que atenen els petits *Harraga*, les entitats i les plataformes en defensa dels menors a principis del 2003. I malgrat que han aparegut diverses notícies a la premsa sobre aquestes repatriacions, no hem pogut verificar-les en el cas de Catalunya. Tanmateix, a Madrid diverses entitats que treballen amb els menors van sostenir en la segona trobada estatal de la Plataforma d'entitats en defensa dels menors immigrants no acompanyats, realitzada al març del 2003, que en els seus centres la policia havia anat a buscar menors a altes hores de la matinada sense previ avis als directors, alguns integrats completament al recurs i amb documentació, altres en vies de recuperació hospitalària... Per una altra banda, des de Tànger, Mercedes Jiménez (entrevista, 2003) ens indicava que estava documentant els menors repatriats per la CA de Madrid, els quals s'estaven intensificant en aquell mes, i que havia pogut comprovar la pressió que les famílies dels menors rebien perquè els acceptessin. Així, com veiem la situació, del reagrupaments familiars i/o repatriacions no està gens clara i caldrà esperar l'evolució d'aquesta pràctica en els propers

anys. Com científics socials, però també com ciutadans implicats en la justícia social al nostre país, creiem que la millor manera d'ajudar a l'atenció dels petits Harraga és documentar sempre aquestes reagrupacions per verificar que es realitzen correctament.

Però, per una altra banda, l'experiència demostra que l'efectivitat d'aquesta mesura de reagrupament familiar és molt dubtosa. En un estudi sobre 50 menors immigrants realitzat al 2001 pel Casal dels Infants del Raval, la Fundació Ficat i la Fundació Jaume Bofill es posava de manifest que els menors repatriats (principalment des de Ceuta i Algesires) tornaven a la península ràpidament, fins i tot en algun cas després de cinc repatriacions successives. Dels 3 casos anteriors, un dels nois fou localitzat al cap de ben poc temps altra vegada a Barcelona, un altre noi era cada dia al port de Tànger intentant de nou el pas a la península, i el tercer havia marxat de Tànger amb destí desconegut; de tal manera que cap dels tres nois havia acceptat de reagrupar-se i quedar-se a viure amb la seva família.

En unes jornades d'experts convocades per la Fundació Jaume Bofill (a Violeta Quiroga, 2002) es va concloure que el retorn dels menors al seu país d'origen només es podia entendre com una mesura més, dins de la diversitat de mesures previstes per la llei, i sempre fruit d'un estudi personalitzat. Així, per exemple, creiem que caldria revisar el criteri de l'edat, perquè no és el mateix un menor de 16 anys, que un de 15 o de 14, que de 13 o de 12. Per tant, considerem que els reagupaments dels menors en la franja d'edat posterior als 16 anys es faran majoritàriament sense èxit, perquè el menor era prou madur al país d'origen per haver pres conscientment la seva decisió d'emigrar. En aquestes jornades també hi hagué consens en què la mesura del retorn mai no hauria de contemplar-se com una solució a la saturació del sistema de protecció, sinó com una mesura per al benestar de l'infant; i que només aquest retorn terapèutic o pedagògic tenia certes possibilitats d'èxit. Isabel Sánchez, de l'Ajuntament de Barcelona (a Violeta Quiroga, 2002, 56), ho argumentava així: *el retorn mai no ha de ser una solució per resoldre el nostres dèficits i els nostres fracassos. L'administració de la DGAIA i de Justícia de Catalunya sovint ho ha plantejat així. El retorn pot ser una opció interessant i una estratègia de treball amb determinat tipus de menors, però no hauria de ser entesa com a instrument per resoldre els problemes que tenim a Catalunya amb els menors, perquè llavors estem parlant de devolució, repatriació i altres coses en termes d'ordre públic, seguretat ciutadana o control de fronteres. Tenim una responsabilitat sobre la greu situació de marginalitat en què es troben aquest nois, que ara són de Barcelona.*

En aquestes jornades també es va concloure que aquesta mesura no s'hauria d'aplicar als menors més deteriorats (el segon criteri en el cas català), que són justament aquells que tenen més problemes d'inadaptació al sistema, sinó només a aquells menors que siguin capaços de preparar correctament i conscientment el retorn, i de preparar-lo amb la família, de forma profitosa i voluntària. Però pensem que això només es podrà portar a terme amb la col·laboració de les institucions i societat civil del Marroc i amb el treball conjunt de totes les parts dels dos països; ja que com es tracta d'una migració transnacional cal el treball conjunt de totes les institucions implicades (família, entitats, associacions, administracions...). Mentre no sigui així, els retorns seran —en la majoria dels casos— simples mesures temporals d'allunyament. I el noi retornarà tard o d'hora a Barcelona, però no ja amb la innocència del nouvingut, sino amb la ràbia i la desconfiança del qui ha estat repatriat.

6.2.3. El maltractament institucional

Després del que acabem d'exposar es pot entendre fàcilment en què consisteix el maltractament institucional, del qual no només n'és responsable l'entitat protectora, és a dir, la DGAIA, sinó també altres poders públics. Què vol dir que institucionalment es maltracti un menor? Es pot "tractar malament" algú tan físicament com psíquica (Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana, 1985). I la paradoxa és que una institució que té com a missió la protecció dels menors de qualsevol maltractament, pugui arribar a maltractar-los. Això és el que s'esdevé en el cas dels petits *Harraga*, on l'administració incompleix alguns dels seus deures que li assenyalen les lleis internacionals, estatals i autonòmiques. A continuació mostrem quatre exemples de maltractaments que s'han produït en alguns dels recursos especialitzats d'atenció als menors immigrants que ja han desaparegut, i en altres que encara estan en funcionament:

1. La ludoteca del Servei d'Urgència de la DGAIA. Aquest servei –veure 6.1.2- havia estat concebut com un espai d'espera per als menors del territori que eren atesos al Servei d'Urgència de la DGAIA. Es tracta d'una habitació d'uns 25 metres, al costat de les sales de visita, per al joc i l'esbarjo dels infants, des de nadons fins als 18 anys, sense distinció de gènere, i amb l'acompanyament d'un educador. Però amb l'arribada massiva de petits *Harraga* al Servei d'Urgència l'ús de la ludoteca es desvirtua. Així, des que s'obre el centre d'urgència Ròure, l'any 1995, els menors del territori i immigrants que dormen en aquest centre romanen tot el dia fins a les 18'00 h. a la ludoteca, mentre no obtenen plaça en un centre d'acollida o són derivats als Equips d'Atenció d'Infància i Adolescència (EAI) en el cas dels menors del territori. Més endavant, quan s'obre el centre Lledoners, bona part dels menors acollits (generalment durant la nit) són conduïts cada dia fins al Servei d'Urgència per als tràmits corresponents, i també es passen tot el dia a la Ludoteca. A partir del 2001, en assumir els albergs els ingressos nocturns, són aquests els qui condueixen la major part de menors a la DGAIA. L'acumulació en el petit espai de la Ludoteca de tants menors diversos (fins a 50 en algun moment), i durant tantes hores al dia, ha estat una font contínua de problemes. Aquests últims anys ha estat constant la presència de menors magribins (majors de 16 anys) fumant a la porta de la DGAIA, mentre que els més petits passaven tot el dia mirant pel·lícules de vídeo. Al migdia menjaven un entrepà. I per descongestionar l'espai a vegades l'educador organitzava sortides al carrer en petits grups. Aquest col·lapse de la Ludoteca es va allargar fins a finals del 2002, en què la DGAIA obrí el nou centre de dia Servei d'Atenció transitòria (SAT), en substitució la Ludoteca, al costat mateix del centre Vilana a la muntanya de Collserola.

2. El centre d'urgència Lledoners. Vam fer treball de camp en aquest centre entre març de 1999 (moment de l'obertura) i juliol del 2000⁴⁷. Aquest centre fou creat per acollir els menors un màxim de tres o quatre dies, mentre es decidia el seu trasllat a un altre recurs (centre d'acollida o servei SAAEMI). Però per començar el centre estava ubicat en una casa de la muntanya de Collserola poc adequada per aquesta funció: massa petita, sense prou espais d'esbarjo, envoltada d'una reixa, lluny de la DGAIA, etc. Quan hi havia acollides de nois nous, la resta de menors havien de marxar del pati i pujar a la casa perquè l'entrada compartia el mateix espai. En les acollides, a càrrec d'un educador i d'un guàrdia de seguretat, es feia desvestir al menor a la dutxa per comprovar que no entrés cap arma blanca, objecte perillós o substància estupefaent. Un cop dins, el menor estava continuament pendent de les notícies dels tècnics sobre el seu futur. En un primer moment, estava prohibit sortir del centre amb els menors, però amb el temps

⁴⁷ Durant aquest període vaig treballar en el torn de tarda, de dilluns a divendres.

els educadors van aconseguir autorització per fer algunes sortides, en veure que molts menors portaven setmanes vivint en el centre (alguns menors del territori un màxim de dos mesos sense sortir), en lloc dels 3 o 4 dies previstos. La resta del temps s'omplia amb activitats d'alfabetització i d'aprenentatge de la llengua, i d'esport en el petit pati de la casa. En la pràctica el menor percebia la seva estada a Lledoners com una pèrdua de temps, perquè no hi complia cap de les seves expectatives: papers, formació laboral, llibertat de moviments, etc. A mesura que els dies d'estada a Lledoners s'allargaven sense resposta, la desesperació dels menors creixia, i si tenien notícia que serien traslladats al centre d'acollida Estrep es revoltaven obertament o s'escapolien (degut a la mala imatge d'aquest centre entre els menors).

Aviat els conflictes al centre Lledoners van esdevenir freqüents a causa de la diversitat dels menors acollits (menors nouvinguts, menors en espera de recurs, menors convalecents, menors del territori, etc.); a l'allargament excessiu del temps d'estada; als continus escapoliments; a la saturació de les places disponibles; a la manca d'educadors suficients (només dos per torn); etc. Sovint aquests conflictes acabaven amb l'aïllament d'algun dels menors en una habitació tancada, que només tenia un matalàs a terra per evitar qualsevol autolesió. El centre Lledoners cobria les necessitats físiques dels menors, però no les psíquiques. I per això aviat, al igual que el centre Estrep, fou malvist pels menors i anomenat amb el nom despectiu de "Mauritania".

3. L'alberg Alcor. Aquest alberg, situat al Poblenou, fou creat després de la pressió mediàtica, política, associativa i veïnal que va rebre la DGAIA durant l'any 2000 en relació als menors immigrants que malvivien i delinquen als carrers de Barcelona –veure 5.5. Però l'alberg fou concebut a semblança dels albergs per a drogodependents: oferia lloc per dormir, sopar i dutxar-se, i calia abandonar-lo a les 9' del matí per tonar-hi a la nit, abans de les 22' h. -, i s'obrí a finals del 2000 malgrat la forta oposició d'algunes entitats d'intervenció privades i de la Plataforma en defensa dels menors immigrants que posaven en dubte aquesta concepció. Ja des de bon principi els conflictes entre els menors i els educadors van ser freqüents, perquè l'alberg va substituir al centre d'urgència Lledoners com a lloc de primera acollida, ja que la DGAIA va començar a derivar-hi tots els menors nouvinguts i tots aquells que estaven en espera de plaça en centres de segona acollida (com Vilana o, després, Lledoners). Les 30 places van haver de ser ampliades a 50 degut a l'allau de menors de l'any 2001 (591 menors nouvinguts aquell any), i tot i això l'alberg estava sovint saturat, amb menors dormint en matalassos. Però la major part dels conflictes s'originaven perquè els menors es negaven a marxar de l'alberg al matí, així com pel caràcter assistencialista d'aquest servei que no satisfia les expectatives dels menors. Llevat d'alguns menors més afortunats que realitzaven algun curs ocupacional al Casal dels Infants del Raval, la resta havien de passar-se tot el dia al carrer fins les 20' h. que obria l'alberg. Per evitar en part aquest problema, es decidí tenir obert l'alberg de dia durant els cap de setmana i portar als menors durant el dia a la ludoteca, malgrat com hem vist, les deficiències d'aquest espai per acollir-los. Malgrat que des de l'obertura de l'alberg van disminuir molt els menors dormint al carrer –veure 5.5.-, aquest servei no complia cap funció educativa, i per això es convertí aviat en el servei pitjor valorat pels propis menors.

4. El servei SAAEMI. Com hem vist, aquest servei és el preferit dels petits *Harraga*⁴⁸ perquè apleix totes les seves expectatives: papers, formació, autonomia..., tot i que degut a les poques places disponibles quedava restringit per a un perfil molt concret de menors: majors de

⁴⁸ Suposem que seguirà essent-ho malgrat que s'hagin obert dos centres nous d'inserció socio-laboral a finals del 2002. No obstant, aquest és l'únic en règim de pensió, la qual cosa dona més autonomia i llibertat als menors.

16 anys, madurs i responsables, és a dir, els nois més "bons", integrats i submisos. Com hem vist, a finals de l'any 2002 SAAEMI havia ampliat el seu nombre de places fins a 40. Però, malgrat tenir força aspectes molt positius per als menors, n'hi ha d'altres que no ho són tant. Així, aquests nois acollits al SAAEMI han de dormir en pensions, una solució impensable per a menors del territori però que li surt més barata a la DGAIA. Això suposa que aquests menors passen bastant de temps al carrer (sobretot vespres i cap de setmana), perquè no tenen cap altre espai comú (a part de les reunions amb els educadors, l'assemblea setmanal i el dinars en la institució del servei), on poden fàcilment entrar en contacte amb altres menors més deteriorats⁴⁹. A més, aquests menors se senten força sols, no només pel sistema d'allotjament en pensions, sinó també per la limitació de les relacions amb altres menors immigrants en situació similar, llevat dels restaurants del carrer Hospital on acudeixen a sopar i els caps de setmana. Es tracta, per tant, d'una solució econòmica però ben poc educativa, i que dificulta que els nois acollits adquireixin una estabilitat. De manera que quan han d'abandonar el servei (perquè ja tenen papers, s'han format, etc.) fàcilment tornen a trobar-se deseparats, llevat que aconseguixin entrar en el Pla Interdepartamental per a majors de 18 anys⁵⁰. Això vol dir que de nou han de "*buscar-se la vida*" -com diuen ells-, vivint al carrer, i sentint que tot el que han fet ha estat un fracàs. Quan hem parlat amb alguns d'aquests menors ens han assenyalat aquesta doble frustració: ésser un elegit, i acabar al carrer com els altres nois que ja vivien al carrer. Tanmateix, alguns acaben acceptant l'ingrés en un centre residencial -si tenen menys de 18 anys-, sovint fora de Barcelona, una solució també frustrant després de tant de temps havent gaudit de llibertat de moviments. Malgrat que les estadístiques d'aquest servei són excel·lents i els escapaments són gairebé inexistents, caldria avaluar millor el que s'esdevé realment després que el menor hagi acabat el programa o hagi aconseguit la majoria d'edat. Tot i que convé remarcar que aquest problema també el pateixen molts menors del territori acollits pel sistema de protecció quan compleixen els 18 anys. No podem parlar de reinserció socio-laboral del menor després d'un procés educatiu puntual d'alguns mesos, o fins i tot d'un any, si no hi ha després un acompanyament posterior. Els referents adults no poden desaparèixer de cop el mateix dia de complir els 18 anys, i que el noi es quedi de cop sense cap suport familiar, social i econòmic. Això probablement també s'esdevindrà amb els altres dos nous recursos socio-laborals creats per la DGAIA, els quals ja han nascut amb aquest dèficit inicial.

⁴⁹Hem conegut menors que durant el seu pas per SAAEMI van començar l'apropament als "nens del carrer" que delinqueixen. Utilitzaven les pensions per guardar objectes robats o per ajudar a companys en pitjor situació. Alguns d'aquests van acabar satisfactoriament el seu procés a SAAEMI i van ser donats d'alta, malgrat que estaven immersos en el món de la delinqüència.

⁵⁰ Curiosament, si un noi aconsegueix una d'aquestes places haurà d'adaptar-se a viure en un pis amb altres menors i amb la supervisió d'un educador, tot i ja ser major d'edat, cosa que abans no havia fet al SAAEMI.

6.3. DE PETITS HARRAGA A NENS DE CARRER

Entonces me quedé tirado en la calle. La calle tiene sus reglas y son malas para todos, pero nos ayuda. He hecho cosas que nunca en mi vida he hecho. (...) La calle es dura y la gente que vive en la calle también. En la calle robas, vendes drogas, tienes malas compañías, vives en casas viejas. (...) La vida en la calle te hace aprender a robar, a esnifar, a esconderte de la policía. Empiezas una vida que nunca imaginabas, hacer todo esto. (...) No quiero la calle, sólo quiero papeles y trabajo (...) si aquí me ofrecen ayuda, me arreglan mis papeles y me dan trabajo, seguro que no voy a robar más (G.SC.2)

6.3.1. Cobrir les necessitats bàsiques

Com hem vist, des que els petits *Harraga* arriben a territori espanyol tenen moltes dificultats per aconseguir un lloc on dormir o dutxar-se, per menjar un àpat diari, per rentar-se la roba, etc. Per això, el més habitual és que ja a partir del primer dia comencin a dormir al carrer, al costat d'una carretera o en un descampat, i que mengin *cualquier cosa* –com diuen ells– que troben pel camí. Almenys viuen així des que baixen del camió o de l'autobús fins que arriben a alguna gran població:

Exactamente dormía en cualquier sitio, si tu llevas caminando diez horas digamos que estás muy cansado, pues en cualquier sitio, duermes donde llegas o donde estas, si te pones cansado aquí como al lado de un arbol, dentro de la carretera o fuera. Si, si, los primeros días y comes cualquier cosa del campo que encuentras digamos, maiz, tomate, fruta, cualquier cosa. (M.M.)

La majoria tenen por de dormir sols durant la nit, i per això prefereixen caminar de nit i dormir quan es fa de dia:

No, no he descansado mucho, tengo mucho sueño, pero no me gusta dormir sin luz, no sabes que puede pasar. No me gusta ver a gente que va con un amigo o dos o tres. (AM.D.)

Durant aquests primers dies es renten quan troben alguna font o qualsevol altre punt d'aigua, tot i que no arriben mai a dutxar-se. Però amb el pas dels dies la seva roba cada vegada és més bruta, i la seva aparença empitjora:

Haces pena a todo el mundo y a ti: sucio, con los zapatos rotos, cansado, no puedes andar más, ya no puedes (K.C.)

Només els menors que ben aviat ingressen en un centre o que es posen a treballar eviten allargar aquesta etapa de vida a l'intempèrie⁵¹. Però, en canvi, per als altres petits *Harraga* durant aquests dies i setmanes comença el seu contacte intens amb el carrer, un contacte que

⁵¹ En el capítol 5 anterior ja hem indicat que molts menors immigrants només viuen al carrer de forma esporàdica o puntual. Serien els menors de centre o treballadors, o bé les dues coses a la vegada, els quals només han viscut al carrer durant els primers dies o setmanes d'arribar a la península.

en la majoria dels casos no havien tingut abans al seu país. I quan arriben a una gran ciutat sovint la seva situació no canvia, i fins i tot empitjora perquè en un entorn urbà esdevé més difícil cobrir les necessitats bàsiques i *buscar-se la vida*. A la ciutat comencen a buscar llocs on dormir: cases deshabitades, cotxes abandonats, mesquites, pensions....:

A veces en la mezquita, te ponías en unas alfombras, entrabas de escondidas y todo, porque para dormir no dejan, y luego si algun día estabas en la otra punta de la ciudad, pues cualquier coche que encuentras ahí abandonado. (...) Pues mira también, si tenía dinero, puedes alquilar una pensión de aquellas que duermes un día, no todas alquilan. (M.M.)

Per alimentar-se a la ciutat, durant els primers dies els petits Harraga recorren a la mendicitat, especialment prop de les mesquites i d'altres locals on hi troben la solidaritat dels seus *paisanos* -com diuen ells- o d'alguna associació d'immigrats. Però ràpidament, com hem vist, és desencanten dels adults i comencen a aproximar-se al grup d'iguals per protegir-se. Alguns menors, també, intercalen la vida al carrer amb estades curtes en algun centre com un mitjà per dormir, rentar-se i menjar. Najat M'jid, directora de l'associació Bayti de Casablanca, i Abdel-Adim el-Ghouaorta, director de l'associació Darna de Tànger, els quals qualifiquen de *rica xarxa hotelera* la nostra xarxa de protecció de menors, indiquen que els petits Harraga aprenen des de ben aviat a utilitzar-la picarescament per cobrir les seves necessitats⁵².

6.3.2. La socialització amb el grup d'iguals

Els petits Harraga rebutgen al cap d'un temps el suport dels adults marroquins perquè no coincideixen amb la imatge idealitzada que havien projectat en el seu imaginari, sinó que estan sotmesos a dures jornades laborals, mal remunerades, sense estabilitat, etc.⁵³; o bé perquè aquests adults els volen utilitzar per a vendre drogues, robar, prostituir-los, etc. Malgrat això, un nombre important de petits Harraga conviuen amb adults marroquins que se n'aprofiten per a alguna d'aquestes activitats delictives o marginals:

En Madrid estar con la gente, más grandes que yo, chicos que venden hachís y todo eso. Estar en su casa. (...) A veces cobraba 15.000 ptas al día, todo depende de las circunstancias. (...) Amigos con papeles, aquí me pagan la comida y me daban dinero. Pero, ves que les das todo dinero y es mucho, y a ti poco. No es bueno eso, tu siempre poco. (H.B.)

Els menors immigrants que s'han distanciat dels seus compatriotes adults, per no estar sols s'ajunten amb altres joves com ells. *L'igual és un amic, similar en hàbits, actituds i característiques socials i personals* (Squadi&Zeittini, 1988, a Claux&Villanueva, 1989, a Ordóñez, 1995). Aquests nois *iguals* són menors immigrants de primera generació, marroquins, i no acompanyats per cap familiar; malgrat que algunes vegades també són nois de les mateixes característiques però de segona generació i amb referents familiars a la ciutat. Aquesta relació amb el grup d'iguals a vegades esdevé tan intensa que alguns menors no aprenen el castellà o català fins molts mesos o anys després de viure al nostre país:

⁵² Aquest tema l'ampliem a l'apartat 3.3.4.

⁵³ Pot haver-hi menors, que no hagin estat detectats, els quals segueixin aquest tipus de vida amb els seus referents adults. Aquesta possibilitat caldria esbrinar-la en posteriors investigacions.

Siempre chicos marroquí, no habla español, siempre marroquí, Almería, Murcia, Madrid, Barcelona, siempre (H.B.)

Malgrat que els menors immigrants busquen continuament la protecció del grup, això no ho aconsegueixen fins arribar a les grans ciutats, a excepció de Ceuta i de Melilla. En els llocs de pas els menors van sols, o bé amb un o dos amics com a màxim, mentre que quan s'estableixen en una gran ciutat es comencen a relacionar amb un grup més ampli. Això és molt evident en ciutats com Barcelona o Madrid. Segons Cohen (1955), la creació d'aquest tipus de grups o de bandes, com ho anomena ell, es dona per buscar solucions als problemes de *privació d'estatut* que pateixen els joves de les classes més desfavorides. Seguint amb aquesta línia argumental, Lutte (1991, 241) indica que *aquests joves estan en desavantatge per competir per un estatut, perquè no han estat preparats per adaptar-se a les normes de la classe dominant*⁵⁴. Per tant, estan frustrats i pateixen inseguretat. Poden intentar millorar d'escala social, resignar-se a un estatut inferior o repudiar les normes de la classe mitja i adoptar la seva antitesi com a forma de crear-se un estatut. Aquesta última solució exigeix formar un grup alternatiu compost per persones que tenen els mateixos problemes i decideixen d'associar-se sobre la base d'uns valors i d'unes normes diferents dels de la cultura dominant.

Nosotros estamos juntos por muchas cosas, como te explico, cuando estas en la calle, solo no bueno, solo y muchos peligros. Por ejemplo, tenemos miedo de pasar la noche en la calle, el otro día han matado a un niño y ahora todos nosotros tenemos miedo de dormir en la calle, tenemos miedo que nos maten, hoy en día no dormimos por la noche, pasamos la noche charlando. (...) Todos chicos marroquí, chicos del mismo barrio muchos en la calle, nos ayudamos siempre, así mejor más juntos. (G.SC3.)

Les funcions del grup d'iguals, o de les anomenades *cultures generacionals* (Feixa, 1999), són de vital importància durant l'adolescència, i en el cas dels menors immigrants és combina amb la cultura del carrer amb la subcultura de la marginalitat a la qual es veuen abocats. Amb la primera cultura aconsegueixen la llibertat i l'autonomia propis de l'adolescència, i amb la segona la supervivència com a menors immigrants no acompanyats. Les funcions principals del grup d'iguals són les següents, segons Ausubel (1954):

- **El grup dona un estatut autònom simbòlic.** Els menors immigrants busquen un estatut que la societat dels adults els hi nega: no tenen cap oportunitat de participar en la societat dels adults, no només per la seva condició de menors d'edat, sinó també per la manca d'adults o de tutors que els representin. Però aquest estatut autònom el necessiten per aconseguir certa estabilitat física i emocional, malgrat que l'estatut que aconseguiran amb el grup d'iguals serà provisional, transitori, marginal i gairebé simbòlic, perquè no els garantirà uns drets o prerrogatives específics. El grup els proporcionarà l'aprenentatge de les relacions de paritat i de reciprocitat, i en aquest sentit afavorirà estratègies de relació més madures, més descentrades, més formals, més dialèctiques. (Lutte, 1991)
- **El grup dona identitat.** En ser acceptat pels altres membres del grup d'iguals, el grup proporciona seguretat i autoestima. *Assegura un consol en els moments d'incertesa,*

⁵⁴ En el cas dels petits Harraga aquest desavantatge és triple: primer, perquè provenen d'una altra cultura; segon, perquè al nostre país passen a formar part de les classes socials més desprotegides i desfavorides; i, tercer, perquè són menors d'edat sense protecció familiar.

d'indecisió, d'ansietat i de culpabilitat, que acompanyen moltes vegades la conquesta d'autonomia (Lutte 1991, 236). I en el cas dels menors immigrants això substitueix l'afectivitat perduda de la família. Mentre que en el seu país d'origen el grup ajudava l'adolescent en el seu procés d'emancipació dels pares i dels adults, en el país receptor el grup l'ajuda a adquirir un nou sistema de valors no només generacional sinó també cultural. Com hem vist, els joves marroquins des que arriben al nostre país se senten molt desorientats, no només pel fet de ser adolescents, sinó també com a immigrants i menors d'edat sense tutor legal, en una societat que ho exigeix per adquirir identitat, dret i protecció.

- **El grup és un lloc d'aprenentatge.** Ausubel (1954; a Lutte, 1991, 236) afirma que *el grup dels iguals és la principal institució de formació dels adolescents en la nostra cultura*. Per això el grup es converteix per als petits Harraga en la principal via de transmissió dels valors i les normes socials, principalment de *la cultura del carrer*. Els nois més experts i més grans ensinistren els novinguts i/o els més petits, de manera que els models d'identitat que imiten són els dels joves més grans que s'han adaptat a la vida al carrer. Fins i tot, en aquest camí, a vegades són utilitzats pels nois més grans per dur a terme el seu *modus vivendi* o realitzar activitats delictives.

Les importants mancances afectives dels petits Harraga generen relacions de dependència respecte del grup d'iguals. Els investigadors Claux i Villanueva (1989, a Ordóñez, 1995), en el seu estudi sobre els *nens de carrer* de Lima, afirmen que la principal funció del grup és donar suport afectiu, ja que aquest resulta fonamental en les etapes de la infantesa i de l'adolescència. Per això el grup té una gran influència sobre el seu estil de vida, de valors i de creences, i genera una gran solidaritat entre ells i la disposició per compartir i treballar en equip. Però el grup també reproduïx els models de la societat, i per això funciona amb una jerarquia molt definida, liderada pels nois més grans i que porten més temps en el país d'acollida. Aquesta solidaritat ajuda el menor que acaba d'arribar a superar el sentiment de soledat, a obtenir informació, a aconseguir un allotjament, etc. Però també implica un retorn, que a vegades consisteix en l'obligació de delinquir en benefici dels nois més grans.

La submissió absoluta que a vegades mostren els membres del grup cap als seus líders pot semblar contradictòria amb el desig d'emancipació de l'adolescent, que segons Lutte (1991) s'accentua entre els 13 i els 15 anys. No obstant, aquesta submissió esdevé un camí per aconseguir un estatut autònom enfront dels adults. Per sobreviure enmig de la cultura adulta dominant, el grup necessita una forta cohesió i solidaritat internes. Perquè *només subsisteix en la mesura que aconsegueix imposar-se unes normes i uns valors idèntics* (Ausubel, 1954; a Lutte, 1991, 240). Quanta més necessitat tingui un adolescent del recolzament del grup, més disposat estarà a acceptar les seves normes. I com més marginal ("desviat" segons Lutte (1991)) sigui el grup, més gran serà la disciplina i el conformisme dels seus membres.

Per això, en el cas dels petits Harraga, com més temps portin vivint al carrer més gran serà la seva adscripció als valors i les regles de la *cultura del carrer*. De manera que alguns acabaran convertint-se en veritables *nens de carrer*, fruit del trencament del seu projecte migratori i de la separació forçosa de les seves famílies, assimilant tots els elements propis del fenomen dels *nens de carrer* de qualsevol part del món. Tot i que això ho veurem en els apartats següents (6.3.3 i 6.3.4), un dels elements característics d'aquest procés de *callejeación* (Fernández, 1993) és el consum de drogues, principalment d'inhalants. I altres dos aspectes, segons Ordóñez

(1995), són la utilització de la força física en la regulació de les relacions interpersonals, i la importància de la disponibilitat de diners.

6.3.3. Buscar-se la vida

El petits *Harraga* utilitzen l'expressió *buscar-se la vida* per referir-se a la recerca de solucions als seus principals problemes de subsistència. Es tracta d'una expressió que no és exclusiva dels menors immigrants, sinó que és habitual entre els adults marroquins. Al Marroc, *buscar-se la vida* significa inserir-se dins de l'economia informal que permet sobreviure a un percentatge molt alt de la població, i que està estretament relacionada amb les xarxes d'intermediaris, segons Mercedes Jiménez (entrevista, 2002)⁵⁵. Aquesta terminologia tampoc ens és estranya a casa nostra: Oriol Romani (el director d'aquesta tesi) ens indicava que aquesta expressió primer es va utilitzar en els sectors més marginals, però que després amb els anys s'ha generalitzat bastant entre la població més joves.

Els petits *Harraga* utilitzen continuament aquesta expressió, tant per referir-se a la seva situació abans de sortir del Marroc⁵⁶ (i l'emigració també és una manera de *buscar-se la vida*), com per referir-se a la seva situació de precarietat a Espanya. *Buscar-se la vida* és una reacció quan *las cosas van mal*:

¿Qué es buscarse la vida? Es trabajar para mejorar. Pero si no hay trabajo, nadie me da un contrato ni nada, no puedo. Y entonces, las cosas van mal, cogí y me ido yo y un colega para Bélgica para buscar la vida. Ver si hay más suerte allí. (M.A.)

Però, amb el temps, els petits *Harraga* que viuen al carrer utilitzen aquest terme per referir-se simplement a les activitats delictives. L'acció de *buscar-se la vida* paulatinament s'apropa als aspectes que David Fernández (1993) considera que són característics de la *cultura del carrer*: treball, furt, droga, internament en una institució tutelar, nomadisme, etc. O, dit d'una altra manera, entrar a formar part del llenguatge de la *subcultura de la marginalitat* (Ordóñez, 1995, 171). Aquest últim autor escriu: *La cultura del carrer és una cultura de supervivència física i psíquica, és una cultura de la llibertat i de la revolta "in nuce" enfront dels patrons autoritaris i verticals de la societat. I encara que aquests últims s'internalitzin en forma de defensa i de reproducció d'allò après, en el fons la voluntat d'un menor agredit per aquests patrons és la seva destrucció.. (...) Entre els valors que els condueix en la vida i els que ells mateixos proposen com ideals hi ha, en un primer lloc, el de la supervivència. El sentit últim de la vida és sobreviure enfront de tota adversitat (segons els menors immigrants "como sea"). A aquest valor estan subordinats tots els altres. I quan la vida està en risc, tota la resta deixa de comptar. Aquest valor, no obstant, condueix a una sobrevaloració enorme del diner, vist com la font de la vida.*

⁵⁵ Aquesta xarxa funciona tant per a la recerca de feina dins de l'economia formal com la informal. Per exemple, a les duanes sempre hi ha adults que ofereixen ajuda als estrangers en els tràmits necessaris, sense que això estigui regulat per l'administració o la policia fronterera. Però també funciona per dur-li a algú un cafè, un paquet de tabac, etc. *Buscar-se la vida* significa enginyar-se qualsevol servei que pugui ser retribuït, per petit que sigui.

⁵⁶ L'antropòloga Mercedes Jiménez (a Carlos Giménez, 2000) indica que al Marroc *buscar-se la vida* per a un menor significa cobrir d'una altra manera les funcions que la família no compleix. Comença a *buscar-se la vida* de forma molt precoç, primer amb l'ajuda dels pares, per millorar l'economia familiar. Però aquesta expressió també és força habitual entre els *nens de carrer* que malviuen als carrers de Tànger.

Tots els petits Harraga reconeixen que no van venir al nostre país per dedicar-se a activitats delictives, i que mai s'haguessin pensat que alguns d'ells acabarien així. Aquest menor ho expressava així, davant la pregunta d'un educador, i amb un èmfasi i rotunditat que aquí no podem reproduir completament:

Educador: *¿Tu quieres decir que has venido a España para robar?*

Menor: *No! Por trabajo, por ganar dinero, por ayudar mi padre y mi madre sabes. Cuando venimos de Tanger no pensamos en robar ni nada. Pensamos en venir a trabajar, arreglar papeles, sabes. Luego venimos aquí la gente y no encontramos nada. Y si vamos a centro te quedas tres meses, cuatro meses o mas y al final no te dan nada, ni papeles ni nada. La gente se escapa de centro y se va a robar, sino no comer. (G.B.2)*

a) L'espiral de les activitats delictives

Els petits Harraga primer intenten buscar feina, però quan no la troben o aquesta és molt precària, tard o d'hora acaben vivint al carrer. I, llevat que ingressin en un centre de protecció, aviat es veuen en la necessitat de pidolar perquè tenen gana i van bruts:

Como te lo voy a explicar, estuve en la calle y estuve buscando la vida como sea, dando vueltas, paseando, sabes, decías estoy aquí que hago, a donde voy y por ejemplo me encontré a un marroquí, oye mira: si me puedes ayudar, yo tengo la ropa sucia y yo quiero por lo menos ducharme; porque mira, siete días sin duchar. Y me ha dicho, yo no puedo hacer nada y tal, pero me ha enseñado un mezquita que había por allí y fui y allí me he duchado. Un señor me dado unos pantalones, así empecé, no tenía nada. Empecé a buscar la vida luego, ya empecé a buscar la vida. (M.M.)

Però cansats de voltar pels carrers sense trobar cap sortida, aquests petits Harraga comencen a realitzar petits robatoris, a l'inici només per menjar:

Al principio solo para comer, entras en una tienda, robar no, entrabamos en un supermercado digamos, un Pryca o cualquiera, comías y salías con la barriga llena y ya está. Otro día en otro sitio. (M.M.)

Un menor ens explicà, avergonyit, que va robar-li a un transeünt els diners que aquest havia aconseguit pidolant a la Rambla; i que, tot i que tenia gana, es va sentir molt miserable en fer-ho, en robar a l'escala socialment més baixa. Però després aquests nois comencen a robar altres coses, fins i tot per vendre-les, com ens explica un d'ells:

Vendías cosas, por ejemplo yo he entrado en una tienda y he robado algo, que es muy grande y que no lo necesito, oye mira tengo una bamba y tal, ¿me quieres comprar?. Te dice que si, pues bien cogías y lo vendías. (M.M.)

Malgrat que tots aquests nois perceben aquest *modus vivendi* de forma molt negativa, conscients que no ho haurien de fer i que el seu entorn cultural ho reprovaria, la desesperació que experimenten els aboca a aquesta conducta:

Escuchame un minuto por favor. Cuando no tienes para comer empiezas a robar para sobrevivir, si, tienes que robar, no podemos trabajar y entonces que podemos hacer, no

tenemos familia ni nada. Mira, yo y mucha gente que ha pasado su vida en Marruecos, y nunca ha robado nunca. Y cuando llegas aquí has visto a otros robando y dices: porque, yo nunca robar, no puedo, no es posible, yo nunca robé. Piensas estos chicos ya robaron en Marruecos y ahora aquí igual, y no es así. Entonces, pasas la primera semana sufriendo, el primer mes, el segundo pides y pides dinero a los amigos y al tercero, el cuarto no puedes aguantar más, no puedes sufrir más. Tienes que devolver el dinero a tus amigos y tienes que pedir más para sobrevivir. Y piensas no lo voy a hacer más solo esta vez para pagar. Y no, resulta entonces que inicias una vida de robo, de vender drogas, una vida que nunca habías imaginado. Yo nunca. (G.SC2)

D'ençà que comencen aquest tipus de vida l'espiral delictiva no s'atura i cada vegada esdevé més difícil fer marxa enrera. Si a l'inici robaven per menjar, després ho fan per estar polits, per vestir marques esportives de moda⁵⁷, per dormir en una pensió o en un pis, etc.:

Robas en cualquier sitio, si entras en un restaurante, en una tienda, en un supermercado, cualquier comida, cualquier ropa, cualquier cosa, jabón para ducharte, bambas. Lo sacas y te vas corriendo. (M.M.)

Arriba un moment que ja no roben només en botigues i supermercats, sinó directament a persones i de forma violenta. I així l'escalada dins el món de la marginació i de la delinqüència arriba a nivells molt més greus i profunds.

Els comportaments fora de la llei per part dels adolescents han estat interpretats pel psicòleg Gerard Lutte (1991) com un comportament patològic que sorgeix en les societats industrials i post-industrials i que deriva de causes individuals, familiars i socials. Altres autors, en canvi, presenten la delinqüència juvenil com una forma de racionalització i de control de la marginalitat, la qual reflecteix la dificultat que experimenten molts joves per comunicar-se i fer-se entendre en el món dels adults. Lutte (1991), entre d'altres (Censis, 1982), interpreta aquest comportament com una reacció agressiva contra la societat dels adults, com una inadaptació social i individual, com una necessitat exasperada de representar el paper de protagonista i de competir amb altres joves i adults.

En aquest sentit, els menors immigrants, incapaços d'entendre's amb aquesta nova societat a la que han arribat, no es conformen amb el paper insignificant i subaltern que els hi tocava de viure. El seu comportament és una revolta contra el món dels adults que no els ofereix cap oportunitat per realitzar les seves expectatives, sinó només un alternativa d'acord amb les seves regles i paràmetres de control social. Segons Miquel Llopis (a Jesús Moya, entrevista 2000), en un article publicat a la revista *Carrer* de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona, l'explicació de l'actuació vandàlica i delictiva dels petits Harraga és la ràbia: *ràbia per sortir de la miseria, ràbia pel fet que Europa no sigui la terra promesa, ràbia per no tenir on fugir, ràbia perquè el delicte que han fet és haver nascut en un país equivocat.*

b) El tipus de delictes i les víctimes escollides

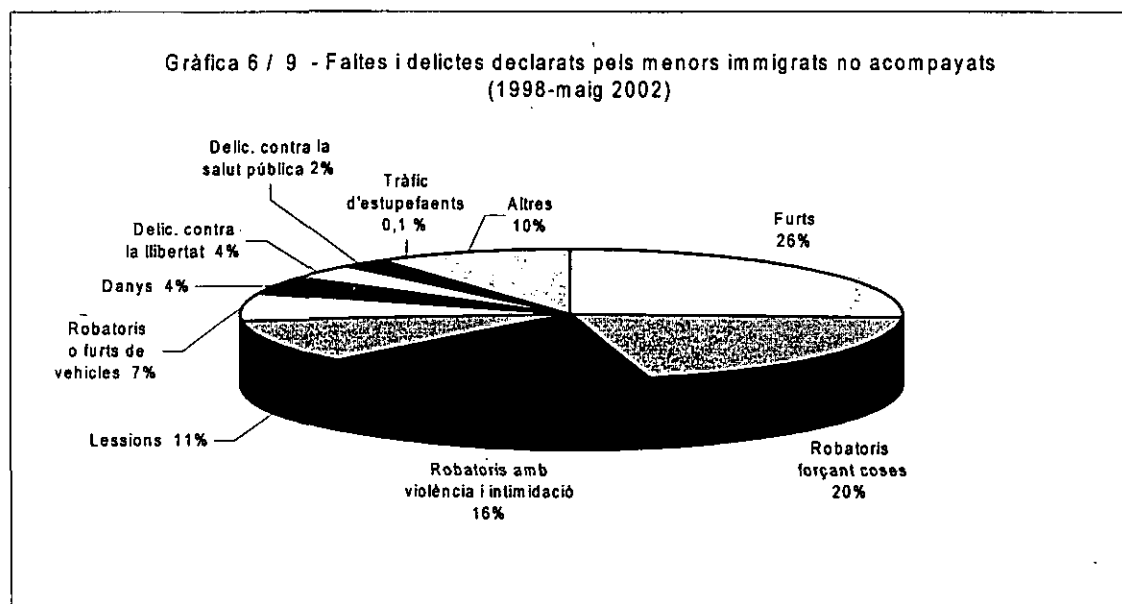
Les infraccions dels menors immigrants generalment són delictes menors. L'Inspector en Cap de la GRUME de la Policia Nacional, Cervera Alcaide (entrevista 2000), indica són delictes per

⁵⁷ Aquest punt l'aprofundim en el proper apartat.

sobreviure: el tipus de delictes més freqüent és l'estirada: l'estirada de la bossa, l'estirada de la cartera, etc. I amb aquests diners es mantenen més o menys. Un dels menors entrevistats afirmava el mateix, i assenyalava també la venda de droga com un mitjà per aconseguir aquests ingressos bàsics per sobreviure:

Cuando no tienes para comer acabas por robar para sobrevivir, si, tienes que robar. (...) Cuando llegué aquí no tenía dinero, fue a buscar trabajo en todos sitios y nada, nadie me quiere dar, busque en la agricultura, en fabricas, todos te piden papeles, entonces ¿que hago?. Mis amigos me piden el dinero que me han prestado, uno 10.000, otro 20.000, de donde voy a pagar esto. Entonces la única vía que me queda es robar y vender drogas. (G.S.C.)

A mesura que els menors passen més temps al carrer, s'organitzen millor per dur a terme els seus delictes, i aviat apareixen altres tipus de delictes més greus. El Centre d'Estudis Jurídics de la Generalitat (2003, document I, 47) va estudiar aquesta variable, de manera que en la gràfica següent podem veure l'evolució en l'espiral delictiva de 360 menors immigrants no acompanyats, dels quals la majoria són marroquins, que van declarar les faltes i delictes comesos:

Font: Centre d'Estudis Jurídics, 2003, document I, 47.

La major part dels delictes, com veiem, són delictes contra el patrimoni. I segurament els delictes de llesions i danys estan també estretament relacionats amb el robatori. En canvi, el tràfic d'estupefaents o els delictes contra la salut pública representen un percentatge molt petit. També és cert que els menors detinguts per aquest tipus de delictes són molt pocs, segons les memòries del 2000 i 2001 de la DGJJ, probablement perquè el tràfic d'estupefaents que realitzen alguns menors és de poca importància i només com un recurs per sobreviure. A continuació descrivim amb detall el tipus de delictes més habituals entre els petits Harraga:

1. **El furt**, és a dir, la sostracció sense intimidació ni força, és el delictes més habitual. Es realitza sobretot en botigues i supermercats, o bé aprofitant el descuit d'alguna persona. En el primer cas, pot esdevenir-se que el menor actuï amb discreció i surti de l'establiment tranquil·lament; o bé que ho faci sobtadament i surti corrents de la botiga. En el segon cas, en canvi, s'observa la víctima a l'espera que estigui distreta i no tingui temps a reaccionar. El País del 27 de juny del 1999 alertava sobre el creixement d'aquest tipus de delictes: *Els "descuideros"⁵⁸ fan el seu agost a Barcelona. Creixen els furt a turistes amb estirades i cops ràpids, aprofitant els descuits de les víctimes.* En una altra notícia del mateix diari (12 de juny del 2002) la policia explicava: *es tracta de menors que sempre que poden eviten la violència (...). Procuren no causar danys a la persona ni a les seves pertinences, de manera que només se'ls podrà acusa de furt i no de robatori.* Un dels menors entrevistats ens explicava aquesta forma d'actuar:

En esta situación, tu tienes que mirar a la derecha y a la izquierda, y cuando ves una cartera delante tienes que sacarla y corriendo, y así a lo menos puedes cubrir tus gastos, pues, es así como tienes que robar, sino no puedes sobrevivir. (H.B.)

En aquest tipus de delictes s'utilitzen dues tècniques, segons l'experiència del menor: els menor inexperts, sols o acompanyats, passen llargues estones observant la víctima i esperant una bona oportunitat per cometre el furt. En canvi, els menors amb experiència en aquest tipus de delictes actuen en grup, i mentre un o dos distreuen la víctima, un altre comet el furt. Un mètode força citat pels menors és el *joc de Ronaldo*: entretenir la víctima jugant a futbol. Molts dels petits Harraga saben que per culpa d'aquests delictes no acabaran mai tancats en un centre. Segons el codi penal, els robatoris inferiors a 300 (50.000 ptes) no són delictes sinó faltes, i per tant, els autors no passen a disposició judicial.

2. **El robatori amb violència.** Pot ser de tres tipus:

a/ Una acció de furt en la qual es produeix un forceig imprevist amb la víctima. En la violència del forceig la víctima pot caure i sofrir cops i llessions. Malgrat que la violència no sigui premeditada, la reacció de la víctima la provoca. En aquests casos, els menors inexperts és probable que ho deixin córrer i marxin corrents, mentre que els menors amb experiència exerceixen violència sobre la víctima i aconsegueixen el seu botí:

No, no daño, miras persona, intentas una, dos, tres veces, hasta que bien y sales corriendo. Pero a veces, turista no quiere y malo (...) Más fuerte y ya está. (H.B.)

b/ Un robatori amb violència premeditada. El cas més habitual és que un grup de menors encerclen la víctima i, quan un dona l'ordre, l'immobilitzen o el tiren a terra i li agafen tot el que duu a sobre (cartera, joies, telèfon mòbil, càmera fotogràfica, etc.)⁵⁹. Això es

⁵⁸ El mot *descuideros* forma part de l'argot policial, per referir-se als lladres que actuen sobre víctimes que estan distretes.

⁵⁹ Aquesta tècnica es pot observar molt bé en diverses seqüències del reportatge de 30 Minuts *Els nens dels camions* emès per TV3 al gener del 2001. Altres menors ens han explicat una tècnica (que no hem pogut comprovar) consistent en agafar la víctima per un "punt clau" del coll que els deixa immobilitzats i adormits durant unes hores, sense violència aparent.

produeix en llocs públics, per exemple al final de la Rambla, generalment de nit o de matinada⁶⁰. A vegades es realitza amb intimidació de la víctima: tot comença com un joc, però acaben donant algun cop a la víctima per espantar-la i aconseguir el robatori⁶¹.

c/ Un robatori molt violent. Els menors més violents són els que es troben més degradats al carrer i que consumeixen inhalants o altres substàncies tòxiques. Una notícia del diari Avui (3 de febrer del 2000) explicava les característiques d'aquestes agressions, en boca del propietari d'un conegut bar musical: *al principi només els interessava estirar bosses, però últimament se senten tan impunes que estan fent el que els dona la gana i es diverteixen perquè els agrada fer ma*⁶². Les entitats veïnals de la zona de la plaça Reial, del barri Gòtic i del Raval van denunciar aquest tipus de delictes realitzats per menors marroquins. La polèmica va anar creixent de to fins al punt que durant els mesos d'estiu del 2000 alguns veïns de Ciutat Vella van formar patrulles de vigilància⁶³. Es tracta d'una situació similar viscuda al barri de Lavapiés de Madrid, amb característiques molt similars a Ciutat Vella, en relació amb *la banda del pegamento*⁶⁴.

3. **La sostracció en vehicles.** Aquests tipus de delicte també es realitza en grup. Generalment, mentre alguns menors vigilen el conductor o el distreuen (sobretot cotxes de turistes), altres obren el maleter o una porta, agafen les bosses que hi ha dins, i marxen corrents. Això ho fan en hotels cèntrics, en alguns semàfors o al mig del carrer, a vegades en llocs molt concorreguts⁶⁵.
4. **La venda de drogues.** Generalment és hatxis i en poques quantitats. Alguns educadors (Mohamed Teldi, entrevista 2000) ho anomenen *trapicheo de poca monta o just per sobreviure*. La majoria dels menors que es dediquen a aquesta activitat la combinen amb els robatoris. Alguns menors, però, consideren millor vendre drogues que robar i només es dediquen a això:

⁶⁰ En el punt següent especificarem quins són els llocs i les zones més habituals.

⁶¹ Un familiar meu fou atacat amb aquesta tècnica a la zona del MACBA a les 8'30 del vespre. Tot i que el grup estava format per 5 petits Harraga, fou el noi més petit del grup (aparentment encolat) el qui va actuar amb violència contra la víctima.

⁶² Segons la mateixa notícia: L'última víctima ha estat l'arquitecte i veí Oriol Bohigas. Dissabte passat li van trencar una costella i li van dislocar l'espatlla. La seva dona (...) també va ser agredida. (...) Fa uns dies, explica un altre veí, un grup de menors es va llançar sobre una turista japonesa. Només li van treure les botes. L'endemà, van aparèixer en una paperera.

⁶³ Segon El País del 6 de desembre del 2000 s'han identificat 400 delinqüents habituals que actuen a Ciutat Vella i altres zones turístiques, 100 d'ells menors d'edat i els 300 restants són adults (150 espanyols, i 150 estrangers del nord d'Àfrica, Centreamèrica i dels països de l'Est d'Europa). Dels menors no s'especifica el nombre de nacionals i d'estrangers.

⁶⁴ A El País del 30 d'abril del 2000 hi apareixia una notícia sobre aquesta banda. El titular deia: *Lavapiés, el barrio se enciende*. I afegia de forma bastant sensacionalista: *Actuen com una família, se'ls coneix com la "banda del pegamento" i tenen atemorit Lavapiés. Son els protagonistes d'una onada de violència i atracaments que pot fer esclatar el barri més multicultural del cor de Madrid. (...) Contràriament al que assenyala la policia, els joves que han pres Lavapiés no són menors d'edat. De fet, la majoria passen dels 18 anys, encara que n'hi ha alguns -pocs- que en tenen 15. (...) No estan organitzats ni tenen líder. Estan sols, van arribar a Espanya buscant alternatives i s'han unit en la desgràcia. I en les drogues. La cola es el seu pa de cada dia, al que sumen també l'hatxis i la cocaïna*. Ratificant en part aquesta alarma, una pel·lícula documental del director egipci Báseel Ramsis realitzada al 2001 sobre el mateix barri, *El otro lado... Un acercamiento a Lavapiés*, mostrava també aquesta banda com un grup preocupant del barri, sobretot per a la comunitat Xinesa, la més afectada pels seus robatoris.

⁶⁵ Realitzant el treball de camp vam poder presenciar en diferents dies tres robatoris d'aquest tipus, dos a la plaça de Catalunya i l'altre a la plaça d'Espanya, prop de les fonts de Montjuïc.

No, no, no roba, solo vendo hachís. Un año busca la vida así, tengo dinero pero no robo. (A.T.)

Alguns menors entrevistats ens van confessar que enganyaven als turistes que els compraven drogues. De fet, és bastant habitual trobar petits Harraga que saben algunes frases fetes en anglès per vendre drogues als turistes:

Sí, yo no robar, solo vender chocolate, así un año. No pasa nada. Yo salgo por la noche, yo no dormir, por la mañana coge el metro y dormir Sta Coloma . (...) Yo engañar turistas: quieres chocolate, si, toma, cinco mil, rapido hay policía. Da cinco mil y doy un pequeño eso de arbol (...) si pequeño trozo madera con papel de plastico. (...) Rapido y correr. (A.T.)

No obstant, els menors més enfonsats dins del cercle de la marginació també comencen a vendre altres tipus de drogues, principalment cocaïna i pastilles⁶⁶. I alguns d'ells acaben dedicant-se exclusivament al tràfic d'aquestes substàncies en grans quantitats⁶⁷.

Tots aquests diversos delictes dels petits Harraga s'adrecen sobretot a una categoria de víctimes concreta: els turistes. Com anunciava El País del 27 juny de 1999: *el delinqüent busca descaradament al turista*. En el cas dels menors immigrants això és molt clar, de manera que només roben a persones autòctones de forma excepcional. Carmen Hidalgo, presidenta de la coordinadora de veïns del Casc Antic indicava que *aquí tot segueix igual. El diumenge, sense anar més lluny, va haver-hi tres estirades al carrer Princesa (...) Pot ser que hi hagi menys menors, però els delictes no han disminuït* (El País, 27 de març de 2001). No obstant, els propis menors que tenen aquest *modus vivendi* afirmen que no els interessa robar a persones espanyoles:

No. A españoles no robar, llevar 2000 o 3000 ptas. ¿Que hacer con eso?. No, no, solo turistas llevan pasta, mucha pasta. (A.G.)

Podríem afirmar, fins i tot, que els menors marroquins s'han especialitzat en el robatori a turistes d'algunes nacionalitats ben concretes, els "orientals" o japonesos, i els nordamericans i anglosaxons. Segons els menors, aquests són els turistes que porten més diners en efectiu al damunt⁶⁸ ("diner negre" segons ells⁶⁹) i objectes de valor.

⁶⁶ Al final d'aquest apartat tornarem a reprendre el tema, veient els problemes judicials que això els hi suposa.

⁶⁷ Un menor, gairebé major d'edat i amb quatre anys de carrer, que arribà al centre d'urgència Lledoners, traficava sobretot amb cocaïna, i en l'actualitat a més la consumia. Sembla, segons explicà el menor a alguns educadors, que arribà al centre per amagar-se d'algué a qui devia diners (més de 1.502 €, és a dir, 250.000 ptes). De forma inexplicable el menor anava bastant col·locat alguns dies, fins que finalment els educadors van descobrir que amagava més de 480 € (80.000 ptes.) en papelines de cocaïna dins de les seves vambes.

⁶⁸ Alguns menors que ja feia anys que es dedicaven exclusivament a aquest *modus vivendi* ens van mencionar haver aconseguit fins a un milió de ptes. en un sol robatori. No obstant, el més habitual, d'acord amb el que afirmen l'inspector en cap de la GRUME i els educadors de carrer, és que els robatoris només els permetin de sobreviure. A més, pensem que per cada robatori els beneficis s'han de repartir entre els membres del grup.

⁶⁹ No hem pogut comprovar el sentit d'aquesta expressió.

Japoneses buenos, los más buenos, siempre mucho dinero. (...) Es facil con japoneses tienen miedo rapido. (A.T.)

Així, les denúncies per robatori de súbdits anglesos havien augmentat de 385 a 582 des de 1996, i al 1999 seguien en augmentant (El País, 27 de juny de 1999). Davant d'això, aquell any alguns Consultats estrangers es van queixar a les autoritats de Barcelona en relació als freqüents robatoris als seus turistes. Fins i tot el Consulat japonès va advertir dels riscos de visitar Barcelona, i va divulgar diversos consells de seguretat: anar en compte amb els menors d'origen magribí, anar sempre en grup, no passejar de nit pel casc antic, etc.

Però, a més dels diners, els menors immigrants també aprecien molt els documents d'identitat dels turistes d'origen asiàtic, perquè es venen molt bé en el mercat negre. Segons El País del 20 d'agost del 2000, dins de la comunitat xinesa que viu a Espanya, n'hi ha uns 40.000 que viuen sota l'esclavatge de 400 mafiosos del seu país, els quals *contracten magribís perquè robin passaports de turistes orientals que visiten el nostre país. Segons fonts policials, els hi paguen entre 25.000 i 30.000 pessetes per cada passaport.*

Un factor molt important a tenir en compte, que els menors coneixen, és la impunitat que suposa robar a turistes, degut al fet que la majoria de denúncies queden arxivades perquè les víctimes no es presenten a judici. Tanmateix això podria canviar en el futur si es generalitzen els judicis ràpids per a aquest tipus de delictes.

Els llocs més habituals per practicar aquest *modus vivendi* (robar i vendre drogues) són les zones més visitades pels turistes. Fins a l'estiu del 2000 aquestes eren sobretot al districte de Ciutat Vella. No obstant, degut a la pressió policial, l'àrea d'actuació s'amplia cap a d'altres zones freqüentades també pels turistes. Actualment podríem dir que els petits *Harraga* que delinqueixen realitzen les mateixes rutes que els turistes: la ruta del barri gòtic, la ruta Gaudí, la ruta dels museus, la ruta de Barcelona de nit, etc. Molts dels emplaçaments escollits pels turistes tenen l'avantatge de trobar-se al Casc Antic, on els carrers estrets faciliten una fugida fàcil i ràpida després del robatori. Com deia una de les notícies abans citades (El País, 27 de juny 1999), els punts calents els podem diferenciar segons el dia o la nit:

- **Llocs de dia:** la plaça Catalunya (com a centre neuràlgic de pas i de concentració), la Rambla i la Catedral (i els camins que porten d'un emplaçament a l'altre), el parc Güell i la Sagrada Família, les platges (Vila Olímpica i Barceloneta), les àrees comercials, alguns del museus més coneguts (principalment el Museu Nacional), i la muntanya de Montjuïc⁷⁰.
- **Llocs de nit:** la plaça Catalunya, l'últim tram de la Rambla, les fonts de Montjuïc, la plaça Reial i voltants, el Maremàgnum i el Port Olímpic.

⁷⁰ La notícia *Els "nens del carrer" s'amaguen a Montjuïc* feia referència a aquest nou emplaçament dels menors: *es traslladen en aquesta època en què el bon temps afavoreix l'arribada de turistes, als voltants del parc de Montjuïc. Aquest és un dels punts predilectes que han escollit per assaltar els turistes despistats, sobretot els que van sols. (...) Els delinqüents aprofiten les cabanes naturals entre els arbres i la malea o els forats que hi ha sota unes terrasses amb vistes al Port per posar-hi matalassos per poder-se esperar tranquil·lament l'estona que faci falta fins que arribi una víctima. En aquests jardins aquests refugis els serveixen, sobretot, per quedar-se amagats dels turistes i poder-los abordar per sorpresa quan menys s'ho esperen. També els serveix per amagar-s'hi quan la policia o les pròpies víctimes els busquen.*

Els hotels del centre històric de la ciutat també són un punt calent. El director de l'hotel Continental de la Rambla 138, M. Malagarriga (El País, 27 de juny de 1999), assenyalava que els robatoris als turistes és *un problema greu en aquesta zona i va en augment. En el Continental, nou de cada deu clients són estrangers i cada setmana roben a un parell d'ells. Anit mateix a un anglès li van pispar la cartera al sortir del "tablao" El Cordobés* (situat a l'últim tram de la Rambla):

A Santa Coloma de Gramenet els robatoris que comenten els menors marroquins també són principalment a estrangers, però no turistes sinó immigrants de la comunitat xinesa. Al reportatge sobre el barri de Lavapiés de Madrid, ja esmentat anteriorment, hi apareix el mateix fenomen. Un dels educadors de carrer (Mohamed Teldi, entrevista 2000) indicava: *roben a xinesos perquè porten diners damunt d'ells, no poden deixar els diners perquè són indocumentats. A Santa Coloma hi ha una comunitat xinesa que es dedica als tallers de confecció i que amb els diners que fan del dia o de la setmana ho porten al damunt (...) No vull dir que portin quilos, sinó 50 o 30 o 20 mil ptes i ja està. (...) Són treballadors que porten els diners per menjar. No obstant, hem d'aclarir que en aquesta ciutat el modus vivendi principal dels menors és el trapicheo o venda d'haxís a petita escala, i els robatoris només es donen de forma puntual. Els menors que es dediquen a robar es traslladen a Barcelona a la nit per fer-ho.*

c) La jerarquia d'edats

No podem afirmar que existeixin màfies pròpiament dites que utilitzin els menors, però sí que existeix una jerarquia imposada pels nois més grans del grup, a vegades ja adults. Tot i que aquest sol punt requeriria una investigació molt més àmplia i específica, pel treball de camp realitzat, l'observació i les entrevistes a menors i a professionals podem assenyalar alguns aspectes d'aquesta jerarquia d'edats.

L'inspector en cap de la GRUME va afirmar que, tot i que era possible que existís alguna màfia (Cervera Alcaide, entrevista 2000), això no era el més comú: *si, tenim coneixement que hi ha algunes persones que s'estan aprofitant d'aquests menors, per exemple en la prostitució, o en el cas de la venda d'estupefaents o de treball il·legal d'explotació de menors, però en general no, ells ja s'han organitzat en grups de 6 o 7 persones, que dormen sempre en els mateixos llocs, però no són aquest tipus de màfies, s'organitzen entre ells. (...) És possible que en algun grup hi hagi una persona gran, que és el qui recull els diners després d'un robatori i el reparteix. Per regla general aquests nois tenen un lloc on dormir, perquè el gran els empara.*

Però hem trobat versions contradictòries, ja que alguns menors indiquen que no hi ha cap adult que els controli, mentre que d'altres han mencionat viure amb un grup on hi ha alguns adults, també marroquins, tot i que no els perceben com a explotadors. El que sí reconeixen tots els menors entrevistats, és que els menors més petits són utilitzats per aquests adults:

No, no he estado nunca dirigido por nadie, ni estoy metido en ninguna red de mafia. Cuando tengo hambre y tengo dinero compro comida, entonces no voy a robar, robo siempre para sobrevivir, y vendo hachís, esto es todo. No he estado nunca víctima de esta gente porque aunque soy menor, en mi cara parezco mayor y nunca alguien me ha obligado a vender drogas, en todo el tiempo que pasé en la calle siempre he

estado con la gente mayor. Pero conozco chicos, que algunos se les acercan –oye, mira, si me coges esto y me lo guardas te daré cinco mil pelas. Sí, hay muchos que son utilizados por estas mafias, siempre niños, conozco a un niño muy pequeñito que trabaja con ellos, le dan mochilas llenas de droga, y el se encarga de llevarlas al sitio que quieren, claro este niño también le gusta este trabajo, porque es facil y le dan mucho dinero para él, y la policia no le para porque es pequeñito y no piensan que puede llevar droga, hace todo lo que le dice esta mafia. (M.M.)

L'educador de carrer Jesús Moya (entrevista 2000) afirma que els menors immigrants estan totalment controlats dins d'un cercle que s'origina en la cultura del carrer i de la marginalitat: *el nano quan arriba esta controlat, però és que a la vegada aquests més grans que estan controlant als petits estan controlats per adults. Els educadors hem vist al carrer com els adults no participen en res, però estan controlant el menor constantment. (...) el carrer té una estructura, té una jerarquia, que el nano no es pot saltar, que coneix. (...) Hi ha tota una jerarquia, on el qui té grau superior a ell és qui es queda els diners o targetes de crèdit. Al nano (més petit) el que li donen és peixet, li deixen quedar-se el walkman, li deixen quedar-se la jaqueta, i quan el nano comença a rebotar-se li compren unes bambes Nike perquè estigui tranquil. Però els que extorsionen al nano al carrer, a la vegada estan extorsionats per un altre adult que no està al carrer, que no és consumidor de tòxics, i a qui realment li interessen les targetes de crèdit, la documentació d'un estranger, diners en metàl·lic, etc.*

Però encara que aquesta situació es dona realment, la vida de grup evita la sensació d'extorsió per part dels adults. A més, l'extorsió a vegades pren formes molt subtils, i els menors veuen els adults com a companys. Sovint són nois que han crescut dins del grup. Segons Jesús Moya, un dels menors ja més grans, a qui havíem conegut poc després de la seva arribada a Catalunya, després d'un parell d'anys explicava que ja no tindria problemes amb la policia perquè, malgrat dedicar-se al mateix, ara tenia altres nois més petits que treballaven per a ell::

Yo manos limpias ahora. Yo grande, más pequeños hacen ellos, yo solo decir esto, aquello, pero yo no hacer nada, la policia ya no coger. (A.T.)

Tot i que el *modus vivendi* dels robatoris i de la venda de droga són els més habituals, també ho és la prostitució com vam poder comprovar personalment en dos casos durant el treball de camp. Tanmateix, aquests dos menors que guanyaven diners prostituint-se no estaven explotats per cap màfia, sinó que degut a la desesperació de la vida al carrer havien acceptat la protecció d'un dona d'uns 50 anys a canvi de favors sexuals. Ambdós menors ens ho van relatar amb molta vergonya i justificant-nos que no eran tan greu perquè era una dona, perquè alguns companys seus ho feien amb homes.

6.3.4. Altres elements característics de la vida al carrer

Com hem dit, l'estatut masculí dels menors immigrants immersos en la *cultura del carrer* s'organitza entorn de dos eixos fonamentals: la força física i la disponibilitat del diner. La força física s'utilitza de forma efectiva, o per mitjà d'amenaques, en situacions com la defensa del territori, del *modus vivendi*, o altres situacions de la vida quotidiana. En quant a la utilització del diner, no només serveix per satisfer necessitats bàsiques, sinó també les necessitats pròpies d'una societat de consum. A més, la possessió de diners dona "prestigi" dins del grup i fora d'ell.

a) La violència

L'antropòloga Mercedes Jimenez (entrevista 2002) indica que al Marroc hi ha diferents tipus de violència que els menors immigrants han interioritzat, i que no sempre s'exterioritza en forma de violència física, sinó també psicològica com la ràbia: *hi ha una violència d'Estat, una violència policial, una violència d'institució, una violència de l'administració, una violència de l'escola, una violència de la família, una violència al carrer, una violència de gènere.. Per tant, clar que està molt present, clar que et condiona. No només és la violència de que un pare maltracti un nen, és molt més ideològic.* Però, segons la mateixa autora, la violència té un element simbòlic que condiona les històries personals: *té molt a veure amb el concepte de ciutadania que s'està utilitzant, tot és violència i vassallatge, i el concepte de subdit, tot t'oprimeix.* Per tant, alguns aspectes de la violència que es dona actualment al Marroc té a veure amb la forma de sublevar-se dels subdits contra aquesta opressió tan generalitzada. L'emigració, tant regular com irregular, és sovint la resposta a la ràbia continguda per la manca d'expectatives, per la manca de llibertat, etc. Tot aquest context condiona enormement els menors, i davant de la doble frustració de l'opressió del seu país i del rebuig del país d'acollida, la reacció pren sovint una forma violenta. Però aquesta violència no és fruit d'una cultura violenta, sinó de les condicions econòmiques, socials i polítiques que viu l'individu. Si es modifiquen aquestes condicions, el concepte de violència també canviarà.

Però el nivell de violència dels menors immigrants creix quan entren en contacte amb *la cultura del carrer o la cultura de la marginalitat*. Segons Ordóñez (1995), en el seu estudi sobre *els nens del carrer* de Lima, hi ha dues raons per les quals aquests menors accepten les conductes violentes dins del mateix grup i envers els altres:

- La primera raó és el reflex de la violència estructural de la societat (en el nostre cas, tant la marroquina com l'espanyola), que s'esdevé en els grups marginals com a resposta a la violència formal (per exemple, la impossibilitat d'obtenir un permís de residència i de treball) i com a tendència a l'autogratificació a través de l'abús dels més febles, reproduint així les estructures socials en les quals s'està immers, tant familiars com culturals.
- La segona raó prové del que Ordóñez (1993, a Ordóñez, 1995) anomena *pedagogia del cop*, és a dir del càstig físic com a pauta generalitzada en moltes societats i en les institucions que l'engloben (família, escola, treball, centres tutelars, etc.). Tot i que ell es refereix a Amèrica Llatinal, aquesta pedagogia també és omnipresent al Marroc.

La jerarquia del grup prové en molts casos de la duresa dels seus líders, que exerceixen una violència de contenció tant psíquica com física, tant envers els membres del grup com envers altres grups que competeixen pels mateixos béns o territori⁷¹. Aquesta duresa s'ha anat adquirint a través dels anys de vida al carrer. És habitual veure aquests menors golpejats, amb navalles per defensar-se⁷², amb múltiples cicatrius pel cos, etc. De fet, el que moltes vegades comença

⁷¹ Com ja vam veure en l'apartat de localització dels menors a la ciutat de Barcelona, aquests tenen ben delimitat el seu territori.

⁷² El fet de portar una navalla, al Marroc no vol dir ser un delinqüent o un personatge marginal, sinó que és un símbol de força, de valentia, de coratge contra qualsevol agressió externa. L'escriptor Mohamed Chukri comentava en una

com un joc entre joves acaba en ocasions en una barralla de sang o en un ajustament de comptes entre bandes o grups rivals. Normalment, els enfrontaments més greus tenen relació amb la drogodependència: un dels menors que vam entrevistar havia acabat a l'hospital, apunyalat per altres nois en un conflicte sobre drogues. Altres dos joves habituals del Centre Lledoners van apunyalat un periodista que intentava fer-los fotografies a la plaça de Catalunya, en un moment en que estaven sota els efectes d'inhalants.

La solidaritat entre el grup o entre els companys més propers pot comportar involucrar-se en alguna discussió o baralla. Aquesta situació és molt comuna al carrer, però també dins dels centres. Per exemple, un dels menors entrevistats, que estava bastant integrat en un centre d'acollida, acabà involucrant-se en un greu conflicte⁷³ en defensa d'un company. De fet, aquell noi havia passat bastant de temps al carrer, entrant i sortint del centre, però a més se sentia frustrat per la manca d'expectatives dins el centre després de 7 mesos:

Yo estaba limpiando los platos, lava los platos y super normal. ¡Ningún problema! Y llega un educador y empuja a un amigo mío marroquí ¿sabes? No quiere limpiar. Le dice hay que limpiar y cogelo así. Entonces mi amigo cuando empuja el educador también le empuja, y el educador cogerlo así y vienen muchos educadores y encima del chico. Ocho educadores, ellos cogerlo del cuello, así (com s'ofega). Y la rabia me da a mí, ya sabes cuando mi amigo él la primera vez, cuatro meses fuga, él estar aquí tres meses conmigo, mucho tiempo... Yo no puedo más, coger educadores, yo empujar a los educadores para dejar amigo, y viene uno y haceme un puñetazo en la cara y cuando el otro me ve sangre en la cara, pues pim, pum, pim a los educadores. Viene la Guardia Civil. (A.G.)

b) La utilització del diner

La utilització del diner resulta primordial per als nois i noies immersos en una cultura del carrer. Com hem vist, els menors immigrants al principi només intenten obtenir-lo per cobrir les necessitats bàsiques. Tot i que al principi els resulta bastant complicat, amb el temps aprenen a obtenir-los de forma més ràpida i fàcil. No obstant, amb la mateixa rapidesa que aconsegueixen els diners, després se'l gasten. I malgrat que alguns menors diuen haver enviat a vegades⁷⁴ diners a la seva família, d'altres comenten que no ho fan perquè si la família s'assabentés d'on han sortit aquells diners no els acceptarien. Molts viuen, per tant, un conflicte moral:

Al robar tienes dinero, pero no hacer nada con dinero, no tienes casa, no alquiler, no poner banco. (...) ¿qué haces con dinero? Gastar en comida, tabaco, gastar en ropa, pensión, amigos, nada más. (...) ¿A la familia? Poco dinero. La familia preguntar donde trabajar y entonces tu que decir. Tu mentir, no decir a padre y madre que robas en Barcelona. (A.G.)

Malgrat que alguns dies puntuals els menors tinguin força diners, la seva disponibilitat de diners és totalment fluctuant i inestable:

entrevista (El País, 5 octubre de 2002) que sempre duia damunt un gran ganivet per si algú l'atacava, i que si moria no morís sol.

⁷³ El conflicte fou notícia al diari Regió 7 del 26 de gener de 1999.

⁷⁴ Uns dels menors que vivia exclusivament d'això ens explicava que el pare s'havia posat malalt i que llavors estava enviant-li diners. No obstant, se sentia força malament pel fet d'haver d'enganyar la família, dient-los que aquests diners procedien d'altres activitats i no dels robatoris o de la venda de droga.

Cada día una cosa diferente, un día con bambas nike, otro sin. Un día con mucho dinero, y otro día sin una peseta. Robamos, vendemos drogas para sobrevivir, si no robamos, si no vendemos drogas no podemos vivir, es muy fuerte pero es así. (A.T)

Com el noi anterior assenyala, el consumisme de roba, sabates, models de pentinats, mòbils, etc. són prioritaris. L'aparença externa és un valor primordial per als menors immigrants, que sempre intenten anar ben vestits i amb la millor roba. Tot i que això ja ho feien al Marroc, a Barcelona el bon aspecte és una manera de trencar la marginalitat:

Cuando yo tengo dinero no voy a gastarlo en drogas ni en máquinas, lo gastamos en comprar bambas Nike y ropa de marca, y eso no solo aquí, sino también en Marruecos hacíamos lo mismo, porque la gente piensa que la Nike y la ropa de marca solo existe en España, eso es mentira. (G.SC.2)

Al Centre d'Urgències Lledoners l'afany d'aquests menors per aconseguir aquests tipus de roba formava part del seu *modus vivendi*. Tots duïen les mateixes vambes, que valien al mercat unes 22.000 ptes, és a dir, 132,22 €, i a vegades quan les tenien molt brutes les llençaven i se'n compraven unes altres. El mateix passava amb la roba i amb el pentinat. Tots duïen un tallat curt molt semblant, realitzat en les perruqueries de marroquins, i a la que el cabell els hi creixia una miqueta se'l tallaven ràpidament. Tanmateix, de la mateixa manera que els passava amb els diners, mentre un dia anaven impecables de cap a peus, un altre dia apareixien bruts i mal vestits.

Els diners, com hem dit, atorguen "prestigi" i permeten satisfer els desitjos dels amics o del grup. Com diu Ordóñez (1995), poden "arreglar situacions" que comprometen la llibertat, la jerarquia o la realització de certes activitats (necessàries o lúdiques), així com l'obtenció de drogues. Per això, com diu el mateix autor, entre els *nens de carrer no és estrany veure nois del carrer que "cremen" sumes veritablement importants de diners per pagar les diversions dels seus amics a fi d'obtenir un estatus en el grup d'iguals*. No obstant, aquest fet també comportarà la *reciprocitat* dels membres del grup.

c) El consum de drogues

Un dels elements que s'associa al fenomen dels *nens de carrer*, freqüent en els països pobres, és el consum de drogues. La imatge habitual és la d'uns menors degradats, amb la roba estripada, bruts, sense sabates, i amb un tros de roba o una bossa de plàstic que inhalen contínuament. Però aquesta imatge esdevé molt més escandalosa quan es dona enmig d'una gran ciutat d'un país europeu, com Barcelona, on mai s'havia donat anteriorment. El País del 14 de desembre del 2000 explicava que *els nois del carrer es refugien en els locals del Moll de Fusta, i que allà, en una silenciosa visita a la matinada, s'hi podien descobrir unes escenes que no tenien res a envejar als coneguts reportatges sobre "els merinos da rua" del Brasil, però aquesta vegada en ple centre de Barcelona, al costat del mar*.

Per Ferrando, recollint la definició de Chevailli-Arroyo (1988, a Ferrando 1992, i a Ordóñez 1995), un inhalant o substància volàtil és qualsevol matèria introduïda a l'organisme per inspiració, la qual en ser absorbida per via pulmonar produeix alteracions de la consciència i de les funcions vitals. Alguns autors (Ferrando, 1992; Claux&Villanueva, 1989; Gregoire, 1991; a

Ordóñez, 1995) sostenen que aquest tipus d'inhalants són les drogues dels pobres i marginats, així com la dels nens i els adolescents, i per això se l'anomena també *la droga del pobre*. En el cas dels *nens del carrer* el seu consum es dona com a producte de la seva participació en la subcultura del carrer. Així doncs, és una vegada que el nen està al carrer quan adquireix aquest costum. Per als menors immigrants aquest tipus de droga no els hi resulta estranya, perquè malgrat que la majoria mai l'havia consumit al seu país d'origen, havien vist com els adults i els menors marginals del Marroc la consumien. A més, mentre els petits *Harraga* esperen l'oportunitat per aconseguir *el pas de frontera* entren en relació en els llocs d'espera amb altres nois que consumeixen inhalants.

Existeixen diferents aproximacions teòriques per intentar explicar perquè es produeix aquest consum. Fernández (1993) sosté que la teoria més creïble és la que explica el consum d'aquests productes com un mecanisme per reduir l'ansietat i la por, i com un substitut de l'afecte i de l'estimació; perquè quan s'aconsegueix que aquests menors adquireixin vincles afectius i elements materials que els hi donin seguretat (casa, menjar, feina estable, etc.) abandonen fàcilment el consum d'aquestes drogues. En una línia semblant, l'educador de carrer de Barcelona Marc Laranga (entrevista 2000) indicava: *en el cas dels menors, el dissolvent és omplir-se per "ser no res", o sigui és obviar-se totalment de la realitat en la qual estan envoltats, és el consum del tòxic per "no ser", o sigui "per desaparèixer". I llavors omplir-se d'una altra realitat que els porti fantasies, imaginacions i altres. Però, a més, els inhalants aconsegueixen altres funcions estretament relacionades amb les estratègies quotidianes d'adaptació a un medi hostil ple de mancances: treuen la gana i el fred, com explica un menor entrevistat:*

La calle te hace aprender muchas cosas malas, cosas malas. La vida en la calle te hace aprender a robar y a esnifar. (...) Por qué esnifamos? Por miedo, no estar solos aquí, no tenemos ni padre ni madre y nos puede pasar de todo, solo amigos de barrio para poder ayudar. (...) Otra cosa porque tenemos hambre, pasamos las noches en casas viejas, en coches abandonados y tenemos miedo y frío. No dormimos, tenemos miedo de estar en calle. (G.SC.2)

Els principals inhalants que utilitzen els petits *Harraga* són la cola d'impacte, el dissolvent i alguns productes derivats d'aquest⁷⁵. Però la inhalació d'aquest tipus de substàncies també va evolucionant amb el temps per obtenir efectes més duradors i, per tant, molt més nocius. L'educador Jesús Moya de Caritas (ponència, 2000) remarca: *si bé fins ara amaraven una samarreta o un mitjó trencat o un tros de roba (o la màniga del jersei) per anar olorant el dissolvent pel carrer continuament, en aquests moments estan fent una barreja explosiva "d'aspirina aixafada, dissolvent i unes gotes d'un producte per pintar", i tot això ho esnifen i els hi queda un tros (d'aquesta pasta) dins del nas, de manera que el noi està esnifant continuament cada vegada que respira, amb efectes molt més nocius per a la seva salut física i psíquica. A més, també és habitual de barrejar els inhalants amb alcohol o el hatxis. I quan no tenen possibilitats d'aconseguir cola o dissolvent, els menors utilitzen qualsevol cosa que desprengui una olor "molt forta", com un mitjó brut.*

⁷⁵ A La Vanguardia del 10 d'octubre de 1999 llegim que van ser recollits sis nens immigrants al carrer inhalant cola i van ser posats a disposició del Servei d'Atenció de la DGAIA per enèsima vegada. Després van ser portats per la policia al centre d'Urgència Lledoners, a les 21.00 aproximadament. Tots sis, molts deteriorats, anaven inhalant la seva màniga del jersei, i a més la policia portava una botella de litre i mig plena de dissolvent que havia incautat a uns dels menors. Els seus comportaments eren bastant agressius, tant amb la policia com després amb els educadors. De cap manera van voler quedar-se al centre, i així van escapar-se una altra vegada ben aviat.

Com deia l'educador anterior, els inhalants tenen la particularitat de produir efectes nocius de forma gairebé immediata i en les primeres ocasions de provar-los, i com més temps s'inhalen genera més conseqüències físiques i psíquiques negatives, moltes d'elles de nul·la o difícil recuperació. Aquests efectes nocius citats per Ordóñez (1995) i per altres autors (Ferrando, 1992; Kramer&Cameron, 1975; a Ordóñez, 1995) són, en l'aspecte físic: llesions al cervell (el dissolvent s'adhereix als teixits gruyuts, afectant els centres de control, la memòria i el pensament); al cor (provocant insuficiència cardíaca); als pulmons (redueix la capacitat de respiració, desplaça l'oxigen); als ronyons (alteració de l'equilibri físic i químic de la sang i per tant la funció de desfet de les substàncies tòxiques); als múscles (provoca fatiga muscular); als òrgans sexuals (provoca alteracions funcionals com poca velocitat en els espermatozous i irregularitat en el cicle menstrual en el cas de les noies); i al ossos (mal a la medul·la). També té efectes de tipus psicològic: pèrdua de contacte amb l'ambient que rodeja la persona; embriaguesa i al·lucinacions; eufòria lleugera i joia seguida de confusió; desorientació i atàxia ⁷⁶. A més, el toluè⁷⁷ (així com tots els derivats del petroli) produeix eufòria, sensació de grandiositat, inquietud, deliri, al·lucinacions i pèrdua de l'autocontrol, disminució del fred, alleugeriment de la tristesa, etc. L'excés del consum d'aquestes substàncies pot provocar el coma i la mort. A més tots aquests efectes poden ser el desencadenant d'una de les conseqüències més percebudes en el cas dels petits Harraga: la conducta violenta.

Conozco a amigos que toman alcohol y esnifan disolvente, estan muy mal, tienen muchos problemas, ya no son ellos, se pegan con todos, buscan problemas y con nosotros también.
(G.B. 1)

Ja esmentàvem anteriorment que en els tipus de robatori amb violència hi ha molts menors que es troben sota els efectes d'aquestes substàncies volàtils. A El País del 6 d'abril del 2001 es relatava com aquest augment de la violència era evident en els seus assalts i robatoris, tantes vegades denunciats per entitats veïnals de Ciutat Vella i pels operadors turístics. S'indicava com *fa dos mesos, una turista japonesa va ser abordada per un grup de quatre nois que la van ruixar amb un líquid i la van amenaçar de prendre-li foc. Fa uns dies, un turista britànic va patir una pallissa per part de menors immigrants*. Recordem també el cas, ja citat, del periodista apunyalat per dos nois a la plaça de Catalunya. Aquest comportament violent no només es dona envers les persones adultes, sinó també envers el propi grup d'iguals en forma de baralles i conflictes múltiples. Dissortadament els efectes d'aquests inhalants transformen completament els menors, i esdevenen violents nois que abans eren amables i de bon tracte.

Però el panorama general no és tan desolador, perquè hem de matisar que no tots els menors immigrants que viuen al carrer són consumidors d'aquestes substàncies, sinó que això s'esdevé principalment amb els menors més petits. En canvi, el consum de hatxis és més general entre aquests nois, sigui de forma habitual o esporàdica, en molts casos fruit d'un costum ja adquirit al Marroc. També el consum d'alcohol és força habitual, mentre que el consum de cocaïna i d'heroïna és excepcional i només restringit a nois que els han traficant prèviament. En quant a les pastilles, de forma esporàdica i lúdica sabem d'alguns nois que ocasionalment també n'han consumit.

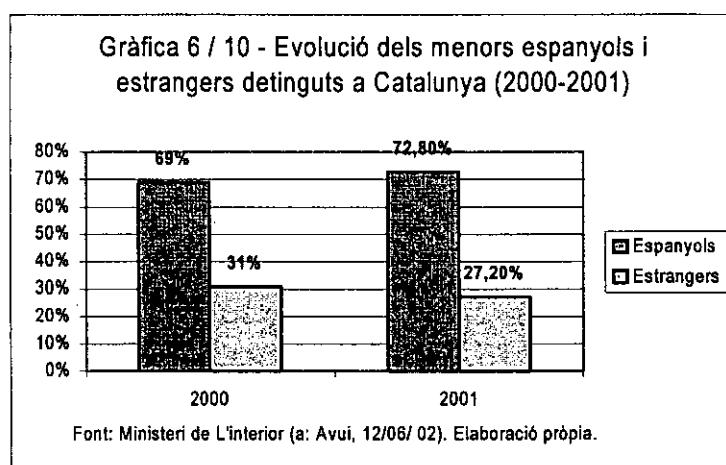
⁷⁶ És un trastorn motor caracteritzat per una manca de coordinació del moviment, no acompanyat d'alteració paralítica (Diccionari de la Llengua Catalana, 1985).

⁷⁷ Substància que està present en tots els tipus de cola industrial que inhalen els menors.

6.3.5. Els problemes amb la justícia

Una de les principals conseqüències d'aquest *modus vivendi* que adopten molts petits Harraga és el risc d'ésser detinguts per la policia i jutjats com a responsables de fets delictius. El Casal dels Infants del Raval (a Irma Rognoni, 2001, 100) va detectar una activitat delictiva en el 47,9% dels casos estudiats ⁷⁸, una xifra que *ja és per ella mateixa suficientment rellevant, però també ho és el 39,1% dels casos en els quals no sabem si ha tingut lloc aquest tipus d'activitat*. Per tant, el percentatge podria ser encara més gran. L'estudi assenyala que només del 13% del total és té la ferma convicció que no ha comès cap tipus de delictes. No obstant, aquestes dades no es poden extrapol·lar a tot el col·lectiu dels petits Harraga, perquè els menors atesos per aquest centre de dia, Màrhaba, eren d'un perfil molt específic, sobretot nois que viuen al carrer. Aquesta mostra no inclou menors que estan en una altra realitat (en centres, treballant als tallers de confecció, etc.). Així, doncs seria més correcte afirmar que sobre una mostra dels menors immigrants que viuen al carrer, la major part haurien comès fets delictius. També en la investigació portada a terme pel Centre d'Estudis Jurídics (2003) es va intentar de comptabilitzar algunes variables per determinar les activitats delictives dels menors immigrants. No obstant, les dades són poc precises, perquè malgrat que les respostes afirmatives són fiables, les negatives inclouen respostes evasives. Així, preguntats 1.659 menors sobre si havien comès algun fet delictiu, el 24,71% va afirmar que sí; i sobre si tenien causes penals pendents només el 7,83% va dir tenir-ne. En una altra mostra de 395 menors, el 48,6 % va reconèixer que havien estat conduïts alguna vegada davant del jutge. Però dissortadament amb els estudis realitzats fins al moment no disposem de dades més exactes per extreure conclusions sobre aquest punt.

Tot i que aquestes dades ens podrien fer pensar en un alt nivell delictiu i de conflictivitat social dels petits Harraga, voldríem desmentir certes informacions i discursos públics que han atribuït un comportament delictiu a tot el col·lectiu dels petits Harraga. Segons el propi Ministeri de l'Interior (Avui, 12 juny del 2002) *els estrangers* (entre ells els menors immigrants d'origen marroquí) *només suposen una quarta part dels joves que en el 2001 van passar per les dependències policials després de delinquir*. Són els menors del territori, que no viuen al carrer, els que cometten la major part dels delictes, excepte en el cas de Barcelona com veurem.

⁷⁸ Estudi realitzat sobre 46 casos de menors que havien passat pel programa Màrhaba.

Per tant, no es pot atribuir als petits *Harraga* cap onada de robatoris i d'inseguretat ciutadana⁷⁹, ni criminalitzar-los de forma similar als adults immigrants⁸⁰. La taula següent mostra el nombre de menors detinguts/des a Catalunya els anys 2000 i 2001, diferenciant els delictes comesos per menors dels territoris i pels estrangers, i segons la franja d'edat:

Taula 6 / 4 - Menors detinguts a Catalunya (2000-2001)

		13-15 anys		16-17 anys		Total	
2001	Detinguts	1.592	37,01%	2.709	62,99%	4.301	100,00%
	Espanyols	1.169	37,34%	1.962	62,66%	3.131	72,80%
	Estrangers	423	36,15%	747	63,85%	1.170	27,20%
2000	Detinguts	1.739	34,89%	3.245	65,11%	4.984	100,00%
	Espanyols	1.387	40,33%	2.052	59,66%	3.439	69,00%
	Estrangers	352	22,78%	1.193	77,22%	1.545	31,00%

Font: Ministeri de l'interior a: Avui, 12 de juny del 2002. Elaboració pròpia.

Aquestes dades, tot i ser oficials, s'han de tenir en compte amb certa cautela perquè, com Daniel Wagman (2002) assenyala, en primer lloc les dades de delictes registrats, és a dir "coneguts", tenen una relació més o menys tènue amb el nombre de delictes reals; i en segon lloc, perquè la variació d'un any a l'altre de delictes "coneguts" no té perquè estar relacionada amb les variacions en el nombre de delictes coneguts⁸¹. Tot i això, les dades anteriors ens mostren que els menors del territori superen per un ampli marge als estrangers, que corresponen a una gamma molt àmplia de nacionalitats⁸². A més, recordem que la presència de petits *Harraga* en centres de Justícia Juvenil (apartat 6.1.3) corrobora aquestes dades. Encara que la majoria d'aquests estrangers fossin d'origen magribí, en els anys 2000 i 2001 el 70% dels delictes "coneguts" han estat atribuïts a menors del territori, el 60% d'entre 16 i 17 anys d'edat.

No obstant, aquestes dades corresponents a tota Catalunya canvien sensiblement en el cas de la ciutat de Barcelona (Avui, 12 de juny del 2002) on, per exemple a Ciutat Vella –que és on es cometen la gran part dels delictes de carrer de la ciutat- la major part dels delinqüents menors d'edat són estrangers, principalment magribins. Per això podria ser que les dades oficials anteriors corresponguin en bona mesura als detinguts a Barcelona, tot i que no podem afirmar-ho perquè no consta en la informació del Ministeri de l'Interior.

Una altra dada a tenir en compte és la franja d'edat: en els delictes "coneguts" comesos per estrangers l'any 2000, els menors de 16-17 anys eren el 77,22%, i els de 13-15 anys eren el

⁷⁹ Daniel Wagman (2002, 1) afirma: *Es relacionen delictes i immigració, i són ambdues motiu de gran preocupació social i d'un tractament alarmista, simplista i superficial que pot tenir efectes molt negatius per al conjunt de la societat. Però en el tractament que s'ha donat a aquestes qüestions en els últims mesos succeeix a més alguna cosa encara més greu: les dades i les conclusions presentades són en gran part completament errònies i fins i tot falsos.*

⁸⁰ El Ministeri de l'Interior atribueix a la immigració l'augment de la criminalitat en més d'un 9,8% (El País, 3 de gener del 2002) i és sobretot a la immigració irregular a qui se li imputa aquest augment en un 10,52% (El país, 11 de febrer del 2001)

⁸¹ El mateix autor segueix dient que aquest segon supòsit depèn de diferents causes: 1. la percepció de les persones sobre la utilitat de denunciar o la seva voluntat de fer-ho pot variar considerablement; 2. La pròpia actuació policial es un altre element a tenir en compte a l'hora d'avaluar el nombre de delictes "coneguts".

⁸² No s'han especificat aquestes nacionalitats.

22,78%. En canvi, només un any després el percentatge dels més petits havia crescut fins al 36,15%, la qual cosa pot obeir a dues raons: que la mitjana d'edat dels menors immigrants hagués baixat, o que els nois més petits acabin vivint al carrer molt més que els grans.

6.4. EL NOMADISME DELS PETITS HARRAGA

Voy a España a trabajar, a probar suerte. Yo quiero Barcelona, y si Barcelona está bien, voy a sentar aquí: trabajar bien, traer familia, casarme... Pero si en un par de años Barcelona no está bien, voy a probar en otro sitio de España, y si no bien voy a probar suerte a toda Europa si hace falta. Tengo familia en Europa, en Holanda, Belgica, Alemania. Yo tranquilo, quiero suerte para mi y para familia. (AM.D.)

6.4.1. Les xifres sobre la mobilitat

Segons diferents autors (entre ells, Fernández 1993) en els *nens de carrer* és habitual l'etapa de nomadisme. Aquesta etapa només s'acostuma a donar una vegada que el menor té suficient confiança en si mateix, és a dir, quan ja porta mesos o anys vivint al carrer i controla l'entorn, i sempre abans d'establir-se definitivament en una gran ciutat i adquirir llaços d'amistat i xarxes de suport. Segons Fernández (1993, 66-67), que investiga els *nens de carrer* de Mèxic, en el cas del nen que prové del camp o de petites ciutats de la província, un primer moviment és el seu trasllat cap a la ciutat més important i de major influència en la regió d'origen, en recerca d'una satisfacció econòmica suficient. (...) Una vegada que pren confiança en aquesta primera estada a ciutat, el noi pot intentar provar sort en una altra ciutat, a la qual es trasllada pagant el bitllet, en auto-stop, o de "mosca" en el ferrocarril. És a aquesta etapa de mobilitat a la que ens referim. Però una vegada el noi s'ubica en una ciutat determinada, una vegada que ha edificat relacions de solidaritat i de suport econòmic més o menys estable, si surt de la ciutat ho farà únicament com a diversió i passeig, i no de manera definitiva. De forma que tendirà sempre a retornar a la ciutat de la seva preferència.

De manera semblant, tots els professionals que treballen en l'atenció dels petits Harraga, així com diferents investigadors, han remarcat l'elevada mobilitat d'aquest col·lectiu infantil. Això també semblen demostrar-ho les dades quantitatives exposades a l'apartat 6.2.1. No obstant, no hi ha cap treball que hagi estudiat les causes d'aquesta alta mobilitat. A partir del nostre treball de camp discrepem de les opinions que afirmen que els menors es mouen contínuament sense cap rumb deliberat, sinó que pensem que ho fan en recerca de les expectatives (reals o fictícies) que no han arribat a satisfer en una determinada ciutat. En això els menors actuen de forma semblant al conjunt dels immigrants irregulars, els quals també es desplacen contínuament si no aconsegueix feina o no poden regularitzar-se.

Per aproximar algunes xifres sobre aquesta mobilitat, podem estudiar les dades enregistrades pel Servei d'Urgència de la DGAIA, tot i que no reflecteixen la totalitat dels menors immigrants arribats a Catalunya. Hauriem de comparar el nombre anual de menors nouvinguts (dada que tenim), de menors que han repetit presentació (dada que no tenim amb exactitud), de joves que es declaren menors d'edat (dada que tenim), de menors que han desaparegut (dada que no

tenim), i de menors que es mantenen en el circuit de protecció. Com que no hem pogut disposar de totes aquestes dades, podem citar com exemple les dades recollides per l'excap del Servei d'Urgència, Manel Capdevila (2001), del període de 1998 al primer trimestre de 1999: sobre 444 menors, el 21% van resultar ser majors d'edat en el moment de la radiografia del canyell, el 24% eren menors nouvinguts en el primer semestre de 1999, el 14% repetien presentació dels anys 1998 i 1999, i d'un 41% se'n va perdre la pista, és a dir, van desaparèixer possiblement a la primera o a la segona presentació.

Però per entendre l'alt índex de mobilitat dels menors immigrants caldria desglossar els diferents itineraris i els objectius que persegueixen els petits *Harraga* amb aquests desplaçaments, perquè pot haver-hi casos molt diversos:

1. Al menor no li interessa el sistema de protecció. Això pot passar en tres situacions diferents:

a/ El menor està treballant, i és interceptat un, dos, tres cops per la policia i traslladat a la DGAIA. Però només arribar allà o a algun centre s'escapoleix rapidament perquè el seu objectiu és treballar. Així, els menors treballadors poden fer créixer les estadístiques de desapareguts o de mobilitat sense moure's realment de la ciutat fins que es fan majors d'edat, tot i que potser alguns menors treballadors es desplaçaran a d'altres ciutats en recerca d'altres oportunitats de feina com qualsevol immigrant.

b/ El menor viu amb algun familiar o amb una xarxa de referència del seu país d'origen. Aquest menor també resulta interceptat per la policia com en el cas anterior, i segueix el mateix procés. Durant el treball de camp hem conegut diversos menors que viuen des dels inicis amb aquesta xarxa de referència, normalment amb joves adults treballadors que porten força anys a casa nostra. Aquests menors només s'apropen al sistema de protecció per aconseguir regularitzar-se, i si ho aconseguixen tornen a la seva xarxa de referència. Així, dos dels menors entrevistats van passar per SAAEMI, i una vegada van acabar el seu procés i van aconseguir els seus objectius van tornar a Mataró a treballar d'enguixadors amb els seus companys. També aquests menors podrien comptar com a desapareguts en les estadístiques.

c/ El menor rebutja el sistema de protecció establert, entrant i sortint múltiples vegades dels centres de protecció, i amb contínues presentacions a la DGAIA. Normalment això dura un any o dos, i després es fa major d'edat i marxa a d'altres ciutats per intentar buscar alguna sortida a les seves expectatives. Però sempre acostuma a tornar a la ciutat on ha viscut més temps, a vegades ja com a major d'edat, a vegades com a menor per ampliar les estadístiques de presentacions de la DGAIA.

2. El menor no ha arribat al seu destí final, sinó que el nostre territori és només de pas cap a un altre país europeu on té una xarxa de referència. Si és interceptat una o dues vegades per la policia, també constarà en les estadístiques de la DGAIA com a desaparegut.

3. El menor s'ha fet major d'edat a Barcelona, i en les estadístiques es té constància d'aquest fet per si torna a ser traslladat a la DGAIA, o bé figura com a desaparegut perquè no va tornar a aquestes dependències abans de complir la majoria d'edat.

A partir d'aquestes diferents situacions podem entendre com poden ser d'imprecises les dades estadístiques relacionades amb la mobilitat. Per això considerem que ara per ara és molt difícil aportar dades fiables sobre el grau de nomadisme o de mobilitat dels menors immigrants. Només

a partir de noves investigacions, i després d'estudiar totes les tipologies dels menors, els seus itineraris i els seus objectius, podrem concloure si es tracta d'una característica de tot el col·lectiu de menors immigrants irregulars o només de certes tipologies de menors.

No obstant, a partir del treball de camp realitzat ens atrevim a formular una hipòtesi, seguint l'estudi de David Fernández (1993) sobre els *nens de carrer* de Mèxic: que una vegada que s'estableixen a Barcelona o ciutats adjacents i assoleixen una xarxa de suport i part de les seves expectatives, la major part dels petits *Harraga* només viatgen a d'altres llocs de forma temporal. Entenem que s'estableixen a la ciutat quan és el lloc del seu itinerari on han passat més temps, generalment perquè hi han trobat una xarxa de suport informal, sigui amb el grups d'iguals, sigui amb altres joves o adults. Llavors quan es produeix la mobilitat és de forma transitòria, o bé per provar "sort" (segons la seva terminologia), és a dir, per intentar aconseguir les expectatives de regularització administrativa i laboral; o bé com una forma d'aventura i de diversió. Però tant en un cas com en l'altre la majoria tornarà tard o d'hora a Barcelona, a vegades potser ja com a major d'edat. Per formular aquesta hipòtesi ens basem en els itineraris de 33 menors entrevistats i en el seguiment d'altres 30 menors a Barcelona, així com en un estudi de la Fundació Ficat (2002), l'únic que coneixem sobre itineraris dels petits *Harraga* a Catalunya, realitzat sobre 56 menors del Casal dels Infants del Raval. En conjunt estem parlant de més d'un centenar de menors. Tot i que la mostra de la Fundació Ficat sigui d'una tipologia concreta de menors, que viuen al carrer l'any 1999, la nostra mostra inclou menors d'altres tipologies. Tanmateix, en els dos estudis hi ha un deficit dels menors treballadors que no arriben al circuit de protecció, i d'aquells que viuen i treballen amb la xarxa de referència del seu país d'origen.

A continuació descrivim els circuits de mobilitat dels petits *Harraga*, tant abans d'arribar a la seva ciutat d'establiment, en aquest cas Barcelona, com després d'haver-s'hi establert. Primer parlarem de la mobilitat per altres CCAA d'Espanya, i després dels seus viatges cap a d'altres països europeus.

6.4.2. El nomadisme per altres CCAA

Molts dels petits *Harraga* comencen aquesta etapa de nomadisme després d'aconseguir *el pas de frontera* i fins que arriben a les grans ciutats de destí preferides (Barcelona o Madrid). Tot i que ja hem tractat aquest aspecte en l'apartat 3.3.2 sobre el camí pels pobles i les ciutats de pas, aquí volem recordar que hi ha menors que aquest pas per altres CCAA el fan molt ràpid; d'altres que no tenen tan clar el seu destí i llavors s'estableixen en alguna de les ciutats de pas; d'altres que queden internats una temporada en un centre; d'altres que treballen uns mesos en alguna explotació agrícola; i d'altres que se submergeixen des de molt aviat en la vida al carrer. Molts d'aquests nois, cansats per la manca d'expectatives o per la vigilància policial, o bé envalentonats per la seva vida al carrer, etc. s'atreveixen a seguir el seu camí cap a d'altres zones d'Espanya. Un dels menors ho relatava d'aquesta manera:

Estuve en Granada un año y medio, hablé con unos o sea con unos marroquíes, digamos que solo conocidos mayores, que los conozco del barrio y les he dicho: mira es que yo aquí vivo muy mal y tal y quiero irme a otro país, o sea a otro sitio a Madrid, a ver si puedo conseguir un trabajo, a ver si me pueden dar otra oportunidad, porque aquí la policía me ve cada día por aquí, o sea por la calle y me paran siempre. Luego me han comprado el billete

y me han dicho: a ver si vas para Madrid y tienes más suerte, en lugar de ..., no la has tenido aquí es posible que la tengas en otro sitio. Y fui a Madrid. (M.M.).

Els menors justifiquen el seu trasllat com un mitjà per buscar una altra oportunitat o per seguir buscant allò que no van trobar en aquesta ciutat de pas, per exemple un altre lloc un treball. En tot moment per a ells és evident que aquest és el camí que han de seguir, perquè és el que van venir buscant. Molts d'ells en traslladar-se⁸³ de ciutat o de país accepten noves feines precàries, fins que el seu *dilema jurídico-laboral* tornen a sentir-lo com insuportable:

Vuelves a intentar, empiezas otra vez de nuevo, un día, otro, un día voy a trabajar con este, lo ayudas, ayudaba en lo que sea. Veía a alguien y decía: ¿oye, necesitas a alguien que te ayude?. Si. Mira por ejemplo, fui con uno que tenía que bajar muebles, o sea hacía mudanzas, fui con él algunos días, otros con otro, pero algunos días nada. Ya sabes un día si, otro día no, dos semanas si, cuatro semanas esperas ya te llamaré. Y así, al final un día vuelves a cansarte. Y vuelves a buscarte la vida otra vez, ya sabes (...) O ese trabajo o nada, no hay papeles. (A.G.)

En tornar a Barcelona el més probable és que aquests menors tomin a viure al carrer, llevat que acceptin les condicions del sistema de protecció o tinguin una xarxa de suport per reinserir-se en el món laboral. Però malgrat que acabin al carrer una altra vegada, contacten ràpidament amb el grup d'iguals on, per mitjà de les relacions de solidaritat i de reciprocitat, hi troben un suport econòmic més o menys estable a través del *modus vivendi* ja esmentat. En el cas dels menors treballadors, buscaran ràpidament la seva xarxa de suport per tornar a treballar; i en el cas dels nois de centre, es reintroduran al cap de pocs dies o setmanes dins el circuit de protecció.

6.4.3. Les escapades a d'altres països europeus

La major part dels petits Harraga que arriben a Espanya no tenen com a destí preferit algun altre país europeu, excepte que tinguin algun referent adult en un altre país (veure 3.1.1.4). Aquesta és una hipòtesi que ha sorgit del nostre treball de camp i de les entrevistes realitzades, i que confirma l'únic estudi que hem conegut sobre els itineraris dels menors ⁸⁴ (Irma Rognoni (coord.), 2002). Sobre 52 casos d'aquest estudi, tots ells menors que han viscut llarg temps al carrer, només 7 havien estat en algun altre país europeu (12,5%). Aquesta dada, que caldria contrastar en altres estudis futurs, mostra que la mobilitat per Europa no és gaire important. També en el nostre treball de camp hem obtingut resultats similars: només 5 dels 33 menors entrevistats havien estat en un altre país europeu (15%). En tots aquests casos anteriors, tanmateix, convé distingir situacions força diferents:

⁸³ Parlem del trasllat com el viatge que es realitza a un altre lloc després de mesos o anys. No com aquell que descrivíem anteriorment, on el jove es traslladava ràpidament d'una ciutat a l'altra fins arribar al destí buscat. Alguns menors realitzen aquest recorregut ràpidament, mentre que d'altres romanen algun temps, fins i tot anys, en un mateix lloc fins que canvien.

⁸⁴ L'estudi en qüestió és una ampliació del treball *Menors i joves del carrer: visió sociojurídica* (Irma Rognoni (coord.), 2001), realitzat a partir de l'estudi de 46 menors. En aquest nou estudi (*Laboratori sociojurídico sobre seguiment d'aplicabilitat de mesures d'infants i joves immigrants indocumentats no acompanyats*) s'han retrobat els 46 casos anteriors, fent un seguiment de la seva trajectòria, junt amb altres 6 casos (52 nois en total), dels quals s'ha intentat reconstruir el seu itinerari complet des de la seva sortida del Marroc fins a l'actualitat.

1. Un altre país europeu com a primer destí. Tot i que els petits Harraga no aguanten molt de temps amagats sota o dins dels vehicles⁸⁵, a vegades arriben fins algun altre país europeu després de travessar tota la península, sigui fruit de l'atzar, sigui perquè van buscar la matrícula d'un país europeu que els interessava (per anar a trobar algun parent o familiar). Un dels menors entrevistats ens ho explicava així:

Entonces cuando entra (el camión) dentro del mar no hay gente en el garage. Nosotros bajamos y buscamos otros camión, buscamos comida dentro (...) encontramos uno con comida, tenemos comida, todo. Fuimos tres días dentro, dentro hay mandarinas (s'amaguen al fons del camió). (...) Estamos 2 horas y pico hasta Algeciras y tres días Algeciras a Francia. (...) No, bajamos los tres días. (...) Y cuando bajamos, escuchamos hablar francés, yo hablo un poco francés y digo: ¡Qué estamos en Francia, tío!. (...) Nosotros no saber donde ir con camión, y al bajar Francia. (A.G.)

Dels 7 menors de l'estudi citat que havien estat en algun país europeu, 3 hi havien arribat com a primer destí (5,3%), concretament 2 a França i 1 a Itàlia⁸⁶. I dels nois de les nostres entrevistes, només un (3%). Generalment, aquests menors que procedeixen d'algun altre país europeu com a primer destí, si un cop a Barcelona no acompleixen les seves expectatives i acaben vivint al carrer, tard o d'hora tornen a provar sort a Europa.

2. Un altre país europeu com a segon destí. En l'estudi d'I.Rognoni, dos dels nois arribats a Barcelona com a primer destí van tornar a marxar cap a Holanda i Alemanya; però després van retornar a Barcelona, un d'ells procedent de França. Com hem assenyalat, els petits Harraga fan aquests desplaçaments per buscar noves oportunitats, malgrat que ja estiguin establerts en una ciutat. Les situacions desfavorables que els empenyen a donar aquest pas són sobretot viure al carrer o haver estat en un centre de justícia juvenil. Però també alguns s'ho plantegen per retrobar-se amb parents o amics en aquests països. Els menors que realitzen aquest pas s'adonen ràpidament que la situació dels altres països no és gaire millor, sinó pitjor, i per això no ens ha de sobtar que prefereixin retornar a aquella ciutat que ja coneixen i on tenen el suport d'un grup d'iguals coneguts:

En Barcelona muchos problemas (problemes amb la justícia, expulsió d'un recurs i vida al carrer) y pensar yo y un amigo probar suerte en Belgica donde tengo familia. (...) Nos hemos colado en un remolque un colega y yo hasta Bélgica. (...) No, no dentro. Ha pasado durante 2 días y medio o 3 días hasta que hemos llegado a Bruselas. (...) Y digo voy a buscar a mi familia, un marroquí me ayuda. Le he dado el nombre de mi familia y entonces ellos llamaron a la telefónica para preguntar a ese nombre si hay. Encontraron a mi tía. (...) Llamaron por telefono y dice: oiga usted es.... si soy yo. Aquí hay una gente que esta preguntando por ti, que es un familiar y tal. ¿Como se llama?. El da mi nombre. Ah! Si. Y luego tuve que esperar allí en la cafetería hasta que

⁸⁵ En aquests casos els menors, malgrat passar el pas de frontera sota els baixos d'un camió o d'autobús, un cop dins el vaixell s'han introduït dins d'un camió per realitzar el viatge més còmodes. Però també hi ha menors que han fet tot el trajecte fins a França sota els baixos d'un camió.

⁸⁶ El País (7/03/2000) oferia aquesta notícia: *Un marroquí de 10 anys arriba a Gènova amagat en el maleter d'una autobús (...) Mounir, un noi marroquí de 10 anys que pretenia reunir-se amb el seu pare a Madrid, va ser recollit ahir per la policia de Gènova quan vagava afamat i espantat pel port de la ciutat.*

llegue mi familia. (...) Y luego vinieron y me llevaron a casa, y me llevaron a mi y a mi colega. Y mi colega estaba conmigo allí dos semanas, pero el quiso pirarse a Holanda, porque también tiene familia allí en Holanda. Luego mi familia le pago el billete del tren hasta Amsterdam y la comida y tal. Cuando él se ha encontrado con su familia luego nos llamó por telefono a nosotros, que esta bien y ha llegado bien. (...) En Bélgica quise arreglarme el permiso de residencia de allí. Y el ministerio de interior de allí no aceptarme a mi, no aceptan que vengan más marroquis. (...) Y entonces ya esta. ¿Qué he hecho yo? He estado con mi familia durante 7 meses bien, pero no encontrar trabajo, solo chapuzas y poco dinero. Y así me he hartado también y he vuelto a Barcelona. (M.A.)

Dos dels 7 menors del primer estudi, i altres 2 de les nostres entrevistes, corresponen a aquest cas. Un d'aquests nois se'n va anar cap a Europa després de passar per Albacete, Màlaga i Barcelona, i l'última cosa que se sabia d'ell és que estava a Alemanya. Altres 3 nois havien passat per dotze, deu i vuit llocs, i s'havien desplaçat un a França (en dues ocasions), i els altres dos a Bèlgica i Holanda. A la finalització de l'estudi (novembre del 2001) el primer noi era en un centre de justícia després de passar pel carrer, el segon no el teníem localitzat, i el tercer malvivia per Barcelona com a major d'edat. En definitiva, la major part d'aquests menors vivien al carrer abans de prendre la decisió d'anar-se'n a algun país europeu, tot i que també hi ha nois de centre que han passat de ciutat en ciutat en diferents centres d'acollida.

3. Un altre país europeu després de la majoria d'edat. Aquest cas és molt semblant als anteriors: menors que viuen al carrer i que, no havent aconseguit regularitzar la seva situació i cobrir les seves expectatives, marxen cap a Europa una vegada han arribat a la majoria d'edat, sigui perquè tenen causes judicials pendents, sigui per intentar aconseguir la regularització en un altre país. Com en el cas anterior, molts busquen algun familiar que el pugui ajudar:

Tenía muchos problemas con la policia, y ahora tengo 18 años, y puedo ir a la prisión. (...) Voy a Holanda a buscar a la familia. (...) A ver si hay más suerte. (H.B.)

De l'estudi anteriorment mencionat, 2 dels 7 menors (3,5%) van desplaçar-se a Europa després de fer el 18 anys, els 2 a Bèlgica, així com 2 nois de les nostres entrevistes (6%). Ni en els dos casos de l'estudi de la Fundació Ficat i del Casal dels Infants del Raval, ni en els que nosaltres hem entrevistat, no hi ha constància que hagin retornat a Barcelona. No obstant, en haver esdevingut majors d'edat i no passar ja pel sistema de protecció es fa molt difícil de fer el seguiment d'aquests casos.

Cap dels menors integrat dins del sistema de protecció que hem estudiat, no havia viatjat a un altre país europeu, ni com una simple escapada. Per això creiem que els petits Harraga que acaben marxant a un altre país europeu ho fan per les ganes de sortir de la seva vida al carrer, de la seva situació il·legal o de la manca de feina, tot i que aquestes dues últimes causes caldria aprofundir-les en investigacions futures.

Els països europeus de destí dels petits Harraga són clarament aquells en els quals hi ha un flux migratori tradicional de marroquins, fonamentalment França, Bèlgica, Alemanya i els Països

Baixos. En el cas d'Itàlia, és un destí recent com Espanya, a partir dels anys 70 i 80. Entre els menors analitzats i altres que hem conegut, no hem trobat cap altre país de destí diferent d'aquests. Diversos petits Harraga ho expressaven així:

Voy a Italia, allí hay muchos marroquis, como en Belgica. (A.G.)

Cuando bajé a Bruselas pensé que estaba en Marruecos porque todo escrito en arabe, en la calle muchos arabes (...) Cogí y pregunté a uno ¿esto es Bélgica?. Me dice: en marroquí: ah! si Bélgica, Bruselas. Y dije ya puedo buscar a mi familia. (M.A.)

En altres indrets del món els nois que viuen al carrer canvien periòdicament de territori en recerca de climes favorables. Per exemple, els *nens de carrer* de Mèxic D.F. es traslladen durant els mesos més freds de l'any al port de Veracruz, i a la primavera tornen a la capital del país. En aquests moviments d'anada i tornada solen passar per Xalapa i utilitzen els serveis d'alberg i d'ajuda existents en aquestes ciutats de pas (Fernández, 1993). També hem conegut alguns dels petits Harraga que havien canviat de país o de regió en funció de les condicions climàtiques, si més no puntualment, de forma semblant al cas anterior:

Estamos en Holanda, en Bélgica y en Francia y hay mucho frío, sabes en invierno! Y yo y mi amigo decimos: Vámonos a España. (...) Una vez hemos estado nueve meses allí en Almería trabajar en invernadero y cansados, siempre igual. Nosotros intentar trabajar, pero allí muy duro y un amigo dice: vámonos a Holanda otra vez, allí ahora hay verano. Vámonos, tenemos dinero, vámonos. (A.G.)

6.5. LA RELACIÓ AMB LA FAMÍLIA

Cuando llamé por primera vez le pedí de volver porque su madre estaba muy mal, llorando todo el día y sus hermanos también. Pero él me comentó que estaba bien, y que está mejor que aquí. Estábamos todos llorando, pero el nos tranquilizó. Fue muy dura aquella llamada. (Pare de M.E.)

6.5.1. De la mentida a la sinceritat

a) La primera comunicació: Sóc a Espanya

Com ja hem vist a l'apartat 3.2.4, la major part dels petits Harraga que aconseguixen el desitjat pas de frontera telefonen a la família a les poques hores d'arribar o durant la primera setmana, quan troben l'oportunitat:

Cuando llegué, llamé por teléfono a mi familia y les dije que estaba bien, me encontraba bien que no se preocupen por nada, que puedo arreglarmelas solo. Y gracias a Dios estuve con mis amigos de barrio, me ayudaron y hablé con ellos por telefono para que se tranquilicen y no se preocupen. (A.S.)

No obstant, a vegades no els resulta fàcil contactar amb la família, sobretot quan aquesta no té telèfon i ho han de fer a través d'algun familiar, conegut o veí. Quan el menor telefona normalment ho fa ajudat d'alguna altra persona que ja coneix com fer-ho, generalment un adult marroquí o bé altres nois del grup d'iguals ⁸⁷:

Cuando llegar a Alicante llamar a Tanger. A la semana llamar a Tanger, no a madre no tener telefono. El chaval amigo mío tiene telefono de casa madre de otro amigo, nosotros no telefono. (...) En Alicante cuando trabajar hablar con chicos marroquíes (adults emigrants que treballen al camp) querer llamar a Tanger y chicos ayudar. Decir como hacer y venir con nosotros. Llamar a madre amigo de mismo barrio y decir: ir a ver a familia y decir que venir a España y ya está. Decir ahora bien, no habla nada, no decir nada más. Decir que venir madre una semana a casa de madre de amigo para hablar. Después llamar a familia, después hablaron conmigo. (M.R.)

Però, hi ha menors que tarden setmanes, mesos o anys fins que aconsegueixen comunicar-se amb la seva família, i alguns altres perden totalment el contacte. Això passa sobretot amb els nois que no provenen de Tànger i que havien seguit un procés paulatí d'allunyament del seu nucli familiar originari abans d'arribar al port de Tànger.

L'objectiu de la primera trucada és sempre d'informar la família sobre l'arribada a territori espanyol i de justificar la decisió d'emigrar. Els petits Harraga sempre ho fan en to tranquil·litzador i insistint que es troben bé, malgrat que sovint no es correspongui amb la seva situació real. En aquesta primera comunicació a vegades els pares intenten convèncer el menor perquè torni a casa, malgrat que aquest els digui que la decisió ja està presa.

b) Comença l'engany: estic bé

D'ençà que truquen per primera vegada, el missatge dels petits Harraga és sempre el mateix: *estic bé*. Malgrat que això no es correspongui amb la realitat, sinó més aviat tot el contrari. En els primers temps els petits Harraga truquen molt sovint a la família amb la finalitat de tranquil·litzar els pares i perquè s'enyoren. Malgrat que s'hagin apropiat a d'altres adults immigrants, troben a faltar l'afectivitat familiar i la seva cultura d'origen. Les trucades a casa en moltes ocasions els aporten els ànims que necessiten per seguir endavant. Hi ha menors que, malgrat que malvisquin al carrer, durant els primers mesos després d'arribar truquen a casa cada 15 o 20 dies. El mateix fan molts menors que són ingressats en centres o que treballen. Un menor nouvingut, que havia trobat feina en un taller de confecció de Santa Coloma de Gramenet, ens comentava així la regularitat de les seves trucades al Marroc:

Yo llamaba primero a madre amigo y decir: mañana llamar por telefono y hablar con padre y madre, Vale. Mañana llamar y hablar con familia. (...) Llamar siempre una semana, dos semanas, siempre, padre y madre contentos y yo contento de hablar con familia. (...) Decir siempre bien, trabajar taller, decir: enviar dinero y madre decir que no para vivir yo. Yo decir que no. Enviar siempre. (M.R.)

⁸⁷ El menor anterior només arribar a la península es dirigí a Madrid, a casa d'uns amics del seu barri majors d'edat. Portava l'adreça i quan arribà allà després d'una setmanada viatge va telefonar de seguida la seva família.

Alguns pares que no tenen telèfon a casa acaben contractant-lo, malgrat la difícil situació econòmica, per poder parlar més fàcilment amb el fill emigrat:

Nosotros no teníamos telefono, y después ponerlo para que nuestro hijo pueda llamar directamente. Así, siempre puede hablar con nosotros, cuando quiere, y nosotros si tenemos telefono de el podemos llamar. (Pare d'M.B.)

Tanmateix, els menors que malviuen al carrer o que passen per altres dificultats -malgrat que treballin o visquin en un centre- acostumen a amagar als pares la seva situació real. Cada vegada que els telefonen els transmeten un missatge positiu i esperançador que no es correspon ni amb la seva situació precària ni amb el seu baix estat anímic. Això ho fan perquè són conscients del sofriment dels pares per ells i prefereixen d'enganyar-los abans de preocupar-los més encara per la seva sort:

Decir a la familia que bien, muy bien aquí. Y muchos problemas en la calle, siempre decir a madre bien, no preocuparse. Llamar así tranquila y siempre bien. (H.B.)

Hablaba con mi padre y con mi madre y a veces mis hermanos y decía: siempre bien. Sabía que los dos, tanto madre como padre me iban a decir si yo decir mal: tienes que volver. Porque claro ellos cuantas veces me han dicho: tienes que volver. Me entiendes y claro, y encima que los engañaba, yo les decía: estoy muy bien, de puta madre y me decían tienes que volver. Imaginate que les digo: no, estoy muy mal. Me vienen a buscar ¿sabes?. (...) Mi padre puede llamar a las autoridades de Marruecos y estos a la policía de España, no sé a la policía o cualquier cosa, que mira mi hijo esta allí y esta viviendo mal, pueden volverlo a Marruecos (...) Yo siempre decir: tranquilos no tengais miedo que estoy muy bien, estoy aprendiendo, estoy trabajando, y ya está al final siempre confiaba en mi, pero era más o menos un engaño (M.E.)

Per reforçar aquest missatge enganyosament positiu, com hem assenyalat a l'apartat 3.2.1.2, hem conegut petits Harraga que fins i tot enviaven cartes a la seva família amb fotografies on ells mateixos hi apareixien ben polits i vestits al costat d'un cotxe o d'una moto esportius.

c) Reconèixer que tinc alguns problemes

No obstant, si a mesura que passa el temps el petit Harraga continua passat per serioses dificultats, cada vegada li costa més de mantenir l'engany quan parla amb la família i se sent progressivament culpable i angosat d'estar-la enganyant. La manera més habitual de solucionar aquesta angossa es anant distanciant el ritme de les trucades; passa de trucar cada quinze dies, a cada mes, cada dos, cada tres... per així evitar aquest moment difícil. I quan truca ha de justificar la seva tardança a comunicar-se amb pretextos (no tinc diners, no hi ha telefon a prop d'on treballo, etc.) que poc a poc denoten que alguna cosa no li va bé. Per això, malgrat que segueix dient que està bé, també comença a reconèixer que passa per moments difícil, remarcant però que és una situació momentània i que després tot tornarà a anar bé, com ens explicava aquest menor:

En Madrid dejé de llamar casi tres meses en principio, luego llamé un día, luego dejé de llamar, cuatro meses más o menos. Pues, miras dices la proxima vez que llamo no les voy a engañar siempre. ¿Sabes? Más vale decirles, poco a poco, pero despues dice no he

podido llamarte, pues mira no tenía dinero, la primera excusa que te sale. Y un día dices: no antes estuve muy bien y tal y he llamado, pero ahora no estoy bien y mira no tengo para llamar. (...) No, no me gustaba llamar cada semana porque yo engañar y me sentía muy mal. Me entiendes dices: bien. Y cuando cuelgas dices joder mira que he hecho, te sentías muy mal. (M.E.)

d) Deixar de trucar per evitar l'engany

Però el menor, malgrat que comenci a reconèixer que no està gaire bé, com que la seva situació no millora no vol trucar per donar sempre males notícies, i per això cada vegada li costa més de trucar. En part se sent culpable de la seva situació i incapaç de trobar-hi una sortida. Se sent un perdedor, i les seves il·lusions de grandesa cauen al mateix temps que se submergeix en el món de la marginació. Per tant, si la seva situació no millora, el petit *Harraga* comença a distanciar-se de la seva família i a perdre el contacte amb ella. Fins i tot alguns menors s'han trobat que, després d'anys de no trucar, quan tornen a intentar-ho el telèfon de la família ha canviat, han perdut el número, etc. i ja no poden establir-hi comunicació:

Dejé de llamar no podía más, no puedo engañarlos siempre. Tampoco puedo decirles siempre mal, y decir: estoy en la calle, robando, vendiendo drogas, como puedo decir esto a padres. Yo no he venido a España para esto. Si yo digo a padres la verdad ellos tristes, ellos enfadados, no entender porque. Yo no niño de la calle. Yo venir a trabajar. Y resulta que llega un momento que dices: más vale que no llame más.(G.SC2)

Llevo 3 años sin hablar con familia. No tenemos telefono. (...) Mi madre no sabe si estoy vivo o estoy muerto, al principio escribía carta y mandarla a Marruecos para padres para decirle que estoy bien. Pero ahora no, porque si les comento como estoy aquí se van a poner malos y eso no lo quiero yo, no quiero decir. (G.SC3)

e) Recuperar la relació i la sinceritat

La major part dels petits *Harraga* que deixen de trucar la família només acaben recuperant el contacte amb ella si finalment accepten el sistema de protecció. Generalment ho fan amb l'ajut dels educadors del centre on estan acollits, i a vegades han de trucar a d'altres familiars o veïns per arribar a contactar-hi, o enviar missatges a través de coneguts:

Hacia un año y medio que no hablaba con mis padres, tenía telefono vecina y llamaba allí. Pero después dejé de llamar, para que iba llamar para decir mal. (...) En el centro quise llamar a vecina, no contesta, no podía hablar con familia. (...) Fue cuando llegué al centro porque mi educador tenía una amigo que daba clases en Marruecos y era cerca de Tanger. Luego yo le he dado la dirección y el barrio, he escrito una carta cuando él se iba a Marruecos y él dió el telefono del centro donde estaba y fueron ellos primero los que me llamaron. Pues mi madre pensaba que yo estaba muerto. (M.A.)

Aquests menors, ajudats pels educadors, acostumen a confessar a la família la seva situació, no sense moltes dificultats. Aquesta confessió els permet d'alliberar-se de la culpabilitat adquirida amb tants mesos d'engany, i de recuperar els seus lligams afectius amb la família.

Alguns altres menors que no viuen en centres de protecció, que també havien acabat per no trucar a casa, amb els anys ho acaven fent també, generalment quan ja han acomplert els 18 anys, tenen alguna feina i són molt més madurs. Una de les mares ens ho explicava així:

Al principio llamaba cada semana y nos decía que estaba bien y después pasaban meses decía que estaba bien, pero que no tenía dinero. No sé. (...) Y después paso más de dos años sin llamar, yo lloraba noche y día, siempre que pienso en el me pongo a llorar. (...) Llevaba más de cuatro años y llamó otra vez. Fue el día más feliz de vida, estaba muy contenta, no sabía que había pasado con mi hijo. Entonces nos dijo que había estado mal, y que por eso no llamaba, que había vivido en la calle, pobrecito mío, lo ha pasado mal, ha sufrido, pero aquí esta su madre que le quiere. Le digo: estate tranquilo hijo, no te preocupes por nosotros, no me envíes nada, intenta buscar un trabajo y arreglartelas para ti solo, estate bien tu. (...) Y ahora dice que las cosas son duras, que a veces trabajaba y otra veces no. (...) Y nos llama y nos dice que nos hecha de menos, que quiere venir pero no puede, que no tiene papeles, que tiene que arreglar papeles y después viajar a Marruecos. (...) Ahora bien, nos llama siempre que puede. (Mare de N.T.)

6.5.2. Les percepcions de la família

Després que el petit Harraga hagi emigrat, aconseguint travessar el pas de frontera, comença per a la família un període de dol per la marxa del fill. El dol és el dolor o l'aflicció causada per una gran desgràcia, especialment per la mort d'una persona estimada (Enciclopèdia Salvat, 1999). En el cas dels petits Harraga i de tots els qui emigren de manera clandestina, aquest dol neix no només de la mort simbòlica que suposa la marxa del fill, inesperada i traumàtica, sinó també del risc de mort física i real que comporta la clandestinitat. Quan més temps passa la família sense saber res del seu fill, més creix la por que hagi pogut perdre la vida en el procés migratori, sota un camió, ofegat al mar o en qualsevol altra circumstància.

Quan els pares comproven que el menor no ha tornat a casa pregunten per ell a familiars, veïns, amics, la policia, etc. I si algú els hi confirma que el noi estava intentant aconseguir el pas de frontera, la incertesa sobre la seva sort esdevé una font d'angoixa irresistible i d'autèntic dol:

Hemos pasado un período duro, no tenemos telefono en casa, tenemos que preguntar a todos los vecinos, familiares, a todos los que conocemos y que tienen telefono en casa. (Pare de M.E.)

Aquest dol per la pèrdua del fill es manifesta en totes les seves dimensions: plors, desesperació, desànim, insomni, etc. Dos pares ens expliquen d'aquesta manera aquest dol, així com la por per la mort real del fill emigrat del qual no en tenen cap notícia:

Su madre no puede hablar, porque se va a poner a llorar a la primera palabra. Pero intentaré explicar como llevó la cosa y todos nosotros. En los primeros días estaba fatal llorando día y noche, cada vez que intento hablar con ella para explicarle que no hay que llorar, no hay que ponerse día y noche mal, cuando hablo con ella, me dice que ya no esta vivo, que ha muerto debajo de un camión o un autocar, le han tirado al mar. Lloraba y lloraba, no era posible convencerla. Es normal porque es su madre y le quiere, por la noche no duerme, entre pensar en él y llorar. (Pare d'M.E.)

Primero estabamos muy asustados, lo pasamos muy mal porque no sabíamos donde estaba, primero si estaba vivo, y si estaba en otro país no tendría familia ni nadie, no sabe hablar español, no sabemos donde puede pasar la noche, estuve todo el tiempo pendiente del telefono para saber como esta y donde esta. Su madre llora y llora, no puede parar. La verdad lo pasamos muy mal. (Pare d'M.B.)

Aquesta desesperació perdura fins el dia en què es produeix la primera trucada del fill. Aquest fet és viscut pels pares com una resurrecció:

Cuando llamó la primera vez era un día de fiesta, porque toda la familia estaba muy contenta, su madre, sus hermanos, todos. Estabamos pensando que a lo mejor estaba muerto, porque hemos pasado días sin saber de él, cuando llamó por primera vez para nosotros era como el día de su nacimiento, nació de nuevo. (Pare M.E.)

Però alguns petits Harraga no arriben a comunicar-se mai més amb la seva família, o bé ho fan després de molts mesos o anys. Per a aquestes famílies, el dol esdevé un company de viatge permanent de les seves vides. Per això no ens ha d'estranyar que, com anunciava una notícia de El País (13/11/00), algunes famílies marroquines impulsen una associació per investigar les desaparicions a l'Estret. Tot i que la notícia es referia sobretot a famílies de joves marroquins que havien creuat l'Estret en pastera, el dolor d'aquestes famílies per la manca de notícies dels seus fills és la mateixa que trobem en el cas dels petits Harraga. Recordem, a més, que el nom Harraga expressa, tant per als emigrants menors com per als adults, aquest risc de perdre la vida en el procés migratori: són aquells que cremen la seva vida, que l'arrisquen fins a la mort si cal per aconseguir el seu objectiu d'emigrar a Europa. La mateixa notícia assenyalava que el dolor amb què les famílies suporten la desaparició del fill és fruit de la incertesa de saber si està viu o mort. El silenci que rodeja cada drama, no obstant, comença a trencar-se al Marroc. Un tímid moviment associatiu està aglutinant les famílies que pretenen esbrinar el que ha passat, i en el pitjor dels casos, recuperar els cadàvers dels seus.

A partir de les primeres trucades o notícies del fill, s'acaba el rigorós dol de la família i apareix l'anomenat "mig dol". Davant la certesa que el fill és viu, el "mig dol" és un sentiment similar al que provoca la marxa del fill, i on la incertesa es redueix a la informació sobre el seu benestar. Però, malgrat que el sofriment ja no sigui comparable al de l'etapa anterior, passaran encara alguns mesos, o fins i tot anys, fins que l'estat anímic dels pares torni a la normalitat. Normalment aquest procés s'acabarà amb el retorn del fill, amb una mica de sort, quan anys després aquest disposi d'alguns estalvis i de la documentació necessària per visitar el seu país, com veurem en el capítol següent.

D'ençà d'aquest moment les trucades del fill es converteixen en tot un ritual per a la família. Els pares que no tenen telèfon i tampoc poden posar-se'l, acaben anant a casa d'un familiar, veí o conegut cada vegada que truca el fill. Dels 227 menors immigrants no acompanyats, majoritàriament marroquins, enquestats pel Centre d'Estudis Jurídics (2003, document III, 17), el 78,2% tenien un tipus de contacte amb la família via telefònica, mentre que només un 3,8% i un 4,6% ho tenien a través de l'escriptura i les visites realitzades a casa. I de 195 menors, majoritàriament insertats en els centres de la DGAIA, la periodicitat de les trucades era d'un 54,6% de forma quinzenal, un 27,3% de forma mensual, un 7,3% de forma trimestral, i només un 5,9% anual, mentre que un 4,9% no sap ni contesta. Per tant, com veiem les trucades de la majoria dels menors són l'únic contacte amb la societat d'origen. I quan es produeixen aquestes,

sobretot els primers temps, són viscudes com una festa, no només pels pares i germans, sinó també pel veïnatge. No obstant, també moltes famílies sospiten que les informacions del fill no s'ajusten a la realitat i pateixen amb raó pel seu benestar:

Nunca he creído todo lo que decía nuestro hijo. Cuando M. Me estaba comentando: papa, estoy bien, no os preocupeis, no me falta de nada. Yo siempre he pensado que nos estaba tranquilizando, que no siempre era así en un país donde no tiene familia ni a nadie que le cuide. Pero su madre lloraba y yo le decía tu hijo esta bien, el dice que esta bien, los dos sabíamos que podía no ser así(...) Siempre estábamos pendientes del telefono para saber como esta, donde esta. (P. d'M.E.)

Yo no lo sé, el nos dice que esta bien, yo no tengo la certeza de que este bien, a pesar que me dice que esta bien, no lo creo del todo, pienso como puede estar: estara mal, tendra hambre, tendra frío... ¿Tendra algun problema?. Dios sabe, yo no lo sé. (...) Allí no tiene a nadie, no tiene a su familia y ¿si no encuentra donde dormir? ¿y si dormirá en la calle como aquellos chicos que duermen en la calle?. Esto es lo que pienso, que sera de aquel hijo. (...) Han pasado casi cuatro años y mi hijo me falta mucho y le echo mucho de menos. (M. d'N.T.)

Altres famílies, però, prefereixen quedar-se amb el discurs que els transmet el fill: estic bé, sense aprofundir gaire per no amoïnar-se més, malgrat que en el seu subconscient existeixi aquesta possibilitat. Tanmateix, les famílies no tornen a recuperar mínimament la tranquil·litat fins que el fill retorna de visita a casa, i la majoria de les vegades això no s'esdevé fins que el menor passa per un centre del sistema de protecció i aconsegueix regularitzar-se. Llavors el dol s'acaba i passa a un altre estadi, el de la melancolia i l'anyorança per l'ésser estimat que viu en la distància:

Sabes ahora estoy muy contento y muy tranquilo de su parte, aunque no trabaja (esta en un centre) o no hace nada, pero será un hombre de bien. Ahora sé que esta bien, no como antes ha venido a visitarnos un responsable del centro donde esta y esta muy contento con nuestro hijo. Ahora se ve claramente que esta bien sobretodo cuando nos llama, nos habla muy bien, ha crecido, no es el niño de antes. (P d'A.T.)

Hemos estado muy tristes durante un año y medio, y ahora cuando lo he visto estoy bien, tranquila. (...) Hemos vuelto a sonreir por la felicidad de nuestro hijo. (M. de M.B.)

PART III – CONCLUSIONS I RECOMANACIONS

CAPÍTOL VII – EL SOMNI S'HA CONVERTIT EN UN MALSON? LA VISIÓ DELS PETITS HARRAGA

7.1. LES PERCEPCIONS SOCIALS DEL RETORN

No puedo volver a Marruecos sin nada, nunca lo ha hecho un marroquí, no puedo aceptar que la gente dice que yo no soy un hombre y que he fracasado. (G.SC2)

7.1.1. Un viatge sense retorn: l'èxit o la mort

Des del primer moment que qualsevol persona planifica un projecte migratori té present el seu retorn. I la perspectiva d'un futur retorn és el que, en molts casos, ajuda a prendre la decisió d'iniciar l'aventura migratòria, malgrat que també els condicionaments socials hi tenen molt a veure.

En el cas dels petits *Harraga*, al igual que en els adults, el retorn és sempre present, tant quan són al seu país d'origen com quan arriben al nostre país. Diversos menors entrevistats a Tànger, i alguns de Barcelona, parlaven del "retorn de conservadurisme" (Borreguero, 1981), és a dir, del desig de retornar al Marroc per establir un negoci propi. Però tots tenien clar que aquest possible retorn no es produiria fins haver assolit cert èxit en el projecte migratori, malgrat que la noció de l'èxit era molt diferent en cada cas. A continuació detallem les diferents etapes dels itineraris dels petits *Harraga* que determinen la concepció del retorn. Les hem resumides en quatre:

1. **El desig del retorn fruit del desengany dels primers moments.** Com hem exposat a l'apartat 5.1, els primers dies a la península són molt durs per als petits *Harraga*, tant físicament com psíquicament. I per això molts menors entrevistats ens van confessar el seu desig de tornar a casa en aquells moments; alguns menors nouvinguts a Barcelona van arribar a fer aquesta demanda, fins i tot, al Servei d'Urgència de la DGAIA; i almenys coneixem dos d'aquests casos que van ser retornats voluntàriament. Un dels menors entrevistats ens ho explicava així:

Cuando estás mal piensas no sé, que te salga la policía, la guardia civil, alguien o cualquier persona, ya estás harto, dices les diré tranquilamente: oye puedes llevarme a mi país. Porque mira, esto muy duro, lo estas pasando fatal, ya son ocho días, casi ciento ochenta kilómetros andando, caminando noche y día, Estas solo, piensas que haces aquí solo con tu familia estas bien. (M.E.)

No obstant, una vegada superada aquesta etapa inicial de desesperació, el petit Harraga mirarà endavant, i malgrat que desitgi en el seu imaginari tornar al Marroc, a partir de llavors només ho farà si el seu projecte migratori acaba tenint èxit, com veurem en l'apartat 3.5.1.2.

2. **La imaginació del retorn fruit de les dificultats posteriors per subsistir.** A mesura que la situació del menor no millora, sinó que ell mateix esdevé conscient del seu propi deteriorament (sobretot en el cas dels menors més grans), passa per moments concrets en què es planteja que si tornés a casa segur que viuria millor que al país d'acollida. Però són instants de lucidesa puntuals, que perden força quan el noi pensa en el fracàs personal i social que suposaria el retorn. Per això, l'hem assenyalat com imaginari, perquè en la major part dels casos aquest retorn no s'acaba duent a terme.

Nosotros hemos venido aquí para trabajar ayudar a nuestras familias, no hemos venido aquí para vivir en muy malas condiciones en la calle. No hemos venido aquí para esto, si vamos a vivir aquí en estas condiciones, mejor para nosotros de volver a Marruecos, vivir con nuestras familias comiendo pan y olivas, es mejor que pasarlo muy mal aquí. (G.B2)

Mientras piensas, por ejemplo, imagínate, si yo cumplo 20 años robando, piensas esto no puede ser, acabaré en la cárcel, imagínate, llega un momento que digo: "oye, me voy a mi país mejor", porque ya no encuentras trabajo, nadie te da trabajo, porque no tienes papeles, porque no tienes nada. Llega un momento que dices: "no, no, más vale que me voy a mi país porque cualquier cosa será mejor, vivo muy duro en la calle, viviré mejor en casa que quedarme aquí sufriendo. (...) Pero después dices, cuando llevas unos años, no puede volver sin nada, bueno voy a aguantar más. (G.B.1)

3. **L'ajornament del retorn: *tienes que aguantar*.** Com explica el menor anterior, quan el noi porta alguns anys al país d'acollida ja no pot tornar sense res. Llavors el discurs que interioritzen molts d'ells és que cal aguantar la situació, per dura que sigui, sense tornar, fins que les coses no millorin:

Y mira, piensas, tienes que aguantar un día, otro, y no puedes más, pero al día siguiente dices: no, no, yo llevo dos años aquí y no voy a volver sin nada, y entonces dices puedo aguantar un poco más, y mientras aguantas no piensas en volver, no vuelves. (M.E.)

4. **La renúncia al retorn.** A mesura que el temps transcorre i els petits Harraga passen més anys al país de destí sense aconseguir l'èxit esperat, el rebuig del retorn pren encara més força. Segons la psiquiatra marroquina Amina Bargach (a Elena Arce, 2000), la recerca de l'èxit és fonamental per a l'emigrant: s'emigra per triomfar. De tal manera que l'emigrant que retorna fracassat pot arribar a estar-se mesos sense sortir de casa per la vergonya que sent. No és estrany, doncs, que els petits Harraga no vulguin tornar. Per a molts d'ells la disjuntiva és clara: l'èxit o la mort:

Tengo 4 en España y no conseguí nada, entonces como puedo volver a Marruecos así, me gustaría ver a mi padre, a mi madre, a familia, pero no puedo, no tengo nada, prefiero morir aquí. Como puede ser que una persona lleva 4 años aquí y no tiene ni para bajar a ver a su familia, ¿que voy a decir a mi familia?. Si no tengo futuro aquí, como puedo tener allí, allí hay muchos problemas, entiendes sin nada, entonces prefiero la muerte aquí. (G.SC.2).

En general, la por a sentir-se fracassat davant de la societat d'origen se sobredimensiona. I aquesta por arriba a condicionar completament el comportament del menor immigrant. A continuació mostrem, per mitjà de diverses cites, quines són les característiques que pren aquest sentiment:

- Sentiment de vergonya

Tengo verguenza, mucha verguenza de mi vida, que voy a decir. La gente en Marruecos dice quedarte allí tres años y al final no has hecho nada en España, ni en Marruecos ni en España. Para qué te fuiste. Tienen razón, por eso no puedo volver, me da verguenza explicar a nadie mi vida en España, y decir no tengo nada. (G.B2)

- Sentiment d'inferioritat i ridícul

Mira, yo cuando estaba en Marruecos pensaba que una vez llegas a España tendrás papeles y tendrás trabajo, y cuando baja la gente con coches (emigrants), se piensa que aquí el dinero está tirado por los suelos. Pero cuando llegué aquí lo pasé muy mal, pasé hambre, frío, me pasó de todo, empecé a robar y también a hacer de todo. Entonces después de mi viaje no puedo volver a Marruecos sin nada No puedo volver a Marruecos sin nada, nunca lo ha hecho un marroquí, no puedo aceptar que la gente dice que yo no soy un hombre y que he fracasado, y que no estoy capaz de trabajar. Si vuelvo a Marruecos seré el tonto de mi pueblo, seré como una escoba de barrer. (G.SC2)

No puedo volver sin nada, qué van a decir: que no soy capaz, que no soy como los demás gente que vuelven cada vacaciones con coches y ayudan a sus familias. (G.SC1)

No puedo volver a Marruecos sin arreglar papeles y trabajo, si bajo sin papeles la gente se va a reir de mi, va pensar que no soy nadie. (M.R.)

En definitiva, els petits Harraga només retornaran al Marroc si poden demostrar que han aconseguit cert èxit en el seu projecte migratori. Al igual que molts emigrants adults, aquest èxit es demostrarà comprant un habitatge a la seva ciutat d'origen per residir-hi durant les vacances i per preparar un hipotètic retorn definitiu (De Miguel, Izquierdo i Moral; 1986). A la ciutat de Tànger hi ha milers d'habitatges deshabitats que esperen el retorn físic o simbòlic dels emigrants que són a Europa.

7.1.2. El retorn imaginari

Malgrat que la major part dels petits Harraga rebutgin el retorn, constantment el somnien. Somnien que un dia podran retornar al Marroc perquè hauran triomfat, i així construeixen un *mite del retorn*. Estrella Gualda (2002, 21) ens explica aquest mite en relació als emigrants espanyols de dècades passades: *El retorn es recrea com una possibilitat vital, que a la vegada forma part del desig de l'emigrant, de les seves planificacions i de les seves accions en el destí migratori. No és infreqüent que existeixi una "imatge idealitzada" del que un es trobarà en el moment del retorn. Malgrat el temps que hagués passat des de la seva marxa, l'emigrant seguirà veient-se i sentint-se més pròxim al seu país d'origen que al seu destí migratori, i això propiciarà el manteniment del desig del retorn i de l'enyorança contínua.*

Com més dura és la situació viscuda per l'emigrant en el país de destí, més força pren el procés d'interiorització del mite del retorn. De Miguel, Moral i Izquierdo (1986) assenyalen, referint-se al cas dels emigrants espanyols, que la població pitjor integrada en el país de destí fou la que experimentà sentiments més grans de retorn a Espanya: *un precari coneixement de la llengua en la societat de destí, una major presència d'amics, la pertinença a la primera generació i l'experiència d'una major discriminació, eren factors que s'associaven a un major desig de retorn*. Una cosa molt semblant podríem dir dels petits Harraga, molts dels quals es tanquen dins del seu grup d'iguals i no arriben a connectar amb la societat exterior. Aquests nois somnien tots en un futur retorn al Marroc, malgrat que en l'actualitat el rebutgin.

Els petits Harraga aquest retorn imaginari no el visualitzen com a definitiu, sinó només com un retorn transitori, és a dir, com una visita en època de vacances per visitar la família i els amics, i només en el cas que hagin aconseguit regularitzar-se i trobar feina:

Solo puedo volver con papeles, curso o trabajo. No hay otra forma de volver bien. (G.B1)

Si no es donen aquestes condicions, un retorn temporal només es produirà en casos molt especials, com la mort d'algun familiar directe. En el nostre treball de camp vam conèixer dos menors que havien retornat breument al Marroc a causa de la mort i de la malaltia greu del seu pare, i que havien tornat setmanes després a Barcelona, sempre de forma clandestina.

Lògicament alguns menors acaben perdent tot tipus de relació amb la família després d'estar-se anys i anys esperant un èxit que no arriba. Aquests nois poden arribar a desenvolupar el que es coneix com a *Síndrome d'Ulisses*. Segons Joseba Achotegui, director del Servei d'Atenció Psicopatològica i Psicosocial a Immigrants i Refugiats (SAPIR) de Barcelona (El País, 16/11/2002) *l'actual política d'estrangeria, que qualifica de demencial – utilitzant un terme propi de la psiquiatria-, està limitant les possibilitats de regularització d'emigrants i incrementa el nombre de "sense papers" abocats a la marginació i a la misèria. Aquests són els principals candidats a patir el síndrome d'Ulisses. (...) Aquest síndrome es caracteritza per un estrès crònic, molt intens i durador, i múltiple, perquè té el seu origen en els dols derivats de l'emigració*.

El dol és un procés psicològic de reorganització de la personalitat que es produeix quan la persona perd alguna cosa molt important per a ell/a, en aquest cas el contacte amb la família i amb els amics, amb la llengua, amb la cultura pròpia, amb la terra, amb la posició social i/o la seguretat física. Achotegui afegeix: *Pensem en la fortalesa física i psíquica que és necessària per resistir en aquestes condicions, on cal afegir-hi la indefensió, la persecució policial o l'explotació laboral, entre d'altres*.

Enfrontar-se a aquesta carrera d'obstacles pot provocar símptomes d'ansietat, depressió, tristesa, temors, irritabilitat, trastorns dissociatius i psicosomàtics, i en el pitjor dels casos, trastorns de tipus psíquic. Uns símptomes i uns trastorns que, dissortadament també trobem entre els petits Harraga, especialment entre els nois de menys edat. I el retorn imaginari serà, per molts d'ells, una manera d'oblidar aquesta realitat que estan vivint.

7.1.3. El retorn del fill pròdig

El retorn de l'emigrant al Marroc, i també dels petits *Harraga*, ni que sigui un retorn de pocs dies en època de vacances, és viscut allà com un gran esdeveniment familiar i social. En el meu tercer viatge a Tànger vaig coincidir amb dos menors que retornaven a casa per primer cop¹, i vaig poder visitar les seves famílies i el seu barri. Els dos menors foren rebuts com uns fills pròdigs, malgrat les dificultats que havien patit a Espanya, i acompanyats d'una gran festa:

Des del momento que nos dijo que volvía ha sido difícil la espera para su madre y sus hermanos, cada día pensando, y cuando llego fue una fiesta. Cuando vino la primera vez era el día más feliz de nuestra vida, le hemos visto, le hemos tocado, le hemos abrazado, su madre no le dejaba. (...) Cuando nuestro hijo volvió fue un día de fiesta, a todos los vecinos decíamos que nuestro hijo ha venido, que esta bien, que tiene sus papeles, que tiene trabajo. (...) Estamos orgullosos de él, ahora sí que estamos tranquilos y contentos. (M. E.)

Durant la seva visita els menors foren idealitzats per altres menors i adults del seu barri, els quals els veien com a triomfadors, persones ben vestides, madures, etc. En una altra ocasió, un dels menors entrevistats ens explicà que quan va anar per segona vegada de vacances al Marroc, va presentar-s'hi amb un cotxe esportiu que havia comprat poques setmanes abans. Lògicament la visita durant les vacances d'aquests menors exitosos i regularitzats provoca en altres menors volen emigrar un desig encara més intens d'aconseguir-ho, alhora que acaba de convèncer els qui encara dubtaven de fer-ho. I també dóna esperança a les famílies que tenen algun fill emigrat que encara no ha tornat, que algun dia el seu fill pròdig els visitarà també. D'altra banda, els emigrants prefereixen no comentar durant la seva visita les dificultats per les que han hagut de passar anteriorment, a fi de magnificar el seu estatus i el seu èxit. D'aquesta manera es retroalimenta la construcció social de l'èxit de l'emigrant.

No hem conegut cap petit *Harraga* de visita al Marroc que es plantegés de quedar-se al seu país d'origen. La major part són conscients que les coses allà segueixen igual de difícils com les van deixar: crisi econòmica, atur, repressió política, etc. Però també prenen consciència del seu doble desarrelament, com explica J. Castillo (1990, a Gualva, 2002, 33): *Per al qui marxa la llar es paralitza en un punt del pretèrit i així es conserva, idealitzada en la seva ment. Per això, quan retorna, experimenta l'astorament de sentir-se estrany en la seva pròpia llar. Així doncs, l'emigrant s'adona que se sent estranger tant en el país receptor com en el seu propi país. Al Marroc, de fet, moltes famílies emigrades són anomenades com "els belgues", "els francesos", "els espanyols", etc. Entre els petits Harraga que retornen passa igual: alguns ens van explicar que una vegada al Marroc se sentien molt distants dels joves i amics que havien deixat pocs anys abans. Llavors han de reconstruir una nova identitat, perquè ja no poden tornar enrera sinó només seguir endavant amb el camí migratori iniciat.*

¹ Un d'ells l'havia entrevistat durant el treball de camp a Barcelona, i l'altre el coneixia a través de l'estudi del seu historial.

7.2. LES EXPECTATIVES DE FUTUR

Pues lo que quiero yo es lo que quiere toda la gente aquí, arreglar papeles y tener un trabajo para ayudar a mi familia y viajar a Marruecos. (G.SC3)

7.2.1. Buscar una sortida

Gairebé tots els petits *Harraga* busquen solucions a la seva situació desfavorable, tant al país d'origen com al país d'acollida. Per això podem afirmar que els petits *Harraga* són menors resilients, és a dir, que tenen la capacitat de reaccionar i de recuperar-se davant les adversitats, la qual cosa implica tot un conjunt de qualitats que permeten un procés de transformació i d'adaptació existosa (Bernard, 1996).

No obstant, quan arriben a casa nostra, els riscos que suposa la migració precoç i sense cap referent positiu adult erosiona en ocasions aquesta resiliència. Mentre que alguns nois es desanimen, d'altres lluiten continuament per seguir endavant. Aquesta reacció positiva davant les adversitats la protagonitzen sobretot els nois més madurs, siguin nois treballadors, nois castigats per la vida al carrer o nois integrats en el sistema de protecció. Aquesta reacció resilient és més freqüent quan el noi s'aproxima a la majoria d'edat i s'adona que aviat ja no gaudirà dels avantatges de la protecció de l'administració, entre els quals hi ha la possibilitat d'obtenir la documentació². Per aquest motiu alguns menors decideixen d'apropar-se de nou a la xarxa de protecció que anteriorment havien rebutjat. Altres, generalment més joves, decideixen provar de trobar millor sort en una altra ciutat o país, on sovint comproven que les coses no els van gaire millor.

Entre els petits *Harraga* són habituals els intents periòdics de trobar una sortida a la seva situació insatisfactòria. Però aquesta dinàmica no és pròpia només dels menors immigrants, i dels menors resilients, sinó de qualsevol adolescent. És la dinàmica del *Sturm und Drang*³ dels escriptors romàntics, és a dir, d'una lluita entre la tempesta (la baixada) i l'impuls endavant (la pujada). En aquesta edat, fruit dels canvis somàtics de la pubertat⁴, es produeixen alteracions freqüents i brusques de les emocions, passant injustificadament de l'alegria a la tristesa. L'angoixa és un sentiment típic d'aquest període, de forma similar a la depressió. La primera expressa els temors d'enfrontar-se al medi social que li ha tocat de viure, que en el cas dels menors immigrants s'afegeix al canvi brusc d'entorn social i cultural. I la segona és el dol per les fantasies infantils perdudes i el rebuig cap al món dels adults, que en el cas dels petits *Harraga* també és la desintegració del seu imaginari sobre el *somni europeu*. Finalment, la primera i la segona conjuntament expressen els dols derivats de l'emigració.

² La regularització és l'única sortida per aquests menors, segons ells mateixos, malgrat que una vegada aconseguida sofriran altres maldecaps.

³ Expressió alemanya utilitzada per un moviment literari del segle XVIII, que literalment significa "tempesta i empena". Aquest moviment va reaccionar d'aquesta manera contra el racionalisme precedent i va obrir camí a la literatura romàntica. (Monedero, 1985)

⁴ Peterson i Taylor (1979, a: Lutte, 1991) indiquen que la pubertat és un dels esdeveniments més dramàtics del desenvolupament i es pot comparar amb el naixement per la importància dels canvis que comporta. (...) dura diversos anys i interessa al conjunt de l'organisme.

No obstant, la flexibilitat que mostra el període adolescent per refer-se és impressionant. Per això, la situació marginal i la *cultura del carrer* que adquireixen alguns dels petits Harraga no esdevé estructural, sinó transitòria o momentània, malgrat que per alguns a la llarga es converteixi en definitiva.

La *tempesta* comporta l'angoixa i la depressió, i l'*empenta* la lluita per trobar una altra oportunitat. Aquesta crisi constant és positiva per a la formació i la construcció de la personalitat de l'adolescent. Però és una lluita que es fa difícil sense el suport de referents adults, i per això és tan important d'aconseguir-ne per als petits Harraga, siguin familiars, la xarxa de protecció, els educadors, referents positius del propi país, etc. Perquè aquest cicle es completi (és a dir, la tempesta però també l'empenta), és de vital importància comptar amb adults de referència que l'ajudin en els moments de dificultat, perquè sinó es pot donar un fenomen de *regressió*. El jove, altrament, podria fracassar en els seus intents d'adaptar-se, d'avançar i de créixer, i aleshores es veuria obligat a adoptar formes de vida anteriors i, en el cas dels menors immigrants, a malviure al carrer, patir símptomes com el d'Ulisses, defugir la dura realitat, etc. Per exemple, la decisió d'acceptar l'ingrés en un centre, malgrat que no compleixi la expectatives del petit Harraga, esdevé un pas o *empenta* necessari per tirar endavant i recuperar les esperances perdudes pel camí.

El desenvolupament de la resiliència en l'àmbit de la intervenció amb nens i adolescents en situació difícil, entre ells els petits Harraga, s'ha de realitzar mitjançant la promoció dels factors protectors de la persona a nivell escolar, familiar i comunitari. Aquests factors poden ser l'humor, la creativitat, el desenvolupament de la autovaloració i l'enfortiment de les xarxes de suport social, intervenint simultàniament en la mesura del possible a nivell individual, familiar i comunitari.

7.2.2. *El que vol tothom*

Com vèiem en la cita que introduïa aquest apartat, el noi demana *el que vol tothom*, és a dir, el que vol qualsevol ésser humà: una vida digna. Però també, en un sentit més estricte, el que vol tot el col·lectiu d'immigrants adults irregulars: *papers*, és a dir, aconseguir regularitzar-se administrativament. Alguns petits Harraga més clarividents i reflexius identifiquen aquestes expectatives com *tenir un futur*, *tenir una estabilitat* o *tenir una esperança*:

Pedimos a Diós de salvamos, y abrimos las puertas, hemos venido aquí para tener un futuro, no para sufrir y que nos maten en la calle. Hemos dejado nuestras familias para venir aquí, para tener un futuro aquí, porque en Marruecos no hay para los jóvenes. (...) Allí la gente vuelven con coches, compran casas y terreno, se casan y tienen hijos igual que aquí, eso es lo que queremos hacer nosotros también: casarnos, tener hijos y tener una familia aquí. Pero para esto tenemos que arreglar papeles, tener trabajo como han hecho todos los hombres para tener un futuro, así queremos vivir como hombres, como hombres responsables. (G.SC2)

Alguns menors immigrants especifiquen amb detall les seves expectatives. A continuació les assenyalarem segons l'ordre d'importància citat per ells mateixos:

a) Obtindre el permís de residència i de treball permanent (*tenir papers*), trobar una feina, i visitar la família al Marroc

Tots els menors immigrants fan referència a aquesta qüestió d'*obtenir papers* com la més prioritària, sigui per obtenir-los per primera vegada o bé per renovar-los. En la pràctica poden passar força anys fins que els petits Harraga se sentin segurs en el nostre país. Aquest desig de regularitzar-se va molt lligat al de trobar una feina en bones condicions, i de tenir els mitjans suficients per anar a visitar la família i ajudar-la. Així doncs, els menors citen aquestes tres expectatives com un conjunt perquè per a ells la primera porta a la segona (tot i que la realitat mostri que no sempre és així) i la segona a la tercera:

Lo que quiero yo de aquí 10 años es tener un trabajo, entiendes, ahora nadie te puede ofrecer trabajo bien, si no tienes papeles, entonces lo que yo quiero, primero es tener papeles y después buscar un trabajo, así a lo menos puedo bajar a Marruecos para ver a mi familia. (A.T.)

Eso es lo que queremos todos, queremos papeles, pero lo que queremos también es trabajo, porque yo me han dado papeles pero no tengo trabajo, estoy en la calle. Llevo dos meses buscando trabajo y nada, cada mañana voy a buscar y nada, entonces cuando pasa un año sin tener trabajo me van a quitar el permiso de residencia y trabajo, y qué pasará entonces: tendré que volver a empezar. No puede ser, yo quiero trabajar para conseguir un futuro. (G.SC2)

Los últimos meses seré muy feliz porque terminaré mi trabajo (prácticas en una empresa) y iré de vacaciones a mi tierra, así puedo ver mi tierra, vivir con la familia, unos días de felicidad y cuando acaben volver a mi trabajo como un hombre capaz, volver a trabajar y no pasar el tiempo, y así puedo ver a mi familia y esto es lo que pido a Dios que todo vaya bien, que pueda seguir con las ideas que me han traído aquí, y no como otros chicos que viven en la calle, no tienen papeles, no encuentran trabajo. (A.M.)

No aconseguir-ho genera una important angoixa en els nois. Com vèiem anteriorment, el síndrome d'Ulisses dels immigrants s'esdevé a conseqüència d'aquesta difícil i contínua carrera d'obstacles. Una carrera d'obstacles que només poden anar superant gràcies al suport de la xarxa de compatriotes del seu país d'origen que ja viuen integrats en el país receptor.

b) Realitzar algun curs de formació professional

Molts dels menors s'adonen de la importància de formar-se per aconseguir un bon treball, sigui perquè estan cansats de realitzar feines poc qualificades, sigui per la competitivitat que perceben en la nostra societat, o bé perquè com a menors encara no poden treballar legalment:

La idea que teníamos en Marruecos es que al venir aquí podremos trabajar. Pero una persona sin oficio no puede trabajar, es por eso que nosotros aprendemos un oficio para poder trabajar en cualquier empresa, y cualquier empresa nos pueda admitir porque vamos a obtener un diploma para así poder trabajar. Además muchos no quieren emplear a menores y puesto que somos menores, no podemos trabajar, por eso cuando acabamos de estudiar directamente podemos ir a trabajar y entonces podremos trabajar porque tendremos 18 años. (A.M.)

Mira yo estoy haciendo un curso, y no sé qué será de mi futuro, me han dicho que tengo que hacer el curso, pero mira no tengo papeles, y cuando acabo el curso no sé como yo puedo trabajar. (G.SC3)

c) Tenir una casa i formar una família

Uns dels principals problemes que tenen els petits *Harraga*, com hem vist a l'apartat 3.3, és aconseguir habitatge. Tot i això, aquesta necessitat no la veuen tan important com les anteriors. Generalment els menors parlen de dos conceptes diferents en quant a l'habitatge: un pis o una casa. El primer significa tenir un lloc fix on dormir i menjar, normalment un pis compartit entre diversos nois solters –veure apartats 5.4 i 5.5– durant les primeres etapes d'establiment al nostre país. I el segon, en canvi, és una expectativa a llarg termini que té un sentit molt més ampli: una llar amb el caliu d'haver format una família. Alguns menors entrevistats ens han indicat que també volen tenir una casa per poder fer venir als seus pares i germans que encara són al Marroc, és a dir, per aconseguir el reagrupament familiar:

Yo quiero trabajar y tener un piso para vivir bien como un hombre, después con más años una casa para familia, mujer y hijos vivir todos juntos. Pero esto, más adelante cuando en el trabajo bien, estable no siempre uno o otro (M.E.)

Alguns menors que malviuen al carrer també desitgen sortir del carrer i aconseguir les mateixes expectatives que els nois anteriors:

En la calle no puedes estar toda la vida, porque te puedes enganchar a drogas, disolventes, pastillas, y muchas otras cosas malas, acabar en la cárcel. Lo que queremos nosotros es salir de la calle y esto significa tener la oportunidad de tener un trabajo y unos papeles, no queremos estar tirados aquí toda la vida, hemos venido a España para conseguir un futuro, ayudar a nuestras familias. (...) Solo pedimos a Dios que nos ayude para tener fuerzas para seguir adelante porque aquí estamos sin familia, no tenemos a nadie, ni a nuestros padres ni a nuestros hermanos, ni a nadie solo a nuestros amigos y a nuestros paisanos. (G.SC2)

7.3. L'ARRIBADA A LA MAJORIA D'EDAT

*Un día niño, al otro mendigo. Decenas de inmigrantes (...) se convierten en irregulares al alcanzar la mayoría de edad.
(El País, 3 de juny del 2002)*

Amb l'arribada a la majoria d'edat, què canvia en la vida dels petits *Harraga* del nostre país? Pràcticament res, però jurídicament el noi passa de ser un menor d'edat protegit per l'administració, a ser un adult teòricament independent i autosuficient. Això vol dir que el noi es queda desprotegit d'un dia per l'altre, sense els drets que li conferia el fet de ser menor d'edat. Si fins ara aquesta situació li donava un avantatge sobre els seus compatriotes adults irregulars, a partir d'aquest moment estarà en les mateixes condicions. O potser pitjors, perquè en el seu cas

va decidir d'iniciar un projecte migratori massa aviat, quan encara no estava prou preparat per fer-ho.

La majoria d'edat, establerta en el nostre país als 18 anys, és un concepte jurídic que no té el mateix significat a tot arreu ni al llarg de la història. Com hem vist en el marc teòric –apartat 1.2.–, a l'antiguitat el pas de la infància a l'edat adulta es basava en la pubertat fisiològica. A Grècia, Egipte, Roma, etc. els excedents econòmics d'aquestes societats van permetre que una minoria de la força de treball (les classes privilegiades) es poguessin dedicar a activitats no productives⁵ i que la joventut passés a ser una edat model per aquestes classes. La idolatració d'aquesta etapa comportà que la maduresa social ja no s'adquirís amb la pubertat sinó a partir dels 20 o 25 anys, tot i que el jove estava obligat a defensar la seva pàtria però, en canvi, no podia gestionar encara el patrimoni familiar. Els canvis en les lleis es van justificar també, per primer cop, com una forma de protecció dels joves, quan en realitat estaven limitant la seva emancipació històrica. De fet, fins al segle passat, els infants i els joves tenien tots els deures dels adults (principalment com a força de treball) però no tenien els mateixos drets, que generalment no s'aconseguien fins als 21 anys. Malgrat que històricament algunes classes privilegiades van considerar la minoria d'edat com una forma de protecció, no va ser fins al 1959 que, per mitjà de la *Declaració dels Drets de la Infància*, la minoria d'edat fou concebuda com un concepte jurídic universal.

En el marc teòric i en alguns capítols del marc etnogràfic hem exposat el contingut de les legislacions de protecció de menors internacional, nacional i autonòmica. Les conseqüències d'aquesta legislació per als petits Harraga que estan acollits en centres de protecció són molt dures: es queden al carrer d'un dia per l'altre. Una notícia de El País del dia 3 de juny del 2002 mostrava molt bé aquesta situació: *Hafid no guarda un bon record del dia en què va fer 18 anys. El passat 14 de març no va haver-hi regals ni festa al centre de menors on vivia a Melilla des de principis del 2001. Arribar a la majoria d'edat el va fer passar de menor a transeünt, d'adolescent estranger protegit per les institucions de Melilla a tenir que sobreviure rentant cotxes i dormir en parcs. A més, podia ser expulsat d'Espanya (...) A més, el passat 24 d'abril (...) se li denegava la cèdula d'inscripció i el permís de residència temporal en considerar "noves circumstàncies que modifiquen substancialment les que van servir de base legal per formular la sol·licitud". Això últim passà perquè en Hafid havia acomplert els 18 anys i la petició del permís de residència temporal per part del Serveis Socials de Melilla s'havia fet quan ell encara era menor. Algunes associacions de Melilla (Pro Derechos Humanos de la Infancia) i altres de casa nostra (Càritas, Casal dels Infants del Raval, Plataforma en Defensa dels Menors Immigrats) asseguren que aquesta situació és un insult a l'esperit de la llei, i que molts dels retards de les autoritats per tramitar les sol·licituds són intencionades per així provocar l'arribada de la majoria d'edat. El noi anterior mostrava la seva impotència davant d'aquest fet:*

Para qué ir al centro si después te vas a la calle. (H.L. a El País, 03/08/02)

⁵ Així, a partir d'aquest moment els concepte d'infància i d'adolescència comencen a desmarcar-se, però només per les classes privilegiades. Per aquest grup de persones la joventut comença a ressaltar la importància de què aquests període de la vida serveixi per a formar-se, i concretament en les arts cíviques-militars. D'aquí que apareixen institucions per l'educació dels joves, la més coneguda va ser la *efebia* a Atenes al segle V a.C. La persona que ha arribat a la pubertat (el *efebos* a Grècia i el *puer* a Roma), a partir d'aquest moment té un nou estatus, un estatus valorat, per primer cop a la història, de forma jurídica.

Dissortadament el cas d'en Hafid no és excepcional, i fins i tot alguns menors ja regularitzats, realitzant cursos de formació socio-laboral o en pràctiques en empreses, es troben de cop al carrer totalment desemparats. Si no es fa un acompanyament d'aquests menors immigrants una vegada que han acomplert la majoria d'edat, poden acabar en les mateixes condicions de marginalitat que els seus companys que s'han mantingut vivint al carrer. A més, són nois que s'han acostumat a certes comoditats i hàbits que els altres mai han arribat a tenir. D'altra banda, els menors immigrants que es facin majors d'edat sense haver aconseguit el seu permís de residència tindran ja molt difícil, per no dir gairebé impossible, la seva integració social i laboral al nostre país i se'ls condemnarà a malviure en la irregularitat administrativa i amb una por constant de ser expulsats.

7.4. LA VALORACIÓ DEL PROPI PROCÉS MIGRATORI

Así espero que mucha gente sepa la realidad de las cosas. Esto es mejor que soñar. (A.M.)

7.4.1. Ha valgut la pena?

Quan hem plantejat aquesta pregunta als menors entrevistats la resposta ha estat positiva o negativa en funció de si havien acomplert les seves expectatives migratòries, si més no parcialment:

No, no creo que me haya equivocado porque ahora estoy bien, si me hubiera hecho esta pregunta años antes sería diferente. Has sufrido mucho pero al final ha valido la pena, pues mira tengo mis papeles, estoy trabajando en una empresa y estoy fijo desde hace poco, y por esto estoy muy contento porque me han ayudado mucho. (...) Pero, eso sí, si por ejemplo llega este momento que no tienes papeles o si que vives mal, entonces, joder, si que dices: si que me he equivocado, tantos sufrimientos para nada. (M.E.)

Malgrat que alguns dels petits Harraga que segueixen malvivint al carrer pensen el mateix que aquest jove entrevistat, no es veuen amb cor de tornar al Marroc, com ja hem vist. Tots ells són conscients que, malgrat que no hagin acomplert els seus objectius, a Europa encara poden mantenir certes esperances d'aconseguir-los, cosa que no passa al Marroc:

Al Principio cuando me veía mal pensaba mejor Marruecos, pero después ves que aquí todo el mundo trabaja bien o mal, todos al final tienen papeles, puedes tener un coche, muchos tienen dinero en el banco, y entonces piensas es mejor vivir aquí, aunque ahora no tenga todo esto, porque en Marruecos esto es imposible, aún si trabajas mucho no puedes tener todo esto. Mi padre ha trabajado toda la vida mucho y mis hermanos y no tienen nada de eso. (H.A.)

Mira, ya sabes en Marruecos, es difícil trabajar bien, para tener un coche, ya sabes como dijo mi padre, en lugar de tenerlo a los 20 años lo tendrás a los 40, pero mi padre ya tiene más y no tiene, vive bien si, dignamente, pero mira va viviendo, trabaja, siempre trabaja pero solo para salir adelante. (M.E.)

Vist a certa distància, després de diversos anys d'estada al nostre país, les opinions són més matisades i amb més consciència de les dificultats i dels perills del procés migratori. Alguns nois entrevistats que ja duïen més de sis anys a casa nostra deien que ara només aconsellarien un procés migratori que tingués certes garanties: sense perill de perdre-hi la vida, sense risc d'acabar vivint al carrer, amb possibilitat d'aconseguir papers, etc.:

La verdad, es que si un hermano mío me dice: oye, quiero irme a España, te lo aseguro que le diré: oye, tranquilo, quédate allí, espera, consigue papeles, así yo te busco trabajo, yo te ayudo. Pero si estuviera solo, no. Porque la verdad es que es muy diferente de venir dentro el autocar o debajo, hay mucha diferencia. Resulta que ahora cuando vas a Marruecos y España estás seguro, vas sentado, vas bien, me entiendes, muy abrigado, no estás sucio ni nada de eso, sabes, pero bajo el autocar es muy diferente. Es muy diferente porque estás pasando frío, estas pasando riesgo, y si te caes te mueres, entiendes, estás pasando muchas cosas, o sea muchas, estas arriesgando mucho, puedes morir. Ahora ves eso, antes no, era como un juego. (...) Entiendes, un juego. Cuando empiezas pero después tienes miedo estás diciendo: voy a llegar o no. Y ahora, ves, no piensas nada de eso, sabes que vas seguro, que vas a llegar, gracias a Dios que ahora bien. (...) Digamos que cuando piensas ahora, digamos, que es salvaje pero, mira, era la única manera que tienes, porque no pagas dinero y además es más seguro que una patera. (...) Pero no acaba al llegar aquí, después llegas aquí y sufres mucho solo, lo que más echas a faltar es a la familia. (M.E.)

Aquesta enyorança de la companyia familiar és habitual entre els petits Harraga. Alguns ens han confessat que, mentre que al Marroc sempre estaven fent altres coses i tenien poc temps per estar a casa amb la família, ara senten el lligam familiar molt més intens malgrat la distància que els separa. Com en tot immigrant, la família esdevé el principal lligam afectiu i social amb el país d'origen, com ens recorda el jove anterior:

Lo que he echado de menos más es a mi familia. Antes nunca escuchaba, nunca tenía tiempo. Però, cuando a los 13 años dejas a tu familia, pues mira, es muy duro, lo más duro, mira no hace falta que lo pases, no, no nada más que lo imagines, así cierras los ojos y dices: es muy diferente con ellos o solo, es muy duro, sí. (M.E.)

7.4.2. El somni s'ha fet realitat?

Si fem una retrospectiva en les biografies dels petits Harraga, des que van aconseguir el pas de frontera i van arribar a casa nostra fins a la seva majoria d'edat, ens adonem que ara ja no són aquelles persones que anhelaven aconseguir el somni europeu. A aquesta alçada tots ells han reorganitzat i adaptat a la realitat, amb més o menys encert, els seus somnis inicials. Tant aquells que han aconseguit els seus objectius i les seves expectatives més tangibles, com aquells que estan en el camí d'aconseguir-les, com aquells que s'han quedat pel camí. Aquesta evolució no és només el fruit de les experiències positives o negatives viscudes al llarg d'aquest temps, sinó també de la maduració pròpia del pas a l'etapa adulta, en la qual les fantasies infantils deixen pas a una percepció més pragmàtica i realista de les coses:

La persona que ha visto esto, después de verlo, les pediría a los demás que no arriesguen su vida, pues hay muchas cosas muy difíciles, y nosotros al ser menores tenemos más derechos, pero aquí no encuentras lo que quieres y sufres mucho sin la familia. Así espero que mucha gente sepa la realidad de las cosas. Esto es mejor que soñar, y entonces

cuando sabes esto si que podemos hacer nuestro futuro, con trabajo, sin grandes sueños como todos los hombres. (A.M.)

La major part dels petits *Harraga* amb els anys afirmen que el camí recorregut ha estat molt diferent del que s'havien imaginat al principi, i que el "conte de roses" que s'esperaven no s'ha acomplert. Fins i tot els més afortunats confessen que el camí recorregut no ha estat pas un camí senzill, sinó un camí de dur treball i d'esforç continu, sense possibilitat de relaxar-se ni de baixar la guàrdia en cap moment. De fet, hem conegut nois que han tornat a estar com al principi, és a dir, vivint en situació irregular, perquè no han estat capaços de mantenir una feina estable o de trobar-ne. D'altres no han tingut ni tan sols aquesta oportunitat, perquè s'han enfonsat davant les penúries i les adversitats, especialment si van venir essent encara força petits, i potser han mantingut els seus somnis infantils o han desenvolupat el síndrome d'Ulisses com altres immigrants irregulars. Durant el treball de camp vam conèixer alguns petits *Harraga* que havien començat a inhalar cola en fer-se majors d'edat, a fi d'oblidar el seu sentiment de fracàs degut als somnis no acomplerts. Aquests nois, bloquejats i submergits en un procés regressiu, difícilment podien sortir d'aquella situació sense l'ajuda d'altres persones.

Alguns petits *Harraga* que han reflexionat sobre la seva història personal, sostenen que aquest tipus d'emigració no acabarà mentre al Marroc perduri el *somni europeu* i al nostre país hi faci falta mà d'obra, i que només si els emigrants són sincers amb la seva gent -sobre les dificultats de la seva història migratòria personal- les expectatives dels futurs emigrants s'ajustaran millor a la realitat. Tanmateix, per a un menor això serà sempre molt més difícil, com ens deia un pare:

Ahora cuando se habla de emigración se habla de toda Africa y no solo de Marruecos. Pero es normal, aunque no me guste como padre, la emigración tiene que ver con el futuro de la gente, y como en Europa se dice que hay futuro la emigración continuará. (...) Nosotros decimos que la emigración es dura, y si se trata de niños pequeños es todavía más dura, para nuestros hijos y para nosotros, las familias, porque si una persona tiene cariño a su familia, es muy duro dejarles y tambien vivir sin ella. (...) Pero si no hay futuro. ¿qué significa el futuro? El futuro es tener trabajo, arreglar papeles, eso es el futuro de un emigrante. Pero si no hay trabajo, ni se puede arreglar papeles, entonces, no hay futuro, y entonces es mejor quedarse en el país de origen con tu familia. Aunque sé que esto es muy difícil de entender para un joven que quiere ser como otro joven de Europa, no hay tranquilidad, el futuro tiene que ser ahora y eso no puede ser. (Pare de M.E.)

CAPÍTOL VIII - . EMIGRAR PER GUANYAR-SE UN FUTUR: LA VISIÓ DE L'ANTROPÒLEG

A continuació, com a últim apartat d'aquesta tesi doctoral, exposem les nostres pròpies conclusions sobre el fenomen dels petits *Harraga* o menors immigrants irregulars no acompanyats d'origen marroquí a Catalunya, fruit de les reflexions que hem anat desenvolupant al llarg de les pàgines anteriors. Ho fem de forma esquemàtica i sintètica per facilitar-ne la lectura i la comprensió, incloent-hi també un apartat de recomanacions que desitgem que contribueixi a millorar l'atenció adreçada a aquest col·lectiu.

8.1. CONCLUSIONS

Gènesi i causes del fenomen dels menors immigrants no acompanyats

1. L'actual fenomen dels *menors immigrants no acompanyats* no és nou en el món des d'un punt de vista històric, però avui té unes característiques i una magnitud noves.
2. L'actual fenomen dels *menors immigrants no acompanyats* s'emmarca dins d'un context polític, econòmic i social internacional caracteritzat, des de finals dels anys 80, per:
 - a) Una presa de consciència creixent per la protecció dels drets de l'infant per part de la comunitat internacional, la qual adquirí la seva màxima expressió en la Convenció sobre els Drets de l'Infant aprovada al 1989 per l'Assemblea General de les Nacions Unides;
 - b) Una profunda transformació dels moviments migratoris com a resultat del procés de globalització, el qual ha provocat un increment del volum de migrants, una ampliació de les xarxes migratòries i una diversificació dels tipus migratoris;
 - c) Una major fluïdesa i rapidesa en les comunicacions terrestres, marítimes i aèries que facilita els desplaçaments humans.
3. Un dels aspectes més novedosos de l'actual fenomen dels *menors immigrants no acompanyats* és la percepció social i política que l'acompanya en relació a la necessitat de protegir els drets d'aquests infants. Aquesta percepció, històricament nova, ha generat una problematització del fenomen per part dels poder públics, en la mesura que s'han vist obligats a oferir una protecció adequada a aquests menors.
4. El fenomen dels *menors immigrants no acompanyats* no és dóna només a Catalunya i a Espanya, sinó també en d'altres països europeus en major o menor intensitat i, en general, en tots aquells territoris fronterers entre les regions més riques i les regions pobres del planeta (Mediterrània, Europa de l'est, nord de Mèxic, etc.)
5. El fenomen dels *menors immigrants no acompanyats* és majoritàriament de sexe masculí en tots el territoris estudiats, malgrat la presència incipient del sexe femení en algunes zones,

com per exemple de noies subsaharianes a les illes Canàries o de noies centramericanes a la frontera amb els EE.UU.

6. El fenomen dels *menors immigrants no acompanyats* se situa majoritàriament, en tots els territoris estudiats, en la franja de l'adolescència i, més concretament, en període que va dels 15 als 18 anys.
7. El fenomen dels *menors immigrants no acompanyats* s'origina principalment en aquells països que pateixen una situació d'inestabilitat política, econòmica i social prolongada.
8. Anomenem "petits *Harraga*" a aquells *menors immigrants no acompanyats* que procedeixen del Marroc i que arriben a Catalunya de forma irregular. Seguint els passos dels seus referents adults, aquests menors també són "haraq" que cremen (*hrq*) o arriuen la seva vida travessant l'Estret de Gibraltar a fi d'aconseguir el seu projecte migratori.
9. El fenomen dels *menors immigrants no acompanyats* s'ha detectat i s'ha problematitzat en els països d'acollida degut a l'edat d'aquests migrants. Tanmateix, l'edat és una construcció cultural, i així, mentre que en les societats tradicionals els infants i els adolescents són percebuts com una mà d'obra imprescindible i per això ràpidament són considerats joves-adults, en les societats modernes aquesta categoria s'adquireix molt més tard. Aquesta diferència cultural és una de les causes principals del problema social que genera l'arribada de *menors immigrants no acompanyats*.

Les dificultats i contradiccions del marc legal

10. Els *menors immigrants no acompanyats* adquireixen dos *estatus* jurídics diferents en arribar a Catalunya: el de menor d'edat i el d'estranger. Mentre que el primer ve determinat per les convencions internacionals que ha signat l'Estat espanyol, el segon ve determinat per la legislació d'estrangeria espanyola.
11. Tant a Catalunya com en altres països, la legislació d'estrangeria té primacia en la pràctica sobre les lleis protectores del menor, i determina de forma directa (entrada al territori per demanda d'asil) i indirecta (entrada al territori per altres formes regulars o irregulars) les polítiques d'intervenció amb els menors immigrants.
12. La primacia de les lleis nacionals d'estrangeria sobre les lleis internacionals protectores del menor genera la vulneració d'alguns articles fonamentals d'aquestes últimes: la protecció de tots els menors amb independència de la seva nacionalitat i de la seva situació administrativa; o el principi segons el qual totes les actuacions dels poder públics han de basar-se en l'interès superior del menor.
13. Degut a aquesta primacia, l'Estat espanyol també vulnera l'article 39.4. de la Constitució, segons el qual *els infants gaudiran de la protecció prevista en els acords internacionals que vetllen pels seus drets*. L'article 35 de la llei Orgànica 4/2000 d'Estrangeria, reformada en la 8/2000, i particularment el seu reglament en l'article 62, és un clar exemple d'aquesta regulació inconstitucional. Entre d'altres coses, sota la figura del reagrupament familiar dels

menors s'hi encobreix un intent general d'expulsió, alhora que s'hi vulnera el principi de l'*interès superior del menor*.

14. L'establiment d'un mínim de nou mesos per accedir a la residència legal en l'article 62.5 de l'anterior reglament, el qual s'aplica en algunes CCAA com la de Madrid, comporta que els menors immigrants no puguin accedir mentrestant a les prestacions i als recursos més adequats per a ells, i que els nois amb més de 16 anys no puguin pràcticament obtenir el permís de residència abans d'acomplir la majoria d'edat.
15. A Catalunya i a l'Estat espanyol la tutela dels *menors immigrants no acompanyats* no es produeix immediatament a partir del seu desemparament, vulnerant així la legislació internacional, sinó força temps després. Malgrat que s'intervingui per protegir el menor, durant aquest temps intermig l'administració actua sense una determinació clara de les seves funcions i això dificulta una integració satisfactòria dels menors immigrants a la nostra societat d'acollida.

La construcció social de l'estigma dels petits Harraga

16. L'estigmatització a Catalunya dels immigrants irregulars, entre els quals els petits Harraga, té relació directa amb la legislació d'estrangeria, amb les polítiques públiques i amb l'actuació repressiva dels cossos policials.
17. El discurs de l'administració protectora de la infància i de l'adolescència a Catalunya (la DGAIA) també ha contribuït a l'estigmatització dels petits Harraga en haver remarcat que els menors rebutgen la tutela i la protecció de l'administració, que no s'adapten als centres o que manifesten comportaments violents.
18. Les mesures cautelars d'internament dels petits Harraga en centres de Justícia Juvenil, degut a la manca de recursos adaptats dins del sistema de protecció, ha contribuït encara més al seu etiquetatge com a delinqüents per part de la societat.
19. El tractament sensacionalista i alarmista de les notícies sobre els petits Harraga per part dels mitjans de comunicació també ha contribuït a construir una percepció social negativa d'aquests nois i a generalitzar-la injustament sobre tot el col·lectiu.
20. Un dels principals estigmes projectats a Catalunya sobre el col·lectiu dels petits Harraga és el de *nens del carrer*. L'ús generalitzat d'aquesta denominació ha conduït, d'una banda, a identificar erròniament tots aquests menors com a *nens del carrer* en el seu país d'origen; i, de l'altra, a aplicar de forma simplista i equivocada aquest atribut a tot el col·lectiu, quan en realitat només una part d'aquests infants i adolescents immigrants acaben fent vida al carrer.

L'origen dels petits *Harraga*

21. Els petits *Harraga* provenen majoritàriament de famílies d'origen rural que van emigrar als barris populars perifèrics de les principals ciutats marroquines, crescuts de forma desordenada entre 1960 i 1980.
22. Els petits *Harraga* arribats a Catalunya i a la resta de l'Estat espanyol provenen majoritàriament del nord del Marroc, i més especialment dels barris perifèrics i populars (sector sud, centre antic i comuna de Beni Makada) de la ciutat de Tànger. En canvi, els que arriben a Marsella provenen majoritàriament dels barris perifèrics de Casablanca.
23. Els principals llocs d'origen (regions de Yebala -Tànger- i del Rif) i de destí (Catalunya, Madrid...) dels petits *Harraga* arribats a la península coincideixen en bona mesura amb els orígens i destins tradicionals dels seus referents emigrats adults.

Les famílies dels petits *Harraga*

24. Les famílies dels petits *Harraga* són totes de classe popular. Dins d'aquesta, la minoria són estables econòmica i socialment; d'altres -la majoria- són econòmicament inestables però socialment estables; i d'altres -pocs- són inestables tant econòmica com socialment.
25. Els petits *Harraga* provenen principalment de famílies nuclears que tenen entre 3 i 8 fills propis, un índex de natalitat més propi del medi rural malgrat la seva ubicació urbana.
26. Les famílies dels petits *Harraga* resideixen majoritàriament en habitatges petits i precaris: sobretot en habitatges il·legals d'autoconstrucció, apareguts a partir de 1972 a l'entorn de les ciutats urbanitzades com a resultat de l'emigració rural; i també, en menor mesura, en barraques de les zones urbanes anomenades "bidonvilles".
27. La major part dels pares i germans dels petits *Harraga* treballen en l'economia informal i en activitats poc qualificades dins de les categories d'obrers, comerciants, serveis i artesans. Les activitats artesanals engloben professions autònomes manuals com paletes, fusters, electricistes, mecànics, etc.
28. La major part de les mares i germanes dels petits *Harraga* que treballen ho fan també majoritàriament dins de l'economia informal, sobretot en el sector industrial (tèxtil, alimentari...) i en el sector serveis (servei domèstic).
29. La major part de les famílies dels petits *Harraga* han patit dificultats econòmiques afegides com a resultat d'una situació conjuntural (malaltia del pare, atur sobtat, emigració d'algun membre...).
30. Les famílies dels petits *Harraga* experimenten les tensions i contradiccions pròpies de la societat marroquina entre el model tradicional i el model occidental. Això provoca l'aparició de nous rols en el nucli familiar i una certa desorientació en l'educació dels fills.

L'escolarització dels petits *Harraga*

31. El 61,7% dels petits *Harraga* que arriben a Catalunya són analfabets absoluts i funcionals; malgrat que el 38,3% hagin assolit un nivell d'escolarització bàsica (primària o secundària), un índex força alt veient el nivell assolit per la població general dels seus barris d'origen i pels seus propis progenitors.
32. La major part dels petits *Harraga* arribats a Catalunya van deixar l'escola entre els 12 i els 14 anys. Això coincideix amb el fet que entre les classes populars dels barris perifèrics de Tànger l'abandonament escolar es produeix sobretot a partir del 5è curs de l'ensenyament primari (11 anys), i es generalitza en el 6è curs (12-13 anys). Aquest abandonament es produeix gairebé sempre de forma progressiva.
33. Els petits *Harraga* que han abandonat més aviat l'escola tenen més experiència laboral, i a l'inrevés. A més de l'ingrés en la vida laboral, també existeixen altres factors que acceleren l'abandonament de l'escola: precarietat del sistema educatiu, escassa motivació del menor, tracte violent dels mestres...

La trajectòria laboral dels petits *Harraga*

34. L'abandonament de l'escola i el començament precoç de la vida laboral entre els petits *Harraga* tenen una estreta relació amb la pobresa de la família. També s'expliquen per l'edat mínima legal per treballar, que al Marroc era als 12 anys fins al març del 2003, pel fracàs escolar i l'absència d'una educació adequada, pel prestigi que suposa l'aprenentatge d'un ofici i, finalment, pel pes de la tradició.
35. El reclutament laboral dels petits *Harraga* es produeix a partir de les relacions informals, en un context on el costum i la tradició regulen les relacions de treball. La principal via de reclutament és la família, és a dir, el treball amb pares, germans o oncles; i, en segon lloc, el treball amb amics o coneguts, dins de l'àmplia xarxa social informal basada en la confiança i en la reciprocitat.
36. Els oficis que aprenen els petits *Harraga* al Marroc són els mateixos que els seus referents adults. D'entre aquests, l'aprenentatge d'oficis artesanals (incloent mecànics, electricistes, paletes, etc.) és freqüent, perquè gaudeix de gran prestigi entre les classes populars al Marroc com un mitjà educatiu i de formació professional. Però alguns petits *Harraga* també aprenen oficis menys qualificats com la venda ambulat, cambrers, etc.
37. Les condicions laborals dels petits *Harraga* al Marroc, al igual que les de la resta de menors treballadors, són molt dolentes: sense contracte; amb salaris que oscil·len entre 150 Dh (15) i 900 Dh (90) setmanals (entre un 90% i un 40% per sota del sou mínim); amb jornades de fins a 10 hores; amb hores extres nocturnes; sense protecció social; amb condicions de seguretat i d'higiene pèssimes; etc. A més, alguns menors realitzen tasques perilloses prohibides per la llei.

La vida al carrer dels petits *Harraga* al Marroc

38. Al Marroc els petits *Harraga* passen llargues estones "en" el carrer però mantenint els seus vincles amb el nucli familiar. Tot i que en aquest país el carrer ja té una gran importància en el procés de socialització (espai de joc, de relació, d'aprenentatge, de treball...), en l'última dècada han aparegut a Tànger nous aspectes d'aquesta vida "en" el carrer en els indrets que constitueixen *passos de frontera*, com el port, els aparcaments de camions, alguns semàfors, etc. (espais d'observació, d'espera, d'emigració...)
39. A mesura que maduren la seva opció migratòria, els petits *Harraga* passen més estones en els *passos de frontera* "en" el carrer, compartint moltes hores amb altres menors i adults que ja han pres la decisió d'emigrar. Al principi, ho fan a la tarda o a la nit quan surten de l'escola i/o del treball, durant els caps de setmana i en èpoques de vacances, gairebé com un joc. Alguns d'ells aconsegueixen passar a Espanya en aquesta fase, en la qual encara mantenen una vida normalitzada a Tànger. D'altres, en canvi, en no aconseguir durant mesos passar la frontera, incrementen la seva vida "en" el carrer i arriben a interrompre les seves obligacions (escola, treball...) i relacions (família, amics...).
40. Alguns petits *Harraga* que passen llargues estones durant mesos i, fins i tot, anys en els indrets de *pas de frontera* assimilen poc a poc la vida al carrer, malgrat que mantinguin certs lligams amb la família, i d'aquesta manera esdevenen *nens de carrer*. Això s'esdevé principalment a Tànger i a Ceuta. Altres *nens de carrer* de Tànger són els que foren "autoexpulsats" de ben petits de les seves famílies degut a una situació de precarietat i d'inestabilitat; i aquells originaris d'altres ciutats que ja van arribar a Tànger essent *nens de carrer*.
41. La major part dels *nens de carrer* del Marroc (els que ja ho eren i els que ho han esdevingut esperant passar la frontera) no aconsegueixen emigrar a causa del seu deteriorament, tant físic com psíquic. Això explica que ben pocs dels petits *Harraga* que arriben a Espanya fossin ja *nens de carrer* al Marroc.

Les arrels del procés migratori dels petits *Harraga*

42. L'emigració dels petits *Harraga* cap a Europa obeeix, en primer lloc, a causes econòmiques. El Marroc és el país del Magrib amb l'índex d'atur més elevat i amb la taxa més alta de menors que treballen. L'emigració internacional és avui la principal font d'entrada de divises del país. Qualsevol sou obtingut a Espanya, per baix que sigui, és molt superior a qualsevol sou que es pugui obtenir a Tànger, Casablanca o Fes.
43. L'emigració dels petits *Harraga* cap a Europa també obeeix a causes socials: la precarietat dels barris perifèrics de les grans ciutats marroquines, que no han pogut absorbir en condicions acceptables la massiva emigració del món rural; l'explosió demogràfica, especialment notòria en el cas de Tànger; l'alt nivell d'analfabetisme i d'abandonament precoç de l'escola; la inestabilitat d'algunes famílies a causa de les tensions entre el model tradicional i les característiques de la vida urbana.

44. L'emigració dels petits *Harraga* té també relació amb causes culturals: la concepció de la infància i de l'adolescència en el marc cultural marroquí, en el qual els infants esdevenen directament joves-adults amb tots els drets i deures que això comporta (accés al treball, autonomia...); l'impacte cultural del turisme procedent d'Europa, dels emigrants que retornen durant les seves vacances, i dels mitjans de comunicació occidentals -espanyols en el cas de Tànger- com a resultat del procés de globalització i de desenvolupament dels mitjans de transport i de comunicació.
45. I, finalment, l'emigració dels petits *Harraga* també té relació amb factors polítics: el clima de repressió i de manca de llibertats polítiques i d'opinió al Marroc; i la legislació de protecció dels menors europea, que atorga als menors immigrants els mateixos drets de protecció que als menors del territori.

La decisió d'emigrar dels petits *Harraga*

46. Els petits *Harraga* elaboren el seu projecte migratori abans de sortir del Marroc, malgrat que aquest projecte no és tan elaborat ni conscient com el dels adults. La maduració d'aquest projecte es produeix sobretot per mitjà del contacte amb el grup d'igual, i que es recolza amb un entorn social que reforça el fet migratori.
47. La recerca del *somni europeu* forma part de l'entorn social dels petits *Harraga* i és viscut per gran part de la població marroquina encara que no opti per aquest camí. Europa és percebuda com el lloc on és possible realitzar les aspiracions de millora social, de tal manera que l'emigració està justificada i recolzada pel discurs social i, fins i tot, legitimada per les autoritats.
48. Els petits *Harraga* assenyalen el treball com el principal motiu de la seva emigració, amb l'objectiu d'intentar millorar la seva situació personal i familiar. Però de forma secundària també manifesten altres motius, com el desig de viatjar i d'aventura, el reagrupament familiar o el desig de seguir estudiant.
49. Les preferències dels petits *Harraga* per una ciutat o un destí concrets en territori espanyol té molt a veure amb les zones tradicionals de destí de l'emigració marroquina. Entre aquestes la ciutat de Barcelona és el principal destí preferit, i en segon lloc Madrid.

El disseny i la planificació de l'operació de sortida

50. Els petits *Harraga* comencen a concebre les primeres idees d'emigrar molt aviat, sobretot a partir dels 11-12 anys en què adquireixen el pensament formal o hipòtetic-deductiu. A l'inici només somnien en la possibilitat d'emigrar i fantasien sobre l'esperada marxa. Després esdevenen capaços de pensar en abstracte i comencen a recollir totes les informacions possibles per emigrar, sovint de forma inconscient.
51. La planificació del projecte migratori per part dels petits *Harraga* els permet de decidir el *com* però no el *quan* de l'operació de sortida. El llarg temps d'observació en les zones de *pas de frontera* els permet de reduir les dificultats de l'operació, però no d'eliminar-les. Per això la

destresa, l'espontaneïtat i l'aprofitament de les oportunitats inesperades seran cabdals per aconseguir passar la frontera amb èxit.

52. La major part dels petits *Harraga* interpreten l'èxit en el *pas de frontera* com un resultat del destí, del que "està escrit" (*maktub*) i/o d'un do o força benefactora d'origen diví (*mabruk*, o *baraka* al Magrib).
53. El projecte migratori dels petits *Harraga* no acostuma a ser familiar, com en el cas dels adults, sinó grupal, és a dir, elaborat i madurat amb el grup d'iguals. Tot i això, l'operació de sortida es realitza molt sovint en solitari a causa de les dificultats de fer-ho en grup.
54. Al Marroc hi ha cinc llocs principals de sortida dels petits *Harraga* cap a Europa: Tànger i Ceuta, al nord-oest; Melilla i Nador, al nord-est; i Casablanca, al centre del país (en aquest cas en direcció a Marsella). De forma secundària hi ha altres tres llocs de sortida, per mitjà de pasteres: al nord, Larraix i Al-hoceima; i al Sud, Tarfaya (en aquest cas en direcció a les illes Canàries).
55. El principal mitjà de transport utilitzat pels petits *Harraga* és sota els baixos de camions i d'autobusos. Aquest mitjà és característic dels petits *Harraga* com a resultat del seu enginy, del seu tamany reduït i de la seva manca de mitjans econòmics per pagar el pas de frontera amb pastera. Altres mitjans de transport utilitzats, en percentatges molts inferiors, són l'interior de vehicles, com a polissons de vaixells i amb pasteres.
56. Els petits *Harraga* prefereixen d'amagar-se sota els autobusos més que no pas sota els camions, perquè els autobusos tenen una carrosseria més baixa i més compacta que dificulta que siguin descoberts; i també perquè sota dels autobusos hi ha espais més amplis i còmodes per amagar-se, cosa que permet que en alguns models s'hi puguin amagar fins a 7 o 8 menors, mentre que a sota els camions se n'hi poden amagar 3 o 4 com a màxim.
57. Els principals llocs de sortida dels petits *Harraga* a la ciutat de Tànger són els llocs de pas i de sortida dels autobusos i dels camions: les zones d'embarcament al port; els aparcaments dels principals hotels; els aparcaments de camions; les places, els carrers i els semàfors de pas dels autobusos i dels camions cap al port; les zones industrials d'exportació; l'estació d'autobusos; les estacions de servei; etc.
58. L'horari preferit pels petits *Harraga* per dur a terme l'operació de sortida és entre les 3' i les 7' h. del matí. I les èpoques de l'any preferides són els mesos de juliol i agost, el temps del Ramadà i durant la visita de personalitats a Tànger perquè disminueix la vigilància policial.
59. Les llargues estones que els petits *Harraga* passen en els *passos de frontera* tenen caràcter intermitent, a causa del desgast i del cansament que l'espera produeix. Generalment ho intenten durant un o dos mesos de forma intensa, però després no ho tornen a intentar fins alguns mesos més tard, i així de forma discontinua fins que ho aconsegueixen. D'altra banda, generalment ho aconsegueixen després de molts intents avortats, sigui perquè són descoberts pel conductor de l'autobús, pels policies del port Tànger, o per la policia espanyola al port d'Algesires o un cop ja porten dies o setmanes en territori de la península.

60. L'equipatge dels petits *Harraga* en la seva operació de sortida és mínim, generalment només una muda de roba de recanvi posada a sota de l'altra roba.
61. En l'operació de sortida els petits *Harraga* corren el risc de perdre-hi la vida, especialment aquells –la majoria- que viatgen amagats sota d'un camió o autobús. Encara que pugui semblar un mitjà de transport menys perillós que el viatge en pastera, els menors arrisquen o cremen (*hrq*) la seva vida a semblança dels emigrants clandestins adults.

La implicació de la família dels petits *Harraga*

62. La major part dels petits *Harraga* no vinculen la seva família al projecte migratori, degut al comportament emancipador propi de l'adolescència i al fet de no necessitar diners per pagar el viatge. Més aviat al contrari, els petits *Harraga* acostumen a mantenir a la família completament al marge dels seu procés, fins i tot si la decisió l'han presa clarament per millorar la situació econòmica familiar.
63. En relació a la comunicació a la família de la decisió d'emigrar, es donen diverses situacions entre els petits *Harraga*:
 - a. No ho comuniquen fins que ja han arribat a la península. Es tracta de menors més madurs i estructurats que prèviament no són descoberts per la família perquè han seguit complint amb les seves obligacions diàries mentre ho intentaven.
 - b. No ho comuniquen, però són descoberts per la família per l'evidència dels fets (arriben tard a casa, no hi van a dormir alguna nit, falten a l'escola o al treball, etc.)
 - c. Ho comuniquen des del primer moment. Això passa en menys casos, i sempre entre els menors de més edat.
64. Els pares dels petits *Harraga* experimenten sentiments contradictoris quan s'assabenten de la decisió migratòria del fill, perquè estimen el seu fill i no volen que marxi, però alhora saben que no li poden oferir el futur que desitgen. Per això recorren tot un procés emocional, des del rebuig absolut de la marxa del fill fins a l'acceptació resignada i, fins i tot, el suport explícit.

Els primers dies dels petits *Harraga* a l'altra riba del mediterrani

65. En el seu projecte migratori, la major part dels petits *Harraga* no planifiquen les etapes posteriors a l'èxit del pas de la frontera. Només uns pocs menors més previsors i més grans porten al damunt algunes adreces de coneguts o familiars i alguns diners per sobreviure durant els primers dies.
66. El primer destí dels petits *Harraga* a la península és fruit de l'atzar (ruta i parades del camió o autobús), malgrat que intentin controlar-lo per mitjà del coneixement de les matrícules i d'altres factors.
67. Al poc temps d'arribar a la península els petits *Harraga* s'adonen que les coses no són tan boniques com les havien imaginat, a causa de la incomprensió idiomàtica i cultural, la

vigilància policial, les dificultats per cobrir les necessitats bàsiques, la impossibilitat de trobar feina de forma legal, etc. Aviat experimenten un sentiment de desengany i d'angoixa davant les incerteses del futur immediat.

El camí dels petits *Harraga* pels pobles i les ciutats de pas

68. Els petits *Harraga* arriben a Catalunya des d'Andalusia seguint dos itineraris principals: el primer, passant per Madrid; i el segon, pujant a través de la costa mediterrània.
69. Tot i que alguns petits *Harraga* aconsegueixen arribar a Barcelona com a primer destí, la major part passen per altres tres o quatre destins prèviament. El temps d'estada en cadascun d'aquests llocs de pas depèn de la importància i de la urgència que per al menor tingui arribar al destí final. Mentre que a Andalusia els menors no s'hi aturen gaire, a Madrid o a València l'estada acostuma a ser més llarga.
70. Els petits *Harraga* s'acaben establint gairebé de forma exclusiva a les CCAA de Catalunya i de Madrid, malgrat que prèviament resideixin temporalment en altres CCAA.
71. Per sobreviure durant els primers mesos d'estada a la península, els petits *Harraga* busquen el suport i la solidaritat dels adults marroquins immigrants. Malgrat que la major part dels seus compatriotes són amables i els ajuden, d'altres aprofiten la seva indefensió en benefici propi.
72. Els petits *Harraga* pateixen un xoc cultural perquè no entenen ni accepten els impediments legals que els impossibilita de treballar. Malgrat això alguns d'ells aconsegueixen treballar de forma irregular, principalment en els sectors agrari (a Almeria, Múrcia, Alacant, Castelló, Lleida, etc.) i en l'industrial, sobretot en la confecció de roba i de calçat (a Alacant, a Santa Coloma de Gramenet, Mataró, Granollers, etc.).

El contacte dels petits *Harraga* amb la xarxa de protecció de menors de la resta de l'Estat Espanyol

73. D'ençà que els petits *Harraga* trepitgen territori espanyol la major part entren en contacte amb la xarxa de protecció de menors. Els llocs on estableixen aquest primer contacte són principalment:
 - a. A les ciutats frontereres de Ceuta i Melilla, on l'arribada de petits *Harraga* ha desbordat en els darrers anys el seu circuit de protecció de menors. La política seguida pel govern d'aquestes dues ciutats ha estat d'intentar retornar els menors a territori marroquí, fins i tot quan això suposés vulnerar les lleis de protecció dels menors.
 - b. A la CA de les Illes Canàries, on l'arribada de petits *Harraga*, fonamentalment del sud del Marroc i subsaharians, ha obligat el govern autònom a adaptar i ampliar el sistema de protecció, principalment a les illes de Gran Canària, Fuerteventura i Lanzarote.
 - d. A la CA d'Andalusia, per on passen en un primer moment tots els petits *Harraga* i on ja al 1993 es tramità el primer expedient de desemparament a un menor estranger d'origen marroquí. Els principals províncies de pas ha reforçat considerablement la seva xarxa de protecció (Malaga, Granada, Sevilla i Cordoba).

- e. A la CA Valenciana, on molt petits *Harraga* procedents d'Andalusia i de Múrcia s'hi estableixen temporalment per treballar en tasques agrícoles. A més, a través dels ports d'aquesta CA també hi arriben menors immigrants procedents d'Algèria i de l'Àfrica subsahariana.
 - f. A la CA del País Basc, on l'increment de l'arribada de petits *Harraga* ha estat discret des de 1994, malgrat no ser una CA de pas com les anteriors, a partir del 2001 s'hi ha produït un increment espectacular a Biscaia, en ser atrets els petits *Harraga* per la regularització en tres o quatre mesos.
 - g. A la CA de Madrid la qual és, junt amb Catalunya, el principal destí dels petits *Harraga* a la península. En aquesta comunitat els menors marroquins es concentren en alguns barris com Lavapiés, i en alguns municipis del cinturó com Collado, Villalba, etc. Tanmateix, a més dels menors marroquins, el circuit de protecció d'aquesta CA ha hagut d'atendre cada vegada més a menors d'altres nacionalitats, sobretot d'Amèrica Llatina, en els darrers anys.
74. No existeix cap sistema de coordinació entre les diferents CCAA per on passen el menors, i això provoca una duplictat d'expedients, un sobredimensionament de les xifres estatals, una manca de coherència en l'atenció a un mateix menor i, fins i tot, el desplaçament deliberat d'alguns menors a una altra CA per beneficiar-se d'una política de protecció més favorable.

L'arribada i l'establiment dels petits *Harraga* a Catalunya

75. A Catalunya, la zona d'establiment dels petits *Harraga* és clarament l'àrea metropolitana de Barcelona, i la resta del territori representa només un lloc de pas. Mentre que les comarques de Lleida i de Tarragona són un lloc de pas cap a Barcelona (malgrat que poden aturar-se un temps treballant en tasques agrícoles), les comarques gironines representen un pas de frontera, tant d'entrada com de sortida, amb la resta d'Europa.
76. Un cop a Catalunya, les ciutats principals de destí dels petits *Harraga* són Barcelona i Santa Coloma de Gramenet; i en menor mesura Mataró, Badalona, Terrassa i altres poblacions de l'àrea metropolitana.
77. La plaça Catalunya de Barcelona és el punt de trobada per excel·lència dels petits *Harraga* arribats a Catalunya, el qual aconsegueix tres funcions principals: ofereix informació als nous arribats, és un lloc de socialització i un lloc d'aprenentatge.

L'establiment dels petits *Harraga* a Santa Coloma de Gramenet

78. La preferència dels petits *Harraga* per Santa Coloma de Gramenet s'explica per la importància de la comunitat marroquina allà establerta des de finals de la dècada dels 80, la qual prové majoritàriament de les regions del Nord del Marroc i gairebé la meitat de la ciutat de Tànger.
79. Molts petits *Harraga* troben feina ràpidament a Santa Coloma de Gramenet en el sector informal, especialment en tallers de confecció tèxtil regentats per compatriotes marroquins.

En aquests tallers els petits *Harraga* aconsegueixen certa estabilitat econòmica i laboral, la qual cosa els permet en poc temps d'enviar diners a la família, malgrat que no respon a les expectatives que s'havien plantejat al país d'acollida.

80. Els petits *Harraga* s'ubiquen principalment en els barris de Fondo i de Santa Rosa, on la comunitat marroquina és més important. Els llocs més freqüentats pels menors en aquests dos barris són la plaça del Relotge, el parc del Motocross, i el parc dels Músics. Mentre que els petits *Harraga* treballadors acostumen a trobar-se a la plaça del Relotge, els petits *Harraga* més deteriorats es troben en els altres dos espais.
81. A Santa Coloma els petits *Harraga* s'allotgen i dormen en els mateixos tallers de confecció, en habitatges ocupats il·legalment, i en habitatges compartits amb altres nois o adults.
82. Els petits *Harraga* que viuen a Santa Coloma segueixen tres possibles itineraris:
 - a. Des que arriben comencen a treballar en un taller o similar, i sense deixar de treballar arriben anys després fins a la majoria d'edat;
 - b. Després de treballar durant un temps, abandonen la feina i comencen a fer vida al carrer. Són detectats pels educadors de carrer o detinguts per la policia i ingressats en un centre de la DGAIA, on temps després arriben a la majoria d'edat;
 - c. Malgrat ésser ingressats a la DGAIA, s'escapoleixen i tornen a Santa Coloma. Des d'allà, durant el dia es traslladen al centre de Barcelona on troben el seu *modus vivendi*.

L'establiment dels petits *Harraga* a Barcelona

83. A la ciutat de Barcelona, els petits *Harraga* s'estableixen principalment al districte de Ciutat Vella, el qual té la concentració més alta d'immigrats marroquins de la ciutat. Malgrat que al 2003 les estadístiques assenyalen una progressiva dispersió dels immigrants per tots els barris de la ciutat, en alguns barris de Ciutat Vella, com el Raval, la població immigrada representa el 47% de la població total. Allà els petits *Harraga* se senten més a prop de la seva realitat cultural i per això, encara que no hi resideixin, hi passen moltes hores del dia.
84. Els principals espais de reunió i de trobada dels petits *Harraga* a Barcelona han estat, des de 1999, la plaça Catalunya, la plaça Reial, el Maremàgnum, el Port Olímpic, l'Arc de Triomf, el sud del barri de Raval (Drassanes, Portal del Santa Madrona, Parc dels Horts de Sant Pau, atraccions de l'Apolo), el barri Gòtic (plaça George Orwell, carrers Escudellers, Obradors i circumdants), el carrer Hospital i el seu entorn, la muntanya de Montjuïc, i el barri del Poblenou.
85. A Barcelona, els petits *Harraga* s'allotgen en cases ocupades il·legalment, en pisos compartits amb altres nois o adults marroquins, i de forma puntual en pensions, en mesquites i en determinats espais urbans (parcs, places, ponts...).
86. A Barcelona hi trobem diferents tipologies de petits *Harraga* segons el seu itinerari abans d'arribar a Barcelona:
 - a. Els que han arribat directament;
 - b. Els que han passat abans per centres de protecció d'altres CCAA;

- c. Els que han treballat abans en altres CCAA o en altres ciutats catalanes;
 - d. Els que ja han viscut al carrer en altres CCAA o al Marroc.
87. Els petits *Harraga* que arriben a Barcelona segueixen quatre possibles itineraris:
- a. Entren aviat en el circuit de la DGAIA i hi romanen fins que esdevenen majors d'edat;
 - b. Entren aviat en el circuit de la DGAIA però no s'hi adapten, s'escapoleixen i tornen a treballar o esdevenen *nens de carrer*;
 - c. Esdevenen aviat *nens de carrer*, tot i que més endavant entren en contacte amb el circuit de la DGAIA;
 - d. Comencen aviat a treballar, i alguns d'ells entren en contacte més endavant amb el circuit de la DGAIA.
88. La visibilitat del fenomen dels petits *Harraga* al centre de Barcelona, a diferència de Santa Coloma, es tradueix en contínues detencions per part de la policia, i això contribueix a la seva estigmatització i assimilació com a delinqüents.

La resposta de la DGAIA al fenomen dels petits *Harraga*

89. Malgrat que el fenomen dels petits *Harraga* començà a preocupar a l'opinió pública de Catalunya a partir de 1998, la DGAIA ja era conscient des de 1996 de l'emergència del fenomen perquè en els seus dos centres de primera acollida (Roure i Estrep) hi havia acollits força petits *Harraga*. Això obligà la DGAIA a crear un protocol per identificar els menors indocumentats, per esbrinar la seva edat i per determinar la seva nacionalitat.
90. A partir de 1998 la DGAIA començà a impulsar les primeres mesures adreçades específicament al col·lectiu dels petits *Harraga*, apostant per un circuit d'atenció paral·lel i especialitzat.
91. Des de l'aparició del fenomen dels petits *Harraga*, bona part de les mesures de protecció d'aquests menors impulsades per la DGAIA han estat motivades més per la pressió dels mitjans de comunicació i per les urgències administratives davant les dificultats per integrar aquests menors en la xarxa de protecció normalitzada, que no pas per donar una resposta global i coherent al fenomen d'acord amb l'interès superior d'aquests menors. Aquesta circumstància ha provocat, en ocasions, situacions de maltractament institucional dels petits *Harraga*.
92. La radiografia del canell utilitzada per la DGAIA des de 1998 per determinar l'edat dels petits *Harraga* ofereix un grau d'error del 65'8% dels casos. Això confirma, al igual que una sentència del Tribunal Suprem de Suïssa, l'escassa fiabilitat i encert d'aquesta prova per si sola, amb totes les conseqüències que això pot comportar per als centenars de menors afectats.
93. La major part dels petits *Harraga* han rebutjat durant aquests anys el circuit de protecció, en tractar-se d'una xarxa de trànsit assistencialista i inestable que no complia les principals expectatives del seu projecte migratori. Aquest rebuig l'han manifestat amb continus escapoliments, presentacions reiterades i una opinió molt negativa sobre els centres. En

canvi, en cap moment la DGAIA no ha apostat per oferir-los una atenció especialitzada en una xarxa normalitzada de centres residencials multiculturals.

94. Mentre que la DGAIA ha culpats públicament els petits *Harraga* del seu rebuig i de la seva inadaptació al circuit de protecció, diverses ONG i entitats privades de Catalunya han acusat la DGAIA de manca de voluntat política i econòmica per augmentar les places en els centres residencials i per agilitzar el procés de tutela i regularització legal d'aquests menors.
95. A partir del 2002 la DGAIA ha impulsat per als petits *Harraga* recursos especialitzats de tipus sociolaboral que satisfan força les expectatives del seu projecte migratori, però amb l'inconvenient que només són accessibles per als petits *Harraga* d'entre 16 i 18 anys.
96. Per als petits *Harraga* de menys de 16 anys la DGAIA prioritza el reagrupament familiar, i si aquesta no es possible seguirà en aquesta xarxa de trànsit fins arribar als 16 anys. També es prioritza el reagrupament en aquells menors que no accepten les normes dels centres, que cometen faltes o delictes de forma reincident, o que són reclamats per la seva família.
97. Els petits *Harraga* que arriben a la majoria d'edat dins del circuit de protecció de la DGAIA, sense ésser derivats a cap altre recurs per al pas a la vida adulta, corren un risc molt elevat de tornar a caure en el cercle de la marginació i de la vida al carrer degut al fet que no disposen de cap xarxa de suport.

Els problemes amb la justícia dels petits *Harraga* i els centres de Justícia Juvenil

98. La major part dels petits *Harraga* que esdevenen *nens de carrer* comencen a tenir problemes amb la justícia, al principi a causa de faltes lleus i més endavant a causa de la comissió de delictes. Per aquest motiu molts d'ells acaben internats en centres de Justícia Juvenil.
99. A partir de l'entrada en vigor, al març del 2001, de la nova Llei Orgànica 5/2000 de responsabilitat penal dels menors, s'incrementà notablement el nombre de petits *Harraga* ingressats en centres de Justícia Juvenil, en permetre aquesta nova llei l'internament dels menors reincidentes.
100. Alguns petits *Harraga* que han reïncidit en la realització de faltes lleus també són internats en centres de Justícia Juvenil com a mesura cautelar, a causa de la manca de places en els centres del sistema de protecció.

Els petits *Harraga* esdevinguts *nens de carrer*

101. Malgrat que pràcticament tots els *nens de carrer* de Catalunya són petits *Harraga*, no tots els petits *Harraga* acaben convertint-se en *nens de carrer*, sinó que molts d'ells segueixen altres itineraris (treball informal, centres de la DGAIA, formació professional, etc.).
102. Els petits *Harraga* que esdevenen *nens de carrer* s'hi acaben convertint perquè es troben en una situació sense sortida (sense papers, sense feina, sense habitatge, etc.) que, a

diferència dels adults, no són capaços d'afrontar. Aquesta situació suposa un trencament o frustració de les expectatives del seu projecte migratori.

103. Entre els petits *Harraga*, el risc d'esdevenir *nen de carrer* és proporcional a la seva edat. Com més petit és el menor, més vulnerable és i més incapaç d'afrontar la frustració del seu projecte migratori.
104. Entre els petits *Harraga* esdevinguts *nens de carrer* la socialització amb el grup d'iguals és de vital importància: els hi proporciona un *estatus* autònom simbòlic que la societat d'acollida els hi nega; els hi dóna identitat, seguretat i autoestima en un país estranger en què la família és absent; i els hi proporciona formació, transmissió de valors i aprenentatge per sobreviure.
105. Mentre que els *nens de carrer* perceben que la seva situació és temporal encara hi ha possibilitats de reinserir-los, i per això cal arbitrar totes les mesures possibles quan es troben en aquesta situació.
106. El fenomen del *nens de carrer* a Catalunya no és gaire diferent al fenomen en altres països del món: vida en grup, consum de drogues, actes delictius, violència, forta jerarquització, abusos sexuals, etc. A Catalunya el *modus vivendi* propi dels *nens de carrer* els condueix a una espiral d'activitats delictives (robatoris, venda de droga, etc.) i, en ocasions, a la prostitució. També submergeix els nois en una cultura de la marginalitat caracteritzada per la força física, la inestabilitat dels diners, el consum de drogues i els problemes amb la justícia.

El nomadisme dels petits *Harraga*

107. Els petits *Harraga* canvien contínuament de ciutat fins que troben una xarxa de suport (grup d'iguals, altres immigrants adults, persones autòctones, etc.) que normalment estan a les ciutats més grans (Barcelona i Madrid); i/o assoleixen les expectatives del seu projecte migratori.
108. Els rumors que circulen entre el grup d'iguals provoquen el desplaçament entre ciutats per aconseguir determinats aspectes del projecte migratori (documentació, treball, etc.).
109. Els petits *Harraga* també canvien de país si no aconsegueixen les seves expectatives a Espanya i creuen que tindran més opcions en algun altre país europeu. En el cas dels *nens de carrer*, a vegades viatgen a un altre país europeu sense cap objectiu definit.
110. Els petits *Harraga* esdevinguts *nens de carrer* tenen més mobilitat, malgrat que acostumin a tornar a la ciutat on tenen la seva xarxa de referència o grup d'iguals.

La relació dels petits *Harraga* amb la seva família

111. Els petits *Harraga*, un cop ja són a la península, acostumen a passar per les següents etapes en la relació amb la seva família del Marroc:
 - a. L'informen de l'èxit del pas de frontera i de l'emigració a Espanya
 - b. Li amaguen els problemes creixents que pateix
 - c. Li reconeixen que passen alguns problemes, però intentant de no preocupar-la
 - d. Deixen de trucar-la per evitar de seguir-la enganyant
 - e. Recuperen una relació de sinceritat i reconeixen la gravetat de la seva situació
112. En la major part de les famílies dels petits *Harraga* la marxa del fill produeix un profund dol en el nucli familiar, el qual només es va superant a través de les trucades del fill. Aquest dol no desapareix del tot fins que el fill retorna de visita a casa.
113. Moltes de les famílies dels petits *Harraga* sospiten que les informacions del fill no s'ajusten a la realitat. D'altres, en canvi, prefereixen creure's el que el fill els diu, sense aprofundir-hi gaire per no amoïnar-se, malgrat que en el subconscient intueixin els seus problemes.

Les percepcions del retorn i les expectatives de futur

114. Les percepcions del retorn dels petits *Harraga* passen per diferents etapes a mesura que es prolonga la seva estada a la península:
 - a. Desitgen tornar al Marroc, fruit del desengany dels primers moments
 - b. Imaginen el retorn, com a resultat de les dificultats diàries per subsistir
 - c. Ajornen la possibilitat del retorn
 - d. Renuncien definitivament al retorn fins a assolir el projecte migratori
115. Els petits *Harraga* tampoc no accepten un retorn temporal (visita a la família, anar-hi de vacances...) si no han assolit un cert èxit en el projecte migratori.
116. La major part dels petits *Harraga* són persones resilients, ja des dels seus orígens, perquè lluiten constantment contra l'adversitat i busquen alguna sortida a la seva situació de marginalitat, malgrat les alteracions d'ànim pròpies de l'etapa adolescent.
117. Les expectatives de futur dels petits *Harraga* són principalment obtenir el permís de residència i de treball, trobar una bona feina i poder anar a visitar la família. També, en menor grau, realitzar algun curs de formació professional, tenir una casa i formar una família.
118. En esdevenir majors d'edat, la major part dels petits *Harraga* reorganitzen i adapten les seves expectatives. Aquesta evolució no és només el resultat de les experiències positives o negatives viscudes durant el procés migratori, sinó també de la maduració pròpia del pas a l'etapa adulta en la qual les fantasies infantils deixen pas a una percepció més pragmàtica i realista de les coses.

La valoració del propi procés migratori

119. La major part dels petits *Harraga* afirmen que el procés migratori que han viscut ha estat molt diferent del "conte de roses" que s'havien imaginat al principi, el qual ha estat més aviat un camí difícil, llarg, dur i d'esforç continuat.
120. Alguns petits *Harraga* afirmen que l'emigració de marroquins no s'aturarà mentre al seu país perduri el *somni europeu*, i que les expectatives d'aquest somni no s'ajustaran millor a la realitat si els emigrants que retornen de vacances o de visita al seu país no són sincers a l'hora d'explicar i valorar les dificultats del seu propi procés migratori.

8.2. RECOMANACIONS

Mesures preventives

1. Caldria actuar sobre tots aquells factors econòmics, socials, polítics i culturals que causen l'emigració clandestina, tant de menors com adulta, mitjançant una progressiva reforma de les institucions polítiques marroquines i unes polítiques de cooperació transmediterrània més ambicioses i efectives.
2. Caldria impulsar mesures per evitar o endarrerir l'edat d'inici del procés migratori dels petits *Harraga*, puix que són els menors que emigren a una edat més precoç els que tenen més risc d'acabar en la marginalitat:
 - a. El govern marroquí hauria d'aplicar amb celeritat les reformes legislatives ja aprovades encaminades a evitar l'abandonament precoç de l'escola als 12 anys, fent efectiva l'entrada en el món laboral fins almenys els 15 anys i millorant els mecanismes de control del compliment de la legislació laboral;
 - b. El govern marroquí hauria d'invertir més recursos en l'ensenyament primari i secundari a fi de millorar la qualitat del seu sistema educatiu i minimitzar els factors que contribueixen a l'abandonament precoç de l'escola (violència, males infraestructures, desmotivació del professorat...);
 - c. El govern marroquí hauria d'impulsar campanyes de sensibilització de les famílies sobre la importància de la formació dels fills en aquelles zones on l'abandonament precoç de l'escola és més elevat, i sobre els riscos de l'emigració precoç;
 - d. El govern marroquí hauria d'impulsar un programa específic dels seus serveis socials en les principals zones d'emissió d'emigració precoç (Tànger, Casablanca...) encaminat a detectar i actuar sobre aquelles famílies que, per diverses motius, tenen més risc d'abocar els seus fills a una emigració precoç;
 - e. El govern espanyol hauria d'impulsar polítiques de cooperació amb el govern marroquí i amb entitats privades per contribuir a fer efectives les anteriors mesures;

3. Caldria desincentivar l'emigració dels petits *Harraga* mitjançant controls més efectius a la banda marroquina de la frontera (ports de Tànger i Casablanca, frontera amb Ceuta...) per part del govern marroquí. Aquest increment del control no s'hauria de realitzar en cap cas en detriment dels drets dels menors. Per aquest motiu la policia d'aquestes ciutats hauria de comptar amb un cos especialitzat en menors.

Compliment de la legislació protectora

4. La Unió Europea hauria d'impulsar mesures legislatives i polítiques comunes que garanteixin la preservació de la legislació internacional de protecció de la infància en tots els Estats membres, per damunt de la legislació i la política comuna sobre immigració i estrangeria.
5. El govern espanyol hauria de reformar la legislació d'estrangeria en tots aquells apartats, tant de la llei com dels reglaments, que creiem que vulneren clarament la Convenció dels Drets de la Infància i determinats articles de la Constitució Espanyola.
6. Les Comunitats Autònomes haurien de tutelar de forma immediata i efectiva els petits *Harraga* des del moment de la seva detecció en situació d'aparent desemparament, eliminant els períodes de diversos mesos que tarden algunes Comunitats Autònomes en fer-ho en contra del que determina la llei, i evitant així les greus conseqüències que això comporta en l'aplicació de les mesures més convenients per a l'interès superior del menor.
7. El govern espanyol hauria de regularitzar els petits *Harraga* immediatament després de la seva tutela per part de les Comunitats Autònomes, canviant el reglament d'estrangeria que estableix un període màxim de 9 mesos per fer-ho, puix que això encobreix un intent general d'expulsió per mitjà de reagrupaments familiars encoberts.
8. Totes les administracions implicades, autonòmiques i estatals, haurien de garantir que els possibles reagrupaments familiars de petits *Harraga* es facin sota un estricte compliment de la legislació protectora. És a dir, assegurant que el retorn només es porti a terme com a mesura educativa, amb un projecte educatiu al darrera i en funció de la seva condició de menors, i mai com a mesura jurídica en funció de la seva condició d'estranger o bé com una solució per un sistema d'atenció saturat i desbordat. Per això és necessari:
 - a. Que l'equip educatiu del menor hagi dictaminat el reagrupament familiar com la millor mesura temporal o definitiva per al benestar d'aquest menor;
 - b. Que el menor hagi donat el seu consentiment a la mesura de reagrupament;
 - c. Que la família del menor hagi acceptat el reagrupament, sense pressions de cap tipus, coneixent el projecte educatiu que el motiva i disposant de mesures de suport per fer-hi front;
 - d. Que el menor reagrupat sigui acompanyat durant el seu viatge de reagrupament per un educador, i no per un policia;
 - e. Que un equip educatiu al Marroc assumeixi el seguiment del projecte educatiu del menor un cop reagrupat amb la seva família.

9. Les organitzacions de la societat civil (ONG, entitats d'intervenció, plataformes ciutadanes...) i el Síndic de Greuges o Defensors del Poble haurien de mantenir i potenciar la seva tasca de vigilància sobre els poders públics en el compliment de la legislació protectora, i denunciar aquelles pràctiques que la vulnerin. Aquesta funció social necessària l'haurien d'exercir sempre sobre la base d'informacions contrastades i d'estudis rigorosos.

Millores en la intervenció

10. Les Comunitats Autònomes haurien de prioritzar l'atenció als petits *Harraga* en la xarxa normalitzada de protecció, en lloc de desenvolupar una xarxa especialitzada. Això implica que:
 - a. No haurien de crear una xarxa especialitzada de trànsit i assistencialista;
 - b. Haurien d'invertir més recursos en els centres residencials normalitzats per acollir-hi menors de totes les edats, nacionalitats i cultures.
11. Les Comunitats Autònomes haurien de potenciar l'atenció en medi obert dels petits *Harraga*, tant d'aquells que es troben dins del circuit de protecció, com d'aquells que es troben sota la guarda de Justícia Juvenil.
12. Les Comunitats Autònomes haurien de valorar el reagrupament familiar com una mesura més dins l'ampli ventall de mesures educatives d'intervenció amb els petits *Harraga*. A més, en cap cas no haurien de prioritzar aquesta mesura amb aquells menors més difícils d'inserir (amb menys de 16 anys, que han comès algun delictes...).
13. Les Comunitats Autònomes haurien d'oferir una formació continuada als professionals que intervenen amb els petits *Harraga* i haurien d'incorporar educadors, tècnics i mediadors amb la formació adequada d'origen marroquí en la xarxa de protecció normalitzada.
14. Les Comunitats Autònomes haurien de reforçar els mecanismes de coordinació entre elles a fi d'evitar la duplictat d'expedients, els errors en el tractament estadístic, les incoherències en l'atenció a un mateix menor, i el desplaçament deliberat d'alguns menors a una altra CA per beneficiar-se d'una política de protecció més favorable.
15. Les Comunitats Autònomes haurien de determinar l'edat dels petits *Harraga* mitjançant múltiples proves o bé alguna altra prova més fiable que la radiografia del canell, i amb el dret sempre de contra-prova en cas de dubte. Aquestes proves haurien de ser realitzades per equips especialitzats i l'administració hauria d'impulsar estudis per disposar de sistemes de comprovació de l'edat més fiables.
16. Les Comunitats Autònomes haurien d'oferir als petits *Harraga* d'entre 14 i 16 anys una formació professional compatible amb l'ensenyament obligatori a fi de satisfer parcialment les seves expectatives migratòries.
17. Les Comunitats Autònomes haurien d'integrar tots els petits *Harraga* d'entre 16 i 18 anys en programes d'inserció sociolaboral normalitzats, i al mateix temps impulsar el procés de la seva regularització administrativa i laboral al nostre país.

18. Les Comunitats Autònomes haurien d'ampliar els recursos destinats als menors que arriben als 18 anys, a fi d'acollir-hi també tots aquells petits *Harraga* que es troben en aquesta situació després d'un temps sota la protecció de l'administració. En el cas dels petits *Harraga* l'accés a aquests recursos és especialment important almenys durant 2 o 3 anys, puix que en arribar a la majoria d'edat pateixen una doble situació de precarietat: manca de referents adults i de xarxes de suport per emancipar-se, i manca d'una situació legal estable. Aquests recursos haurien de garantir:
 - a. Una preparació adequada prèvia a l'emancipació;
 - b. Una assistència posterior durant el període inicial d'adaptació a la nova situació;
 - c. Un suport jurídic i administratiu per establir la seva situació legal.
19. Les Comunitats Autònomes haurien de tenir més en compte les diferents tipologies de petits *Harraga* en el moment de decidir les mesures d'intervenció i per oferir-los una atenció educativa individualitzada més adequada a la seva biografia, edat i situació actual.
20. Els centres de protecció haurien de fer partícips les famílies dels petits *Harraga* del seu procés educatiu, sempre que sigui possible, no només per mitjà de trucades telefòniques informatives al Marroc, sinó també consultant amb la família les decisions més idònies a prendre amb cada menor.
21. Els centres de protecció haurien de facilitar i incentivar les relacions dels petits *Harraga* amb l'entorn social del nostre país, a fi de facilitar-los la construcció de noves xarxes de suport que permetin la seva emancipació posterior.
22. Els centres de protecció haurien d'impulsar els factors protectors que estimulen la capacitat resiliència dels petits *Harraga*: l'humor, la creativitat, el desenvolupament de l'autovaloració...

Tractament de les notícies per part dels mitjans de comunicació

23. Els mitjans de comunicació haurien d'elaborar i assumir un decàleg sobre el tractament de les notícies al voltant dels menors immigrants, el qual fes especial incidència en:
 - a. Remarcar els aspectes positius dels menors contextualitzant el fenomen;
 - b. Remarcar l'heterogeneïtat del fenomen;
 - c. Evitar transmetre estereotips, prejudicis i un discurs problematitzador;
 - d. Evitar l'associació automàtica, explícita o implícita, entre els menors immigrants i la violència, la marginalitat o la delinqüència;
 - e. Evitar transmetre falsos paternalismes envers els menors;
 - f. Tenir cura en la terminologia emprada en els titulars i en els fragments de reclam de les notícies;
 - g. Valorar el fenomen en la seva justa mesura, contrastant totes les fonts i sense caure en alarmismes injustificats;
 - h. Introduir elements de reflexió.
24. Els col·legis professionals de treballadors socials, educadors socials i altres relacionats amb l'atenció als petits *Harraga*, haurien de vetllar perquè tots els seus professionals transmetin

als mitjans de comunicació declaracions i missatges coherents amb els punts anteriors. De la mateixa manera ho hauria de vetllar el col·legi de periodistes.

25. Els responsables polítics i de l'administració haurien d'evitar de culpabilitzar els petits *Harraga* davant els mitjans de comunicació a fi de justificar les mancances o deficiències del sistema de protecció.

Investigació i recerca

26. Caldria impulsar estudis transnacionals que ajudin a conèixer millor el fenomen dels petits *Harraga*, i a detectar-ne les seves causes i els factors que l'originen, per contribuir a fer més efectives les polítiques preventives i d'intervenció de les administracions marroquina i europees.
27. Caldria crear un observatori europeu sobre el fenomen dels *menors immigrants no acompanyats*, amb centres col·laboradors en tots aquells països i regions on el fenomen és més important, amb la finalitat de:
 - a. Analitzar la magnitud del fenomen per països i regions;
 - b. Estudiar el nivell d'integració dels menors als països d'acollida;
 - c. Estudiar i avaluar les polítiques públiques en relació a aquests menors;
 - d. Identificar uns indicadors socials d'alerta en relació al fenomen;
 - e. Crear un centre de documentació especialitzat.
28. Les administracions públiques catalanes i espanyoles haurien de facilitar l'accés a les universitats i centres de recerca interessats a estudiar més i millor el fenomen dels petits *Harraga* al nostre país.

BIBLIOGRAFIA

LLIBRES, ARTICLES I INFORMES

- AIXALÀ, Yolanda. Mujeres en Marruecos. Un análisis desde el parentesco y el género. Barcelona: Bellaterra, 2000.
- ACNUR. Menores no acompañados: directrices para tratar su solicitud de asilo. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 1997.
 - Los niños refugiados: directrices sobre protección y cuidado. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 1997.
- AJA, Eliseo. Els menors immigrants del carrer a Barcelona. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà, 2002.
 - Anuari de la Immigració a Catalunya 2000. Barcelona: Mediterrània, 2001.
 - La immigració estrangera a Espanya. Els reptes educatius. Barcelona: Fundació "La Caixa", núm. 1, 1999.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. Població estrangera de Barcelona. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, juny 2000. (document inèdit).
 - "Observatori de la immigració, juny 2001". A: Benestar Social, 2001.
 - "Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona 2001". A: <http://www.bcn.es/estadistica/catala/dades/anu01/index.htm>.
 - Pla Municipal d'Immigració. Barcelona, desembre 2002.
- AKESBI MSEFER, Assia. École, sujets et citoyens. Rabat: edit.consulting, 1990.
- ALAOU, M. Résultat de l'enquête sur les filles "bonnes" travaillant dans les familles. Rabat, 1996.
- ALCINA FRANCH, José. Aprender a investigar. Métodos de trabajo para la redacción de tesis doctorales. Madrid: Compañía literaria S.L., 1994.
- AMNISTIA INTERNACIONAL. "Espanya, crisi d'identitat. Tortura i maltractaments per motius racistes a mans d'agents de l'Estat" A: informe presentat el 16/04/02.
- ARAMBURU, Mikel. Bajo el signo del gueto. Imágenes del "inmigrante" en Ciutat Vella. Barcelona: Departament o de Antropologia Social de la Universidad Autonoma de Barcelona, agosto 2000.
- ARCE, Elena. "Menores Extranjeros en situación de desamparo". A: Lex Nova, núm.5. Madrid 1999.
 - "El Gobierno central y la competencia en materia de menores extranjeros". Cordova, 2000. (document no publicat)
- ARIÈS, Philippe. L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime. París: Seuil, 1973 (trad. Cas. El niño y la vida familiar en el antiguo régimen. Madrid: Taurus, 1990).
- ASEP (ANÁLISIS SOCIOLOGICOS, ECONOMICOS Y POLITICOS, S.A.). Actitudes hacia los inmigrantes. Madrid: Ministerio de trabajo y Asuntos Sociales, colección Observatorio Permanente de la Inmigración, 1998.
 - Los españoles y los inmigrantes. Madrid: Ministerio de trabajo y Asuntos Sociales, colección Observatorio Permanente de la Inmigración, 1999.
- ATXOTEGUI, J. Migrar: duelo y dolor. A: El viejo Topo. Barcelona, nov. 1999, núm. 90, 31-38.
- BACARIA, Jordi i altres. Migración y cooperación mediterráneas. Barcelona: Icaria, 1998.
- BARGACH, Amina. La familia marroquí en la inmigración. Conferencia pronunciada en Sevilla el 20 de junio 1998.
 - Algunos aspectos psicosociales de la migración económica marroquí en España. A: RTS Revista de Treball Social. Barcelona, jun. 2000, núm. 158, 53-62.
- BASCH, Linda; GLICK-Schiller, Nina; SZANTON BLANC, Cristina. Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial predicaments and deterritorialized natios-states. Pennsylvania: Gordon and Breach Science Publishers, 1999.
- BECKER, H. Estraño, estudios en la sociología de los desviados. New York. The free Press of Glencoe, 1963.
- BECK, Ulrich. ¿Qué es la globalización? Falacias del globalismo, respuestas a la globalización. Barcelona: Paidós, 1997.
- BELARDI, Aixa. Le salaire de madame. Casablanca: Le Fennec, 1991.
- BELARDI, Aixa, MERNISSI, Fatima i altres. La mujer en la otra orilla. Barcelona: Flor del Viento, col. De los cuatro vientos, 1996.
- BELGUENDOUZ, Abdelkrim. L'ahrig du Maroc. L'Espagne et l'U.E. Plus d'Europe ... sécuritaire. Kénitra: Boukili Impression, 2002.

- BENCOMO, C. *España y Marruecos. Callejón sin salida: abusos cometidos por las autoridades españolas y marroquíes contra niños migrantes*. A: www.hrw.org/spanish/informes/2002/spnmorc0502sp.pdf.
- BENNANI-CHRAÏBI, Mounia. *Soumis et rebelles les jeunes au Maroc*. Casablanca: Le Fennec, 1995.
- BENSAMAIN, A. a: Demouny, M. et Chaouite, A. (Dr.)/ *Le meurtre de l'enfant dans la littérature maghrébine*. A: *Enfances Maghrebines*. Casablanca: Afrique Orient, 1987.
- BENRADI, M; El Aounfi, N. *Les enfant au travail, cas du Maroc*. Rabat, 1996.
- BERNARD, Philippe. *L'immigration*. Bruxelles: Le Monde, 1993.
- BERNARD van Leer Foundation. *Concepto de resiliencia en proyectos sociales*. Universidad Nacional de Lanus, 1997
- BERNARDI, B. *Age Class Systems*. Cambridge University Press: New York, 1985.
- BLANCHAR, Clara. "Los sindicatos denuncian la "precaria" situación de los centros de menores". *El País*, 05/11/02.
- BLANCO, Cristina. *Las migraciones contemporáneas*. Madrid: Alianza Editorial, Ciencias Sociales 2000.
- BOHIGAS, Oriol. *Reconstrucción de Barcelona*. Madrid: Mopu Arquitectura, 1986.
- BORJAS, George. *Friends or strangers: the impact of immigrants on the U.S. economy*. Nueva York: Basics Books, 1990.
- BORREGUERO, L. "El retorno en la emigración: problemas y posibles soluciones". A: Cazorla, J.: *Emigración y Retorno: Una perspectiva Europea*. Instituto Español de emigración, Madrid, pàg. 225-248.
- BOUDOUDOU, M. A: Demouny, M. et Chaouite, A. (Dr.)/ *Définition sociale de l'enfance i de l'enfant*. A: *Enfances Maghrebines*. Casablanca: Afrique Orient, 1987.
- BOUAMAMA, Saïd. *De la galère a la citoyenneté. Les jeunes, la cité, la société*. Paris: Desclée de Brouwer, 1993.
- BOURDIEU, Pierre. *Algérie 60: Structures économique et structures temporelles*. Paris: Minuit, 1977.
- "La jeunesse n'est qu'un mot". A: *Questions de Sociologie*. Paris: Minuit, 134-154, 1980
- BROUGHTON, J.M. "The divided self in adolescence". A: *Human development*, 24, pàg. 13-22, 1981.
- BROWN, A.L; DAY, J.D; JONES, R.S. "The development of plans for summarizing tests". A: *Child developmentm*, 54, pàg. 968-979.
- BUTLLETÍ FÒRUM UNIVERSAL DE LES CULTURES BARCELONA 2004. "El harq, única perspectiva per als joves". A: Butlletí Fòrum Universal de les Cultures Barcelona 2004 a [www.barcelona2004.org/serveis/00000110.nsf/\(portada01\)/194027b58f91b90ec12](http://www.barcelona2004.org/serveis/00000110.nsf/(portada01)/194027b58f91b90ec12), [consultat novembre 2003]
- CAHIERS DE LA FONDATION ABDERRAHIM BOUABID. *La méditerranée à l'heure de la mondialisation*. Salé: cahiers de la Fondation Abderrahim Bouabid, cahier n° 7, juillet/Août 1997.
 - *Emploi, flexibilité et Cohésion sociale*. Salé: cahiers de la Fondation Abderrahim Bouabid, cahier n° 23, janvier 1999.
- CALVO, Tomás, 1995. *Crece el racismo, también la solidaridad. Las actitudes de nuestros jóvenes ante otros pueblos y culturas*. Madrid: Tecnos, 1995.
- CAMPUZANO, B. *Los menores extranjeros no acompañados*. A: *El nuevo derecho de extranjería*. Granada: editorial Comares, 2001.
- CAPDEVILA, Manel. *Menors al carrer: la decepció d'un somni*. Barcelona: Pleniluni, 2001.
 - *Els menors estrangers no acompanyats. Entre la protecció i la justícia*. A: *Educació Social. Revista d'intervenció socioeducativa*. Barcelona, 2002, núm. 20, 49-65.
 - *Los menores extranjeros indocumentados no acompañados (M.E.I.N.A.): exigencia de nuevas respuestas*. A: II Congreso de Migraciones en España en: <http://www.imsersomigracion.upco.es/otros%20documentos/congreso/datos/CDRom/GRUPOS/Comunicaciones/ManelCapdevila.PDF>.
 - CAPDEVILA, Manel/ Marta Ferrer. *Els menors estrangers indocumentats no acompanyats (MEINA)*, document I (dades generals). Barcelona: Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, novembre 2002. (document inèdit)
 - *Els menors estrangers indocumentats no acompanyats (MEINA)*, document II (dades segons la nacionalitat). Barcelona: Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, gener 2002. (document inèdit)
 - *Els menors estrangers indocumentats no acompanyats (MEINA)*, document III (document final). Barcelona: Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, abril 2003.
- CARANDELL, Jose María. *Guia secreta de Barcelona*. Madrid-Barcelona: Al-Borak, 1974.
- CARDELÚS, Jordi i PASCUAL, Angels. *Movimiento migratorios y organización social*. Barcelona: Península, 1979.
- CARREGA, F. *Analyse sociologique des dossiers des mineurs isolés*. Marsella: Jeunes Errants, 2002.
- CASAL, J.L; PALAZÓN, J. "Informe de la situación de los menores no acompañados en Melilla y Ceuta". Melilla, 2001. (no publicat)
- CASAL DELS INFANTS DEL RAVAL. *Projecte Marhaba. Memòries*, 1999, 2000, 2001. Barcelona. (no publicat).

- CASTILLO, J. A: *Symposium Internacional Emigración y Retorno (8-11 de noviembre de 1989)*. Sevilla: Junta de Andalucía, Dirección General de Emigración, pàg. 165-170, 1990.
- CASTLES, S ; MILLER, M.J. *The age of migration. International population movements in the modern world*. Londres: Macmillan Press, 1993.
- CASTLES, Stephen; KOSAK, Godula. *Immigrant workers and class structure in Western Europe*. Londres. Oxford Univerty Press, 1973.
- CENSIS. "Attuali tendenze della devianza minorile". A: esperienze di rieducazione, 1 i 2, 1982.
- CENTRE AL-QANTARA-CARITAS. *Memòries*, 1999, 2000, 2001. Barcelona. (no publicat)
- CENTRE ESTREP. *Memòries*, 1996, 1997, 1998, 1999. Barcelona. (no publicat)
- CENTRE LLEDONERS. *Memòries* 1999, 2000. Barcelona. (no publicat)
- CENTRO RESIDENCIAL ZABALOETXE. "Proyecto de menores extranjeros". *Memòria*, 2001. (No publicat).
- CENTRE ROURE. *Memòries*, 1996, 1997, 1998, 1999. Barcelona. (no publicat)
- COHEN, A.K. *Delinquent boys*. Nueva York: Free Press, 1955.
- COLECTIVO IOÉ. *Marroquins a Catalunya*. Barcelona: Institut Català de la Mediterranea, 1994.
- COL·LECTIU RONDA SCCL. *Immigració i estrangeria: l'estat de la qüestió*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, col. Finestra Oberta, núm. 1, març de 1998.
- COLUBI, Pepe. *El ritmo de las tribus*. Barcelona: Alba Zoom, 1997.
- COMAS, Marta (Coord.). *L'atenció als menors immigrants no acompanyats a Catalunya. Anàlisi de la realitat i propostes d'actuació*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 2001. Col·lecció Finestra Oberta, núm. 19.
- COMELLAS, Jordi. "Detenen tres menors per agressions als tutors d'un centre de Sant Salvador". *Regió 7*, 26/01/99.
- COMISIÓN DE MIGRACIONES DE LA VICARIA DE CEUTA. "Informe sobre los Menores no Acompañados en Ceuta". Ceuta, 2001. (no publicat)
- CONSELL DE L'AUDIOVISUAL DE CATALUNYA. "Recomanacions del CAC sobre el tractament informatiu de la immigració", a: audiovisualcat.net/publicacions/quaderns, núm. 12 (consultat gener 2002).
- CORTÉS, J. *Diccionario de árabe culto moderno*. Gredos: Madrid, 1996.
- CRUBELLIER, MAURICE. *L'enfance et la jeunesse dans la société Française, 1800-1950*. Paris: Armand Collin, 1979.
- CHAOUITE, A. a: Demouny, M. et Chaouite, A. (Dr.) *L'enfant marocain: horizon d'une pensée psychologique*. A: *Enfances Maghrebines*. Casablanca: Afrique Orient, 1987.
- CHATTON, Zoubir. *Migrations marocaines en Europe. La paradoxe des itinéraires*. Paris: L'Harmattan, 1998.
- CHOUKRI, Mohamed. *El Pa de cada dia*. Alzira: L'ecclética/ed. Bromera, 2000.
- *Le temps des erreurs*. Rabat: Du seuil, 1992.
- COLEMAN, J.C. *The nature of adolescence*. Londres: Mathuen; trad, cast, Madrid: Morata, 1980.
- CUÉ, Carlos/ BARTULO, Tomás. "La ONU exige al Gobierno que erradique los "malos tratos" a menores inmigrantes". *El País*, 08/06/02.
- DARNA. *Encuesta-acción: el fenómeno de los niños de la calle en Tanger*. Tetúan: Iris, 2000.
- DEBATS DE L'AULA PROVENÇA. *Menors immigrants: sols o deseparats?*. Barcelona: Col. Debats de l'Aula Provença de la Fundació Jaume Bofill, 21 d'abril de 1999
- DEFENCE FOR CHILDREN INTERNACIONAL. *Los menores de la calle en la ciudad de Cochabamba*. Bolivia: defence for children internacional, 1988.
- DELEGATION DU TURISME. "Stadistique annuelles du tourisme". Tanger: Delegation du tourisme, 2001.
- DELGADO, Manuel, 1995. *Cultura y parodia. Las microculturas juveniles en Cataluña*. Barcelona: Mimei, 1995.
- "Introducció: qui pot ser immigrant a la ciutat? A: Delgado, M (comp.). *Ciutat i immigració*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 1997.
- DE LOMNITZ, L.A. *Como sobreviven los marginados*. México: siglo XXI, 1987.
- DELMOTTE, Gilles. *Ponts et frontières entre Espagne et Maghreb*. Paris: L'Harmattan, 2001.
- DE MIGUEL, MORAL E IZQUIERDO. "Introducción", "Aproximación a las características censales de la emigración", "La integración de los emigrantes en el país de recepción", "Las perspectivas de retorno de los emigrantes", "La emigración como promoción social". A: *Panorama de la emigración española en Europa*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, pàg. 31-112.
- DERNOUNY, M. A: Demouny, M. et Chaouite, A. (Dr.) *Croyences et représentation de la naissance en milieu marocain d'hier et aujourd'hui*. A: *Enfances Maghrebines*. Casablanca: Afrique Orient, 1987.
- DE SENILLOSA, Ignacio. *El derecho a ser niño. Paz para la infancia, ya*. Barcelona: Cristianisme i Justícia, novembre 1993.
- DICCIONARI ENCICLOPÈDIA CATALANA. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia catalana S.A, 1985.

- DIEZ BUESO, Laura. "Els menors immigrants" A: Observatori de la immigració a Catalunya. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, informe setembre 1999.
- DIRECCIÓ GENERAL D'ATENCIÓ A LA INFÀNCIA. Característiques de la població magrebí (estrangers indocumentats menors no acompanyats). Barcelona: DGAI, 1999. (Informe no publicat)
 - Menors estrangers atesos per la DGAI. Dades estadístiques. Barcelona: Departament de justícia, desembre 1999. (informe no publicat)
 - "Informe del Servei d'urgència de la DGAIA". Barcelona, 23/02/00. (no publicat)
 - Memòries de 1999, 2000, 2001.
 - "Informe dels menors estrangers no acompanyats per la Secretaria d'Immigració". Barcelona: DGAIA, 2002. (no publicat)
- DIRECCIÓ GENERAL DE JUSTÍCIA JUVENIL. Barcelona. Memòries del 2000, 2001. (no publicat)
 - "Pla d'actuacions de Justícia Juvenil en matèria d'immigració". Barcelona, novembre del 2000. (no publicat)
- DIVERSOS. "Diagnostico de la pobreza urbana en Tánger. Documento de síntesis". A: Programme Pilote de Lutte contre la Pauvreté en milieu urbain et péri-urbain (PPLCP). Tánger: NNUU i el Ministeri de desenvolupament Social de la solidaritat, 1998.
- DIVERSOS. "Niños de la calle". A: Revista Càritas Diocesana de Barcelona, novembre 1998, núm. 389.
- DIVERSOS. La jeunesse et ses mouvements. París: CNRS, 1992.
- DIVERSOS. Poblaciones en movimiento. París: Unesco, 1982.
- DIVERSOS. émigrer, immigrer. : le genre humain seuil, 1989.
- DIVERSOS. Droits de Citoyenneté des Femmes au Maghreb. Casablanca: Le Fennec, 1997
- DOLLOT, Louis. Les migrations humaines. París: Presse Universitaires de France, 1970.
- DOMINGO VALLS, Andreu i CLAPÉ ESTRADA, Jaume. Condicions de vida de la població d'origen africà i llatinoamericà a la Regió Metropolitana de Barcelona. Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, 1995.
- EL ANDALOUSSI, B. Punitions et violences à l'école. Rabat: Unicef Maroc, 2001.
- ELGHOUTA, abdelladim. "El urbanismo en Tánger". Conferencia pronunciada en Tánger el 28 de mayo de 1997. Asociación Darna.
- ENCYCLOPEDIA OF ISLAM. New edition; Vol. I (A-B). Leiden, E.J. Brill, 1986.
- ERIKSON, ERIK H. Identidad, juventud y crisis. Madrid: Taurus, 1980.
- FEIXA, Carles. La joventut com a metàfora. Sobre les cultures juvenils. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1993.
 - "Emigración, etnicidad y bandas juveniles en México". A: D. Provansal (ed.) Migraciones, segregación y racismo. Tenerife: Actas del VI Congreso de Antropología, 1993, 153-172.
 - "Antropología de las edades". A: Prat y Martínez (eds.) Ensayos de antropología cultural. Barcelona: Ariel 1996, 319-334.
 - De jóvenes, bandas y tribus. Barcelona: Ariel, 1999.
 - "Identitats culturals i estils de vida". A: Gómex, Carme i altres (coord.) La infància i les famílies als inicis del segle XXI. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà, 2002, 325-474.
- FERNÁNDEZ, David. Malabareando. La cultura de los niños de la calle. México: Centro de Reflexión Teológica i Universidad Iberoamericana, 1993.
- FERNÁNDEZ, D. Menores magrebíes atemorizan a vecinos y comerciantes de Lavapiés. 20 Minutos. Madrid, 07/10/02.
- FLANDRIN, Jean-Louis. Enfances et Société. Annales ESC, 19, 1964, 322-329.
 - Orígenes de la familia moderna. Barcelona: Crítica, 1977.
- FOCUS 2004. "Tunissia: El Harq, única perspectiva per als joves". En: Focus 2004- la revista electrònica de Solidaritat o Cooperació del Forum de Barcelona. En línia [www.barcelona2004.org/serveis/00000110.nsf/\(portada01\)/194027b58f91b90ec12](http://www.barcelona2004.org/serveis/00000110.nsf/(portada01)/194027b58f91b90ec12) (consultat 19 novembre del 2002).
- FORTES, Meyer. Age, generation and social structure. A: Kertzer y Keith (eds.), 1984, 99-122.
- FORD. Informe Ford sobre el racismo en Europa. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales, 1991.
- FUNDACIÓ JAUME BOFILL. Anuari de la immigració a Catalunya. Barcelona: Mediterrània, 1999, 2000, 2001.
 - Menors Immigrants sols o desemparats. Barcelona: Debats de l'aula provença, 1999.
- FUNDACIÓ PERE TARRÉS. CONRED. Comunidad virtual contra la violencia ejercida sobre niños y adolescentes inmigrantes SIN RED de apoyo social. Informe comparativo. Barcelona: Universidad Ramón Llull, 2002. [www.peretarres/daphne/conred]
- FUNES, Jaume i CAROL, José Luis. Niños, niñas y adolescentes inmigrantes no comunitarios en España. Barcelona: col·lecció Finestra Oberta. Fundació Jaume Bofill, gener 1998.
- GALLAND, Olivier. Sociologie de la jeunesse. París: Armand Collin, 1991.

- GARCÍA, A.V. "Adolescentes bajo el camión". El País, 17/01/700.
- GARRETA BOCHACA, Jordi. *Inmigrantes menores de edad en Cataluña: un reto para las instituciones*. Barcelona: Universitat de Lleida i Fundació Jaume Bofill; 1999-2000. (En vies de publicació)
- GEERTZ, C.A. *interpretação das Culturas*. Rio de Janeiro: Guanabara, 1989.
- GESDI (Grups d'Estudis sobre els Drets del Immigrants). *Observatori de la immigració a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill/ Universitat de Barcelona i l'Institut de Dret Públic, setembre de 1998/ setembre de 1999.
 - Les proposicions de la Llei de reforma de la Llei d'Estrangeria. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, col. Finestra Oberta, núm. 12, setembre de 1999.
- GIMENEZ ROMERO, Carlos; SUAREZ NAVA, Liliانا. *Menores no Acompañados que han entrado en territorio español sin representación legal*. Madrid: Universidad Autonoma de Madrid, 2002. (Programa "migración y multiculturalidad")
- GLASSÉ, C. *The concise encyclopedia of Islam*; Nova York, Harper & Row, 1989.
- GONZALEZ, J.D. "Los Menores Extranjeros No Acompañados en la CA de Canarias", A: Giménez, Carlos y Suárez, Liliانا (Coord), "Los Menores Extranjeros No Acompañados en el Estado español". IMSERSO, Madrid 2001.
- GOODMAND, Paul. *Problemas de la juventud en la sociedad organizada*. Barcelona: Península, 1970.
- GOOFMAN, E. *Estigma*. Buenos aires: Amorrotu ed., 1995.
- GUALDA, Estrella. "El retorno de los españoles: una nueva emigración". Ponencia en el V congreso de inmigración africana, Almería, 18, 19, 20 de abril del 2002.
- HENRY, J. *Projet ULYSSE: Mediation interinstitutionnelle transeuropeenne en faveur de mineurs errants (S.I.)*: Comité Européen d'action spécialisée pour l'enfance et la famille dans leur milieu de vie, 2001. (Document de Treball inèdit)
 - *Les mineurs étrangers visctimes, en danger, delinquants. Modalités de prise en charge, problèmes rencontrés. Un point de vue français(S.I.)*: Comité Européen d'action spécialisée pour l'enfance et la famille dans leur milieu de vie, 2000. (Document de Treball inèdit)
 - HILY, Marie-Antoinette i LEFEBVRE, *Marie-Louise. Identité collective et altérité*. Paris: L'Harmattan, 1999.
- INHELDER, B; PIAGET, J. De la logique de l'enfant à la logique de l'adolescent. Paris: Presses Univertaires de France, 1955.
- INSTITUT CATALÀ DE LA MEDITERRANIA. Els moviments humans a la Mediterrània occidental. Barcelona: Institut Català de la Mediterrània, 1989.
 - La immigració estrangera a Catalunya. Balanç i perspectives. Barcelona: ICM, 1992.
- JACKSON, J.A. *Migrations*. Londres: Longman, 1986.
- JEUNES ERRANTS. "Memòries d'activitats". Marsella, 1997, 1998, 1999 (material no publicat)
- JIMENEZ, Mercedes; López, Mª Dolores. "El Defensor del Pueblo Andaluz y las cuestiones de extranjería", Actas del Coloquio Internacional Derechos Humanos y la Comunidad Marroquí en el Extranjero. Celebrado en Tánger. Noviembre 1998. (En prensa) Rabat. 1998.
 - "Menores Inmigrantes Marroquíes No Acompañados en Andalucía: el caso de Sevilla", II Congreso sobre la Inmigración en España. España y las migraciones internacionales en el cambio de siglo, Octubre de 2000.
 - "Los niños de la calle en la Medina de Tánger y los menores inmigrantes indocumentados solos en Andalucía". En: OFRIM Suplementos, Publicación Especializada de Inmigración. Madrid. 1999.
 - "Los niños de la calle en Tánger y su emigración irregular a España: rompiendo estereotipos". Desarrollo Sostenible, núm. 44, marzo de 2001.
 - "La emigración irregular de menores marroquíes no acompañados a Andalucía". En: SUR A SUR, Revista andalusa de Solidaridad, Pau y Cooperació, núm. 23. Juny 2001
 - "Los Menores Extranjeros No Acompañados en Andalucía", En: Giménez, Carlos y Suárez, Liliانا (Coord), "Los Menores Extranjeros No Acompañados en el Estado español". IMSERSO, Madrid 2001.
 - Buscarse la vida. Análisis transnacional de los procesos migratorios de los menores de origen marroquí en Andalucía. Madrid: Editorial SM., 2003.
- Jornada d'intercanvi sobre metodologies i tècniques d'estudi amb el treball de menors immigrants. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, oct. 2002.
- Jornades Euromediterrànies de protecció a la infància. Creació de la xarxa REMI per a l'atenció dels "mineurs isolées". Marsella: Jeunes Errants, nov. 2002.
- KAILOUA, Abdelkader. A: Alos, Ramon. La inversión industrial española en Marruecos. Barcelona: CCOO, març 2000.
- KEATING, D.P. "Thinking precesses in adolescence". A: Adelson 1979, pàg. 211-246.

- KENISTON, Keneth. "Juventud: una nueva etapa de la vida". A: Revista de Estudios sobre la juventud. México: Telpochtli in Ichipuchtli, 1981, 49-65.
- KHOSROKLAVAN, Farkad. L'Islam des jeunes. Saint-Amand-Montrond: Flammarion, 1997.
- LARAQUI, CH.; MOUNASSIF, M; ZAHRAOUI, M. Travail de l'enfant au Maroc & Pathologie infectieuses, vaccination et travail & Hygiène et sécurité au travail. Casablanca: Actes du 8 eme Congres Nationale de la Société marocaine de Medecine du Travail et d'Ergonomie, 1999.
- LEVI, Giovanni; SCHMITT, Jean Claude (eds.). Historia de los jóvenes. Madrid: Taurus, 2 vols., 1996.
- LIGUE MAROCAINE POUR LA PROTECTION DE L'ENFANCE. L'enfance devant la justice. Rabat: El Maârif El Jadida, 1995.
- LÓPEZ GARCÍA, Bernabé; RAMÍREZ, Ángeles; PLANET, Ana. Atlas de la inmigración en España. Madrid: Taller de Estudios Internacionales Mediterráneos, UAM, 1996.
 - Marruecos en trance. Nuevo rey. Nuevo siglo. ¿Nuevo Régimen?. Madrid: Biblioteca Nueva, Política Exterior, 2000.
- LÓPEZ RIOCEREZO. Problemática mundial del gamberismo y sus posibles soluciones. Madrid: Studium, 1970.
- LUQUE, Carmen. 15 vides explicades pels nous catalans. La immigració que comença. Barcelona: La campana, 2000.
- LUTTE, Gérard (eds.). Il n'y a plus d'adolescence! Les jeunes a Nicaragua. Paris: Les Éditions Ouvrières, 1985.
 - Liberar la adolescència. Barcelona: Herder, 1992.
- LLOPIS, Miquel. "Donem sostre i feina als nostres veïns". Revista de la FAUB: Carrer, nov-des de 1999.
- MALLART, Lluís (eds.). Ser hombre, ser alguien. Ritos e iniciaciones en el sur del Camerún. Barcelona: Publicacions d'antropologia Cultural, UAB, 1993.
- MARGULIS, Mario. La juventud es más que una palabra. Buenos Aires: Biblos, 1997.
- MARIA I SERRANO, Josep F. "La globalització, ah sí... una meravellosa excusa per a moltes coses". A: Quaderns Cristianisme i Justícia. Barcelona: Quaderns Cristianisme i Justícia, núm 103, desembre 2000.
- MARIE, Claude Valentin (A.D.R.I.). L'immigration étrangère en France. Paris: Centre de Ressources Documentaires, 1984.
- MARTÍN SERRANO, Manuel (ed.). Historia de los cambios de mentalidades de los jóvenes entre 1960-1990. Madrid: Instituto de la Juventud, 1994.
- MARTINEZ VEIGA, Ubaldo. Pobreza, segregación y exclusión espacial. La vivienda de los inmigrantes extranjeros en España. Barcelona: Icaria, 1999.
- MASSEY, D. "Social Structure, household strategies and the cumulative causation of migration" A: *Popultion Index*, 56, pàg. 3-26, 1990.
- MAZA, Gaspar. Producción, reproducción y cambios en la marginació urbana. La juventud del barrio del Raval de Barcelona 1986-1998. Barcelona: departamento de Antropología social i filosofía de la Universidad Rovira i Virgili de Tarragona, 1999.
- MEAD, Margared. Adolescencia, sexo y cultura en Samoa. Barcelona: Planeta, 1985.
- MERNISSI, Fatima. La peur-modernité. Conflit Islam démocratie. Paris: Albin Michel, 1992.
- MERROUNI, Mekki. Le problème de la reforme dans les système éducatif marocain. Rabat: Okad, 1993.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y ASUNTOS SOCIALES. Grupo de Trabajo Menores no acompañados. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 1999. (Document inédit).
- MINISTÉRIO DO TRABALHO E DA SOLIDARIEDADE. Trabalho Infantil em Portugal. Caracterização social dos menores em idade escolar e suas famílias. Lisboa: Ministério do trabalho e da solidariedade, 2000.
- M'JID NAJAT. La migration clandestine des mineurs: un vraie mythe. Barcelona: Ponència a les jornades del Centre d'Estudis Jurídic i Formació Especialitzada, 2001.
 - BAYTI, un OVNI dans le planete rue. Casablanca: (s.n.), 2001.
- MONCADA, Alberto. La adolescencia forzosa. Barcelona: dopesa, 1979.
- MONTERO, Silvina. La estigmatización de los menores no acompañados en la CA de Madrid. Madrid: Universidad Autonoma de Madrid, julio 2003.
- MORENO, José A. "Migración en la frontera del Norte". A: El Bordo, retos de frontera. www.tij.uia.mx/elbordo/vol04/bordo4_norte1.html, [consultat 04/02/03].
- MOYA, David. "La intervención sobre los menores inmigrantes desamparados en Cataluña. Reflexiones desde la constitución". A: Migraciones 12. Barcelona, 2002.
- MUUS, Rolf E. Teorías de la Adolescencia. Buenos Aires: Paidós, 1978.
- NAAMANE.GUESSOUS. Le travail des enfants au Maroc dans les produit exporté vers U.S.A. Casablanca: Ministère du travail des Etats Unis, 1994.
- NAIR, Samir. Mediterráneo hoy. Entre el diálogo y el rechazo. Barcelona: Icaria, 1995.

- NAIR, Samir i DE LUCAS, Javier. El desplazamiento en el mundo. Inmigración y temáticas de identidad. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 1998.
- NARBONA, Luis Miguel. "Menors d'edat procedents de països no comunitaris sense referents familiars". A: Perspectiva Social, núm. 45. Barcelona, 2001.
- NOIN, Daniel. La population rurale du Maroc, 2 volums. París: Université de Rouen, 1970.
- NOUR EDDINE AFFAYA, Mohammed. Occident en el pensament àrab modern. Barcelona: CIDOB, 1995.
- ONU. La Declaració Universal dels Drets Humans. Nova York: ONU, 1948.
- La Convenció dels drets de l'Infant. Nova York: ONU, 1989.
- ORDÓNEZ, Bustamante. Niños de la calle y sus familias en Lima: una realidad en 852 variables. Lima: corporación peruana para la prevención de la problemática de las drogas y de la niñez de alto riesgo, TETISGRAF, 1995.
- OJEDA, M.; RODRÍGUEZ, M. i altres. La población marroquí de Santa Coloma de Gramenet: Condiciones de vida y trabajo. Santa Coloma de Gramenet: Departament d'Antropologia Social, Historia de l'Amèrica i Àfrica i l'Ajuntament de Sta Coloma, 1994. (no publicat)
- ORTEGA, Javier (coord.). "Informe de los menores no acompañados en España". Madrid: La salle, 2003; A: FUNDACIÓ PERE TARRÈS. CONRED. Comunidad virtual contra la violencia ejercida sobre niños y adolescentes inmigrantes SIN RED de apoyo social. Informe comparativo. Barcelona: Universidad Ramón Llull, 2003. [www.peretarres/daphne/conred]
- PAJARES, Miguel. La inmigración en España. Barcelona: Icaria, 1998.
- PANADERO MOYA, Miguel i GARCÍA MARTÍNEZ, Carmen. Migraciones extranjeras en la Unión Europea. Cuenca: Universidad de Castilla La Mancha, 1997.
- PASSERINI, Luisa. "La juventud, metáfora del cambio social". A: Levi t Schmitt (eds.), vol. II, 1996, 381-451.
- PÉREZ, Mª Jesus. "Los adolescentes extranjeros no acompañados y su presencia en la Comunidad Autónoma de Madrid". En: Giménez, Carlos y Suárez, Liliana (Coord), "Los Menores Extranjeros No Acompañados en el Estado español". IMSERSO, Madrid 2001
- PETERSON, William. "A general typology of migration", A: American Sociological Review, 23, 3, pàg. 256-266, 1958.
- PIAGET, J. La psychologie de l'intelligence. París: Collin, 1949; trad. Cast. Barcelona: crítica, 1989.
- PIORE, Michael. Birds of Passage: migrant labor in industrial societies. Cambridge: CUP, 1979.
- PNUD (Programme des Nations Unies pour le developement). Diagnostic de la pauvreté à Tanger. Rabat: CNUEH, octubre 1999.
- PNUD. Informe sobre el desenvolupament humà 2001. Barcelona: Centre Unesco de Catalunya, 2001.
- PLATAFORMA CIUTADANA EN DEFENSA DELS MENORS IMMIGRATS DESEMPARATS. Informe sobre els menors immigrants indocumentats i no acompanyats. Barcelona, gener 2000.
- QUIROGA, Violeta. "Descripció del fenomen", a: Marta Comas (coord.) L'atenció als menors immigrants no acompanyats a Catalunya. Anàlisi de la realitat i propostes d'actuació. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, Col·lecció Finestra Oberta núm.19, any 2001
- (relatora) Atenció als menors immigrants: col·laboració Catalunya-Marroc. Barcelona: Col. Finestra Oberta núm 26, Fundació Jaume Bofill, març 2002.
- "Los pequeños Harraga: menores inmigrados irregulares no acompañados de origen marroquí en Cataluña". Ponencia en el V congreso de inmigración africana, Almería, 18, 19, 20 de abril del 2002.
- RACHIK, Abderrahmane. Ville et pouvoirs au Maroc. Casablanca: Afrique Orient, 1995.
- RAMÍREZ GOICOECHEA, Eugenia. Inmigrantes en España: vidas y experiencias. Madrid: siglo XXI, 1996.
- RAVENSTEIN, E.G. "The Laws of Migration", a: Journal of the Royal Statistical Society, 48, pàg. 167-227, 1985
- REGUILLO, Rossana. En la calle otra vez. Las bandas: identidad urbana y usos de la comunicación. Guadalajara: ITESO, 1991.
- RIVERO, Francisco. El interés superior del menor. Madrid: Dykinson, 2000.
- RODRIGUEZ, Raul. "Los Menores Extranjeros No Acompañados en Ceuta y Melilla", En: Giménez, Carlos y Suárez, Liliana (Coord), "Los Menores Extranjeros No Acompañados en el Estado español". IMSERSO, Madrid 2001.
- ROGNONI, Irma (coord.). Menors i joves del carrer: visió sociol jurídica. Barcelona: Col. Finestra Oberta, núm. 23, Fundació Jaume Bofill, novembre 2001.
- Laboratori sociol jurídica sobre el seguiment d'aplicabilitat de mesures d'infants i joves immigrants indocumentats no acompanyats. Barcelona: Fundació Ficat, 2002. (document inèdit).
- ROQUE, M.A. (dir.). Dona i migració a la Mediterrània occidental. Barcelona: Institut Català de la Mediterrània, 1999.

- ROUCHDI-CHAMCHAM. "Entre la dépendance d'hier, la détresse d'aujourd'hui et l'autonomie de demain". A: Enfances Maghrebines. Casablanca: Afrique Orient, 1987.
- ROMANÍ, Oriol. "La introducción de las drogas en la cultura juvenil". A: De Juventud, 17, 1985, 91-101.
 - "Antropología de la marginación: una cierta incertidumbre". A: Prat, J. i Martínez, A. Ensayos de Antropología cultural. Barcelona: Ariel, 1996, 303-318.
- RUIZ OLABUÉNAGA, J.L.; RUIZ VIEYTEZ, E.J.; VICENTE TORRADO, T.L. Los inmigrantes irregulares en España. Bilbao: Universidad de Deusto, 1999.
- RUSTON S., Separated Children seeking asylum in Europe. A programme for action. Stokolm: Save the children, 2000
- SAAEMI. Memòries del servei del 1998, 1999. Barcelona. (no publicat)
- SALVAT CATALÀ. Barcelona: Salvat, 1999.
- SAN ROMAN, Teresa. "Sobre l'objecte i el mètode de l'antropologia". A: Quaderns de l'Ica. Barcelona: núm.5, 123-133, 1984.
- SANT, Gonzalo. La población marroquí de Santa Coloma de Gramanet. Condiciones de vida y trabajo. Santa Coloma de Gramanet: Ajuntament de Santa Coloma de Gramanet, 1994. (document inèdit).
- SAVE DE CHILDREN. "Niños de la calle". A: la Infancia en Europa. Document en línia: www.savethechildren.es/organización/meuropa, consulta març 2000.
- SECRETARIAT D'ETAT A LA POPULATION. Les moins de 18 ans au Maroc. Caractéristiques démographiques et socio-économiques. Rabat: Direction de la statistique, pàg. 87; 1997.
- SERHANE, Abdelhak. Le massacre de la tribu. Casablanca: Eddif, 1997.
- SETEM. Condicions sociolaborals en el sector de la confecció tèxtil al nord del Marroc i el desplaçament de la producció de les empreses espanyoles. Barcelona, juliol del 2001. A: www.ropalimpia.org
- SIMON, Gildas. Les effets des migrations internationales sur les pays d'origine: le cas du Maghreb. Paris: Sedes, 1990.
- SINDIC DE GREUGES. "Informe extraordinari del síndic de Greuges al Parlament de Catalunya sobre els centres d'acolliment per a infants i adolescents deseparats de Catalunya, any 1999". Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya. Barcelona, 5 de gener 2000, núm. 12, 3-25.
- STARCK, Oded. The migration of labor. Cambrige: Basil Blackwell, 1991.
- TAGMENT, Omar. "Familia, niños y jóvenes". Tanger: Conferencia pronunciada, Asociación Darna, 28 mayo 1997.
- TAFERSITI ZAROUIGA, Rachid. Tanger, réalités d'un mythe. Tanger, 1998.
- TEMSAMANI KHALLOUKI, Mohamed. Les quartiers populaires dans le developpement urbain: la croissance peripherique de la ville de Tanger. Paris: tesis doctoral por la Universidad de Paris VIII Saint Denis (U.E.R. de geografia), 1983.
- TODARO, Michael. Internacional migration in developing countries. Chicago: University of Chicago Press, 1976.
- TOZY, Mohamed. Monarquía política e Islam en Marruecos. Barcelona: Bellaterra, Biblioteca del Islam Contemporáneo, 2000.
- UCELAY DA CAL, Enric. La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per una història. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1987.
- UNICEF. "Le travail des enfants". Genève: Bureau international du Travail, 1996.
 - La situation des enfants dans le monde. Genève: Unicef, 1997.
 - L'enfance au Maroc, Analyse et statistique. Rabat: unicef, fond de nations Unies pour l'enfance, 2001.
- URTEAGA, Maritza. "Jóvenes urbanos e identidades colectivas". A: Ciudades, 14. 1992, 32-37.
- VAN GENNEP, Arnold. Los ritos de paso. Madrid: Taurus, 1986 (1909).
- VENDRELL i FERRÉ, Joan. Passions ocultes: la gestió del cos i els processos de sexualització. Tarragona: Tesis Doctoral/ 1995.
- VENTURINI, A. "Il ruolo della inmigracione nella società insdustrializzate: complementarità, sostiyucione o trasformazione". Congreso AIEL, Bari, 1989.
- VERGÉS, Ricard. La edad de emancipación de los jóvenes. Barcelona: Centre de cultura contemporània, 1997.
- WAGMAN, Daniel. "Estadística, Delito e Inmigrantes". Barcelona, 2000. (document arribat per correu electrònic)
- WEB DE LA CIUTAT AUTONOMA DE CEUTA: www.ciceuta.es.
- WILLIS, Paul. Aprendiendo a trabajar. Avila: Akal, 1988.
- ZLOTNIK, "Empirical Identification of international migration systems", a: Kritz, Lim i Zlotnik (eds.) International Migration Systems. Oxford: Clarendom Pres, 1992.
- ZOLBERG, "The next waves: migration theory for a changing world" a: International Migration Review, vol. 23 pàg. 402-430, 1989.

NOTÍCIES DE PREMSA CITADES

- ABAD, Roció. "12 menores marroquies, víctimas de abusos sexuales en Ceuta". El País, 27/04/00.
 - "Tres jóvenes inmigrantes queman en Ceuta a un chico marroquí de 14 años tras robarle la ropa". El País, 19/05/01.
 - "El Gobierno cierra definitivamente una de las dos fronteras de Ceuta por las avalanchas de "sin papeles"". El País, 04/10/02.
 - "Muere en Ceuta un marroquí al caer del autobús donde se escondía". El País, 10/01/03.
 - "Ceuta y Melilla elaboran una lista de 223 niños marroquies para su repatriación". El País, 04/03/03.
- AGENCIAS. "Recogidos seis niños de la calle que inhalaban cola". La Vanguardia, 10/10/99.
 - "El consejero de Justicia anuncia dureza en la aplicación de la Ley del Menor a los niños inmigrantes que delinquen". El País, 09/04/01.
 - "El Gobierno se plantea el cierre de la frontera ceuti de Benzú". El País, 28/08/02.
- AGUIRRE, Begoña. "Aprendices de la nada". El País, 17/05/02.
 - "Náufragos en Lavapiés". El País, 08/11/99.
- ALTAZANO, Manuel. "El Defensor del Pueblo denuncia que en la repatriación de menores se vulnera la ley". El País, 16/05/02.
 - "El Gobierno niega en el Congreso el maltrato a menores extranjeros". El País, 18/06/02.
 - "El Defensor del Pueblo denuncia múltiples anomalías en la aplicación de la Ley del Menor". El País, 01/10/02.
- ARROYO, Javier. "Cinco menores marroquies llegan a Mijas tras 200 kilómetros en los bajos de un camión". El País, 27/06/00.
 - "La policía de Marruecos devuelve a Melilla a cinco menores repatriados horas antes". El País, 02/08/00.
- AZNÁREZ, Juan Jesús. "Daños colaterales del 11-S para los inmigrantes mexicanos". El País, 28/08/02.
- BAQUERO, Antonio. "Niños polizones". El periódico, 28/03/99.
 - "Pla d'ajuda a menors marroquins". El periódico, 07/04/00.
- BARTULO, Tomás. "La larga mano de las triadas". El País, 20/08/00.
 - "Autoridades y ONG se muestran impotentes para controlar a los menores inmigrantes en Canarias". El País, 23/04/01.
 - "Los niños marroquies, testigos de cargo contra Ceuta y Melilla". El País, 18/04/02.
 - "Esperanza para los menores de Ceuta". El País, 29/04/02.
 - "Ningún familiar nos esperaba en la frontera con Marruecos". El País, 30/04/02.
 - "862 inmigrantes colapsan los centros de detención de Fuerteventura y desbordan a la Guardia Civil". El País, 28/08/02.
 - "900 Euros por cruzar el Estrecho encerrado en un camión". El País, 28/10/02.
 - "Girona desplaza a Ceuta como primer punto de devolución de inmigrantes indocumentados". El País, 04/11/02.
- BUESA, Cristina. "Detinguts 5 polissons a Palamós". El Periódico, 06/02/99.
- CABELLO, Alberto. "Hurtos en pandilla". El País, 25/06/02.
- CALVO, Kike. "Los descuidados hacen su agosto en Barcelona". El País, 27/06/99.
- CANTERO, Marta. *En Libertad los detenidos por el ataque al centro de acogida de Fuerteventura*. El País, 12/11/99.
 - "No sé qué pasa con los menores pero esto es imparable". El País, 12/11/99.
- CASABELLA, Jordi. "70 menors magribins continuen al carrer". El periódico, 05/02/99.
- CASTRO, David. *10 detenidos por el ataque racista a menores marroquies en Fuerteventura*. El Periódico, 11/11/99.
- CIA, Blanca. "Barcelona endurece las acciones contra los "niños de la calle" que delinquen". El País, 06/04/01.
- CEMBRERO, Ignacio. "Cartas de la desesperanza". El País, 30/07/00.
 - "La patronal mundial de camioneros exige a Rabat que impida que se cuelen emigrantes". El País, 17/05/01.
 - "La mitad de los adolescentes Árabes quiere emigrar de un mundo sin oportunidades". El País, 04/07/02.
- CONESA, Mercè. "Cent nens magribins estan encara sense sostre a BCN". El Periódico, 10/10/99.

- CONSTENLA, Tereixa. "Familias marroquíes impulsan una asociación para investigar las desapariciones en el Estrecho". El País, 13/11/00.
- COSTA-PAU, Marta. "Educadores marroquíes ayudarán a sacar de la calle a los niños inmigrantes de Barcelona". El País, 09/12/98.
 - "Viaje sin billete al desengaño". El País, 21/02/02.
 - "Síndrome de Ulises, la enfermedad del emigrante". El País, 26/11/02.
- DELGADO, Manuel. "Un altre fantasma recorre Europa". El Periódico, 11/06/02.
- EFE. "Ciutat Vella pide a la Generalitat que ampare a los niños de la calle". El País, 14/12/00.
- EL PAÍS. "Uno de cada 10 residentes en Barcelona es extranjero, el doble que hace dos años". El País, 21/02/03.
 - "557 menores detenidos en 15 días en Barcelona". El País, 17/02/01.
- EL PERIÓDICO. "Treinta entidades de BCN reclaman a la Generalitat que tutele a los chicos de la calle". El Periódico, 23/02/00.
- ESCÁRRAGA, Tatiana. "Lavapiés, el barrio se enciende". El País, 30/04/2000.
- FERNÁNDEZ, D. "Menores magrebíes atemorizan a vecinos y comerciantes de Lavapiés". Madrid, 07/10/02.
- FUERTES, Santiago. "Un acantilado para soñar con España". El País, 21/05/02.
 - "Un día niño, al otro mendigo". El País, 03/06/02.
- GALÁN, Lola. "Un marroquí de 10 años llega a Génova oculto en el maletero de un autobús". El País, 7/03/00.
- GARRIGA, Josep. "Marruecos se resiste a acoger a los "niños de la calle" que rechazan la tutela de Justicia". El País, 15/02/01.
- I.C. "El 53% de los jóvenes marroquíes con estudios quiere emigrar a Europa aunque sea de forma clandestina". El País, 30/12/01.
- J.A.R./ A.F. "La entrada de menores "sin papeles" crece un 37% en Andalucía, Cataluña y Madrid". El País, 07/07/99.
- LA VANGUARDIA. "El Síndic afirma que el problema de los "niños de la calle" es de difícil solución". La Vanguardia, 18/11/99.
- LÓPEZ, Rafael. "La Junta acumula ya 1400 niños inmigrantes en sus centros de acogida de toda Andalucía". Ideal, 20/11/99.
- MARCHENA, Domingo. "Pelea entre jóvenes y guardamuelles en una nueva redada en el Maremàgnum". La Vanguardia, 20/02/00.
 - "La Guardia Urbana aumenta los controles en la plaza Real". La Vanguardia, 03/02/00.
- MARTÍNEZ, Ignacio. "El orgullo de ser marroquí". El País, 16/08/00.
- MASÓ, Pepa. "Un terç dels "nens del carrer" evita el control de l'administració". Avui, 09/07/99.
 - "Els "nens del carrer" conflictius seran internats fins a un mes". Avui, 14/05/02.
- MUÑOZ, Carmen. "Un tercio de los "niños de la calle". El Periódico, 09/07/99.
- NAVARRO, Mayka. "Una redada en el Maremàgnum localiza a 35 menores "sin papeles"". El Periódico, 23/01/00.
 - "Batuda a la plaça Reial". El Periódico, 04/02/00.
 - Els "nois del carrer" es refugien en els locals del Moll de la Fusta". El Periódico, 14/12/00.
- NOGUER, M. "Los "niños de la calle" son repatriados sin éxito hasta cinco veces". El País, 09/11/01.
 - "El número de inmigrantes sin papeles se triplica desde 2001 y alcanza los 130.000". El País, 21/02/03.
- ORTEGA DOLZ, Patricia. "La batalla contra el tiempo del joven inmigrante". El País, 18/08/00.
 - "Los niños de la calle "juegan" con Ceuta". El País, 01/04/01.
- PADILLA, Mar. "Los niños de la calle sufren "maltrato institucional", según diversas organizaciones". El País, 19/10/02.
- PARDELLAS, Juan Manuel. "Canarias cerrará un centro de niños inmigrantes por abusos sexuales". El País, 03/12/02.
- PELÁEZ, Esperanza. "Ceuta, la puerta de la discordia". El País, 05/09/02.
- PEÑA, Antonia. "Un menor marroquí llega a Barberà oculto en un tráiler". El Periódico, 27/03/99.
- PIQUER, Isabel. "España necesitará 12 millones de inmigrantes de aquí al año 2050, según la ONU". El País, 07/01/00.
- POZZI, Sandro. "ACNUR denuncia la desprotección de los niños inmigrantes en la UE". El País, 30/06/00.
- RAMOS, Isabel. "Justicia pide reformar la ley de Extranjería para facilitar la residencia a los menores". La Vanguardia, 09/07/99.
 - "La pobreza afecta a uno de cada cinco marroquíes, tras un drástico aumento en el último decenio". La Vanguardia, 09/08/02.
- RAMOS, Toñy. "Melilla renuncia a acoger a más menores inmigrantes ante la saturación de sus centros". El País, 07/05/02.

-
- "Marruecos rechaza desde hace un mes la repatriación de menores inmigrantes". El País, 8/05/02.
 - "Un menor marroquí muere atrapado en la valla fronteriza de Melilla". El País, 27/05/02.
 - RELATS, Vicenç. "Més del 40% dels nens del carrer tenen més de 18 anys". Avui, 29/11/99.
 - RÍOS, Pere/CIA, Blanca. "Identificados 400 delincuentes habituales que actúan en Ciutat Vella y otras zonas turísticas". El País, 06/12/00.
 - "Unos 140 "niños de la calle" rechazan las ayudas ofrecidas por Justicia". El País, 28/11/99.
 - "La diáspora de los "niños de la calle"". El País, 27/03/01.
 - "La fiscalía reclama el internamiento forzoso de los "niños de calle"". El País, 06/04/01.
 - "Los inmigrantes censados ya suponen la mitad de la población del Raval". El País, 13/6/03
 - RIU, Ester. "En Cataluña hay empadronados al menos 132.000 inmigrantes en situación irregular". El País, 21/6/03
 - ROBLA, Sonia. "Descubiertos 18 extranjeros ilegales menores de edad en clubes holandeses". El País, 17/11/99.
 - ROMAGUERA, Cándido. "El gobierno alerta contra la explotación de menores "sin papeles" en Cádiz". El País, 30/03/00.
 - ROURERA, Mireia. "L'administració comença a legalitzar els "nens del carrer". Avui, 28/06/99.
 - "Ciutat Vella només té dos cotxes de Guàrdia urbana el cap de setmana". Avui, 29/01/00.
 - ROURERA, Mireia / GUTIÉRREZ, M. "Els "nens del carrer" s'apoderen de les àrees lúdiques del port". Avui, 25/02/00.
 - "Baixa el nombre de menors que van ser detinguts a Catalunya". Avui, 12/06/02.
 - "Una quarta part dels "nens del carrer" són romanesos". Avui, 27/11/02.
 - SIERRA, Enric. "Barcelona té 200 nens "il.legals" explotats i dormint al carrer". Avui, 24/09/98.
 - "Els "nens del carrer" tornen a dormir sota el pont de Marina". Avui, 04/02/99.
 - "Els "menors il.legals" paguen fins a un milió i mig per creuar l'Estret". Avui, 05/02/99.
 - SIERRA, Enric/ ROUREDA, Mireia. "La presència de "nens del carrer" a Barcelona es dispara". Avui, 02/01/00.
 - T.C/A.T. "Andalucía pide al gobierno fondos para atender a los menores inmigrantes". El País, 30/09/00.
 - TRILLAS, Ariadna. "La Generalitat formará a los inmigrantes menores sin papeles". El País, 15/06/00.
 - T.C/ A.T. "Andalucía pide al Gobierno fondos para atender a los menores inmigrantes". El País, 30/09/00.
 - UTRERA, Joaquima. "20 entidades piden legalizar la situación de un magrebí de 18 años sin papeles". El País, 21/10/99.
 - "Diez ONG piden respuestas para los menores que viven en la calle". El País, 01/02/00.
 - "Un menor inmigrante asegura que la Generalitat le pagó un viaje a Bilbao". El País, 10/10/01.
 - "En 15 días se han realizado en Barcelona 557 detenciones de niños acusados de hurtos". El País, 17/02/01.
 - VALENZUELA, Javier. "Mohamed Chukri: No busco el martirio, pero si me ataca un loco por la calle me defenderé con mi cuchillo". El País, 05/10/02.

PEL·LÍCULES I REPORTATGES AUDIOVISUALS

- AYOUGH, Nabil. "Ali Zaoua. Príncipe de Casablanca". Producció Playtine, 2001. (Pel·lícula- vídeo)
- RAMSIS, Bábel. "El otro lado... Un acercamiento a Lavapiés". Producció independent, 2001. (Pel·lícula-reportatge- vídeo)
- TVE. "Menors sense sostre". Gran Angular. La 2-Catalunya, Televisión Española, emés en novembre del 1999. (Documental en vídeo)
- TVE. "Los niños de la calle". Línea 900. La 2-Catalunya, Televisión Española, emés en novembre del 2002. (Documental en vídeo)
- TV3. "Els nens dels camions". 30 Minuts. TV3, Televisió de Catalunya, emés en gener del 2001. (Documental en vídeo)

ANNEXOS

ANNEX 1: ÍNDEX D'IL·LUSTRACIONS

CAPÍTOL I: CONCEPTES TEÒRICS BÀSICS

II.lustració 1 / 1 Dibuix d'un menor immigrant no acompanyat en honor de tots els *Harraga*

II.lustració 1 / 2 Un altre dibuix d'un menor immigrant no acompanyat en honor dels *Harraga*

CAPÍTOL III: RETRAT DELS PETITS HARRAGA AL MARROC

II.lustració 3 / 1 – Visió d'un petit *Harraga* de les *Grutes d'Hèrcules* (acantilats amb curioses cavitats envaïdes d'aigua) situades als afores de Tànger, un dels principals símbols identitaris de la ciutat.

II.lustració 3 / 2 – Així mostra un petit *Harraga* el seu barri *Bendiban* de Tànger

CAPÍTOL IV - EL PROJECTE D'EMIGRAR I EL MITE DELS HARRAGA

II.lustració 4 / 1 – Llocs dels baixos dels camions on s'amaguen els petits *Harraga*

II.lustració 4 / 2 – Llocs dels baixos dels autocars on s'amaguen els petits *Harraga*

II.lustració 4 / 3 – Dibuix d'un menor que va amagar-se al fons de la caixa d'un camió

II.lustració 4 / 4 – Policies fent fora diversos petits *Harraga* de sota un camió, amb l'ajuda del conductor

II.lustració 4 / 5 – Dibuix d'un *ferry* Tànger-Algesires realitzat per un petit *Harraga* (2000)

ANNEX 2: ÍNDEX DE FOTOGRAFIES

CAPÍTOL III: RETRAT DELS PETITS HARRAGA AL MARROC

Foto 3 / 1 – El barri de Bendibane de Tànger en la dècada de 1970, quan tot just començava a urbanitzar-se

Foto 3 / 2 – Visió del barri de Bendibane de Tànger l'any 2000

Foto 3 / 3 - Carrer sense asfaltar del barri de Bendibane de Tànger, en el qual els habitatges estan llogats i compartits per diverses famílies

Foto 3 / 4 – Casa de dues plantes amb negoci propi als baixos, en un barri perifèric de Tànger

Foto 3 / 5 – Casa de tres plantes unifamiliar, amb una de les plantes llogada com a vivenda, en un barri perifèric de Tànger

Foto 3 / 6 – Cuina de 2 x 1,5 m. d'un habitatge de lloguer format només per dues habitacions, al barri de Bendibane de Tànger

Foto 3 / 7 – La família d'un petit *Harraga* en un habitatge de lloguer format per una sola habitació polivalent, al barri de Bendibane de Tànger

Foto 3 / 8 – Aprenents de fuster en un taller del barri de Benimakada de Tànger

Foto 3 / 9 – A l'esquerra, un infant d'11 anys aprenent de mecànic en un taller del barri de Benimaka de Tànger.

Foto 3 / 10 – El cap d'un taller de soldadura, amb 4 nois aprenents de diferents edats, al barri de Souani de Tànger.

Foto 3 / 11 – Dos nens treballadors venent laminadures i tabac als carrers de Tànger

Foto 3 / 12 – Un infant treballador en el mercat d'un barri popular de Tànger

CAPÍTOL IV - EL PROJECTE D'EMIGRAR I EL MITE DELS HARRAGA

Foto 4 / 1 - Antenes parabòliques als terrats de l'antiga Medina de Tànger.

Foto 4 / 2 - El mite del Futbol Club Barcelona present en un dels murals realitzats per nois al Centre Darna de Tànger, representat pel nom i l'escut del F.C.Barcelona.

Foto 4 / 3- Panoràmica del port de Tànger, amb la Medina a la dreta i el moll de sortida dels *ferry* al fons.

Foto 4 / 4 - Un dels aparcaments de camions del port, on s'amaguen habitualment els menors.

Foto 4 / 5 - Vista parcial de l'espigó del port de Tànger des de dalt d'un *ferry*, amb nombrosos petits *Harraga* intentant saltar per apropar-se al *ferry*

Fotos 4 / 6 i 7 - Alguns petits *Harraga* esperant a l'espigó del port de Tànger

Foto 4 / 8 - Seqüència de tres petits *Harraga* que intenten amagar-se sota d'uns camions al moll dels *ferry* del port de Tànger

Foto 4 / 9 - Grup de petits *Harraga* intentant entrar dins d'un aparcament de camions i d'autobusos davant de l'Hotel Mercure, a les 7'30 h.

Foto 4 / 10 - Semàfor de Beni Makada situat a l'entrada de Tànger, a la carretera de Rabat; i en

la Foto 4 / 11, dos petits *Harraga* pujant de nit a un camió en aquest semàfor

ANNEX 3: ÍNDEX DE TAULES

CAPÍTOL III: RETRAT DELS PETITS HARRAGA AL MARROC

Taula 3 / 1 - Procedència dels menors immigrants no acompanyats (gener 1998 - maig 2002)

Taula 3 / 2 - Llocs del Marroc d'origen dels petits *Harraga*

Taula 3 / 3 - Creixement demogràfic de la ciutat de Tànger

Taula 3 / 4 - Barris de Tànger d'origen dels petits *Harraga* entrevistats

Taula 3 / 5 - Assentament de la població immigrada als barris perifèrics de Tànger

Taula 3 / 6 - Distribució de la població de Tànger per districtes municipals

Taula 3 / 7 - Piràmide d'edat del barri de Bendibane (1983)

Taula 3 / 8 - Població activa del barri de Bendibane (1983)

Taula 3 / 9 - Evolució de la taxa d'analfabetisme al Marroc segons gèneres entre 1960 i 1994.

Taula 3 / 10 - Taxa d'escolarització de 8 a 13 anys en les 3 Comunes de Tànger, en el conjunt de Tànger i en les ciutats del Marroc (1994)

Taula 3 / 11 - Nivell d'estudis assolit pels petits *Harraga* al Marroc (1998-maig 2002)

Taula 3 / 12 - Causes del treball infantil al Marroc

CAPÍTOL IV- EL PROJECTE D'EMIGRAR I EL MITE DELS HARRAGA

Taula 4 / 1 - Destins preferits pels petits *Harraga* que arriben a Catalunya (1998-maig 2002)

Taula 4 / 2 - Llocs de sortida dels petits *Harraga* (1998-maig 2002)

Taula 4 / 3- Trànsit de persones i vehicles al port de Tànger (1996-1997)

CAPÍTOL V - DE L'ESTRET A CATALUNYA. S'HA ACABAT EL CONTE DE ROSES

Taula 5 / 1 - Principals localitats de pas i/o d'establiment dels menors immigrants no acompanyats de Catalunya (1998-maig 2002)

Taula 5 / 2 - Ordre d'arribada a Barcelona segons 52 menors immigrants

Taula 5 / 3 - Evolució de menors immigrants no acompanyats ingressats i atesos a Andalusia (1998-2000)

Taula 5 / 4 - Menors immigrants no acompanyats acollits en la CA Valenciana (1994-2001)

Taula 5 / 5 - Menors immigrants no acompanyats ingressats i atesos al País Basc (1996-1999)

- Taula 5 / 6 - Acollida de menors immigrants no acompanyats a la província de Biscaia (1996-2001)
Taula 5 / 7 - Expedients de menors immigrants no acompanyats a les províncies catalanes (1998 - maig 2002)
Taula 5 / 8 - Municipis catalans de pas o d'estada dels menors immigrants no acompanyats (1998-maig 2002)
Taula 5 / 9 - Llocs de pas i d'estada dels menors immigrants no acompanyats la província de Barcelona (1998-maig 2002)
Taula 5 / 10 - Residents estrangers als barris de Ciutat vella de Barcelona (1986-2001)
Taula 5 / 11 - Evolució dels residents estrangers a la ciutat de Barcelona (1996-2001)
Taula 5 / 12 - Cronograma dels espais ocupats pels petits *Harraga* a la ciutat de Barcelona (1998-2002)

CAPÍTOL VI - EL SISTEMA DE PROTECCIÓ O LA VIDA AL CARRER

- Taula 6 / 1 - Comparativa entre el nombre de presentacions a la DGAIA i el nombre real de menors immigrants nouvinguts (1997-2002)
Taula 6 / 2 - Evolució del nombre de reagrupaments familiars de petits *Harraga* (2000-2002)
Taula 6 / 3 - Reagrupaments familiars de petits *Harraga* l'any 200
Taula 6 / 4 - Menors detinguts a Catalunya (2000-2001)

ANNEX 4: ÍNDEX DE MAPES

CAPÍTOL III: RETRAT DELS PETITS HARRAGA AL MARROC

- Mapa 3 / 1 - Llocs del Marroc d'on provenen els petits *Harraga* de Catalunya
Mapa 3 / 2 - Zones tradicionals d'emigració marroquina cap a Catalunya
Mapa 3 / 3 - Límits dels 3 Municipis ("Comunes") que formen avui la ciutat de Tànger
Mapa 3 / 4 - Diferents tipus de perifèria a Tànger l'any 1982
Mapa 3 / 5 - Zones d'origen dels caps de família no nascuts a Tànger
Mapa 3 / 6 - Barris de Tànger amb habitatges insalubres

CAPÍTOL IV - EL PROJECTE D'EMIGRAR I EL MITE DELS HARRAGA

- Mapa 4 / 1 - Port de Tànger i ruta d'accés dels petits *Harraga* des de la Medina

CAPÍTOL V - DE L'ESTRET A CATALUNYA. S'HA ACABAT EL CONTE DE ROSES

- Mapa 5 / 1 - Llocs més freqüentats pels menors immigrants no acompanyats a Santa Coloma de Gramenet
Mapa 5 / 2 - Ubicació dels principals col·lectius extracomunitaris a Ciutat Vella

ANNEX 5: ÍNDEX DE GRÀFIQUES

CAPÍTOL I: CONCEPTES TEÒRICS BÀSICS

- Gràfica 1 / 1 - Factors relacionats amb la gènesi del treball infantil "*callejero*"
Gràfica 1 / 2 - Factors relacionats amb la gènesi dels *nens i nenes de carrer*

CAPÍTOL III: RETRAT DELS PETITS HARRAGA AL MARROC

Gràfica 3 / 1 - Anys de naixement dels menors immigrants no acompanyats (1998-maig 2002)

Gràfica 3 / 2 - Països europeus amb antecedents migratoris entre els menors immigrants no acompanyats (1998-maig 2002)

Gràfica 3 / 3 - Nombre de germans/es dels menors immigrants no acompanyats (1998-maig 2002)

Gràfica 3 / 4 - Edat en què els petits *Harraga* abandonen l'escola (1998-maig 2002)

CAPÍTOL IV - EL PROJECTE D'EMIGRAR I EL MITE DELS HARRAGA

Gràfica 4 / 1 - Regions d'origen i CCAA de destí de la immigració marroquina a Espanya

Gràfica 4 / 2 - Els mitjans de transport per emigrar dels petits *Harraga* (1998-maig 2002)

CAPÍTOL V - DE L'ESTRET A CATALUNYA. S'HA ACABAT EL CONTE DE ROSES

Gràfica 5 / 1 - Principals CCAA de pas i/o d'establiment dels menors immigrants no acompanyats arribats a Catalunya (1998-maig 2002)

Gràfica 5 / 2 - Municipis catalans de destí dels menors immigrants no acompanyats (1998-maig 2002)

Gràfica 5 / 3 - Estrangers extracomunitaris a Santa Coloma de Gramenet (2000)

Gràfica 5 / 4 - Itinerari 1 dels petits *Harraga* que viuen a Santa Coloma

Gràfica 5 / 5 - Itinerari 2 dels petits *Harraga* que viuen a Santa Coloma

Gràfica 5 / 6 - Itinerari 3 dels petits *Harraga* que viuen a Santa Coloma

Gràfica 5 / 7 - Evolució de la població estrangera al districte de Ciutat Vella de Barcelona (1986-2001)

Gràfica 5 / 8 - Comparació de la població estrangera (2001)

Gràfica 5 / 9 - Itinerari 4 dels petits *Harraga* que viuen a Barcelona

Gràfica 5 / 10 - Itinerari 5 dels petits *Harraga* que viuen a Barcelona

Gràfica 5 / 11 - Itinerari 6 dels petits *Harraga* que viuen a Barcelona

Gràfica 5 / 12 - Itinerari 7 dels petits *Harraga* que viuen a Barcelona

CAPÍTOL VI - EL SISTEMA DE PROTECCIÓ O LA VIDA AL CARRER

Gràfica 6 / 1 - Sistema de protecció dels menors immigrants no acompanyats, fins a maig de 1998

Gràfica 6 / 2 - Sistema de protecció dels menors immigrants no acompanyats, del 2000 fins a desembre del 2002

Gràfica 6 / 3 - Sistema de protecció dels menors immigrants no acompanyats, any 2003

Gràfica 6 / 4 - Menors nacionals i estrangers atesos per Justícia Juvenil (1999-2001)

Gràfica 6 / 5 - Programes sol·licitats per a menors estrangers als centres de Justícia Juvenil (2001)

Gràfica 6 / 6 - Faltes i delictes declarats pels menors immigrants no acompanyats (1998-maig 2002)

Gràfica 6 / 7 - Evolució dels menors espanyols i estrangers detinguts a Catalunya (2000-2001)

ANNEX 6: ÍNDEX D'ENTREVISTES REALITZADES**6.1. ENTREVISTES A MENORS I JOVES****6.1.1. Nois a Barcelona****a) Entrevistes individuals:**

1. (M.R.) / (20/10/99) / 17 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
2. (H.B.) / (21/10/99) / 16 anys, Tànger (Barri Ben Dibane) sortida per Tanger

3. (M.A.) / (21/10/99) / 15 anys, Brinssar (poble costat Melilla), sortida per Melilla
4. (A.G.) / (21/10/99) / 17 anys, Fes, sortida per Tanger
5. (M.B.) / (08/11/99) / 17 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
6. (K.C.) / (08/11/99) / 15 anys, Tailla (al costat de Nador), sortida per Ceuta
7. (N.A.) / (08/11/99) / 15 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
8. (M.A.) / (12/11/99) / 17 anys, Tanger (Barri Aouda), sortida per Tanger
9. (A.T.) / (17/11/99) / 17 anys, Tànger (Barri de Hafa, -Medina-), sortida per Tanger
10. (A.D.) / (17/11/99) / 16 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
11. (M.M.) / (16/11/00) / 20 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
12. (A.S.) / (17/11/00) / 17 anys, Tànger (Barri Bir Chiffa), sortida per Tanger
13. (Y. L.) / (23/11/00) / 16 anys, Tànger (Barri Bir Chiffa), sortida per Tanger
14. (A.M.) / (seguiment fins el 31/10/00) / 11 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
15. (H.A.) / (31/10/00) / 16 anys, Tànger (Barri Bir Chiffa), sortida per Tanger
16. (H.F.) / (31/10/00) / 17 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
17. (A.EY.) / (3/11/00) / 18 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
18. (M.L.) / (03/11/00) / 16 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
19. (B.C.) / (04/11/00) / 17 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
20. (A.K.) / (04/11/00) / 17 anys, Tànger (Barri Medina), sortida per Tanger
21. (A.G.) / (07/11/00) / 17 anys, Tànger (Barri Bir Chiffa), sortida per Tanger
22. (Y.S.) / (07/11/00) / 16 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
23. (R.EM.) / (07/11/00) / 16 anys, Tànger (Barri Medina), sortida per Tanger
24. (O.E.) / (11/11/00) / 12 anys, Tànger (Barri Bir Chiffa), sortida per Tanger
25. (Y.B.) / (11/11/00) / 19 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), sortida per Tanger
26. (O.F.) / (14/11/00) / 20 anys, Tànger (Barri Bir Chiffa), sortida per Tanger
27. (M.S.) / (14/11/00) / 19 anys, Fes, sortida de Ceuta

b) Entrevistes en grup al carrer:

- 28.29.30. (G.SC) / (17/11/00) / Grup Santa Coloma de Gramenet (noi 1: G.SC1), (noi 2: G.SC2), (noi 3: G.SC.3)
- 31.32.33. (G.B.) / (20/11/00) / Grup Barcelona (noi 1: G.B1), (noi 2: G.B2), (noi 3: GB3)

6.1.2. Nois a Tànger

a) Entrevistes individuals¹:

34. (M.T.) / (21/07/00) / 14 anys, Tànger (Barri Bir Chiffa), realitzada al port
35. (H.T.) / (21/07/00) / 15 anys, Tànger (Barri Ben Dibane), realitzada al port
36. (M.T.) / (23/07/00) / 16 anys, Tànger (Barri Medina), realitzada al port
37. (A.T.) / (23/07/00) / 12 anys, Tànger (Barri Medina), realitzada al port
38. (H.T.) / (26/07/00) / 13 anys, Nador, *nen de carrer*, realitzada al Centre Dama
39. (Z.T.) / (26/07/00) / 17 anys, Souklarba (poble a uns 140 Km. De Tànger), *nen de carrer*, realitzada al Centre Dama
40. (Y.T.) / (27/07/00) / 15 anys, Tànger (Casablanca), *nen de carrer*, realitzada al Centre Dama
41. (A.T.) / (03/11/00) / 16 anys, Tànger (Barri Bir Chiffa), realitzada al port
42. (M.T.) / (04/11/00) / 13 anys, Tànger (Barri Beni Makada), realitzada en un taller mecànic

¹ Les inicials dels menors corresponen als seus noms, mentre que la inicial del cognom pertanyen a la T de Tànger, perquè es desconeix.

b) Entrevistes en grup al carrer i en una associació:

- 43.44.45. (G.T.) / (04/11/00) / Grup de l'antiga estació de tren (al costat del port), (noi 1:G.T1), (noi 2: G.T2), (noi 3: G.T3)
 46.47.48.49.50.51.52. (A.BC.) / (24/08/02) / Grup que participa en les activitats de l'associació Bir Chiffa.

6. 2. ENTREVISTES A FAMÍLIES A TANGER, I AL CAP D'UN TALLER MECÀNIC

1. (Mare de M.L.) / (22/07/00) / 37 anys.
2. (Mare de Y.S.) / (22/07/00) / 50 anys aprox.
3. (Pare i Mare de M.B.) / (01/07/00) / Entre 45 i 50 anys aprox.
4. (Pare, mare i germans de A.T.) / (01/07/00) / Entre 60 i 70 anys
5. (Pare de M.M.) / (01/07/00) / 60 anys aprox.
6. (Mare de N.T.) / (02/08/00) / 56 anys
7. (Tia de O.T.) / (02/08/00) / 60 aprox.
8. (Pare, mare i germans de M.E.) / (07/11/00) / 58 i 53 anys.
9. (Pare i germà de M.R.) / (07/11/00) / 45 i 14 anys.
10. (M.A. mecànic) / (16/11/00) / Mestre-aprenent d'un taller mecànic, 45 anys aprox.

6.3. ENTREVISTES A PROFESSIONALS O EXPERTS

a) Professionals a Barcelona:

1. Rachid Mostaid i Sergi Gabernet / (11/10/99) / Educadors de SAAEMI
2. Grup de treball de la Fundació Jaume Bofill / (13/01/00) / Múltiples professionals de la intervenció
- 3 i 4. Pere Rosell / (16/03/00 i 27/03/00) / Treballador social del projecte ADAM
5. Jesus Moya i Helena Arce / (05/04/00) / Taula rodona
- 6 i 7. Mohamed Teldi i Sergi Romera / (12/04/00 i 07/06/00) / Educadors de carrer de l'equip de detecció de Sta Coloma de Gramenet.
8. Jesus Moya / (20/11/00) / Educador d'Al Qantara i després del pis d'Estada Limitada de Caritas.
9. Marc Láranga / (17/11/00) / Educador de carrer de l'equip de detecció de Barcelona
10. Cervera Alcaide / (22/11/00) / Inspector en cap del grup de menors (GRUME) de la Policia Nacional
11. Mercedes Giménez / (24/08/02 i 31/10/02) / Antropòloga i experta en els Petits Harraga
- 12 i 13. Vicenç Galea / (12/11/02 i 14/11/02) / Representant de la Plataforma ciutadana en defensa dels menors immigrants en desemparats
14. Teresa Claveguera / (28/11/02) / Cap de Servei de la Direcció General de Justícia Juvenil
15. Ignasi Samper / (1/12/02) / Cap de Servei d'Urgència de la Direcció General d'Atenció a la Infància i Adolescència.
- 16 i 17. Manel Capdevila / (26/02/03 i 14/05/03- entrevista de contrast) / Cap de la Unitat d'Investigació del Centre d'Estudis Jurídic del departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya
18. Mohamed Teldi / (11/04/03) / Educador de carrer de l'equip de detecció de Sta Coloma de Gramenet / Entrevista de contrast.

b) Entrevistes a professionals al Marroc

- 19. Amina Bargach / (20/04/00) / Psiquiatra de Tetúan
- 20. Abdelalain Al Gauta / (21/04/00) / Director del centre Darna de Tànger
- 21. Ismael / (22/04/00) / Educador del centre Bayti de Casablanca
- 22. Mohamed Serifi / (24/07/00) / Responsable d'Unicef Tànger
- 23. Driss Khattabi i Zineb / (27/07/00) / Educadors del centre Darna de Tànger
- 24. Mercedes Giménez / (24/08/02) / Antropòloga i experta en els Petits Harraga
- 25. Bouker El-Khamlichi / (23/08/02) / Sindicalista i activista polític
- 26. Claire Trichot / (24/08/02) / coordinadora de PADEIA a Tanger

c) Entrevistes a professionals a altres llocs

- 27. Jean Pierre Batiste / (03/03/00) / Director substitut de l'Associació Jeunes Errants de Marsella
- 28. Elena Arce / (19/04/00) / Advocada de Córdoba

ANNEX 7: ÍNDEX DE SIGLES

- ACRIM – Associació Cultural Recreativa dels Immigrants Marroquins a Catalunya
- ATIME – Associació de Treball Immigrants Marroquins a Catalunya
- BOE – Butlletí Oficial de l'Estat
- CA (CCAA) – Comunitat(s) Autònoma(es)
- CAC – Consell de l'Audiovisual de Catalunya
- CAME – Cases d'Acol·lida per a Menors Estrangers (de la CA de Canàries)
- CDI – Convenció sobre els drets de l'infant
- CE – Constitució Espanyola
- CEL – Centre d'Estada Limitada
- CIAPE – Centre d'informació i Assessorament a la Població Estrangera (de Sta Coloma de Gramenet)
- CRAE – Centre Residencial d'Acció Educativa
- DGAIA – Direcció General d'Atenció a la Infància i a la Adolescència
- DGJJ – Direcció General de Justícia Juvenil
- DOCE – Documents Oficials de la Comunitat Europea
- EAIA – Equip d'Atenció a la Infància i a la l'Adolescència
- ESO – Ensenyament Secundari Obligatori
- FAVB – Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona
- GRUME – Grup de Menors de la Policia Nacional
- IMMF- Institut Madrileny del Menor i la Família
- INEM – Instituto Nacional de Empleo
- LODILE – Llei Orgànica sobre els Drets i les Llibertats dels Estrangers
- LOPJM - Llei Orgànica de Protecció Jurídica del Menor
- MEINA – Menor Estranger Indocumentat No Acompanyat
- MIVI – Menor Immigrant de Vida Independent
- OIT – Organització Internacional del Treball
- ONG – Organització No Governamental
- ONU – Organització de Nacions Unides
- PCDMID – Plataforma ciutadana en defensa dels menors immigrants desemparats
- PEC – Projecte Educatiu de Centre

SAAEMI – Servei d'Atenció i Acol·lida Especialitzada per a Menors Immigrats
SAPIR – Servei d'Atenció Psicopatològica i Psicosocial a Immigrat i Refugiats
SAT – Servei d'Atenció Transitòria
TEIM – Taller d'Estudis Internacionals Mediterranis
UE – Unió Europea